

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

NİL ŞAİRİ HAFİZ İBRAHİM VE SİYASİ ŞİİRLERİ

Ahmet YILDIZ

DOKTORA TEZİ

Danışman
Doç. Dr. M. Vehbi DERELİ

Konya-2017

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ahmet YILDIZ
	Numarası	128106013001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. M. Vehbi DERELİ
	Tezin Adı	Nil Şairi Hafız İbrahim ve Siyasi Şiirleri

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan "Nil Şairi Hafız İbrahim ve Siyasi Şiirleri" başlıklı bu çalışma 22/09/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	M. Vehbi DERELİ	
2	Prof. Dr.	Muhiddin OKUMUŞLAR	
3	Prof. Dr.	Mahmut KAFES	
4	Doç. Dr.	Sabri TÜRKMEN	
5	Yrd. Doç.	Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ahmet YILDIZ		
	Numarası	128106013001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
Tezin Adı	Nil Şairi Hafız İbrahim ve Siyasi Şiirleri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ahmet YILDIZ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ahmet YILDIZ		
	Numarası	128106013001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. M. Vehbi DERELİ		
Tezin Adı	Nil Şairi Hafız İbrahim ve Siyasi Şiirleri			

Mısır, XIX. yüzyılda Napolyon tarafından işgal edilişi ve sonrasında yaşanan olaylar neticesinde, Osmanlı Devleti hâkimiyetinden her geçen gün uzaklaşmıştır. Mehmet Ali Paşa ve sonrasındaki yöneticiler döneminde, Avrupa'yla temasını artırarak, ilişkilerini devam ettirmiştir. İngiliz işgali halkta millî ve manevî duyguları harekete geçirirken, Avrupa kültürünün baskınlığı karşısında şairler, Batı edebiyatına, köklü Arap edebiyatıyla karşı koymaya çalışmışlardır. Nahda hareketinin ortaya çıkışında Batı'nın etkisi olmakla birlikte, Batı'ya karşı tepkinin payının daha fazla olduğu görülmektedir.

Türk bir anne ile Mısırlı bir babadan dünyaya gelen ve Nil nehri üzerine demirlemiş bir gemide doğması dolayısıyla "*Nil Şairi*", halkın duygularını yansıtmaya dolayısıyla "*Halk Şairi*" olarak isimlendirilen Hafız, Mısırlıların hislerini dizelere dökmüş, diğer şairlerde az rastlanan "*İctimâiyyât*" ve "*Siyâsiyyât*" gibi konularda şiirler kaleme almıştır. Dönemin fikir adamlarından Muhammed Abduh'tan etkilenmiş, Ahmed Şevkî gibi bir şairle arkadaşlık yapmış ve Mahmud Sami el-Bârûdî'nin temsil ettiği Klasik Ekol'ü benimsemiştir.

Hafız İbrahim'in divanında siyâsiyyât bölümü de bulunmaktadır. Her biri dönemin aynası mesabesindeki bu şiirler, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan gelişmelere, bir halk şairinin bakışını ve hissettiklerini yansıtmaktadır. Ayrıca halkın fikrî yapısına da ışık tutan bu şiirlerin, Türk insanının Mısır halkını daha yakından tanmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte Mısır tarihi genel olarak ele alınmış, birinci bölümde Hafız İbrahim'in hayatı anlatılmış, ikinci bölümde Siyâsî şiirleri muhteva açısından değerlendirilmiş üçüncü bölümde ise bu şiirler şekil ve üslup açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Klasik Ekol, Hafız İbrahim, Nil Şairi, Siyâsî Şiir.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Ahmet YILDIZ		
	Student Number	128106013001		
	Department	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. M. Vehbi DERELİ		
Title of the Thesis/Dissertation	Nil Poet Hafız İbrahim and Political Poems			

Egypt, as a result of the occupation and subsequent events of the Napoleon in the 19th century, was gradually getting away from the Ottoman Empire's dominance. During the period of Mehmet Ali Pasha and the followers of his aftermath, he continued his relations with Europe by increasing his contact with Europe. In the face of the domination of European cultures, poets have tried to resist Western literature with deep-rooted Arabic literature while the British occupation has already mobilized national and spiritual feelings. Along with being the influence of the West in the emergence of the movement of Nahda, it appears that the share of the reaction to the West is greater.

Hafız, called "*Nile Poet*" who came to the world from a Turkish mother and an Egyptian father and because of on an anchored ship on the Nile river, called "*Folk Poet*" because of reflecting the public's feelings, has turned the feelings of Egyptians into words, and wrote poems about "*İctimaiyyat*" and "*Siyasiyyat*" that are rare in other poets. He was influenced by Muhammad Abduh from the savants of the period, being friend with a poet like Ahmad Sawevi and adopting the Classical Cult represented by Mahmoud Sami al-Bharudhi.

Hafız İbrahim has a political section on his divan. These poems, each of which is at the same time of the period, reflect the developments experienced in the last period of the Ottoman State, the gaze and feelings of a popular poet. It is also thought that these poems, which shed light on the intellectual structure of the people, will contribute to the better understanding of the Egyptian people by the Turkish people.

Our work consists of entrance and three parts. In the introduction, Egyptian history has been discussed in general, in the first part Hafız İbrahim's life is told and in the second part his political poems are evaluated in terms of content; in the third part these poems are examined in terms of form and style.

Keywords: Egypt, Classical Cult, Hafız İbrahim, Nile Poet, Political Poem.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
TRANSKRİPSİYON	VII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
1. Konu, Amaç ve Yöntem	1
2. Kaynaklar	2
3. Mısır Tarihine Genel Bir Bakış	4
3.1. Antik Mısır	4
3.2. Müslümanların Fethi Sonrası Mısır	6
3.2.1. Fransız İşgali Dönemi	11
3.2.2. Hidivlik Dönemi	12
3.2.3. İngiliz İşgali Dönemi	16
3.2.4. Krallık Dönemi	19
4. Mısır Edebî Hayatına Genel Bir Bakış	22
4.1. Klasik Ekol	27
4.2. Romantik Ekol	29
4.2.1. Divan Topluluğu	29
4.2.2. Apollo Topluluğu	31

BİRİNCİ BÖLÜM

HAFIZ İBRAHİM'İN HAYATI VE EDEBİ ŞAHSİYETİ

1. Hayatı	35
1.1. Çocukluk ve Gençlik Yılları	36
1.2. Askerlik Yılları	39
1.3. Vatan ve Toplum Şairliği	41
1.4. Mısır Kütüphanesi Başkanlığı	45
1.5. Vefatı	46
2. Şahsiyeti ve Eğitimi	47
3. Edebî Yönü	50
3.1. Hafız'ın Edebî Yönünü Etkileyen Unsurlar	50
3.2. Hafız'ın Edebiyat Anlayışı	51
3.3. Hafız'ın Çağdaşları Arasındaki Yeri	53
4. Şiirleri ve Ele Aldığı Konular	55
4.1. Toplumsal Hayat	60
4.2. Vatan	61

4.3. Hilâfet.....	62
4.4. Doğu ve Doğu Toplumu.....	63
4.5. İnsanlık.....	63
5. Eserleri	64
5.1. Divan.....	65
5.2. Leyâlî Saîh (Saîh'in Geceleri).....	67
5.3. el-Buesa' (Sefiller).....	68

İKİNCİ BÖLÜM

HAFIZ İBRAHİM'İN SİYASÎ ŞİİRLERİNDE MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

1. Mısır ve Mısır Toplumu.....	72
1.1. Mısır Medeniyetiyle Övünmesi.....	72
1.2. Mısır'ın Özgürleşmesi ve Kalkınmasına Yönelik Tavsiyeleri	82
1.3. Mısır Toplumuna Sosyal Eleştirileri	92
1.4. Mısır Yöneticilerine Eleştirileri	101
2. Hilâfete Bağlılığı.....	107
3. Doğu Toplamlarına Olan Sevgisi	126
4. İngiliz İşgaline Karşı Çıkışı	136
5. Batı Devletlerine Duyduğu Güvensizlik.....	158
6. İnsanî Değerleri Savunması	161
7. Siyâsî Konulardaki Hikmetli İfadeleri	163

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAFIZ İBRAHİM'İN SİYASÎ ŞİİRLERİNDE ŞEKİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

1. Şekil Özellikleri.....	171
1.1. Kaside Yapısı	173
1.1.1. Matla' Beyitleri	174
1.1.2. Mukaddime.....	179
1.1.3. Tehalluş	183
1.1.4. Hâtîme	190
2. Üslup Özellikleri.....	201
2.1. Cümle Yapıları	201
2.1.1. Haber	202
2.1.2. İnşâ	206
2.1.2.1. Talebî	206
2.1.2.1.1. Emir.....	206
2.1.2.1.2. Nehiy	211

2.1.2.1.3. İstifhâm.....	212
2.1.2.1.4. Nidâ	216
2.1.2.2. Gayr-ı Talebî.....	217
2.1.3. Kaşr	218
2.1.4. Zikir ve Hazif	220
2.1.5. İtnâb.....	223
2.1.5.1. Aynı Mananın Tekrarı	224
2.1.5.2. Genelden Sonra Özeline Zikredilmesi.....	229
2.1.5.3. Müphemden Sonra Açıklama	231
2.1.5.4. İ'tirâzî Cümle.....	232
2.1.5.5. Tezyîl	233
2.1.5.6. İhtirâs	235
2.1.6. Takdîm ve Te'hîr	237
2.2. Anlatım Yöntemleri	240
2.2.1. Bedî' Sanatlarından Yararlanma	241
2.2.1.1. Lafzî Güzelleştiriciler	241
2.2.1.1.1. Cinâs	242
2.2.1.1.1.1. Cinâs-ı Tam.....	242
2.2.1.1.1.2. Cinâs-ı Gayr-ı Tam	244
2.2.1.1.2. İktibâs	246
2.2.1.1.3. Tazmîn	251
2.2.1.1.4. Seci	254
2.2.1.2. Mânevî Güzelleştiriciler	257
2.2.1.2.1. Tevriye.....	258
2.2.1.2.2. Tıbâk.....	261
2.2.1.2.3. Muğâbele	265
2.2.1.2.4. Hüsn-i Ta'lîl	267
2.2.1.2.5. Te'kîdu'z-Zemm Bimâ Yuşbihu'l-Medh	269
2.2.1.2.6. Mubâlağa	270
2.2.2. Beyân Sanatlarından Yararlanma	273
2.2.2.1. Teşbih	274
2.2.2.1.1. Teşbih-i Mursel.....	275
2.2.2.1.2. Teşbih-i Muekked.....	276
2.2.2.1.3. Teşbih-i Mucmel.....	277
2.2.2.1.4. Teşbih-i Mufaşşal	277
2.2.2.1.5. Teşbih-i Belîğ	278

2.2.2.1.6. Teşbîh-i Maklûb	279
2.2.2.1.7. Teşbîh-i Temsîlî.....	280
2.2.2.1.8. Teşbîh-i Zımnî	281
2.2.2.2. Hakikat ve Mecaz	284
2.2.2.2.1. Mecaz-ı Luğavî.....	284
2.2.2.2.1.1. İstiâre.....	284
2.2.2.2.1.1.1. İstiâre-i Taşrîhiyye	285
2.2.2.2.1.1.2. İstiâre-i Mekniyye.....	286
2.2.2.2.1.1.3. İstiâre-i Aşlıyye.....	288
2.2.2.2.1.1.4. İstiâre-i Tebe'îyye.....	290
2.2.2.2.1.2. Mecaz-ı Mursel	292
2.2.2.2.1.2.1. Sebebiyye.....	292
2.2.2.2.1.2.2. Cuz'îyye	293
2.2.2.2.1.2.3. Kullîyye	295
2.2.2.2.1.2.4. İ'tibâr-i Mâ Yekûn	296
2.2.2.2.1.2.5. Mağalliyye	297
2.2.2.2.1.2.6. Âliyye.....	298
2.2.2.2.1.2.7. Lâzımiyye	300
2.2.2.2.1.2.8. Mucâvere	301
2.2.2.2.2. Mecaz-ı Aklî	302
2.2.2.2.2.1. Fiilin Zamanına İsnadı	302
2.2.2.2.2.2. Fiilin Mekânına İsnadı	303
2.2.2.2.2.3. Fiilin Masterına İsnadı	304
2.2.2.3. Kinâye.....	305
2.2.2.3.1. Sıfattan Kinâye	305
2.2.2.3.2. Mevsûftan Kinâye.....	307
SONUÇ	309
KAYNAKÇA.....	313

ÖNSÖZ

Şiir, duyguların coşkulu ve vezinli şekilde ifade edildiği bir edebî türdür. Şiirin kendisine has üslubu ile duygular dinleyiciye aktarılır ve aynı duyguların onda da oluşması istenir. Bir insan ürünü olan şiir, insanı etkileyen dil, toplum, örf, coğrafya gibi tüm tesirlerden etkilenir ve böylece toplumu yansıtan bir tablo, tarihe düşülmüş bir not hüviyeti kazanır.

Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olan şiir, farklı dönem ve aşamalardan geçmiştir. Kökü İslam öncesine kadar ulaşan şiir, Arap edebiyatı içerisindeki önemli yerini günümüze kadar korumuştur.

Osmanlı Devleti'nin son dönemi, hem devlet hem de Müslüman halk açısından sancılı geçmiştir. Hüsrarla biten pek çok hadiseden Osmanlı Devleti'nin önemli eyaletlerinden biri olan Mısır da etkilenmiştir. Önce Fransızlar, ardından İngilizler tarafından işgale uğramış, bu sebeple Mısır halkı pek çok acıyı tatmıştır. Bu süreçte, toplumun çektiği acıları dizelere döken ve halkı mücadele etmeye çağıran ediplerden biri de Hafız İbrahim'dir.

Türk bir anne ile Mısırlı bir babadan dünyaya gelen ve Nil üzerine demirlemiş bir gemide doğması dolayısıyla "*Nil Şairi*", halkın duygularını yansıtmaya dolayısıyla "*Halk Şairi*" olarak isimlendirilen Hafız, Mısırlıların hislerini dizelere dökmüştür. Bu özelliği dolayısıyla diğer şairlerde az rastlanan "*İctimâiyyât*" ve "*Siyâsiyyât*" gibi konularda şiirler kaleme almıştır. Dönemin fikir adamlarından Muhammed Abduh'tan etkilenmiş, Ahmed Şevkî gibi bir şairle arkadaşlık yapmış ve Mahmud Sami el-Bârûdî'nin temsil ettiği Klasik Ekol'ü benimsemiştir.

Hafız İbrahim'in şiirleri bir divanda toplanmış ve insanlığın istifadesine sunulmuştur. Şiirlerin farklı başlıklar altında toplandığı divanda, siyâsiyyât bölümü de bulunmaktadır. Her biri dönemin aynası mesabesindeki bu şiirler, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan gelişmelere, bir halk şairinin bakışını ve hissettiklerini yansıtmaktadır. Ayrıca halkın fikrî yapısına da ışık tutan bu şiirlerin, Türk insanının Mısır halkını daha yakından tanımaya katkı sağlayacağı da aşikârdır.

Bu çalışma, Hafız'ın divanında belki de en önemli yere sahip olan siyâsiyyât bölümündeki şiirlerde bulunan temaların incelemesini konu edinmektedir. Çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Siyâsî şiirlerinin daha iyi anlaşılması amacıyla girişte, genel olarak Mısır tarihi, siyâsî olayları ve günümüze gelinceye kadar Hafız İbrahim'in şiirlerinde bahsettiği önemli olaylar işlenmiştir. Birinci bölümde Hafız İbrahim'in hayatı, ailesi, eğitimi, eserleri ve edebî kişiliği ele alınmıştır. İkinci bölümde, siyâsî şiirleri muhteva yönünden incelenmiş, yaşanan olaylara bakışı ve bahsettiği konuların tespiti amaçlanmıştır. Üçüncü bölümde şairin siyâsî şiirleri, şekil ve üslup açısından değerlendirilip, öne çıkan sanatlar örnekleriyle izah edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada objektiflik ilkesi gereği edebî tenkit prensiplerine uygun tahliller yapılmaya ve tercümede metnin üslup özellikleri korunmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında katkıları bulunan başta danışman hocam Doç. Dr. M. Vehbi DERELİ olmak üzere Prof. Dr. Mahmut KAFES, Prof. Dr. Muhiddin OKUMUŞLAR, Doç. Dr. Sabri TÜRKMEN, Yrd. Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI'ya teşekkür ederim.

Ahmet YILDIZ

Temmuz-2017/KONYA

TRANSKRİPSİYON

اَ : a, e	ز : Z, z
أُ : u	س : S, s
إِ : i, i	ش : Ş, ş
آ : â	ص : Ş, ş
أَي : â	ض : D, d
آ : â	ط : T, t
أُو : û	ظ : Z, z
حِي : î	ع : ‘
ء : ’	غ : Ğ, ğ
ب : b	ف : F, f
ت : t	ق : K, k
ث : S, s	ك : K, k
ج : c	ل : L, l
ح : H, h	م : M, m
خ : H, h	ن : N, n
د : D, d	و : V, v
ذ : Z, z	ه : H, h
ر : R, r	ي : Y, y

Yukarıdaki tabloda görülen transkripsiyon sistemi şahıs adları, künyeler, eser adları ve bazı terimlerde kullanılmıştır.

- 1- Ahmed, Muhammed gibi Türkçede sık kullanılan isimlerin yazımında transkripsiyon kullanılmamıştır.
- 2- Bileşik isimlerin ve tamlamaların yazımında Arapça okunuş esas alınmıştır.
- 3- Harf-i tarifler cümle başında olsa da küçük harf ile yazılmıştır.
- 4- Harf-i tarif almış kelimelerin başında şemsi ve kamerî okunuş belirtilmiştir.

KISALTMALAR

b.	: baskı
bkz.	: bakınız
by.	: basım yeri yok
c.	: cilt
cc.	: celle celâlühû
çev.	: çeviren
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: hicrî
haz.	: hazırlayan
İFAV	: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
m.	: milâdî
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	: milattan önce
ö.	: ölüm tarihi
s.	: sayfa
sav	: sallallâhu aleyhi ve sellem
<i>SÜİFD</i>	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ter.	: tercüme eden
thk.	: tahkik eden
tsz.	: basım tarihi yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

1. Konu, Amaç ve Yöntem

Arap edebiyatı, köklü bir tarihe sahiptir. Tarihin derinliklerinden günümüze gelinceye kadar farklı evreler geçirmiş, kimi zaman parlak dönemler yaşarken, kimi zaman da duraklama dönemine girmiştir. Bu aşamalar edebiyatçılar tarafından tartışılrsa da Mısır, yaşanan işgaller neticesinde Arap edebiyatının geliştiği ve modern dönemde "*el-İhyâ' ve'l-Ba'ş*" adı verilen öze dönüş hareketinin yaşandığı bir yerdir.

Mısır'daki "*el-İhyâ' ve'l-Ba'ş*" denilen edebiyat hareketinin öncüleri arasında, Hafız İbrahim de bulunmaktadır. Hafız, Osmanlı Devleti'nin son döneminde İngiliz işgali altında bulunan Mısır'da yaşamış, döneminde yaşanan olaylara ayna tutan şiirler yazmıştır. Bunlar arasında siyâsiyyât bölümünde bulunanlar, ele aldığı konu yönüyle önemlidir. Pek çok divanda bulamadığımız bu bölüm, dönemin siyâsî çalkantılarına ışık tutacak bir mahiyet arz etmektedir.

Yapılan araştırmalar sonucunda ülkemizde, Hafız ile ilgili kapsamlı akademik bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Ancak, *DİA*'da Hüseyin Yazıcı tarafından hayatı ve eserleri ile ilgili bir madde yayımlanmıştır. Marmara Üniversitesi'nde İsmail Cansu tarafından çalışılan "*Nil Şairi Hafız İbrahim'in Hayatı Eserleri ve XX. Yüzyıl Arap Edebiyatındaki Yeri*" isimli yüksek lisans tezinin tamamlanamamış olduğu ve İstanbul Üniversitesi'nde Bilal Çelik tarafından "*Hafız İbrahim'in Hayatı Eserleri ve Divanında Mersiyeler Bölümü*" adlı yüksek lisans tezinin ise devam ettiği bilgisine ulaşılmıştır. Hafız İbrahim'in, İngiliz işgali altındaki Mısır'ın edebî hayatına ışık tutacak edebî yönüne dair tamamlanmış herhangi bir çalışma olmaması, konuyu daha da önemli hâle getirmektedir.

Bu çalışmada, halkın duygularına tercüman olmuş bir şairin siyâsî şiirlerinde hangi temaları ele aldığını tespit etmek, şairin bilinen kaside şekillerine ne kadar uyduğunu ve edebî sanatları kullanmadaki başarısını belirlemek, Osmanlı Devleti'nin yıkılma döneminde Mısır'da siyâsî, sosyal ve edebî açıdan, dile getirdiği fikirleri ortaya çıkarmak hedeflenmiştir.

Hafız'ın şiirleri bir divanda toplanmış, ulaşabildiğimiz kadarıyla bu divanın iki farklı baskısı yapılmıştır. Şairin divanının iki baskısı da elde edilmiş, karşılaştırılmış, ikinci baskıda, ilk baskıda olmayan bazı şiirlerinin olduğu görülmüştür. İkinci baskıya ait ayrıntılı bir fihrist hazırlanmış, divanda yer alan her şiirin beyit sayısı ve bölümlerde

bulunan toplam şiir ve beyit sayısı çıkarılmıştır. Divanda toplam 5985 beytin var olduğu, bunlardan 1117 beyit ve 36 şiirin siyâsiyyât bölümünde yer aldığı, ikinci baskıda ilave edilen şiirlerle birlikte siyâsiyyât bölümünde değerlendirilebilecek şiir sayısının 40'a, beyit sayısının ise 1138'e çıktığı görülmektedir. Bu çalışmada, söz konusu bütün şiirler bilgisayar ortamına aktarılmış, harekelenmiş, vezinleri belirlenmiş ve tercüme edilmiştir. Divanda şiirler numaralı olmadığı için beyitlerin bulunduğu sayfa numaraları dipnotta zikredilmiştir. Tercümede, edebî sanatların korunması için, metne sadık kalınmaya çalışılmış ve çok az parantez içi açıklama yapılmıştır. Çalışmamız esnasında Hafız'ın tüm şiirlerini içeren 2012 yılında Hindâvî yayınevi tarafından yayımlanmış "*el-Muellefâtul-Kâmile*" adıyla bir divan çalışması görülmüş, tahkiki olmayan, şiirlerin yayımlanma tarihleri belirtilen bu eserden istifade edilmiştir. Yine çalışmamızın son aşamasında, Mektebetu'l-Âdâb tarafından "*Divanu Hafız İbrahim*" adıyla, 2013 yılında bir çalışma daha yapıldığı görülmüş, kasidelerin konulara göre değil, kafiye harfine göre sıralandığı ve Muhammed Fevzi Hamza'nın tahkik ettiği bu çalışma da incelenmiştir.

2. Kaynaklar

Tezin en önemli kaynağı Hafız İbrahim'in divanıdır. Araştırma esnasında Muhammed Vehbi Dereli'nin *Osmanlı Dönemi Bedîyyât Şairlerinden Âişe el-Bâûniyye ve Peygamber Methiyeleri*, Muhammed Tasa'nın *İbnu's-Semmân ve Şiirleri* ile Ahmed b. Şahin *el-Kıbrısî ve Şiirleri* adlı eserleri, İbrahim Fidan'ın *Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîp el-Huseynî ve Şiirleri* adlı eseri, Mücahit Küçüksarı'nın *Arap Şairlerinden es-Sefercelânî ve Şiiri* adlı eseri örnek çalışmalar olmuştur.

Mısır'da meydana gelen siyâsî gelişmeler ve nedenlerinin tespiti bağlamında, Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi*, Enver Ziya Karal'ın *Osmanlı Tarihi*, İlber Ortaylı'nın *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Saverus İbn Muqaffâ'nın *Tarihü Mısır min Bidâyeti'l-Ḳarni'l-Evveli'l-Mîlâdiyyi hattâ Nihâyeti'l-Ḳarni'l-İşrîn*, Cemal Bedvî'nin *Nezârât fî Târîhi Mısır* isimli eserlerinden istifade edilmiştir.

Mısır Arap edebiyatının durumuyla ilgili olarak Ahmed Heykel'in *Teṭavvuru'l-Edebi'l-Hadîs fî Mısır min Evâili'l-Ḳarni't-Tâsi'a 'Aşera ilâ Ḳiyâmi'l-Harbi'l-Kubra's-Şâniye*, Ahmed Hasen ez-Zeyyât'ın *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Şevki Dayf'ın, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fî's-Şi'ri'l-'Arabî*, Hannâ el-Fahûrî'nin *el-Câmi fî Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî el-Edebu'l-Hadîs*, Muhammed Abdulmun'im Hafâcî'nin *Dirâsât fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîs*

ve *Medârisuh*, Muhammed Kettânî'nin, *eş-Şirâ' beyne'l-Ķadîm ve'l-Cedîd fi'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Cedîd* isimli eserlerinden yararlanılmıştır.

Araştırma esnasında Arap edebiyatı ve geçirdiği evreler hakkında Ömer Ferrûh'un *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Hannâ el-Fâhûrî'nin *el-Câmi' fi Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-Edebi'l-Ĥadîs* ve Şevkî Dayf'ın *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhilî* ile *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-İslâmî* isimli eserleri başvuru kaynakları olmuştur.

Şairin hayatına dair ayrıntılı bilgileri, Apollo Dergisi'nin Hafız İbrahim'in hatırası için çıkan 11. sayısı ile divanını ilk tedvin eden Ahmed Emin'in (ö. 1954) divana yazmış olduğu mukaddimede bulmamız mümkündür. İsmail Kânî eksik şiirleri eklediği diğer baskıya mukaddime yazmış ve Ahmed Emin'in verdiği bilgileri tekrar etmesinin yanı sıra bazı farklı bilgiler de vermiştir. Divanına yazılan mukaddimeler dışında Hannâ el-Fâhûrî'nin, *el-Mûcez fi'l-Edebi'l-'Arabî ve Târîhihî* isimli eseri ile Ahmed Hasen ez-Zeyyât'ın *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* isimli eseri hayatına dair bilgiler verirken; Şevki Dayf'ın, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-Mu'âsir fi Mısr, el-Fennu ve Mezahibuhû fi's-Şi'ri'l-'Arabî* isimli eserleri ve Abbâs Mahmud el-'Akkâd'ın, *Mecmû'atu A'lâmi's-Şi'r* isimli eseri, Hafız'ın hayatı hakkında tahlilci bir yaklaşımla bilgiler vermişlerdir.

Arap şiirinin temel konularında, Ķudâme b. Ca'fer'in *NaĶdu's-Şi'r*, İbn RaşîĶ el-Ķayravânî'nin *Kitâbu'l-'Umde*, İbnu'l-Eşîr'in *el-Meşelu's-Sâir* ve el-Ķalkaşendî'nin *Şubhu'l-A'sâ' fi Şinâati'l-İnşâ* adlı eserlerine çokça başvurulmuştur.

Şiirlerin şekil bakımından incelenmesinde el-Hafâcî'nin *Sırru'l-Feşâha*, Yusuf Huseyn el-Bekkâr'ın *Binâu'l-Ķaşîde* isimli eserlerinden istifade edilmiştir. Siyâsî şiirleri belagat açısından incelerken, es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'Ulûm*, el-Ķazvînî'nin *et-Telĥîs fi 'Ulûmi'l-Belâĝa*, AbdulĶâhir el-Curcânî'nin *Esrâru'l-Belâĝa* ve *Delâilu'l-Î'câz* isimli eserleri, Abdulazîz AtîĶ'ın *'İlmu'l-Me'ânî el-Beyân el-Bedî*, Ahmed el-Hâşimî'nin *Cevâhiru'l-Belâĝa* ve el-Merâĝî'nin *'Ulûmu'l-Belâĝa* isimli eserleri sıkça kullanılmıştır.

Kelimelerin manalarına ulaşma konusunda el-Halîl b. Ahmed'in *Kitâbu'l-'Ayn*, el-Ezherî'nin *Tehzîbu'l-Luĝa*, Ahmed b. Fâris er-Râzî'nin *Mu'cemu MeĶâyisi'l-Luĝa*, İbn Manzûr'un *Lisânu'l-'Arab* ve ez-Zebîdî'nin *Tâcu'l-'Arûs* adlı eserlerinden yararlanılmıştır.

3. Mısır Tarihine Genel Bir Bakış

Hafız İbrahim'in şiirlerini anlamaya katkı sağlayacağı düşüncesiyle Mısır tarihine kısaca değinmek uygun olacaktır.

Mısır, Sâmi kökenli eski bir isimdir. Eski dönemlerde Mısır için "*kara topraklı yer*" veya "*bereketli toprak*" anlamına gelen "*kem*" adı kullanılırken, Yunan halkı da aynı manaya gelen "*Egyptus*" adını kullanmışlardır. Avrupalıların kullandığı "*Egypt*" ismi Yunancadaki bu isimden türemiştir. İslamî dönemde bu kelime kısaltılarak "*kıbt*" şeklini almış, ülke halkı için de "*Kıptî*" ifadesi kullanılmıştır.¹ Mısır'ın en eski yerlisi olan Kıptîlerin hükümdarlarına ise firavun adı verilmiştir.² M.Ö. V. yüzyılda yaşamış olan Herodotos'un, Mısır hakkında söylediği "*Mısır, Nil'in bir armağanıdır.*"³ sözü, Mısır için Nil nehrinin önemini ifade etmektedir. 1869 yılında açılan ve Kızıldeniz-Akdeniz arasında deniz ulaşımını sağlayan Süveyş Kanalı ile dünyanın yedi harikası arasında kabul edilen Piramitler bu ülkede yer almaktadır. Mısır tarihi hakkında bugüne kadar ulaşılan bilgiler sınırlı olup, bu sürecin üçte ikisi hakkında hâlâ elimizde bilgi bulunmamaktadır.⁴

3.1. Antik Mısır

Tarih öncesi devirlerin ardından Mısır'ın, M.Ö. 2900'lü yıllarda bir devlet olarak ortaya çıkması ile birlikte Antik Mısır dönemi başlamıştır. Bu dönem M.Ö. 2900 yılları ile Büyük İskender'in Mısır'ı fethettiği M.Ö. 332 yılları arasında kapsamaktadır.

Antik Mısır'ın III. Hanedan firavunlarından Cûser, ilk piramidi ve etrafındaki mezar kompleksini yaptırarak Mısır mimarisinde Ehrâm (piramitler) geleneğini başlatmıştır.⁵ XII. Hanedanlığı kuran I. Amenemhet'in, devlet adamları ve kendisinden sonra gelecek firavunlar için hazırlattığı ve yönetim kurallarını belirleyen talimatname, bu konuda kaleme alınmış tarihteki ilk yazılı belge sayılmaktadır.⁶

¹ Besimm Darkot, "Mısır", çev. Komisyon, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, VIII, 217.

² Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Sadeleştiren: Dündar Günday, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, I, 261.

³ Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, 3.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, s. 86.

⁴ Jean Vercoutter, *Mısır'ın Kadîme*, Arapçaya çev. Mâhir Cevicâtâ, Dâru'l-Fikr, Kahire, 1993, s. 45.

⁵ Hilal Görgün, "Mısır (Başlangıçtan Bizans Dönemine Kadar)", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 555.

Dünyanın yedi harikasından biri sayılan Piramitlerin en görkemlisi Kheops döneminde yapılmıştır. Taşların taşınacağı yol için 10 sene çalışıldığı Piramit için ise 20 yıl çalışıldığı ifade edilmiştir. Herodotos, *Herodot Tarihi*, ss. 123-124; Afet İnan, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*, 2.b., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 68.

⁶ Görgün, "Mısır", *DİA*, XXIX, 555.

Yeni krallık döneminin en önemli firavunlarından biri olan II. Ramses, Hititlerle Kadeş savaşını yapmış, ardından M.Ö. 1270 yılında dünyanın ilk yazılı anlaşması olarak bilinen anlaşmayla Suriye'nin yarısını almıştır.⁷

III. Hattuşili'nin kızıyla evlenen II. Ramses, mimariye çok önem vermiş ve kendisi için Ebû Simbel'de iki devasa tapınak, Pi-Ramses adını verdiği idare şehri ve Teb'de, sonraları Ramesseum adı verilen ve içinde, astronomi gözlem odası bulunan bir kompleks yaptırmıştır.

Mısır halkının din anlayışında ahiret inancı, önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple ölümler mumyalanmış,⁸ ruhun yaşamını sürdürebilmesi düşüncesiyle mezarlara eşyalar konulmuş ve içlerine girilmez piramitler inşa edilerek öteki hayat garanti altına alınmaya çalışılmıştır.⁹

M.Ö. 3000 yılından sonra icat edilen ve bazı resim tasvirlerinin esas alındığı hiyeroglif yazısı, biçim ve kompozisyon açısından mükemmel bir sanat başarısı sayılmaktadır. Taş üzerine kazınan bu yazı, sonraları papirüslere¹⁰ yazılmak üzere sadeleştirilmiştir.¹¹

Pers Kralı II. Kambyses'in M.Ö. 525 yılında Mısır ordusunu mağlup etmesinin ardından Mısır, bir Pers eyaleti hâline gelmiştir. Pers egemenliği ise M.Ö. 332 yılında Büyük İskender'in burayı fethi ile son bulmuştur.¹² Mısır'a girişinde, halk tarafından bir kurtarıcı gibi karşılanan İskender, daha sonra İskenderiye şehrini kurmuştur. İskenderiye, onun ölümünün ardından gelişmeye devam etmiş ve burada İskenderiye Kütüphanesi ile İskenderiye Feneri inşa edilmiştir.¹³ Mısır'ın İskender tarafından fethi, hanedanlıklar

⁷ Bülent İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Anahatları*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, s. 112. Anlaşma için M.Ö. 1278 tarihi de verilmektedir. Ayrıntılar için bkz. İnan, *Eski Mısır*, ss. 116-117, 139-148.

⁸ Mısırlılar mumyalama işlemi dinî bir görev olarak yapmaktaydılar. Mumyalama ölünün bulunduğu evde yapılırdı. Antik Mısır'da 3 tür mumyalama vardı. En kaliteli ve pahalı olan tür şöyle yapılırdı: Mumyacı, demir bir kanca ile burun deliklerinden beynin büyük bir kısmını çeker, kalan kısmı ilaçla eritir. Ölünün böğrünü uzunlamasına keser ve içindeki her şeyi boşaltıp hurma şarabı ile temizler, karnına dövülmüş saf mür ve çeşitli kokular doldurur ve diker. Sonra doğal sodyum karbonat içine daldırıp yetmiş gün içinde bırakarak tuzlar. Yetmiş günden sonra çıkarır, yıkar baştan aşağı Mısırlıların genellikle yapıştırıcı olarak kullandıkları zamka batırılmış gayet ince tül şeritle sarar ve ölünün yakınlarına teslim eder. Onlar da tam bir insan gövdesine göre yapılmış olan bir tabut hazırlayıp mumyayı içine kapatırlar, ölü odasına götürüp ayaküstü şekilde duvara yaslarlar. Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 110

⁹ İplikçioğlu, *Eskiçağ*, ss. 120-121.

¹⁰ Papirüs: lifli bir bitki olan papirüs her türlü ip, ayakkabı özellikle yazı kâğıdı üretiminde kullanılıyordu. IV./X. yüzyılda kâğıdın kullanılmaya başlanması ile birlikte ortadan kalkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 111; İnan, *Eski Mısır*, s. 203; C. H. Becker, "Mısır", çev. A. Adıvar vd., *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, VIII, 235.

¹¹ İplikçioğlu, *Eskiçağ*, s. 121.

¹² İplikçioğlu, *Eskiçağ*, ss. 113-114.

¹³ Görgün, "Mısır", *DİA*, XXIX, 555.

döneminin bitişi, imparatorluklar döneminin başlangıcı olmuş ve Mısır medeniyeti Helen kültürüne kaymıştır.

Roma İmparatorluğu'nun 395'te ikiye bölünmesinin ardından Mısır, Doğu Roma'ya (Bizans) bağlanmıştır.¹⁴ Bizans'ın Mısır'da izlediği baskıcı siyaset, bölgenin Müslümanların eline geçmesine zemin hazırlamıştır. 640 ve 641 yıllarında 'Amr b. el-Âs (ö. 65/684) kumandasındaki İslam orduları, Mısır topraklarının fethi sırasında başkent İskenderiye'yi kuşattığı zaman İskenderiye yöneticisi direnememiş ve 'Amr b. el-Âs, 642 yılında İskenderiye'ye girmiştir.¹⁵

3.2. Müslümanların Fethi Sonrası Mısır

'Amr b. el-Âs, askerî faaliyetlerin yanında idarî ve iktisadî düzenlemeler de yapmıştır. Bölgeye, çoğunluğu Güney Arabistan'dan getirilen çeşitli kabileleri yerleştirmiş, açılan sulama kanalları sayesinde tarım üretimi artmış ve Mısır, Babilon ile Kızıldeniz'in Kulzüm (Süveyş) Limanı'nı birbirine bağlayan "*Halîcu Emîri'l-Mu'minîn*" adlı suyoluyla Hicaz'ı beslemeye başlamıştır.¹⁶

Yönetimi merkezîleştirmek isteyen Hz. Osman (ö. 35/656), 27/648 yılında Mısır'da yarı bağımsız hareket eden 'Amr b. el-Âs'ı görevden alarak, yerine Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i (ö. 36/657) tayin etmiştir. Valinin Medine'de bulunduğu Receb 35/Ocak 656'da büyük bir isyan çıkmıştır. Bu isyanın Hz. Osman'ın şehit edilmesine yol açan sebepler arasında zikredilmesi, o dönemde Mısır'ın taşıdığı hayatî önemin bir göstergesidir.¹⁷

Hz. Ali döneminde Mısır önemli bir muhalefet merkezi konumunda olmuştur. Bölgedeki Emevî yanlılarına karşı sert tedbirler alınması üzerine Muaviye b. Ebî Sufyân, 'Amr b. el-Âs'ı Mısır'a göndermiş, 38/658 yılında yapılan savaşı kazanan 'Amr, ömrünün son dört yılında bölgeyi sükûnet içinde yönetmiştir.¹⁸ Abdülmelik b. Mervân'ın hâkim olduğu 685-705 yılları arası dönemde, divanlarda Kıptîce yerine Arapçanın kullanılmaya başlanması, Mısır'ın idarî ve kültürel alanda dönüşümünün sağlanması için önemli bir adım teşkil etmiştir. Mısır'a hâkim olmalarına rağmen Emevîler, Kıptîlere geniş din özgürlüğü

¹⁴ Görgün, "Mısır", *DİA*, XXIX, 555.

¹⁵ Casim Avcı, "Mısır (Başlangıçtan Bizans Dönemine Kadar)", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 557-559.

¹⁶ Cengiz Tomar, "Mısır (Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar)", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 559.

¹⁷ Tomar "Mısır", *DİA*, XXIX, 559.

¹⁸ Tomar "Mısır", *DİA*, XXIX, 559.

vermişler ancak başka ülkelerle temasa geçmelerine müsaade etmemişlerdir.¹⁹ Emevîler'in son halifesi II. Mervân'ın Yukarı Mısır'daki Bûsîr mevkiinde meydana gelen savaşta Abbâsî birlikleri tarafından 132/750 yılında öldürülmesinin ardından Mısır'da Abbâsîler dönemi başlamıştır.²⁰

Abbâsîler döneminde Mısır, isyanlardan bir türlü kurtulamamıştır. Mu'taşım-Billâh (ö. 227/842) halife olunca, Eşnâs et-Türkî'yi (ö. 229/844), 219/834 yılında Mısır valisi tayin etmiştir. Böylece Mısır tarihinde, Türk valilerin hâkim olduğu yeni bir dönem başlamıştır.²¹

Halife Muntaşır-Billâh'ın iktidarda bulunduğu 861-862 yıllarında, Şîilerin çıkardığı isyan kısa sürede bütün delta bölgesine yayılmıştır. Vali Yezîd b. Abdullah et-Türkî, Irak'tan gönderilen Müzâhim b. Hâkan kumandasındaki Türk birliklerinin yardımıyla isyanı bastırabilmiştir. Daha sonra valiliğe Ahmed b. Tolun'un (ö. 270/884) gelmesiyle birlikte Mısır'da bin yıl kadar sürecek olan Türk hâkimiyeti başlamıştır.²²

Ahmed b. Tolun ölünceye kadar, on beş yılı aşan iktidarı boyunca Mısır ve Suriye'yi Abbâsîlerden almayı ve Tolunoğulları adıyla anılan otonom bir devlet kurmayı başarmıştır. Ardından oğlu Humâraveyh (ö. 282/896), Mısır'ı zenginlik ve refahın zirvesine taşımıştır.²³ Ayrıca Tolunoğulları, Türk valilerinin Abbâsî sınırları içerisinde oluşturdukları devletlerin ilki olmuştur.²⁴ Halife Râdî-Billâh (ö. 328/940), 326/938 veya 327/939 yılında Muhammed b. Togaç'a (ö. 334/946) ataları olan eski Fergana Türk hükümdarlarının kullandığı "*İhşîd*" unvanını tevdi etmiş, böylece Mısır'da İhşîdîler dönemi başlamıştır.²⁵

357/968'de, Mısır kuraklık sebebiyle meydana gelen kıtlığa ve siyâsî boşluktan kaynaklanan karışıklıklara maruz kalmış; ayrıca veba salgını baş göstermiştir. Durumdan yararlanan Cevher es-Şıkkîlî (ö. 381/992) kumandasındaki Fâtımî ordusu, savaşmaksızın, 17 Şâban 358/6 Temmuz 969'da Mısır'ı ele geçirmiştir. Fâtımîlerin Mısır'ı istilâsı, yönetimin el değiştirmesinden ibaret basit bir hareket olmayıp çok derin etkileri görülecek dinî, siyâsî ve ictimâî bir inkılâp olmuştur.²⁶ Çünkü Fâtımîler, o güne kadar hâkim olan

¹⁹ Mücahit Yüksel, *Emevîler Döneminde Hıristiyanlar*, Aybil Yayınları, Konya, 2016, s. 263.

²⁰ Tomar "Mısır", *DİA*, XXIX, 559.

²¹ Tomar, "Mısır", *DİA*, XXIX, 560.

²² Kâzım Yaşar Koprıman, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. IX.

²³ Koprıman, *Memlûkler*, s. 2.

²⁴ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992, s. 42.

²⁵ Yazıcı, *Türk-İslâm Devletleri*, ss. 57-58; Tomar, "Mısır", *DİA*, XXIX, 560.

²⁶ Tomar, "Mısır", *DİA*, XXIX, 560.

Sünnî-Malikî-Şafî mezheplerine mensup kişilere, Şia'nın İsmailiye mezhebini zorla kabul ettirmeye çalışmışlardır.²⁷

Fâtımîler, ülkenin merkezi olan Fustat'ın yakınlarına Kahire şehrini kurmuşlar²⁸ ve 361/972 yılında, ileride Şîî davetinin merkezi olacak Ezher Camii'ni inşa etmişlerdir.²⁹ Fâtımîlerle birlikte bir eyalet ve otonom devlet olmaktan çıkıp imparatorluğa dönüşen Mısır, Azîz-Billâh (ö. 385/996) döneminde en parlak günlerini yaşamıştır.³⁰ İlk yüksek İslam mektebi olan Dâru'l-Hıkme de Fâtımîler döneminde tesis edilmiştir.³¹

Fâtımî Devleti içindeki vezirlik kavgası yüzünden başlayan mücadele ve ardından baş gösteren Haçlı tehlikesi karşısında Fâtımî halifesi, Nureddin Zengî'den (ö. 569/1174) yardım istemiş, Haçlılarla yapılan savaşta Zengî'nin, Eseduddîn Şîrkûh (ö. 564/1169) kumandasındaki birlikleri 7 Rebûlâhîr 564/8 Ocak 1169 tarihinde Kahire'ye girmiştir.³² Fâtımî vezirliğine tayin edilen Şîrkûh'un iki ay sonra ölmesi üzerine Fâtımî halifesi, Şîrkûh'un yeğeni Selâhaddîn-i Eyyûbî'yi (ö. 588/1193)³³ vezaret makamına atamıştır. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin mücadelesiyle 7 Muharrem 567/10 Eylül 1171 yılında Abbâsî halifesi adına okunan hutbe ile Şîî Fâtımî Devleti resmen yıkılmıştır.³⁴

Nureddin Zengî'nin vefatı üzerine Müslümanların birliğini gerçekleştirmek için Suriye'ye giden, kazandığı zaferler sonucunda "*Mısır ve Suriye'nin Sultanı*" lakabını alan Selâhaddîn'in saltanatını, Abbâsî halifesi de tasdik etmiştir. Selâhaddîn, hem Haçlılarla, hem İsmailîlerle (Haşhâşîler) hem de mahallî çekişmelerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ülkedeki birliği sağlayınca tüm gücünü Haçlılara karşı kullanmış,³⁵ Kudüs'ü Haçlıların elinden kurtarmıştır.³⁶

²⁷ Becker, "Mısır", *İA*, VIII, 238.

²⁸ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994, X, 423.

²⁹ Öztuna, *Büyük Osmanlı*, X, 427.

³⁰ Tomar, "Mısır", *DİA*, XXIX, 560.

³¹ Becker, "Mısır", *İA*, VIII, 239.

³² Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, II, 319; Muhammed Suheyl Taçkûş, *Târîhu'l-Eyyûbiyyîn fi Mısır ve Bilâdi's-Şâm ve İklîmi'l-Cezîra*, 1.b., Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1999, s. 14.

³³ Eyyûbî ailesinin nesebi tartışma konusu olmuştur. Aslen Arap oldukları, Kürt ırkı ile karıştıkları ancak Türk kültürü ile yetiştikleri için bir Türk gibi hareket ettikleri belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Taçkûş, *Târîhu'l-Eyyûbiyyîn*, ss. 16-18; Ramazan Şeşen, *Eyyûbîler (1169-1260)*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2012, s. 18; Ayşe Dudu Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, ss. 39-41.

³⁴ Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 36-38; Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1987, ss. 41-51; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti*, ss. 52-59.

³⁵ Taçkûş, *Târîhu'l-Eyyûbiyyîn*, ss. 95-100; Şeşen, *Salâhaddîn Devri*, ss. 45-46; Şeşen, *Salâhaddîn ve Devlet*, ss. 72-73; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti*, ss. 64-82.

³⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II, 321-396, III, 1-68; Taçkûş, *Târîhu'l-Eyyûbiyyîn*, ss. 164-168; Şeşen, *Eyyûbîler*, s. 18; Kuşçu, *Eyyûbî Devleti*, ss. 110-141.

Eyyübî idaresinden Şîî mezhebini silmek için Sünnî medrese eğitimine önem verilmiş ve bölgenin yeniden sünnileştirilmesi sağlanmıştır.³⁷ Mısır'ı tekrar bir ilim merkezi konumuna getirmek amacıyla "*Dâru'l-Kur'ân*", "*Dâru'l-Hadîs*" gibi değişik eğitim müesseseleri kurulmuştur. "*Kahire Kalesi*" inşa edildikten³⁸ sonra şehir, bu kalenin etrafında gelişmiştir. Selâhaddîn döneminde bütün Mısır, imar faaliyetlerine sahne olmuş; bu arada onun ikinci adına nispetle "*Baħr-ı Yûsuf*" denilen kanallar açılmıştır.³⁹

Selâhaddîn'in vefatından sonra ülke, oğulları ve emirleri arasında taksim edilmiş ve taht kavgaları başlamıştır.⁴⁰ Suriye Eyyübîleri bağımsızlıklarını ilan etmiş,⁴¹ 648/1250 yılında Eyyübî Devleti yıkılıp, Memlûk Devleti kurulmuştur.⁴²

Memlûkler, 658/1260'da Moğollara karşı kazandıkları Ayn Câlût zaferinin ardından durumlarını sağlamlaştırıp⁴³ daha sonraki otuz yıl içerisinde bölgeyi Haçlılardan temizleyerek halkına, kültürüne ve diline yabancı oldukları bu ülkede meşruiyetlerini kabul ettirmişlerdir. Bağdat'ın 656/1258 yılında Moğollar tarafından işgalinin ve Abbâsî halifesinin öldürülmesinin ardından Mısır'da hilâfetin ihyasıyla Kahire, İslam dünyasının dinî ve siyâsî merkezi hâline gelmiştir.⁴⁴

Portekizlilerin Hint okyanusu ve Kızıldeniz'de yerleşmeleri, Hint ticaretini Ümit Burnu yolu ile çevirmeleri ve aynı yıllarda Amerika'nın keşfedilmesi ile Mısır'ın refahı ortadan kalkmıştır.⁴⁵ İktisadî çözüme, Osmanlılarla girilen sürtüşmeyle birlikte devletin yıkılmasına zemin hazırlamış ve 922/1516 yılında Mercidâbık Muharebesi'nde Kansu Gavri'nin (ö. 621/1516) ölmesinin ardından sultan ilan edilen Tomanbay'ın (ö. 922/1517), Kahire'yi alan Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520) tarafından idam edilmesiyle Memlûk Devleti'ne 21 Rebûlevvel 923/13 Nisan 1517 tarihinde son verilmiştir.⁴⁶ Ardından Osmanlılar, Abbâsî halifesinden hilâfeti teslim alarak, İslam âlemi üzerindeki nüfuzlarını artırmışlardır.⁴⁷ Ekonomik alanda gelişen Mısır, eyaletler arasında gelir bakımından birinci

³⁷ Taĥkûş, *Târîhu'l-Eyyûbiyyîn*, ss. 34-37; Şeşen, *Salâhaddîn Devri*, ss. 253-267; Öztuna, *Büyük Osmanlı*, X, 432.

³⁸ Şeşen, *Salâhaddîn ve Devlet*, ss. 305-307; Öztuna, *Büyük Osmanlı*, X, 423.

³⁹ Şeşen, *Salâhaddîn ve Devlet*, ss. 309-312; Tomar, "Mısır", *DİA*, XXIX, 561

⁴⁰ Runcıman, *Haçlı Seferleri*, III, 69-72; Kuşçu, *Eyyübî Devleti*, s. 180

⁴¹ Kuşçu, *Eyyübî Devleti*, s. 180.

⁴² Tomar, "Mısır", *DİA*, XXIX, 561.

⁴³ Koprıman, *Memlûkler*, s. 6.

⁴⁴ Tomar, "Mısır", *DİA*, XXIX, 562; Öztuna, *Büyük Osmanlı*, X, 427.

⁴⁵ Becker, "Mısır", *İA*, VIII, 226.

⁴⁶ Emîr Şekîb Arslan, *Târîhu'd-Devleti'l-'Uşmâniyye*, 1.b., Dâru İbn-i Keşîr, Dimeşk, 2001, ss. 136-137; Tomar, "Mısır", *DİA*, XXIX, 562; Feridun Emecen, "Mercidâbık", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 176; Öztuna, *Büyük Osmanlı*, X, 423; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, II, 288-290.

⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, II, 292.

sırada⁴⁸ ve Mısır Kadılığı da İstanbul Kadılığından sonra ikinci sırada yer almıştır.⁴⁹ Nil-Kızıldeniz kanalı için binlerce işçi çalıştırılmış fakat proje sonraları terk edilmiştir.⁵⁰

Mısır'ın 640 yılında fethinden 1798 yılına kadar geçen dönemi; "1- Arap devri", "2- Arap-İran devri", "3- İran Türk devri" ve "4- Türk devri" şeklinde ele almak mümkündür. Tolunoğullarından önceki dönem "Arap devri"; Tolunoğulları, İhşîdiler ve Fâtımîler dönemleri "Arap-İran devri", Eyyûbîler ve Memlûkler dönemi "İran-Türk devri", Osmanlılar ise "Türk devri" olarak adlandırılmaktadır.⁵¹

Fethinden Osmanlı Devrine Kadar Mısır Hâkimleri: (VII-XVI. Asırlar)

‘Amr b. el-‘As'ın Mısır'ı Fethi:	(18-21/640-641)
İlk Halifeler Zamanında Mısır Valileri:	(21-38/641-658)
Emevî Valileri:	(38-132/658-750)
Abbâsî Valileri:	(132-254/750-868)
Tolunoğlu Hanedanı:	(254-292/868-905)
Abbâsî Valileri:	(292-323/905-935)
İhşîdiler Hanedanı:	(323-358/935-969)
Fâtımî Halifeleri:	(358-567/969-1171)
Eyyûbî Hanedanı:	(567-648/1171-1250)
Türk Memlûkleri (Bahrî):	(648-792/1250-1390)
Çerkez Memlûkleri (Burcî):	(792-923/1390-1517)
Osmanlı Dönemi:	(923-1212/1517-1798) ⁵²

Yöneticilerin sık sık değişmesi sebebiyle Mısır, Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı yıllarda kimi zaman sükûnet, kimi zaman da huzursuzluk dönemleri yaşamıştır.⁵³ Bu kargaşa durumu, İngiltere ve Fransa'nın bölge ile yakından ilgilenmesini de beraberinde getirmiştir.⁵⁴ Fransızlar tarafından 1798 yılında işgal edilmesinin ardından Mısır, Avrupa devletlerinin etkisi altına girmiş ve her geçen gün Osmanlı Devleti'nin toprağı olmaktan uzaklaşmıştır.

⁴⁸ Öztuna, *Büyük Osmanlı*, VII, 56.

⁴⁹ Öztuna, *Büyük Osmanlı*, VIII, 83.

⁵⁰ Öztuna, *Büyük Osmanlı*, VII, 380.

⁵¹ Becker, "Mısır", *İA*, VIII, 223-224.

⁵² Becker, "Mısır", *İA*, VIII, 219.

⁵³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 515-518, 603-605.

⁵⁴ Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 563-565; J. H. Kramers, "Mısır (Osmanlılar Devri)", çev. A. Adıvar vd., *İA*, 3.b., Milli Eğitim Basımevi, 1979, VIII, 246.

XVIII. yüzyılda sanayi devrimini yapan Avrupa devletleri, sömürge arayışı içinde yayılmacı bir politika izlemişlerdir. Ticaret ve su yolları üzerinde hâkimiyeti bulunan Osmanlı Devleti toprakları da bundan nasibini almıştır. Yayılmacı bir politika izleyen Fransa, Mısır'a saldırmış ve kaynaklarını sömürmek amacıyla bazı çalışmalar yapmıştır.

3.2.1. Fransız İşgali Dönemi

Fransızlar 1 Temmuz 1798 yılında Mısır'ı işgal etmişlerdir.⁵⁵ İşgalin asıl hedefi İngiltere'nin Akdeniz'deki hâkimiyetine son vermek suretiyle Hindistan'a doğru yayılma siyasetini gerçekleştirmektir.⁵⁶ Napolyon Bonapart (ö. 1821) tarafından girişilen askeri harekât, üç yıl sürecek olan işgal dönemini başlatmıştır. Bonapart, işgal için geldiğinde amacının, Mısır'ı işgal etmek değil, İngiltere'nin Hindistan'ı işgalini durdurmak olduğunu, Osmanlı Devleti tarafından görevlendirildiğini, Allah'a, peygambere ve Kur'ân'a saygısı olduğunu söyleyerek halkı kandırmış ve yanında getirdiği bilim adamları ile işgali kalıcı hâle getirmeye çalışmıştır.⁵⁷ Bu süre içinde bilim adamları da ülkenin zenginliklerini tespit etmişler ve bunlardan istifade edebilmenin yollarını aramışlardır.⁵⁸

İşgal sebebiyle Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiltere'yle, Fransa aleyhine ittifak arayışına girmiştir.⁵⁹ Fransız donanmasının, İngiliz amirali Nelson (ö. 1805) tarafından Ebû Kîr limanında tahrip edilmesi sonucunda Fransızlar, Osmanlı Devleti ile anlaşmanın yollarını aramaya başlamışlar fakat bunda başarılı olamamışlardır.⁶⁰ Akkâ'da, Cezzâr Ahmed Paşa'ya (ö. 1804) Mayıs 1799 tarihinde yenilen Bonapart, Ağustos 1799 tarihinde Mısır'dan ayrılmıştır. Fransız kuvvetleri de Osmanlı-İngiliz ittifakıyla gerçekleştirilen saldırılara dayanamayarak 30 Ağustos 1801'de Mısır'dan çekilmiştir.⁶¹ Fransa bu işgalden istediğini alamamış, onların Mısır'ı işgali İngiltere'ye yaramıştır.⁶²

Fransızların tahliyesinden sonra Mısır'da uzun süre sükûnet ve düzen sağlanamamıştır. Zira Osmanlı yönetimiyle Memlûk beyleri arasında mücadele devam etmiştir. Fransızlar karşısındaki başarılarından dolayı Mısır Valisi Koca Hüsrev Paşa (ö. 1855) tarafından binbaşılığa yükseltelen Kavalalı Mehmed Ali Paşa (ö. 1849), Osmanlı

⁵⁵ Mustafa Cezar ve Mithat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Güven Yayınevi, İstanbul, 1971, V, 2779, 2780.

⁵⁶ Cezar ve Sertoğlu, *Mufassal*, V, 2777; Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 21.

⁵⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, III, 1679-1680; Cezar ve Sertoğlu, *Mufassal*, V, 2780-2781.

⁵⁸ Kramers, "Mısır", *İA*, VIII, 247.

⁵⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, III, 1683.

⁶⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, III, 1690-1691; Cezar ve Sertoğlu, *Mufassal*, V, 2787; Karpat, *Türkiye*, s. 21; Arslan, *Devleti'-Uşmâniyye*, ss. 260-262.

⁶¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, 42; Cezar ve Sertoğlu, *Mufassal*, V, 2795.

⁶² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, 42.

Devleti'nin otoritesini kaybettiği bir zamanda Mısır valiliğini oldu-bitti ile ele geçirmiş ve otoritesini sağlamlaştırmıştır.⁶³ Bunun ardından III. Selim (ö. 1808), Mehmed Ali Paşa'yı 1805 yılında Mısır valisi olarak tanımak zorunda kalmıştır.⁶⁴ Aslına bakılırsa Osmanlı sultanı ile Mısır valisi Mehmed Ali'nin arası başlangıcından itibaren hiç iyi olmamıştır.⁶⁵

3.2.2. Hidivlik Dönemi

Mehmed Ali Paşa otoriteyi sağlayınca Mısır'da reformlara başlamıştır. Mısır'ın yıllık vergisinin ödenmesi ve uzun zamandır var olan Vahhâbî, Kıbrıs ve Girit isyanlarının bastırılması,⁶⁶ Mehmed Ali Paşa'nın Bâbîâlî nezdindeki şöhretini artırmıştır.⁶⁷

Mısır gelirlerinin hızla artması,⁶⁸ Mehmed Ali Paşa'yı Mısır'da bağımsız veya yarı bağımsız bir yönetim kurma hayaline sevk etmiş⁶⁹ ve Aralık 1831 yılında Suriye üzerine bir ordu göndermiştir.⁷⁰ 1832'de yapılan savaşın ardından Avrupa devletlerinin baskısı ile imzalanan Kütahya Anlaşması tarafları tatmin etmeyince, 1839'da yeniden savaş çıkmıştır.⁷¹ Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin ve Avrupa devletlerinin katıldığı 1840 tarihli Londra anlaşmasıyla durdurulmuştur.⁷² Onun emellerine ulaşamamasında, özellikle İngiltere ve Fransa'nın etkin rolleri olmuştur.⁷³ Nihayet uzun bir mücadeleden sonra 24 Mayıs 1841 tarihli fermanla, Mısır ve Sudan'ın idaresinin irsen, Filistin'in ise kaydı hayat şartıyla vali olarak kendisine bırakılmasıyla yetinmek zorunda kalmıştır. Böylece Mısır'ın statüsü de değişmiştir.⁷⁴

Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valiliğini iki döneme ayırmak mümkündür. İlk dönem; vali olduğu ve Osmanlı yönetiminden ayrıldığı yaklaşık 1830 yılıyla başlamaktadır. İkinci dönem ise, yönetiminin krize dönüştüğü ve yönetimi, kendisi ve nesli

⁶³ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 27. b., Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 62. Mehmed Ali Paşa'nın türlü entrikaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, IV, 1907-1908, 1931, V, 2417-2418, 2512-2513, 2602.

⁶⁴ Karpat, *Türkiye*, s. 23; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 125-126; Arslan, *Devleti'l- 'Uşmâniyye*, s. 263.

⁶⁵ Severus İbn Muḳaffâ', *Târîhu Mısr min Bidâyeti'l-Ḳarni'l-Evveli'l-Milâdî hattâ Nihâyeti'l-Ḳarni'l- 'İşrîn*, 1.b., thk. Abdulaziz Cemaluddin, Mektebe Medbûlî, Kahire, 2006, IV(II), 1288.

⁶⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, V, 2421-2422, 2513; Arslan, *Devleti'l- 'Uşmâniyye*, s. 270; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 115,127.

⁶⁷ Ortaylı, *En Uzun Yüzyıl*, ss. 61-62.

⁶⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, IV, 1983, V, 2602, VI, 2670.

⁶⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, 130.

⁷⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, 129.

⁷¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VII, 140-142.

⁷² İbn Muḳaffâ', *Târîhu Mısr*, IV/II, 1300-1313.

⁷³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, 87.

⁷⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, 85. Ayrıca Ferman hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Muḳaffâ', *Târîhu Mısr*, IV/II, 1318-1320.

için garanti altına aldığı, ancak Avrupa devletlerinin nüfuzuna sebep olduğu 1840 yılıyla başlamaktadır.⁷⁵

Mısır'da 44 yıl 24 gün ile en uzun süreli Mısır valisi unvanını alan Mehmed Ali Paşa,⁷⁶ valiliği süresinde bayındırlık, ziraat ve ticareti geliştirmiş, yeni sulama kanalları açmıştır. Her alanda bilgi sahibi olmak için başta Fransa olmak üzere Avrupa'ya gençler göndermiş, Arapça ve Türkçe baskı yapan Bulak isimli bir matbaa kurmuştur.⁷⁷ Ancak devlet geleneği bulunmayan Mehmed Ali Paşa, Osmanlı idaresi karşısında başarılar sağlayan ama yönetmesini bilmeyen âsi bir vali olarak kalmıştır.⁷⁸

1847 yılının sonlarına doğru Mehmed Ali Paşa'nın bunama alametleri göstermesi⁷⁹ üzerine Nisan 1848'de oğlu İbrahim (ö. 1848) vali tayin edilmiştir.⁸⁰ İbrahim, Kasım 1848 yılında henüz babası hayatta iken vefat edince, yerine Ahmed Tosun Paşa'nın (ö. 1816) oğlu I. Abbâs Hilmi Paşa (ö. 1854) getirilmiştir.⁸¹ Abbâs Hilmi, Mısırlılara alan açmak için, takip edilen batılılaşma politikasından vazgeçerek, birçok Avrupalı sanatçı ve işadamını ülkeden çıkmaya zorlamıştır.⁸² Ayrıca Mehmed Ali Paşa zamanındaki gibi Avrupa devletlerinin müdahale etmesini istemediği için Bâbüâlî ile ilişkileri güçlendirmiştir.⁸³

Abbâs Hilmi'nin 15 Temmuz 1854'te ani ölümü üzerine yönetime amcası Said Paşa (ö. 1863) geçmiştir.⁸⁴ Uzun süreden beri devam eden ağır vergileri kaldırıp pek çok köyün borçlarını silmiştir.⁸⁵ Çiftçilere topraklar üzerinde hak vermiş, açılan kanallarla Nil nehri sularının iç kısımlara taşınmasını sağlamıştır. İskenderiye-Kahire demir yolu hattını tamamlamış ve ardından Süveyş'e kadar uzatmıştır. Böylece Avrupa ile Hindistan arasını kısaltacak bir kara ulaşımı sağlanmıştır.⁸⁶ Ancak Said Paşa, Batı hayranı olması ve zayıf kişiliği nedeniyle Batılılara ülkenin kapılarını ve kaynaklarını açmış, böylece ülkede mâlî kriz meydana gelmiştir.⁸⁷ Bâbüâlî'nin onay vermemesine rağmen 1856'da Fransız

⁷⁵ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV/II, 1294.

⁷⁶ Öztuna, *Büyük Osmanlı*, X, 416.

⁷⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, V, 127-128, VI, 87-88; Hüseyin Polat, "Dîvân Ekolü", *Nüsha*, Cilt: 16, Sayı: 42, Ocak-Haziran 2016, s. 71.

⁷⁸ Ortaylı, *En Uzun Yüzyıl*, s. 65.

⁷⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, 87.

⁸⁰ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1326.

⁸¹ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1330.

⁸² İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1332,1333.

⁸³ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1337.

⁸⁴ Said Paşa, fellahların dostu lakabı ile şöhret bulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kramers, "Mısır", *IA*, VIII, 263.

⁸⁵ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1348.

⁸⁶ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1349.

⁸⁷ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1356-1360.

Ferdinand de Lesseps'e (ö. 1894) Süveyş Kanalı'nın yapımına dair imtiyazlar tanınmış⁸⁸ ve zorla çalıştırılan binlerce kişinin canına mal olan kanalın kazılmasına 1856 yılında başlanmıştır. Bu dönemde Said Paşa'nın Avrupa bankalarından büyük miktarda faizle para alması maliyeyi iflas ettirmiştir.⁸⁹ Onun, 1863'te vefatından sonra, yerine İbrahim Paşa'nın oğlu İsmail Paşa (ö. 1895) vali olmuştur.⁹⁰

İsmail Paşa, yönetimde kaldığı sürece ıslahat çalışmaları yapmış ve yayılmacı bir politika takip etmiştir.⁹¹ Onun döneminde çiftçiler pek çok projede kırbaç altında zorla çalıştırılmışlardır.⁹² İsmail Paşa, yetkilerinin arttırılması için İstanbul ile ilişkilerine çok önem vermiştir. 1866'da Mısır veraset usulü kendi oğulları lehine değiştirilmiş ve "*Hidiv*" unvanını alarak⁹³ Hidiv, 15 Ağustos 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılışına⁹⁴ Avrupa hükümdarlarını davetinde eşit muamele göstermiştir. 1872'de Avrupa devletleriyle borç anlaşması yapma yetkisini elde etmiş,⁹⁵ Mısır'daki asker sayısını artırma izni almıştır.⁹⁶ Hidiv İsmail Paşa, bu genişletilmiş yetkilerle Batılı devletler nezdinde bağımsız bir devlet başkanı muamelesi görmeye başlamıştır. İdarî, hukukî ve kültürel alanlarda birçok yenilik yapılırken, Kahire ve İskenderiye gibi büyük şehirlerde Batı tarzında düzenlemelere gidilmiştir.⁹⁷

Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valiliğine geldiği XIX. yüzyıl başından İngiliz işgalinin yaşandığı XIX. yüzyıl sonuna kadar Mısır, Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinden her geçen gün ayrılarak Avrupa'nın siyâsî ve iktisadî nüfuzu altına girmiştir.⁹⁸ Bu dönemde Fransa'nın Mısır'la ticarî ilişkileri daha iyi olmasına rağmen, ekonomik ve siyâsî konumu sebebiyle İngiltere'nin nüfuzu daha çok olmuştur.⁹⁹ Sultan Abdülaziz'in (ö. 1876) 1863 yılında Mısır'ı ziyaretinin olumlu tesirleri olsa da,¹⁰⁰ bu ziyaret gidişatı değiştirememiştir. Mısır valisi İsmail Paşa döneminde, 8 Haziran 1867'de hidiv unvanının verilmesi¹⁰¹ bunun ispatıdır.

⁸⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, 91-94.

⁸⁹ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1360-1365.

⁹⁰ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1377.

⁹¹ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1377-1378.

⁹² İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1387.

⁹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, 87.

⁹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VII, 44.

⁹⁵ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Devletinin Tahlilli Tenkitli Siyasi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, 1994, IV, 78.

⁹⁶ Bu fermanların ayrıntıları için bkz. İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1406-1408.

⁹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, 87-88.

⁹⁸ Kramers, "Mısır", *İA*, VIII, 251.

⁹⁹ Kramers, "Mısır", *İA*, VIII, 252.

¹⁰⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VII, 40.

¹⁰¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VII, 42-43.

Zamanla Batılı devletlere daha fazla oranlarda borçlanmak zorunda kalan İsmail Paşa, Mısır maliyesinin iflasını engelleyememiş ve Mayıs 1876'da İngiltere ve Fransa, Mısır için iki mali kontrolör tayin etmişlerdir.¹⁰² İngiliz kontrolör Maliye bakanı, Fransız kontrolör Nâfi'a bakanı olarak mecburen atanmıştır.¹⁰³ Duyûn-i Umûmiye Sandığı kurulmuş, alacaklı Avrupa devletleri bu sandığa komiserler göndermişlerdir. Daha sonra kurulan hükümete, Avrupalı bakanlar da tayin edilmiştir.¹⁰⁴ Mâlî tedbirler kapsamında ordudaki subay sayısının azaltılması ve 2500 subayın yarı aylıkla emekliye sevk edilmesi gibi konular yer alınca, huzursuzluklar meydana gelmiştir.¹⁰⁵

Urabî Paşa'nın (ö. 1911) öncülüğünü yaptığı milliyetçi hareket, Mısır'ın içişlerine yapılan yabancı müdahalesine karşı tavır almaya başlamıştır. Şubat 1879'da askerler tarafından Kahire'de büyük çapta gösterilerin düzenlenmesi üzerine Hidiv İsmail, Nisan 1879'da hükümeti görevden alarak sadece Mısırlılardan oluşan yeni bir hükümet kurmuştur.¹⁰⁶ Ancak İngiltere ve Fransa'nın isteklerini de göz önüne alan II. Abdülhamid (ö. 1918), Haziran 1879'da İsmail Paşa'yı azledip¹⁰⁷ yerine oğlu Tevfik Paşa'yı (ö. 1892) tayin etmiş,¹⁰⁸ İsmail Paşa da İtalya'ya sürülmüştür.¹⁰⁹

Cemalettin Afgânî gibi kişilerin etkisi altında kalan sınıflar, toplumda etkili olmaya başlamıştır. Toplumda oluşan fikirler, 1877 yılında çıkarılan "*Mısır*" ve "*el-Vatan*" gazeteleriyle ifade edilmeye başlanmıştır. Bu gazeteler, Napolyon'un ortaya attığı "*Mısır li'l-Mısrıyyîn*" şiarıyla çıkmıştır.¹¹⁰ Milliyetçi gazeteler, baskılara rağmen hükümet aleyhine tenkitlerini sürdürmüştür. Bu düşünceyi taşıyan Miralay Urabî ve iki arkadaşının Türk-Çerkez subaylarına karşı başlattığı hareket de büyümüştür. Durumu değerlendiren İngiltere ve Fransa, İskenderiye'ye bir donanma göndermiştir. Urabî Paşa, İskenderiye istihkâmlarını takviye etmiş ancak İngilizlerin oyununa gelmemesi konusunda Osmanlılar tarafından yapılan nasihate uymayan Urabî Paşa'ya karşı yapılan taarruz, İskenderiye'de kanlı çarpışmaların yaşanmasına neden olmuştur.¹¹¹ Nihayet 12 Temmuz 1882'de İngilizler

¹⁰² Cezar ve Sertoğlu, *Mufasssal*, VI, 3341.

¹⁰³ Ömer Faruk Yılmaz, *Belgelerle Osmanlı Târîhi*, 1.b., Osmanlı Yayınevi, İstanbul, 1999, IV, 174.

¹⁰⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, 88.

¹⁰⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VII, 51,52.

¹⁰⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VI, 88.

¹⁰⁷ 17 senedir hidivlik makamında bulunan İsmail Paşa'nın azliyle ilgili Hayrettin Paşa'nın arızası için bkz. Aksun, *Siyasi Tarih*, IV, 365.

¹⁰⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, 53, VI, 89,90; Aksun, *Siyasi Tarih*, IV, 401-403.

¹⁰⁹ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısır*, IV(II), 1423.

¹¹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, VIII, 90,91.

¹¹¹ Aksun, *Siyasi Tarih*, IV, 404.

İskenderiye'yi işgal etmişler ve Arabî'nin ordusunu ele geçirerek 15 Eylül 1882'de Kahire'ye ulaşmışlardır.¹¹² İdama mahkûm edilen Urabî Paşa ise Seylan'a sürülmüştür.¹¹³

3.2.3. İngiliz İşgali Dönemi

1882 yılında, yaklaşık 37 yıl sürecek olan İngiliz işgali başlamıştır. Bâbîâlf'nin ve Fransa başta olmak üzere diğer bazı Avrupalı devletlerin bu işgale şiddetle karşı çıkması üzerine İngiltere, 1888 yılında asayiş sağlanınca Mısır'ı boşaltacağını ve Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarının baki olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴

İngilizler, zamanla Osmanlı Devleti'yle hidivlik arasındaki bağları zayıflatmıştır. Malet (ö. 1908), Gorst (1916) ve Kitchener (ö. 1916), Cromer (ö. 1917), hidiv ile başbakanın müsteşarları olmuş ve onların tavsiyesi olmadan hareket edilememiştir. Bunlardan en güçlüsü olan Lord Cromer ise bir Roma genel valisi gibi hükmetmiştir.¹¹⁵

Başından beri İngiliz işgal kuvvetleriyle uyumlu bir tavır ortaya koyan Hidiv Tefvik Paşa'nın, 7 Ocak 1892'de vefatı üzerine oğlu II. Abbâs Hilmi (ö. 1944) hidiv olmuştur. Urabî Paşa'nın etkisini kaybetmesinden sonra ikinci nesil milliyetçiler, II. Abbâs Hilmi döneminde İngiliz karşıtı "*Vatanperver Hareketi*" (el-*Hareketu'l-Vaṭaniyye*) ve Mustafa Kamil'in (ö. 1908) önderliğinde 1899'da "*el-Livâ'*"¹¹⁶ gazetesini çıkarmışlardır.¹¹⁷ Mustafa Kamil hareketi, Urabî Paşa hareketi ile uyumlu bir fikre sahip olup, Hilâfeti temsil eden Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir devlet kurmayı veya islâmî çerçeveden ayrılmayı hedeflememiştir.¹¹⁸

Mısır'daki işgali tamamlayan İngiltere, Sudan'a yönelmiştir. Mehdî ayaklanması ve General Gordon'un (ö. 1885) öldürülmesi¹¹⁹ bunun için bir fırsat teşkil etmiş ve çarpışmalardan sonra İngiliz Herbert Kitchener (Lord Kitchener) kumandasındaki ordu Sudan'da kontrolü ele geçirmiştir. İngilizler ve Mısırlılar, 19 Ocak 1899'da Sudan'da

¹¹² İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1450; Arslan, *Devleti'l-'Uşmâniyye*, ss. 304-307.

¹¹³ Cezar ve Sertoğlu, *Mufassal*, VI, 338, 3349; Arslan, *Devleti'l-'Uşmâniyye*, s. 307; Kramers, "Mısır", *İA*, VIII, 252-253.

¹¹⁴ Aksun, *Siyasi Tarih*, IV, 405. İngiliz işgaline başlangıçta Fransa onay verse de sonraları bu iki devlet arasında problemler oluşmuş ve 1904 yılında "*İngiltere'nin Mısır'a; Fransa'nın Fas'a hâkimiyeti*" konusunda anlaşmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1565.

¹¹⁵ Kramers, "Mısır", *İA*, VIII, 254.

¹¹⁶ el-Livâ': Mısır'da yayımlanan, işgale karşı düşmanca bir tavır sergileyen ve Mustafa Kamil'in siyasetini destekleyen bir gazetedir. 1899 yılında Mustafa Kamil tarafından kurulmuştur. Bir müddet İngilizce ve Fransızca da yayın yapmıştır. Bkz. İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II),1466; Kramers, "Mısır", *İA*, VIII, 254; Ali Bilgenoğlu, *İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013, s. 206.

¹¹⁷ es-Seyyid, "Mısır", *DİA*, XXIX, 565-567.

¹¹⁸ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1454,1455.

¹¹⁹ Aksun, *Siyasi Tarih*, IV, 418.

yönetimin çerçevesini oluşturan bir anlaşma imzalamışlardır. Buna göre Mısır ve İngiliz bayrakları yan yana dalgalanacak, sivil ve askerî idare hidiv tarafından İngilizlerin tavsiyesiyle tayin edilen bir genel valiye verilecektir.¹²⁰ Yapılan bu anlaşmadan sonra Sudan, Mısır namına İngiliz valiler tarafından yönetilmiştir.¹²¹

1906 yılında yaşanan Dinşavay olayı,¹²² Mısırlılar arasında bağımsızlık duygularının hareketlenmesine sebep olmuştur. Bu kapsamda 1907 yılında Mahmud Süleyman Paşa önderliğinde "*Hızbu'l-Ummeh*" isimli bir parti kurulmuş ve "*el-Cerîde*"¹²³ isimli gazete çıkarılmaya başlanmıştır. Bu gazetenin yazarları arasında; Taha Hüseyin (ö. 1973), Abbâs el-Akkâd (ö. 1964), Hafız İbrahim, Mustafa Sadık er-Râfi'î (ö. 1937), Reşid Rıza (ö. 1935) gibi yazarlar bulunmaktadır. Bu hareket, aynı yıl Mustafa Kamil önderliğinde kurulan "*el-Hızbu'l-Vaṭanî*" ile ortak hedeflere sahip olmuştur.¹²⁴ el-Cerîde; kadının özgürlüğü, tüm fertlerin eğitim hakkının olması gerektiği, her şeyi hükümetten beklememe gibi konulara değinmiş,¹²⁵ ayrıca anayasa isteği, Mısırlılar arasındaki görüş ayrılıklarının giderilmesi, yönetimin eleştirilmesi, İngiliz yönetiminin reddedilmesi, sanayi ve ticaretin ülkede gelişmesi, halkın birliği ve istiklal gibi konuların halk arasında yayılması için çalışmıştır. Hidiv ise, el-Cerîde gazetesinin açık hücumu karşısında kendisini destekleyen "*el-Mueyyed*"¹²⁶ gazetesine yakınlaşmak zorunda kalmıştır. Ancak gazetenin dini reddettiği düşünüldüğü için halk arasında destek bulamamıştır. Halkın çoğunluğu Mustafa Kamil'in yazarı olduğu el-Livâ' gazetesini desteklemiştir.¹²⁷

el-Cerîde'nin attığı tohumlarla, sonraki dönemlerde Taha Hüseyin, Kur'ân'ın câhiliye şiirine arzının yanlışlığını yazmış, Ali Abdurrâzık (ö. 1969) ise Kur'ân'da bulunmaması sebebiyle, hilâfetin İslam'ın esasından olmadığını belirtmiştir. Zikredilen iki

¹²⁰ es-Seyyid, "Mısır", *DİA*, XXIX, 565-567

¹²¹ Kramers, "Mısır", *İA*, VIII, 254.

¹²² Dinşavay Olayı: 13 Temmuz 1906 yılında Munufiye şehrinin Dinşavay köyünde gerçekleşmiştir. Güvercin avlamak için çıkan İngiliz askerlerinden biri, bir köylü kadını yaralamış, köylüler de askerlere saldırmışlardır. Çıkan olaylar sonucunda askerlerden biri ölmüştür. Ancak askerinin köylüler tarafından mı öldürüldüğü yoksa güneş çarpması nedeniyle mi öldüğü netlik kazanmamıştır. Olay üzerine pek çok köylü tutuklanmış alelacele bir mahkeme kurulmuştur. Mahkemenin 5 üyeden oluşan heyetinde, Arapça bilmeyen 3 İngiliz hukukçusu yer almıştır. Yapılan hızlı yargılamada köylülerin çoğuna savunma sırası bile gelmemiş, verilen kararda 4 kişi idam, 4 kişi müebbet, 3 kişi 15 sene, 6 kişi 7 sene, 3 kişi 1 sene hapis cezası almıştır. Diğer 31 kişi beraat etmiştir. Bkz. Bedvî, *Nezarât*, s. 19; İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1464,1466; Bilgenoğlu, *İngiliz Sömürgeciliği*, ss. 213-214.

¹²³ el-Cerîde: Mısır'da yayımlanan bağımsızlık yanlısı olan, bazı reformist görüşleri barındırmasıyla bilinen liberal bir gazetedir. Sahibi Ahmed Lutfi es-Seyyid'dir. Bkz. İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II),1466-1467.

¹²⁴ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1458; Polat, "Dîvân Ekolü", s. 74.

¹²⁵ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1460.

¹²⁶ el-Mueyyed: Mısır'da yayımlanan hidive yakın duran bir gazetedir. Editörü Ali Yusuf'tur. Bkz. İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II),1466.

¹²⁷ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1460-1463.

görüş, el-Cerîde'nin çizgisini büyük ölçüde göstermiştir. Aynı dönemde Cemaleddin Afgânî (ö. 1897) ve Muhammed Abduh (ö. 1905) da fikirleri ile etkili olmuşlardır. Bu hareket dinî reform hareketi olarak çok çevre bulamasa da, siyâsî yönü olması dolayısıyla düşünce alanında önemli etkiler bırakmıştır.¹²⁸

Dinşavay hadisesi sebebiyle meydana gelen gelişmelerin ardından Lord Cromer'in yerine Mısır'a tayin edilen Sir Elden Gorst, daha uzlaşmacı bir politika izlemek zorunda kalmıştır. Ancak Gorst, olayların büyümesini engellemek için 1909'da yayın hürriyetini kısıtlamış ve Ezher'i bir süre kapatmıştır.¹²⁹

Sa'd Zağlûl Paşa'nın (ö. 1927) da var olduğu kabinenin aslen Kıptî olan başbakanı, 20 Şubat 1910 yılında genç bir Müslüman milliyetçi tarafından öldürülmüştür. Aynı sene genel meclis, Süveyş Kanalı imtiyazının 1968'den sonra uzatılması fikrini reddetmiştir. Bu nedenle İngilizler, 1911'de Gorst'u çekmiş ve yerine Lord Kitchener'ı getirerek Mısır'ı himayeleri altına aldıklarını ilan etmişlerdir.

Ağustos 1914'te I. Dünya Savaşı başladığında Mısır hükümeti, İngiltere ve Almanya karşısında tarafsızlığını bildirirse de İngiltere'nin baskısı üzerine Almanya'ya ve Avusturya-Macaristan'a karşı savaş ilan etmiştir. İngiltere, Mısır'ın bütün resmî finans kaynaklarına el koymuş ve Ekim 1914'te Fransa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmesi üzerine 18 Aralık 1914'te tek taraflı olarak Osmanlı Devleti'nin hükümlerini kaldırıp Mısır'ı himayesine almıştır. Hidiv II. Abbâs Hilmi'yi de düşmanla iş birliği yaptığı gerekçesiyle 19 Aralık'ta görevden almış, yerine "*Mısır Sultanı*" unvanı ile amcası Hüseyin Kamil'i (ö. 1917) getirmiş ve Mısır tarihinde ilk sıkıyönetim ilan edilmiştir.¹³⁰ 1517 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından kurulan eyalet 1914'e kadar Osmanlı Devleti içinde kalmış, 1923 Lozan anlaşması ile resmen Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır.¹³¹

1914-1918 yılları arasında savaş hukukunun geçerli olduğu Mısır'da basın sansür altında tutulurken,¹³² halk ekonomik açıdan zor durumda kalmıştır. Bununla birlikte işgalci güçlere karşı çıkan hareketler halk tarafından büyük destek görmüştür. Hüseyin Kamil'in 1917'de vefatından sonra yerine, Hidiv İsmail'in oğullarından Ahmed Fuad (ö. 1936)

¹²⁸ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mişr*, IV(II), 1466,1467.

¹²⁹ Kramers, "Mısır", *İA*, VIII, 255.

¹³⁰ Cemal Bedvî, *Nezarât fi Târîhi Mişr*, 2.b., Dâru's-Şurûk, Kahire, 1994, s. 69; Arslan, *Devleti'l-Uşmâniyye*, s. 310.

¹³¹ Öztuna, *Büyük Osmanlı*, IX, 183.

¹³² İslamcı olarak tanımlanan "*el-Mueyyed*" gazetesi 1915'te kapatıldığı hâlde "*el-Muḳattam*" ve diğer milliyetçi gazeteler yayına devam etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kramers, "Mısır", *İA*, VIII, 267.

getirilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın sonunda Mısır'da bağımsızlık yönünde adımlar atılmıştır. Sa'd Zağlûl önderliğinde ayaklanmalar ve grevler başlamıştır. 1919 Ayaklanması olarak tarihe geçen bu başkaldırının sloganı "*Ya tam bağımsızlık, ya da zorlu ölüm!*" ve "*Mısır Mısırlılarındır!*" şeklinde olmuştur. Mısır'ın ilk yerli bankası da bu ayaklanma sırasında kurulmuştur.¹³³ Olaylar üzerine Sa'd Zağlûl yakalanarak 8 Mart 1919'da Malta'ya sürülmüştür.¹³⁴ Bütün bunlar hadiselerin şiddetlenmesine sebep olurken Ezher uleması, talebe, çiftçiler ve Kıptiler gibi çok farklı kesimler ayaklanmalarda önemli rol oynamışlardır.

Bu başkaldırış hareketinin, Mısır'ın toplumsal hayatında önemli bir yeri vardır. Bağımsızlığa giden yolda en önemli dönemeci oluşturan 1919 Ayaklanması İngiliz işgalinden bıkan, kişiliklerine kavuşamamış halkın kenetlenmesine ve bütünleşmesine vesile olmuştur.¹³⁵

3.2.4. Krallık Dönemi

Mısır'da yaşanan karışıklıklar nedeniyle, Mısır ile İngiltere arasında 1920 yılında başlayan müzakerelerde bir sonuca ulaşılamadı. Mısır, 1921 yılında yapılan görüşmelerden de bir sonuç alamadı.¹³⁶ Buna rağmen İngiltere, 28 Şubat 1922'de tek tarafı olarak İngiltere'nin Mısır'ı himayesinin sona erdiğini ancak şu dört hususun gelecek görüşmelere bırakıldığını ilan etti:

- 1- Süveyş Kanalı ve Mısır'ın savunulması
- 2- Yabancı çıkarlarının korunması
- 3- Azınlıkların korunması
- 4- Sudan'ın yönetimi.¹³⁷

Konulan kayıtlar İngiltere'ye, Mısır'ın iç ve dış işlerine sürekli müdahale hakkı verdiği için bu şartlar altında Mısır'ın bağımsız bir devlet ilan edilmesi inandırıcı olmadı. Mısır siyasetçileri bu sınırlı bağımsızlığı resmen tanımamakla birlikte devlet kurumlarını

¹³³ Bedvî, *Nezarât*, ss. 84-85.

¹³⁴ Sa'd Zağlûl 7 Nisan 1919'da Malta'ya olan ilk sürgününün ardından, 4 Nisan 1921 yılında geri dönmüştür. 23 Aralık 1921'de tekrar Aden'e sürülmüş, iki ay sonra İngilizler 28 Şubat açıklamasını yapmışlar, 17 Eylül 1923'te dönmüş ve 23 Ağustos 1927'de vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bedvî, *Nezarât*, ss. 115-116.

¹³⁵ Ahmet Kazım Ürün, *Çağdaş Mısır Romanında Necîb Mahfûz ve Toplumcu Gerçekçi Romanları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994, s. 4

¹³⁶ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1558.

¹³⁷ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1473, 1474; Nâşir el-Enşârî, *el-Mucmel fi Târîhi Mısr en-Nazmu's-Siyâsiyye ve'l-İdâriyye*, 2.b., Dâru's-Şurûk, Kahire, 1997, s. 232.

tesis etmeye başlamakta gecikmediler. Sultan Ahmed Fuad, 15 Mart 1922'de kral (melik) unvanını aldı ve Mısır'da monarşi ilan edildi.¹³⁸ Anayasanın hazırlanması için otuz kişiden oluşan bir komisyon kuruldu ve hazırlanan anayasa 19 Nisan 1923'te yayımlandı.¹³⁹ Anayasanın 38. maddesi krala, kayıtsız şartsız meclisi dağıtma yetkisi vermektedir.¹⁴⁰ Yaşanan bu gelişmelere rağmen Mısır'ın bağımsızlığının uluslararası alanda tescili ve Osmanlı Devleti'yle ilişkisinin resmen kesilmesi 1923 yılında imzalanan Lozan anlaşması ile olmuş ve bu anlaşma Mısır halkının görüşü alınmadan imzalanmıştır.¹⁴¹

Ocak 1924'te yapılan Mısır tarihinin ilk seçiminde, 17 Eylül 1923 tarihinde sürgünden dönen Sa'd Zağlûl başkanlığındaki Vefd Partisi (Hızbu'l-Vefd) oyların %90'ını alarak,¹⁴² 216 sandalyeden yaklaşık 196'sını kazandı. Hızbu'l-Ahrârî'd-Dustûriyyîn ise on küsur sandalye alabildi ve ilk Vefd hükümeti kuruldu. Böylece İngilizlerin işgalinden beri ilk kez Mısır'da yönetim, parlamenter sisteme geçmiş ve gazeteler hürriyetlerini elde etmiş oldu.¹⁴³ Mısır'ın tam bağımsızlığını ve Sudan'ın Mısır'a ilhakını isteyen Sa'd Zağlûl ile İngiliz hükümeti arasındaki anlaşmazlık, İngiltere'nin Sudan genel valisi ve Mısır ordu kumandanı Lee Stack'ın 19 Kasım 1924'te Kahire'de öldürülmesi üzerine had safhaya ulaştı. İngilizlerin taleplerini yerine getirmeyen Zağlûl'ün istifası, krala daha ılımlı birini başbakan tayin etme fırsatı verdi.¹⁴⁴

Ocak 1925 yılında yapılan seçimlere Vefd, el-Ahrârû'd-Dustûriyyûn, el-Hızbu'l-Vaṭanî ve sarayın desteğiyle sonradan kurulan Hızbu'l-İttihâd katıldı. Sonuçlar Vefd Partisinin ezici üstünlüğü ile sonuçlanınca hükümet parlamentoyu feshetti. Bu parlamento 9 saatlik ömrü ile Mısır'ın -belki de dünyanın- en kısa ömürlü parlamentosu oldu.¹⁴⁵ Bütün bu yaşananlar el-Ahrârû'd-Dustûriyyûn Partisini Vefd Partisine yaklaştırdı. Parlamentoda toplanamayan vekiller, 21 Kasım 1925'de Continental Otel'de parlamento oturumu yapıp bazı kararlar aldılar.¹⁴⁶ Saraya muhalefetleri üzerine halk desteği az olan el-Ahrâr Parti'si yöneticileri tutuklandı.¹⁴⁷

Mısır'daki siyâsî hayat bundan sonraki yıllarda kral, Vefd Partisi ve İngilizler arasında çekişmelerle geçti. Kral anayasal yetkilerini kullanarak Mısır'ı otokratik bir

¹³⁸ Görgün, "Mısır", *DİA*, XXIX, 571.

¹³⁹ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mişr*, IV(II), 1474, 1477; el-Enşârî, *el-Mucmel fi Târîhi Mişr*, s. 232.

¹⁴⁰ Bedvî, *Nezarât*, s. 115.

¹⁴¹ Kramers, "Mısır", *İA*, VIII, 255.

¹⁴² Bedvî, *Nezarât*, s. 126; el-Enşârî, *el-Mucmel fi Târîhi Mişr*, s. 233.

¹⁴³ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mişr*, IV(II), 1481.

¹⁴⁴ es-Seyyid, "Mısır", *DİA*, XXIX, 565-567.

¹⁴⁵ Bedvî, *Nezarât*, s. 123.

¹⁴⁶ Bedvî, *Nezarât*, ss. 133-134.

¹⁴⁷ İbn Muḳaffa', *Târîhu Mişr*, IV(II), 1491.

şekilde yönetmek isterken, Hızbu'l-Vefd seçimlerde aldığı oylara güvenip kral ve İngiltere karşıtı bir tavır ortaya koyuyordu. İngiltere de kendi çıkarlarına ters düşecek herhangi bir uygulamaya müsaade etmiyordu.

19 Şubat 1926 yılında Sa'd Zağlûl başkanlığında Muhammed Mahmud'un (ö. 1941) evinde toplanan vekiller, değiştirilmek istenen seçim kanununa itiraz etme konusunda ortak karar aldılar. Israrla istenen bu talebi saray kabul etmek zorunda kaldı. Yapılan seçimleri Hızbu'l-İttihâd kazandı. Bir türlü istikrara kavuşamayan Mısır'da baskılar sonucu istifalar yaşandı ve yeni hükümetler kuruldu. 23 Ağustos 1927'de Sa'd Zağlûl'ün vefatı ise ülkeyi hüznü boğdu. Vefatından sonra Vefd Partisi'nin başına Mustafa Nehhâs Paşa (ö. 1965) geçti. Servet hükümetinin istifasından sonra Nehhâs Paşa 17 Mart 1928 yılında başbakan oldu. Kral Fuad aynı yıl 25 Temmuz'da onu görevden aldı¹⁴⁸ ve iki gün sonra Muhammed Mahmud'a hükümet kurma görevini verdi.¹⁴⁹ Bu dönemde fikrî yapı şöyleydi:

- 1- el-Vefd; büyük çoğunluğa sahip olup uygulamaları şiddetle eleştiriyordu.
- 2- el-Ahrârü'd-Dustûriyyûn; Sıtkı hükümetine önceleri destek verirken anayasanın kalkması ile muhalif bir pozisyon aldı. Ancak halktan daha da uzaklaştı.
- 3- Hızbu'l-İttihâd; görüşleri net olmayıp saraya yakınlığı ile öne çıkıyordu.
- 4- el-Hızbu'l-Vaţanî; tereddüt ve zafiyet içinde kaldı. Halktan ve saraydan uzaklaşmaktan hep korktu.
- 5- Saray; yeni anayasanın egemenliğini genişletmek isteyerek destek verdi.
- 6- İngilizler; bu yeni durumun halkın gücünü zayıflatacağından emindiler.¹⁵⁰

1920 ile 1930'lu yıllar arasında kurulan çok sayıda hükümet, Mısır'ın tam bağımsızlığını kazanması için İngiltere ile birçok defa masaya oturdu, fakat hiçbirinden sonuç alınamadı. Sa'd Zağlûl'ün hayattayken tam bağımsızlık için yaptığı çabalar da sonuç vermedi.

Halkın arzuları doğrultusunda Aralık 1935'te el-Cebhetü'l-Vaţanîyye Partisi kuruldu ve Kral Fuad'dan 1923 anayasasının iadesi istendi.¹⁵¹ Kral bu isteğe olumlu cevap

¹⁴⁸ Bedvî, *Nezarât*, s. 156.

¹⁴⁹ İbn Muğaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1492-1497.

¹⁵⁰ İbn Muğaffa', *Târîhu Mısr*, IV(II), 1497-1503.

¹⁵¹ Kral, Mısır'da parlamentoyu feshederek demokratik hayatı 3 kez askıya almıştır. İlki; 1924 yılında, ikincisi; parlamentonun oluşmasından 9 saat sonra 1925 yılında, üçüncüsü; Nehhâs Paşa'nın bakanlarını oluşturmasından 3 ay sonra 1928 yılındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bedvî, *Nezarât*, ss. 172-173.

verdi ve İngiliz hükümeti ile görüşmeler için Mustafa Nehhâs başkanlığında bir cephe kuruldu.¹⁵² Ancak 28 Nisan 1936 yılında Kral Fuad vefat etti ve yerine on altı yaşındaki daha reşit olmamış oğlu Faruk (ö. 1965) geldi.¹⁵³

Habeşistan'ın 1935'te İtalya tarafından işgal edilmesi, Mısır'ın İngiltere ile bir anlaşmaya varmak için görüşmeleri tekrar başlatmasında önemli rol oynadı. Müzakereler neticesinde 26 Ağustos 1936'da Mısır ile İngiltere arasında bir ittifak anlaşması imzalandı. Bu anlaşmada savaş zamanlarında iki tarafın iş birliği yapması, Mısır savunma kuvvetlerinin güçlendirilmesi, İngiliz ordusunun nihaî olarak Süveyş Kanalı bölgesiyle sınırlandırılması, İngiliz işgalinin tedricen kaldırılması ve anlaşmanın yirmi yıl süreyle geçerli olması kararlaştırıldı. İki devlet arasında uzun süredir problem olan Sudan konusuna ise herhangi bir atıfta bulunulmadı. Anlaşmanın ardından her iki ülke büyükelçi seviyesinde temsil edildi.¹⁵⁴

4. Mısır Edebî Hayatına Genel Bir Bakış

Toplum hayatının yansıdığı bir ayna olan edebiyatın,¹⁵⁵ siyâsî ve toplumsal yaşantıyla çok sıkı bir bağı vardır.¹⁵⁶ Herhangi bir milletin edebiyatını inceleyebilmek için o milletin hayatını etkileyen büyük tarihî olayları tanımak gereklidir.¹⁵⁷ Savaş veya işgal gibi olaylar, toplumsal hayatla birlikte edebiyatı da etkilemektedir. Ayrıca toplumsal bir gelişme, önce ilim adamları ve şairler tarafından işlenmekte, ardından halk kitleleri tarafından kabul görüp toplum hayatında görülebilmektedir.¹⁵⁸

Mısır'da Arap edebiyatı, ilk olarak Emevî döneminde başlamaktadır. Bu dönemde şiirin çok zayıf olduğu görülmektedir. Yapılan tercüme faaliyetleri ile Arap edebiyatında büyük bir gelişmenin yaşandığı Abbâsî döneminde, Mısır edebiyatı, varlığını hissettirmeye başlamıştır. Ancak yine de bu dönemde Bağdat gibi bölgelerle kıyaslanmayacak kadar geri durumdadır.¹⁵⁹

¹⁵² İbn Muḳaffa', *Târîhu Mıṣr*, IV(II), 1506-1507.

¹⁵³ Bedvî, *Nezarât*, s. 192.

¹⁵⁴ Görgün, "Mısır", *DİA*, XXIX, 571.

¹⁵⁵ Şevkî Dayf, *el-Edebu'l-Arabiyyu'l-Mu'âşır*, 4.b., Dâru'l-Me'ârif bi-Mıṣr, Kahire, 1971, s. 11.

¹⁵⁶ Ahmed Hasen Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 2.b., Dâru'l-Me'ârif, Beyrut, 2004, s. 8; Ahmed Heykel, *Taṭavvuru'l-Edebi'l-Hadîṣ fi Mıṣr min Evâli'l-Ḳarni't-Tâsi'a 'Aşera ilâ Kıyâmi'l-Ḥarbi'l-Kubra's-Şâniye*, 6.b., Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1994, s. 14.

¹⁵⁷ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 11.

¹⁵⁸ Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 8; Ahmed Smailovic, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eşeruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âşır*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, s. 444.

¹⁵⁹ Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 153.

Tolunoğulları döneminde Ahmed b. Tolun'un sanata verdiği önem sebebiyle şairlerin sayısı artmıştır.¹⁶⁰ İhşîdîler döneminde de bazı şairlerin ön plana çıktığı görülmüştür.¹⁶¹ Fâtımîler döneminde ise, her ne kadar şairlerin desteklenmesi¹⁶² sebebiyle gelişmeler gözlemlense de şiir, her konuda gelişmemiş ve bir sisteme oturmamıştır.¹⁶³

Fâtımîler döneminde yaşanan gelişme, Eyyûbîler döneminde devam etmiş ancak Haçlı Savaşları'nın etkisiyle şiirdeki incelik kaybolmuştur.¹⁶⁴ Memlûkler döneminde Abbâsî halifesinin gelişi ile Mısır, İslam âleminde en önemli yer hâline dönüşmüştür. Halife ile birlikte edip ve âlimlerin de gelmesi, edebî hayatın canlanmasına vesile olmuştur. Bu dönemde Mısır edebiyatı önemli gelişmeler kaydetmiştir.¹⁶⁵

Osmanlı dönemini de kapsayan Türklerin hâkimiyeti sürecinde, Arap edebiyatının gerileme dönemine girdiği ifade edilmektedir.¹⁶⁶ Osmanlı döneminde âlim ve ediplerin başkent İstanbul'a gidişinin,¹⁶⁷ Mısır'daki edebî hayata olumsuz etkileri olmuştur. Bununla birlikte Mısır'da edebiyatın tümüyle gerilediği iddialarını doğrulayacak bir delil bulunmamakta, aksine Osmanlı döneminde canlılığını koruduğu, hatta bazı ekollerin dahi var olduğu görülmektedir.¹⁶⁸ Son dönemlerde yapılan çalışmalar da genel olarak edebî alanda bir gerileme yaşanmadığını göstermektedir.¹⁶⁹ XIX. yüzyılda ortaya çıkan Nahda hareketinin birdenbire ortaya çıkması mümkün olmayıp bu hareketi hazırlayan etkenlerin varlığı da inkâr edilemeyecek bir gerçekliktir.¹⁷⁰ Bu sebeple söz konusu iddiaların ilmî olmaktan çok, siyâsî olduğu söylenebilir.

1798 yılında Mısır'ı işgal eden Napolyon, Mısırlıların kalplerini kazanmak, Mısır'ı daha medenî hâle getirmek için geldiğine ikna etmek¹⁷¹ ve bu işgali kalıcı hâle getirmek için yanında ilim adamları, filozof ve sanatçılar getirmiş; matbaa, laboratuvar ve kütüphane

¹⁶⁰ Dayf Şevkî, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fi Şi'ri'l-'Arabî*, 13.b., Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 2004, s. 464, 465.

¹⁶¹ Dayf, *el-Fenn*, s. 465.

¹⁶² Dayf, *el-Fenn*, s. 468.

¹⁶³ Dayf, *el-Fenn*, s. 490.

¹⁶⁴ Dayf, *el-Fenn*, ss. 490-491.

¹⁶⁵ Dayf, *el-Fenn*, ss. 500-501.

¹⁶⁶ Corcî Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabî*, thk. Şevkî Dayf, Dâru'l-Hilâl, tsz., by, IV, 7-8; Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 295.

¹⁶⁷ Dayf, *el-Fenn*, ss. 508-509.

¹⁶⁸ Muhammed Seyyid Keylânî, *el-Edebu'l-Mısrî fi Zılli'l-Hukmi'l-'Uşmânî*, Dâru'l-Fercânî, Kahire, tsz., ss. 3-6.

¹⁶⁹ Muhammet Tasa, *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*, 1.b., Adal Ofset, Konya, 2007, ss. 42-46; Muhammet Tasa, *Ahmed b. Şahin el-Kıbrısî ve Şiirleri*, Aybil Yayınları, Konya, 2014, s. 105; Muhammet Vehbi Dereli, *Osmanlı Dönemi Bediyyât Şairlerinden Âişe el-Bâûniyye ve Peygamber Methiyeleri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2014, s. 177; Mehmet Mesut Ergin, *el-Keyvânî Hayatı ve Şiiri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2000, ss. 19-20.

¹⁷⁰ Mehmet Mesut Ergin, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatından Bir Şair: Ahmed el-Keyvânî*, Nüşa, Sayı: 4, Kış 2002, s. 57.

¹⁷¹ Heykel, *Tatavvur*, s. 25.

kurmuş,¹⁷² iki gazete çıkarmıştır.¹⁷³ Böylece Mısır, Batı edebiyatından etkilenmeye başlamıştır. Napolyon'un bu işgali, 3 yıl gibi kısa bir süre devam etmesine rağmen, Mısırlıların hürriyet arzusunu ateşlemiş,¹⁷⁴ ayrıca Avrupa medeniyetinin ulaştığı ilmî nokta, Mısır halkı tarafından görülmüştür.¹⁷⁵ Bu işgal ve sonrasında yaşanan hadiselerle Mısır'da, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti zayıflamaya başlamıştır. Bazı edebiyat tarihçileri, Arap edebiyatının modern dönemini, Napolyon'un 1798 yılında Mısır'ı işgali ile başlatsa da,¹⁷⁶ edebiyattaki canlılığın işgalden sonra görülmesi¹⁷⁷ sebebiyle Mehmed Ali Paşa döneminden itibaren başladığını kabul etmenin daha isabetli olacağı söylenebilir.

İşgalin ardından Mısır valisi olan Mehmed Ali Paşa, Avrupa'nın ilimde geldiği noktayı fark etmiş, ilmî ve edebî hayatı geliştirmek için Avrupa'dan ilim adamları getirmiştir.¹⁷⁸ Bu dönemde Avrupa'ya gönderilen öğrenciler ülkeye dönmüşler, sahip oldukları bilgi ve yaptıkları tercümelemlerle hem ilim hem de edebiyata önemli katkılar sunmuşlardır.¹⁷⁹ 1821 yılında tekrar bir matbaa kurulmuş¹⁸⁰ ve aynı yıl Arap âleminin ilk gazetesi olan "*Curnâlu'l-Hidiv*" basılmıştır.¹⁸¹ Arapça ve Türkçe yayınlanan ve 1928 yılında "*el-Vekâi 'i'l-Mısrıyye*" adını alan gazete, resmî görüşü açıklamaktan öteye gitmemiş,¹⁸² ancak sonraki dönemlerde "*el-Ehrâm*", "*el-Muqattam*" gibi pek çok gazete ortaya çıkmış ve yayınevleri açılmıştır.¹⁸³ Hidiv İsmail döneminde Batı medeniyetinin etkisiyle gazetelerin sayısı artış göstermiş ve edebî hayata önem veren dernekler kurulmuştur.¹⁸⁴

Çeşitli alanlarda gözlenen bu gelişmeler, İngiliz işgali ile birlikte durma noktasına gelmiştir.¹⁸⁵ Bu süreçte, halkın görüşlerini dile getiren gazeteler kapatılmıştır.¹⁸⁶ İngilizlerin yanlış politikalarına Mısırlıların karşı çıkışı, zamanla yayılmış ve bu durumla

¹⁷² Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 307; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 13.

¹⁷³ Hanna el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî el-Edebu'l-Ĥadîs*, 1.b., Dâru'l-Cil, Beyrut, 1986, s. 11; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 32.

¹⁷⁴ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 12.

¹⁷⁵ Abdulkadir el-Kattâf, *el-İtticâhu'l-Vicdânî, fi'ş-Şi'ri'l-'Arabıyyi'l-Mu'âşır*, Mektebetu's-Şebâb, 1988, s. 7.

¹⁷⁶ Muhammed Mustafa Heddâre, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-'Arabıyyi'l-Ĥadîs*, 1.b., Dâru'l-'Ulûmi'l-'Arabıyye, Beyrut, s. 15.

¹⁷⁷ Ali Eminoğlu, *Modern Arap Şiirinde Mahmud Derviş ve Şiir Anlayışı*, Aybil Yayınları, 2016 Konya, s. 1.

¹⁷⁸ el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 420.

¹⁷⁹ Heykel, *Taṭavvur*, s. 27; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 23.

¹⁸⁰ Mahmud Muhammed et-Tanâhî, *Fi'l-Luġa ve'l-Edeb Dirâsât ve Buĥûs*, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrut, tsz, II, 827-830; el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 425.

¹⁸¹ Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 308; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, ss. 14-16; Polat, "Dîvân Ekolü", s. 71.

¹⁸² Heykel, *Taṭavvur*, s. 28; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 32; Görgün, "Mısır", *DİA*, XXIX, 579; Polat, "Dîvân Ekolü", s. 71.

¹⁸³ el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, ss. 14-18, 425-427.

¹⁸⁴ Heykel, *Taṭavvur*, ss. 45-50.

¹⁸⁵ Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 308; Heykel, *Taṭavvur*, ss. 91-98.

¹⁸⁶ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, ss. 34-35.

ilgili olarak "*el-Mueyyed*", "*el-Ustâz*", "*el-Livâ*" gibi gazeteler İngiliz baskısına rağmen çıkarılmaya devam etmiştir.¹⁸⁷ İngiliz işgali döneminde Mısır'da çıkan dergi ve gazetelerin sayısı yüzü geçmiştir.¹⁸⁸ Gazeteler halkın dinî ve millî duygularına tercüman olurken, şiir ve bazı edebî yazıların gazetelerde yayımlanması da edebî hayatın gelişmesine neden olmuştur.¹⁸⁹ Hidiv İsmail'in izniyle 17 Nisan 1870 tarihinde yayın hayatına başlayan "*Ravdatu'l-Medâris*" isimli gazete, İsmail Sabri gibi önemli şairlerin yetişmesine katkı sağlamıştır.¹⁹⁰

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Arap şiiri çok zayıf durumda olmasına rağmen, yukarıda belirtilen olaylar sonucunda, ikinci çeyreğinde bazı gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin sebeplerini iki başlıkta toplamak mümkündür. İlki; Mısır'ın Osmanlı Devleti'nin nüfuzundan yavaş yavaş ayrılması, Avrupa'da eğitim gören öğrencilerin ülkelerine dönmeleri, tercüme faaliyetleri, Süveyş Kanalı'nın açılışının ardından Batılıların Mısır'a daha çok gelmeleri gibi sebeplerle Mısır'ın Batı kültürüyle tanışmasıdır. İkincisi ise; eski dönemdeki şairlerin divanlarının basılmasıyla köklü Arap edebiyatının, arkeolojik kazıların yapılmasıyla da Mısır'ın köklü tarihinin Mısırlılar tarafından tanınmasıdır. Bu iki etken edebî hayatı etkilemiş, dönemin şairlerinin, gazetelerde şiirlerini yayımlamaları ve divanlarını basmaları edebî hayata canlılık kazandırmıştır.¹⁹¹ Ayrıca oluşturulan heyetlerle Arap edebiyatını tanıtmak için önemli eserler baskıya hazırlanıp toplumun istifadesine sunulmuştur.¹⁹² Arap edebiyatına dair telif eserlerin yayımlanması da hız kazanmıştır.¹⁹³

Bu dönemde şiirin konu, fikir, şekil, üslup ve dilinde önceki dönemlere nazaran değişimler olmuş, şiir yeni konular kazanmış ve şiirin amaçlarına göre yeni ekoller ortaya çıkmıştır. Edebiyatta yaşanan gelişmeler nedeniyle yeni döneme, "*Nahda*" yani kalkınma dönemi adı verilmiştir. Bu dönemde, Mahmud Safvet es-Sâ'âtî (ö. 1881), Ali Ebu'n-Naşr el-Menfalûfî (ö. 1881), Abdullah Fikrî (ö. 1889), Abdullah Nedim (ö. 1896) gibi şairler ön plana çıkmışlardır.¹⁹⁴ Ancak bu şairlerin şiirlerinde değişim çabaları görülse de onlar eskinin taklidi olmaktan öteye geçememişlerdir.¹⁹⁵ Bu şairler arasında İsmail Sabri (ö.

¹⁸⁷ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 35; Görgün, "Mısır", *DİA*, XXIX, 89.

¹⁸⁸ Luis Şeyho (Papa el-Yesuği), *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî fi'l-Şarnî't-Tâsi'a 'Aşera ve'r-Rub 'u'l-Evveli mine'l-Şarnî'l-'İşrîn*, 3.b., Dâru'l-Meşrîk, 1991, s. 198.

¹⁸⁹ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, ss. 36-37; Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, ss. 309-310.

¹⁹⁰ Polat, "Dîvân Ekolü", s. 71.

¹⁹¹ Muhammed Kettânî, *eş-Şirâ' beyne'l-Şadîm ve'l-Cedîd fi'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Şadîs*, 1.b., Dâru's-Sekâfe, 1982, s. 228; Dayf, *el-Fenn*, s. 57; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, ss. 19-29, 41-43; Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, *Dirâsât fi'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Şadîs ve Medârisuh*, Mektebetu'l-Ezher, 1974, s. 39.

¹⁹² Kettânî, *eş-Şirâ'*, s. 236.

¹⁹³ Kettânî, *eş-Şirâ'*, s. 243.

¹⁹⁴ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, ss. 43-44; Kettânî, *eş-Şirâ'*, ss. 249, 255.

¹⁹⁵ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, ss. 43-44; Kettânî, *eş-Şirâ'*, s. 249.

1923), Batı edebiyatıyla ilk temas kuran şair olmasıyla,¹⁹⁶ es-Sâ'âtî de taklitten öteye geçemeyen şairlerden farklı olarak, Nahda şairlerine öncülük edecek şiirler kaleme almasıyla tanınmıştır.¹⁹⁷

Batılı edebiyatçılarda şiirin bir akide şeklinde tezahür ettiği görülmektedir. Bu yüzden bir şairin divanı, sahip olduğu görüşü temsil edecek şekilde oluşturulmuştur. Ancak XIX. yüzyıl modern Mısır şiiri, bir ekolü temsil etmekten çok, bazı şartlar ve vesilelerle yazılmış şiirlerin toplanmasından ibarettir. Zira belirli bir metot ile yazılmamıştır. Kimileri klasik Arap şiiri ile yetinip onu kendisine örnek alırken, kimileri klasik Arap şiirini terk edip Batı edebiyatını örnek almış, kimi zaman, sadece bazı lafızlar değiştirilerek tercüme yapılmış ve bunun bir yenilik olduğu zannedilmiştir.¹⁹⁸ Bazı şairler de bu iki edebiyatın sentez edilmesi için çalışmışlardır.

Sanat açısından değerlendirildiğinde Nahda döneminde şiirlerin, sınırlı şekilde gelişme gösterdiği ve Abbâsî dönemindeki kaliteye ulaşamadığı görülmektedir. Halk tarafından kabul görmeyi hedefleyen şairler, şiirlerinde daha çok, şekil ve konu bakımından yenilik yapmışlardır. Bu dönemde anlaşılması kolaylaşan şiir, halkın zihninde yer bulmuştur. Şairler şiirlerini bir taraftan gazetelerde, diğer taraftan da divanlarında yayımlamışlardır. Bu nedenle şairler, eski dönemlerden farklı olarak, yöneticileri hoşnut etmekten çok halkın duygularına tercüman olmayı hedeflemişlerdir.¹⁹⁹

Bu çalışmalar sonucunda, kendini tekrar eden şiir üslubundan, aşamalı olarak uzaklaşmaya başlanmıştır. Batı'dan tercüme edilen eserlerin etkisiyle köklü Arap edebiyatı usullerinin birleşmesi neticesinde özgün bir edebiyat oluşturulmaya çalışılmıştır. Nahda hareketi eskiye karşı bir başkaldırı olmaktan daha çok eski ile bağları güçlendirmek şeklinde tezahür etmiştir. Bu yüzden başta Abbâsî dönemi olmak üzere önceki dönem şairleri taklit edilmiştir.²⁰⁰ Taklitle başlayan çabalar, Batı edebiyatının da etkisiyle modernleşmeye dönüşmüş ve farklı edebî ekoller ortaya çıkmıştır.²⁰¹

¹⁹⁶ Kettânî, *eş-Şirâ'*, s. 256.

¹⁹⁷ Abbâs Mahmut el-Akkâd, *Şu'arâu Mısır ve Bâtuhum fi'l-Cili'l-Mâdî*, Matba'a Hicârî bi'l-Ğâhira, Kahire, 1937, ss. 8-9; Heykel, *Ta'avvur*, s. 58.

¹⁹⁸ Dayf, *el-Fenn*, ss. 515-517.

¹⁹⁹ Dayf, *el-Fenn*, ss. 48-49.

²⁰⁰ Dayf, *el-Fenn*, s. 513; Smailovic, *İstişrâk*, s. 463.

²⁰¹ Mehmet Yalar, "Halil Mutran ve Romantik Edebi Kişiliği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, 2008, s. 48.

4.1. Klasik Ekol

Batı, ilmî alanda meydana gelen gelişmeler sonunda XIX. yüzyılda küresel bir güç hâline gelmiştir. Yaşanan gelişmeler edebiyata da yansımış ve Batı edebiyatında yeni ekoller ortaya çıkmıştır. Meydana gelen savaş ve işgallerle Batı toplumu diğer toplumlara ilim, kültür ve edebiyatta meydan okumuştur. Batı'nın bu meydan okuması karşısında mütefekkir ve edipler, dinî veya millî duygularla eskiye sarılma yolunu tercih etmişlerdir.²⁰² Onlara göre Arap edebiyatı bir taraftan Batı'ya karşı koyacak, diğer taraftan da değişim ve dönüşüme temel olacak usul ve kaidelere sahiptir.²⁰³ Klasik Ekol'ün temsilcileri çağın problemlerini tedavi etmenin yolunun, eskinin canlandırılması olduğuna inanmışlar,²⁰⁴ Câhiliye, Emevî ve Abbâsî dönemi şairlerini taklit etmişlerdir.²⁰⁵ Dil âlimleri, düşünür ve ediplerin çabalarıyla, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Klasik Ekol çizgisinde²⁰⁶ ortaya çıkan ve temsilcileri önceki dönem edebiyatına tabi olup daha çok taklit yoluyla şiirler yazan bu hareket "*el-İhya'* ve '*l-Ba'ş*" olarak da adlandırılmıştır.²⁰⁷

Arap edebiyatının aslına dönmesi fikriyle klasik tarzda ilk şiir yazan kişi olan Mahmud Sami el-Bârûdî,²⁰⁸ Mısır Nahda hareketinin önemli isimlerindendir.²⁰⁹ Onun vesilesiyle şiir yeniden siyaset, kişi, toplum ve tabiat ile bağ kurmuş ve böylece halk tarafından beğenilmiştir. el-Bârûdî, üslup olarak geçmişi taklit ettiği hâlde şiirin konularında bazı yenilikler yapmıştır.²¹⁰ Ahmed Şevkî (ö. 1932), Hafız İbrahim (ö. 1932), İsmail Sabrî, İbrahim Yazıcı (ö. 1906), Ahmed Muharrem (ö. 1945), Ali el-Cârim (ö. 1949), Aişe et-Teymûriyye (ö. 1902) gibi şairler diğer öne çıkan isimlerdir.²¹¹

Bu şairler, köklü Arap edebiyatı ile ilişki kurup, yaptıkları yenilikler ile Klasik Ekol'ün daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Siyâsî şartlar, farklı fikir akımları, gazete ve tercüme faaliyetleri edebiyatın halk arasında yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde ediplerin islamcı bir çizgide olup, Osmanlı'nın Mısır üzerindeki haklarını desteklemek suretiyle hilâfet merkezli fikirler geliştirdikleri, vatana hizmet

²⁰² Fâik Mustafa ve Abdurriza Ali, *Fî'n-Nakdi'l-Edebiyyi'l-Hadîs Munṭalakât ve Taṭbîkât*, 1.b., Dâru'l-Kutub li't-Ṭibâ'ati ve'n-Neşr, 1989, s. 87; el-Ḳaṭṭ, *el-İtticâh*, s. 20.

²⁰³ Kettânî, *eş-Şirâ'*, ss. 230-231, 245.

²⁰⁴ Kettânî, *eş-Şirâ'*, s. 241.

²⁰⁵ Kettânî, *eş-Şirâ'*, s. 358.

²⁰⁶ el-Ḳaṭṭ, *el-İtticâh*, s. 10.

²⁰⁷ Kettânî, *eş-Şirâ'*, s. 241.

²⁰⁸ Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, ss. 362-363; el-Ḳaṭṭ, *el-İtticâh*, ss. 20, 25.

²⁰⁹ Şeyho, *Ḳarni't-Tâsi'a*, ss. 316-317; Dayf, *el-Fenn*, s. 513; Smailovic, *İstişrâk*, s. 462; Hafâcî, *Dirâsât*, ss. 39, 301.

²¹⁰ Kettânî, *eş-Şirâ'*, s. 255.

²¹¹ Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, 2004, ss. 366-375; Kettânî, *eş-Şirâ'*, s. 244; el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 123; Heykel, *Taṭavvur*, ss. 60-61, 111.

etmesi için hidivi övdükleri, ıslahatçı bir ruh taşıdıkları ve İngiliz işgaline karşı çıktıkları görülmektedir.²¹²

Klasik Ekol'ün şairleri, vezin ve üslupta Abbâsî şiir tarzını korurken, konu olarak Mısırlıların duygularını şiirlerinde işleyerek yenilik yapmışlardır.²¹³ Şevkî ve Hafız gibi şairler el-Bârûdî'nin başlattığı şiir anlayışının güzel örneklerini vermişler, ondan aldıkları bayrağı daha ileri taşımışlardır.²¹⁴ Şevkî, taklit yolunu izlese de modern dönemde şiire en çok yenilik getiren kişi olarak değerlendirilmiştir. Özellikle şiir tiyatrosu şeklinde yazdığı eserler, bu yeniliğin bir göstergesidir.²¹⁵ Ahmed Şevkî ile Hafız aynı ekolün temsilcileri olmasına rağmen Şevkî hakkındaki eleştirilerin daha fazla oluşu onun öncülüğü ile alakalıdır.²¹⁶ Şevkî'ye yapıldığı gibi Hafız'a da, yenilikçi yönünün eskiyi canlandırmak olduğu şeklinde tenkitler yapılmıştır.²¹⁷

Ahmed Şevkî, şiirlerinde ele aldığı konularda kimi zaman Batı edebiyatını taklit ederken; el-Bârûdî ve Hafız, Batı'yı taklit etmemişler, ancak dönemlerinin eğilimlerinden etkilenmişlerdir.²¹⁸ Hatta Romantizme kayan Batı edebiyatından bu dönemde etkilenmeyen şair neredeyse yoktur.²¹⁹ Şairler arasında halka en yakın kişi Hafız olurken,²²⁰ Şevkî ise üslubunun üstünlüğüyle öne çıkmaktadır.²²¹ Şevkî sayesinde modern edebiyatta hikâye ve tiyatro türü şiirler, Hafız sayesinde vatan ve toplum içerikli şiirler ortaya çıkmıştır.²²² Hafız, toplumun düşüncelerinin aynası olmuş ve "*Nil Şairi*" lakabını hak etmiştir.²²³ Dinşavay isimli kasidesi gibi siyâsî kasideler, Arap edebiyatı tarihinde nadir kasidelerdendir.²²⁴

Modern Arap edebiyatında görülen bu hareketin, eski ile yeni arasında kalması sebebiyle, şiirde yaptığı yenilik sınırlıdır. el-İhya' ve'l-Ba's hareketine mensup şairler, şiirlerinin farklı vesilelerle yazılması ve divanlarının bir görüşü temsil etmekten yoksun

²¹² Kettânî, *eş-Şirâ'*, ss. 227, 233-234; Hafâcî, *Dirâsât*, s. 39; Heykel, *Ta'avvur*, ss. 113-130.

²¹³ Dayf, *el-Fenn*, s. 56; Kettânî, *eş-Şirâ'*, s. 353.

²¹⁴ Muhammed Abdulmuttalib, *Şevkî ve Hâfız fî Mirâti'n-Nakd*, el-Meclisu'l-A'lâ li's-Seḳâfe, Kahire, 2007, s. 23; Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, ss. 362-363; Kettânî, *eş-Şirâ'*, s. 292.

²¹⁵ Dayf, *el-Fenn*, ss. 514-515

²¹⁶ Abdulmuttalib, *Şevkî ve Hâfız*, ss. 9-10.

²¹⁷ Abdulmuttalib, *Şevkî ve Hâfız*, s. 21.

²¹⁸ Dayf, *el-Fenn*, s. 47.

²¹⁹ el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, 1986, s. 45.

²²⁰ Dayf, *el-Fenn*, s. 49.

²²¹ Dayf, *el-Fenn*, s. 49.

²²² Hafâcî, *Dirâsât*, s. 40.

²²³ Abdulmuttalib, *Şevkî ve Hâfız*, s. 21.

²²⁴ Abdulmuttalib, *Şevkî ve Hâfız*, s. 22.

olması nedeniyle, Klasik Ekol çizgisinde durmuşlar yeni bir ekol oluşturamamışlardır.²²⁵ Klasik Ekol, sonraki yıllarda yenilikçi bir çizgiye kayarak Romantizme yaklaşmıştır.²²⁶ Halil Muṭrân (ö. 1949) Klasik Ekol'ün diğer ekollere taşınmasında köprü görevi üstlenmiştir.²²⁷

4.2. Romantik Ekol

İlk nesil Nahda şairlerinin çalışmaları, Mısır Arap edebiyatının canlanmasının ilk aşaması olmuştur.²²⁸ Ardından eski dönem Arap şiir geleneğini taklit etmekten uzaklaşmaya çağıran bir fikir ortaya çıkmıştır. Yenilik fikrinin öncülüğünü 1900 yılında "*el-Mecelletu'l-Mıṣrıyye*" isimli dergide "*şiiri bağlarından kurtarmak*" fikrini dile getirerek Halil Muṭrân yapmıştır. Romantik Fransız ve İngiliz edebiyatından etkilenen ve Romantizmin Arap topraklarında öncülüğünü yapan Muṭrân,²²⁹ bu davetini 1908 yılında yayımladığı divanı ile tekrar etmiştir.²³⁰ Bu fikir Mısır Arap edebiyatını etkilemiş ve farklı eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Romantizmin, Arap edebiyatında ortaya çıkışının nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1- Sosyal, siyasal ve fikrî şartların değişmesi
- 2- Vatanın özgürlüğüne davetin yanında, kişisel hürriyetin de öne çıkması
- 3- Fransız ve İngiliz edebiyatının etkisi
- 4- Klasik edebiyatın zorlamalarına başkaldırıp toplumsal gerçeklik ve kişisel duyguların öne çıktığı bir şiir yazma arzusu.

Romantizm çizgisinde ortaya çıkan edebî akımlar şu şekilde incelenmektedir:

4.2.1. Divan Topluluğu

Muṭrân'dan etkilenen ediplerin çalışmaları ile yeni bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bunların başında İbrahim Abdulkadir el-Mâzinî (ö. 1949), Abbâs Mahmud el-Aḳḳâd (ö. 1988) ve Abdurrahman Şukrî (ö. 1988) bulunmaktadır.²³¹ "*el-Mezḥebu'l-Cedîd*"²³² veya "*el-Cîlu'l-Cedîd*" olarak da adlandırılan bu akım Şukrî'nin, 1909 yılında "*Ḍav'u'l-Fecr*" isimli ilk divanını yayınlamasıyla oluşmuş, el-Mâzinî ve el-Aḳḳâd'ın 1921 yılında "*ed-*

²²⁵ el-Fâḥûrî, *el-Câmi'*, 1986, s. 44.

²²⁶ el-Ḳaṭṭ, *el-İtticâh*, s. 10.

²²⁷ el-Ḳaṭṭ, *el-İtticâh*, s. 95.

²²⁸ Kettânî, *eş-Şırâ'*, s. 242.

²²⁹ Yalar, "Halil Mutran", ss. 48, 61-63.

²³⁰ Smailovic, *İstiṣrâk*, ss. 150-151.

²³¹ Ḥafâcî, *Dirâsât*, s. 39; Ḍayf, *el-Fenn*, s. 58; el-Ḳaṭṭ, *el-İtticâh*, ss. 136, 206; Heykel, *Taṭavvur*, ss. 148-150.

²³² Görgün, "Mısır", *DİA*, XXIX, 580.

Dîvan" isimli eserlerini yayımlamaları nedeniyle "*Divan Ekolü*" olarak da adlandırılmıştır.²³³

Divan Ekolü'ne mensup şairler, tek tip kafiye yerine kafiye çeşitliliğini veya kafiyesiz serbest şiir yazmayı benimsemişlerdir.²³⁴ Arap edebiyatında şiir geleneği kasidenin tümünde tek kafiyeyi zorunlu kılarken, Abdurrahman Şukrî her beyitte farklı kafiyenin bulunduğu bir şiir üslubu geliştirerek yenilik yapmaya çalışmıştır. el-Mâzinî ve el-Akḫâd da onun yolunu takip etmişlerdir.²³⁵

el-Akḫâd, el-Mâzinî'nin divanına yazdığı mukaddimede şairin, geçmişin kalıplarını taklit etmek yerine, çağının dilini ve üslubunu kullanan kişi olduğunu belirterek, Klasik Ekol'e göre farklı düşündüğünü ifade etmiştir.²³⁶ Divan Ekolü mensupları, şairin dış dünyayı konu edinmek yerine, asrının hislerini ve ruhunu şiire yansıtması gerektiğini savunarak Klasik Ekol'e tepki göstermişlerdir.²³⁷ Bu topluluğa mensup şairler, kasidede konu bütünlüğüne önem vermişler, şiirde anlam ve içeriğin, lafız ve biçime önceliğini savunmuşlar, şiirin konusunun şairin iç dünyasını ve tabiatı tabir etme aracı olduğunu iddia etmişlerdir.²³⁸

Divan Ekolü'ne mensup şairlere göre şiirde asıl olan duygu yoğunluğudur. Şairlerin esin kaynağı klasik şiir tarzı değil, kendi kişisel deneyimleridir. Bu dönemde edipler, Osmanlıya ve hilâfete tâbi olmak yerine, Mısır ve Mısırlıların hürriyetini konu edinmişlerdir.²³⁹ Şairler, toplumdan ziyade ferdin öne çıktığı, insanın hüznü ve elemelerinin işlendiği şiirler yazmışlar, şiirdeki tekrarlara ve kalıplara karşı çıkmışlardır.²⁴⁰ Üsluplarında da özellikle İngiliz edebiyatının etkileri dikkat çekmiştir.²⁴¹

el-Mâzinî, Klasik Ekol şairlerinin şiir üsluplarında eskiyi taklit etmeleri sebebiyle onları hırsızlık/taklitçilik yapmakla ve eskilerin ifadelerini alıp dönemlerinin hislerini ifade etmemekle suçlamıştır.²⁴² el-Mâzinî ve el-Akḫâd "*ed-Dîvan*" isimli eserle, edebiyatı

²³³ Kettânî, *eş-Şirâ'*, s. 403; Heykel, *Taṭavvur*, s. 165; Polat, "Dîvân Ekolü", s. 72.

²³⁴ Kettânî, *eş-Şirâ'*, s. 227.

²³⁵ Dayf, *el-Fenn*, ss. 61-62.

²³⁶ Abbâs Mahmud el-Akḫâd, "eṭ-Ṭab'ü ve't-Taklîd fi'ş-Şi'rî'l-'Aşrî", *Dîvânu'l-Mâzinî*, Muessese Hindâvî li't-Ta'lîm ve'ş-Şekâfe, Kahire, 2013, ss. 13-14.

²³⁷ Heykel, *Taṭavvur*, ss. 156-157; Polat, "Dîvân Ekolü", s. 73.

²³⁸ Hafâcî, *Dirâsât*, s. 41; Heykel, *Taṭavvur*, s. 150.

²³⁹ Kettânî, *eş-Şirâ'*, s. 227.

²⁴⁰ Dayf, *el-Fenn*, s. 59.

²⁴¹ el-Kattî, *el-İtticâh*, s. 197.

²⁴² Dayf, *el-Fenn*, s. 63; Smailovic, *İstişrâk*, ss. 374-376; Heykel, *Taṭavvur*, s. 150.

geçmişin bağlarından kurtarmaya çalışmışlardır. el-Akḫād, Şevkî'yi tenkit ettiği bölümde, "şairin yeteneğinin bir şeyin neye benzediğini değil, ne olduğunu belirtmesiyle mümkün olacağını" söylemiştir.²⁴³ Onlara göre şiirde teşbih önemli bir sanat değildir. Önemli olan manalar ve zihinsel görüntüler üretmektir.²⁴⁴

Şukrî, el-Akḫād ve el-Mâzinî, kendi aralarında da bazı fikir ayrılıklarına düşmüşlerdir. Şukrî, el-Mâzinî'yi, Batılı şairleri eleştirmesine rağmen onların güzel eserlerinden alıntılar yapmakla suçlamıştır. el-Mâzinî ise "ed-Dîvan" isimli eserde Şukrî'yi eleştirmiştir.²⁴⁵ Belki de el-Mâzinî'nin eleştirisinin çok katı oluşu ve el-Akḫād'ın da onu teyit etmesi sebebiyle Şukrî, 1919 yılından sonra divan yayımlamamış,²⁴⁶ el-Mâzinî ise gazeteciliğe yönelmiştir.²⁴⁷ Batı edebiyatının etkilerini Mısır'a taşıyan bu iki şairin, şiir yazmayı bırakmaları ile Arap edebiyatı çok kayıplar yaşamıştır. el-Akḫād ise edebî hayatında şiirin yanında, başka alanlar da seçerek çalışmalarına devam etmiştir.²⁴⁸

Divan Ekolü şairleri, uygulamada karşılaştıkları zorluklar nedeniyle düşüncelerini, şiire tam olarak yansıtamamışlardır. Bu yüzden şiirleri ile görüşleri arasında büyük ayrılıklar bulunmaktadır.²⁴⁹ Klasik şiir üslubundan tam olarak ayrıldıklarını iddia etseler de bu üsluptan kopamamışlardır. Hatta toplumsal konularda ve bazı münasebetlerle şiirler yazarak Klasik Ekol'e mensup şairlerin üslubunu takip ettikleri olmuştur.²⁵⁰ Klasik Ekol'den fazla uzaklaşamayışlarında, halkın eğilimleri ve ülkedeki hâkim edebî anlayışın baskınlığı rol oynamış olabilir.

4.2.2. Apollo Topluluğu

İngilizlerin çekilmesi ile Mısır özgürleşmiş, buna bağlı olarak edebî hayat gelişmiş ve şairler çoğalmıştır. Bu dönemde Apollo Topluluğu ortaya çıkmıştır. Topluluğun kurucusu Ahmed Zeki Ebû Şâdî'dir (ö. 1955).²⁵¹ Ebû Şâdî, Halil Muṭrân'dan etkilenmiş,²⁵² kasidede konu bütünlüğüne, var olan duyguların ifade edilmesine, sanatın

²⁴³ Dayf, *el-Fenn*, s. 64.

²⁴⁴ Dayf, *el-Fenn*, s. 65.

²⁴⁵ Heykel, *Taṭavvur*, s. 165; Dayf, *el-Fenn*, s. 67.

²⁴⁶ Polat, "Dîvân Ekolü", ss. 74-75.

²⁴⁷ Heykel, *Taṭavvur*, ss. 288-289.

²⁴⁸ Heykel, *Taṭavvur*, ss. 289-290; Dayf, *el-Fenn*, s. 68.

²⁴⁹ el-Ḳaṭṭ, *el-İtticâh*, s. 136.

²⁵⁰ Dayf, *el-Fenn*, ss. 68-69; Heykel, *Taṭavvur*, s. 164.

²⁵¹ Hafâcî, *Dirâsât*, s. 42; Dayf, *el-Fenn*, s. 70; el-Ḳaṭṭ, *el-İtticâh*, s. 205.

²⁵² Ahmed Zeki Ebû Şâdî, *Endâu'l-Fecr*, Muessese Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Şekâfe, Kahire, 2013, s. 65.

konu ve fikir ile uyumuna, müzikal bütünlüğe, hayale önem vermiş, hikâye ve tiyatro tarzı şiirler yazmıştır.²⁵³

Eylül 1932'de Ahmed Şevkî, İbrahim Nâcî (ö. 1953), Ahmed Muharrem (ö. 1945), Halil Muṭrân, Mustafa Sâdık er-Râfî'î (ö. 1937) gibi farkı eğilim ve ekoldeki edipler bu topluluğu oluşturmuşlardır.²⁵⁴ Başkanlığa Ahmed Şevkî seçilmiş ancak onun bir ay sonra vefatı üzerine Halil Muṭrân getirilmiştir. Adını, Yunan mitolojisinde şairlerin tanrısı olan Apollo'dan alan topluluk, oluşumlarından itibaren 1935 yılına kadar Apollo adıyla dergi çıkarmış ve ilk sayıda topluluğu tanıtmıştır. Kendilerinin, şiirin yücelmesi düşüncesi ile hareket ettiklerini, şairlere önem vermeyi ve tüm gruplaşmadan uzak olarak şairler arasında kardeşliği amaç edindiklerini açıklamışlardır.²⁵⁵

Apollo Topluluğu'na öncülük edenler, İngiliz edebiyatının etkisi altında oldukları hâlde²⁵⁶ topluluğun, diğer şiir ekollerinden farklı olduğu bir yön yoktur.²⁵⁷ Tüm Mısırlı şairlerin bulunduğu bir topluluk olmakla, kendine has özellikleri barındırmaktan yoksun olarak başlangıç yapmışlardır. Hatta şairlerin çoğu Klasik Ekol'e mensuptur.²⁵⁸ Apollo Topluluğu'nun edebiyatta bir felsefesinin olmadığı, çok farklı konulardan bahsettiği, dilde bile bazen Ammice kelimeleri kullandığı görülmektedir.²⁵⁹

Apollo Topluluğu Batı edebiyatının, Halil Muṭrân'ın ve Divan Ekolü'nün tesiriyle Romantizmin etkisi altında kalmıştır.²⁶⁰ Topluluğun Romantizmi; tabirlerde basitlik, taklitten kaçınma, tabiat sevgisinde aşırılık gibi özellikleriyle öne çıkar. Bu şairler, kasidenin farklı konularda bir bütünlük sağlayabileceğini, şiirin tekellüften uzak bir şekilde şairin duygularını ifade etmesi gerektiğini belirtmişlerdir.²⁶¹ Ebû Şâdî dışındaki şairler ilk yıllarında siyâsî konularda şiir yazmaktan uzak durmuşlar, vatan ve toplum şiirlerine fazla yer vermemişlerdir.²⁶² Şiirde tek kafiye kullanılmasına karşı çıkmışlar, hayal gücünü kullanarak varlıkların tabir edilmeyişini eleştirmişler, şairin sınırlı konularda yazması ve kasidenin beyitleri arasında bir alakanın olması gerektiğini savunmuşlardır. Şiirlerinde klasik dil yerine halkın daha rahat anlayacağı bir dil tercih etmişlerdir. Özellikle

²⁵³ Hafâcî, *Dirâsât*, s. 42.

²⁵⁴ Hafâcî, *Dirâsât*, s. 42; Dayf, *el-Fenn*, s. 70.

²⁵⁵ Ahmed Zeki Ebû Şâdî, "Kelimetu'l-Muharrir", *Apollo*, Sayı: 1, Kahire, 1 Eylül, 1932, s. 5.

²⁵⁶ Kettânî, *eş-Şirâ'*, s. 403; Heykel, *Taṭavvur*, s. 354.

²⁵⁷ Dayf, *el-Fenn*, ss. 72-73; Görgün, "Mısır", *DİA*, XXIX, s. 580.

²⁵⁸ Dayf, *el-Fenn*, s. 70.

²⁵⁹ Heykel, *Taṭavvur*, ss. 311-312; Dayf, *el-Fenn*, ss. 72-73.

²⁶⁰ Heykel, *Taṭavvur*, ss. 356-357.

²⁶¹ Hafâcî, *Dirâsât*, s. 42.

²⁶² Heykel, *Taṭavvur*, ss. 327-329.

Romantizmden etkilenen şairler için bir platform hüviyeti taşıyan derginin²⁶³ XI. sayısı Hafız İbrahim'in hatırasına özel olarak çıkarılmıştır.

Klasik Ekol ve Divan Ekolü, edebî bir örnekleri olmadan ortaya çıkmışken,²⁶⁴ Apollo Topluluğu daha fazla imkân bulmuştur. Zira üniversite açılmış, İngilizler ülkeden çekilmişler, Klasik Ekol ve Divan Ekolü şairleriyle edebî hayat etkin hâle gelmiş, şairlerin sayıları artmış ve tercümelemlerle Batı edebiyatı etkisini göstermiştir.²⁶⁵ Kısa süren yayın hayatına rağmen Apollo Dergisi'nin geniş etkileri olmuş, Amerika kıtasında gelişen Mehcer edebiyatına bile tesir etmiştir.²⁶⁶ Mısır Arap edebiyatında Klasik Ekol dirilişin, Divan Ekolü yeniliğın, Apollo Topluluğu ise gelişmenin yaşandığı dönem olarak kabul edilmiştir.²⁶⁷

Hafız İbrahim'in kasidelerine baktığımızda, üslup ve şekil bakımından Klasik Ekol'ü temsil ettiği görülmektedir. Ancak, Klasik Ekol ile Romantik Ekol arasında bir geçiş sağlayan şairler arasında zikredilebilir. Önceki şairleri taklit etmekle beraber şiirin konusu ve üslubunda yenilik yapmıştır. Özellikle siyâsî konuları ele alışı ve işgalcilere hitabında kullandığı üslup, onun yenilikçi tarafını göstermektedir. Bu konu siyâsî şiirlerinin muhteva, şekil ve üslubu incelendiğinde daha net bir şekilde görülecektir.

²⁶³ Görgün, "Mısır", *DİA*, XXIX, 580.

²⁶⁴ Dayf, *el-Fenn*, s. 71.

²⁶⁵ Dayf, *el-Fenn*, s. 71.

²⁶⁶ Hüseyin Yazıcı, "Mehcer Edebiyatı", *DİA*, 2003, Ankara, XXVIII, s. 366.

²⁶⁷ Smailovic, *İstişrak*, ss. 463-465.

BİRİNCİ BÖLÜM
HAFIZ İBRAHİM'İN HAYATI VE EDEBÎ YÖNÜ

Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerini daha iyi anlayabilmek için, hayatını, yetiştiği çevreyi, geçirdiği evreleri ve edebi yönünü incelemek uygun olacaktır.

1. Hayatı

Tam adı "*Muhammed Hafız b. İbrahim Fehmi'dir*". Babasının ismi "*İbrahim Fehmi*" (ö. 1876), annesinin ismi "*Hanım bint Ahmed Bursalı'dır*"²⁶⁸ (ö. 1908). Babası İbrahim Fehmi Mısırlıdır.²⁶⁹ Annesi ise, Kahire'nin eski mahallelerinden biri olan ve daha çok Mısırlıların bulunduğu Muğurbilin'de oturan, Sarvan ismi ile bilinen Türk asıllı, asil bir aileden gelmektedir. Sarvan lakabı aileye, Ahmed Bursalı Bey'in hacda Surre Alayları'nın emini olması sebebiyle verilmiştir. Bu sebeple Hafız, Mısırlı olmasının yanında Türk kanı da taşıyan biri olarak dünyaya gelmiştir. Sonraki yıllarda Hafız'da görülen şakacılık ve insanlarla çabuk kaynaşma gibi özelliklerin, onun Mısırlı oluşu; açık sözlülük, hak bildiği konuda çekinmeden mücadele etme ve cömertlik gibi özelliklerinin de Türk kanı taşıması sebebiyle ortaya çıktığı söylenebilir.²⁷⁰

Hafız'ın yaşadığı dönemde Mısır hâkimiyeti, hem Osmanlı'ya tabi olması, hem de Mehmed Ali Paşa (ö. 1849) ailesinin Mısır'ın hidiv'i olması sebebiyle Türklerin elindeydi. Bu yüzden Mısır'daki aristokrat aileler arasında Türkler çoğunlukta idi. Ancak Hafız, bu aristokrat hayat anlayışına bağlı bir aileden gelmiyordu. Ailenin seçtiği mahalle ve kızlarını Mısırlı bir mühendisle evlendirmeleri bunun en güzel göstergesidir. Hafız, ailesinden aldığı eğitim gereği, aristokrat bir bakış açısı ile halka tepeden bakan ve onların acılarını hissetmeyen bir anlayışa sahip değildir.²⁷¹

Hafız'ın, 4 Şubat 1911 tarihinde Dâru'l-Kutub'e tayini esnasında yaşının tespit edilmesi için başvurduğu tıbbî heyet, yaşının 39 olduğunu belirtmiştir.²⁷² Bu da Hafız'ın 4 Şubat 1872²⁷³ yılında doğduğunu güçlendirmektedir. Hafız, babası İbrahim Fehmi'nin

²⁶⁸ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 101.

²⁶⁹ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Mûcez fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi ve Tarihihî*, 3.b., Daru'l-Cîl, Beyrut, 2003, IV, 515.

²⁷⁰ Muhammed İsmail Kânî, *Dîvânu Hâfız İbrâhîm*, ikinci baskı için yazılan mukaddime, 3.b., thk. Ahmed Emin vd, *el-Heyetu'l-Mısrıyyetu'l-'Âmme li'l-Kuttâb*, Kahire, 1987, s. 19.

²⁷¹ Kânî, *Dîvânu Hâfız*, s. 20.

²⁷² Ahmed Emin, *Dîvânu Hâfız İbrâhîm*, birinci baskı için yazılan mukaddime, 3.b., *el-Heyetu'l-Mısrıyyetu'l-'Âmme li'l-Kuttâb*, Kahire, 1987, s. 53; Kânî, *Dîvânu Hâfız*, s. 13.

²⁷³ Kaynaklarda 1870, 1871 ve 1872 yılında doğduğu şeklinde ifadeler de vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, 2003, IV, 515; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 7.b., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004, s. 372.

mühendis olarak köprü yapımında çalıştığı esnada,²⁷⁴ Şaîd mıntıkasının yukarısındaki Deyrût beldesi önünde, Nil kenarına demirlemiş bir gemide dünyaya gelmiştir.²⁷⁵

Hafız'ın yaşadığı dönemde Mısır, Mehmed Ali Paşa ailesi tarafından hidiv unvanı taşıyan kişiler tarafından yönetiliyordu. Bu dönemde sırasıyla İsmail (ö. 1895), Muhammed Tevfik (ö. 1892), II. Abbâs Hilmi (ö. 1914), Sultan Hüseyin Kamil (ö. 1917), Melik Ahmed Fuad (ö. 1936) hidivlik yapmışlardır. 1882 yılında Hafız on yaşındayken İngilizler Mısır'ı işgal etmiş ve 1956 yılında ülkeden çekilene kadar Mısır'da iki başlı bir yönetim var olmuştur.²⁷⁶

1.1. Çocukluk ve Gençlik Yılları (1872-1888)

Ailenin tek çocuğu olan Hafız, henüz dört yaşındayken 1876 yılında babası İbrahim Fehmi vefat etmiştir.²⁷⁷ Dedesi ise, Hafız'ın doğumundan önce vefat etmiş ve Surre Alayları'nın emini olmasına rağmen miras olarak bir şey bırakmamıştır.²⁷⁸ Bu sebeple Hafız, annesi ile Kahire'de Maşlahatu't-Tanzîm'de memur olarak çalışan dayısı Muhammed Niyazi'nin yanına gitmek zorunda kalmıştır.²⁷⁹ Okul çağına geldiğinde dayısı onu, evlerine yakın olması sebebiyle önce el-Medrasetu'l-Hayriyye'ye kaydettirmiştir. Bu okulda, okuma-yazma, biraz da Arapça, matematik ve dinî bilgiler öğrenmiş, sonra el-Medrasetu'l-Kırâbiyye isimli ilkokula kaydolmuştur. Lise eğitimini ise el-Medrasetu'l-Mubtedeyân ve el-Medrasetu'l-Hıdıviyye'de sürdürmüştür. el-Medrasetu'l-Hayriyye'de Mustafa Kamil ile tanışıp arkadaş olmuştur. Hafız ile Mustafa Kamil'in anneleri teyzekızları olması dolayısıyla aralarında akrabalık ilişkileri vardı. Çok geçmeden ayrılmışlar ancak işgalcilere karşı verecekleri mücadele nedeniyle sonraki yıllarda tekrar karşılaşmışlardır.²⁸⁰

Dayısı Muhammed Niyazi Efendi Tanta'ya tayin edilince, Hafız da annesiyle Tanta'ya taşındı.²⁸¹ Dayısı, eğitimini tamamlaması için Hafız'ı bir liseye kaydettirdi. Fakat Hafız, bu okula düzenli bir şekilde devam edemedi. Çünkü Ahmedî Enstitüsü'ne gidiyor ve oradaki dil, edebiyat ve hukuk derslerini dinliyordu. Anlaşılan o ki Hafız, haz almadığı için

²⁷⁴ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 372.

²⁷⁵ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 515.

²⁷⁶ Kânî, *Dîvânu Hâfîz*, ss. 14, 15.

²⁷⁷ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 515; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 101. Bazı kaynaklarda babası vefat ettiğinde 2 yaşında olduğu zikredilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 372.

²⁷⁸ Kânî, *Dîvânu Hâfîz*, s. 20.

²⁷⁹ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 515.

²⁸⁰ Kânî, *Dîvânu Hâfîz*, s. 20.

²⁸¹ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 372.

okulundaki dersleri takip etmiyordu.²⁸² Edebiyat ve şiire olan meyli Ahmedî Enstitüsü'nde ortaya çıktı. Burada öğrencilerle sohbet eder, eski ve yeni şairlerden, özellikle Mahmud Sami el-Bârûdî'den (ö. 1904), şiirler okurdu.²⁸³ Yaklaşık 16 yaşlarında Ahmedî Enstitüsü'nde, 1888 yılı Nisan ayında Şeyh Abdulvehhab en-Neccâr (ö. 1941) ile tanıştı. en-Neccâr, Hafız'ın kıvrak zekalı, hazır cevap oluşunu, konuşmasındaki zarafetini ve edebiyata karşı hevesini fark etti. Birlikte kimi zaman akşama, kimi zaman da sabaha kadar süren şiir münazaraları ve edebiyat müzakereleri yapmaya başladılar.²⁸⁴

Burada düzenli bir eğitim ile meşgul olmayan Hafız, boş vakitlerini eski ve modern şiirleri mütalaa etmekle ve şiir yazmakla geçirdi. Bu şiir mütalaalarında hem öğreten, hem de öğrenen oldu. Eski divanları okuduğunda onlardan zevk aldığını ve çabucak ezberlediğini, bir süre sonra kendisinin de benzeri şiirleri söyleyebildiğini fark etti. Şiirleri ezberliyor ve taklit ediyordu.²⁸⁵

Dayısı onun okul hayatının pek parlak olmamasını, herhangi bir iş ile meşgul olmamasını ve bunun yanında bir de şiir mütalaalarına önem vermesini kabullenemedi. Sonuçta Hafız'dan sorumlu kişi kendisiydi. Bu düşüncelerini açığa vurmuş olacak ki Hafız, dayısının kendisine karşı duyduğu hoşnutsuzluğu hissetti. Edebî hayatına engel olarak gördüğü dayısının yanından ayrılmaya karar verdi ve ilk şiiri sayılan şu dizeleri söyledi:²⁸⁶ [Meczû'l-Kâmil]²⁸⁷

1 تَمَلَّتْ عَالِيكَ مَأْوِيَّتِي إِيَّيْ أَرَاهَا وَاهِيَّةً

2 فَافْرَحُ فَإِنِّي دَاهِبٌ مُتَوَجِّهٌ فِي دَاهِيَّةٍ

1 *Bana bakmak sana ağır geldi. Hâlbuki ben onu basit bir şey görüyorum.*

2 *Sevin! Ben, gidiyor, zor bir işe yöneliyorum.*

Hafız'ın bu dizeleri söylemesi çocuk yaşına rağmen hayatın acıları ile yoğrulduğunu göstermektedir. Hayattaki başarısızlığı ve kaderin cilveleri onun hayata

²⁸² Kânî, *Dîvânu Hâfız*, s. 21.

²⁸³ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 101.

²⁸⁴ Abdulvehhâb en-Neccâr, "Şafahât Mechûle min Hayâti Hâfız", *Apollo*, Sayı: 11, Kahire, 1 Temmuz 1933, s. 1322.

²⁸⁵ el-Fâhûrî *el-Mûcez*, IV, 515.

²⁸⁶ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 101.

²⁸⁷ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 58.

kederli bir şekilde bakmasına neden olmuştur. Aşağıdaki dizeleri de bu durumu ifade etmektedir: [Tavîl]²⁸⁸

- 1 عَجِبْتُ لِغَمْرِي كَيْفَ مَدَّ فُطَالَاً وَمَا أَثَّرْتُ فِيهِ الْهُمُومُ زَوَالاً
 2 وَلِلْمَوْتِ مَا لِي قَدْ أَرَاهُ مُبَاعِداً وَجُلُّ مُرَادِي أَنْ أُوسِدَ خَالاً
 3 فَلِلْمَوْتِ خَيْرٌ مِنْ حَيَاةٍ أَرَى بِهَا دَلِيلاً وَكُنْتُ السَّيِّدَ الْمِفْضَالَ

- 1 *Hayatıma şaşarım, nasıl da uzayıp sündü. Kederler de onu sona erdirmeydi.*
 2 *Ölüme de (şaşarım), çoğu isteğim yastığımın altında olduğu hâlde neden hâlâ onu uzak görüyorum.*
 3 *Ölüm, üstün bir efendi olduğum hâlde zelil olarak görüldüğüm bir hayattan daha hayırlıdır.*

Hafız, maddî durumu kötüleşince çalışmaya karar verdi. O dönemde, avukatlık için henüz bir düzenleme yapılmadığı için diploma gerekmiyordu.²⁸⁹ Diploma yerine güzel hitabet, hafıza gücü ve iyi bir mantık yeterliydi. O, akıcı konuşması ve hafızasının kuvvetinden dolayı bu meslekte kendisini yeterli gördüğü için avukatlığı seçti.²⁹⁰ Ofis açmak yerine Tanta'daki avukatlardan biri olan Şeyh Muhammed Şeyma'nın yanında çalışmaya başladı. Tanta'ya yakın mahkemelerde savunmalara gitti. Davalar kazandı. Sonraki günlerde Şeyh Muhammed ile ayrılığa düştü ve onun bürosundan ayrıldı.²⁹¹ Bu ayrılığı için de şu dizeleri yazmıştır: [Basîl]²⁹²

- 1 جَرَابٌ حَظِّي قَدْ أَفْرَعْتُهُ طَمَعًا بِيَابِ أَسَاذِنَا الشِّيمَى وَلَا عَجَبًا
 2 فَعَادَ لِي وَهُوَ مَمْلُوءٌ فَقُلْتُ لَهُ جَمًّا فَقَالَ مِنَ الْحَسْرَاتِ وَآ حَرَبًا

- 1 *Hırsımdan dolayı şansımın kesesini üstadımız Şeyma'nın kapısında boşalttım, bunda şaşılacak bir şey yok.*
 2 *Dolu olarak bana döndü ve ona dedim ki: Neden? Dedi ki: Hüzünden... Vah yazık!*

Hafız, daha sonra Tanta'daki Muhammed Ebû Şâdî Bey'in ofisine taşındı. Beraber edebiyat üzerine sohbet eder, şiir münazaraları yaparlardı. Hafız daha sonra da avukat

²⁸⁸ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 59.

²⁸⁹ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 516.

²⁹⁰ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 516.

²⁹¹ Emin, *Dîvânu Hâfız*, ss. 59, 60.

²⁹² Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 60.

Abdulkerim Fehmi Efendi'nin ofisine çıktı. Bu şekilde bir ofisten diğerine geçip durdu.²⁹³ Yaklaşık bir yıllık avukatlık tecrübesinden sonra bu mesleği bıraktı.²⁹⁴

Hafız o dönemde henüz 16-17 yaşlarında hayat tecrübesi az ve meşakkatler karşısında sabırsız bir gençti. Küçüklüğünden beri acılarla yoğrulduğu için çabuk bıkan bir tabiata sahip olması, onu istikrarsızlığa, istikrarsızlık da arzusunun kaybolmasına sebep oldu.²⁹⁵ Bu özellik onun eğilimlerine de yansımıştı. Zira şiir ve edebiyat kitaplarına karşı ilgili, ancak hukuk kitaplarına veya mahkeme dosyalarına karşı ilgisizdi. Derin araştırma ve incelemelerde bulunmak onu hep sıkmıştı. Ayıca elde ettiği parayı hemen harcaması ve tutumlu olmaması da bir ofis açacak miktarı biriktirememesine neden oluyordu. Bu özelliğinin hayatı boyunca devam etmesi ve meslek hayatında hep başarısız olması nedeniyle²⁹⁶ sonraki yıllarda askeri hayatı düşünmeye başladı.²⁹⁷

1.2. Askerlik Yılları (1888-1900)

Edebiyata ve şiir yazmaya meyilli olan Hafız'ın, askerlik hayatını düşünmesi şairdir. Onu bu düşünceye sevk eden şey, Kahire'de Mugurbilin mahallesinde subay olan Muhammed Kânî isimli komşusunun yönlendirmesi veya geçimini sağlamak istemesi ya da kendisi de bir şair ve edip olan Mahmud Sami el-Bârûdî Paşa'nın hayatını okuyup onu kendisine örnek alması olabilir.²⁹⁸

Hafız, Kahire'ye dönüp 1888 yılında askerî okula girdi.²⁹⁹ Askerî okulda da şiir mütalaaları yaptı ve arkadaşlarına şiirler okudu. Eğitimin yüzeysel olması sebebiyle ilmî açıdan okuldan pek faydalanamadı ve sadece kendi mütalaaları ile yetinmek zorunda kaldı.³⁰⁰ Okuldan 1891 yılında teğmen olarak mezun olan Hafız, önce Harbiye Bakanlığına tayin edildi.³⁰¹ Burada üç sene çalışmasının ardından İçişleri Bakanlığı'na bağlı polis teşkilatına nakledildi.³⁰² O zamanlar Mısır'da henüz polis okulu kurulmamıştı. Bu sebeple polisler Harbiye'den seçilir, gerektiğinde yine Harbiye'ye iade edilirdi. Hafız, önce Benî

²⁹³ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 60.

²⁹⁴ Hüseyin Yazıcı, "Hâfız İbrahim", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 91.

²⁹⁵ Kânî, *Dîvânu Hâfız*, s. 22.

²⁹⁶ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 60.

²⁹⁷ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 516.

²⁹⁸ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 61; Kânî, *Dîvânu Hâfız*, ss. 23-25.

²⁹⁹ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 516.

³⁰⁰ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 62.

³⁰¹ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 516.

³⁰² Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 101.

Suveyf Karakolu'nda murakıp, ardından da İbrahimiyye Karakolu'nda polis yardımcısı olarak çalıştı.³⁰³

Mısır'ın, Sudan'a yaptığı harekât sırasında asker ihtiyacı ortaya çıkması üzerine Hafız, yeniden Harbiye Bakanlığı'na geçti ve 1896 yılında Sudan'a gönderildi.³⁰⁴ Burada kimi zaman üstlerine karşı itaatsizlikte bulunan subaylar, çıkarıldıkları askeri mahkemede Hafız'ı kendilerine vekil tayin ederlerdi.³⁰⁵ Sudan'daki uygulamalara, bir de hayat şartlarının zorluğu buna eklenince yine bıkkınlık hissetmeye başlayan Hafız bu durumunu şu şiiri ile ifade etmiştir: [Vâfir]³⁰⁶

1 وَمَا أَعْدَرْتُ حَتَّى كَانَ نَعْلِي دَمَا وَوَسَادَتِي وَجَهَ التُّرَابِ
 2 وَحَتَّى صَيَّرْتَنِي الشَّمْسُ عَبْدًا صَبِيغًا بَعْدَ مَا دَبَعْتُ إِهَابِي
 3 وَحَتَّى قَلَمَ الْإِمْلَاقِ ظُفْرِي وَحَتَّى حَطَمَ الْمِقْدَارُ نَائِي
 4 مَنَى أَنَا بَالِغٌ يَا مِصْرُ أَرْضًا أَشْمُ بِتُرْبِهَا رِيحَ الْمَلَابِ

- 1 *Ayakkabım kan (doluncaya), yastığım toprağın yüzü (ile bulanmış) oluncaya kadar özür beyan etmedim.*
 2 *Sonunda güneş, derimi kavurduktan sonra beni kararmış bir köleye çevirdi.*
 3 *Sonunda sefalet, tırnağımı kesti. Sonunda kader azı dişimi kırdı.*
 4 *Hey Mısır! Ben ne zaman bir yere varıp da onun toprağında güzel kokuyu koklayacağım.*

Sudan'da yaşadıkları, disipline alışkın olmayışı ve haksızlık karşısında açık sözlülüğü, amirleri ile arasının açılmasına sebep oldu.³⁰⁷ Bölükbaşı Rıfat Bey, ondan pek hoşlanmıyor ve onunla ilgili olumsuz düşüncelerini komutanlarına iletiyordu. Böyle bir ortamda Hafız, Rıfat Bey hakkında hem kendisinin, hem de arkadaşlarının terennüm ettiği şiirler yazmıştır. Şiirlerinden biri şöyledir: [Recez]³⁰⁸

1 تَرَاهُ إِذَا يَنْفُحُ فِي الْمِرْمَارِ تَحْسَبُهُ فِي رُتْبَةِ السَّرْدَارِ
 2 يَجْتَنِبُ الْعَاقِلَ وَالنَّبِيهَا وَيَعَشَقُ الْجَاهِلَ وَالسَّفِيهَا

³⁰³ Emin, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 54, 62.

³⁰⁴ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, s. 372.

³⁰⁵ Emin, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 55, 63; Kânî, *Dîvânu Hâfiz*, s. 24.

³⁰⁶ Emin, *Dîvânu Hâfiz*, s. 62.

³⁰⁷ Kânî, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 24, 25.

³⁰⁸ Emin, *Dîvânu Hâfiz*, s. 63.

- 1 *Düdüğe üflediğinde sanırsın başkomutanlık makamında.*
- 2 *Akıllı ve zekilerden çekinir, âşıktır cahil ve aptala.*

Bütün bu yaşadıklarından dolayı Mısır'a dönmek isteyen Hafız, Muhammed Abduh'a (ö. 1905) bir mektup yazmış³⁰⁹ fakat tüm çabalarına rağmen Mısır'a dönememiştir. Günler geçtikçe Sudan'daki hoşnutsuzluğu daha da artmış, bir grup subayla 1899 yılında ayaklanmış;³¹⁰ olaya karışan bazı subaylar hapis cezasına çarptırılırken, 18 subayla birlikte çıkarıldığı mahkemece suçlu bulunmuş ve açığa alınıp Mısır'a gönderilmiştir.³¹¹ Bu olay Hafız'ın psikolojisini etkilemiş ve onu sözlerinde ve davranışlarında daha dikkatli olmaya sevk etmiştir.³¹² Bu hâlini şu dizelerinde dile getirmiştir: [Basît]³¹³

1 إِذَا نَطَقْتُ فَقَاعِ السَّجْنِ مُنْكَأً وَإِنْ سَكَتُ فَإِنَّ النَّفْسَ أَمْ تَطْبُ

- 1 *Eğer konuşursam hapishane dayanağımdır, susacak olursam da nefsim razı olmayacak.*

Hafız, hayatının her döneminde problemler yaşamış ve geçim sıkıntısı çekmiştir. Orta hâlli bir ailede yetim olarak büyümüş, kendi ayakları üzerinde durmaya çalışmış ama şanssızlık peşini bırakmamıştır.³¹⁴ Askeriyeden ilişkisinin kesilmesiyle birlikte Hafız, çalışmayı sevmeyen istikrarsız hayatına geri dönmüştür.³¹⁵ İşsiz oluşu, maddî sıkıntılarını ve hüznünü artırmış, onu duygu yoğunluğuna itmiştir. Sonrasında ise Hafız, hayatındaki en önemli döneme girmiş ve bir şair olarak toplum önüne çıkmıştır.

1.3. Vatan ve Toplum Şairliği (1900-1911)

Hafız, geçimini sağlamak için kendisine emekli maaşı bağlanmasını istemiştir. Dilekçesinde ordu hizmetinde 12 sene kaldığını, üsteğmenlik rütbesine geldiğini, dört seneden beri işsiz olduğunu,³¹⁶ kıdemini yitirdiğini, meşguliyeti dolayısıyla ihtiyaçlarını

³⁰⁹ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 102.

³¹⁰ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 372; el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 516.

³¹¹ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 516.

³¹² Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 64.

³¹³ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 64.

³¹⁴ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 102.

³¹⁵ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 372.

³¹⁶ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 54.

karşılayamadığını belirterek maaş talebinde bulunmuştur. İsteğine olumlu cevap gelmiş ve kendisine 1903 yılında 4 cüneyh maaş bağlanmıştır.³¹⁷

Hafız, el-Ehram gazetesinde çalışmak için uğraşmışsa da gazete, kapılarını ona kapatmıştır. Yetersiz olan emekli maaşının yanında geçiminde yardımcı olacak bir iş bulamamıştır.³¹⁸ Geldiği noktada kendisini öldürücü bir boşluk içinde bulan Hafız,³¹⁹ başarısızlığını şiir yazma ve ediplerle görüşme ile tedavi etmeye çalışmıştır.³²⁰ Gündüz bir kahveden diğerine, gece de bir oturdandan diğerine gitmeye³²¹ ve kötü hayat şartlarından dolayı içindeki tükenmişliği şiirleriyle ifade etmeye başlamıştır.³²²

Hafız, bu dönemde Muhammed Abduh ile irtibatını artırmıştır.³²³ Abduh, Mısır'a sürgüne gönderilen reformcu fikirlere sahip Cemalettin Afgânî'nin (ö. 1897) öğrencisiydi. Afgânî, Urabî Paşa isyanından sonra sürgün edildiğinde, el-Medrasetu'l-Emîriyye'deki derslerini Abduh devam ettirdi.³²⁴ Hafız'ın "*İmam'ın en devamlı misafiriydim. Evinde bulunur, gündüz yanına gider onun meyvesini toplardım*" sözü onunla olan münasebetlerine önem verdiğini göstermektedir.³²⁵ Abduh'un şöhretinden faydalanmış ve onun desteğiyle rahata kavuşmuştur.³²⁶ Abduh ile ilişkisi kuvvetlendikten sonra toplumsal ufku genişlemiş ve onun ıslahatçı ruhundan etkilenmiştir. Daha sonra da şiirleri halk arasında yayılmaya başlamıştır.³²⁷

Hafız, Abduh yoluyla Mustafa Kamil (ö. 1908), Kasım Emin (ö. 1908), Sa'd Zağlûl (ö. 1927), Mahmud Süleyman Paşa (ö. 1941) gibi aslen çiftçi çocukları olup gayretleriyle yüksek makamlara gelen, siyâsî ve toplumsal reform hakkında kafa yoran, çalışmalarının etkileri Mısır'da hâlâ devam eden vatansever insanlarla tanışmış ve onlarla ilişkilerini güçlendirmiştir. Bu dönemde Hafız hakkındaki değerlendirme, "*işgal kuvvetleri tarafından ordudan atılmış, açık sözlü, cesur ve özgür bir subay olduğu*" şeklindedir. Toplumun önde gelen isimleri de onu sevip aralarına kabul etmişlerdir.³²⁸ Böylece fakir halkın arasından gelen Hafız, halkın hissiyatı ile reform fikirlerini birleştirme imkânı

³¹⁷ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 54.

³¹⁸ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, 2003, IV, 516.

³¹⁹ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 102.

³²⁰ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 516.

³²¹ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 372.

³²² el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 516.

³²³ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 372.

³²⁴ Şeyho, *Ḳarni't-Tâsi'a*, s. 316.

³²⁵ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 102.

³²⁶ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 372.

³²⁷ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 516.

³²⁸ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 102.

bulmuş, onlara eski ve yeni şiirler okumuş ve bazı münasebetlerle içinde ıslahat ruhunu taşıyan şiirler yazmıştır.

Hafız bu dönemde toplumun hatalarını bir kâhinin ağzından tasvir ettiği nesir türündeki "*Leyâlî Saîh*" isimli kitabını yazmış, Victor Hugo'nun (ö. 1885) Sefiller isimli eserini "*el-Buesâ'*" adıyla tercüme etmiştir.³²⁹ Ancak daha çok, şiir yazmaya odaklanmış, şiirlerinde halkın hissiyatına tercüman olmuştur. Yaşanan gelişmeleri takip etmiş ve gündeme uygun şiirler yazmıştır. Özellikle toplumsal meselelere değindiği ictimâiyât ile Mısır'ın siyâsî durumuna değindiği siyâsiyyât şiirleri bunların başında gelir. Şiirleri halk arasında yayılmış olup Mısırlıların haklarını savunan ve ülkesine hükmeden Batı'yı eleştiren vatan ve toplum şairi olarak tanınmıştır.³³⁰ Siyaset hakkında konuşmanın ve vatanperver olmanın en büyük suç sayıldığı bu dönemde, Hafız'ın siyâsî şiirler yazması takdire şayandır.³³¹

Mustafa Kamil, Muhammed Ferid (ö. 1919), Sa'd Zağlûl gibi vatanperver hareketin ileri gelenleri olarak görülen kişiler arasında kimi zaman, İngilizlerin hoşuna giden fitneler çıkmıştır. "*el-Hızbu'l-Vaṭanî*" isimli partinin oylarının düşmesi ve parti lideri Mustafa Kamil'in vefat etmesi üzerine, Sa'd Zağlûl, "*Hızbu'l-Vefd*" adıyla yeni bir parti kurmuştur. Daha sonra Hızbu'l-Vefd'den ayrılanlar "*el-Hızbu'd-Dustûriyyûn*" isimli bir parti daha kurmuşlardır. Ancak Hafız, tüm bu ayrılıkların üstünde bir yer bulmuş, hiçbir gruba eklenmeden hepsi ile ilişkilerini sürdürmüş ve her bir partinin toplantısında şiirlerini okumuştur. Böylece Hafız, halkın gözünde önemli bir yer edinmiş, hiçbir parti Hafız'a karşı düşmanca bir tutum sergilememiş, aksine onu, kazanılması gereken bir şahsiyet olarak değerlendirmiştir. Sadece halkın veya partilerin değerlendirmesi değil aynı zamanda sarayın değerlendirmesi de bu şekilde olmuştur. Hayatının sonraki dönemlerinde Nil Nişanı aldıktan sonra Hafız'a "*Nil Şairi*" lakabı verilse de, halkın teveccühü dolayısı ile kendisi "*Toplum Şairi*" lakabını tercih etmiştir.³³²

Hafız'ı sadece Mısırlılar değil İngilizler de takdir etmişler ve belki de onu tamamen karşılarına almaktan korktukları için onunla irtibat kurmuşlardır. Yüksek komiserlik ofisinin Doğu Sekreteri Sir Walter Smart ara sıra Hafız'ı evinde ziyaret etmiş; ziyaretinin sebebini sorduğunda Smart; en büyük düşmanları ve halkı kendilerine karşı

³²⁹ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 102.

³³⁰ el-Fâhûrî, *el-Mûceẓ*, IV, 516.

³³¹ Kânî, *Dîvânu Hâfîz*, s. 17.

³³² Kânî, *Dîvânu Hâfîz*, ss. 26-28.

kışkırtan biri bile olsa, vatanperver insanlara saygı gösterdiklerini belirtmiştir. Fakat Hafız, hayatı boyunca onu ziyarete hiç gitmemiş ve fikir dünyasında İngilizlerin Mısır'dan çekilmesi gerektiğini hep savunmuştur.³³³

Saray ileri gelenleri, Ezher şeyhleri, bakanlar, partilerin ileri gelenleri, üniversite hocaları, avukatlar, mühendisler gibi toplumun farklı kesimlerinden insanlar da Hafız'ı ziyaret etmişlerdir. Evi tüm insanlara açık olmuş, sadece eşraf değil işsiz insanlar bile onunla konuşmak için evine gelmiştir. Bu durum, Hafız'ın mütevazılığı, hoş sohbeti, nükteleri, edebî sohbetleri, insanlar arasında ayırım yapmaması ve en önemlisi de vatanperver bir kişiliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır.³³⁴

Hafız, 1906 yılında 'Âbidîn Mahallesi'nde yaşayan, dayısının eşinin akrabalarından bir kız ile evlenmiştir. Ancak tabiatı gereği Hafız, evlilik bağına sabredememiş ve 4 ay sonra eşinden ayrılmıştır.³³⁵ Başka evlilik yapmamış, ayrılmasına rağmen, eski eşini ziyaret etmeyi sürdürmüş ve gücü yettiğince ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır.³³⁶

Hafız, Celile isimli bir yetimin de bakımını üstlenmiş, onu evinde yetiştirmiş, büyütmüş, evlendirmiş ve vefat edene kadar gözetmiştir. Yine dayısının eşinin akrabalarından Rafî'a isimli bir yetim ile de ilgilenmiş, vefatından hemen önce evleninceye kadar onu gözetmiştir.³³⁷

1908 yılında annesi vefat etmiştir. Dayısının vefatından sonra, dayısının eşi Aîşe hanımın bakımını da ihmal etmemiştir. Hafız, erkek evladı olmayan, yalnız iki kız çocuğu olan Aîşe hanımı evine alıp onun geçimini temin etmiştir. Yengesi ise ev işlerini yapmış, Hafız'ın işlerini görmüştür. Aîşe hanım, Hafız'dan üç sene önce vefat etmiştir. Vefatının ardından Hafız'ın işlerini Hasan isimli hizmetçisi görmeye başlamıştır.³³⁸

³³³ Kânî, *Dîvânu Hâfız*, s. 28.

³³⁴ Kânî, *Dîvânu Hâfız*, s. 29.

³³⁵ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 65.

³³⁶ Kânî, *Dîvânu Hâfız*, s. 30.

³³⁷ Kânî, *Dîvânu Hâfız*, s. 30.

³³⁸ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 65; Kânî, *Dîvânu Hâfız*, s. 30.

1.4. Mısır Kütüphanesi Başkanlığı (1911-1932)

Toplumda ünü yayılan Hafız 14/03/1911 tarihinde, dönemin Eğitim Bakanı Ahmed Haşmet Paşa (ö. 1926) tarafından³³⁹ 30 cüneyh maaş karşılığında Mısır Kütüphanesi Edebiyat Kısmı Başkanlığı'na önce şartlı, ardından 01/04/1912 tarihinde daimî olarak tayin edildi.³⁴⁰ Önce ikinci dereceden Bekeviyye rütbesi, sonra da dördüncü dereceden Nil Nişanı aldı.³⁴¹ Hafız'ın maaşı 80 cüneyhe kadar yükseldi, böylece maddî sıkıntıları son buldu.

Ekonomik açıdan rahat bir hayata kavuştuğu için, Dâru'l-Kutub başkanlığından ayrılmak istemeyen Hafız, yöneticileri kızdıracak tarzda şiirler yazmaktan çekindi.³⁴² Ayrıca devlet memurlarının siyaset yapması ve basınla irtibat kurması yasaktı. Onun görevi kabul etmesi de bu durumu kabulü anlamına geliyordu.³⁴³ Farklı çevreler tarafından suskunluğu eleştirilmiş, eleştiriler üzerine kendisini bu suskunluğa iten sebepleri belirten bir beyit kaleme almıştır: [Tavîl]³⁴⁴

1 عَزَلْتُ هُمْ غَزْلًا رَقِيقًا فَلَمْ أَجِدْ لِعَزِي نَسَاجًا فَكَسَرْتُ مِعْزِي

1 Onlara ince ip eğirdim de ipimi dokuyacak bir kişi bulamayıp kirmenimi kırdım.

I. Dünya Savaşı sonrasında Mısır hürriyetine kavuşunca Hafız, eski konumuna geri dönmüş ve ıslahatçı bir ruhla şiirler yazmıştır. Ancak görevinden uzaklaştırılma korkusuyla bu şiirleri gazetelerde fazla yayımlamamıştır. Hafız, 1919 yılında kadınların yaptığı gösteri hakkında "*Muzâharâtu's-Seyyidât*" isimli bir şiir yazmış ve sonucundan emin olduktan sonra müstear bir isimle 1929 yılında yayımlamıştır. Yine yabancıların İstanbul'u işgal edeceğinden endişelendiğinde yazmış olduğu ancak 1932 yılında yayımlayabildiği "*Ayasofya*" isimli şiir de böyledir. Hafız, bu dönemde siyâsî şiirlerine ara vermiş, sadece bazı kutlamalar için şiir yazmıştır.³⁴⁵ Bu dönemde Sultan Hüseyin'in, (ö.

³³⁹ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, ss. 372, 373.

³⁴⁰ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 55.

³⁴¹ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 517.

³⁴² Heykel, *Tatavvur*, ss. 125-126; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 103.

³⁴³ Emin, *Dîvânu Hâfız*, ss. 85, 86.

³⁴⁴ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 86.

³⁴⁵ Emin, *Dîvânu Hâfız*, ss. 68, 75, 85.

1917) İngilizleri övmesini istediğinde yazmış olduğu şiir ise Hafız'ın yabancılara karşı içinde taşıdığı hislerin tam tersini göstermektedir: [Hafif]³⁴⁶

1	وَوَالِ الْقَوْمِ	إِنَّهُمْ	كِرَامٌ	مَيَامِينُ	التَّقِيَّةِ	أَيَّنْ	حَلُّوْا
2	وَلَيْسَ كَقَوْمِهِمْ	فِي الْعَرَبِ	قَوْمٌ	مِنَ الْأَخْلَاقِ	قَدْ	هَلُّوْا	وَعَلُّوْا
3	وَإِنْ شَاوَرْتَهُمْ	وَالْأَمْرَ	جِدُّ	ظَفَرْتِ	هَمْ	بِرَأْيِ	لَا يَرُلُ
4	فَمَا دُدُّهُمْ	حِبَالِ	الْوَدِّ	وَأَنْهَضُ	بِنَا	فَقِيَادُنَا	لِلْخَيْرِ

- 1 *Toplumunu yönetenler şereflidir, nereye girerlerse uğur getirirler.*
- 2 *Batı'da onların kavmi gibi bir kavim yoktur, ahlakta onlar yüceldiler.*
- 3 *Eğer ciddi işlerde onlarla istişare edersen, isabetli bir görüşe ulaşırsın.*
- 4 *Onları sev! (O sevgiyi) bizi ayağa kaldır! Bizim hayra yönelmemiz kolaydır.*

Hafız, divanının siyâsiyyât bölümünde bulunan "*Mısır'ın Siyâsî Durumu Şiirinden*" başlıklı kasidesinde, hürriyetleri kısıtlayan Bakan İsmail Sıtkı Paşa'yı (ö. 1950) eleştirmiş ancak kasidenin tümünü yayımlamamıştır. İsmail Sıtkı Paşa döneminde ikinci kez emekliye ayrılmasının ardından güzel şiirler yazmaya devam etmiş ancak tutuklanma korkusuyla yayımlamamıştır. Bu konuda, "*Ben hapisten korkuyorum, ona sabredemem.*"³⁴⁷ demiştir. Bundan dolayı özellikle siyâsiyyât bölümüne ait şiirlerinin bir kısmı kaybolduğu için divanında tüm şiirleri bulunmamaktadır.³⁴⁸

1.5. Vefatı (1932)

Hafız, 1932 yılının başlarında ikinci kez emekli olduğunda,³⁴⁹ kendi beyanına göre, askerlikte geçen 14 yıl 6 ay 8 gün ve Mısır kütüphanesinde geçen 20 yıl 10 ay 21 gün ile toplam 35 yıl 4 ay 29 gün hizmet süresi bulunmaktaydı. 21 Temmuz 1932 Perşembe günü sabaha karşı 05.00 sularında yani emekli oluşundan yaklaşık dört buçuk ay sonra³⁵⁰ Kahire'nin kenar mahallelerinden "*ez-Zeytûn*" mahallesindeki küçük bir evde vefat etmiştir.³⁵¹

³⁴⁶ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 68.

³⁴⁷ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 69.

³⁴⁸ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 103.

³⁴⁹ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 373.

³⁵⁰ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 517.

³⁵¹ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 66.

Vefatı tüm Arap dünyasını hüznü boğmuştur. Vefatı sebebiyle gazete ve dergiler siyah olarak çıkmış, Apollo gibi bazı dergiler Hafız'a özel sayı ayırarak onun yaptığı hizmetleri ve hakkındaki mersiyeleri yayımlamıştır.³⁵² Arap şair, edip ve mütefekkirleri Kahire'deki opera binasında toplanıp anma törenine katılmışlardır.³⁵³

2. Şahsiyeti ve Eğitimi

Hafız, hayatında peş peşe bazı sıkıntılar yaşamıştır. Özellikle babasını kaybetmesi, dayısının evinde geçim darlığı çekmesi, avukatlığı bırakması ve askeriyeden ayrılmak zorunda kalması onu, sıkıntı içinde bir hayat yaşamaya zorlamıştır. Bu durum, Hafız'ı hüznü bir ruh hâline sevk etmiştir. O da şiirlerine hüznü yansıtmış, kimi zaman ölümü bir kurtuluş ve rahmet kapısı olarak görmüştür.³⁵⁴

Küçük yaşta yetim kalışı, hayatta başarı elde edemeyişi gibi sebeplerle hayata küsen Hafız, Mısır kültüründe yetişmesinin de etkisiyle Mısırlıların tabiatında firavun döneminden beri var olan³⁵⁵ espri gücüne sahiptir.³⁵⁶ O, hem kendisinin çektiği sıkıntıları çevresindeki insanlara taşımamış, hem de zaten fakirlik ve işgal nedeniyle sıkıntı içinde olan insanların sıkıntılarını hafifletmek istemiştir. Onun insanlarla ilişkilerinde şakacı olması, insanlara olan merhamet duygusundan kaynaklanmaktadır denilebilir.³⁵⁷

Hafız, çevresinde olup bitenden bir nükte çıkarmayı başarmış, kolaylıkla nüktelerini seçip çok güzel bir şekilde onları aktarmıştır.³⁵⁸ Dinleyicilerde tebessüm oluşturma konusunda yetenekli olan Hafız, bu özelliğiyle meclislerin süsü olmuştur.³⁵⁹ Bu sebeple insanlar onun meclisinde bulunmak için can atmıştır. Hayat onu sıkıdığı hâlde o, hayatın acılığını, tabiatının tatlılığı ile birleştirmiştir.³⁶⁰ Bugün bile onun nüktelerinin gazete ve meclislerde anlatıldığını görmemiz mümkündür.³⁶¹

Mizahı çok sevmesine ve günlük hayatında çok kullanmasına rağmen şiirlerinde kullanmamıştır. Şiirleri hüznü ve ciddiyet doludur. Aslında şiirleri, Hafız'ın gerçek halini

³⁵²Ahmed Zeki Ebû Şâdî, "Muhammed Hâfız İbrâhîm", *Apollo*, Sayı: 1, Kahire, 1 Eylül 1932, ss. 32-35; Halil Muṭrân, "Mersiyyetu Muṭrân li Hâfız" *Apollo*, Sayı: 11, Kahire, 1 Temmuz 1933, ss. 1298-1306.

³⁵³Kânî, *Dîvânu Hâfız*, s. 10.

³⁵⁴el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 518.

³⁵⁵Ḍayf, Şevkî, *Fi'ş-Şi'ri ve'l-Fukâheti fî Mısr*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1999, s. 9.

³⁵⁶el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 518.

³⁵⁷Kânî, *Dîvânu Hâfız*, ss. 31-32.

³⁵⁸el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 518.

³⁵⁹Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 66.

³⁶⁰el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 518.

³⁶¹Ḍayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 104.

yansıtmış, insanlar arasına üzerine şaka elbisesini giyerek çıkmıştır.³⁶² Sadece şiirlerini okuyanların onun bu yönünü tanımaları mümkün değildir.

Hafız, mala değer vermemiş ve az miktardaki parasını insanlar için harcamıştır.³⁶³ Dostlarına karşı cömert olduğu gibi kendisine karşı da cömert olan Hafız, canının çektiği şeyleri almış,³⁶⁴ sigaranın en iyisini içmiş, ama cebindeki para bitince de sabretmesini bilmiştir. Bu yüzden en iyi günleri ayın ilk günleri olmuş, ardından diğer maaşına kadar sabretmiştir.³⁶⁵

Hafız, ilkokulda ilmî, harp okulunda ise askerî eğitim görmüştür. Her ne kadar eğitimi ilmî bakımdan derinleşmesine yetmese de mütalaalara devam etmiştir.³⁶⁶ Okuduğu kitapların başında ise Kur'ân-ı Kerîm gelmektedir. Edebiyat kitaplarından özellikle divanları okumuş, güzel bulduklarını ezberlemiştir. Bunlardan başlıcaları Beşşâr b. Burd (ö. 784), el-Abbâs b. el-Ahnef (ö. 809) Ebû Nuvâs (ö. 814), Muslim b. el-Velîd (ö. 823), Ebû Temmâm (ö. 845), el-Buhturî (ö. 897), İbnu'l-Mu'tez (ö. 908), İbn Hânî el-Endelusî (ö. 973), eş-Şerîf Rızâ (ö. 1016), ve Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî'dir (ö. 1057). Bu isimler, Hafız'ın edipler arasında bir eleme yaptığını ve şiirler arasında en kaliteli olanı seçtiğini göstermektedir.³⁶⁷

Doyurucu ve koordineli bir eğitimi olmayan Hafız, düzenli bir eğitim programının içerisinde de olmamıştır. Boş vakitlerinde mütalaalar yapmış, hoş bir üslup veya hassas bir mana bulduğunda onu hafızasında depolamıştır.³⁶⁸ Hafız'ın bu düzensizliği tüm hayatına yansımıştır. Çoğu zaman evinde şiirlerini yazmak için kâğıt kalem dahi bulunmayan Hafız'ın, düzenli bir kütüphanesi de olmamıştır.³⁶⁹

Hafız'ın kültürünü oluşturan etkenlerden biri de âlimlerin ve fikir önderlerinin meclislerinde bulunmasıdır. Muhammed Abduh ile temas kurmuş, kendisini onun öğrencisi olarak kabul etmiştir. Abduh'un 'Ayn Şems'teki evinde verdiği özel derslerine katılmıştır.³⁷⁰ Hafız, Sa'd Zağlûl, Kasım Emin, Mustafa Kamil gibi toplumda öncü olan

³⁶² Kânî, *Dîvânu Hâfiz*, s. 31.

³⁶³ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 518.

³⁶⁴ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 518.

³⁶⁵ Emin, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 67, 68.

³⁶⁶ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 518.

³⁶⁷ Emin, *Dîvânu Hâfiz*, s. 70; Kânî, *Dîvânu Hâfiz*, s. 38.

³⁶⁸ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 518.

³⁶⁹ Kânî, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 38, 39.

³⁷⁰ Emin, *Dîvânu Hâfiz*, s. 71; Kânî, *Dîvânu Hâfiz*, s. 39.

kişilerin meclislerine katılmış ve onlara şiir okumuştur.³⁷¹ Bu insanların meclisleri çok kıymetli bir okul konumundaydı. Bu meclislerde ilmî meseleler, siyâsî konular, sosyal sorunlar ele alınır ve çözümler sunulurdu. Halkın, içinde bulunduğu hastalık teşhis edilir ve tedavi yöntemleri üzerinde konuşulurdu. Bu meclislerde konuşulanlar, Hafız'ın şiirlerinde ele aldığı konuların kaynağını teşkil etmiştir.³⁷² Hafız'ın, kahvehane ve kulüplerde de meclislerine katıldığı insanlar vardır. Halil Muṭrân (ö. 1949), bunların başında gelmektedir. Hafız bu meclislerdeki nüktelerden ve edebiyat konularından istifade etmiş, kimi zaman dinleyici kimi zaman ise konuşmacı olmuştur.³⁷³

Kendisi, Victor Hugo'nun (ö. 1885) "*Sefiller*" adlı eserini tercüme ederken, Jean-Jacques Rousseau'nun (ö. 1778) çalışmalarının bazı bölümlerini ve Halil Muṭrân ile beraber Leray Beaulieu'nun (ö. 1916) eserini "*el-Mûcez fi'l-İktisâdi's-Siyâsî*" ismiyle, Fransızcadan tercüme etmişlerdir. Bunlar onun Fransızca'yı bildiğini göstermekle beraber bilgisinin ne derece olduğu konusunda bir takım şüpheler de vardır. Sefillerin tercümesinde çok tasarrufta bulunması ve bu dilin edebiyatına hâkim olduğuna dair bir delilin olmaması, bilgisinin sınırlı olduğunu göstermektedir.³⁷⁴ Ayrıca Hafız'ın şiirlerinde Shakespeare'in (ö. 1616) etkisinin olması onun İngiliz edebiyatı ile de meşgul olduğunu göstermektedir.³⁷⁵

Hafız'ın kültürünü, kendi mütalaaları, sıkıntılı günlerde yaşadığı tecrübeleri, meclislerde aldığı ilim, edebiyat, nükteler, dönemindeki fikir ve edebiyat önderleri olan şahsiyetlerin fikir ve edebiyatları oluşturmuştur.³⁷⁶ Hafız İbrahim, şiirlerinde ciddi ve önemli konuları ele alsa da, kolay bir üslup takip etmeye özen göstermiştir.

Hayatının değişik bölümlerine kargaşanın hâkim olduğu görülen Hafız, edebî hayatını ihmal etmiş ve şiirlerini tedvin etmek için çok uğraşmamıştır. Ansızın öldüğünde ise şiirleri kaybolmakla karşı karşıya kalmıştır. Eğer gazete ve dergiler neşretmemiş olsaydı şiirlerinin çoğu kaybolurdu.³⁷⁷

³⁷¹ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 518, 519.

³⁷² Emin, *el-Mûcez*, ss. 71, 72; Kânî, *Dîvânu Hâfız*, s. 39.

³⁷³ Emin, *el-Mûcez*, s. 72; Kânî, *Dîvânu Hâfız*, s. 40.

³⁷⁴ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 518-519.

³⁷⁵ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 72; Kânî, *Dîvânu Hâfız*, s. 40.

³⁷⁶ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 72.

³⁷⁷ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 519.

3. Edebî Yönü

Bir edîb olarak tanınan Hafız'ın edebî yönünü incelemek, yaşadığı dönemde edebiyatçılar arasındaki yerini anlamak, onun şahsını ve siyâsî şiirlerini tanımamız açısından önem arz etmektedir. Onun edebî yönünü aşağıdaki başlıklar altında incelemek mümkündür.

3.1. Hafız'ın Edebî Yönünü Etkileyen Unsurlar

Hafız'ın edebî yönünü etkileyen ilk unsur, Türk bir anne ile Mısırlı bir babadan dünyaya gelmesidir. Çünkü Hafız, dayısının yanına gitmek zorunda kalmış, bu da Hafız'ın çocuk yaşlarda daha çok Türk kültürünün etkisinde kalmasına neden olmuştur. Ancak yaşadığı mahallede orta sınıfa mensup Mısırlıların oturması nedeniyle Mısır kültüründen de büyük oranda etkilenmiştir.³⁷⁸

Hafız, şiirle tanıştığı zaman, muasırı olan Mahmud Sami el-Bârûdî Paşa'nın edebiyat anlayışından etkilenmiş ve onu kendisine örnek almıştır. Hatta Hafız'ın Sudan'da ayaklanmaya katılıp ordudan atılması, el-Bârûdî'yi takip etmesinin bir sonucu olabilir.³⁷⁹ el-Bârûdî'nin şiirlerinin en önemli özelliği, kolaylığın yanında sağlamlığı da içinde taşımasıdır.³⁸⁰ Hafız, el-Bârûdî'nin metodunu kendi şiirlerine aktarmıştır. İbarelerin ve sıygaların seçiminde, o da el-Bârûdî gibi yeteneklidir. Ayrıca el-Bârûdî'de görülen açıklık, anlaşılabilirlik ve eski Arap üsluplarının kullanılması gibi özellikler Hafız'ın şiirlerinde de görülmektedir. Son olarak o da, el-Bârûdî gibi teslimiyetçi değil devrimcidir. Şeyh Huseyn el-Marsifî (ö. 1889), ikisinin hem hocası, hem de fikir ve tenkitte örnek aldıkları kişidir. Buna benzer daha pek çok özellikte Hafız, el-Bârûdî'ye benzemektedir.³⁸¹

Hafız'ın edebî yönünü etkileyen bir başka unsur da Mısır'ın toplumsal çevresidir. Hafız, orta tabakada yetişmiş, böylece halkın acılarını bizzat yaşamış ve yüreğinde hissetmiştir. Ordudan ayrıldıktan sonra ise, Mısırlı aristokrat bir zümrenin içinde yaşamıştır. Böylece her iki hayat tarzını ve bu tarzlara ait kültürleri tanımış ama şiirlerinde halkın acılarına değinmiş ve onların siyâsî ve toplumsal hayatının değişmesi için şiirler yazmıştır. Bu şiirlerinde kimi zaman ümitvar olarak halkı çalışmaya teşvik etmiş, kimi zaman onları kınamış, kimi zaman da onların şikâyet, hüznü ve fakirliğine değinmiştir.

³⁷⁸ Kânî, *Dîvânu Hâfiz*, s. 19.

³⁷⁹ Abbâs Mahmud el-Akğâd, *Mecmû'atu A'lâmi's-Şi'r*, 1.b., Dâru'l-Kitâbi'l-'Arab, Beyrut, 1970, s. 234.

³⁸⁰ Şeyho, *Ķarni't-Tâsi'a*, s. 317.

³⁸¹ el-Akğâd, *Mecmû'a*, s. 234.

Böylece eserlerinde hem halkın içinde bulunduğu durumu tasvir etmiş, hem de reformcu fikirlerini açıklamıştır.³⁸²

3.2. Hafız'ın Edebiyat Anlayışı

Hafız, dönemindeki yazar ve hatiplerin fikirlerini anlamış, iç dünyasında harmanlamış, sonra da duygusunu katarak şiire dönüştürerek kayıt altına almıştır.³⁸³ Hafız'ın edebiyattaki prensibi günlük olayları ifade etmek şeklindedir. Günlük hadiseleri değerlendirip olaylar üzerine şiirler yazmış ve bu şiirlerde kendi fikirlerini belirtmiştir. Pek çok insan gibi o da fikir dünyasında gelgitler yaşamıştır. Örneğin, ilk dönemlerinde Hidiv Abbâs'ı ve Osmanlı halifesi Abdülhamid'i överken, o günlerde İngilizlere hüsnüzan besleyen Muhammed Abduh ve çevresi ile tanışınca aristokrat fikirlere uygun olarak Kraliçe Victoria'ya (ö. 1901), yeni kral olan VII. Edward'a (ö. 1910) şiirler yazmıştır. Mustafa Kamil ile ilişkileri gelişince halkçı bir düşünceye sahip olmuş, vatanî duygularla halkın hissiyatını ifade eden şiirler terennüm etmiştir.³⁸⁴

Hafız, kimi zaman işgalci güçlere karşı Mısırlıların suskunluğunu eleştirmiş, kimi zaman okul ve üniversite açılması için çağrı yapmış, kimi zaman Mısırlıları çalışmaya çağırmış, kimi zaman da onların yaptıklarını yermiştir. İctimâî şiirlerinin yanında siyâsî şiirler de yazmıştır. Bunlar arasında en güzeli Dinşavay olayı hakkında yazdığı şiirdir.³⁸⁵ Hafız bir toplum şairi olarak ictimâî ve siyâsî konularda, el-Bârûdî ve Şevkî'nin ulaşamadığı bir konuma ulaşmıştır.

Hafız, şiirdeki metodu sebebiyle Nahda hareketi mensubu olarak kabul edilir. Bazı edipler bu hareketin hem başlangıcının, hem de sonunun taklit olduğunu iddia etseler de,³⁸⁶ Nahda şairleri yenilik getirmişlerdir. Aralarında en çok yenilik getiren Ahmed Şevkî (ö. 1932) olmuştur. Modern tiyatro anlayışından uzak olsa da, tiyatro tarzında yazdığı şiirler buna örnektir. Ancak şiir, bu ediplerle tam olarak özgürleşmemiştir. Çünkü şairler, şiirlerini belli bir alanda yazmak yerine, hayatın akışına göre yazmışlar, sonra da bu şiirlerini divan olarak toplamışlardır.³⁸⁷

³⁸² Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, ss. 105, 106.

³⁸³ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 107; el-Fâhûrî, *el-Mûce*, IV, 521.

³⁸⁴ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 373.

³⁸⁵ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, ss. 107, 108

³⁸⁶ el-Akkâd, *Mecmû'a*, s. 231.

³⁸⁷ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 456.

Hafız'ın şiirde yaptığı yenilik, şiirin tabiri, kelimesi ve manalarında değil, amacı ve konularında olmuştur. Şiiri toplum için kullanmış, toplumun acı, hüznün ve arzularını dile getirmiştir. Onu gerek önceki dönemde yaşamış şairlerden gerekse muasırlarından ayıran en önemli özelliği bu yönü olmuştur. Hafız, kimi zaman vatan ve siyaset alanlarında yazarken, kimi zaman da halk, milliyetçilik ve insanlık alanlarında şiirler yazmıştır. Mısır, Doğu ve İslam coğrafyasındaki problemleri dile getirip çözüm önerileri getirmesi ise, onun divanındaki ağırlık merkezidir. Bu yönü ile Hafız bir yenilikçi sayılabilir.³⁸⁸ Şiirinin toplum tarafından anlaşılabilir lafızlar seçmiş, sade ve anlaşılır olanları kullanmıştır. Şiirlerinin anlaşılır olması için halk arasından Ali Mahmud Hasen el-Kerâsî isimli bir kişiye tüm şiirlerini beyit beyit okuduğu ve eğer anlaşılır olduğuna karar verirse şiirini onayladığı, değilse değiştirdiği hatta anlaşılmayan bölümü çıkardığı ifade edilir. Böylece halkın hepsinin anlamasını, ardından da farklı ülkelerdeki halkların anlayabilmesini amaçlamıştır.³⁸⁹

Lafızları sıradan olmasına rağmen şiirleri güçlü ve sağlamdır. Sömürgecilere karşı verdiği savaşta şiiri, bir silah gibi kullanmıştır. Divanında bulunan ictimâiyât ve siyâsiyyât bölümleri, şairi diğerlerinden ayıran en önemli iki bölümdür. Bu bölümler, bir de siyâsî mesajlar verdiği mersiye bölümü divanından çıkarılsa, Hafız'ın şiirlerinin özelliği kaybolur, hem muasırlarından hem de önceki şairlerden farklı bir yönü kalmaz.³⁹⁰ Toplumsal şiirlerinde geniş tahliller, ya da toplumdaki günlük fikir akımları yoktur. Geçici akımlardan çok, genel olayların ve prensiplerin şairidir. Ön yargılardan uzak bir şekilde, güven, barış ve tarafsızlık şairidir.³⁹¹

Hafız, şiirindeki gelişmişlik açısından kendisinden öncekilerle sonraki şairler arasında orta halkayı oluşturur. Eski dönemlerde şairler meclislerde bulunur, şiirlerini okurlar ve insanlarda duygu yoğunluğu oluşturmak için gayret ederlerdi. Modern çağda ise şairlerin okuyucularını görmelerine gerek kalmamıştır. Hafız, hem meclislerde bulunması, hem de şiirlerinin matbu olarak insanlara ulaşması açısından orta halkayı temsil etmektedir. Halkın özgürlüğüyle kişi özgürlüğü arasında da orta halkayı oluşturur. Özgürlük konusunda iki tarafı da ihmal etmemiş, ama ikisinde de kemale erememiştir. Hafız, Dinşavay olayını, ekonomik ve siyâsî krizi, pamuk borsasında zenginlerin vurgunlarını ve yabancı şirketlerin ülkeye verdiği zararı konu alarak toplumun

³⁸⁸ el-Fâhûrî, *el-Mûcezz*, IV, 521.

³⁸⁹ Kânî, *Dîvânu Hâfîz*, ss. 34, 35.

³⁹⁰ Kânî, *Dîvânu Hâfîz*, s. 13.

³⁹¹ el-Fâhûrî, *el-Mûcezz*, IV, 521.

maslahatlarına değinirken; şekvâ, ictimâiyyât, hamriyyât gibi şiirlerinde ise kişisel arzulara değinerek iki özelliği de kendisinde toplamış bir şairdir. Sadece Arap edebiyatı üsluplarına göre şiir yazarlar ile Batı edebiyatı üsluplarını kullananlar arasında da orta tabaka olma özelliği taşıyan Hafız, eskilerin mubâlağası ile yeni dönemin hakikati yansıtması arasında da orta halkayı oluşturur. Hafız, şairliğinin ilk döneminde eski üsluplara yakinken sonraki dönemlerinde yeni üslupları eskileriyle birleştirmiştir.³⁹²

3.3. Hafız'ın Çağdaşları Arasındaki Yeri

Hafız, pek çok şair ile aynı çağda yaşamıştır. Mahmud Sami el-Bârûdî, Ahmed Şevkî, Halil Muţrân, Veliyyuddin Yeken (ö. 1921) ve İsmail Sabri Paşa (ö. 1923), Muhammed Abdulluttalib (ö. 1931), bunların önde gelenlerindedir. Bunlar arasında belki de ilk sırayı hayatı boyunca Hafız ile arkadaşlık yapmış ve "*Şairlerin Prensi*" lakabını elde etmiş olan Ahmed Şevkî alır. Hafız, 21 Haziran 1932, Şevkî ise 14 Ekim 1932'de olmak üzere ikisi de aynı yıl vefat etmişlerdir.³⁹³

O dönemde insanlar, Hafız'ın durumu konusunda iki gruba ayrılmışlardır. Bir grup Hafız'ı diğerlerine üstün tutarken, diğer grup Hafız'ı sevmekle beraber Şevkî'yi ondan üstün tutmuştur. Bu durum sadece Mısır'da değil, tüm Arap dünyasında geçerlidir.³⁹⁴

İki şair arasında bir kıyaslama yapılacak olursa Şevkî, mersiyede, halkın acılarını, arzularını, ümitlerini tasvir etme hususlarında Hafız'a ulaşamamıştır. Ancak Hafız'a göre daha basiretli ve eski şairleri taklit etmede daha mahirdir. Hafız sadece lafızları taklit eder. Fakat Şevkî, bunlarla beraber manaları da taklit ederdi. Şevkî'nin sanat güzelliğini Hafız icra edememiştir. Şevkî, musiki ve tasvir şairi olmakla beraber Arap edebiyatında tiyatro şiirini ilk ortaya çıkaran kişidir. Bazı yönlerden farklılık arz eden, bazı yönlerden birbirine benzeyen her iki şair de modern Mısır kültürünün kurucuları arasında yer aldığı ifade edilmiştir.³⁹⁵

Dönemin bir başka şairi olan İsmail Sabri Paşa, Şevkî ve Hafız kadar usta değildir. Ama resmî görevi, onun şiirinin ilgi görmesine yardımcı olmuştur. 1904 yılında

³⁹² el-Akkâd, *Mecmû'a*, ss. 235, 236.

³⁹³ Emin, *Dîvânu Hâfız*, 75; Kânî, *Dîvânu Hâfız*, s. 49.

³⁹⁴ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 85.

³⁹⁵ Kânî, *Dîvânu Hâfız*, ss. 50, 51.

vefat eden el-Bârûdî ise modern Mısır şiirinin kapısını aralaması yönüyle en önemli isimdir.³⁹⁶

Bu dönemde bazı edipler ve fikir önderleri, Batı kültürünü Mısır'da inşa etmeye çalışmışlardır. Bunlar eski şiir geleneklerini taklit eden el-İhyâ' ve'l-Ba'ş hareketini kınamışlar, fikirlerinin ve amaçlarının geçmişi taklitten ibaret olduğunu ifade etmişlerdir. Hafız da bu fikirlerden kısmen etkilenmiştir. Bir şiirinde yenilik çağrısı yapmış ve şöyle demiştir: [Hafif]³⁹⁷

1 ضِعْتُ بَيْنَ النَّهْأِ وَبَيْنَ الْحَيَالِ يَا حَكِيمَ النَّفُوسِ يَا ابْنَ الْمَعَالِ
2 أَنْ يَا شِعْرُ أَنْ نَفِكَ فَيُودِي قَيَّدْتَنَا بِهَا دُعَاةُ الْمُحَالِ
3 فَارْفَعُوا هَذِهِ الْكَمَائِمَ عَنَّا وَدَعُونَا نَشْتُمُ رِيحَ الشَّمَالِ

- 1 *Ey nefislerin hakîmi! Ey yüceliğin sahibi! Akıl ve hayal arasında kayboldum.*
- 2 *Ey şiir! Şimdi, imkânsıza çağırınların bizi bağladığı bağları çözme zamanı.*
- 3 *Bu engelleri bizden kaldırın ve bizi bırakın da kuzeyin rüzgârını koklayalım!*

Hafız, şiirin vezin ve bahirlerini, üslup ve beyanını, fikir ve hayalini yenilememiş, bunların da üstünde olan konu ve amacını yenilemiştir. O, döneminin konularını, halkın ve ümmetin arzularını nazmetmiştir.³⁹⁸ Hafız'ın kendisine has bir zevki ve okuduğunu nasıl muhafaza edeceğini bilen bir hafızası vardır.³⁹⁹ Şiir söyleyeceğinde insanların görüşlerini, gazete ve dergilerde tekrar edilen beyanlarını zihninde toplamış, sonra onları kendisine has ifade tarzı ile yeniden kalıplandırmıştır.⁴⁰⁰ Halkın duygularına tercüman olması, çağının problemlerini ve kalbindeki hisleri açıkça belirtmesi nedeniyle Hafız, diğer muasırlarından ayrılır.⁴⁰¹

Câhiliye döneminden itibaren Arap şiirini iyi bildiği için el-Bârûdî'nin Arap edebiyatıyla bağı daha güçlüdür. Farsça ve Türkçeyi iyi derecede bilen, sürgünde İngilizce öğrenmeye çalışan el-Bârûdî, Batı medeniyetini tanımıştır. Mısır aristokratlarından biri olarak hayatında Batı medeniyetinin etkisi olmuştur. Hafız ise orta tabakaya mensup bir

³⁹⁶ Emin, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 69, 74.

³⁹⁷ Emin, *Dîvânu Hâfiz*, s. 77.

³⁹⁸ Emin, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 76, 77.

³⁹⁹ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 105.

⁴⁰⁰ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 373.

⁴⁰¹ el-Akşâd, *Mecmû'a*, s. 235; ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 373.

kişi olarak, Fransızca'yı bir dereceye kadar bilen ancak Batı edebiyatında derin bilgisi olmayan bir kişidir.⁴⁰² Hafız, Fransız dili ve edebiyatını iyi derecede bilen muasırları Şevkî ve Muṭrân'a kıyasla da sınırlı bir kültüre sahip olmasına rağmen, sahip olduğu şiir yeteneği sayesinde, Şevkî, Muṭrân ve diğer şairlerle yarışabilecek bir kuvvete sahiptir.⁴⁰³

Hafız'ın da, Şevkî'nin de annesi Türk idi. Şevkî Türkleri özellikle övmüş ve Türklerin savaşları ve zaferleriyle övünmüştür. Hafız ise, Türkleri Müslüman oldukları için övmüş, onların zaferleri Müslümanların zaferi olduğu için sevinmiş ve halifeyi İslam dünyasının lideri olduğu için sevmiştir. Aristokrat bir Türk kültürü ile yetişen Şevkî'deki Türk anlayışı asabiyet ihtiva ederken, Hafız'daki Türk anlayışı dinî aksenlidir.⁴⁰⁴

Şevkî, sarayda olması sebebiyle halkın his ve çıkarlarından uzaktı. Urabî Paşa ayaklanmasına katılan el-Bârûdî'nin dönemindeyse eğitilmiş insanlar ve halk arasında okuma yazma bilenler az, gazetelerse yaygın değildi. Hisleri, halkın hislerinden daha kuvvetli, fikirleri Mısır halkının arzuladığı hürriyetten çok daha ötedeydi. Ancak Hafız, öncelikle halkı hedefliyordu. Bu da her ne kadar kelimeleri eski üslup ve kalıplara dökse de Hafız'ın şiirini daha açık ve anlaşılır bir şekilde yazmasını zorunlu kılıyordu. Bu üslubu onu, halk ile yakınlaştırıyordu.⁴⁰⁵

XX. yüzyılın başlarında Mısır'da eğitilmiş ve kültürlü insanlar çoğalmış, toplumda fikir ve edebiyatlarıyla öne çıkan insanların makaleleri gazetelerde yayımlanmaya başlamıştır. Bu dönemde şairler eserlerinin gazetelerde yayımlanması için birbirleriyle yarışmış, toplumun sıkıntılarını, siyâsî ve toplumsal beklentilerini ele alarak onların hislerine tercüman olmaya çalışmışlardır.⁴⁰⁶ Bu şairler arasında öne çıkan Hafız İbrahim'in şiirleri ve ele aldığı konular incelendiğinde, bu yönü daha iyi anlaşılacaktır.

4. Şiirleri ve Ele Aldığı Konular

Edebiyat türleri içinde sözün manasını edebî sanatlar yoluyla en fazla gözetilen yazı türü şiirdir. Şiirin tanımı hakkında farklı görüşler vardır: Bazıları şiir; "*vezinli, kaftiyeli ve nazımlı sözdür*" derken, bazıları da "*sahibinin hayale dayandığı, kalpleri etkileyen ve akılları çelen sözdür*" diye tarif etmişlerdir. İki tanımı birleştiren kimileri de, şiir;

⁴⁰² Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 105.

⁴⁰³ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 105.

⁴⁰⁴ Emin, *Divânu Hâfız*, s. 56.

⁴⁰⁵ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, ss. 106, 107.

⁴⁰⁶ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 106.

"sahibinin hayale dayandığı, sanatsal güzelliği amaçladığı nazımlı sözdür" diye tanımlamışlardır.⁴⁰⁷

Şiirdeki duygu ve düşünce kullanılan dil, şekil ve üslup vasıtasıyla tesirli hâle gelir. Fenomenolojik açıdan da göze ilk çarpan tabaka, şiirin dili ve şeklidir.⁴⁰⁸ Şiir; sanıldığı gibi kolay ve sade bir olgu olmayıp aksine son derece girift ve karmaşık bir kavramdır.⁴⁰⁹

Nesir diline göre şiir dili içten bir dildir. İnsanın iç dünyasında nesne ve olaylara yaklaşımı ancak şiirle dile getirilebilir.⁴¹⁰ Bu yönüyle şiir, sanki bizim içgüdü veya tabiatımıza hitap etmektedir.⁴¹¹ Estetik gayeler gütsede şiir, topluma bir şeyler anlatma, bir şeyler hissettirme amacındadır. Sanatçı sadece kendisi için yazan değil, aksine sanatçı duyarlılığı ile topluma önderlik eden kişidir.

Şiirde bulunması gereken ilk unsur duygudur.⁴¹² İkinci unsur "*hüsn-i şiyâğa*" olarak adlandırılan his ve duyguyu anlatma gücüdür.⁴¹³ Bu gücü, şairin mütalaaları ve dil ile şiir kurallarına hâkimiyeti etkiler. Şair, içindeki duyguları yansıtabildiği oranda ifadelerine güç katar. İlk iki unsurun Hafız'da bulunduğu hatta onun, şiirini hitabî bir dilde yazarak bir çığır açtığı görülmektedir. Şairin kültürü de ifadelerini etkileyen bir diğer unsurdur. Şair, yaşadığı dönemdeki kültürden etkilenir.

Şiirde bulunması gereken üçüncü unsur ise musikidir. Şair, kelimeleri seçer ve onları, vezin ve bahirlere göre yerleştirir. Bu bahirler şiirinin konusuna göre seçilir. Kafiyelerin de dinleyici üzerinde etkisi vardır. Dördüncü unsur ise hayaldir. Şair, bazı fotoğraf karelerini dinleyicinin zihninde resmeder ve onun duygularını harekete geçirmeyi amaçlar. Bu resimlerin büyüleyici bir etkisi olur.⁴¹⁴

Bu özelliklerden ilk üçü Hafız'da bulunmaktadır. Hafız'ın şiirleri, Mısır halkının layık olduğu yere gelmesi, fasih Arap dilinin kullanılması, Doğu ve Batı'nın aynı

⁴⁰⁷ Taha Huseyin, *Min Târihi'l-Edebi'l-'Arabî*, 5.b., Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1991, s. 61; Ahmed b. İbrahim b. Mustafa el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Edeb ft Edebiyyâti ve İnşâi Luğati'l-'Arab*, thk. Üniversiteli Bir Heyet, Muessesetu'l-Me'ârif, Beyrut, tsz., II, 24.

⁴⁰⁸ Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri-1 Tanzimattan Cumhuriyete*, 29.b., Dergah Yayınları, 2012, ss. 5, 14, 15.

⁴⁰⁹ Mehmet Yalar, "Arap Edebiyatında Şiir Kavramı Problemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, 2002, s. 104.

⁴¹⁰ Tasa, *İbnu's-Semmân*, s. 17.

⁴¹¹ Şevkî Dayf, *Fi'n-Nakdi'l-Edebî*, 9.b., Dâru'l-Me'ârif, 2004, s. 99.

⁴¹² Emin, *Dîvânu Hâfiz*, s. 87.

⁴¹³ Kânî, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 35, 36.

⁴¹⁴ Emin, *Dîvânu Hâfiz*, s. 87.

gelişmişlik seviyesinde olması gibi duyguları harekete geçirecek idealleri konu edinir. Bu yüzden Hafız'ın şiirleri zorlama duyguların bulunduğu içi boş bir hamaset taşımaz. Muhatap, şiirlerinin kendisine hitap ettiği hissine kapılıp bıkmadan dinler.

Yukarıda belirttiğimiz üzere Hafız İbrahim, Arap şiirine birtakım yenilikler getirenler arasında yer almaktadır. Onun getirdiği yenilik, lafız ve manadan ziyade muhtevada olmuştur. Siyâsiyyât bölümü, divanındaki en önemli başlıklardandır. O, her ne kadar "*Nil Şairi*" olarak isimlendirilse de Mısır'ın tabiatından ziyade Nil bölgesinde yaşayan Mısırlıların yaşadıklarını konu edinmiştir.⁴¹⁵ Kendi şiirlerinde toplumsal konuları ele aldığı gibi bu konularda yazmayanları, şair olarak kabul etmediğini de ifade etmiştir.⁴¹⁶

Kimi şairler siyasetin şiirin konusu olamayacağını ifade etseler de,⁴¹⁷ onun şiirleri siyaset ve toplum hakkındadır. Hedef kitlesi de halktır. Ancak duygularında çeşitlilik yoktur. Onun duyguları daha çok vatanperverlik üzerinedir. Hafız'ın güçlü duygusu onun iç dünyasında hüznü olmasından kaynaklanmaktadır.⁴¹⁸ Bu hüznü sebebiyle şiirlerinde; şikâyet, mersiye, kendi halkına ve Doğu halklarına acıma temalarının iyi bir şekilde işlendiği görülmektedir.⁴¹⁹ Divanının çoğunun mersiyeden oluşmasının nedeni bu hüznü olabilir.⁴²⁰ Aşağıdaki beyitte bu hususa dikkat çekmektedir: [Basî] ⁴²¹

1 إِذَا تَصَفَّحْتَ دِيْوَانِي لَتَقْرَأَنِي وَجَدْتُ شِعْرِي الْمَرَاتِي نَصْفَ دِيْوَانِي

1 *Beni okumak için divanımı incelediğinde, mersiye şiirlerimin, divanımın yarısını oluşturduğunu görürsün.*

Hafız'ın vataniyyât, siyâsiyyât ve ictimâiyyât şiirleri iyimserlik ve kötümserlik; korku ve ümit; övgü ve cesaretlendirme arasında gidip gelir. Ancak Hafız'ın kötümserlik ve korkuda yapmış olduğu tembihler, iyimserlik, ümitlendirme ve cesaretlendirmedeki ikazlarından daha iyidir. Çünkü ilki üzüntüsüne daha yakın iken; ikincisi büyük bir emele, bu emel de sevince ihtiyaç duyar. Bu ise Hafız'da azdır.⁴²²

⁴¹⁵ Ömer ed-Desûkî, *Fi'l-Edebi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 2000, II, 174.

⁴¹⁶ er-Râfi'î, *Qalem*, III, 260.

⁴¹⁷ Eminoğlu, *Mahmud Derviş*, s. 177.

⁴¹⁸ Emin, *Divânu Hâfız*, ss. 87, 88.

⁴¹⁹ el-Fâhûrî, *el-Mûce*, IV, 529, 530.

⁴²⁰ Emin, *Divânu Hâfız*, ss. 82, 89, Yusuf Nevfel, *Hâfız İbrâhîm Şâ'iru's-Şa'b ve Şâ'iru'n-Nîl*, ed-Dâru'l-Mışriyyetu'l-Lubnâniyye, 1997, s. 44.

⁴²¹ Emin, *Divânu Hâfız*, ss. 82, 140.

⁴²² el-Fâhûrî, *el-Mûce*, IV, 529.

Hafız, güçlü duygusu için iyi bir elbise aramış ve güçlü sıygalar seçmeye çalışmıştır. Lafız, üslup ve mana konusunda araştırmalar yapmış ve buldukları arasından en uygun olanı seçmiştir. Hafız, bu işleme "*et-Tezvevuk*" adını vermiş, bazı şairler de Hafız'ı, "*Zevvâk*" olarak adlandırarak onu övmüşlerdir. Kelime, üslup, vezin ve kafiyelerin musikisinden istifade eden Hafız'ın şiirlerinde hayal, neredeyse hiç yoktur. el-Bârûdî'yi methettiği kasidesinde, Ömer b. Ebî Rebâ'a'yı (ö. 93/712) taklit etmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. İtalyanların Beyrut'u vurduklarında söylediği şiir, tiyatro alanında çok başarılı bir çalışma değildir.⁴²³ O, şiirlerinde daha çok güncel hadiseleri ele almış, tasvirde kemale ulaşamamıştır.

Elbette bir şairin tüm şiir konularında öne çıkması ve kemale ermesi mümkün değildir. Şairin arzu ettiği fikri, dinleyicisine verebilmesi önemlidir. Belagatin, "*hâlin gereğine uygun söz*" olarak tarif edilmesi de, bu anlamdadır. Bu tarife göre Hafız çağının, halkının, Doğu'nun ve İslam ümmetinin şairidir. Yaşadığı dönemdeki olaylar düşünüldüğünde "*vatan şairi*" olarak öne çıkan bu şair, muasırları arasında önemli bir yere yerleşmiştir. Mısır, Hafız'ın yaşadığı dönemde gazel ve medih gibi şiir türlerine değil, ictimâiyât ve siyâsiyyât gibi şiir türlerine açıktır. Hem Mısır, hem halk, hem de gençler vatan şiirlerine muhtaçtır. Döneminde Mısır halkının, ihtilafları gideren, içinde buldukları hâli izah eden, hastalıklarını tedavi eden ve problemlerine çözüm getiren bir şaire ihtiyacı vardır.⁴²⁴

Hafız, amacını gerçekleştirmek için farklı üsluplar kullanmıştır. Bazen halkın yabancı işgaline karşı suskunluğu ve teslimiyetini konu alıp acı çekerek haykırmış, halkın harekete geçeceği arzusu canlanmış, bazen uyarmış bazen de müjdelemiştir. Onun şiirleri, iyimserlik ve kötümserlik arasında gidip gelmiştir.⁴²⁵

O, günlük olayları konu ederek onları değerlendirmiş, yeni yılı, özel günleri kutlamış, sultanı selamlamış, vefat eden şahsiyetlere mersiyeler yazmış ve tüm bu münasebetlerle yazdığı şiirlerinde vatanperverliğini, ahlakî düşüncelerini halka ulaştırmıştır.⁴²⁶ Bu yönüyle şiirleri, kimi zaman Dinşavay hadisesi gibi günlük siyâsî olayları tasvir eden, kimi zaman Japonya'nın Rusya'ya karşı zaferi, ya da yaşanan bir

⁴²³ Emin, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 89, 91.

⁴²⁴ Kânî, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 41, 42.

⁴²⁵ Emin, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 78, 79, 89; Kânî, *Dîvânu Hâfiz*, s. 43.

⁴²⁶ Emin, *Dîvânu Hâfiz*, s. 79; Kânî, *Dîvânu Hâfiz*, s. 43.

deprem gibi küresel olaylara değinen, kimi zaman da tren ve uçak gibi icatları anlatan gazeteler gibidir.⁴²⁷

İhvâniyyât, hamriyyât, mersiye ve gazel türlerinde de şiir yazar Hafız'ın, bu konular arasında belki de en iyi olduğu bölüm mersiyedir. Bu da onun hüznü bir iç dünyasının olmasından kaynaklanmaktadır. Mersiyelerinde de sadece bir ölüyü anmak yerine Mustafa Kamil veya Muhammed Abduh gibi vatanperver ve reformist kişilerin vefatıyla Mısırlıların kaybettiklerine ve acılarına değinmiş böylece şiirleri toplumsal bir yön kazanmıştır.⁴²⁸

Hafız, vatanperverlikle ilgili genel konular hakkında konuşmak yerine, döneminde gerçekleşen toplumsal olayları fırsat olarak görmüş ve onları şiirlerinin konusu edinmiştir. Örneğin bir vefat olayını konu edinmiş ve ferdî bir kaybı, toplumsal bir kayıp olarak görmüştür. Bu yüzden onun şiiri âdeta olayların kayıtları ve vesikaları olmuştur. Hafız, bu olaylarda Arapların ve Müslümanların birleşmesini vurgulamış ve Mısırlılarla Şamlılar arasındaki kinin giderilmesi ve ilişkilerin güçlendirilmesi için çağrı yapmıştır. Mısır ve İstanbul arasındaki ilişkilerin güçlenmesi için çalışmış, hilâfetin yeniden dirilişi, hilâfet sancağının yücelmesi ve konumunun geri gelmesi için çağrıda bulunmuştur.⁴²⁹ Halkı, İngiliz zulmüne karşı ayaklanmaya da çağırın Hafız, bu çağrısında şiddete değil, akıl ve hile yolu ile bir karşı koymaya davet etmiştir.⁴³⁰ Doğu'nun kalkınmasını ve doğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin güçlenmesini istemiştir. Onun şiiri, kalpleri yaklaşıtııcı ve halkları birleştirici bir özelliğindedir ve o, bunun için tüm fırsatları değerlendirmiştir. Ufku genişlediği anlarda da insanlığa bakıp onların sıkıntıları üzerine şiir yazmıştır.⁴³¹

Hafız'ın şiirlerinde iki unsur öne çıkar: Milliyetçilik ve İslamcılık. Pek çok şiirinde görülen milliyetçiliğe özellikle Arap dilinin ilim diline uygun olup olmadığı tartışmalarının yaşandığı ve avamca rüzgârlarının estiği dönemde Arapçayı bir şahıs olarak görüp onun ağzından yazmış olduğu şiiri buna örnek olarak verilebilir. İslamcı unsura da Ömer bin el-Hattâb'ı (ö. 23/644) anlattığı şiiriyle Osmanlı halifesine yazdığı şiirleri örnek verilebilir.⁴³²

⁴²⁷ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 109.

⁴²⁸ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, ss. 109, 110.

⁴²⁹ Emin, *Dîvânu Hâfız*, ss. 80, 81; Kânî, *Dîvânu Hâfız*, ss. 43, 44.

⁴³⁰ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 108.

⁴³¹ Emin, *Dîvânu Hâfız*, s. 81.

⁴³² Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 109; Emin, *Dîvânu Hâfız*, ss. 80, 81; Kânî, *Dîvânu Hâfız*, ss. 43, 44.

Tabiat tasviri yapmadığı için onun şairliğini küçümseyenler vardır. Ancak Hafız, insanı ve yaşadığı olayları tasvir etmiştir. İnsan da tabiatın bir parçasıdır. Şunu da unutmamak gerekir ki, her şair tabiat tasviri yapabilir. Ancak insanı ele almak, onu vasfetmek ve tahlil etmek her şairin yapabileceği bir şey değildir. "*Osmanlı İnkılâbı*", "*Dinşavay Olayı*", "*Messina Depremi*" isimli şiirleri buna örnektir. O, olayları vasfetmede bir ayna gibidir. Hayal katmadan, her şeyi olduğu gibi yansıtır.⁴³³

Şair ve ediplerde gördüğümüz bir özelliğe, Hafız'da da rastlarız. Bu özellik basit görünen bir konunun, şairin anlatımından sonra önemli görünmesi ya da önemli görünen bir konunun şair tarafından basite alındığında önemsiz görünmesidir. Şairin, İtalyan'ın Messina şehrindeki depremi anlatışı da böyledir. Ayrıca Dinşavay olayındaki ayrıntıları vasfedişi ve Abdülhalik Servet Paşa'ya (ö. 1928) yazdığı mersiyesi de buna örnek olarak verilebilir.⁴³⁴

Hafız'ın özelliklerinden biri de, şiir okumayı sevmesidir. Şiirlerini büyük bir mazereti olmadıkça kendisi okumuştur. Sesi gür ve okuyuşu güçlüdür. Vatan şiirlerini okuduğunda halk coşmuş, mersiyelerini okuduğunda ise ağlamıştır. Hatta Abbâs Mahmud el-Akḫâd (ö. 1988), onun şiirleri hakkında şöyle söylemiştir: "*Hafız'ın şiirleri okunmaz, ancak dinlenir.*" Divana önsöz yazar Muhammed el-Kânî de: "*Eğer döneminde kayıt cihazları olsaydı Hafız'ın şiirleri basılmak yerine kayıt yapılırdı*" demiştir.⁴³⁵ Onun halkı etkileyen ve dönemindeki sıkıntıları dile getiren şiirlerinin, İngilizlerden çekinildiği için gazetelerde yayımlanmadığını, kendisi muhafaza etmediği için kaybolduğunu akıldan çıkarmamak gerekir.⁴³⁶ Yine de bir divanda toplanan şiirlerini okuduğumuzda, düşünceleri hakkında bir fikir sahibi olunabilir. Hafız İbrahim'in divanında öne çıkan konular aşağıda ele alınacaktır.

4.1. Toplumsal Hayat

Hafız, modern çağın önder şairlerindedir. İctimâî şiirleri sebebiyle, döneminin şairlerinden ayrılır. Vatan, halk ve insanlık konularındaki ifadeleriyle Mısır, Doğu ve İslam konularında ileri sürdüğü çözüm yolları, şiirlerinin konusunun ağırlık merkezini oluşturur. Onun yenilikçiliği, vezin, bahir, üslup veya beyanda değil, şiirin konuları ve amaçlarında olmuştur. Şiiri, çevresi ve dönemi için bir fotoğraf, zamanının olayları için bir kayıt olmuş

⁴³³ Kânî, *Divânu Hâfiz*, ss. 44, 45.

⁴³⁴ Kânî, *Divânu Hâfiz*, ss. 45-48.

⁴³⁵ Kânî, *Divânu Hâfiz*, s. 48.

⁴³⁶ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 108.

ve bunlar onun duygu ve bakış açısı ile karışmıştır. Bu sebeple Hafız'ın şiirlerini okumak, bir anlamda Mısır'ın ve Mısırlıların XIX. yüzyılda başlayıp XX. yüzyılda devam eden karanlık dönemlerinin anlaşılmasına katkıda bulunmak demektir.

Hafız'ın ictimâiyâtında derin tahliller veya günlük akımları görmek mümkün değildir. O, daha çok prensipler ve genel olayların tarafsız bir şairidir.⁴³⁷ Mısır toplumunun tartıştığı kadının özgürlüğü ve geleneksel evlilik gibi toplumsal tartışmalarda görüşlerini net olarak belirtmemiştir. Bazı toplumsal olaylarda da tarafların görüşlerini belirtmiş ve kendisinin görüşünü sadece ima etmiştir. Bundaki etken Hafız'ın kendisine bir şair rolü biçmesi veya halkın hislerine hitap edip geniş halk kitleleri arasında tarafsız olarak değerlendirilmek istemesi olabilir.⁴³⁸

Hafız'ın sahip olduğu millî duygular, onu mücadele meydanına itmiştir. Geçmişe dönmüş, Ömer (ra) ve Ali (ra) gibi halka mücadele ruhunu kazandıracak İslam kahramanlarından manzumeler sunmuştur. Ayrılık hastalığı ve yabancı işgaliyle mücadele etmiş, güzel ahlaka, kardeşliğin yayılmasına, kadınların eğitime, bayındırlık projelerinin çağırıştır. Sonunda "*Şa'iru'n-Nîl*" lakabını hak etmiştir. Bununla birlikte Dâru'l-Kutub'deki resmî görevi, Hafız'ın şiirlerindeki kızgınlığı hafifletmiş ve bir bakıma onu fetret dönemine dâhil etmiştir.⁴³⁹

4.2. Vatan

Hafız tam anlamıyla bir vatan şairidir. Bazı tenkitçilerin aksine, vatani için büyük bir sevgi taşır. Uyarıcı, uyandırıcı bir ses, ilim tahsiline ve yeni medeniyet gemisinde yol almaya çağıran bir davetçidir. XX. yüzyılda yayılan sömürgeciliğe şiirleri ile karşı çıkmıştır. Yabancı baskısına ve toplumsal geri kalmışlığa karşı nefret duymuştur. Toplum ile arasında duygusal bir bağ vardır. Toplumun arzu ve isteklerini dile getirmiş, toplumsal çöküşe karşı halkı uyarmıştır.⁴⁴⁰ Şiirlerinde halkın çektiği acıyı en güzel şekilde tasvir etmesi, halkı etkileyebilmeleri için dönemin siyasetçilerine güç vermiştir.⁴⁴¹

Hafız, milletin geleceğine karşı çok hırslıdır. Mısır'ın kalkınması için çabalamıştır. Bunun da ancak özgüvenle ve ilmin yayılması ile olacağını belirtmiştir. Mısır

⁴³⁷ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 521.

⁴³⁸ Emin, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 83, 84.

⁴³⁹ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 522.

⁴⁴⁰ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 522.

⁴⁴¹ Taha Huseyin, *Şevkî ve Hâfiz*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, tsz., s. 150.

Üniversitesi'nin kurulması için para toplamaya çağırılmış, bunun önemli bir proje olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kamil Okulu, başarılı öğrenciler için bir tören yaptığında çok heyecanlanmış ve bu konuda bir şiir söylemiştir. Sa'd Zağlûl, Eğitim Bakanı olunca bunun Mısır için bir fırsat olduğunu belirtmiştir. Hafız, yoksulluğun, milletin ilerlemesi ve halkın özgürleşmesi için bir engel olduğunu bildiği için toplumsal tabakalarla mücadele etmiştir. Zenginlerin mallarında felaketzedelerin hakkı olduğunu iddia etmiş ve onları görevlerini yapmaya çağırmıştır.⁴⁴²

Hafız'ın millî ve toplumsal şiirleri ile siyâsî şiirlerini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Bunlar, birbirleri ile kaynaşmışlardır. Onun yaşadığı dönem, İngiliz işgalinin yaşandığı ve halkın sefalet çektiği, buna karşın millî hareketlerin etkin olduğu bir dönemdir. Siyâsî ve ictimâî şiirleri başta olmak üzere şiirlerini, inandığı değerler uğrunda kullanmıştır. Reform amacıyla insanların iyiliğine ve Mısır'ın menfaatlerine çağırmıştır. Dinşavay olayında İngilizleri, Mısırlı genel savcayı ve onlara boyun eğmelerinden dolayı Mısırlıları eleştirmiştir. 1907 yılında Lord Cromer gidip yerine halefi gelince, kınama amaçlı bir şiir yazmış ve yeni yetkiliyi, Cromer'in bozduklarını düzeltmeye çağırmıştır. Bunun yanında Hafız, Mustafa Kamil, Muhammed Abduh, Sa'd Zağlûl gibi vatanperver şahsiyetler için yazdığı mersiyeleri de Mısırlıları özgürlüğe çağırmada bir araç olarak kullanmıştır.⁴⁴³

Yaşadığı müddetçe vatan ve halk şiirinin sancağını taşımıştır. Halkın duygularını ateşlemiş ve onları sömürgeciliğe ve sömürgecilere karşı ayaklanmaya çağırmıştır. Arzularını canlandırmış, ümitsizliği gidermiş, teslimiyete karşı çıkmış, toplumun ayıplarını kendilerine göstermiş ve onların toplumdaki kötü etkilerini açıklamıştır.⁴⁴⁴ Mısır üzerinde olumsuz etkileri olan cehalet, sefalet gibi meseleler Hafız'ın başkaldırısının sebebi olmuş ve o, reform ruhu ile bunları değiştirmeyi amaçlamıştır.⁴⁴⁵

4.3. Hilâfet

Şiirlerinde var olan vatanî ruhun yanında onda sahih İslam ruhunu, sağlam dinî akideyi, suskunluk ve taassuptan uzak inancı da buluruz. Vatanın temellerini yıkan grupsal çekişme ile mücadele etmiş, vatan düşmanlarına karşı birlik ruhuyla mücadele etmeye çağırmıştır. O, bu duruşu ile Türk ruhunun bir sancağı konumundadır. Halifeyi övmüş,

⁴⁴² el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 523-524.

⁴⁴³ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 525.

⁴⁴⁴ Kânî, *Dîvânu Hâfîz*, s. 12.

⁴⁴⁵ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 524.

tefrikayı eleştirmiş ve 1908 yılındaki anayasa kabulü dolayısıyla ümmeti tebrik etmiştir. Ayrıca Abdülhamid'in başına gelen sıkıntılardan dolayı onun büyüklüğünü zikretmiştir.⁴⁴⁶

4.4. Doğu ve Doğu Toplumu

Hafız'ın Mısır ve Türklerin sancaktarlığını yapması yanında Doğu'nun farklı yerlerinin de sancaktarlığını yaptığını görürüz. Mısır için istediği bir şeyi Doğu için de istemiştir. Doğu kalkınmadan Mısır'ın da kalkınamayacağını farkındadır. O genel olarak Doğu'daki, özel olarak da Mısır'daki geri kalmışlığı görmüş ve bunun acısını çekmiştir.⁴⁴⁷ Bu yüzden 1904 yılı Japon-Rus savaşında Japonya yanlısı olmuş, Japonların cesaretini övmüş ve onları Doğu halkına örnek göstermiştir.⁴⁴⁸

4.5. İnsanlık

Hafız, Mısırlı bir Arap olmakla birlikte tüm insanları kucaklayacak kadar geniş bir kalbe sahiptir. İtalya'nın güneyindeki Messina kentinde 1908 yılında deprem olduğunda, olaydan etkilenenlere mersiyeler yazmış ve insanlığı yardıma çağırmıştır.⁴⁴⁹ Divanının vâsf bölümünde yer alan "*Messina Depremi*" isimli kasidesinde depremde yaşanan bir ânı şu şekilde ifade etmiştir: [Hafîf]⁴⁵⁰

26 رَبُّ طِفْلٍ قَدْ سَاخَ فِي بَاطِنِ الْأَرْضِ ضِي يُنَادِي أُمَّيْ أَبِي أَدْرَكَانِي

26 Nice çocuk: "Anne baba! Yetişin bana!" diyerek yerin altına gömüldü.

Aynı kasidesinde Messina şehrine hitap ederek İtalyanları teselli etmiş ve şunları ifade etmiştir: [Hafîf]⁴⁵¹

50 أَنْتِ مِسْبِيَّةٌ لَنْ تَزُولِي مِنَّا كَمَا زَا لَتْ وَلَكِنْ أَمْسَيْتِ زَهْرَ الْأَوَانِ
51 إِنَّ إِيطَالِيَا بُنُوهَا بُنَاةٌ قَاطِمَتِي مَا دَامَ فِي الْحَيِّ بَانِي
52 فَسَلَامٌ عَلَيْكَ يَوْمَ تَوَلَّيْتِ مَتَّ بِمَا فِيكَ مِنْ مَعَانِ حَسَانِ
53 وَسَلَامٌ عَلَيْكَ يَوْمَ تَعُودِي مَنَ كَمَا كُنْتِ جَنَّةَ الطُّلِيَانِ
54 وَسَلَامٌ مِنْ كُلِّ حَيٍّ عَلَى الْأَرْضِ ضِي عَلَى كُلِّ هَالِكٍ فِيكَ قَانِي

⁴⁴⁶ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 526.

⁴⁴⁷ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 526.

⁴⁴⁸ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 527.

⁴⁴⁹ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 528-529.

⁴⁵⁰ Hafız İbrahim, *Divânu Hâfîz*, 3. b., thk. Ahmed Emin vd, el-Heyetu'l-Mısrıyyetu'l-Âmme li'l-Kuttâb, Kahire, 1987, s. 217.

⁴⁵¹ Hafız İbrahim, *Divânu Hâfîz*, s. 220.

55 وَسَلَامٌ عَلَيَّ الْأُلَى أَكَلِ الدِّدِ بُ وَنَاشَتْ جَوَارِحُ الْعُقْبَانِ
 56 وَسَلَامٌ عَلَيَّ امْرِئٍ جَادَ بِالِدَمِّ عِ وَنَتَى بِالْأَصْفَرِ الرَّتَّانِ
 57 ذَاكَ حَقُّ الْإِنْسَانِ عِنْدَ بَنِي الْإِنْدِ سَانَ لَمْ أَدْعُكُمْ إِلَى إِحْسَانِ

- 50 *Sen Messina'sın! Onun yok olduğu gibi bizden yok olup gitmezsin. Ancak zamanın rehinisin.*
- 51 *İtalya'nın çocukları inşa edicidir. İnşâ edici hayatta olduğu sürece huzurlu ol!*
- 52 *Sende bulunan güzel evlerle yıkılıp gittiğin günde sana selam olsun!*
- 53 *İtalyanların bahçesi olarak döneceğin günde sana selam olsun!*
- 54 *Yeryüzündeki tüm canlılardan, sendeki tüm fânî yok edicilere selam olsun!*
- 55 *Kurdun yediği ve kartalların pençelerinin parçaladığı nimetlere selam olsun!*
- 56 *Bol bol gözyaşı döken ve ardından sarı altınları veren kişiye selam olsun!*
- 57 *Bu insanın insan üzerindeki hakkıdır. Ben sizi iyilik etmeye çağırıyorum.*

Yine Almanya'nın Fransa'ya yaptığı bombardıman için bir şiir yazmış ve Almanya'yı kınamıştır. "Almanya İmparatoru İkinci Wilhem'e" isimli kasidesinde duygusunu şu şekilde ifade etmiştir: [Kâmil]⁴⁵²

19 وَيْلٌ لِّمَنْ يَسْتَعْمِرُونَ بِلَادَهُ أَلْفَحَطُ أَيَسْرُ حَطْبِهِ وَأَهْوُونَ

- 19 *Yazıklar olsun ülkesini sömürülenlere! Yokluk ve alçaklık onun en kolay işidir.*

Yukarıdaki örnekler hatta divanındaki pek çok kaside onun insanî değerlere sahip çıktığını göstermektedir.

5. Eserleri

İşgalcilere karşı mücadele içinde geçen hayatında Hafız İbrahim'in en büyük eseri, kasidelerinin toplandığı divanıdır. Ancak onun başka eserleri de bulunmaktadır. Bu eserler hakkında kısa bilgi aşağıda verilmiştir.

⁴⁵² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 399.

5.1. Divan

Hafız'ın, hayatta iken bizzat kendisinin, gazetelerin yayımladıklarını ve arkadaşlarının sakladıklarını esas alarak hazırladığı bir divanı vardır. 3 ciltten oluşan bu divanın ilk cildi 1901, ikinci cildi 1907, üçüncü cildi ise 1911 yılında neşredilmiştir. Sonradan yazdığı şiirleri toplamak için çaba sarf etmemiştir. Onun vefatından sonra 1933 yılında Dımeşk'te Ahmed 'Ubeyd, divanı dışında kalan şiirlerini, ardından Şevkî ve Hafız'ın yayımlanan mersiyelerini neşretmiş ve Mısır'daki Hilal Yayınevi divana bunları da eklemiştir. Tüm bu çalışma 1935 yılında bir kitap olarak yayımlanmıştır. Bu çalışmalar da eksik kalınca, Mısır Eğitim Bakanlığı, başında bugün Kahire Üniversitesi, o dönemde ise Fuad Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı olan Ahmed Emin'in (ö. 1954) bulunduğu ve şair Ahmed ez-Zîn (ö. 1947) ile muhakkik İbrahim el-Ebyârî'nin (ö. 1994) de yer aldığı bir heyeti görevlendirmiştir. Heyet, gazete ve dergilerde yayımlanan şiirleri toplamış, konularına göre tasnif etmiş, tahkik ve şerh etmiştir. Divanın sonuna şiirlerin hece harfine göre bir fihrist oluşturulmuş ve tüm bu çalışmalar olgunlaşınca 1938 yılında bakanlık tarafından basılarak öğrencilere dağıtılmıştır. Bu çalışma halk arasında da teveccüh görmüş ve pek çok kez basılmıştır.⁴⁵³

Heyetin aceleci davranması, kaynakların çeşitliliği ve eski dönemlere ait olması, gazete ve dergilerin kiminin kaybolması ya da kapatılması ve özellikle Hafız'ın şiirlerini kayıt altına almayışı gibi sebepler, şiirlerin büyük bir kısmının ortaya çıkarılamaması gibi bir sonuç doğurmuştur.

Kültür Bakanlığı, eksikliğin giderilmesi ve bulunan şiirlerin eklenmesi için daha sonra bir heyetle anlaşmış, heyet ise eski çalışma ile yetinmeyip bulunan şiirlerin de eklendiği gelişmiş bir baskı yapmak istemiş, konuyla ilgili olarak şairin ailesinden olan İsmail el-Kânî'yi görevlendirmiştir. İsmail el-Kânî yeni çalışmada ortaya çıkan şiirleri eklemiş hem bazı düzeltmeler yapmış, hem de ilk baskı yapıldığında verilemeyen bazı cevapları eklemiştir. Ahmed Emin'in mukaddimesinin yanında bu yeni baskıya İsmail el-Kânî tarafından bir mukaddime daha yazılmıştır. Sonra 1969 yılında birinci cildin medih, tehânî, hiciv, ihvâniyyât, vâsf, gazel ve ictimâiyyâtı içerdiği; ikinci cildin siyâsiyyât, şekvâ ve mersiye şiirlerini içerdiği, ilk baskıda olmayan şiirlerin divanın sonuna eklendiği bir baskısı daha yapılmıştır.

⁴⁵³ Emin, *Dîvânu Hâfîz*, ss. 11, 91-93.

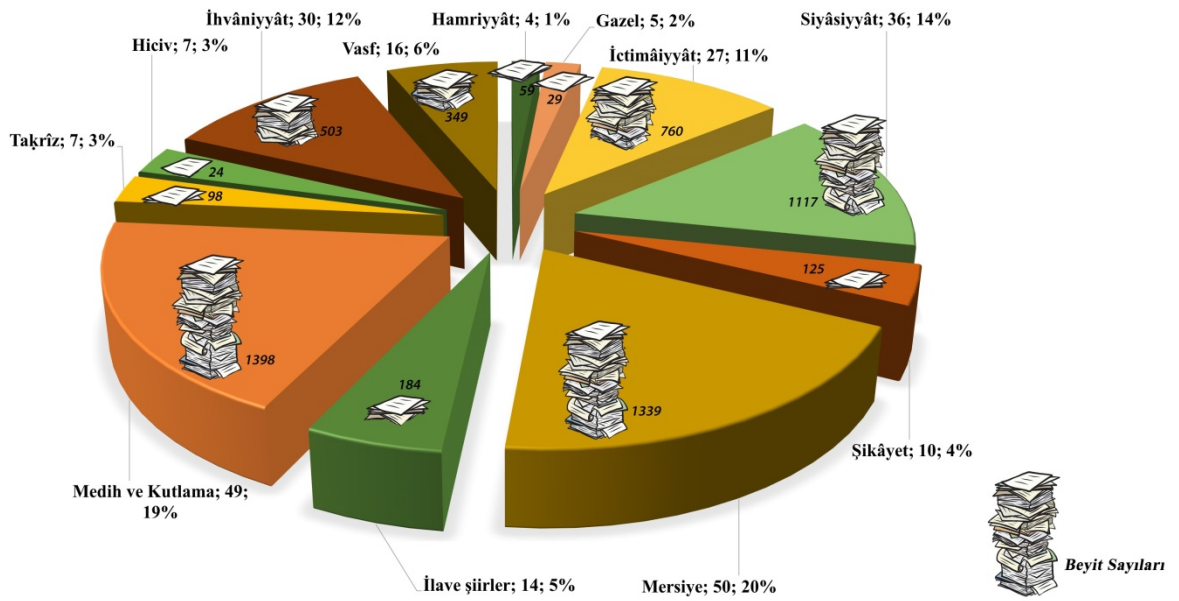
Hafız'ın tüm şiirlerini içeren 2012 yılında Hindâvî yayınevi tarafından basılmış "*el-Muellefâtu'l-Kâmile*" adıyla bir divan tahkiksiz olarak basılmıştır. 2013 yılında Mektebetu'l-Âdâb tarafından Muhammed Fevzi Hamza'nın tahkik ettiği ve şiirlerin kafiye harfine göre sıralandığı "*Divanu Hafız İbrahim*" adıyla bir çalışma daha yayımlanmıştır.

Hafız İbrahim'in divanına bakıldığında, 190 beyitten oluşan "*Ömer b. el-Hattâb*" isimli şiir, divandaki en uzun şiir; bir beyitten oluşan "*el-'Aduvvu ve's-Şadîk*" ise en kısa şiirdir. Konularına göre kasideler ve kasidelerin toplam beyit sayısı aşağıdaki tablo ve grafiklerde gösterilmiştir:

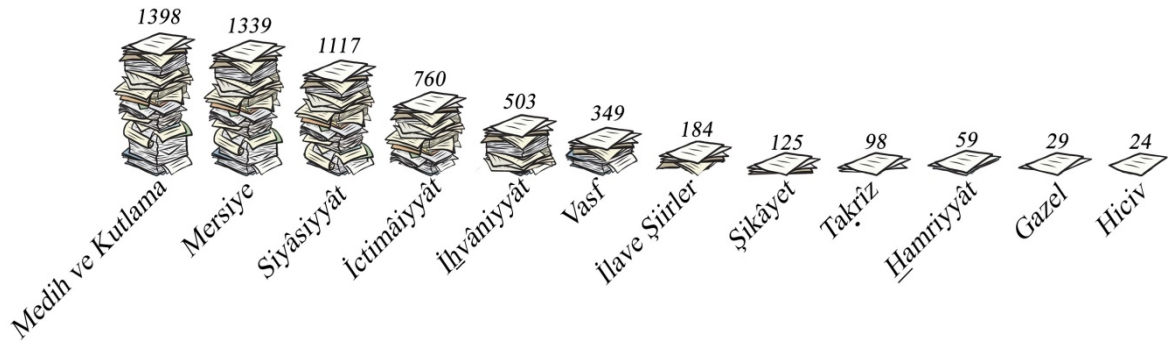
Tablo 1: Hafız İbrahim'in Divanındaki Kasidelerin Konuları ve Beyit Sayıları

Sıra	Konu Adı	Kaside Sayısı	Beyit Sayısı
1	Medih ve Kutlama	49	1398
2	Takrîz	7	98
3	Hiciv	7	24
4	İhvâniyyât	30	503
5	Vasf	16	349
6	Hamriyyât	4	59
7	Gazel	5	29
8	İctimâiyyât	27	760
9	Siyâsiyyât	36	1117
10	Şikâyet	10	125
11	Mersiye	50	1339
12	İlave şiirler	14	184
TOPLAM		255	5985

Grafik 1: Hafız İbrahim'in Divanındaki Kasidelerin Konuları ve Beyit Sayılarının Oranları

Grafik 1/2: Hafız İbrahim'in Divanındaki Kasidelerin Konularının Beyit Sayılarına Göre Sıralanışı

Yukarıdaki tablo ve grafiklere baktığımızda Hafız'ın farklı konularda şiirler yazdığı görülmektedir. Ancak beyit sayıları göz önüne alındığında şiirlerinin "*Medih ve Kutlama*", "*Mersiyeler*" gibi günlük olaylar ile "*Siyâsiyyât*", "*İctimâiyyât*" gibi toplumsal olaylarda yoğunlaştığı görülmektedir.

5.2. Leyâlî Saḫîḫ (Saḫîḫ'in Geceleri)

Hafız'ın 1907-1908 yıllarında cahil bir kâhin dili ile toplumsal eleştiri yaptığı edebiyat, siyaset, Mısır toplumu hakkında endişe ve görüşlerini paylaştığı nesir türünde bir

eserdir. Buradaki reformcu görüşlerinde Muhammed Abduh'dan etkilendiği açıktır.⁴⁵⁴ Eserin nesir alanında yazılmış olması, Hafız'ın sadece şiir değil bu alanda da iyi olduğunun göstergesidir. Eserin "*Muessese Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Şekâfe*" isimli yayınevi tarafından 2012 yılında Kahire'de yapılan baskısı mevcuttur.

5.3. el-Buesâ' (Sefiller)

Eser, Hafız'ın Fransız yazar Victor Hugo'nun "*Sefiller*" isimli romanının Arapçaya çevirisidir. Çeviri esnasında aslına tamamen bağlı kalmamış, bazı değişiklikler yapmıştır. Eserin "*Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn*" isimli yayınevi tarafından Kahire'de 1979 yılında basılmış ikinci baskısı mevcuttur.

Kaynaklarda Fransız yazar Leray Beaulieu'nin "*el-Mû'cez fi'l-İktisâdi's-Siyâsi*" isimli kitabını Hafız İbrahim'in Halil Muṭrân ile beraber tercüme ettiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca Eğitim Bakanlığının teklifi üzerine ilk eğitim hakkında bir kitapçık tercüme ettiği bilgisi bulunmaktadır.⁴⁵⁵ Ancak kaynaklarda geçen bu kısa bilgiden başka bu iki kitap hakkında tatminkâr bir bilgiye rastlayamadık.

---

⁴⁵⁴ Dayf, *el-Edebu'l-'Arabî*, s. 103.

⁴⁵⁵ el-Fâhûrî, *el-Mûcez*, IV, 520, 521.

İKİNCİ BÖLÜM
HAFİZ İBRAHİM'İN SİYÂSÎ ŞİİRLERİNDE
MUHTeva ÖZELLİKLERİ

I. Bölümde Hafız İbrahim'in hayatı ve edebî şahsiyeti üzerinde durulmuştu. Bu bölümde ise onun siyâsî şiirlerinin muhtevasını oluşturan konular ve ilgili örnekler incelenecektir.

Arap edebiyatında şiir temalarını ilk inceleyen kişi Kudâme b. Cafer'dir (ö. 337/948). Ebû Hilâl el-'Askerî (ö. 395/1004), Arap şiirinde medih, hiciv, tasvir, nesîb, mersiye ve fahr olmak üzere altı tema olduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁶ Daha sonraki dönemlerde Arap şiirinde farklı temalar da işlenmiştir.

Devirlerin ve nesillerin kendilerine has temaları ve üslupları vardır. Bir müellifin eserini vücuda getirmek için seçtiği ve kullandığı her şey, bize hem onun şahsiyetini hem de devrini gösterir. Zira devrin ruhu müellifin ruhuna, oradan da eserine akseder. Şiir aynı zamanda kişinin ve yaşadığı dönemin aynasıdır.⁴⁵⁷

Hakikî edebiyat, edibin yazmış olduğu eserdir. Edibin çalışmasında hakikat sanatla bezenmiş, ibareler de güzellik kazanmış olarak ortaya çıkar.⁴⁵⁸ Bir edebî eserde, onun nasıl bir davranış tarzının ifadesi olduğunu aramak gerekir. Bunu bulabilmek için esere bütün olarak bakmak, onun ruhunu kavramak, muhteva ve üsluba ait teferruatı bu ruha bağlamak lazımdır.

Okuyucu ancak edebî metinle temas kurmak suretiyle onun hakkında müşahhas ve doğru bir fikir edinebilir. Metnin derinliğine nüfuz edebilmek için tahlile ihtiyaç vardır. Her edebî metnin ayrı ayrı ele alınması ve üzerinde düşünülmesi lazımdır.⁴⁵⁹ Gerek geçmiş gerekse günümüz şiir ürünleri, şiirin kendisine has sembolik ifadesi açısından şerhe ve tahlile ihtiyaç duymaktadır. Edebiyatı öğrenme ve edebî eserlere yaklaşma ancak bu yolla gerçekleşmektedir.⁴⁶⁰

Bir edebî eserin tahlili yapılırken mevcut her şeyini manalandırmak, müellifin şahsî davranış tarzıyla bağlantısını ve bütünle arasındaki münasebeti ortaya çıkarmak icap eder. Ancak yapılan bir tahlille kesin sonuca ulaşıldığının iddia edilmesi imkânsızdır. Esasen şahsî bir davranış ve ifade ediş tarzının bir ürünü olan edebî eser, farklı kişilerde

⁴⁵⁶ Halim Öznurhan, "Kudame b. Cafer'e Göre Şiir Temaları ve Şiir Anlamlarında Ahlak Sorunu", *SÜİFD*, Sayı: 18, 2004, ss. 174, 188; Halim Öznurhan, "Kudame b. Cafer'e Göre Şiir Kusurları", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 12, 2005, s. 139.

⁴⁵⁷ Dereli, *el-Bâûniyye*, s. 7.

⁴⁵⁸ Mustafa Sadık er-Râfi'î, *Vaḥyu'l-Ḳalem*, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, III, 192.

⁴⁵⁹ Kaplan, *Tahliller*, s. 11.

⁴⁶⁰ Kaplan, *Tahliller*, s. 11.

farklı etkiler bırakır. Aynı metinleri başka açılardan ve başka usullere göre ele alan araştırmacıların farklı fikirlere varmaları daima mümkündür.⁴⁶¹ Bunda hem kişilerin farklı yaş, cinsiyet ve kültür gruplarında olmalarının, hem de aynı kişinin aynı metni farklı zamanlarda değerlendirmesinin rolü vardır.

Muhteva, şiir tahlillerinde en önemli unsurlardandır. Bir şairin şiirlerinde muhteva çeşitliliği şairlik kudretini göstermesi açısından önemlidir.⁴⁶² Bu sebeple Hafız İbrahim'in divanının siyâsiyyât bölümündeki muhteva özelliklerini ayrıntılı olarak ele almak faydalı olacaktır. Hafız İbrahim'in divanının siyâsiyyât bölümünde muhteva olarak şu başlıklar ön plana çıkmaktadır:

1. Mısır ve Mısır Toplumu

Hafız İbrahim, vatan şairi olarak bilinmektedir. Şiirlerinde Mısır'ı konu edinmiş ve Mısır'a olan sevgisini dile getirmiştir. O, Mısır'ın tarih içindeki üstünlükleriyle övünmüş ve bunu şiirlerinde ifade etmiştir. Tarihî hatırlatmalarındaki amaç, Mısırlıların kaybettikleri üstün konumlarını hatırlayıp, onu tekrar elde etmek için harekete geçmelerini sağlamaktır. Şiirlerinde Mısır halkını ele almış ve onların hallerini açıkça belirtmiştir. Onun Mısır ve Mısır halkı hakkında işlediği temaları aşağıdaki şekillerde inceleyebiliriz:

1.1. Mısır Medeniyetiyle Övünmesi

Arap edebiyatında *faḥr*, insanın fitratını en iyi yansıtan duygu ve dışa vurumun ifadesi olarak görülür. Şair bu temayı işlerken, övgüye değer nitelikleri sayıp kötülüklerini güzel gösterir. Edebiyatın olduğu her yerde *faḥr* da olmuştur.⁴⁶³

Hafız İbrahim, Mısırlı bir babanın oğlu olarak dünyaya gelmiş ve bir Mısırlı olarak yetişmiştir. Bu yüzden Mısır'la ilgili güzel şeyler onu sevindirmiş, kötü şeylerse üzmüştür. O, Mısır medeniyetiyle iftihar etmiştir. *Faḥr* temasının öne çıktığı şiirlerinde, Mısır'a ait güzelliklerle övünmüştür. Onun *faḥr* temalı şiirlerinin amacı, Mısır'ın geçmişteki konumunu halka hatırlatıp, onların vatanlarını işgalden kurtarmak için çaba harcamalarını sağlamaktır.⁴⁶⁴

⁴⁶¹ Kaplan, *Tahliller*, ss. 12-13.

⁴⁶² Tasa, *Ahmed b. Şahin*, s. 33.

⁴⁶³ Halim Öznurhan, "Arap Şiirinde Faḥr Teması", *SÜİFD*, Sayı: 22, 2006, s. 149.

⁴⁶⁴ Abdulhamid Sened el-Cundî, *Hâfız İbrahim Şâ'iru'n-Nîl*, Dâru'l-Me'ârif, 4.b., Kahire, 1992, s. 160.

Mısır'ın dilinden yazmış olduğu "Mısır" isimli kasidesi, halk arasında büyük teveccüh görmüştür. Bu kasidesinde, Mısır'da gerçekleşen ve tarihe geçmiş önemli hadiseleri zikretmiş ve özgürlük arzusunu ifade etmiştir. Şiir, İngilizlerle görüşmeleri keserek Mısır'a dönen ve bakanlıktan istifa eden Adli Yeken Paşa (ö. 1933) için Continental otelde yapılan törende söylenmiş ve 15 Aralık 1921 yılında yayımlanmıştır:⁴⁶⁵
[Hafif]⁴⁶⁶

1	وَقَفَ الخُلُقُ يَنْظُرُونَ جَمِيعاً	كَيْفَ أَنبِي فَوَاعِدَ المَجْدِ وَحَدِي
2	وَبُنَاةُ الأَهْرَامِ فِي سَالِفِ الدَّهْ	رِ كَقَوْنِي الكَلَامِ عِنْدَ التَّحْدِي
3	أَنَا تَاجُ العَلَاءِ فِي مَفْرِقِ الشَّرِّ	قِي وَدُرَّائِهِ فَرَايْدُ عَقْدِي
4	أَجْبِي شَيْءٍ فِي العَرْبِ قَدْ بَهَرَ النَّا	سَ جَمَالاً وَمَ يَكُنْ مِنْهُ عِنْدِي
5	فَتُرَابِي تَبْرُ وَنَهْرِي فُرَاتُ	وَسَمَائِي مَصْفُوعَةٌ كَالْفَرِيدِ
6	أَيْنَمَا سِرَتْ جَدُولُ عِنْدَ كَرَمِ	عِنْدَ زَهْرٍ مُدَنَّ عِنْدَ رَيْدِ
7	وَرِجَالِي لَوْ أَنْصَفُوهُمْ لَسَادُوا	مِنْ كُھُولِ مِلءِ العُيُونِ وَوَرِيدِ
8	لَوْ أَصَابُوا لَهْمَ مَجَالاً لَأَبَدُوا	مُعْجَزَاتِ الدَّكَاةِ فِي كِلِّ قَصْدِ
9	إِنَّهُمْ كَالطُّبَا أَحَحَّ عَلَيْهَا	صَدَأُ الدَّهْرِ مِنْ نَوَاءِ وَعَمْدِ
10	فَإِذَا صَيَّقُوا الفُضَاءَ جَلَاهَا	كُنَّ كَالْمَوْتِ مَا لَهُ مِنْ مَرْدِ
11	أَنَا إِنْ قَدَّرَ الإِلَٰهَ مَمَاتِي	لَا تَرَى الشَّرْقَ يَرْفَعُ الرُّؤْسَ بَعْدِي
12	مَا رَمَانِي رَامٍ وَرَاحَ سَلِيماً	مِنْ قَدِيمِ عِنَايَةِ اللّٰهِ جُنْدِي
13	كَمْ بَعَثَ دَوْلَةً عَلَيَّ وَجَارَتْ	ثُمَّ زَالَتْ وَتَلَّكَ عُقْبَى التَّعْدِي
14	إِنِّي خُرَّةٌ كَسَّرْتُ فُيُودِي	رَعَمَ رُفْيَى العِدَا وَقَطَّعْتُ قَيْدِي
15	وَمَاتَلْتُ لِلتَّيغَاءِ وَقَدْ دَا	نَيْتُ حَبْنِي وَهَيَّاَ القَوْمُ لِحْدِي
16	قُلْ لِمَنْ أَنْكَرُوا مَفَاحِرَ قَوْمِي	مِثْلَ مَا أَنْكَرُوا مَائِرَ وُلْدِي
17	هَلْ وَفَّقْتُمْ بِقِمَّةِ الأَهْرَمِ الأَكْ	بِرَ يَوْمًا فَرَيْتُمْ بَعْضَ جُهْدِي
18	هَلْ رَأَيْتُمْ تِلْكَ النُّفُوشَ اللُّوَاتِي	أَعْجَزَتْ طَوْقَ صَنَعَةِ المُتَّحْدِي
19	حَالِ لَوْ أَنَّ النَّهَارَ مِنْ قَدَمِ العَهْدِ	بِذِ وَمَا مَسَّ لَوْنَهَا طُولُ عَهْدِ
20	هَلْ فَهَمْتُمْ أَسْرَارَ مَا كَانَ عِنْدِي	مِنْ عُلُومِ مَحْبُوءَةٍ طَيِّ بَرْدِي
21	ذَاكَ فَنُ التَّخْطِيطِ قَدْ غَلَبَ الدَّهْ	رَ وَأَبْلَى البَلَى وَأَعْجَزَ نَيْدِي
22	قَدْ عَقَدْتُ العُهُودَ مِنْ عَهْدِ فِرْعَوْنَ	نَ فَيَا مِصْرَ كَانَ أَوَّلُ عَقْدِي
23	إِنَّ مَجْدِي فِي الأُولِيَّاتِ عَرِيقُ	مَنْ لَهُ مِثْلُ أُولِيَّاتِي وَمَجْدِي
24	أَنَا أُمُّ التَّشْرِيعِ قَدْ أَحَدَ الرُّو	مَانُ عَيِّي الأُصُولَ فِي كِلِّ حَدِّ

⁴⁶⁵ Nevfel, *Şâ'iru's-Şa'b*, ss. 40-42.

⁴⁶⁶ Hafız İbrahim, *Divânu Hâfiz*, ss. 403-408.

- 25 وَرَصَدْتُ النُّجُومَ مُنْذُ أَضَاءَتْ فِي سَمَاءِ الدُّجَى فَأَحْكَمْتُ رِصْدِي
- 26 وَشَدَا بِنْتُورُ فَوْقَ رُبُوعِي قَبْلَ عَهْدِ الْيُونَانِ أَوْ عَهْدِ نَجْدِ
- 27 وَقَدِيمًا بَنَى الْأَسَاطِيلَ قَوْمِي فَفَرَقَنَ الْبِحَارَ يَحْمِلْنَ بِنْدِي
- 28 قَبْلَ أُسْطُولِ نِلْسُنِ كَانَ أُسْطُوبِ لِي سَرِيًّا وَطَالِعِي غَيْرَ نَكْدِي
- 29 فَسَلُّوا الْبَحْرَ عَنِّ بَلَاءِ سَفِينِي وَسَلُّوا الْبَرَّ عَنِّ مَوَاقِعِ حُرْدِي
- 30 أَتْرَابِي وَقَدْ طَوَيْتُ حَيَاتِي فِي مِرَاسٍ لَمْ أَبْلُغِ الْيَوْمَ رُشْدِي
- 31 أَيُّ شَعْبٍ أَحَقُّ مِنِّي بِعَيْشٍ وَارِفِ الظِّلِّ أَحْضَرِ اللَّوْنِ رَعْدِي
- 32 أَمِنَ الْعَدْلُ أَنَّهُمْ يَرِدُونَ أَلِّ حَمَاءَ صَفْوًا وَأَنْ يُكْدَرَ وَرْدِي
- 33 أَمِنَ الْحَقُّ أَنَّهُمْ يُطْلِقُونَ أَلِّ أَسَدٍ مِنْهُمْ وَأَنْ تُقَيَّدَ أُسْدِي
- 34 نِصْفُ قَرْنٍ إِلَّا قَلِيلًا أُعَانِي مَا يُعَانِي هَوَانَهُ كُلُّ عَبْدِي
- 35 نَظَرَ اللَّهُ لِي فَأَرْشَدَ أَبْنَا نِي فَشَدُّوا إِلَيَّ الْعَلَا أَيَّ شَدِّ
- 36 إِنَّمَا الْحَقُّ قُوَّةٌ مِنْ قُوَى الدِّدِي بِيَانٍ أَمْضَى مِنْ كُلِّ أَبْيَضِ هِنْدِي
- 37 قَدْ وَعَدْتُ الْعَلَا بِكُلِّ أَبِيٍّ مِنْ رِجَالِي فَأَنْجِزُوا الْيَوْمَ وَعْدِي
- 38 أَمْهَرُوهَا بِالرُّوحِ فَهِيَ عَرُوسٌ تَشْنَأُ الْمَهْرَ مِنْ غُرُوضٍ وَنَقْدِي
- 39 وَرَدُّوا لِي مَنَاهِلَ الْعِزِّ حَتَّى يَخْطُبَ النَّجْمُ فِي الْمَجْرَةِ وَدِي
- 40 وَارْفَعُوا دَوْلَتِي عَلَى الْعِلْمِ وَالْأَخْدِ لَاقٍ فَالْعِلْمُ وَحْدَهُ لَيْسَ يُجِدِي
- 41 وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ فَالصَّبْرُ إِنْ فَارَقَ قَوْمًا فَمَا لَهُ مِنْ مَسَدِي
- 42 حُلِقُ الصَّبْرِ وَحْدَهُ نَصَرَ الْقَوِي مَ وَأَعْنَى عَنِ اخْتِرَاعِ وَعْدِي
- 43 شَهِدُوا حَوْمَةَ الْوَعَى بِنُفُوسِي صَابِرَاتٍ وَأُوجُهُ غَيْرِ رُنْدِي
- 44 فَمَحَا الصَّبْرُ آيَةَ الْعِلْمِ فِي الْحُرِّ بِ وَأَنْحَى عَلَى الْقَوِيِّ الْأَشَدِّ
- 45 إِنَّ فِي الْعَرَبِ أَعْيُنًا رَاصِدَاتٍ كَحَلَّتْهَا الْأَطْمَاعُ فِيكُمْ بِسُهْدِي
- 46 فَوَقَّهَا مِجْهَرٌ يُرِيهَا حَقَايَا كُمْ وَطُوبَى شِعَاعُهُ كُلِّ بُعْدِي
- 47 فَاتَّقُوهَا بِجُنَّةٍ مِنْ وَقَامِ غَيْرِ رَبِّ الْعُرَا وَسَعِيٍّ وَكَدِّ
- 48 وَاصْفَحُوا عَنِّ هِنَاتٍ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ رَبِّ هَافٍ هَفَا عَلَى غَيْرِ عَمْدِي
- 49 نَحْنُ نَجْتَاؤُ مَوْقِفًا نَعْتَرُ الْأَرَاءَ فِيهِ وَعَثْرَةُ الرَّأْيِ تُرْدِي
- 50 وَنُعِيرُ الْأَهْوَاءَ حَرْبًا عَوَانًا مِنْ خِلَافٍ وَالْخُلْفُ كَالسَّبَلِ يُعْدِي
- 51 وَتُبِيرُ الْفُوضَى عَلَى جَانِبِيهِ فَيُعِيدُ الْجُهُولُ فِيهَا وَيُبْدِي
- 52 وَيَطْلُ الْعَوِيَّ أَنْ لَا نِظَامَ وَيَقُولُ الْقَوِيُّ قَدْ جَدَّ جِدِّي
- 53 فَتَقُوهَا فِيهِ وَفَقَمَةَ الْحَزْمِ وَارْمُوا جَانِبِيهِ بِعِزْمَةِ الْمُسْتَعِدِّ
- 54 إِنَّنَا عِنْدَ فَجْرِ لَيْلٍ طَوِيلٍ قَدْ فَطَعْنَاهُ بَيْنَ سُهْدِي وَوَجْدِي
- 55 عَمَرْتَنَا سُودُ الْأَهَاوِيلِ فِيهِ وَالْأَمَانِيُّ بَيْنَ حَزْرٍ وَمَدِّ

56 وَجَلَّى ضِيَاؤُهُ بَعْدَ لِأَيِّ وَهُوَ رَمَزَ لِعَهْدِي الْمُسْتَرَدِّ
57 فَاسْتَبَيْنَا قَصْدَ السَّبِيلِ وَجَدُّوا فَأَلْمَعَالِي مَخْطُوبَةٌ لِلْمُجَدِّ

- 1 Tüm kâinat şeref temellerini nasıl tek başıma yaptığıma bakarak durdu.
- 2 Geçmiş zamanda Piramitleri yapanlar, meydan okuma hususunda, benim konuşmama ihtiyaç bırakmadı.
- 3 Ben Doğu'nun başında yücelik tacıyım ve incileri kolyemin nadide parçalarıdır.
- 4 Batı'daki hangi şey benim yanımda olmayan bir güzellikle insanları büyülemiş?
- 5 Toprağım altın, nehrim tatlı, göğüm kılıç gibi parlaktır.
- 6 Nereye gitsen üzüm bağının yanında, rengârenk çiçeklerin yanı başında, rand ağacının yanında bir dere vardır.
- 7 Göz dolduran yetişkinler ve delikanlılardan oluşan erkeklerim, eğer haklarını verirlerse, efendi olacaklardır.
- 8 Eğer onlara bir alan açarlarsa amaçladıkları her şeyde zekâlarının mucizelerini gösterirler.
- 9 Onlar, kınına konmaktan dolayı, zamanın pasının istila ettiği kılıcın keskinliği gibidir.
- 10 Kaza ve kaderin cilacısı onu parlattığında, engel olunamayan ölüm gibi olurlar.
- 11 Bana gelince, eğer İlah ölümümü takdir ederse, benden sonra Doğu'nun, başını kaldırdığını göremezsin.
- 12 Bana darbe vurup da kimse salimen gitmemiştir. Eskiden beri Allah'ın yardımı benim askerimdir.
- 13 Nice devletler, bana karşı azmış ve zulmetmiş, sonra da yok olmuştur. İşte azgınlığın sonu...
- 14 Ben hürim, düşmanların boyunduruğuna rağmen zincirlerimi kırdım ve kelepçemi parçaladım.
- 15 Ölümüne yaklaşmışken ve insanlar mezarımı hazırlamışken iyileşmeye başladım.
- 16 Kim milletimin övüncünü tıpkı çocuklarımın yaptığı iyilikleri inkâr ettikleri gibi inkâr ederse de ki ona:
- 17 En büyük Piramidin zirvesinde bir gün durup da gayretim bir kısmını gördünüz mü?
- 18 Meydan okuyanın sanatının gücünün yetmediği şu işlemleri gördünüz mü?
- 19 Çağın eskimişliğinden dolayı gündüzün rengi değişti de çağın uzunluğu onların rengine dokunamadı (onu değiştiremedi).
- 20 Parşömenlerin içinde saklı ilimlerden bende olanların sırlarını anladınız mı?
- 21 İşte zamana galip gelen mumyalama sanatı! Çürümeyi çürüttü ve düşmanımı âciz bıraktı.

- 22 *Firavun döneminden beri anlaşmalar yaptım. İlk anlaşma Mısır'daydı.*
- 23 *İlk çağlarda şerefim derindir. Kimde evveliyatım ve şerefim gibisi var?*
- 24 *Ben yasamanın anasıyım, her maddede (meselede) esasları Roma benden aldı.*
- 25 *Karanlık göğü aydınlattığından beri yıldızları gözlerim, gözlemimi de iyi yaptım.*
- 26 *Yunan döneminden veya Necid döneminden önce Benteûr, mahallelerimin üstünde şiir söyledi.*
- 27 *Eski zamanlarda milletim, büyük sancaklarımı taşıyarak denizleri yaran filolar inşa etti.*
- 28 *Nelson'un filosundan önce benim filom yüzüyordu ve talihim de iyiydi.*
- 29 *Gemilerimin yaptıklarını denize sorun! Atlarımın savaşlarını karaya sorun!*
- 30 *Hayatımı dürmüşken (başka aşamaya geçmişken), bugün rüştümün ulaşmadığı bir mücadelede acaba beni gördün mü?*
- 31 *Hangi halk geniş gölgeler ve yeşil renkler arasında, bolluk içinde yaşamaya benden daha layık?*
- 32 *Onların suya tertemizken gelmeleri ve içeceğim yerin bulandırılması adalet mi?*
- 33 *Onların, kendi aslanlarını salmaları ve benim aslanımın bağlanması hak mı?*
- 34 *Yarım asra yakın, her kölenin çektiği zilleti ben de çekiyorum.*
- 35 *Allah yüzüme baktı da çocuklarımı rüşte iletti ve beni yücelere ulaştırdılar.*
- 36 *Hak, ancak her kılıçtan daha güçlü olan ed-Deyyân'ın gücünden bir güçtür.*
- 37 *Yüceliğe, adamlarımdan her zulme karşı çıkanı vaat etmiştim. Bugün vaadimi yerine getirin!*
- 38 *Ona canlarınızla mehir verin! O, mal ve paradan olan mehri kabul etmeyen bir gelindir.*
- 39 *Yıldız, aşkımın kümesinde nişanlanana kadar beni izzet kaynaklarına götürün.*
- 40 *İlim ve ahlak üzere devletimi yüceltin! Çünkü ilim tek başına fayda vermez.*
- 41 *Birbirinize sabır tavsiye edin. Eğer sabır bir toplumdaki ayrılırsa yerine geçecek yoktur.*
- 42 *Sabır ahlakı tek başına topluma zafer verdi, icat yapmaya ve teçhizata gerek bırakmadı.*
- 43 *Sabırlı canlarıyla ve asık olmayan yüzleriyle savaş alanına şahit oldular.*

- 44 *Sabır, savaşta ilmin işaretini sildi ve şiddetli güçlülerin üzerine yürüdü.*
- 45 *Batı'da sizinle ilgili arzuların kendisini süslediği, tetikte bekleyen gözler vardır.*
- 46 *Onun üzerinde, gizlediklerinizi gösteren ve ışığı her uzağı yakın eden bir mikroskop var.*
- 47 *Eskimez bir kulp olan anlaşma, gayret ve kararlılıktan bir kalkanla, ondan korunun.*
- 48 *Sizden olanların eksiklerini görmezden gelin! Nice yanılanlar bilmeden yanılır.*
- 49 *Biz, görüşlerin yanıldığı bir konumdan geçiyoruz. Yanlış görüş helake götürür.*
- 50 *Ayrılık, hastalık gibi bulaşıcıyken, ayrılıktan dolayı iradelerimize karşı çetin savaşlar veriyoruz.*
- 51 *Biz onun iki yanında ayaklanma çıkarırız, cahiller onu geri döndürür ve tekrar başlatır.*
- 52 *Sapık, düzen olmadığını sanır. Güçlü ise der ki: "Ciddiyetle çalışma vaktim geldi."*
- 53 *Orada kararlı durun ve hazırlanmış kimselerin azmini iki yanına atın!*
- 54 *Biz uykusuzluk ve hüznle aştığımız uzun bir gecenin şafağındayız.*
- 55 *Onda, korkuların karanlığı bizi kuşattı, arzular ise, med cezir hâlinde.*
- 56 *Sıkıntılardan sonra onun ışığı açığa çıktı. O, geri dönecek çağımın bir işaretidir.*
- 57 *Doğru bir metot inşa edin ve çalışın! Yücelikler ciddi olanlarla nişanlıdır.*

Kullanılan metot yönüyle siyâsiyyât bölümündeki diğer kasidelerden ayrılan "Mısır" kasidesi, Hafız'ın en meşhur kasidelerinden biridir. Hafız, bu kasidede tecrid yapmış ve kendisini Mısır olarak dinleyici karşısına çıkarmıştır. Klasik dilin zekâ ile birleşmesinden vücuda gelen kasideyle dinleyici şaşırmakta ve müthiş bir zevk almaktadır. Dil ve mana ağırlığının birleştirildiği, tarihî olaylardan alıntı yapılarak yeni bir dönem oluşturmak hususunda dinleyiciye güven verildiği görülmektedir. Hafız, bu şiirinde 1. ile 3. beyitler arasında çok güçlü bir mukaddime yapmaktadır. Mukaddimesine haber cümlesi ile başlamıştır. Fahr amacıyla yazılan kasidenin, tarihî hakikatleri haber cümleleri ile anlatması, fahrın gücünü artırmaktadır. Yargıyı güçlendirmek ve muhatabın kabul etmesini sağlamak için Mısır'daki en güçlü şey olan Piramitler zikredilmektedir. 4. ile 6. beyitler arasında tabiat vasfı yapılmakta, 7. ile 10. beyitler arasında Mısır örneği verilmektedir. 11. ile 15. beyitler arasında Mısır'ın siyâsî ve askerî önemi anlatılmakta, 16. ile 29. beyitler

arasında Mısır'ın, tarihin ilk dönemlerinden beri elde ettiği önemli konumunu reddeden kimseye cevap verilmektedir. 30. ile 34. beyitler arasında, Mısır'ın şimdiki durumundan şikâyet edilmektedir. Hafız, yaptığı bu durum tespitini 35. ile 44. beyitler arasında Mısırlıları çalışmaya, ilme, ahlaka ve sabra davet için hazırlık olarak kullanmaktadır. 45. ile 48. beyitler arasında halkı Batılılardan sakınmaya çağırmakta, 49. ile 53. beyitler arasında toplumun birliğinin sağlanmasının, Batılılarla mücadeledeki yeri anlatılıp mücadele döneminde, kargaşadan kaçınılması istenmektedir. 54. beyitten sonra hâtime başlamakta, emir ve dua cümlelerinin bulunduğu ve pek çok manayı içinde toplayan hâtimenin, öncesi ile uyumlu olduğu görülmektedir. Hâtime, Mısırlıların çektiği sıkıntıya rağmen yeni dönemle iyi zamanların geleceğini belirten ve Mısırlıları çalışmaya teşvik eden güzel bir cümle ile son bulmaktadır: "Doğru bir metot inşa edin ve çalışın! Yücelikler ciddi olanlarla nişanlıdır."

Hafız, İngilizlerin Mısır'dan çekilmesi nedeniyle yazmış olduğu "Kurtuluş Günü" isimli şiirinde şunları söylemektedir: [Kâmil]⁴⁶⁷

1	أَشْرِقْ فَدَتْنَاكَ مَشَارِقُ الْإِصْبَاحِ	وَأَمِطْ لِتَأْمَكَ عَنِ نَهَارٍ ضَاحِي
2	بُورِكَتْ يَا يَوْمَ الْخُلَاصِ وَلَا وَنَتْ	عَنَّا السُّعُودُ بِعُدُودَةٍ وَرَوَّاحِ
3	بِاللَّهِ كُنْ مُنْمَأً وَكُنْ بُشْرَى لَنَا	فِي رَدِّ مُعْتَرِبٍ وَفَكَ سَرَاحِ
4	أَقْبَلْتِ وَالْأَيَّامُ حَوْلَكَ مُثَلِّ	صَفَيْنِ نَخْطُرُ حَظْرَةَ الْمَيَّاحِ
5	وَحَرَجْتِ مِنْ حُجْبِ الْغُيُوبِ مُحَجَّلًا	فِي كُلِّ لَحْظٍ مِنْكَ أَلْفُ صَبَاحِ
6	لَوْ صَحَّ فِي هَذَا الْوُجُودِ تَنَاسُخٌ	لَرَأَيْتِ فِيكَ تَنَاسُخَ الْأَرْوَاحِ
7	وَلَكُنْتِ يَوْمَ اللَّائِرِنْتِ بَعِينِهِ	فِي عِزَّةٍ وَجَلَالَةٍ وَسَمَّاحِ
8	يَوْمَ يُرِيكَ جَلَالَهُ وَرُؤَاؤُهُ	فِي الْحُسْنِ قُدْرَةَ فَالِقِ الْإِصْبَاحِ
9	خَلَعْتَ عَلَيْهِ الشَّمْسُ حُلَّةَ عَسْجِدِ	وَحَبَاهُ آدَارٌ أَرْقٌ وَشَاحِ
10	اللَّهُ أَتَّبَعْتَهُ لَنَا فِي لُوجِهِ	أَبَدَ الْأَيْدِي فَمَا لَهُ مِنْ مَاجِي
11	حَيِّهِ عَنَّا يَا أَزَاهِرُ وَأَمَلِي	أَرْجَاءُهُ بِأَرْجِيكِ الْفُؤَاحِ
12	وَأَنْفَعُهُ عَنَّا يَا رَبِّيعُ بِكُلِّ مَا	أَطْلَعْتَ مِنْ رَنْدٍ وَنُورِ أَقَاحِ
13	تِهِ يَا فُؤَادُ فَحَوْلَ عَرْشِكَ أُمَّةٌ	عَقَدَتْ حَنَاصِرَهَا عَلَى الْإِصْلَاحِ
14	أَبْنَأُونَا وَهُمْ أَحَادِيثُ النَّدَى	لَيْسُوا عَلَى أَوْطَانِهِمْ بِشِخَاحِ
15	صَبَرُوا عَلَى مَرِّ الْحُطُوبِ فَأَدْرَكُوا	خَلُوعَ الْمُنَى مَعْسُولَةَ الْأَقْدَاحِ
16	شَاكِي سِلَاحِ الصَّبْرِ لَيْسَ بِأَعْزَلِ	يَعْزُوهُ رَبُّ عَوَامِلِ وَصِفَاحِ

⁴⁶⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânü Hâfız*, ss. 411-413.

17 الصَّبْرُ إِنَّ فَكَّرْتَ أَعْظَمَ عُدَّةٍ وَالْحَقُّ لَوْ يَدْرُونَ خَيْرٌ سَلَا ح

- 1 Çık ortaya! Sabahın aydınlığı sana feda olsun. Aydınlanmakta olan günün üzerinden perdeni kaldır.
- 2 Ne mübareksin ey kurtuluş günü! Gidip gelirken iyi şansın hep açık olsun.
- 3 Allah için, gurbette olanın dönüşü ve tutuklunun serbest kalmasında bize uğur getir, müjde ol!
- 4 Günler etrafında iki sıra hâlinde toplandığında, sen kibirli bir şekilde yürüyerek geldin.
- 5 Yokluk örtülerinden parlayarak çıktın. Senin her anında bin sabah var.
- 6 Eğer bu varlıkta tenasüh doğru olsaydı, ruhların sende tenasüh ettiğini elbet görürdüm.
- 7 İzzet, yücelik ve hoşgörüde labyrinthos⁴⁶⁸ gününü kendisi olurdun.
- 8 Yücelik ve güzelliği, sabahı ortaya çıkaranın kudretini, güzellik içinde sana gösteren bir gün...
- 9 Güneş, altın hülleyi onun üzerine çıkarır ve Mart en yumuşak yazmayı ona ikram eder.
- 10 Allah, Levh'inde onu bize yazdı, yoktur onu ebediyen silecek.
- 11 Ey çiçekler, bizim selamımızı iletin ona ve her yanını keskin kokunuzla doldurun!
- 12 Ey bahar, rand ve etrafında papatyadan tüm çıkardıklarınla onu bize yay!
- 13 Övün ey Fuad! Tahtının etrafında ıslahat için hazırlanan bir ümmet var.
- 14 Cömertlikleri dillerde olan çocuklarımız, vatanlarına karşı cimri değillerdir.
- 15 Kötü olaylara sabrettiler ve kadehleri baldan olan en tatlı arzulara eriştiler.
- 16 Sabır silahını tam kuşanan, mızrak ve kılıçların sahibinin kendisiyle savaştığı bir silahsız değildir.
- 17 Eğer düşünürsen, sabır en büyük teçhizat; eğer anlarırsa, hak en hayırlı silahtır.

İngilizlerin Mısır'dan çekilişi, tüm Mısırlıları olduğu gibi Hafız'ı da sevindirmekte, bu vesile ile yazdığı şiirinde, duygularına tabiatı ortak etmektedir. Şiirlerinde psikolojik durumuna göre tabiatı çeşitli şekillerde vasfetmesi, onun öne çıkan

⁴⁶⁸ Labyrinthos (labyrenthe): Üstü örtülü 12 avludan yapılmış, art arda sıralanmış, tek bir avlu ile çevrili labirenti andıracak şekilde bugünkü Moiris/Karun gölü yakınlarında yapılmış bir binadır. Yer altında 1500, yer üstünde 1500 olmak üzere toplam 3000 odası vardır. Odalara birbiri içinden geçilmektedir. Yer altındaki odalarda Labyrinthos'un yapımını başlatan kralların odaları vardır. Çatısı taştan, duvarları heykellerle kaplı olup sütunları beyaz taştan üretilmiştir. Herodotos, *Herodot Tarihi*, ss. 131-132; İnan, *Eski Mısır*, s. 87.

üslup özelliklerindedir. 2. beyitte kurtuluş gününe hitap etmekte ve bu günü çeşitli vasıflarla övmektedir. Ardından tabiatı duygularına ortak ederek bu güne dikkat çekmekte, Mısır'ın yöneticisi Kral Fuad (ö. 1936) ve Mısır halkıyla övünmektedir. Haberî cümleler kullanarak gençlerin sabırla bu güne eriştiklerinden bahseden Hafız, onların vatanları için çalışma isteğine değinmektedir. Mısır halkına hitap ettiği için tarihî olaylardan delil getirmek veya mantıklı yargı cümleleri kurmak yerine, duygusal cümleler kullanmıştır. Bu tespit, Hafız'ın şiirlerinde kullandığı üslubu, hitap ettiği kitleye ve ele aldığı konuya göre seçtiğini göstermesi açısından önemlidir. Labyrinthos günü ifadesiyle Mısır'ın en güçlü dönemini zikretmekte, kasidenin sonraki beyitlerinde Mısır medeniyetinde var olan şanlı dönemlerine aşağıdaki beyitlerde dikkat çekmeye devam etmektedir: [Kâmil]⁴⁶⁹

وَتَكشَّفَتْ تِلْكَ الْعِيَاهِبُ وَأَنْطَوَتْ	وَبَدَتْ شُمُوسُ الْحَقِّ وَهِيَ صَوَاحِي
23	
عَلِمُوا بِحَمْدِ اللَّهِ أَنَّ قَرَارَنَا	فِي ظِلِّ غَيْرِ اللَّهِ غَيْرُ مَتَاحِ
24	
فَالْيَوْمَ قَرِي يَا كِنَانَهُ وَاهْدَيْ	حَرَمُ الْكِنَانَةِ لَمْ يَكُنْ بِمَبَاحِ
25	
مَنْ ذَا يُغَيِّرُ عَلَى الْأَسُودِ بَعَايَهَا	أَوْ مَنْ يَغُومُ بِمَسْبَحِ التَّمْسَاحِ
26	
لِللَّيْلِ مَجْدٌ فِي الزَّمَانِ مُؤْتَلٌ	مِنْ عَهْدِ آمُونٍ وَعَهْدِ فَتَاحِ
27	
فَسَلِ الْعَصُورَ بِهِ وَسَلِ آثَارَهُ	فِي مِصْرَ كَمْ شَهِدَتْ مِنَ السَّيَاحِ
28	
يَا صَاحِبِ الْفُطْرَيْنِ غَيْرِ مُدَافِعِ	مَا مِثْلُ سَاحِكِ فِي الْعُلَا مِنْ سَاحِ
29	
لَمْ يَبْدُ نُورٌ فَوْقَ نُورٍ يُجْتَلَى	كَالتَّاجِ فَوْقَ جَبِينِكَ الْوَضَاحِ
30	
ذَكَرْتَ بِعَرْشِكَ مِصْرَ يَوْمٍ وَلَيْتَهُ	عَرْشَ الْمُعِزِّ بِهَا وَعَرْشَ صَلاحِ
31	
فِي كِلِّ قُطْرٍ مِنْ جَلَالِكَ رَوْعَةٌ	وَلِكِلِّ قُطْرٍ مِنْكَ ظِلٌّ جَنَاحِ
32	
لَكَ مِصْرُ وَالسُّودَانُ وَالنَّهْرُ الَّذِي	يَحْتَالُ بَيْنَ رُؤْيٍ وَبَيْنَ بَطَاحِ
33	
وَبَوَاسِقِ السُّودَانِ تَشْهَدُ أَنَّهَا	عُرْسَتْ بِعَهْدِ جُدُودِكَ الْفُتَاحِ
34	
لَا عَرَوْا إِنْ عَتَى بِمَدْحِكَ صَائِحِ	أَوْ مُسْجِحِ فِي حَلْبَةِ الْمُدَاحِ
35	
حُسْنُ الْعِنَاءِ مَعَ الصَّيَاحِ كَحُسْنِهِ	عِنْدَ الْحَبِيرِ بِهِ مَعَ الْإِسْجَاحِ
36	
أَوْ لَمْ يَكُنْ لَكَ مِثْلُكَ مِصْرَ وَنِيلَهَا	يَنْسَابُ بَيْنَ مُرُوجِهَا الْأَفْصَاحِ
37	
مَنْضُورَةٌ الْجَنَاتِ حَالِيَّةُ الرُّبَا	مَطْلُورَةٌ السَّرْحَاتِ وَالْأَرْوَاحِ
38	
قَدْ قَالَ عَمْرُو فِي نَرَاهَا آيَةٌ	مَأْثُورَةٌ نُقِشَتْ عَلَى الْأَلْوَاحِ
39	
بَيْنَا نَرَاهُ لَأَلِمًا وَكَأَمَّا	نُبِرتُ بِبُرْتَبِهِ عَفُودُ مِلاحِ
40	
وَإِذَا بِهِ لِلنَّاطِرِينَ زُمْرُودٌ	يَشْفِيكَ أَحْضَرُهُ مِنَ الْأَنْزَاحِ
41	
وَإِذَا بِهِ مِسْكٌ تَشْقُ سَوَادُهُ	شَقُّ الْأَدِيمِ نَحَارَتُ الْقَلَاحِ
42	

⁴⁶⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 413-415.

- 23 *Bu karanlık açıldı ve dürüldü. Hakkın güneşi apaçık olarak görüldü.*
- 24 *Allah'a hamdolsun, Allah'tan başkasının gölgesinde kalamayacağımızı anladılar.*
- 25 *Ey Kinâne, bugün gözün aydın, sükûnetli ol! Kinâne'nin haremi mubah değildir.*
- 26 *Aslanlara ormanlarında saldıracak ya da timsahın yüzdüğü yerde yüzecek kimdir?*
- 27 *Nil'in zaman içerisinde, Amûn döneminden, Fetah döneminden gelen köklü bir şanı vardır.*
- 28 *Onun hakkında çağlara sor. Onun Mısır'daki izlerini sor; kaç gezgine şahit oldu diye...*
- 29 *Ey iki bölgenin rakipsiz sahibi! Senin alanın gibisi yücelerde yoktur.*
- 30 *Parlayan alınının üzerindeki taç gibi parlayan nur üstüne nur görünmedi.*
- 31 *Tahta çıktığın gün Mısır, kendisindeki Mu'îz'in tahtını ve Selâhaddîn'in tahtını hatırladı.*
- 32 *Her bölgede senin celalinden dolayı bir korku, her bölgede kanatlarının bir gölgesi vardır.*
- 33 *Mısır ve Sudan ile tepeler ve vadiler arasından salınan nehir senindir.*
- 34 *Sudan'ın yüce ağaçları fatih dedelerinin zamanında dikildiklerine şahitlik eder.*
- 35 *Eğer seslenen veya meddahlar sahnesinde nağme yapan seni överek terennüm etse, şaşırtıcı değildir.*
- 36 *Bağırma ile beraber olan güzel terennüm, uzmanının yanında nağmeli olan güzelliği gibidir.*
- 37 *Mısır'ın mülkü ve geniş otlaklar arasında akan Nil'i, senin olmadı mı?*
- 38 *Bahçeleri ışıl ışıl, yüce ağaçların ve rüzgârların çisentisindeki tepelerle bezenmiş bir halde...*
- 39 *'Amr, onun toprağında levhalara nakşedilmiş etkili bir söz söyledi.*
- 40 *Onu inciler olarak görürsün ve sanki güzellerin kolyeleri toprağına saçılmıştır.*
- 41 *Bir de bakarsın o, kendisine bakanlar için zümrüttür. Hüzünlere karşı yeşili sana fayda verir.*
- 42 *(Yahut) bir de bakarsın o, derinin yarılması gibi çiftçilerin sabanının karalığını (toprağını) yardığı bir misktir.*

Kasidenin bu bölümünde bağımsızlığın, Mısır halkının hakkı olduğu belirtilerek, Allah'tan başkasına kul olmayacakları ifade edilir. Mısır halkı aslanlara benzetilerek,

aslanlara kendi yurtlarında saldırmak ne kadar büyük bir hata ise Mısırlılara, Mısır'da saldırmanın da o kadar büyük bir hata olacağı belirtilir. Mısır tarihindeki güçlü dönemler hatırlatılır. Ardından Mısır'ın sahip olduğu eşsiz eserler zikredilip Mısır fatihi 'Amr b. el-'Âs'ın (ö. 65/684) Mısır hakkında Hz. Ömer'e (ö. 23/644) yazdığı mektuba atıfta bulunulur.

1.2. Mısır'ın Özgürleşmesi ve Kalkınmasına Yönelik Tavsiyeleri

Hafız, farklı gelişmeleri şiir söylemek için değerlendiren ve bu şiirleri, halka seslenmek için bir araç olarak gören bir şairdir. Bu kapsamda, hicrî yılın gelişi sebebiyle kaleme aldığı şiirde Mısır'ın ihtiyaç duyduğu şahsiyete atıfla, yönetici ve halktan isteklerini belirterek onlara tavsiyelerde bulunmuştur. "*Hicrî Yılı Selamlama*" isimli kasidesinde konuyla ilgili olarak şu hususları dile getirmektedir: [Tavîl]⁴⁷⁰

عَزَائِمُنَا عَنْ نَيْلِهَا كَيْفَ نُعَدِّرُ	شَعْرَنَا بِحَاجَاتِ الْحَيَاةِ فَإِنْ وَنَتْ	45
مِنَ الْعَيْشِ إِلَّا فِي ذُرَا الْعِزِّ تَسْحَرُ	شَعْرَنَا وَأَحْسَسْنَا وَبَاتَتْ نُفُوسُنَا	46
إِلَى الْمَوْتِ فَهَازُ وَلَا مُتَجَبِّرُ	إِذَا اللَّهُ أَحْيَا أُمَّةً لَنْ يُرَدِّهَا	47
إِلَى قَادَةِ تَبْنِي وَشَعْبٍ يُعَمِّرُ	رِجَالَ الْعَدِ الْمَأْمُولِ إِنَّا بِحَاجَةٍ	48
إِلَى عَالِمٍ يَدْعُو وَدَاعٍ يُدَكِّرُ	رِجَالَ الْعَدِ الْمَأْمُولِ إِنَّا بِحَاجَةٍ	49
إِلَى عَالِمٍ يَدْرِي وَعِلْمٍ يُقَرِّرُ	رِجَالَ الْعَدِ الْمَأْمُولِ إِنَّا بِحَاجَةٍ	50
إِلَى حِكْمَةٍ تُمَلِّي وَكَفِّ مُحَرِّرُ	رِجَالَ الْعَدِ الْمَأْمُولِ إِنَّا بِحَاجَةٍ	51
إِلَيْكُمْ فَسُدُّوا النَّفْصَ فِينَا وَشَبِّرُوا	رِجَالَ الْعَدِ الْمَأْمُولِ إِنَّا بِحَاجَةٍ	52
بِمُرِّ مُرُورِ الْأَمْسِ وَالْعَيْشِ أَعْبُرُ	رِجَالَ الْعَدِ الْمَأْمُولِ لَا تَتَزَكُّوا عَدَا	53
تُنَاشِدُكُمْ بِاللَّهِ أَنْ تَتَذَكَّرُوا	رِجَالَ الْعَدِ الْمَأْمُولِ إِنَّ بِلَادَكُمْ	54
تَعَهُدُ رَوْضِ الْعِلْمِ فَالرَّوْضُ مُقْفَرُ	عَلَيْكُمْ حُقُوقَ لِبِلَادٍ أَجْلُهَا	55
يَدَا تَبْنِي مَجْدًا وَرَأْسًا يُفَكِّرُ	فُصَارَى مُنَى أَوْطَانِكُمْ أَنْ تَرَى لَكُمْ	56
وَصُونُوا جَمِي أَوْطَانِكُمْ وَتَحَرُّوا	فَكُونُوا رِجَالًا عَامِلِينَ أَعِزَّةَ	57
تَبَيَّنُوا عَلَى بَأْسٍ وَلَا تَتَضَجَّرُوا	وَيَا طَالِبِي الدُّسْتُورِ لَا تَسْكُنُوا وَلَا	58
أَرَاهُ عَلَى أَبْوَابِكُمْ يَتَخَطَّرُ	أَعِدُّوا لَهُ صَدْرَ الْمَكَانِ فَإِنِّي	59
أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ يُقَالَ تَهَوَّرُوا	فَلَا تَنْطَفُوا إِلَّا صَوَابًا فَإِنِّي	60
وَلَا نَالَهُ فِي الْعَالَمِينَ مُقْصِرُ	فَمَا ضَاعَ حَقٌّ لَمْ يَنْمَ عَنْهُ أَهْلُهُ	61
وَنَحْنُ لَنَا عَلَى الْأَثَارِ لَا شَكَّ نَظْفُرُ	لَقَدْ ظَفَرَ الْأَثْرَاكَ عَدَلًا بِسُؤْلِهِمْ	62
وَنَحْنُ لَنَا الْعَامُ الْجَدِيدُ مَقْدَرُ	هُمُ هُمُ الْعَامُ الْقَدِيمُ مُقَدَّرُ	63

⁴⁷⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 355-356.

64 ثَقُوا بِالْأَمِيرِ الْقَائِمِ الْيَوْمَ إِنَّهُ بِكُمْ وَمَا تَرْجُونَ أَذْرَى وَأَخْبِرُ
65 فَلَا زَالَ مَخْرُوسَ الْأَرِيكَةِ جَالِسًا عَلَى عَرْشِ وَادِي النَّيْلِ يَنْهَى وَيَأْمُرُ

- 45 *Hayatın gereksinimlerini fark ettik. Şayet onları elde etmek için yeterli çabayı göstermezsek, nasıl mazur görülebiliriz.*
- 46 *Duyduk, hissettik ve ruhlarımız izzetin zirvesi dışındaki yaşamla alay eder (kabul etmez) oldu.*
- 47 *Allah bir ümmeti diriltirse, hiçbir baskıcı ve zorba onu ölüme döndürmez.*
- 48 *Ey beklenen yarının adamları! Biz inşa eden komutanlara ve mamur eden bir halka muhtacız.*
- 49 *Ey beklenen yarının adamları! Biz davetçi bir âlime ve hatırlatıcı bir vaize muhtacız.*
- 50 *Ey beklenen yarının adamları! Biz anlayan bir âlim ve muteber bir ilme muhtacız.*
- 51 *Ey beklenen yarının adamları! Biz yazılan bir hikmet ve yazan bir avuca muhtacız.*
- 52 *Ey beklenen yarının adamları! Biz size muhtacız. Kapatın ekşiğimizi ve kolları sıvayın!*
- 53 *Ey beklenen yarının adamları! Geçim zor olduğu hâlde yarını, dünün geçtiği gibi geçip gitmeye terk etmeyin.*
- 54 *Ey beklenen yarının adamları! Hatırlayın diye yurdunuz, Allah adına size yemin veriyor.*
- 55 *Size düşen, ülkenin hukukunu gözetmektir. Onun en yücresi ise ilim bahçesine önem vermenizdir. Çünkü o bahçe boştur.*
- 56 *Vatanlarınızın arzularının amacı, sizi izzet inşa eden bir el ve düşünen bir baş olarak görmektir.*
- 57 *İzzetli, çalışkan adamlar olun, vatanınızın korusunu koruyun ve özgürleştirin!*
- 58 *Ey anayasa isteyenler! Susmayın, ümitsizliğe düşmeyin ve sızlanmayın!*
- 59 *Onun için başköşeyi hazırlayın. Ben onun yakında geleceğini görüyorum.*
- 60 *Ancak doğruyu konuşun! Hakkınızda düşüncesiz konuşuyorlar denmesinden korkuyorum.*
- 61 *Sahibi uyumayan hak kaybolmaz. İhmalkâr da dünyada ona ulaşamaz.*
- 62 *Türkler arzularıyla adaleti kazanmıştır ve biz de onların izlerini takip ederek şüphe yok ki kazanacağız.*
- 63 *Onlar, onlar için eski yıl mukadderdi ve biz, bizim için de yeni yıl mukadderdir.*
- 64 *İş başındaki emire güvenin! Çünkü o, siz ve istedikleriniz hakkında daha kavrayışlı ve daha uzmandır.*

- 65 *Tahtı korunmuş halde, Nil vadisinin tahtı üzerinde, yasaklayarak ve emrederek oturmaya devam etsin.*

Kasidede 45. ile 47. beyitler, halkı özgür bir yaşam için teşvik etmekte, 48. ile 54. beyitler, ülkenin geleceğini inşa edecek olan kişilerin özelliklerini saymaktadır. Bu ifadeler, Hafız'ın Mısır halkına yaptığı tavsiyeleridir. Halkın zayıf ve eksik olduğu alanlara işaret eden bu beyitlerde, vatani için çalışan bir yönetici, çalışkan bir halk, ilmi ile amil olup halkı aydınlatan bir âlim, hikmetle hareket eden ve özgürlüğü için çalışan, bugünün işini yarına bırakmayan ve geleceği bu günden inşa eden bir adam betimlemeleri yapılarak, halkın bu özellikleri kazanması tavsiye edilmektedir. 55. ile 60. beyitler arasında, tavsiyelerini inşâ cümleleri ve emir sîğaları ile güçlendirerek devam ettirmekte; 60. beyitte, doğruluğun şiar edinilmesini isteyerek tavsiyelerine son vermektedir. 62. ve 63 beyitler, tavsiye edilenlerin gerçekleşmesinin mümkün olduğunu belirtmek için Türkleri örnek göstermekte, onların yolundan gidilmesini istemektedir. Hâtıme olan 64. ve 65. beyitler, o günün yöneticisi etrafında birleşip ayrılığa düşülmemesini tavsiye etmektedir.

Hicrî yıl vesilesiyle yazmış olduğu başka bir "*Hicrî Yılı Selamlama*" isimli şiirinde şunları belirtmektedir: [Kâmil]⁴⁷¹

25	أَهْلًا بِنَابِتَةِ الْبِلَادِ وَمَرْحَبًا	جَدَّدْتُمْ الْعَهْدَ الَّذِي قَدْ أَخْلَفْنَا
26	لَا تَيَأْسُوا أَنْ تَسْتَرِدُّوا مَجْدَكُمْ	فَلَرَبِّ مَغْلُوبٍ هَوَىٰ تُمْ ارْتَقَىٰ
27	مَدَّتْ لَهُ الْأَمَالُ مِنْ أَفْلَاكِهَا	خَيْطَ الرَّجَاءِ إِلَى الْعُلَا فَتَسَلَّفْنَا
28	فَتَجَشَّسُوا لِلْمَجْدِ كُلِّ عَظِيمَةٍ	إِنِّي رَأَيْتُ الْمَجْدَ صَعَبَ الْمُرْتَقَىٰ
29	مَنْ رَامَ وَصَلَ الشَّمْسِ حَاكٌ خُيُوطَهَا	سَبَبًا إِلَى آمَالِهِ وَتَعَلَّفْنَا
30	عَارٌّ عَلَى ابْنِ التَّيْلِ سَبَّاقِ الْوَرَىٰ	مَهْمَا تَقَلَّبَ دَهْرُهُ أَنْ يُسَبِّقَنَا
31	أَوْكَلْنَا قَالُوا بَجَمْعٍ سَمُّهُمْ	لَعِبَ الشَّقَاقُ بِجَمْعِنَا فَتَفَرَّقْنَا
32	فَتَدَفَّقُوا حُجَجًا وَخُوطُوا نَيْلَكُمْ	فَلَكُمْ أَفَاضَ عَلَيْكُمْ وَتَدَفَّقْنَا
33	حَمَلُوا عَلَيْنَا بِالزَّمَانِ وَصَرَفِهِ	فَتَأْتَقُوا فِي سَلْبِنَا وَتَأْتَقْنَا
34	هَزُّوا مَعَارِبَهَا فَهَابَتْ بَأْسُهُمْ	يَا وَيْلَكُمْ إِنْ لَمْ تَهْزُوا الْمَشْرِقَنَا
35	فَتَعَلَّمُوا فَالْعِلْمُ مِفْتَاحُ الْعُلَا	لَمْ يُبْقِ بَابًا لِلْسَعَادَةِ مُغْلَقْنَا
36	تُمْ اسْتَمِدُّوا مِنْهُ كُلَّ قِوَاكُمُ	إِنَّ الْقَوِيَّ بِكُلِّ أَرْضٍ يَتَّقَىٰ
37	وَابْتُوا حَوَالِي حَوْضِكُمْ مِنْ يَقْظَةٍ	سُورًا وَخُطُوا مِنْ حِذَارٍ حَنْدَقْنَا
38	وَزِنُوا الْكَلَامَ وَسَدِّدُوهُ فَإِنَّهُمْ	حَبَبُوا لَكُمْ فِي كُلِّ حَرْفٍ مَرْلَقْنَا

⁴⁷¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 374-376.

39	وَأَمِشُوا عَلَى حَذَرٍ فَإِنَّ طَرِيقَكُمْ	وَعَرَّ أَطَافَ بِهِ الْهَلَاكُ وَخَلَقْنَا
40	نَصَبُوا لَكُمْ فِيهِ الْفِخَاخَ وَأَرْصَدُوا	لِلسَّالِكِينَ بِكُلِّ فِجٍّ مَوْبِقًا
41	الْمَوْتُ فِي غِشْيَانِهِ وَطُرُوقِهِ	وَالْمَوْتُ كُلُّ الْمَوْتِ إِلَّا يُطْرَقًا
42	فَتَحَيَّنُوا فُرْصَ الْحَيَاةِ كَثِيرَةً	وَتَعَجَّلُوهَا بِالْعَزَائِمِ وَالرُّغَى
43	أَوْ فَاخْلُقُوهَا قَادِرِينَ فَإِنَّمَا	فُرْصُ الْحَيَاةِ خَلِيفَةٌ أَنْ نُخْلَقًا
44	وَتَفَيَّئُوا ظِلَّ الْأَرِيكَةِ وَأَفْصِدُوا	مَلِكًا بِأَمْتِهِ أَبْرَّ وَأَرْفَقًا
45	لَا زَالَ تَأَجُّجُ الْمَلِكِ فَوْقَ جَبِينِهِ	تَحْتَ الْهَلَالِ يَرِينُ ذَاكَ الْمَعْرِفَا

- 25 *Ey ülkenin çocukları merhaba, selam size! Eski zamanı tekrar yenilediniz.*
- 26 *İzzetinizi geri almaktan ümidinizi kesmeyin. Nice mağluplar düştüler, sonra yüceldiler.*
- 27 *Ümitleri onun için arzu ipini göklerinden yüceliklere doğru uzattı ve o tırmandı.*
- 28 *Şeref için tüm zorluklara tahammül edin! Ben şerefi yükselmesi zor bir nokta görüyorum.*
- 29 *Kim güneşe ulaşmak isterse ipini, ümitlerine bir vasıta olarak dokur ve yapışır.*
- 30 *İnsanları geçen Nil'in çocuklarına, zaman değişse de, geçilmesi ayıptır.*
- 31 *Ne zaman hepsi toplandı dediklerinde, ayrılık toplanmamızla oynadı ve ayrıldılar.*
- 32 *Hepiniz delille gelin! Nil'inizi kuşatın! Sizin üzerinize ne de bol aktı ve fıskırdı.*
- 33 *Üzerimize zamanı ve zorluklarını taşıdılar. Bizden çalmalarını abarttılar ve (zaman da) abarttı.*
- 34 *Salladılar Batıları, onların zorluklarından korktular. Eğer Doğu'yu sallamazsanız yazıklar olsun.*
- 35 *İlim tahsil ettiler. Çünkü ilim şerefin anahtarıdır, mutluluk için kapalı bir kapı bırakmaz.*
- 36 *Her kuvvetinizde ondan yardım alın. Kuvvetliden her yerde korkulur.*
- 37 *Korunuzun çevresinde uyanıklıktan bir sur kurun ve temkinden bir hendek çizin.*
- 38 *Sözü ölçün ve doğru söyleyin! Her harfin arkasına sizin için bir tuzak (şarampol) sakladılar.*
- 39 *Dikkatle yürüyün, çünkü yolunuz helakin kuşatıp çevrelediği zordur.*
- 40 *Onda sizin için tuzak kurdular ve yürüyenler için her yerde bir helak gözlediler.*
- 41 *Ölüm, onun gidiş yerinde ve yollarındadır. Ölüm, ölümün hepsi, yol alınmamasıdır.*

- 42 *Hayatın fırsatlarını çokça değerlendirin, ona (varmak için) azimet ve zekâ ile acele edin.*
- 43 *Ya da onları yaratın kadir olarak! Hayatın fırsatları yaratılmaya ancak layıktır.*
- 44 *Tahtın gölgesinde oturun ve ümmetine iyilik eden ve yumuşak olan bir sultana yönelin.*
- 45 *Saltanat tacı hilalin altında, şu başı süsleyerek, alnının üstünde kalmaya devam etsin.*

Kasidenin bu bölümü, Mısırlı gençlere hitap ederek, ülkenin geleceğine hazırlamak için onlara hamaset kazandırmaktadır.⁴⁷² 26. ile 29. beyitler, onları ümitsizliğe düşmemeleri konusunda uyarmaktadır. 30. beyit, geçmişte milletlere öncülük etmiş Mısır halkının, diğer milletlerin arkasında kalmasının ayıp olduğunu belirterek halkı çalışmaya teşvik etmektedir. Ardından gelen 31. beyit, ihtilafa düşme konusunda gençleri uyarmaktadır. 32. ile 44. beyitler arasında tavsiyelere devam edilmektedir. 40. ve 41. beyit, vatan için çalışmanın yanında bazı tuzakların olabileceğini, ancak bu tuzakların halkı yıldırması gerektiğini, asıl kaybın zorluklar karşısında yılmak ve tuzaklardan korkmak olduğunu belirtmektedir. Hâtıme olan 45. beyit ise Osmanlı sultanı Abdülhamid'e (ö. 1918) dua ile bitmektedir. Hâtıme kasidenin başlangıcında bulunan beyitlerde zikredilen Abdülhamid'i kastetmesi sebebiyle uygun gibi görünse de, kendisinden önceki Mısırlılara tavsiyelerde bulunan beyitlerle konu bakımından uyumsuzdur. Bu şekli ile hüsn-i hâtıme olarak isimlendirmek doğru olmaz. Hâtimenin bu uygunsuzluğuna, çok kısa olmasının neden olduğu görülmektedir.

Hafız, İngilizlerin 28 Şubat günü tek taraflı olarak aldıkları Mısır'dan çekilme kararını eleştirmiş ve "28 Şubat Açıklaması" isimli kasidesinde halka şu tavsiyelerde bulunmuştur: [Recez]⁴⁷³

وَاسْتَوْثِنُوا فِي عَهْدِكُمْ تَرْجَحُوا	إِنْ تَسْأَلُوا الْعَقْلَ يَقُلْ عَاهِدُوا	16
لِلرَّأْيِ فِيهَا وَالْحِجَا أَفْسَحُوا	وَأَسِسُوا دَارًا لِنَوَابِكُمْ	17
أَلَا تَرَى عِزَّتَهَا تُجْرَحُ	وَلْتَذَكِّرِ الْأُمَّةَ مِيثَاقَهَا	18
فَمِنْهُمْ الْمُخْلِصُ وَالْمُصْلِحُ	وَتَنْتَخِبِ صَفْوَةَ أَبْنَائِهَا	19
أَنْ يُسْكِنُوا الْأَصْوَاتِ أَوْ يُزْفِحُوا	وَلِيَتَّقِ اللَّهَ أَوْلُو أَمْرِهَا	20
وَصَابِرُوا أَعْدَاءَكُمْ تُفْلِحُوا	أَوْ تَسْأَلُوا الْقَلْبَ يَقُلْ حَازِرُوا	21

⁴⁷² el-Cundî, *Şâ'iru'n-Nîl*, s. 167.

⁴⁷³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 410-411.

22	إِنِّي أَرَىٰ قَيْدًا فَلَا تَسْلِمُوا أَيْدِيكُمْ فَالْقَيْدُ لَا يُسْجَعُ
23	إِنْ هِيَؤُوهُ مِنْ حَرِيرٍ لَكُمْ فَهُوَ عَلَىٰ لَيْنٍ بِهِ أَفْدَحُ
24	حَتَّامٌ وَالصَّبْرُ لَهُ غَايَةٌ لِعَيْرِنَا مِنْ بَيْرِنَا نَمْنَحُ
25	حَتَّامٌ وَالْأَمْوَالُ مَشْفُوهَةٌ نَمْنَحُ إِلَّا مِصْرَ مَا نَمْنَحُ
26	حَتَّامٌ يَمْضِي أَمْرَنَا غَيْرِنَا وَذَاكَ بِالْأَحْرَارِ لَا يَمْلُحُ
27	أَسَاءَ بَعْضُ النَّاسِ فِي بَعْضِهِمْ ظَنًّا وَقَدْ أَمْسُوا وَقَدْ أَصْبَحُوا
28	فَأَنْتَهَزَتْ أَعْدَاؤُنَا نُهْرَةً فِينَا وَمَا كَانَتْ لَهُمْ تَسْنَحُ
29	فَالرَّأْيُ كُلُّ الرَّأْيِ أَنْ يُجْمَعُوا فَإِنَّمَا إِجْمَاعُكُمْ أَرْجَحُ
30	وَكُلُّ مَنْ يَطْمَعُ فِي صَدْعِكُمْ فَإِنَّهُ فِي صَحْرَةٍ يَنْطَحُ
31	أَخْشَىٰ إِذَا اسْتَكْتَرْتُمْ بَيْنَكُمْ مِنْ قَادَةِ الْأَرَاءِ أَنْ تُفْضَحُوا
32	فَلْتَقْصِدُوا مَا اسْطَعْتُمْ فِيهِمْ فَإِنَّمَا فِي الْقِلَّةِ الْمَنْجَحُ

- 16 *Eğer akla sorarsanız der ki: "Anlaşın, sözünüzde güvenilir olun ki kazanasınız."*
- 17 *Vekillerinize bir meclis yapın, orada görüş ve fikirleri genişletin!*
- 18 *İzzetinin yaralandığını görmesin diye, ümmet sözünü hatırlasın!*
- 19 *Çocuklarının özünü seçsin, (çünkü) onlar arasında samimi ve islah edici olanı var.*
- 20 *Ulu'l-emr, sesleri susturma veya sürme konusunda Allah'tan korksun!*
- 21 *Ya da sorun kalbe desin ki: "Sakının, sabırda düşmanlarınızı geçin ki kurtulasınız."*
- 22 *Ben, bir kelepçe görüyorum. Ellerinizi ona teslim etmeyin, kelepçe affetmiyor.*
- 23 *Eğer onu sizin için ipekten hazırladıysa, yumuşaklığına rağmen o daha zordur.*
- 24 *Ne zamana kadar -sabrın da bir sınırı var- bizden başkası için kuyumuzdan su çıkaracağız?*
- 25 *Mallar yağma olmuşken ne zamana kadar verdiğimizizi Mısır'dan başkasına vereceğiz.*
- 26 *Ne zamana kadar işimizi başkaları yönetecek? Özgür olanlara bu yakışmıyor.*
- 27 *Bazı insanlar, akşam sabah zan ile bizden bazılarına kötülük etti.*
- 28 *Düşmanlarımız hiç gelmeyecek olan bizdeki fırsatı değerlendirdi.*
- 29 *En iyi görüş; görüş birliği etmenizdir, icmanız ancak arzu edilen şeydir.*

- 30 *Sizi kırmayı dileyenlerin hepsi bir kayaya toslamıştır.*
 31 *Aranızda görüşleri yöneten liderleri artırdığınızda rezil olmanızdan korkarım.*
 32 *Gücünüz yettiğince onları azaltın! Başarı ancak azlıktadır.*

Hafız, ifadelerinin kabul edilebilir olması için 16. ile 20. beyitler arasında aklı konuşturmuştur. Akıl halka, aralarında anlaşmalarını, yapılan anlaşmaları bozmamalarını, meclislerinde vatan için kararlar almalarını, en yetkili kişilerin bu mecliste bulunmasını ve yöneticilerin hakkı söyleyen kişilerden çekinmemesi gerektiğini tavsiye etmektedir. 21. ile 23. beyitler arasında ise Hafız, kalbi konuşturmuştur. Kalp de, düşmana karşı sabırlı olunması ve ona güvenilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Hafız, 24. ile 28. beyitler arasında günün koşullarını eleştirmiştir. 29. ile 32. beyitler hâtimedir. Bu beyitler kasidenin konusu ile uyumlu bir şekilde tüm kasideyi özetlemektedir. Mısırlıların çok başlılıktan sakınması ve işgalden kurtulmaları gerektiğini vurgulayarak kaside son bulmuştur.

Hafız, "*Kurtuluş Günü*" isimli kasidesinde tavsiyelerine devam ederek şunları söyler: [Kâmil]⁴⁷⁴

43	الْبِرْلَمَانُ	تَهَيَّأَتْ	أَسْبَابُهُ	لَمْ يَبْقَ مِنْ سَبَبِ سَوَى الْمِفْتَاحِ
44	هُوَ فِي يَدَيْكَ	وَدِيعَةٌ	لِرَعِيَّةٍ	تُنْفِي بِاللَّسِنَةِ عَلَيْكَ فَصَاحِ
45	رُدُّ الْوَدِيعَةِ	يَا فُقَادُ	فَإِنَّمَا	رُدُّ الْوَدِيعَةِ شِيمَةٌ الْمِسْمَاحِ
46	وَأَنْهَضَ بِشَعْبِكَ	يَا فُقَادُ	إِلَى الْعُلَا	وَأِلَى مَكَانٍ فِي الْوُجُودِ بَرَّاحِ
47	فَاللَّهُ يَشْهَدُ	وَالْخَلَائِقُ	أَنَّنَا	طَلَّابُ حَقِّ فِي الْحَيَاةِ صِرَاحِ
48	هَذَا مَنَارُ	الْبِرْلَمَانِ	أَمَامَكُمْ	لِهَدَى السَّبِيلِ كَايْرَةَ الْمَلَّاحِ
49	فَتَيَمَّمُوهُ	مُخْلِصِينَ	فَمَا لَكُمْ	مِنْ دُونِهِ مِنْ غَبْطَةٍ وَفَلَاحِ
50	الْفُصْلُ لِلشُّورَى	وَتِلْكَ هِيَ	الَّتِي	تَزْعُ الْهُوَى وَتَرُدُّ كُلَّ جِمَاحِ
51	هِيَ لَا تَضِلُّ	سَبِيلَهَا	فَكَأَنَّمَا	خُلِقَ السَّبِيلُ لَهَا بَعِيرٍ نَوَاجِحِ
52	هِيَ لَا بَرَّاحِ	تَرُدُّ كَيْدَ	عَدُوِّكُمْ	وَتَقْلُ غَرَبَ الْعَاصِبِ الْمُجْتَنَاحِ
53	فَتَكْتَفُوا	الشُّورَى	عَلَى اسْتِثْقَالِكُمْ	فِي الرَّأْيِ لَا تُوجِيهِ نَزْعَةُ وَاجِحِ
54	وَيَدُ الْإِلَهِ	مَعَ الْجَمَاعَةِ	فَاضْرِبُوا	بِعَصَا الْجَمَاعَةِ تَطْفُرُوا بِنَجَاحِ
55	كُونُوا	رِجَالًا	عَامِلِينَ	وَكَدِّبُوا
56	وَدَعُوا	التَّحَادُلَ	فِي الْأُمُورِ	فَإِنَّمَا
57	وَاللَّهُ مَا بَلَغَ	الشَّقَاءُ	بِنَا الْمَدَى	بِسَوَى خِلَافٍ بَيْنَنَا وَتَلَاجِحِ

⁴⁷⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânü Hâfız*, ss. 415-418.

58	فُم يَا ابْنَ مِصْرَ فَأَنْتَ حُرٌّ وَاسْتَعْدَ	بِحَدِّ الْجُدُودِ وَلَا تَعُدُّ لِمِرَاحِ
59	سَيِّرٌ وَكَافِحٌ فِي الْحَيَاةِ فَهَدِهِ	دُنْيَاكَ دَائِرًا تَتَاخَرُ وَكَفَاحِ
60	وَأَنْهَانَ مَعَ النَّهَالِ مِنْ عَذْبِ الْحَيَاةِ	فَإِذَا رَقَا فَاْمْتَنَحْ مَعَ الْمُنَاحِ
61	وَإِذَا أَلَحَّ عَلَيْكَ حَطْبٌ لَا تَهْنُ	وَاضْرِبْ عَلَى الْإِلْحَاحِ بِالْإِلْحَاحِ
62	وَخُضِّ الْحَيَاةَ وَإِنْ تَلَاطَمَ مَوْجُهَا	حَوْضُ الْبِحَارِ رِيَاضَةُ السَّبَاحِ
63	وَاجْعَلْ عَيْنَاكَ قَبْلَ خَطْوِكَ رَائِدًا	لَا تَحْسَبَنَّ الْعُمَرَ كَالصَّخْصَاحِ
64	وَإِذَا اجْتَوَيْتَ مَحَلَّةً وَتَنَكَّرْتَ	لَكَ فَاغْدُهَا وَأَنْزِجْ مَعَ التَّنَازِحِ
65	فِي الْبَحْرِ لَا تَتَّبِعْ نَارَ بَوَارِجِ	فِي الْبَرِّ لَا يَلُوبِكَ غَابُ رِمَاحِ
66	وَانْظُرْ إِلَى الْعَرَبِيِّ كَيْفَ سَمَتْ بِهِ	بَيْنَ الشُّعُوبِ طَبِيعَةُ الْكَدَّاحِ
67	وَاللَّهِ مَا بَلَغَتْ بَنُو الْعَرَبِ الْمُنَى	إِلَّا بِنِيَّاتٍ هُنَاكَ صِحَاحِ
68	رَكِبُوا الْبِحَارَ وَقَدْ بَحَمَدَ مَاؤُهَا	وَالجَوَّ بَيْنَ تَنَاحِ الْأَرْوَاحِ
69	وَالْبُرِّ مَصْهُورِ الْحَصَى مُتَأَجِّجًا	يَرْمِي بِنَزَاجِ الشَّوَى لَوَاحِ
70	يَلْقَى فِتْنِيَهُمُ الرِّمَانَ بِهَمَّةِ	عَجَبٍ وَوَجْهِ فِي الْخُطُوبِ وَقَاحِ
71	وَيَشْقُ أَجْوَازَ الْقَفَارِ مُعَامِرًا	وَعُرِّ الطَّرِيقِ لَدَيْهِ كَالصَّخْصَاحِ
72	وَابْنُ الْكِنَانَةِ فِي الْكِنَانَةِ رَاكِدٌ	يَرْتُو بِعَيْنٍ غَيْرِ ذَاتِ طِمَاحِ
73	لَا يَسْتَعْلُ كَمَا عَلِمْتَ دَكَاةً	وَدَكَاةً كَالْحَاطِطِ اللَّمَّاحِ
74	أَمْسَى كَمَا نَهَرَ ضَاعَ فُرَائُهُ	فِي الْبَحْرِ بَيْنَ أَجَاحِهِ الْمُنْدَاحِ
75	فَأَنْهَضَ وَدَعَّ شَكْوَى الرِّمَانِ وَلَا تُنَحْ	فِي فَادِحِ الْبُؤْسَى مَعَ الْأَنْوَاحِ
76	وَازْبَحْ لِمِصْرَ بِرَأْسِ مَالِكَ عِزَّةً	إِنَّ الدَّكَاةَ حُبَالَةُ الْأَرْبَاحِ
77	وَإِذَا رُزِقْتَ رَأْسَةً فَانْسُجْ لَهَا	بُرْدَيْنِ مِنْ حَزْمٍ وَمِنْ إِسْجَاحِ
78	وَاشْرَبْ مِنَ الْمَاءِ الْقَرَّاحِ مُنْعَمًا	فَلَكُمْ وَرَدَتْ الْمَاءَ غَيْرَ قَرَّاحِ

- 43 *Parlamentonun sebepleri hazırlandı, anahtardan başka bir sebep kalmadı.*
- 44 *O, apaçık dillerle seni öven halkının, senin elindeki emanetidir.*
- 45 *Emaneti geri ver ey Fuad! Emaneti geri vermek ancak hoşgörülü birinin huyudur.*
- 46 *Ey Fuad! Halkını yücelere ve varlıklar arasında apaçık görünen bir yere çıkar.*
- 47 *Allah ve mahlukat da şahittir ki; biz hayatta halis hakkı isteyenleriz.*
- 48 *İşte parlamentonun feneri, doğru yola iletmek için denizcilerin ibresi gibi önünüzde.*
- 49 *Yönelin ona samimiyetle! Sizin için ondan başka bir mutluluk ve kurtuluş yoktur.*

- 50 Kesin söz şûrânındır. O, arzuyu tutan ve serkeşliği dizginleyendir.
- 51 O yolunu şaşırılmaz. Sanki yol onun için kenarsız yaratılmıştır.
- 52 Şüphesiz o düşmanlarınızın tuzağını tersine çevirir, saldırgan işgalcinin keskinliğini kırar.
- 53 Düşünce özgürlüğünüz için şûrâya sarılın. Ona başkasının dürtüsü fisıldamaz.
- 54 Allah'ın eli cemaatle beraberdir. Cemaatin asasıyla vurun ki başarı kazanasınız.
- 55 Çalışkan adamlar olun ve sabah daha aydınlık olduğu hâlde lamba taşıyanı yalanlayın.
- 56 İş yapmamayı bırakın. İş yapmamanın hortlaması ancak en kötü hortlaktır.
- 57 Allah'a yemin olsun! Aramızdaki ihtilaf ve düşmanlık dışında bize bu kadar kötülük ulaşmadı.
- 58 Ey Mısır'ın çocuğu, sen özgürsün! Kalk, ataların şerefini geri al, eğlenceye dönme!
- 59 Kolları siva ve hayatta mücadele et! İşte, rekabet ve mücadele yurdu dünyanın...
- 60 (Yağdığında) yağmurun tatlılığından içenlerle beraber sen de iç! Kesildiğinde su çıkaranlarla beraber çıkar!
- 61 Bir sıkıntı başına gelirse alçalma! Israra, ısrarla karşılık ver!
- 62 Dalgası çarpsa da hayata dal! Denize dalmak yüzme sporudur!
- 63 Adımından önce basiretini rehber kıl! Çok suyu az su zannetme!
- 64 Bir yer senden hoşlanmaz ve seni inkâr ederse, ayrıl ondan ve uzaklaşanlarla beraber sen de uzaklaş.
- 65 Denizde burçların ateşi seni döndüremez, karada mızrakların sapı seni bükemez.
- 66 Bak Batılıya, çalışma tabiatı halklar arasında onu nasıl da yükseltti?
- 67 Allah'a yemin olsun! Batı'nın çocukları, arzularına ancak doğru niyetlerle ulaştı.
- 68 Suyu donmuşken denizlere, rüzgârlar salınırken de göğe açıldılar.
- 69 Kara, çakılı ateşten erimiş, yanarken, rengi değiştirecek kadar yakıcı kavurucu (sıcağı) atarken...
- 70 Gençleri, şaşkıncu bir kararlılıkla ve zor olaylardaki cesur bir yüzle, zamanı karşılar.
- 71 Boş alanların ortasını maceracı olarak yarar. Zor yol, onda sanki düz yer gibidir.
- 72 Kinâne'nin çocuğu, Kinâne'de arzuları olmayan bir gözle bakarak uyuyor.

- 73 *Zekâsı şimşek gibi olduğu hâlde, senin bildiğin gibi zekâsını ganimet bilmez.*
- 74 *Acılığının arasındaki engin denizde, tatlılığı kaybolmuş nehir suyu gibi oldu.*
- 75 *Kalk ve zamandan şikâyeti bırak! Darlığın ağırlığında, inleyenlerle inleme!*
- 76 *Sermayen ile Mısır için izzeti kazan! Zekâ, kazançların aracıdır.*
- 77 *Başkanlık sana bahşedildiğinde, ona kararlılık ve yumuşaklıktan iki elbise doku!*
- 78 *Tertemiz sudan kana kana iç! Nicedir bulanık sudan içtin.*

Kasidenin bu bölümünde parlamento bir emanete benzetilerek Kral Fuad'a, parlamentoyu açması tavsiye edilmektedir. Ardından parlamento, halkın önünü aydınlatan bir fenere benzetilerek, halkın parlamento fikrine sahip çıkması tavsiyesinde bulunmaktadır. 50. ile 54. beyitler arasında şûrâya dikkat çekilmekte ve şûrâ sonucu alınan kararların isabetli olacağı ifade edilmektedir. 55. ile 65. beyitlerde tarihten örnekler verilerek Mısırlıların, hayatın zorluklarına karşı mücadeleye devam etmelerinin gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. 66. ile 71. beyitlerde, Batılılar ve onların zorluklarla mücadeleye devam edişleri örnek gösterilmektedir.⁴⁷⁵ Hâtimenin başladığı 72. beyit ile Mısırlıların akıl ve zekâyâ sahip olmasına rağmen onu kullanmadığı belirtilerek muhataplar emir tarzındaki inşâî cümlelere hazırlanmaktadır. Böylece yapılacak tavsiyelerin kabul edilmesi amaçlanmaktadır. 75. beyit ile çalışmaya teşvik edilip şikâyetin terkedilmesi istenmekte ve zekâ sayesinde bunun kolay olacağı belirtilmektedir. 77. beyit ile başarı kazanıldığında adaletten ayrılmamanın önemi belirtilmektedir. Bu ifadede Batılıların, kazandıkları başarı ve elde ettikleri gücü bir zulüm aracı olarak kullandıklarına telmih bulunmaktadır.

Hafız, toplumdaki kargaşayı bitirmek, toplumsal hayatı düzenlemek ve devletin sorumluluk sınırlarını çizmek için bir anayasa hazırlanması gerektiğine vurgu yapmakta ve bu hususu, "*Prens Hüseyin Kamil Paşa'ya*" isimli kasidesinde şu şekilde belirtmektedir:

[Vâfir]⁴⁷⁶

41 وَإِنْ لَمْ يُدْرِكِ الدُّسْتُورُ مِصْرًا فَمَا لِحَيَاتِنَا أَبَدًا قِوَامٌ

41 *Eğer Mısır'a anayasa gelmezse, onun hayatında düzen asla olmayacak.*

⁴⁷⁵ es-Saîd Mahmud Abdullah, *Hafız İbrahim Dirâse Tahlîliyye li Şırâthî ve Şi'rihî*, Dâru'l-Fârâbî, İskenderiye, 1999, s. 62.

⁴⁷⁶ Hafız İbrahim, *Divânu Hâfiz*, s. 471.

1.3. Mısır Toplumuna Sosyal Eleştirileri

Hafız İbrahim, vatanperverliğinin bir tezahürü olarak Mısırlıları tehlikelere karşı uyardı ve onlardan uyanık olmalarını istemiştir. Halkın bir millet olarak yaşayabilmesi için vatan, eğitim, ilim ve basın gibi ihtiyaçlarını gidermesi gerektiği konusunu şiirlerinde işlemiş, Mısırlıların bu ihtiyaçlardan yoksun olmalarına rağmen onları elde etmek için çalışmamalarını, hatta bunların ellerinden alınmasına sessiz kalmalarını eleştirmiş ve onları kınamıştır.

Sosyal eleştirilerinden birinde, İngilizlerin Sudan'ı işgalinden sonra İngiliz ve Mısır bayraklarının beraber göndere çekilmesine ve böylece Sudan'ın İngilizler tarafından aşamalı olarak işgal edilmesine dikkat çekmiştir. Hafız, bu durumun Mısır'ı da olumsuz etkileyeceğini gördüğü için "*Mısır ve İngiliz Bayrağı Hartum Şehrinde*" isimli kasidesinde halkın bu duruma sessiz kalışını şu şekilde kınamıştır: [Tavîl]⁴⁷⁷

1 رُوَيْدَكَ حَتَّى يَخْفِقَ الْعَلَمَانِ وَتَنْظُرَ مَا يَجْرِي بِهِ الْفَتْيَانِ

1 *Yavaş ol! İki bayrak dalgalansın. Sen de gece ile gündüzün ona yaptıklarına bakasın.*

Hafız İbrahim, hayatı boyunca vatanperver kişilerle birlikte olmuş ve onların haklı mücadelesine şiirleriyle destek vermiştir. Ancak mücadelesinin halk tarafından tam anlaşılmadığını ve kendisine yeterli desteğin verilmediğini düşünmektedir. Bu kapsamda, "*Japon Güzeli*" isimli şiirinde şu ifadeleri kullanmaktadır: [Remel]⁴⁷⁸

6 أَنَا لَوْلَا أَنَّ لِي مِنْ أُمَّتِي حَاذِلًا مَا بَتُّ أَشْكُو التُّوْبَا

7 أُمَّةٌ قَدْ فَتَّ فِي سَاعِدِهَا بُعْضُهَا الْأَهْلَ وَحُبُّ الْعُرْبَا

8 تَعَشَّقُ الْأَلْقَابَ فِي عَيْرِ الْعَلَا وَنُقَدِّي بِالنُّفُوسِ الرَّبَّيَا

9 وَهِيَ وَالْأَحْدَاثُ تَسْتَهْدِفُهَا تَعَشَّقُ اللَّهْوَ وَتَهْوَى الطَّرْبَا

10 لَا تُبَالِي لِعِبِّ الْقَوْمِ بِهَا أَمْ بِهَا صَرَفُ اللَّبَالِي لَعِبَا

6 *Eğer, beni yardımsız bırakan kişi ümmetimden olmasaydı, musibetlerden şikâyet etmezdim.*

7 *Halkından nefret edip yabancıları sevmesinin, kendisini zayıflattığı bir ümmet...*

⁴⁷⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 419.

⁴⁷⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 421.

- 8 *Değersiz ünvalara meftun olup, makamlara canlar feda eden,*
 9 *O, olaylar kendisini hedef almışken, eğlenceye âşık ve cümbüşle oyalanıyor.*
 10 *Bir millet kendisiyle mi oynuyor, yoksa kendisiyle zamanın akıp gitmesi mi oynuyor, aldırış etmiyor.*

Hafız'ın, kasidesini yalnızlık psikolojisi içinde yazdığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple kasidenin memuriyet alamadığı dönemde yazılmış olması muhtemeldir.⁴⁷⁹ İlk iki beyitte tüm uğraşlarına rağmen başarıya ulaşamamasını kaderin bir cilvesi olarak gördüğünü ifade etmekte ve kendisini üzen asıl meselenin halkının kendisini desteksiz bırakması olduğunu belirtmektedir. 6. ile 10. beyitler arasında Mısırlıları kınamaya devam eden Hafız'ın eleştirilerinin odağında, Mısırlıların işgale karşı millî bir duruş sergilemeyişleri yer almaktadır. Bu kaside daha sonra inceleneceğinden dolayı, burada bu kadarıyla yetinmek doğru olacaktır.

"*Dişavay Olayından Sonra Yazlığından Döndüğünde Lord Cromer'i Karşılama*" isimli kasidesinde ise şu ifade yer alır: [Meczû'l-Kâmil]⁴⁸⁰

31 وَإِذَا سُئِلْتَ عَنِ الْكِنَانَةِ قُلْ لَهُمْ هِيَ أُمَّةٌ تَلْهُو وَشَعْبٌ يَلْعَبُ

- 31 *Eğer Mısır hakkında sana sorulursa onlara de ki: Onlar eğlenen bir topluluk ve oyun oynayan bir halktır.*

Yukarıdaki beyitte, Mısırlıların vatanlarını düşünmek yerine oyun ve eğlenceye daldıklarını belirten Hafız, işin ciddiyetinin farkında olmadıklarını ifade ederek onları eleştirmiştir. Ancak Dişavay olayında yanlış kararlar alan İngilizler için yazdığı bir kasidede Mısırlılara sosyal eleştiri yapması konu bakımından uygun görünmemektedir.⁴⁸¹

Hafız, Mısırlıların birlik içinde olamamalarını eleştirerek, çektikleri sıkıntının sebebinin aralarındaki ihtilaf olduğunu belirtmiştir. "*Sir Gorst'u Karşılama*" isimli kasidede şu ifadelere yer vermiştir: [Vâfir]⁴⁸²

⁴⁷⁹ Abdullah, *Dirâse*, ss. 52, 53.

⁴⁸⁰ Hafız İbrahim, *Divânu Hâfız*, s. 339.

⁴⁸¹ el-Cundî, *Şâ'iru'n-Nîl*, s. 159.

⁴⁸² Hafız İbrahim, *Divânu Hâfız*, s. 349.

43 وَفِي الشُّورَى بِنَا دَاءٍ عَهِيدٌ قَدِ اسْتَعَصَى عَلَى الطِّبِّ الْعَهِيدِ

43 *Şûrâ meclisimizde eski tıbbın ilacını bulamadığı eski bir hastalık var.*

"Prens Hüseyin Kamil Paşa'ya" isimli kasidesi şöyledir: [Vafir]⁴⁸³

1	لَقَدْ نَصَلَ الدُّجَى فَمَتَى تَنَامُ	أَهْمٌ دَادَ نَوْمَكَ أَمْ هِيَامُ
2	عَمَّا الْمَحْزُونُ وَالشَّاكِي وَأَعْمَى	أَخُو الْبَلْوَى وَنَامَ الْمُسْتَهَامُ
3	وَأَنْتَ ثَقُلِبَ الْكَفَّيْنِ أَنَا	وَأَوْنَةٌ يُقَلِّبُكَ السَّقَامُ
4	تَحَدَّرْتَ الْمَدَامِغَ مِنْكَ حَتَّى	تَعَلَّمَ مِنْ مَحَاجِرِكَ الْعَمَامُ
5	وَضَجَّتْ مِنْ ثَقَلْبِكَ الْحَشَايَا	وَأَشْفَقَ مِنْ تَلْهُفِكَ الظَّلَامُ
6	تَبَيْتُ تُسَاجِلُ الْأَفْلَاكَ سُهْدًا	وَعَيْنُ الْكُونِ رَقَّعَهَا الْمَنَامُ
7	وَتَكْتُمُنَا حَدِيثَ هَوَاكَ حَتَّى	أَذَاعَ الصَّمْتُ مَا أَخْفَى الْكَلَامُ
8	بِرَّتْكَ هَلْ رَجَعْتَ إِلَى رَسِيسِ	مَنْ الدِّكْرِى وَهَلْ رَجَعَ الْعَرَامُ
9	وَقَدْ لَمَعَ الْمَشِيبُ وَدَاكَ سَيْفٌ	عَلَى فَوْدَيْكَ عَلَّقَهُ الْجِمَامُ
10	أَيُّمُلُ بِالْأَدِيبِ أَدِيبِ مِصْرٍ	بُكَاءِ الطِّفْلِ أَرْهَفَهُ الْفِطَامُ
11	وَيَصْرِفُهُ الْهَوَى عَنْ ذِكْرِ مِصْرٍ	وَمِصْرٌ فِي يَدِ الْبَاغِي تُضَامُ
12	عَدِمْتُ بِرَاعَتِي إِنْ كَانَ مَا بِي	هَوَى بَيْنَ الضُّلُوعِ لَهُ ضِرَامُ
13	وَمَا أَنَا وَالْعَرَامَ وَشَابَ رَأْسِي	وَعَالَ شَبَابِي الْخَطْبُ الْجِسَامُ
14	وَرَبَّانِي الَّذِي رَبِّي لَبِيدًا	فَعَلَّمَنِي الَّذِي جَوَّهَ الْأَنَامُ
15	لَعَمْرُكَ مَا أَرَفْتُ لِعَبْرِ مِصْرٍ	وَمَا لِي دُونَهَا أَمَلٌ يُرَامُ
16	ذَكَرْتُ جَلَالَهَا أَيَّامَ كَانَتْ	تَصُولُ بِهَا الْفِرَاعِنَةُ الْعِظَامُ
17	وَأَيَّامَ الرَّجَالِ بِهَا رَجَالُ	وَأَيَّامَ الرِّمَانِ لَهَا غُلَامُ
18	فَأَلْفَقَ مَضْجَعِي مَا بَاتَ فِيهَا	وَبَاتَتْ مِصْرٌ فِيهِ فَهَلْ أُلَامُ
19	أَرَى شَعْبًا بِمَدْرَجَةِ الْعَوَادِي	تَمَحَّحَ عَظْمُهُ دَاءٌ عَقَامُ
20	إِذَا مَا مَرَّ بِالْبِأْسَاءِ عَامٌ	أَطَّلَ عَلَيْهِ بِالْبِأْسَاءِ عَامُ
21	سَرَى دَاءُ التَّوَاكُلِ فِيهِ حَتَّى	تَخْطَفَ رِزْقُهُ ذَاكَ الرِّحَامُ
22	قَدِ اسْتَعَصَى عَلَى الْحُكَمَاءِ مِنَّا	كَمَا اسْتَعَصَى عَلَى الطِّبِّ الْجُدَامُ
23	هَلَاكُ الْفَرْدِ مَنْشُؤُهُ تَوَانٍ	وَمَوْتُ الشَّعْبِ مَنْشُؤُهُ انْقِسَامُ
24	وَإِنَّا قَدْ وَنِينَا وَانْفَسَمْنَا	فَلَا سَعْيَ هُنَاكَ وَلَا وَتَامُ
25	فَسَاءَ مُقَامُنَا فِي أَرْضِ مِصْرٍ	وَطَابَ لِعَبْرِنَا فِيهَا الْمُقَامُ

⁴⁸³ Hafız İbrahim, *Dîvânü Hâfiz*, ss. 367-370.

26	فَلَا عَجَبٌ إِذَا مُلِكَتْ عَلَيْنَا	مَذَاهِبُنَا	وَأَكْثَرْنَا	نِيَامٌ
27	حُسَيْنٌ حُسَيْنٌ أَنْتَ لَهَا فَنَبِيَّةٌ	رِجَالاً	عَنْ طِلَابِ الْحَقِّ	نَامُوا
28	وَكُنْ بِأَبِيكَ لِابْنِ أَخِيكَ عَوْنًا	فَأَنْتَ	بِكَفِّهِ	نِعْمَ
29	أَفْضُ فِي قَاعَةِ الشُّورَى وَنَامًا	فَقَدْ	أَوْدَى	بِنَا
30	وَعَلَّمَهُمْ مُصَادِمَةَ الْعَوَادِي	فَمِثْلُكَ	لَا	يُرْوَعُهُ

- 1 *Karanlık ağarmaya başladı, ne zaman uyursun? Tasa mı yoksa aşk mı seni uykundan alıkoydu?*
- 2 *Mahzun ve şikâyetçi uyukladı. Musibet içinde olan uyukladı, âşık uyudu.*
- 3 *Ara sıra avuçlarını çeviriyorsun, bazen de sıkıntılar seni evirip çeviriyor.*
- 4 *Bulut, gözlerinden öğrenene dek, gözlerinden yaşlar boşaldı.*
- 5 *Dönüp durmandan yataklar sıkıldı. Senin özleminden, karanlık merhamete geldi.*
- 6 *Kâinatın gözü uykuyla karışmışken uykusuzca gezegenleri sayıyorsun.*
- 7 *İstediğin sözü bize söylemiyorsun, hatta sessizliğin bize gizlediğin sözü anlatıyor.*
- 8 *Rabbine yemin olsun! Anılardan arda kalanlara geri döner misin? Aşk geri döner mi?*
- 9 *Ağarmış saçın parladı. İşte şakaklarına ölümün taktığı bir kılıç.*
- 10 *Sütten kesilen çocuk gibi ağlamak bu şaire, Mısır şairine yakışır mı?*
- 11 *Sevgi, Mısır zalimin elinde zulüm görürken, Mısır'ı anmaktan seni alıkoyuyor.*
- 12 *Eğer bedenimin yanıkları arasındaki aşk bende olmasaydı kalemimi kaybetmişim!*
- 13 *Yaşlandığımda benim aşk ile ne işim var? Gençliğim elden gitmiş, işler sıkıntılı.*
- 14 *Lebîd'i eğiten beni de eğitti. İnsanların bilmediği şeyi bana öğretti.*
- 15 *Yemin olsun! Mısır'dan başkası için uykusuz kalmadım. Ondan başkasında umudum yok.*
- 16 *Büyük firavunların içinde gezdiği günlerdeki büyüklüğünü hatırladım.*
- 17 *Adamların, kendisinde adam olduğu günler... Zamanın, kendisine uşak olduğu günler...*
- 18 *Geceleyin onda meydana gelen, yattığım yeri endişelendirdi. Mısır onda bu hâle düştü, ben kınanır mıyım?*
- 19 *Ben sorunların yolunda olan bir toplum görüyorum. Şifasız hastalık iliklerimi söktü.*

- 20 *Eğer sorunlarla bir yıl geçerse, bir diğeri yine sorunlarla başlar.*
- 21 *Başkasından iş bekleme hastalığı yayılır, nihayet şu kalabalık onun rızkını çekip alır.*
- 22 *Tıpkı tıbbın cüzzamı tedavi edemediği gibi, hekimlerimiz de onu halledemediler.*
- 23 *Kişinin ölümünün temelinde gevşeklik, halkın ölümünün temelinde ise ayrılık vardır.*
- 24 *Biz zayıfladık ve ayrıldık. Ne bir çaba var orada ne de bir ittifak.*
- 25 *Mısır toprağına yerleşmemiz kötüleşti. Orada ikamet etmek başkasına iyileşti.*
- 26 *Mezheplerimiz (ayrılığımız), çoğumuz uyurken bize sahip olduğunda şaşılacak bir şey yok.*
- 27 *Hüseyin, Hüseyin! Sen bu iş içinsin! Hakkı alma konusunda uyuyan adamları uyandır!*
- 28 *Baban hürmetine kardeşinin oğluna yardımcı ol! Sen, onun elinde ne güzel bir kılıçsın.*
- 29 *Yay şûrâ salonunda ittifakı! Bizi ve oraları ayrılık bitirdi.*
- 30 *Onlara sorunlarla çarpışmayı öğret! Senin gibisini çarpışma korkutmaz.*

Hafız, kasideye istifhâmla başlamaktadır. İnşâî cümle, dinleyicinin dikkatini çekmekte ve onu kasideyi cevap bekler bir şekilde dikkatle dinlemeye sevk etmektedir. Hüseyin Kamil Paşa'nın (ö. 1917) uykusuzluğundan bahsetmesi, yaşanan kötü durumun onu da üzdüğünü belirtmek içindir. 2. beyitten 9. beyte kadar Mısır'ın kötü hâlinin vasfı ve bu hâlin ona etkisi anlatılmaktadır. 10. ile 18. beyit arasında edebini savunarak kendisini ve Mısır'a duyduğu sevgisini anlatmaktadır. Buna göre Hafız, Mısırlıların hayat şartlarının iyileşeceğine emindir. Çünkü onlar hem firavunlar dönemine kadar giden köklü bir devlet anlayışına hem de İslam sayesinde elde ettikleri insan hakları ve adalet anlayışına sahiptirler.⁴⁸⁴ Bu ifadelerle dayanarak 19. ile 26. beyitler arasında Mısırlıları eleştirmekte ve halkın sorun çıkardığını, başkasından iş beklediğini ve aralarında birlik olmadığını ifade ederek, yabancıların Mısır'a hâkim olmasında, Mısırlıların bu hatalarının etkisi olduğunu belirtmektedir. 29. ve 30. beyitler arasında ise ıslahat yapması için Hüseyin Kamil Paşa'ya hitap etmektedir.

⁴⁸⁴ Abdullah, *Dirâse*, ss. 60, 61.

Bazı Mısırlıların gelişmeleri yanlış değerlendirdiklerini, bazı küçük tavizlerle kandırıldıklarını düşünen Hafız, "28 Şubat Açıklaması" isimli kasidesinde şu eleştirilere yer vermektedir: [Recez]⁴⁸⁵

13	فَتَائِلٌ	لَا	تَعْجَلُوا	إِنَّكُمْ	مَكَانَكُمْ	بِالْأَمْسِ	أَمْ	تَبْرَحُوا
14	وَقَائِلٌ	أَوْسَعُ	بِهَا	حُطْوَةٌ	وَرَاءَهَا	الْعَايَةُ	وَالْمَطْمَحُ	
15	وَقَائِلٌ	أَسْرَفَ	فِي	قَوْلِهِ	هَذَا	هُوَ	اسْتِثْلَالُكُمْ	فَأَفْرَحُوا

13 *Biri der ki: "Acele etmeyin, siz dünkü yerinizdesiniz, ayrılmadınız."*

14 *Bir başkası der ki: "Ardında hedef ve arzular olan ne kadar geniş bir adım..."*

15 *Bir başkası, sözünde haddini aşarak der ki: "İşte bu istiklaliniz, sevinin!"*

İngilizlerin Mısır'dan çekileceklerine dair yaptıkları açıklama karşısında halkın farklı görüşlerde olduğunu gören ve şiirinde bu düşünceleri aktaran Hafız, üç farklı görüşü dile getirmiş, ikinci ve üçüncü görüşü eleştirmiş, üçüncü görüşü eleştirirken görüş sahibinin ileri gittiğini belirterek kendi düşüncesini bu şekilde ifade etmiştir. Yıllardır işgalci olarak Mısır'da kalan İngilizlerin, bir açıklamanın ardından çekileceklerinin düşünülmesinin yanlış olacağını belirten Hafız, olaylara daha ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini ifade etmektedir.

Hafız'ın, Mısırlıları kınamasıyla ilgili en güzel örnekleri, "Yabancıların İmtiyazları" isimli kasidesinde bulmak mümkündür. Zira söz konusu şiir tümüyle Mısırlıları kınamaya ayrılmıştır: [Meczû'l-Vâfir]⁴⁸⁶

1	سَكْتُ	فَأَصْعَرُوا	أَدْبِي	وَقُلْتُ	فَأَكْبَرُوا	أَرْبِي
2	وَمَا	أَرْجُوهُ	مِنْ	بَلَدٍ	بِهِ	ضَاقَ
3	وَهَلْ	فِي	مِصْرٍ	مُفْخَرَةٌ	سِوَى	الْأَلْقَابِ
4	وَذِي	إِزْتٍ	يُكَاتِرُنَا	بِمَالٍ	عَيْرٍ	مُكْتَسَبٍ
5	وَفِي	الرُّومِيِّ	مَوْعِظَةٌ	لِشَعْبٍ	جَدَّ	فِي
6	يُعْتَلُّنَا	بِلَا	قَوْدٍ	وَلَا	دِيَّةٍ	وَلَا
7	وَيَمْشِي	نَحْوَ	رَأْيَيْهِ	فَتَحْمِيهِ	مِنْ	الْعَطَبِ

⁴⁸⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 409.

⁴⁸⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 424-425.

8	فَقُلْ لِلْفَاخِرِينَ أَمَا	لِهَذَا الْفَخْرِ مِنْ سَبَبِ
9	أُرُونِي بَيْنَكُمْ رَجُلًا	رَكِينًا وَاصِحَّ الْحَسَبِ
10	أُرُونِي نِصْفَ مُخْتَرِعٍ	أُرُونِي رُوعَ مُحْتَسِبِ
11	أُرُونِي نَادِيًا خَفْلًا	بِأَهْلِ الْفَضْلِ وَالْأَدَبِ
12	وَمَاذَا فِي مَدَارِسِكُمْ	مِنْ التَّعْلِيمِ وَالْكَتَبِ
13	وَمَاذَا فِي مَسَاجِدِكُمْ	مِنْ التَّيْبَانِ وَالْخُطْبِ
14	وَمَاذَا فِي صَحَائِفِكُمْ	سِوَى التَّمْوِيهِ وَالْكَذِبِ
15	حَصَائِدُ أَلْسِنٍ جَرَّتْ	إِلَى الْوَيْلَاتِ وَالْحَرْبِ
16	فَهُبُوا مِنْ مَرَاقِدِكُمْ	فَإِنَّ الْوَقْتَ مِنْ ذَهَبِ
17	فَهَيِّئْ أُمَّةً الْيَابَا	نِ جَارَتْ دَارَةَ الشُّهْبِ
18	فَهَامَتْ بِالْعُلَا شَعْفًا	وَهَمْنَا بِإِبْنَةِ الْعَنْبِ

- 1 *Sustum, edebimi küçümsediler. Konuştum, aklımı yücelttiler.*
- 2 *Ümidin kendisine ve bana kıt geldiği bir ülkeden ne isteyeyim?*
- 3 *Lakap ve rütbelerden başka Mısır'da övünecek bir şey mi var?*
- 4 *Bir mirasyedi, kazanmadığı bir malla bize övünüyor.*
- 5 *Oyunda ciddi olan bir halk için Rumlarda bir ibret var.*
- 6 *Ne kisas ne diyet ne de korku varken bizi öldürüyor.*
- 7 *Onu ölümden koruyan bayrağına doğru yürüyor.*
- 8 *Söyle övünenlere; bu övüncün bir sebebi yok mu?*
- 9 *Bana aranızdan akıllı olan şerefli bir adam gösterin!*
- 10 *Bana bir yarı mucit gösterin! Bana iyi düşünebilenin çeyreğini gösterin!*
- 11 *Bana edep ve fazilet sahipleriyle dolu bir kulüp gösterin!*
- 12 *Okullarınızda öğretim ve kitaplardan ne var?*
- 13 *Mescitlerinizde açıklama ve hutbelerden ne var?*
- 14 *Kamuflaj ve yalan dışında gazetelerinizde ne var?*
- 15 *Dillerin konuştukları, beddulara ve ölüme sürükledi.*

- 16 *Yataklarınızdan kalkın! Vakit nakittir.*
 17 *İşte Japon milleti! Yıldızların yurdunu geçti.*
 18 *Yüceliği tutkuyla sevdiler; biz ise içkiye aşık olduk.*

Şiir, ‘Antera b. Şeddâd’ın (ö. 614) bir şiiri ile mana, konu ve vezin bakımından aynıdır.⁴⁸⁷ Bu benzerlik Hafız’ın Klasik Ekol’ü benimsediğinin ve klasik edebiyat hakkında geniş bilgisi olduğunun bir göstergesidir. ‘Antera ve Hafız’ın kavmine karşı durumu aynı olduğu için Hafız, hâlini ‘Antera’nın durumuna benzetmektedir.

Hafız, yukarıya aldığımız kasidede sosyal eleştirilerini kimi zaman şiddetlendirirken, kimi zaman yumuşatmıştır.⁴⁸⁸ 2. beyitte arzularının yüceliğine rağmen

⁴⁸⁷ ‘Antera b. Şeddâd kavmi tarafından siyahî olması nedeniyle dışlanmıştı. Ancak güçlü ve kuvvetli oluşu sebebiyle kavminin savaşlarda zafer kazanmasına sebep olduğu için sonraları kavmi tarafından kabul edilmiştir. Hafız, onun şiiriyle aynı vezin ve manadaki kasidesinde kendisini onun yerine koymuştur: [Meczû’l-Vâfir]

سَكَتٌ فَعَرَّ أَغْدَائِي السُّكُوتُ	وَظَنُّونِي لِأَهْلِي	قَدْ نَسِيتُ	1
وَكَيْفَ أَنَا عَنْ سَادَاتِ قَوْمِ	أَنَا فِي فَضْلِ نِعْمَتِهِمْ رُبَيْتُ	2	
وَأَنَّ دَارَتْ بِهَمْ خَيْلُ الْأَعَادِي	وَنَادُونِي أَجَبْتُ مَتَى دُعَيْتُ	3	
بِسَيْفٍ حَدُّهُ يُزْجِي الْمَنَابِيَا	وَرُمِحٍ صَدْرُهُ الْحَتْفُ الْمُمَيْتُ	4	
خَلَفْتُ مِنَ الْحَدِيدِ أَشَدَّ قَلْبًا	وَقَدْ بَلَيْتُ الْحَدِيدُ وَمَا بَلَيْتُ	5	
وَفِي الْحَرْبِ الْعَوَانَ وُلِدْتُ طِفْلًا	وَمِنْ لَبَنِ الْمَعَامِعِ قَدْ سُمَيْتُ	6	
وَإِنِّي قَدْ شَرِبْتُ دَمَ الْأَعَادِي	بِأَفْحَافِ الرَّؤُوسِ وَمَا رَوَيْتُ	7	
فَمَا لِلرُّمَحِ فِي جِسْمِي نَصِيبُ	وَلَا لِلسَّيْفِ فِي أَعْضَائِي قُوْتُ	8	
وَلِي بَيْتٌ عَالًا فَلَكَ التُّرْبَا	تَحْرِزُ لِعُظْمِ هَيْبَتِهِ الْبَيْتُ	9	

- 1 *Sustum düşmanlarımı suskunluğum aldattı da ailemi unuttuğumu zannettiler.*
- 2 *Ben iyilikleri sayesinde yetişmişken kavmimin efendilerini nasıl unuturum?*
- 3 *Eğer düşmanların atları onlara tekrar saldırır da bana seslenirlerse ne zaman çağırılsam icabet ederim.*
- 4 *Keskinliğinin ölüm yaydığı bir kılıçla, ucu yok edici ve öldürücü bir mızrakla...*
- 5 *Demirden daha katı bir kalp yarattım, demir paslandı ama ben paslanmadım.*
- 6 *Şiddetli bir savaşta çocuk olarak doğdum, savaşın sütünden içirildim.*
- 7 *Ben düşmanların kanlarını kafataslarından içtim de kanmadım.*
- 8 *Ne bedenimde mızrağın bir nasibi var ne de organlarımda kılıcın bir azığı...*
- 9 *Süreyya yıldızının üzerinde, yüceliğinden dolayı diğer evlerin secde ettiği bir evim var.*

Bkz. ‘Antera b. Şeddâd, *Dîvânu ‘Antera b. Şeddâd*, 2.b., thk. Hamdû Tammâs, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 2004, ss. 83-84.

⁴⁸⁸ Abdullah, *Dirâse*, s. 65.

Mısır'ın arzularına dar geldiğini belirterek, lakap ve rütbeden başka bir şeyin önemsenmediğini ifade etmiştir. Bu ise, olayların tamamen şekli olduğunu belirtmek içindir. Bu ifadeyi iki türlü anlamamız mümkündür. İlki, halkın makamların peşinde gitmesi, onlara sahip olmaya çalışması ve kişisel çıkarlarını toplumun çıkarlarından önde tutması; ikincisi, bu makamlarda liyakatsiz insanların bulunmasıyla bu makamların şekilden ibaret hâle getirilmesidir. 4. beyitte halkı mirasyedi olarak nitelemekte, 5. ile 7. beyitler arasında ise onların, oynanan oyunların farkında olmadıklarını belirtmektedir. 8. beyitte düşüncelerinin, başkaları tarafından aktarılmasını istemesi, kendisini muhatap olarak görmek istemediğini ve asıl muhatabı yani Mısır halkını ileri derecede kınadığını belirtmektedir. Arap şiirinin özellikleri arasında bulunan bu üslup, onun konuşmaktan bıktığını ifade etmektedir. 9. ile 11. beyitlerde halk arasında dikkate değer bir kişiliğin olmadığını belirtmektedir. Bu ifadeleriyle Hafız, kendisinin ve mücadelesinin halk tarafından anlaşılmadığına dikkat çekmektedir. 12. beyitte üslup değişmekte ve emir kalıpları soru kalıplarına dönüşmektedir. Bu üslup değişikliğiyle konu, kişilerden kurumlara doğru evrilmektedir. 12. beyitte, okullar ve eğitim materyalleri, 13. beyitte mescit ve vaizler, 14. beyitte halkı doğru bilgilendirmesi gereken gazeteler, eleştirilerden nasibini almaktadır. 14. beyitte dinleyici, istisnadan sonra övgü ifade edileceğini beklemekte ama müstesnalar eleştirinin dozunu artırmaktadır.⁴⁸⁹ Beyitte nebevî ifadelerin bulunması, manayı kuvvetlendirmektedir.⁴⁹⁰ 15. beyitte halk, gereksiz yere çok konuşmaları, her duyduklarına inanmaları ve yaptıkları yıkıcı tenkitler sebebiyle eleştirilmektedir.

Hafız, tüm bu eleştirileri, yapacağı tavsiyesi için bir araç olarak kullanmakta ve 16. beyitte tavsiyede bulunmaktadır. Eğer doğrudan nasihat etseydi, nasihatın etkisi daha az olabilirdi. Ancak halkın hatalarının yüzlerine vurulmasından sonra yapılan nasihat, daha etkili olmaktadır. Yapılan nasihat, içerisinde tevbihi de barındırmaktadır. Buna göre sadece yukarıda sayılan yanlışları terk etmek yetmez, gayret etmek ve çok çalışmak da gerekmektedir.⁴⁹¹

17. beyitte tarihî bir olaydan verdiği örnek, nasihatı güçlendirmektedir. Tarihî olaylardan örnekler vermek siyâsî hitapta önemli bir unsurdur. Hâtimedeki nasihatın başka

⁴⁸⁹ Bu üslup "*Te'kidu'z-Zemm bimâ Yuşbihu'l-Medh*" olarak adlandırılır.

⁴⁹⁰ Abdullah, *Dirâse*, s. 156. İlgili hadis-i şerif şöyledir: Mu'az'dan (ra) nakledilir: " وَهَلْ يُكِبُّ النَّاسَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ فِي "النَّارِ، إِلَّا حَصَانِدُ السَّبْتِهِمْ؟" *"İnsanları yüzü üzere cehenneme sürükleyen dillerinin yaptıklarından başkası mıdır?"* Hadisin tamamı için bkz. İbn Mâce, Fiten, 12.

⁴⁹¹ Abdullah, *Dirâse*, s. 65.

milletten örnekle verilmesi, nasihatın uyulabilir olduğunu belirtmektedir. 16. ile 18. beyitler arası hâtimedir. Hâtime önceki beyitlerle ilgilidir.

Kasidede 1. ve 2. beyit matla‘; son üç beyit ise hâtimedir. Halkın ordu, toplum, ilim, din gibi alanlarda zayıf olduğu belirtilmekte ve nasihatle kaside son bulmaktadır. Kasidedeki sorular, muhatabın cevabı kendisinin bulmasını, böylece zafiyeti kendisinin itiraf etmesini amaçlamaktadır. Hafız, bu kasidede Mısır halkının boş işlerle uğraştığını, övünecekleri bir şeylerinin olmadığını, ders kitaplarının genç nesillerin eğitiminde fayda sağlamadığını ve vaizlerin gerçekleri anlatmak yerine halkı oyalayıcı hikâyeler anlattıklarını belirterek bu konuda onların Japon milletini örnek almaları gerektiğini belirtmektedir.

Hafız İbrahim'in, ülkesindeki ve çevresindeki gelişmeleri takip etmedikleri, eğlence peşinde koştukları, aralarında ortak bir görüşe ulaşamadıkları, başkasından iş beledikleri, geçmişteki yapılanlarla övünüp yeni bir gelişme ortaya koyamadıkları, İngilizlerin vaatlerine kandıklarını, yapılan hilelerin farkına varmadıkları şeklinde sosyal eleştiriler yaptığı görülmektedir. Bu eleştirilerdeki amaçsa Mısırlıların, kendilerinde bulunan bu hali değiştirmelerini sağlamaktır.

1.4. Mısır Yöneticilerine Eleştirileri

Şiir, her dönemde siyâsî otoriteyi uygulamaları nedeniyle eleştiriye tabi tutmuştur.⁴⁹² Hafız, Mısır için idealleri olan bir şairdir. Bu ideallere ulaşmak arzusuyla halkı kimi zaman uyarmış, kimi zaman eleştirmiştir. Bu eleştirilerden yöneticiler de nasibini almıştır. Örneğin Hafız "*İmparatoriçe Eugenia'ye*" isimli şiirinde, Hidiv İsmail Paşa'yı (ö. 1895) eleştirerek şunları ifade etmektedir: [Hafız]⁴⁹³

ج	وَيَا شَمْسَ ذَلِكَ الْمَهْرَجَانِ	1	أَيْنَ يَوْمُ الْقَنَالِ يَا رِيَّةَ النَّا
حَمَالِ	أَيْنَ الْعَزِيْزُ ذُو السُّلْطَانِ	2	أَيْنَ مُجْرِي الْقَنَالِ أَيْنَ مُمِيْثِ الْ
بِنَالِ	رَبِّ الْقُصُوْرِ رَبِّ الْقِيَانِ	3	أَيْنَ هَاوُوْ مِصْرَ أَيْنَ أَبُو الْأَشْدِ
وَاهِبِ	الْأَلْفِ مُكْرِمِ الضِّيْفَانِ	4	أَيْنَ لَيْثِ الْجَزِيْرَةِ ابْنِ عَلِيٍّ
فِيهِ	أَرْزَاقُنَا وَنَحْبُو الْأَمَانِ	5	أَيْنَ دَا الْقُصْرِ بِالْجَزِيْرَةِ بَحْرِي
ر	وَلِلْسَعْدِ كَوَكْبِ مُتَوَانِي	6	فِيهِ لِلنَّحْسِ كَوَكْبِ مُسْرِغِ السِّيِّ

⁴⁹² Mehmet Mesut Ergin, "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Sosyal Unsurlar", *Nüsha*, Sayı 21, Bahar 2006, s. 59.

⁴⁹³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 328-330.

7	قَد جَرَى النَّيْلُ تَحْتَهُ بِحُشْوَعٍ	وَأَنْكِسَارٍ وَهَابَهُ	الْفَتَيَانِ
8	كُنْتُ بِالْأَمْسِ جَنَّةَ الْخُورِ يَا قَصْدُ	رُ فَأَصْبَحْتَ جَنَّةَ الْحَيَوَانِ	
9	حَطَرَ اللَّيْثُ فِي فِنَائِكَ يَا قَصْدُ	رُ وَقَدْ كُنْتُ مَسْرَحًا لِلْجِسَانِ	
10	وَعَوَى الذَّبُّ فِي نَوَاحِيكَ يَا قَصْدُ	رُ وَقَدْ كُنْتُ مَعْقَلًا لِللِّسَانِ	
11	وَحَبَاكَ الزُّوَارُ بِالْمَالِ يَا قَصْدُ	رُ وَقَدْ كُنْتُ مَصْدَرِ الْإِحْسَانِ	
12	كُنْتُ تُعْطِي فَمَا لَكَ الْيَوْمَ تُعْطَى	أَيْنَ بَانِيكَ أَيْنَ رَبُّ الْمَكَانِ	
13	إِنْ أَطَافَتْ بِكَ الْخُطُوبُ فَهَيْدِي	سُنَّةَ الْكُونِ مِنْ قَدِيمِ الزَّمَانِ	
14	رُبَّ بَانٍ نَأَى وَرُبَّ بِنَاءٍ	أَسْلَمْتَهُ النَّوَى إِلَى غَيْرِ بَانِي	
15	تِلْكَ حَالُ الْإِيوَانِ يَا رَبَّةَ النَّا	جِ فَمَا حَالُ صَاحِبِ الْإِيوَانِ	
16	قَدْ طَوَاهُ الرَّدَى وَلَوْ كَانَ حَيًّا	لَمَشَى فِي رِكَابِكَ التَّقْلَانِ	
17	وَتَوَلَّتْ حِرَاسَةَ الْمُؤَكَّبِ الْأَسَدِ	حَى نُجُومِ السَّمَاءِ وَالنَّيِّرَانِ	
18	إِنْ يَكُنْ غَابَ عَنِّ حَبِيبِكَ تَاجُ	كَانَ بِالْعَرَبِ أَشْرَفَ التَّيْجَانِ	
19	فَلَقَدْ زَانَكَ الْمَشِيبُ بِنَاجِ	لَا يُدَانِيهِ فِي الْجَلَالِ مُدَانِي	
20	ذَاكَ مِنْ صَنَعَةِ الْأَنَامِ وَهَذَا	مِنْ صَنِيعِ الْمُهَيِّمِ الدَّيَانِ	
21	كُنْتُ بِالْأَمْسِ ضَيْفَةً عِنْدَ مَلِكِ	فَآنزِلِي الْيَوْمَ ضَيْفَةً فِي خَانِ	
22	وَاعْدُرِينَا عَلَى الْمُصُورِ كِلَانَا	غَيْرَتُهُ طَوَارِيءُ الْحَدَثَانِ	

- 1 Ey tacın sahibesi ve şu festivalin güneşi! Nerede o Kanal günü?
- 2 Nerede Kanalı akıtan? Nerede malı öldüren? Sultanlığın sahibi aziz nerede?
- 3 Nerede Mısır'ın Harun'u? Nerede aslan yavrularının babası, sarayların ve şarkıcı kadınların sahibi?
- 4 Nerede binler veren, misafirlere ikram eden adanın aslanı, Ali'nin oğlu?
- 5 Yiyeceklerimizin içerisinde aktığı ve arzularımızın geliştiği adadaki bu saray nerede?
- 6 Orada talihsizlikte gidişi hızlı bir yıldız, saadet için ise kalıcı bir yıldız vardır.
- 7 Gece-gündüz onu korkuturken, Nil onun altında huşu ve zilletle akar.
- 8 Ey saray! Sen dün güzel kadınların bahçesiydin, artık hayvanat bahçesi oldun.
- 9 Ey saray! Sen güzel kadınların tiyatrosuyken aslan avlunda yürüyordu.
- 10 Ey saray! Sen dilleri susturanken etrafında kurt ulurdu.
- 11 Ey saray! Sen ihsanın kaynağıyken ziyaretçiler sana para akıtıyordu.

- 12 *Sen verirdin. Bugün ne oldu sana da, alır oldun? Nerede seni inşa eden? Nerede bu mekânın sahibi?*
- 13 *Eğer istenmeyen şeyler seni kuşatırsa, bu kâinatın eskiden beri gelen sünnetidir.*
- 14 *Nice inşa eden uzaklaştı ve uzaklık nice binayı, kendisini yapandan başkasına teslim etti*
- 15 *Ey tacın sahibi! Bu azametli binanın hâlidir. Köşkün sahibinin hâli nedir?*
- 16 *Ölüm onu saklamıştır. Eğer diri olsaydı iki topluluk (insan ve cin) seni takip ederek yürürdü.*
- 17 *Göğün yıldızları ve güneşle ay, yüce kervanın bekçiliğini üstlendi.*
- 18 *Eğer Batı'daki taşların en şerefli olan taş alından yok olursa,*
- 19 *Yaşlılık seni, yaklaşan azametine yaklaşamadığı bir taş ile süslemiş.*
- 20 *Şu, insanların yaptıkları ve bu, el-Muheymîn ve ed-Deyyân'ın yaptığı!*
- 21 *Dün sultanın yanında misafirdin. Sen gel, bugün hana misafir ol!*
- 22 *Her ikimizin de kusuruna bakma! Âni gelişen olaylar onu değiştirdi.*

Bu kasideyle ilgili olarak, Mustafa Sadık er-Râfi'î (ö. 1937), Hafız İbrahim'in kasideyi kendisine okuduğunu, kendisinin de onu eleştirdiğini, eleştirisinin sosyal/siyasal konuların şiirde yer almasının yanlışlığı şeklinde olduğunu, ancak Hafız'ın sosyal/siyasal konularda yazmaya devam ettiğini ifade etmektedir.⁴⁹⁴ Bu hatırası, "İmparatoriçe Eugenia'ye" isimli şiirin Hafız'ın ilk şiirlerinden olduğunu ortaya koymaktadır.

Hafız bu şiirinde, lüks harcamalar yapan Hidiv İsmail Paşa'yı, Süveyş Kanalı'nın açılışı için gelen misafirlere yaptığı harcamalardan dolayı eleştirmiş, eleştirilerinden Fransız Kraliçesi Eugenia (ö. 1920) de nasibini almıştır. İlk beyitte Eugenia'yi zikretmesine rağmen hemen ardından 2. ile 7. beyitler arasında İsmail Paşa'yı zikredip eleştirilerini ifade etmesi asıl hedefin İsmail Paşa olduğunu göstermektedir. "Malı öldüren" ifadesi, onun lüks harcamalarına işaret etmektedir. Ancak eleştiri ve şikâyetlerinin yanına bazı güzel sözler de yerleştirmiştir. "Kanalı akıtan" ve "sultanlığın sahibi aziz" ifadeleri buna örnek verilebilir. 3. beyitte, geçmişteki güçlü şahsiyetlere atıf yapmakta ve önce Harun'u (as), sonra Mehmed Ali Paşa (ö. 1849) hanedanını zikretmektedir. 5. beyitte sarayı konu etmekte ve bunun arkasından gelen beyitlerdeki konuya bir geçiş olarak kullanmaktadır. 6.

⁴⁹⁴ er-Râfi'î, *Qalem*, III, 260.

ve 7. beyitler, eleştirilerin yanında bazı iltifatların varlığına örnek verilebilir. Hafız, 8. ile 14. beyitler arasında sarayı konu edinmekte ve eski ile yeni dönem kıyaslaması yaparak, bu durumdan sorumlu tuttuğu İsmail Paşa'yı eleştirmektedir. 8. beyitte, İsmail Paşa'nın saraya yaptırdığı hayvanat bahçesini eleştirmekte, 9. ile 12. beyitlerde sarayın, dolayısıyla Mısır yönetiminin eskiden güçlüyken o dönemde zayıfladığını ifade etmektedir. 13. ile 17. beyitler arasında, yaşanan bu durumun, sünnetullahın bir gereği olduğunu anlatmakta, 15. beyitte Eugenia'ye hitap etmektedir. 18. beyitte konuyu tekrar Eugenia'ye getirmekte ve dün misafir iken lüks bir karşılama yapılmasını, misafirliği bittiğinde ise bir otele yerleşmesini konu ederek kasideyi sonlandırmaktadır.

Hafız, istişare meclisinde görev yapanların dirayetli olmadıklarını belirterek "*Lord Cromer'a Veda*" isimli kasidesinde şunları dile getirmiştir: [Tavîl]⁴⁹⁵

32 فَلَيْسَ بِهَا عِنْدَ التَّشَاوُرِ مِنْ فَئِي أَبِي إِذَا مَا أَصْدَرَ الْأَمْرَ أَوْرَدَا

32 "Orada, istişare esnasında onurlu olan, karar verdiğinde uygulayan bir genç yoktur."

"*Hafız'dan Hidiv Abbâs'a Telgraf*" isimli kasidede Mısırlı yöneticilerin halkın ne sevinci ne de hüznü ile ilgilendiğini, ayrıca yöneticilerin konuşmalarına halkın kandığını belirterek şunları ifade etmiştir: [Kâmil]⁴⁹⁶

1 عِيدٌ هُنَا وَهُنَاكَ قَامَ الْمَأْتَمُ مَلِكٌ يَنْوُحُ وَتَابِعٌ يَتَرْتَمُ
2 عَجَبًا أَرَى تِلْكَ الدِّمَاءَ فَهَذَا هُنَا دَمٌ فَرِحَةٍ وَهُنَاكَ لِلْقَتْلِ دَمٌ

1 Burada bir bayram, şurada ise matem var. Bir sultan sesleniyor ve halk terennüm ediyor.

2 Ne garip ki şu kanları görüyorum! Buracıkta bir sevinç kanı ve şuracıkta öldürülenlerin kanı var.

"*Mısır Şairi Hafız'dan Mısır Meliki Fuad'a*" isimli kasidede eleştirilerini şöyle dile getirmiştir: [Hafîf]⁴⁹⁷

1 يَا مَلِيكَاً بِرَعْمِهِ يُلْبَسُ التَّاجُ وَيَرَقَى لِعَرْشِهِ مَمْلُوكَا
2 إِنَّ أُمَّتْكَ يَدَاكَ تَحْرِيبُ مِصْرَ فَلَقَدْ مَهَّدَ الْحَرَابَ أَبُوكَ
3 أَبَقِ شَيْئاً إِذَا مَضَيْتِ دَمِيمَا عَمَّ قَرِيبٍ يَأْتِي عَلَيْهِ بَنُوكَا

⁴⁹⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 343.

⁴⁹⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 566.

⁴⁹⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 566.

- 1 *Ey kendisine rağmen taç giydirilen ve tahtına bir köle gibi çıkan Melik!*
- 2 *Eğer ellerinle Mısır'ın tahrib edilmişse; baban zaten bu tahribatı hazırlamıştı.*
- 3 *Pek yakında kötü bir yâdla ayrılacağın zaman bari oğullarının yok edeceği da bir şey bırak.*

Yakın dönem Mısır tarihinde bir sultan ve üç kral vardır. Bunlar sırasıyla; Sultan Hüseyin Kamil, Melik I. Ahmed Fuad, Melik Faruk ve Melik II. Ahmed Fuad'dır. Hafız'ın yaşadığı dönem itibariyle yalnızca ilk meliki görebildiği ve yukarıdaki kasidede bahsedilen kişinin Melik I. Ahmed Fuad olduğu anlaşılmaktadır. İlk beyitte kendisine rağmen ifadesiyle İngiltere'nin Mısır için aldığı bağımsızlık kararının ardından aniden melik unvanı alması ve kendisinin bile haberinin olmaması kastedilmiş olabilir. Ancak "بِرْغَمِهِ" yerine "بِرْغَمِنَا" ifadesinin olması daha doğru görülmektedir.⁴⁹⁸ Böylece alınan bağımsızlık kararının ve ardından I. Ahmed Fuad'ın Melik ilan edilmesinin halk tarafından kabul edilmediği ifade edilmiş olmaktadır. Melik I. Ahmed Fuad'ın babası Kral Hidiv İsmail'dir. 2. ile 3. beyitte yaptığı yanlışlar ve yönetim tarzı nedeniyle babasına benzetilerek eleştirilmektedir. Mısır'da meydana getirdiği tahribatı ileri götürmemesini, babadan oğula tevarüs eden bu âdetin devam edebilmesi için oğullarına da tahrip edebilecekleri bir şeyler bırakması ifade edilerek eleştiri istihza ile pekiştirilmektedir.

"*Dubâra Sarayı ve 'Âbidîn Sarayı*" isimli kasidede Hafız, eleştirilerini şöyle dile getirmiştir. [Kâmil]⁴⁹⁹

1 فَصَّرَ الدُّبَارَةَ مَا لِلْيَيْتِكَ رَابِضًا وَالذَّئِبُ فِي فَصْرِ الْإِمَارَةِ يَحْجَلُ
2 إِنِّي سَمِعْتُ بِعَابِدِينَ عَوَاءَهُ فَعَجِبْتُ كَيْفَ يَسُودُ مَنْ لَا يَعْقِلُ

- 1 *Dubâra Sarayı! Aslanın çökmüş, kurt imaret sarayında zıplıyor*
- 2 *Ben 'Âbidîn'de ulumasını işittim ve akılsızın nasıl efendilik ettiğine şaşım.*

Kasideye bir mekâna hitap ederek başlamak, klasik Arap edebiyatı geleneklerindedir. Araplar, atlâlê⁵⁰⁰ hitap etmişler ve kalıntılar üzerine şiirler yazmışlardır. Yukarıda aktardığımız kasidenin, Dubâra Sarayı'na hitap ederek başlaması bu

⁴⁹⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz İbrâhîm*, thk. Muhammed Fevzi Hamza, Mektebetu'l-Âdâb, Kahire, 2013, s. 275.

⁴⁹⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 566.

⁵⁰⁰ Atlâl: Şairin bedevî kabilededeki bir kıza karşı hislerini, kabile göçtükten sonra geride bıraktıkları kalıntılar üzerinde, mubâlağalı bir şekilde ifade etmesidir. Bkz. Saîd el-Eyyûbî, *'Anâsıru'l-Vahde fi's-Şi'ri'l-Câhilî*, Mektebetu'l-Me'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', Rabat, 1986, s. 318.

geleneğin devam ettirildiğini göstermektedir. ‘Âbidîn Sarayı'nda hidiv, Dubâra Sarayı'nda ise İngiliz temsilcisi bulunmaktadır. Dönemin Mısır yöneticisinden şikâyet ettiği anlaşılan Hafız, şikâyetini Dubâra Sarayı'nda oturan İngiliz temsilcisine yapıyormuş gibi anlaşılrsa da, sarayın gerçek sahibi olan Mehmed Ali Paşa'yı kastettiği anlaşılmaktadır. Çünkü Hafız, işgalcilere karşı duran bir şairdir.

Hafız, yöneticilerin kendi çıkarlarını düşündüğünü ifade ederek "*Mısır'ın Siyâsî Durumu Şiirinden*" isimli kasidesinde şunu dile getirmektedir: [Kâmil]⁵⁰¹

1 قَدْ مَرَّ عَامٌ يَا سَعَادُ وَعَامٌ   وَابْنُ الْكِنَانَةِ فِي حِمَاهُ يُضَامُ
2 صَبُّوا الْبَلَاءَ عَلَى الْعِبَادِ فَيَنْصِفُهُمْ   يَنْجِي الْبِلَادَ وَنَصْفُهُمْ حُكَّامُ
3 أَشْكُو إِلَى قَصْرِ الدُّبَارَةِ مَا جِئِي   صِدْقِي الْوَزِيرُ وَمَا جِئِي عِلَّامُ

- 1 Ey Suad! Mısırlı, korusunda ezilmekte iken, bir yıl ve bir yıl daha geçti.
- 2 Döktüler belayı kulların üzerine ve yarısı ülkeyi yönetirken yarısı da ülkeden para topladılar.
- 3 Bakan Sıtkı'nın işlediği cinayetleri ve Allâm'ın topladıklarını Dubâra Sarayı'na şikâyet ediyorum.

"*Mısır'ın Siyâsî Durumu Şiirinden*" isimli kaside, yaklaşık 200 beyitten oluştuğu hâlde divana şiirin bir kısmı alınmıştır. Hafız, bu şiiri vefatından önce kaleme almış, ancak tutuklanma tehlikesine karşı şiiri yayımlamamıştır.⁵⁰² Kasidenin tüm beyitlerinin günümüze gelemeşi de bu sebeple olabilir. Bu yüzden kasidenin tam bir tahlilinin yapılması mümkün değildir. Buraya aldığımız bölüm, kasidenin matla'ını oluşturmaktadır. Hafız, şiire Arap âdetinde olduğu gibi Suad isimli bir kıza hitap ederek başlamaktadır. Nitekim peygamberimize hitaben yazılan "*Kasîde-i Burde*" isimli kaside de Suad isimli bir kıza hitaben başlamaktadır. İlk beyitte Mısır halkının yıllardır çektiği sıkıntı dile getirilmekte, 2. beyitte bunun sorumlusu olarak yöneticiler gösterilmekte, 3. beyitte ise bakanların adları zikredilmektedir. Bu isimlerin açıkça zikri Hafız'ın açık sözlülüğünün bir işaretidir.

Hafız İbrahim'in bu başlık altında lüks harcama yaptıkları, yolsuzluk yaptıkları, halktan kopuk bir siyaset izledikleri ve Mısır'ın kaynaklarını tahrip ettikleri gerekçesiyle

⁵⁰¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 419.

⁵⁰² el-Cundî, *Şâ'iru'n-Nîl*, s. 154.

yöneticileri eleştirdiği görülmektedir. Böylece halkın, kendisini yöneten kişilerle ilgili daha duyarlı ve hakkını arayıcı olması amaçladığı görülmektedir.

2. Hilâfete Bağlılığı

Hafız'ın Mısır'a olan sevgisi Müslüman coğrafyayı sevmesine engel değildir. O, vatanperver kişiliği nedeniyle nasıl Mısır sevdalısıysa, inandığı dinî değerler nedeniyle de kendisini Müslüman coğrafyaya karşı sorumlu hissetmektedir. O, Mısır'a bağlı olduğu kadar Osmanlı Devleti'ne ve Müslümanların birliğini temsil eden halifeye de bağlıdır. Çağdaşlarından Nûbar Paşa (ö. 1899) ve Mustafa Fehmî (ö. 1914) gibi şairler Osmanlı Devleti'ni şiddetle eleştirirken; Ahmed Şevkî ve Hafız İbrahim gibi şairler, Türklerin velayetini kabul etmişler, bu düşüncelerini şiirlerinde açıkça ifade etmişlerdir.⁵⁰³

Sahip olduğu bu düşünceler sebebiyle, "Yüce Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Bayramı" isimli bir kaside yazan Hafız, şunları ifade etmektedir: [Tavîl]⁵⁰⁴

1	أُخْصِي مَعَانِيكَ الْقَرِيضُ الْمُهْدَبُ	عَلَى أَنَّ صَدَرَ الشِّعْرِ لِلْمَدْحِ أَرْحَبُ
2	لَقَدْ مَكَنَ الرَّحْمَنُ فِي الْأَرْضِ دَوْلَةً	لِعُثْمَانَ لَا تَعْفُو وَلَا تَشَعَّبُ
3	بَنَاهَا فَطَنَتْهَا الدَّرَارِي مَنَازِلًا	لِبَدْرِ الدُّجَى ثُبَى وَلِلسَّعِدِ تُنْصَبُ
4	وَقَامَ رِجَالٌ بِالْإِمَامَةِ بَعْدَهُ	فَرَادُوا عَلَى ذَاكَ الْبِنَاءِ وَطَنَبُوا
5	وَرَدُّوا عَلَى الْإِسْلَامِ عَهْدَ شَبَابِهِ	وَمَدُّوا لَهُ جَاهًا يُرْجَى وَيُرْهَبُ
6	أَسْوَدَ عَلَى الْبُسْفُورِ نَحْمِي عَرِينَهَا	وَتَرَعَى نِيَامَ الشَّرْقِ وَالْعَرَبِ يَتْرَبُ
7	هَلَا وَثَبَاتٌ تَحْتَ ظِلِّ هَالِكِهَا	كَمَا مَرَّ سَهْمٌ أَوْ كَمَا انْقَضَ كَوْكَبُ
8	إِذَا رَاعَهَا مَسٌّ مِنَ الضَّيْمِ خَلَّتْهَا	كَمَنْ رَاعَهُ بِالْمَسِّ سِلْكٌ مُكْهَرَبُ
9	وَإِنْ هَرَّهَا ذَاكَ الْهَالِكُ لِحَادِثِ	رَأَيْتَ قَضَاءَ اللَّهِ بِمَشِي وَبِزَكَبُ
10	إِذَا ضَاءَتْ الْأَحْسَابُ يَوْمًا لِمَعْرِقِ	فُعُثْمَانُ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ هُمْ أَبُ
11	وَإِنْ تَاهَ بِالْأَبْنَاءِ وَالْبَاسِ وَالِدُ	فَأَوْلَى الْوَرَى بِالْيَبِيهِ ذَاكَ الْمَعْصَبُ
12	فَهَذَا سُلَيْمَانٌ وَقَانُونُ عَدْلِهِ	عَلَى صَفْحَاتِ الدَّهْرِ بِالْيَبْرِ يُكْتَبُ
13	وَذَاكَ الَّذِي أَجْرَى السَّفِينِ عَلَى الثَّرَى	وَسَارَ لَهُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ مَرْكَبُ
14	عَلَى بَابِهِ الْعَالِي هُنَاكَ تَأَلَّفَتْ	سُطُورٌ لِأَقْلَامِ الْجَلَالَةِ تُنْسَبُ
15	هُنَا فَاحْفَظُوا الْأَبْصَارَ عَرْشِ مُحَمَّدٍ	هُنَا الْفَاتِحِ الْغَازِي الْكَمِي الْمُدْرَبُ

⁵⁰³ Hüseyin Yazıcı, "Mısırlı Bir Şair Ahmed Şevkî ve Şiirlerinde Sultan II. Abdülhamid", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 4, İstanbul, 1997, s. 184.

⁵⁰⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânü Hâfız*, ss. 331-333.

16	وَمَا كَانَ مِنْ عَبْدٍ الْمَجِيدِ إِذِ اخْتَمَى	بِأَكْنَافِهِ كُوشُوطُ وَالْحَطْبُ غَيْهَبُ
17	يُنَادِيهِمْ أَمَّا نَزِيلِي فَدُونُهُ	حَيَاتِي وَأَمَّا صَارِمِي فَمُشْطَبُ
18	فَإِنْ كَانَتْ الْحُسْنَى فَلِي سَمَاؤُهَا	وَإِنْ كَانَتْ الْأُخْرَى فَشُدُّوا وَجَرِّبُوا
19	كَذَلِكَ كَانُوا يَسْتَقِرُّونَ فِي الدُّرَا	وَأَعْدَاؤُهُمْ فِي الْعَرَبِ تَشْقَى وَتُنْكَبُ
20	فَكَمْ طَلَبُوا مِنْهُمْ أَمَانًا فَأَمَّنُوا	وَأَمْسَى لَهُمْ فِي الشَّرْقِ مَسْرَى وَمَسْرَبُ
21	فَكَانَ أَمَانَ الْقَوْمِ وَالشَّرْقِ مَشْرِقُ	فَأَضْحَى امْتِيَّازَ الْقَوْمِ وَالشَّرْقِ مَعْرَبُ
22	يُثْوَلُونَ فِي هَذِي الرُّبُوعِ تَعْصَبُ	وَأَيُّ مَكَانٍ لَيْسَ فِيهِ تَعْصَبُ
23	فَيَا شَرْقُ إِنَّ الْعَرَبَ إِنْ لَانَ أَوْ قَسَا	فَفِيهِ مِنَ الصَّهْبَاءِ طَبَعٌ مُدَوَّبُ
24	فَحَفَّ بِأَسْهَا فِي الرَّأْسِ وَالرَّأْسُ يَصْطَلِي	وَحَفَّ ضَعْفَهَا فِي الْكَأْسِ وَالْكَأْسُ تُطْرَبُ
25	وَيَا عَرَبُ إِنَّ الدَّهْرَ يَطْفُو بِأَهْلِهِ	وَيَطْوِيهِ تَيَّازُ الْقَضَاءِ فَيَرْسَبُ
26	أَرَاكَ مَقَرَّ الطَّامِعِينَ كَأَمَّا	عَلَى كُلِّ عَرْشٍ مِنْ عُرُوشِكَ أَشْعَبُ

- 1 Şiirin başı övgü için daha uygun olmasına rağmen; güzelleştirilmiş, nazım verilmiş kaside, sendeki manaları sayabilir mi?
- 2 er-Rahmân (olan Allah) yeryüzünde, Osman'a yok olmayan ve parçalanmayan bir devlet verdi.
- 3 Onu kurdu ve ışık saçan yıldızlar onu gecenin dolunayı için yapılmış, mutluluk için dikilmiş konumlar zannetti.
- 4 Ardından birtakım adamlar imameti tesis ettiler. Bu binayı desteklediler ve uzun ömürlü kıldılar.
- 5 İslam'a gençlik dönemini geri verdiler, onun kendisine ümit bağlanan ve çekinilen itibarını yücelttiler.
- 6 Boğazdaki aslanlar yuvalarını koruyorlar. Batı gözetlerken, Doğu'nun uyuyanlarını himaye ediyorlar.
- 7 Onların, hilallerinin gölgesi altında, bir okun geçişi veya bir yıldızın kayışı gibi sıçrayışları vardır.
- 8 Dostuna bir zulmün dokunması onu korkuttuğunda, elektrikli bir telin çarparak kendisini korkuttuğu kimse gibidir.
- 9 Şu hilal kendisini bir olay için salladığında, Allah'ın kaderini, yürürken ve binerken (gerçekleşirken) görürsün.
- 10 Bir gün soylular için nesepler aydınlandığında, fatihlerin hayırlısı Osman, onların babasıdır.
- 11 Eğer bir baba, oğulları ve gücü ile övünecekse, varlıkların övünmeye en layığı olan, bu soyludur.
- 12 İşte Süleyman ve feleğin sayfalarına saf altınla yazılan adaletinin kanunu...
- 13 İşte gemiyi yerde yürüten... Geminin kendisi için karadan ve denizden yürüdüğü kimse...
- 14 Yüksek kapısının üzerinde, orada yüce kalemlere nispet edilen satırları parlar.

- 15 *İndirin bakışlarınızı, Muhammed'in tahtı burada. Belaları def eden,*
cesur, gazi Fatih burada...
- 16 *Kossuth,⁵⁰⁵ durum karanlık iken adamlarıyla sığındığında,*
Abdülmeccid'ten değildir.
- 17 *Onlara seslenir: Misafirime gelince o, hayatım ona feda olsun! Keskin*
kılıcıma gelince o, artık çiziktir.
- 18 *Eğer o güzellik ise, ben onun göğüyüm. Eğer başkası ise, çekin ve*
deneyin.
- 19 *Böylece, Batı'daki düşmanları yeniliyor ve sıkıntıya düşüyorken, onlar*
zirvelere çıktılar.
- 20 *Niceleri onlardan emân diledi de emân verdiler. Doğu'da onların bir*
gidişleri ve tarzları oldu.
- 21 *Doğu, Doğu iken kavmin güvencesiydi; Doğu, Batı iken kavmin*
imtiyazı oldu.
- 22 *Bu diyarlarda bir taassup var, diyorlar. Taassubun olmadığı bir yer mi*
var?
- 23 *Ey Doğu! Batı yumuşasa da, katılaşa da onda kızıl şaraptan erimiş*
bir tabiat var.
- 24 *Başı yandığında onun başının ağrısından kork ve bardak*
çalkalandığında onun kadehteki zayıflığından kork!
- 25 *Ey Batı! Felek ehlini yüceltiyor, kaderin akımı onu dürüyor, o da*
kaybediyor.
- 26 *Seni tamahkârların karargâhı olarak görüyorum. Sanki her bir*
tahtının üzerinde Eş'ab var.

Kasidenin mukaddimesi, Hafız'ın pek çok şiirinde gördüğümüz şekilde soru ile başlamaktadır. İlk beyitte şiire dikkat çekilmekte, tüm ifadelerde olduğu gibi şiirin de manayı tam olarak ifade etmede yetersiz kaldığı belirtilmektedir. 2. beyitte hemen konuya girilmekte, 21. beyte kadar Osmanlı sultanları övülmektedir. 2. beyitte Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey (ö. 726/1326), adı ile zikredilmekte, ardından soyundan gelenlerin bu devleti güçlendirdiği ve İslam'a hizmet ettikleri belirtilmektedir. Boğaziçi zikredilerek, coğrafi konum olarak İstanbul'un Doğu'yu, Batı'nın zulmünden koruyan bir özelliği olduğu vurgulanmaktadır. 8. beyitte Osmanlı sultanlarının mazlumları himaye edişleri konu edilmekte, 9. beyitte onların harekete geçişinin Allah'ın kaderi gibi kesinlik ifade ettiği ve zaferle sonuçlandığı belirtilerek Osmanlılar övülmektedir. 10. ve 11. beyitte bu hanedanın nesebi konu edilmekte ve övülmektedir. 12. beyit ile Kanuni Sultan Süleyman'ın (ö. 973/1566) adaleti, 13. beyit ile Fatih Sultan Mehmet'in (ö. 885/1481) İstanbul'u fethi

⁵⁰⁵ Kossuth (1802-1894): Adı Lajos Kossuth'tur. Rusların politikalarına karşı Macaristan'ın özgürlüğü için mücadele vermiş, yenilginin ardından dönemin sultanı Abdülmeccid'e yaptığı iltica başvurusu kabul edilmiş ve 19 Ağustos 1849 yılında Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Sırpların kendisini misafir etmek istediklerini ısrarla ifade etmesine rağmen o, Osmanlı topraklarını tercih etmiştir. Bkz. Bayram Nazır, *Osmanlı Misafirperverliği ve Avrupa'daki Yankıları*, 2.b., İTO Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 31-43.

esnasında deha ve azminin ürünü olarak gemileri karadan yürütmesi konu edilmektedir. 15. beyitle de bizzat onun ismi zikredilip övülmektedir. 16, 17 ve 18. beyit ile Abdülmcid'in Kossuth'u (ö. 1894) himayesine alması ve Osmanlıların kendilerine sığınan mazlumları koruma âdetlerine değinilmektedir. 19, 20 ve 21. beyitlerde genel olarak tüm padişahlar övülmekte, 22. beyitte ise konu değiştirilerek Hafız'ın, Osmanlıları sevmesi ve halifeye bağlılığından rahatsız olanlara cevap verilmektedir. 23. beyitten itibaren Batı hakkında halk uyarılmaktadır. 23. ve sonraki beyitler hâtîme sayılabilir, ancak hâtîme şiir ile uyumlu değildir. Kaside, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıldönümü münasebetiyle yazılmış, Osmanlı hanedanı övülmüş, hâtîmede Doğu'ya hitap edilip Batı'dan sakındırılmıştır.

Hafız, hilâfet makamında olan Abdülhamid'e bağlılığını, "*Hicrî Yılı Selamlama*" isimli kasidesinde şöyle dile getirir: [Tavîl]⁵⁰⁶

20 سَلَامٌ عَلَى عَبْدِ الْحَمِيدِ وَجَيْشِهِ وَأُمَّتِهِ مَا قَامَ فِي الشَّرْقِ مِنْبِرٌ

20 Şarkta minberi (gücü) kaldıkça Abdülhamid'e, ordusuna ve milletine selam olsun.

Hafız'ın hicrî yılı kutlaması, kasideye dinî motifleri yerleştirmesi, hilâfet gibi hem dinî, hem de siyâsî yönü olan bir konuyu zikretmesi, İslamî hareketin tüm asırlarda olduğu gibi modern asırda da güçlü etkilerinin olduğunu, kendisinin de bu etki altında bulunduğunu göstermektedir.⁵⁰⁷

Hafız, şiirlerinde Osmanlı Devleti'nde meydana gelen gelişmeleri de konu edinir. "*Osmanlı İnkılâbı*" isimli kasidesinde, daha sonra olumsuzlukları ortaya çıkacak olan ama o gün tam anlaşılamayan Abdülhamid'in tahttan indirilişini ele alır. Kasidede zihin karışıklığı görülse de Hafız'ın düşünceleri hakkında bir sonuca ulaşabilmek için, bu konudaki tüm ifadelerini incelemek daha doğru olacaktır. Hafız, o dönemdeki pek çok aydının aksine halifenin tahttan indirilişine sevinmemiş ve basiretini göstermiştir.⁵⁰⁸ Bu konuda şunları söyler: [Hafif]⁵⁰⁹

1 لَا رَعَى اللَّهُ عَهْدَهَا مِنْ جُدُودٍ كَيْفَ أَمْسَيْتَ يَا ابْنَ عَبْدِ الْمَجِيدِ
2 مُشِيعَ الْحُوتِ مِنْ لُحُومِ الْبَرَائِيَا وَمُجْبِعَ الْجُنُودِ تَحْتَ الْبُنُودِ

⁵⁰⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 353.

⁵⁰⁷ ed-Desûkî, *Fi'l-Edeb*, II. 14.

⁵⁰⁸ Abdülmağşûd Ahmed, *Ta'avvuru'l-Edebi'l-Hadîs fi Mısr*, 6.b., Dâru'l-Me'arif, 1994, s. 272.

⁵⁰⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 361-357.

- 3 كُنْتُ أَبْكِي بِالْأَمْسِ مِنْكَ فَمَا لِي
4 فَرِحَ الْمُسْلِمُونَ قَبْلَ النَّصَارَى
5 سَبَّحُوا كُلَّهُمْ وَلَيْسَ مِنْ أِهْمَةٍ
6 أَنْتَ عَبْدُ الْحَمِيدِ وَالتَّاجُ مَعْفُودٌ
7 خَالِدٌ أَنْتَ رَعَمٌ أَنْفِ اللَّيَالِي
8 لَكَ فِي الدَّهْرِ وَالْكَمَالِ مُحَالٌ
9 حَاوَلُوا طَمَسَ مَا صَنَعْتَ وَوَدُّوا
10 ذَاكَ عَبْدَ الْحَمِيدِ دُخْرَكَ عِنْدَ الْ
11 أَكْرَمِيهِ وَرَاقِبُوا اللَّهَ فِي الشَّيْ
12 لَا تَخَافُوا أَدَاةَ فَالْشَيْخِ هَاوٍ
13 وَلِي الْأَمْرِ ثَلَاثُ فَرَنٍ يُنَادِي
14 كَلَّمَا قَامَتِ الصَّلَاةُ دَعَا الدَّاءَ
15 فَاسْمُ هَذَا الْأَسِيرِ قَدْ كَانَ مَقْرُودٌ
16 بِتُ أَحْسَى عَلَيْكُمْ أَنْ يَقُولُوا
17 كَانَ عَبْدُ الْحَمِيدِ بِالْأَمْسِ فَرْدًا
18 يَا أَسِيرًا فِي سَنَةِ هَيْلِينَ رَحِبَ
19 قُلْ لَهُ كَيْفَ زَالَ مُلْكُكَ لَمْ يَعْ
20 لَمْ تَصُنْكَ الْجُنُودُ تَفْدِيكَ بِالْأَرْ
21 قُلْ لَهُ كَيْفَ كُنْتَ كَيْفَ امْتَلَكْتَ الْ
22 فَتَلَلْتَ الْعُرُوشَ عَرَشَنَا فَعَرَشْنَا
23 كَلَّمَا نَلَتْ غَايَةَ لَمْ تَنْلَهَا
24 ضَاقَتْ الْأَرْضُ عَن مَدَاكَ فَأَرْسَلْ
25 قُلْ لَهُ جَلَّ مَنْ لَهُ الْمُلْكُ لَا مُدَّ
26 أَنْتَ مَهْمَا شَقِيَتْ أَرْفُهُ خَالًا
27 وَأَسِيرُ الْأَفْقَاصِ قَدْ كَانَ أَشْقَى
28 كَانَ عَبْدُ الْحَمِيدِ فِي الْقَصْرِ أَشْقَى
29 كَانَ لَا يَعْرِفُ الْقَرَارَ بِلَيْلٍ
30 حَذِرًا يَرْهَبُ الظَّلَامَ وَيَخْشَى
31 نَفَقَ تَحْتَ طَائِقِ الْأَرْضِ أَحْقَى
32 يُعْجِزُ الْوَهْمَ عَن تَلْمُسِ ذَاكَ الْ
33 أَصْحَبِ مَا قِيلَ عَنْكَ وَحَقٌّ
- بِتُ أَبْكِي عَلَيْكَ عَبْدَ الْحَمِيدِ
فِيكَ قَبْلَ الدُّرُوزِ قَبْلَ الْيَهُودِ
ة أَنْ يَشَمَتَ الْوَرَى فِي طَرِيدِ
دُ وَعَبْدُ الْحَمِيدِ رَهْنُ الْقُبُودِ
فِي كِبَارِ الرِّجَالِ أَهْلِ الْخُلُودِ
صَفَحَاتٍ مَا بَيْنَ بِيضٍ وَسُودِ
لَوْ يُطِيقُونَ طَمَسَ حَطَّ الْحَدِيدِ
لَهُ بَاقٍ إِنْ ضَاعَ عِنْدَ الْعَبِيدِ
خ وَلَا تُرْهَقُوهُ بِالتَّهْدِيدِ
لَيْسَ فِيهِ بَقِيَّةٌ لِلصُّعُودِ
بِاسْمِهِ كُلُّ مُسْلِمٍ فِي الْوُجُودِ
عِي لِعَبْدِ الْحَمِيدِ بِالتَّائِيدِ
نَا بِذِكْرِ الرَّسُولِ وَالتَّوْحِيدِ
إِنْ أَتَرْتُمْ مِنْ كَامِنَاتِ الْخُفُودِ
فَعَدَا الْيَوْمَ أَلْفَ عَبْدِ الْحَمِيدِ
بِأَسِيرٍ فِي سَأَلُونِيكَ جَدِيدِ
صِمْنَاكَ إِعْدَادُ عِدَّةٍ أَوْ عَدِيدِ
وَاحٍ وَالْمَالِ يَا غَرَامَ الْجُنُودِ
أَرْضَ كَيْفَ انْفَرَدْتَ بِالتَّمَجِيدِ
وَصَبَعْتَ الصَّعِيدَ بَعْدَ الصَّعِيدِ
هَيْمَةُ الدَّهْرِ قُلْتَ هَلْ مِنْ مَزِيدِ
تَ بِطَرْفِ إِلَى السَّمَاءِ عَتِيدِ
كَ لِعَبْرِ الْمُهَيِّمِينَ الْمُعْبُودِ
مِنْ أَسِيرِ الْجَزِيرَةِ الْمَكْمُودِ
لَوْ سَأَلْتَ الْأَسْفَارَ عَن بَايَرِيدِ
مَنْهُ فِي الْأَسْرِ وَالْبِلَاءِ الشَّدِيدِ
لَا وَلَا يَسْتَلْدُ طَعْمَ الْهُجُودِ
خَطْرَةَ الرِّيحِ أَوْ بُكَاءِ الْوَلِيدِ
فِي تَدَجِيهِ مِنْ ضَمِيرِ الْكُنُودِ
بَابِ بَابِ الْخَلِيفَةِ الْمَنْكُودِ
مَا سَمِعْنَا مِنَ الرَّوَاةِ الشُّهُودِ

34	أَنَّ عَبْدَ الْحَمِيدِ قَدْ هَدَمَ الشَّرَّ عَ وَأَرْزَى عَلَى فِعَالٍ الْوَلِيدِ
35	إِنْ بَرِيئًا وَإِنْ أَتِيئًا سَتُجْزَى يَوْمَ تُجْزَى أَمَامَ رَبِّ شَهِيدِ
36	أَصْحِيحٌ بِكَيْتٍ لَمَّا أَتَى الْوَفَا دُ وَنَابِتِكَ رِغْسُهُ الرِّعْدِيدِ
37	وَنَسِيتَ الْآبَاءَ وَالْمَجْدَ وَالسُّؤُ دُدَّ وَالْعَزَّ يَا كَرِيمَ الْجُدُودِ
38	مَا عَهْدَنَا الْمُلُوكَ تَبْكِي وَلَكِنْ عَلَّهَا نَزْوُهُ الْفُقُودِ الْجَلِيدِ
39	عَلَّهَا ذَمْعُهُ الْوَدَاعِ لِذَاكَ الْ مُلْكِ أَوْ دِكْرُهُ لِنَلِّكَ الْعُهُودِ
40	عَسَلَ الدَّمْعُ عَنْكَ حَوْبَةً مَاضِيَةً كَ وَوَقَّاكَ شَرَّ يَوْمِ الْوَعِيدِ
41	شَفَعَ الدَّمْعُ فِيكَ عِنْدَ الْبِرَايَا لَيْسَ ذَاكَ الشَّفِيعُ بِالْمَرْدُودِ
42	ذَمْعُكَ الْيَوْمَ مِثْلُ أَمْرِكَ بِالْأَمِّ سِ مُطَاعٌ فِي سَيِّدٍ وَمَسُودِ
43	كَانَ عَبْدُ الْعَزِيزِ أَجْمَلُ أَمْرًا مِنْكَ فِي يَوْمِ حَلْعِهِ الْمَشْهُودِ
44	خَافَ مَأْتُورٌ قَوْلِهِ فَتَعَالَى عَنْ صَعَارٍ وَمَاتَ مَوْتِ الْأَسُودِ
45	ضَمَّ مِفْرَاضَهُ إِلَيْهِ وَنَادَى دُونَ ذُلِّ الْحَيَاةِ قَطْعُ الْوَرِيدِ
46	حَيَّ عَهْدَ الرَّشَادِ يَا شَرْقُ وَابْلُغْ مَا تَمَنَيْتَ مِنْ زَمَانٍ بَعِيدِ
47	قَدْ تَوَلَّى مُحَمَّدُ الْحَامِسُ الْمُدَّ كَ فَأَعْظَمَ بِتَاجِهِ الْمَعْفُودِ
48	وَبَجَلَى فِي مِهْرَجَانٍ بَجَلَى سَيْفِ عُثْمَانَ فِيهِ بِالتَّقْلِيدِ
49	وَقَفَ الدَّهْرُ حَاشِعًا إِذْ رَأَى السَّيِّدَ فَمِنْ فِي قَبْضَةِ الْعَزِيزِ الْمَجِيدِ
50	طَاطِطِي لِلْجَلَالِ يَا أُمَّمَ الْأَرْ ضِ سُجُودًا هَذَا مَقَامُ السُّجُودِ
51	عَلِمَ اللَّهُ أَنَّ عَهْدَ رَشَادٍ حَيْرٌ فَأَلِ بَرِّ عَهْدِ الرَّشِيدِ

- 1 O şans keşke olmasaydı! (Allah onun dönemini yeniden göstermesin!) Nasıl akşamladın ey Abdülmecid'in oğlu?
- 2 İnsanların etiyle balıkları doyuran! Sancakların altında askerleri acıktıran!
- 3 Dün senin yüzünden ağlıyordum ey Abdülhamid! Neden senin için ağlıyor oldum?
- 4 Sana Hıristiyanlardan önce, Dürzilerden önce, Yahudilerden önce Müslümanlar sevindi.
- 5 Hepsi alay etti. İnsanların, bir kovulmuşla alay etmesi ahlakî değildir.
- 6 Abdülhamid bukağuların rehini olsa da, sen taç takılmış Abdülhamid'sin!
- 7 Zamanın zorlamalarına karşı sen, ebediyet halkı olan büyük adamlar arasında kalıcısın.
- 8 Senin, zamanda –mükemmellik mümkün değildir- beyazlar, siyahlar arasında sayfaların vardır.
- 9 Yaptığını silmeye çalıştılar ve istediler ki, keşke demiryolunu silebilseler.

- 10 *Ey Abdülhamid! İşte hazinen, kulların arasında yok olsa da, Allah katında bakidir.*
- 11 *Ona ikram edin, yaşlı hakkında Allah'tan korkun, tehdit ederek onu yormayın!*
- 12 *Onun eziyet edeceğinden korkmayın. Yaşlı zayıftır. Yükselmek için onda bir şey kalmamıştır.*
- 13 *Dünyadaki her Müslüman 33 yıl adıyla seslenirken o, iş başında idi.*
- 14 *Dua eden, her namaza kalktığında Abdülhamid'e destek için dua etti.*
- 15 *Bu esirin adı, Rasul'ün ve tevhidin zikri ile beraberdi.*
- 16 *Gizli kırgınlıkları harekete geçirirseniz, hakkınızda şöyle demelerinden korkuyorum:*
- 17 *Dün Abdülhamid bir kişi idi, bugün bin Abdülhamid oldu.*
- 18 *Ey Saint Helena'deki esir! Selanik'teki yeni esire "hoş geldin" de!*
- 19 *Mülkünün nasıl yok olduğunu, silah hazırlığı ve (asker sayısının) çokluğunun seni korumadığını söyle ona.*
- 20 *Ey askerlerin cananı! Canlarını ve mallarını sana feda eden askerler seni koruyamadı.*
- 21 *Söyle ona nasıldın? Nasıl da dünyaya sahip oldun? Övgüyü nasıl da tek başına aldın?*
- 22 *Tahtını nasıl da karış karış yıktın, toprağı karış karış kanla boyadın?*
- 23 *Zamanın gayretinin ulaşmadığı bir hedefe ulaştığında; "daha yok mu?" dedin.*
- 24 *Dünya hedeflerine dar geldi de, gökyüzüne hazır bir bakış attın.*
- 25 *Söyle ona: "Mülk elinde olan yücedir, kendisine ibadet edilen egemenden başkası için saltanat yoktur."*
- 26 *Sen -her ne kadar yorulduysan da- adanın üzgün esirinden daha iyi hâldesin.*
- 27 *Bayezid hakkında kitaplara sorarsan, kafeslerin esiri daha üzgündü.*
- 28 *Esaret ve çetin belalar konusunda Abdülhamid, sarayda ondan daha kötüydü.*
- 29 *Bir gece bile rahat yüzü görmemişti. Hayır! Uyuklamanın tadına da varmamıştı.*
- 30 *Çekinerek karanlıktan korkuyor, rüzgârın esmesi veya bebeğin ağlamasından ürperiyordu.*
- 31 *Yerin altındaki tünel, karanlıktaki kâfirin kalbinden daha gizlidir.*
- 32 *Bu kapıya, Halife'nin kapalı kapısına dokunmaktan hayaller (bile) âciz kalır.*

- 33 *Senin hakkında söylenenler doğru mu, olayların şahidi olan râvîlerden duyduklarımız gerçek mi?*
- 34 *Abdülhamid'in şeriatı yıktığı, Velîd'in yaptığından fazlasını yaptığı...*
- 35 *Suçsuz da olsan günahkâr da, karşılık verilen günde şahit olan Rab huzurunda karşılığını göreceksin.*
- 36 *Heyet geldiğinde ağladığın, korkağın ürpermesinin sana geçtiği doğru mu?*
- 37 *Ey dedeleri yüce olan! Unuttun mu ataları, şerefi, üstünlük ve yüceliği?*
- 38 *Sultanların ağladığını görmedik ancak onları katı kalplerin çarpıntısı hastalandırmıştır.*
- 39 *Onu, şu saltanata veda gözyaşı dökmesi veya şu çağları hatırlaması hasta etmiştir.*
- 40 *Gözyaşı, geçmişinin hatasını senden giderdi ve seni hesap gününün şerrinden korudu.*
- 41 *Gözyaşı insanların yanında sana fayda verir. Şu şefaateçi, geri çevrilecek de değildir.*
- 42 *Bugün senin gözyaşın, efendi ve kölenin itaat ettiği dünkü emrin gibidir.*
- 43 *Şahit olunan ayrılış gününde Abdülaziz'in durumu, senden daha iyidir.*
- 44 *Tarihî bir sözden korktu. Küçük düşmekten kurtuldu ve aslanlar gibi öldü.*
- 45 *Makasını kendisine çekti, damarın kopması hayatın zilletinin ötesine seslendi.*
- 46 *Ey Doğu! Reşat dönemini yaşa! Uzak zamandan temennilerini söyle!*
- 47 *Beşinci Muhammed göreve geldi. Takılmış tacı ne de büyük!*
- 48 *Osman'ın kılıcı kuşanma ile orada görüldüğünde, kutlamada yüceldi.*
- 49 *İşte zaman, el-Azîz ve el-Mecîd olanın kabzasındaki iki kılıcı gördüğünde korkmakta.*
- 50 *Ey dünya milletleri! el-Celal için eğin başınızı! Bu secde makamıdır. Secde et!*
- 51 *Allah biliyor ki; Reşat dönemi, Reşit dönemine dönmek için daha iyidir.*

Kaside, Mayıs 1909 tarihinde Abdülhamid'in tahttan indirilip V. Mehmet'in (ö. 1918) tahta çıkışı vesilesi ile yazılmıştır.⁵¹⁰ Kaside incelendiğinde Hafız'ın, Abdülhamid'e olan derin saygı ve sevgisinin öne çıktığı görülmektedir. Ancak onun da bir insan olması ayrıca hilâfet merkezi olan İstanbul'dan uzakta başka bir kıtada, İngiliz işgali altında

⁵¹⁰ el-Cundî, Şâ'iru'n-Nîl, s. 171.

yaşaması sebebiyle, Abdülhamid aleyhinde yapılan propagandalardan herkes gibi etkilendiği anlaşılmaktadır. Kasidenin mukaddimesi Abdülhamid'e hüznle başlamasına rağmen, hemen 2. beyitte o gün için eleştirilen ve zulmettiğine işaret eden bazı icraatları⁵¹¹ zikredilmektedir. 3. beyitte şairin, önceden Abdülhamid'in icraatları sebebiyle üzüldüğü, şimdiyse Abdülhamid'in başına gelenlere üzüldüğü ifade edilmektedir. 4. beyitte Abdülhamid'in tahttan indirilişine tüm düşmanların sevindiği, ancak Müslümanların onlardan daha çok sevindiği belirtilerek eleştiri yapılmakta, ardından bunun ahlakî olmadığı ifade edilmektedir. 6. beyitten itibaren yaptıkları sayılarak sultan övülmektedir. 10 ile 12. beyitler arasında yetkililerden, ona iyi davranmaları istenmektedir. 13. ile 15. beyitler arasında onun geçmişte bulunduğu makama hürmet edilmesi istenmektedir. 16. ve 17. beyitlerde ona iyi davranmadıkları zaman başına geleceklerle ilgili bir tehdit bulunmaktadır. 18. ile 27. beyitler arasında Napolyon (ö. 1821) ve Yıldırım Bayezid'in (ö. 805/1403) başına gelenler hatırlatılarak Abdülhamid teselli edilmektedir. 28. ile 46. beyitler arasında, kasidenin başlangıcında öne çıkan fikirle çelişkili ifadeler bulunmaktadır. Bu durum, Hafız'ın olumsuz propagandalardan etkilendiğinin ancak hilâfet makamına derin bir saygı gösterdiğinin kanıtıdır. Bu çelişkili ifadesiyle Hafız, 4. beyitte eleştirdiği Müslümanların durumuna düşmüştür. 46. beyitle hâtime başlamaktadır. Hâtimede Abdülhamid'in yerine geçen V. Mehmet övülür. Bu övgü, onun hilâfete duyduğu saygının göstergesi olsa da, kasidenin bütünlüğüne uygun bir hâtime olmamıştır.

Hafız, Osmanlı anayasasının ilan edilmesini kutlamış ve bu konuda "*Osmanlı Anayasası Günü*" isimli müstakil bir kaside yazmıştır. [Tavîl]⁵¹²

51	لِتَهْنِئِ	أَمِيرَ	الْمُؤْمِنِينَ	مُحَمَّدًا	خِلَافَتُهُ	فَالْعَرْشِ	سَعْدًا	كَوَائِبُهُ
52	سَتَمَلِكُ	أَمْوَاجَ	الْبَحَارِ	سَفِينُهُ	كَمَا	مَلَكَتْ	شَمَّ	الْجِبَالِ
53	مَمَالِكُهُ	مَحْرُوسَةً	وَتُعَوَّرُهُ	رَكَائِبُهُ	مَنْصُورَةً	وَمَرَائِبُهُ		

51 *Müminlerin emiri Muhammed'e, hilâfeti mübarek olsun! Tahtın yıldızları mutludur.*

52 *Tıpkı birliklerinin yüksek dağlara hakim olduğu gibi, gemileri de denizlerin dalgalarına hakim olacak.*

53 *Ülkesi de, sınırları da korunmuştur. Atları da, gemileri de muzafferdir.*

⁵¹¹ el-Cundî, *Şâ'iru'n-Nîl*, s. 171.

⁵¹² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 367.

Hafız, her ne kadar kasidenin önceki beyitlerinde Abdülhamid'i eleştiren bazı ifadelere yer verse de tahtta bulunan V. Mehmet'i övmüştür. Bu durum onun hilâfete bağlılığını göstermekle beraber bazen öven, bazen yeren değişken durumu eleştirilmiştir.⁵¹³ Hâlbuki onun, durumun değişkenliğine göre değişen fikirleri, objektifliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

Osmanlı filusunun Mısır'a gelişi ile mutlu olan Hafız, bu konuda "*Osmanlı Filosunu Selamlama*" isimli bir kaside yazmıştır: [Remel]⁵¹⁴

بَلَّغِي الْبُسْفُورَ عَنْ مِصْرَ السَّلَامَا	بِالَّذِي أَجْرَاكَ يَا رِيحَ الْخُرَامَا	1
وَاجْعَلِيهَا لِتَحَايَانَا كَمَا مَا	وَاقْطِطِي مِنْ كُلِّ رَوْضٍ زَهْرَةً	2
وَالنَّمِي الْأَرْضَ إِذَا جُنَّتِ الْإِمَامَا	وَأَنْشُرِي رِيَّاكَ فِي ذَاكَ الْحَمَى	3
هِمَّةُ الْعَرَبِ نُهَوْضًا وَاعْتِرَامَا	مَلِكٌ لِلشَّرْقِ فِي أَيَّامِهِ	4
فُتِمَتْ فِي النَّاسِ فَأَحْسَنْتِ الْقِيَامَا	أَيُّهَا الْقَائِمُ بِالْأَمْرِ لَقَدْ	5
سَلَّ مِنْ غِمْدِ النَّهْيِ فَلَّ	جَرِدَ الرَّأْيِ فَكَمْ رَأْيٍ إِذَا	6
وَأَمَامَا قُوَّةُ اللَّهِ وَرَاءَ	وَابْعَثِ الْأُسْطُولَ تَرْمِي دُونَهُ	7
رَفَعَ اللَّهُ بِحَا الْبَيْتِ الْحَرَامَا	يَكْلَأُ الشَّرْقَ وَيَرْعَى بُقْعَةً	8
مِنْ تُعُورِ الْعَيْدِ يُبْدِينَ ابْتِسَامَا	وَتُعُورًا هِيَ أَبْهَى مِنْظَرًا	9
ضَمَّ فِي اللَّأَلَاءِ مِصْرًا وَالشَّامَا	خَصَّهَا اللَّهُ بِأَفْقٍ مُشْرِقٍ	10
ضَرَبُوا الدَّهْرَ بِسَوْطٍ فَاسْتَقَامَا	حَيَّ يَا مَشْرِقُ أُسْطُولَ الْأَلَى	11
مَجَّدَهُمْ نَالُوا مِنَ الْبَحْرِ الْمَرَامَا	مَلَكُوا الْبِرَّ فَلَمَّا لَمْ يَسْغَ	12
أَيْنَمَا سَارَتْ صَبَا الْبَحْرِ وَهَامَا	بِحَوَارٍ مُنْشَاتٍ كَالدَّمَى	13
سَجَدَ الْمَوْجُ حُشُوعًا وَاحْتِشَامَا	كُلَّمَا أَوْفَتْ عَلَى أَمْوَاجِهِ	14
وَعَجِبْتَ يَشْتَكِي الْبَحْرُ الْأَوَامَا	كَانَ بِالْبَحْرِ إِلَيْهَا ظَمًا	15
تَبَهَّرَ الْعَيْنَ رُؤَاءَ وَنِظَامَا	فَهِيَ فِي السَّلْمِ جَوَارٍ تُجْتَلَى	16
يَدْعُ الْحِصْنَ تِلَالًا وَرِجَامَا	وَهِيَ فِي الْحَرْبِ قِضَاءٌ سَابِحٌ	17
إِثْرَ عَفْرِيَّتِ مِنَ الْحَيْنِ تَرَامَا	مَا نُجُومُ الرَّجْمِ مِنْ أَبْرَاجِهَا	18
لَا وَلَا أَقْوَى مِرَاسًا وَعُورَامَا	مِنْ مَرَامِيهَا بِأَنْكَى مَوْقِعًا	19
هَائِجُ الشَّرِّ عِدَاءً وَخِصَامَا	وَهِيَ بُرْكَانٌ إِذَا مَا هَاجَهَا	20
أَنْتَ فِي حَالِكَ لَا تَرَعَى ذَمَامَا	جَبَلِ النَّارِ لَقَدْ رُمْتَ الْوَرَى	21

⁵¹³ el-Cundî, *Şâ'iru'n-Nîl*, ss. 172, 173.

⁵¹⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânü Hâfız*, ss. 377-378.

22	أَنْتِ فِي الْبَرِّ بَلَاءٌ فَإِذَا	رَكِبَ الْبَحْرَ غَدَا مَوْتًا زُؤَامًا
23	فَاتَّقُوا الطَّوْدَ مَكِينًا رَاسِيًا	وَاتَّقُوا الطَّوْدَ إِذَا مَا الطَّوْدُ عَامَا
24	حَمَلَتْ حَزْبًا فَكَانَتْ حِقْبَةً	نُدْرًا لِلْمَوْتِ يَجْتَاخُ الْأَنَامَا
25	حَافَهَا الْعَالَمُ حَتَّى أَصْبَحَتْ	رُسُلًا تَحْمِلُ أَمْنًا وَسَلَامَا
26	بُعِثَ الْمَشْرِقُ مِنْ مَرْقَدِهِ	بَعْدَ حِينٍ جَلَّ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَا

- 1 *Seni estirene yemin olsun ey lale rüzgârı! Boğaziçi'ne Mısır'dan selam söyle!*
- 2 *Her bahçeden bir çiçek kopar da, onları selamlarımıza bir demet eyle.*
- 3 *Güzel kokunu, şu korunmuş beldeye yay! Halife'ye gittiğinde toprağı öp!*
- 4 *Doğu'nun sultanı, kararlılık ve yükseliş bakımından, devrinde Batı'nın himmetidir.*
- 5 *Ey işleri yapan! İnsanların işlerini yaptın ve iyi yaptın.*
- 6 *Fikrini ortaya koy! Nice görüşler vardır ki akıl kınından çekildiği zaman kılıcı yener.*
- 7 *Gönder filoyu! Allah'ın gücü onu, önden ve arkadan korur.*
- 8 *Doğu'yu korur, Allah'ın, Beyt-i Haram'ı kendisinde yükselttiği bölgeyi gözetir...*
- 9 *Ve tebessümünü gösterdiğinde güzellerin ağızlarından daha güzel olan sınırları...*
- 10 *Allah, onu aydınlık ufka has kılmıştır. Işığa Mısır'ı ve Şam'ı eklemiştir.*
- 11 *Ey Doğu! Zamana kırbaçla vurup emre amade kılan filoyu selamla!*
- 12 *Karaya sahip oldular. Orası şanlarına yetmeyince, denizden de istediklerini elde ettiler...*
- 13 *Ziynetler gibi büyük gemilerle... Nereye gitseler deniz özler ve âşık olur.*
- 14 *Dalgaları üzerinde ne zaman yükselse, dalga korkarak ve utanarak ona secde eder.*
- 15 *Denizde ona bir özlem vardır ve denizin, şiddetli susuzluktan şikâyet ettiği acayip bir durum vardır.*
- 16 *Onlar barişta hayranlıkla bakılan, güzellik ve nizamıyla gözü büyüleyen cariyelerdir.*
- 17 *Onlar savaşta kaleleri, tepeler ve taşlar hâline getiren, akıp giden bir ölümdür.*
- 18 *Cinlerden ifritin ardından, burçlarından atılan taşlama yıldızları değildir,*
- 19 *Onun atış yerlerinden ne daha etkili, ne de şiddet ve sertlikte daha güçlüsü...*

- 20 *Şerri hareket ettiren, düşmanca ve hasımca onları hareket ettirdiğinde, onlar yanardağdır.*
- 21 *Ey ateş dağı! İnsanları korkuttun. Sen, her iki hâlinde de hukuku gözetmezsin.*
- 22 *Sen karada belasın. Denize açıldığın zaman, ani ve şiddetli bir ölüm olursun.*
- 23 *Kuvvetli, sağlam dağdan korkun! Dağ yüzdüğünde, dağdan korkun!*
- 24 *Savaşı yüklendi de bir süre sonra insanları kaplayacak ölüm için bir uyarı oldu.*
- 25 *Dünya ondan korkar, sonunda emniyet ve barış taşıyan elçiler olur.*
- 26 *Doğu bir süre sonra kabrinden çıkıp dirildi! Kemikleri diriltene yücedir!*

Kasidenin mukaddimesi tabiata seslenerek başlamakta, lale ve rüzgâr kelimeleri dinleyiciye hoş duygular ilham etmektedir. Şair, lale rüzgârına hitap ederek ondan, Mısır'ın selamını Boğaziçi'ne iletmesini istemektedir. İlk beyitte yeminin varlığı, dinleyicide dinî duyguların uyanmasına vesile olmaktadır. 1. ile 3. beyitler arası, kasidenin matla'ını oluşturmaktadır. 3. beyitte geçen "imam" kelimesi ile tehallus yapılarak konu Osmanlı halifelerine getirilmektedir. 4. ile 10. beyitler arasında Osmanlı halifeleri methedilmektedir. 11. ile 25. beyit arasında Osmanlı filosu övülmektedir. 18. ve 19. beyitlerde anlatım Kur'ân ifadeleri kullanılarak yapılmaktadır.⁵¹⁵ 26. beyitte tehallus ile konu Doğu'ya getirilip sonraki beyitlerde Batı'yı geçmesi için Doğu'ya çağrı yapılmaktadır. Kaside; konu, matla' ve hâtime açısından uyumludur. Osmanlı'nın, dolayısıyla Müslümanların birliğini simgeleyen hilâfet makamının güçlü olduğu dönemlere dönüşünü simgelediği için filonun gelişiyse Hafız'ın sevindiği anlaşılmaktadır.

İlk Osmanlı pilotu olan Fethi Bey'in (ö. 1914) uçakla Mısır'a geleceği haberi üzerine, onun gökyüzünde uçma cesaretini övmek için Hafız'ın "*Osmanlı Pilotu Fethi Bey'in Karşılanması*" adıyla yazdığı kasidesi de şöyledir:⁵¹⁶ [Kâmil]⁵¹⁷

أَهْلًا	بِأَوَّلِ	مُسْلِمِ	فِي	الْمَشْرِقَيْنِ	عَلَا	وَطَارَ
النَّبِيلِ	وَالْبُسْفُورِ	فِي	لَكَ	بِحَادَثَا	دَائِلِ	الْفَحَّازِ
يَوْمَ	امْتَطَيْتِ	بُرَاقَكَ	أَلْ	مَيِّمُونَ	وَاجْتَرَّتْ	الْقَفَّازِ

⁵¹⁵ Abdullah, *Dirâse*, s. 156.

⁵¹⁶ Abdullah, *Dirâse*, s. 155.

⁵¹⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 390-395.

4	تَلَهُو	وَتَعَبْتُ	بِالرِّبَا	ح	عَلَى	الْمَقَاوِرِ	وَالْبِحَارِ
5	لَوْ	سَابَقْتِكَ	سَوَابِقُ	أ	أَفْكَارٍ	أَدْرَكَهَا	الْعِنَارُ
6	حَسَدْتِكَ	فِي	الْأُفُقِ	بُ	وَعَارٍ	فِي	الْأَرْضِ
7	بِحَرِي	بِسَابِحَةٍ	تَشْقَى	بُ	سَبِيلَهَا	شَقَى	الْإِرَارَ
8	وَتَكَادُ	تَقْدَحُ	فِي	الْأَثْيِ	ر	فَيَسْتَجِيلُ	إِلَى
9	مِثْلَ	الشَّهَابِ	انْقَضَ	فِي	آثَارِ	عَفْرِيتٍ	وَنَارِ
10	فَإِذَا	عَلَتْ	فَكَدَعَوَةٌ	أ	مُضْطَرِّ	تَحْتَرِقُ	السِّتَارَ
11	وَإِذَا	هَوَتْ	فَكَمَا	هَوَتْ	أُنْتَى	العُقَابِ	عَلَى
12	وَتُسِفُ	أَوْنَةٌ	وَأَ	وَنَةٌ	يَحِيدُ	بِهَا	أُرُورَارَ
13	فَيَحَالُهَا	الرَّأُؤُونَ	قَدْ	قَرَّتْ	وَلَيْسَ	بِهَا	قَرَارَ
14	لَعِبَ	الجُودُ	أَقْلَّ	لَيْدٍ	مِنَّا	مِنْ	فُضَاعَةٍ
15	أَوْ	كَاللُّعُوبِ	مِنَ	الحُمَا	نِيمٍ	فَوْقَ	مَلْعَبِهِ
16	وَكَاثَمَهَا	فِي	الْأُفُقِ	حِي	نَ	يَمِيلُ	مِيرَانَ
17	وَالشَّمْسِ	تُلْقِي	فَوْقَهَا	حَلَلِ	احْمَرَارٍ	وَاصْفَرَارَ	
18	مَلِكٌ	مُتَمَلِّئُهُ	لَنَا	السَّدِ	سِيَمَا	فَيَأْخُذُنَا	أَنْبِهَارَ
19	فَتَحِي	بِرَبِّكَ	مَا	رَأَيْدٍ	مَتَ	بِذَلِكَ	الْفَلَكَ
20	أَبْلَعْتَ	تَسْبِيحَ	الْمَلَا	بِكُ	أَوْ	دَنُوتٍ	مِنَ
21	أَمْ	خِفْتَ	تِلْكَ	الرَّاصِدَا	تَ	هُنَاكَ	مِنَ
22	أَرَأَيْتَ	سُكَّانَ	النُّجُومِ	مَ	وَأَنْتَ	فِي	ذَلِكَ
23	أَهْنَاكَ	فِي	الْمَرِيخِ	مَا	فِي	الْأَرْضِ	مِنَ
24	أَهْنَاكَ	يَسْتَعْدِي	الصَّعْبِ	فُ	عَلَى	الْقَوِيِّ	فَلَا
25	مَا	لَايِنِ	آدَمَ	زَادَ	فِي	عُلُوتِهِ	فَطَعَى
26	يَا	لَيْتَ	شِعْرِي	هَلْ	لَهُ	عَالِمَ	الْمَلَكُوتِ
27	أَمْ	لَاذَ	مُعْتَصِمًا	بِكُرِّ	سِيِّ	الْمُهَيَّبِينَ	وَاسْتَجَارَ
28	فَاسْتَلَّ	مِنَ	قَلْبِ	الجَمَا	دِ	الصُّلْبِ	أَجْنِحَةً
29	وَتَسَلَّقَ	الْأَجْوَاءَ	مُ	تَطْبِيًا	عَوَاصِفَهَا	وَسَارَ	
30	يَرْجُو	التَّجَاءَ	مِنَ	الْمَطَا	لِمِ	وَالْمَعَارِمِ	وَالدَّمَارِ
31	يَا	أَيُّهَا	الطَّيَّارُ	طِرْ	فَإِذَا	بَلَغْتَ	مَدَى
32	فَزِرْ	السُّهَاءَ	وَالْفَرْقَدِي	نِ	إِذَا	أُتِيخَ	لَكَ
33	وَسَلِّ	النُّجُومَ	عَنِ	الحَيَا	ةِ	فَفِي	السُّؤَالِ
34	هُمُ	يُنْبِئُونَكَ	أَنَّ	سُ	لَ	الْكَائِنَاتِ	إِلَى

35	وَالظُّلْمُ	مِنْ	طَبَعَ	الْبَطْنُ	م	فَإِنْ	ظَلِمْتَ	فَلَا	تُحَارُ
36	إِنَّ	الَّذِي	بَرَأَ	السَّيِّدِ	م	هُوَ	الَّذِي	بَرَأَ	الْعَبَّارَ
37	فِي	الْعَالَمِ	الْعُلُوبِيِّ	وَالسَّيِّدِ	س	سُقُلِيٍّ	أَحْكَامٌ	تُدَارُ	
38	خُلِقَ	الصَّعِيفُ	لِخِدْمَةِ	الرَّ	م	أَقْوَى	وَلَيْسَ	لَهُ	خِيَارُ
39	فَتَقَوَّ	يَرْهَبُكَ	الْقَوِيُّ		ي	وَهُنَّ	يُلَاذِمُكَ	الصَّعَّارُ	
40	فِي	الْأَرْضِ	مَا	تَبْعُونَ	مِنْ	عِزِّ	وَأَمَالٍ	كِبَارُ	
41	فِيهَا	الْحَدِيدُ	وَفِيهِ	بَأُ	س	يَوْمَ	يُمْتَهَنُ	الدِّمَارُ	
42	فِيهَا	الْكُنُوزُ	الْحَافِلَا		ث	لِمَنْ	تَبَصَّرَ	وَاسْتَنَارَ	
43	مِنْهَا	اسْتَمَدَّ	فُؤَاهُ	مَنْ	ق	قَهَرَ	الْمَمَالِكِ	وَاسْتَعَارَ	
44	وَبِمَا	اِحْتَوَتْ	رَدَّ	الْحَصِيصِ	ف	الرَّأْيِ	غَارَةَ	مَنْ	أَغَارَ
45	فِي	ذِمَّةِ	الْأَفَاقِ	سِرِّ	و	وَارْجِعْ	إِلَى	تِلْكَ	الدِّيَارِ
46	وَاجْعَلْ	تَحِيَّتَنَا	إِلَى		ب	بَلَدٍ	بِهِ	لِلْمَلِكِ	دَارُ
47	دَارُ	عَالِيهَا	لِلْخِلَا		ف	وَاهْدَى	رُفِعَ	الْمَنَارُ	
48	دَارُ	الْعُرَاةِ	الْفَاتِحِي		ن	الصُّفُوفِ	الْعُرِّ	الْحِيَارِ	
49	فِي	كُلِّ	حَاضِرَةٍ	لَهُمْ	ع	عَزَوْ	فَفَتَحَ	فَانْتِصَارَ	
50	ضَرَبُوا	الرِّمَانَ	بِسَوْطِ	عِزِّ	ر	زَيْنِهِمْ	فَلَانَ	لَهُمْ	فَدَارُ
51	يَمْشُونَ	فِي	غَابِ	الْقَنَا	م	مَشَى	الْمُرْتَحِ	بِالْعُقَارِ	
52	مِنْ	كُلِّ	أَرْوَغٍ	فَاتِكَ	ل	يَسْتَشِيرُ	سِوَى	الْعِرَارِ	
53	ذِي	مِرَّةٍ	تُشَجِّحِيهِ	ذَا	ث	النَّفْعِ	لَا	ذَاتُ	الْحِمَارِ
54	يَعْسَى	الْمَعَامِعِ	ضَارِباً		ب	بِحَيَاتِهِ	ضَرَبَ	الْقِمَارَ	
55	لَا	يَنْتَنِي	أَوْ	تَخْرُجِ	الرَّ	أَجْرَامُ	عَنْ	فَلَكَ	الْمَدَارُ
56	عَبَسَتْ	لَهُمْ	أَيَّامُهُمْ		و	وَالْعَبْسُ	يَعْتَبُهُ	أَفِئْرَارُ	
57	مَا	عَابَهُمْ	أَنَّ	الصُّعُوفِ	د	يَلِيهِ	فِي	الدَّهْرِ	الْمُحْدَارِ
58	فَلِكُلِّ	عَادٍ	رَوْحَةٌ		و	وَلِكُلِّ	وَضَاءٍ	سِرَارُ	
59	وَلَسَوْفَ	يَعْلُو	تَجْمُهُمْ		و	وَيَسْوُدُ	ذِيَاكَ	السَّبْعَارُ	

- 1 *Doğu ile Batı'da yükselen ve uçan Müslümanların ilkine merhaba!*
- 2 *Nil de Boğaziçi de sende övünç süsünü çekiştiriyor.*
- 3 *Kutlu Burak'ına binip de çölleri geçtiğin gün,*
- 4 *Çöllere ve denizlere üstünde rüzgârlarla eğlendin ve oynadın.*
- 5 *Eğer seninle fikirlerin önderleri yarışsa, onlar tökezler.*

- 6 *Ufukta şimşekler sana haset etti ve yeryüzünde buhar kıskandı.*
- 7 *Yüzen aracınla elbisenin yarılması gibi yolunu yararak akıyorsun!*
- 8 *Havaya vurduğunda, nerdeyse kıvılcıma dönüşüyor.*
- 9 *Tıpkı bir ifritin peşine düşen ve öç alan alev gibi...*
- 10 *Yükseldiğinde, mazlumun perdeleri yırtan duası gibidir.*
- 11 *Dalışa geçtiğinde dişi kartalın, küçük kuşun üzerine daldığı gibidir.*
- 12 *Zaman zaman yaklaşır, onunla bir dönüş döner.*
- 13 *Görenler duracak zanneder, ama onun durması yoktur.*
- 14 *Araplardan bir aslanı taşıyan cins at (gibi) oynar.*
- 15 *Veya oyun alanlarının üzerinde, güvercinlerin oynaması gibi uçar.*
- 16 *Gündüzün terazisi meylettiğinde, sanki o ufuktur.*
- 17 *Güneş kızıl ve sarı elbiseleri üzerine atar.*
- 18 *Sinemanın anlattığı bir kral gibidir. Bizi bir şaşkınlık alır.*
- 19 *Fethi! Rabbine yemin olsun ki; şu dönen gökyüzünde ne gördün?*
- 20 *Meleklerin tesbîhâtına ulaştın, ya da sırlara yaklaştın mı?*
- 21 *Yoksa bu gözetleyicilerden, oradaki alev ve ateşten mi korktun?*
- 22 *Sen, o civarda iken yıldızların sakinlerini gördün mü?*
- 23 *Orada, Mars'ta, dünyadaki ayrılık sebeplerinden var mı?*
- 24 *Orada zayıf, güçlüden hakkını ister de, korunmaz mı?*
- 25 *Âdemoğluna ne oldu aşırılıklarını çoğalttı, azdı ve zulmetti?*
- 26 *Ah şiirim! Onun melekût âleminde bir intikamı var mı?*
- 27 *Ya da egemen olanın kürsüsüne yapışarak iltica edip de korunmak mı istedi?*
- 28 *Sert, cansız varlıkların kalbinden kanatlar çekti ve uçtu.*
- 29 *Fırtınalarına binerek, havaya tırmandı ve yürüdü,*
- 30 *Zulmetten, borçlardan ve helakten kurtulmak dileyerek...*
- 31 *Ey pilot, uç! Uçacağıın yere kadar ulaştığında,*
- 32 *Eğer sana ziyaret nasip edilirse görünmeyen yıldızı ve iki Ferkat'i ziyaret et!*
- 33 *Hayat hakkında yıldızlara sor! Soruda senin için ibret vardır.*
- 34 *Onlar sana, tüm varlığın helake gittiğini haber verirler.*
- 35 *Zulüm, sistemin tabiatındadır. Eğer zulme uğrarsan, cedelleşme!*

- 36 *Muhakkak sisi yaratan, tozu yaratanın tâ kendisidir.*
- 37 *Ulvî ve süflî âlemde yönetilen hükümler vardır.*
- 38 *Zayıf, daha güçlüye hizmet için yaratılmıştır. Onun seçeneği yoktur.*
- 39 *Güçlen de güçlü senden korksun! Zayıf ol da, alçaklık seni bırakmasın!*
- 40 *Yeryüzünde izzetten ve büyük emellerden istediğin şeyler vardır.*
- 41 *Demir oradadır ve korunanlara girildiği günde kuvvet ondadır.*
- 42 *Gören ve anlayanlar için dolu hazineler ondadır.*
- 43 *Ülkelere galip gelen ve elde eden, kuvvetini ondan alır.*
- 44 *Akıllı görüşü olan, saldıranın saldırmasını, içindekilerle geri çevirir.*
- 45 *Ufukların zimmetinde git ve o diyara dön!*
- 46 *Kendisinde saltanat için yurt bulunan beldeye selamımızı ilet!*
- 47 *Kendisinde hilâfet ve hidayet için, fener yükseltilmiş olan bir yurt...*
- 48 *Bembeyaz özlerin en hayırlıları, gazi, fatihlerin yurdu...*
- 49 *Onların her şehirde bir cenki, ardından bir fetih ve bir zaferi vardır.*
- 50 *İzzetlerinin kırbacıyla zamana vurdular da o, onlara yumuşak davrandı ve yöneldi.*
- 51 *Mızrakların ormanında, şaraptan sarhoş olup yalpalayanların yürüdüğü gibi yürürler.*
- 52 *(Onlar) bembeyaz olandan (keskin kılıçtan) başkasıyla istişare etmeyen her heybetli, güçlü kimselerdendir.*
- 53 *Başörtülüler değil, toz çıkaranların kendisini eğlendirdiği güçlü kimseler...*
- 54 *Hayatıyla kumar oynayarak, savaş meydanlarını kuşatır.*
- 55 *Yıldızlar yörüngesinden çıkana dek dönmez.*
- 56 *Günleri onlara surat astı. Surat asmayı tebessüm takip eder.*
- 57 *(Dönem dönem) yükselişin peşinden inişin gelmesi, onların ayıbı değildir.*
- 58 *Her giden için bir dönüş, her aydınlatan için de bir kararın vardır.*
- 59 *Yıldızları muhakkak yükselecek ve bu şiar önder olacak.*

Bu kasidede, o günlerde henüz yeni olan uçak ve havacılık gibi modern bir olayın, klasik bir dille anlatıldığı, insanların daha iyi hayal edebilmeleri için "Burak" ve "İfrît" gibi kelimelerle onların bildiği olaylara benzetmeler yapıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin yanında "meleklerin tesbîhi" gibi Kur'ânî ifadelerin kullanılışı, Hafız'ın şiirdeki

maharetine delildir.⁵¹⁸ İnşâî cümleler çok kullanılarak medhin doğruluğu ve inkâr edilemeyeceği belirtilmiştir. İlk 3 beyitten oluşan matla‘da selamlama yapılmaktadır. Kasidede ana konu ile ilgili olan önemli konulara odaklanılmakta, bir Müslümanın uçuşu önemli görülmektedir. Nil, Boğaziçi anılmakta ve uçak, miraçtaki Burak'a benzetilerek övülmektedir. 4. ile 9. beyitler arasında pilot; 10. ile 18. arası beyitlerde de uçak övülmektedir. Sonraki konuya hazırlık için 23'e kadar pilota övgü tekrar edilmekte, 24. beyitten sonra insanın uçması şaşkınlıkla anlatılmaktadır. 31. beyitten sonra pilot övülmeye devam edilmekte, tehallus yapılarak 34. beyitte siyâsî bir konuya geçilmektedir. 35. ile 44. beyitler arasında güçlü olmaya teşvik edilmekte, 45. beyitteki tehallus ile konu Osmanlı halifelerine geçmektedir. 47. ile 49. arası beyitlerde halifeler övülmektedir. 50. ile 55. arası beyitlerde Türklerin cesareti ve savaştaki ustalığı işlenmektedir. 56. beyitten sonra Osmanlı Devleti'nin zafiyeti ele alınarak, bu zafiyet sünnetullah olarak kabul edilmekte; hiç kimse bundan sorumlu tutulmamakta ve suçlanmamaktadır. 59. beyitte hâtîme yapılmaktadır. Hafız, kendisinden emin bir dille Osmanlı Devleti'nin, dolayısıyla İslam ümmetinin tekrar eski gücüne kavuşacağını belirtmektedir. Hâtîme, öncesinde bahsedilen konularla ilgili olup, Osmanlı Devleti'ni methetmeyi bırakıp siyâsî bir bakış açısıyla konuyu özetlemektedir. Kasidede farklı konular ele alınmış, ancak aralarındaki münasebet dolayısıyla bunlar aynı kasidede toplanmıştır. Fethi Bey övülürken Osmanlı Devleti'nin kazandığı güç düşünülerek övülmüştür. Osmanlı Devleti'nin uçağa önem vermesi, Hafız'da yeni bir ümit oluşturmuştur. Bu kaside, Hafız'ın Osmanlı Devleti şahsında, hilâfetin yeniden yükselişi için yeni bir ışık aradığını göstermesi açısından önemlidir. Kaside yeniden isimlendirilseydi "*arzunun parıltısı*" diye isimlendirilebilirdi.⁵¹⁹

Hafız'daki Türk sevgisi ve şiirlerinde işlediği Türklük teması, salt annesinin Türk olması dolayısıyla değil, Osmanlı Devleti'nin yönetiminde Türkler olması ve onların zaferinin Müslümanların zaferi olarak kabul edilmesi sebebiyledir. Bu yüzden Türkleri övmüş ve onların şecaatlerini şiirlerinde konu edinmiştir. "*Hicrî Yılı Selamlama*" adıyla yazmış olduğu şiirde Hafız, Türkleri överek şunları söylemektedir: [Tavîl]⁵²⁰

⁵¹⁸ Abdullah, *Dirâse*, s. 155.

⁵¹⁹ Fethi Bey, Mısır yolculuğunu tamamlayamadan Dimeşk yakınlarında uçağının düşmesi sebebiyle vefat etmiştir. Bunun üzerine Hafız, ona mersiye yazmış ve olayı âyetler ışığında anlatmıştır. Bkz. Abdullah, *Dirâse*, ss. 155, 156.

⁵²⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 352.

15 سَلُوا التُّرْكَ عَمَّا أَدْرَكُوا فِيهِ مِنْ مُنَىٰ وَمَا بَدَّلُوا فِي الْمَشْرِقَيْنِ وَعَبَّرُوا

- 15 *Elde ettikleri arzuları ve Doğu ile Batı'da ne değiştirdiklerini, ne dönüştürdüklerini Türklere sorun?*

"Osmanlı Anayasası Günü" isimli şiirinde şunları belirtir: [Tavîl]⁵²¹

16 رِجَالٌ مِنَ الْإِيمَانِ مَلَأَىٰ نَفْسَهُمْ وَجَيْشٌ مِنَ الْأَتْرَاكِ ظَمَأَىٰ قَوَاصِبَهُ

17 صَوَالِجُهُ سُمِّرَ الْقَنَا وَكُرَاتُهُ رُؤُوسُ الْأَعَادِي وَالْحُصُونُ مَلَاعِبُهُ

18 إِذَا نَارَ دُكَّتْ أَجْبَلٌ وَتَحَشَّعَتْ بِحَارٌ وَأَمْضَىٰ اللَّهُ مَا هُوَ كَانِيَهُ

19 وَتَلَّتْ عُرُوشٌ وَاسْتَفْرَّتْ مَمَالِكٌ وَلَوْ أَنَّ ذَا الْقُرْنَيْنِ فِيهَا يُنَاصِبُهُ

- 16 *Adamlar ki kalpleri imanla dolu... Kılıçları (kana) susuz kalmış (savaşı isteyen) Türklere bir ordu...*

- 17 *Savaş sopaları siyah mızrak, topları düşmanların başları ve kaleler oyun alanlarıdır.*

- 18 *Kızarsa yıkılır dağlar, boyun eğer denizler ve Allah, yazdığını (çoktan) gerçekleştirmiştir.*

- 19 *Zülkarneyn orada savaşsa bile tahtlar yıkılır, saltanatlar yere çakılır.*

I. Dünya Savaşında, Osmanlı Devleti'yle beraber tüm İslam coğrafyasını kaplayan felaketi, bütün Müslümanlar hüznle takip etmişlerdir. Bazı Müslüman edipler bu gelişmeler için eserler kaleme almışlar, hilâfete olan bağlılıklarını dile getirmişlerdir. Hafız da o ediplerden birisidir. Yerel hadiseler onu harekete geçirdiği gibi hilâfetin merkezinde meydana gelen olaylar da onu etkilemektedir. O, işgal kuvvetleri İstanbul'u ele geçirince, İslam toprağının kaybedilmesi ve Müslüman kardeşlerinin zillete düşmesi dolayısıyla İstanbul'daki İslam hâkimiyetini temsil eden Ayasofya Camii'ne hitap ederek "Ayasofya" adıyla bir şiir yazmıştır.⁵²² Şiirinde, Hilâfet yurdu İstanbul'un, dolayısıyla Müslümanların birliğini temsil eden Osmanlı Devleti'nin zarar görmesinden endişe ettiğini belirtmiştir. Onun bu hissiyatı, vatanseverlik ile İslamî öğretiyi mezcettiğini göstermektedir:⁵²³ [Tavîl]⁵²⁴

1 أَيَا صُوفِيَا حَانَ التَّفَرُّقُ فَادْكُرِي عُهُودَ كِرَامِ فِيكَ صَلُّوا وَسَلِّمُوا

2 إِذَا عُدَّتْ يَوْمًا لِلصَّلِيبِ وَأَهْلِهِ وَحَلَّى نَوَاجِحِكِ الْمَسِيحِ وَمَرِّمِ

3 وَدَقَّقَتْ نَوَاقِيسُ وَقَامَ مُرَمَّرٌ مِنْ الرُّومِ فِي مَحَارِبِهِ يَتَرَمِّمِ

⁵²¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 363-364.

⁵²² Ahmed, *Ta'avvuru'l-Edeb*, s. 278.

⁵²³ Nevfel, *Şa'iru's-Şa'b*, ss. 43, 44.

⁵²⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 402-403.

4	فَلَا تُنْكِرِي عَهْدَ الْمَازِنِ إِنَّهُ	عَلَى اللَّهِ مِنْ عَهْدِ النَّوَاقِيسِ أَكْرَمُ
5	تَبَارَكْتَ بَيْتَ الْقُدْسِ جَدْلَانُ آمِنٌ	وَلَا يَأْمَنُ الْبَيْتَ الْعَتِيقُ الْمُحْرَمُ
6	أَيْرُضِيكَ أَنْ تَعْشَى سَنَابِكُ حَيْلِهِمْ	حِمَاكَ وَأَنْ يُعْنَى الْحَطِيمُ وَرَمَزُمُ
7	وَكَيْفَ يَذِلُّ الْمُسْلِمُونَ وَبَيْنَهُمْ	كِتَابُكَ يُثَلَّى كُلَّ يَوْمٍ وَيُكْرَمُ
8	نَبِيَّكَ مَحْزُونٌ وَبَيْتُكَ مُطْرَقٌ	حَيَاءٌ وَأَنْصَارُ الْحَقِيقَةِ نُؤْمُ
9	عَصَيْنَا وَخَالَفْنَا فَعَاقَبْتَ عَادِلًا	وَحَكَّمْتَ فِينَا الْيَوْمَ مَنْ لَيْسَ يَرْحَمُ

- 1 *Ey Ayasofya! Ayrılma vakti geldi. Sende salat-ü selam getiren büyüklerin dönemini hatırla.*
- 2 *Eğer bir gün Hıristiyanlığa ve ehline geri dönersen, duvarlarını Mesih ve Meryem resimleri süslerse...*
- 3 *Çanlar vurulur ve mihrabında Bizanslıların müziği, mırıldanır olursa...*
- 4 *Minareler dönemini inkâr etme! Çünkü Allah katında, çanların döneminden daha üstündür.*
- 5 *Mübareksin Beyt-i Makdis, neşeli, güven içindesin. Kutsal Beyt-i Atîk ise güvensiz.*
- 6 *Çevreni atlarının turnaklarının kuşatması ve Hatim ile Zemzem'in musibete uğraması seni mutlu mu eder?*
- 7 *Aralarında her gün kitabın okunup hürmet gördüğü hâlde Müslümanlar nasıl zelil olurlar?*
- 8 *Peygamber'in mahzun, Kâbe'n utancından başını eğmiş, hakikatin destekçileri ise uyumakta.*
- 9 *İsyân ettik, aykırı davrandık, sen de adilce bizi cezalandırdın. Bugün hakkımızda merhametsiz kimse gibi hükmettin.*

Hafız, İstanbul'da İslam'ın hâkimiyetini temsil ettiği için, Ayasofya Camii'ne hitap etmektedir. Matla' olan ilk beyitteki salât ve selam kelimeleri dinî hissiyatı belirtmek ve dinleyicinin duygularını harekete geçirmek için seçilmiştir. 2. beyitte Hıristiyanlara ait sembollerin çok zikredilmesi, muhatabın Ayasofya'nın yani hilâfetin merkezinin akıbetinin ne olacağını düşünüp hüznülenmesini sağlamak içindir. 3. beyitte Bizans'ın anılması, düşmanın Hıristiyanlar değil, Rumlar olduğunu belirtmek içindir. 5. ve 8. beyitler arasında hüznü dile getirilir. 6. ve 7. beyitlerin inşâî cümle oluşu, dinleyicinin bu hüznü yaşaması, İstanbul'un düşmesi ile yaşanacak hezimetin nerelere kadar ulaşacağını hayal etmesi içindir. 7. beyit Müslümanları eleştirmektedir. Hafız, Müslümanların İslam'ı anlamadıklarını ve onun gereklerini yapmadıklarını belirtmekte ve yaşanan zilletin sebebine işaret etmektedir. Kaside hüznü hadiselere odaklanmakta ve insicamlı bir şekilde hâtimeye ulaşmaktadır. Hâtime matla' gibi tek beyittir ve tüm yaşananların

sebebini belirterek bitmektedir. Buna göre vaziyet, İslam dünyasının üzerine düşenleri yapmaması neticesinde, Allah'ın (cc) adilce cezalandırmasından ibarettir.

3. Doğu Toplumlarına Olan Sevgisi

Hafız, kendisini Doğulu, Mısırlı bir Müslüman olarak değerlendirmiştir. Bu yüzden Mısır veya Müslümanlar hakkında duyduğu sevinç ve hüznüleri, tüm Doğu'ya teşmil etmiştir. Ayrıca, Doğu halkının güzel yönlerinin, Mısırlılar tarafından örnek alınmasını istemiştir. Bu düşüncelerini ifade etmek için yazdığı "*Japon Güzeli*" isimli şiiri şöyledir: [Remel]⁵²⁵

1	لَا تَلْمُ كَفِّي إِذَا السَّيْفُ نَبَا	صَحَّ مَيِّ الْعِزْمُ وَالِدَهُرُ أَبِي
2	رُبَّ سَاعٍ مُبْصِرٍ فِي سَعِيهِ	أَخْطَأَ التَّوْفِيقَ فِيمَا طَلَبْنَا
3	مَرْحَبًا بِالْحَطْبِ يَبْلُونِي إِذَا	كَانَتِ الْعَلِيَاءُ فِيهِ السَّبَبَا
4	عَفِّي الدَّهْرُ وَلَوْلَا أَنِّي	أُوثِرَ الْحُسْنَى عَقَمْتُ الْأَدْبَا
5	إِيهِ يَا دُنْيَا اغْبِيسِي أَوْ فَابْسِمِي	لَا أَرَى بَرَقَكَ إِلَّا حُلْبَنَا
6	أَنَا لَوْلَا أَنَّ لِي مِنْ أُمَّتِي	حَاذِلًا مَا بَتُّ أَشْكُو النَّوْبَا
7	أُمَّةً قَدْ فَتَّ فِي سَاعِدِهَا	بُعْضُهَا الْأَهْلُ وَحُبُّ الْعُرْبَا
8	تَعَشَّقُ الْأَلْقَابَ فِي غَيْرِ الْعَلَا	وَتُقَدِّي بِالنُّفُوسِ الرَّبَّيْنَا
9	وَهِيَ وَالْأَحْدَاثُ تَسْتَهْدِفُهَا	تَعَشَّقُ اللَّهُوَ وَتَهْوَى الطَّرْبَا
10	لَا تُبَالِي لَعِبِ الْقَوْمِ بِهَا	أَمْ بِهَا صَرَفُ اللَّيَالِي لَعِبْنَا
11	لَيْتَهَا تَسْمَعُ مَيِّ قِصَّةً	ذَاتَ شَجْوٍ وَحَدِيثًا عَجَبْنَا
12	كُنْتُ أَهْوَى فِي زَمَانِي غَادَةً	وَهَبَ اللَّهُ لَهَا مَا وَهَبْنَا
13	ذَاتَ وَجْهِ مَرْجِ الْحُسْنُ بِهِ	صُفْرَةً تُنْسِي الْيَهُودَ الدَّهْبَا
14	حَمَلْتُ لِي ذَاتَ يَوْمٍ نَبًّا	لَا رَعَاكَ اللَّهُ يَا ذَاكَ النَّبَا
15	وَأَنْتَ تَخْطُرُ وَاللَّيْلُ فَتَى	وَهَلَالُ الْأُفُقِ فِي الْأُفُقِ حَبَا
16	تُمْ قَالَتْ لِي بِتَعْرِ بِاسِمِ	نَظَمَ الدَّرَّ بِهِ وَالْحَبَبَا
17	نَبَّوونِي بِرَجِيلٍ عَاجِلِ	لَا أَرَى لِي بَعْدَهُ مُنْقَلَبَا
18	وَدَعَانِي مَوْطِنِي أَنْ أَعْتَدِي	عَلَّنِي أَقْضِي لَهُ مَا وَجَبَا
19	نَدْبِخُ الدُّبَّ وَنُفْرِي جِلْدَهُ	أَيْظُنُّ الدُّبُّ إِلَّا يُعْلَبَا
20	قُلْتُ وَالْأَلَامُ تَنْفَرِي مُهْجَتِي	وَيْكَ مَا تَصْنَعُ فِي الْحَرْبِ الطَّبَّيْنَا
21	مَا عَهْدَنَاهَا لِطَبِّي مَسْرَحًا	يَبْتَغِي مَلْهُى بِهِ أَوْ مَلْعَبَا

⁵²⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 321-324.

22	لَيْسَتْ الْحَرْبُ نُفوساً تُشْتَرَى	بِالتَّمَيِّ أَوْ عُقُولاً تُشْتَرَى
23	أَحْسِبُ الْقَدَّ مِنْ غَدَّتِهَا	أَمْ ظَنَنْتِ اللَّحْطَ فِيهَا كَالشَّبَا
24	فَسَلِّبِي إِنِّي مَارِسْتُهَا	وَرَكِبْتُ الْهَوْلَ فِيهَا مَرْكَبَا
25	وَتَفَحَّمْتُ الرَّدَى فِي غَارَةٍ	أَسْدَلُ النَّفْعَ عَلَيْهَا هَيْدَبَا
26	فَطَبْتُ مَا بَيْنَ عَيْنَيْهَا لَنَا	فَرَأَيْتُ الْمَوْتَ فِيهَا قَطْبَا
27	جَالَ عِزْرَائِيلُ فِي أَنْحَائِهَا	تَحْتَ ذَاكَ النَّفْعِ يَمْشِي الْهَيْدَبَى
28	فَدَعِيهَا لِلدِّي يَعْرِفُهَا	وَالزَّمِي يَا طَبِيَّةَ الْبَانِ الْخَبَا
29	فَأَجَابَنِي بِصَوْتِ رَاعِي	وَأَرْنِي الظُّبَى لَيْناً أَعْلَبَا
30	إِنَّ قَوْمِي اسْتَعْدُّوا وَرَدَ الرَّدَى	كَيْفَ تَدْعُونِي أَلَا أَشْرَبَا
31	أَنَا يَا بَانِيَّةَ لَا أَنْغِي	عَنْ مُرَادِي أَوْ أذُوقَ الْعَطْبَا
32	أَنَا إِنْ لَمْ أَحْسِنِ الرَّمِي وَلَمْ	تَسْتَطِعْ كَفَّاي تَغْلِيبَ الظُّبَا
33	أَحْدِمُ الْجِرْحَى وَأَفْضِي حَقَّهُمْ	وَأُوَاسِي فِي الْوَعَى مَنْ نُكِبَا
34	هَكَذَا الْمِيكَادُ قَدْ عَلَمْنَا	أَنْ نَرَى الْأَوْطَانَ أُمّاً وَأَبَا
35	مَلِكٌ يَكْفِيكَ مِنْهُ أَنَّهُ	أَنْهَضَ الشَّرْقَ فَهَرَّ الْمَعْرَبَا
36	وَإِذَا مَارِسْتَهُ الْفَيْتَهُ	حَوْلًا فِي كُلِّ أَمْرٍ قُلبَا
37	كَانَ وَالتَّاجِ صَغِيرِينَ مَعاً	وَجَلَالَ الْمُلْكِ فِي مَهْدِ الصَّبَا
38	فَعَدَا هَذَا سَمَاءً لِلْعَلَا	وَعَدَا ذَلِكَ فِيهَا كَوْكَبَا
39	بَعَثَ الْأُمَّةَ مِنْ مَرْقَدِهَا	وَدَعَاهَا لِلْعَلَا أَنْ تَدَابَا
40	فَسَمَتْ لِلْمَجْدِ تَبْعِي شَأُوهُ	وَقَضَّتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَارَبَا

- 1 *Kılıç şaşığında, avucumu kötüleme! Bende kararlılık vardır, felek ise yüz çevirdi.*
- 2 *Nice gayretinde basiretli, gayretli, istediği başarıya kavuşamadı.*
- 3 *Yüce bir iş sebebiyet verdiğinde, başıma gelen musibete merhaba...*
- 4 *Felek bana kötülük etti, eğer iyiliği tercih eden olmasaydım, edebe aykırı davranırdım.*
- 5 *Ey Dünya! İster somurt ister tebessüm et! Şimşegi yalnız yağmursuzken görüyorum*
- 6 *Eğer, beni yardımsız bırakan kişi ümmetimden olmasaydı, musibetlerden şikâyet etmezdim.*
- 7 *Halkından nefret edip yabancıları sevmesinin, kendisini zayıflattığı bir ümmet...*
- 8 *Değersiz ünvalara meftun olup, makamlara canlar feda eden,*
- 9 *O, olaylar kendisini hedef almışken, eğlenceye âşık ve cümbüşle oyalanıyor,*

- 10 *Bir millet kendisiyle mi oynuyor, yoksa kendisiyle zamanın akıp gitmesi mi oynuyor, aldırış etmiyor.*
- 11 *Keşke benden, harika bir hikâye ve acayip bir söz duysa!*
- 12 *Zamanımda ben, Allah'ın kendisine bahsettikçe bahsettiği bir güzele âşıktım,*
- 13 *Kendisinde güzelliğin, Yahudi'ye altını unutturacak bir sarışınlık ile birleştiği bir yüze sahip (bir güzele)...*
- 14 *Bir gün bana bir haber getirdi. Ey haber sahibi, Allah seni kahretsin!*
- 15 *Ufkun hilali ufukta sürünürken, gece koyu iken, yürüyerek geldi.*
- 16 *Sonra inciye ve beyazlığı dizmiş olan mütebessim ağzı ile bana dedi ki:*
- 17 *Ardında dönüşümü görmediğim acil bir yolculuğu, bana haber verdiler.*
- 18 *Belki kendisine olan görevimi yaparım diye vatanım beni erkenden gitmeye davet ediyor.*
- 19 *Ayıyı boğazlar ve derisini yüzeriz. Ayı yenilmeyeceğini mi sanır.*
- 20 *Acılar ruhumu lime lime ederken dedim ki: Yazık sana, savaşta ne yapacak geyikler?*
- 21 *Biz onu bir ceylana, içinde oyun veya eğlence istediği bir tiyatro olarak, vaat etmedik.*
- 22 *Savaş, arzularla satın alınan canlar veya esir alınan akıllar değildir.*
- 23 *Uzun boylu olmayı, teçhizatından ya da bakışını, mızrağın ucu gibi mi sandın?*
- 24 *Bana sor! Ben onunla karşılaştım. Orada korkunun üstüne binek olarak bindim.*
- 25 *Tozun üzerine bulut gibi sarktığı hücumda, ölüme meydan okudum.*
- 26 *Bize kaşlarını çattı ve ölümü, onda kaşlarını çatmış olarak gördüm.*
- 27 *Azrail, o tozun altında ciddi bir şekilde yürüyerek etrafında dolaştı.*
- 28 *Ey zarif geyik! Onu kendisini tanyana bırak! Otur evinde!*
- 29 *Beni korkutan bir sesle bana cevap verdi. Bana geyiği, kuvvetli bir aslan olarak gösterdi.*
- 30 *Kavmim ölüm suyunu içmek istiyor. Sen beni içmemeye nasıl çağırırsın?*
- 31 *Ben bir Japon kızıyım. Ben ölümü tadana kadar dönmem muradımdan.*
- 32 *Ben eğer iyi atış yapmaz ve avuçlarım kılıcın keskinliğini çeviremezse de,*
- 33 *Yaralılara hizmet eder, haklarını yerine getirir, belaya uğrayanı savaş meydanında teselli ederim.*

- 34 *Mikado bize böyle -vatanı baba ve anne gibi görmemizi-
öğretmiştir.*
- 35 *Doğu'yu harekete geçirip Batı'yı sallamasının, onun hakkında sana
yettiği bir sultan...*
- 36 *Onunla vakit geçirirsen, onun her işi evirip çeviren olduğunu
görürsün.*
- 37 *O, tacıyla birlikte beraber iki küçük idi ve saltanatın azameti
çocukluğun başlangıcında idi.*
- 38 *Bu, yüceliğin göğü oldu, şu da oradaki bir yıldız oldu.*
- 39 *Halkı kabrinden kaldırıp diriltti ve onları yeniden yücelmeleri için
çalışmaya davet etti.*
- 40 *Gayesini arzularak izzet için yüceldi ve bütün hedeflerini
gerçekleştirdi.*

Kaside, el-Mutenebbî'nin (ö. 353/965) üslubunu kullanarak, mesel ile başlamaktadır. Kasidenin ilk beş beyti matla' beyitleridir. Burada Hafız, tüm çabasına rağmen kaderin, kendisinin aleyhinde tecelli ettiğini ancak önemli olanın kendisinin gayret ve ciddiyet içinde mücadele etmesi olduğunu belirtmektedir. 6. ile 10. beyitler arasında Mısırlılar eleştirilmektedir. Halk için çalışan Hafız'ın, yine halk tarafından yalnız bırakılmasının, onu başarısızlıktan daha çok üzdüğü anlaşılmaktadır. 11. beyitte Hafız, hayali sevgilisi olan bir Japon kızını anlatmaya başlamaktadır. Konu savaş olmasına rağmen bir kızın savaş hakkındaki sözleri, Mısır erkekleri için şiddetli bir alay ifade etmektedir. 12. ve 13. beyitlerde bu güzel kız, genel olarak vâsfe edilir. 16. ve 19. beyitler arasında ülkesinin savaşa gireceği haberi üzerine, Japon kızının halkına yardım için ülkesine gitme kararı aktarılmaktadır. 20. ile 28. beyitler arasında savaşın ciddi ve zor bir iş olduğu, bir güzel kızın savaş için kendisini meşakkate sokmaması gerektiği anlatılmıştır. 29. beyitte Japon güzelinin konuşmaya başlamadan önceki hâli ifade edilmiştir. Bu beyte göre, güzelliği dillere destan olduğundan dolayı bir ceylana benzetilen bu kız, konu ülkesi ve vatanı olunca şecaatli bir aslana dönüşmüştür. Cevabı da çok güzeldir: "*Kavmim ölüm suyunu içmek istiyor. Sen beni içmemeye nasıl çağırırsın? Ben bir Japon kızıyım. Ben ölümü tadana kadar dönmem muradımdan.*" Kasidenin başında, Hafız'ın halkı tarafından yalnız bırakıldığı zikredildikten sonra, güzel bir kızın ağzından halkını yalnız bırakmayacağı şeklindeki bu sözleri, Mısır halkının erkeklerinin şiddetle kınandığı ve alaya alındığının göstergesidir. Ardından Japon kız, savaşta en azından yaralılara yardım ederek bir katkısının olabileceğini ifade etmiştir. Söz, Japon kralına getirilmekte ve kralın cesaret ve öğretileri ile Batı'yı korkutup Doğu'yu uyandırdığından bahsedilmektedir. Onun

aldığı kararlarla, Japon milletinin yüceldiği ifade edilerek, Mısır halkına makûs talihinin değişebileceği ifade edilmektedir.

Hafız, "*Japon Rus Savaşı*" isimli şiirinde de Doğu'nun düştüğü durumun fotoğrafını çekmiş ve Japonların zaferi ile sevinmiştir. Ayrıca onların zaferini, Doğu'nun tekrar ayağa kalkışının işareti olarak değerlendirmiştir: [Serî']⁵²⁶

17 وَأَصْبَحَتْ مُكْدَنْ يَأْفُوتَهُ يَعَارُ مِنْهَا الدُّرَّ وَالْجَوْهَرُ
18 يَأْفُوتَهُ قَدْ قُومَتْ بَيْنَهُمْ بِأَنْفُسٍ كَالْقَطْرِ لَا تُحْصَرُ
19 أَضْحَى رَسُولَ الْمَوْتِ مَا بَيْنَهَا حَيْرَانَ لَا يَدْرِي بِمَا يُؤْمَرُ

- 17 *Mukden,*⁵²⁷ *inci ve mücevherin kendisini kışkırdığı bir yakuta dönüştü.*
18 *Aralarında, sayılamayan yağmur taneleri kadar canlara paha biçilen bir yakuta...*
19 *Ölüm meleği, aralarında neyle emrolunduğunu bilmez bir hâlde hayret içinde kaldı.*

1905 yılında gerçekleşen Japon-Rus savaşında, Japonların zaferi ile sevinen Hafız, bu olayı Doğu'nun yeniden ayağa kalkışının bir işareti olarak görmüştür. Yaşanan muharebede, 120 bin kişi hayatını kaybetmiş, 40 bin Rus askeri esir edilmiştir. Hafız, bu hadiseyi, "*Mukden şehrinin yakut rengine bürünmesi*" ve "*ölüm meleğinin kimin canını alacağını bilemez duruma düşmesi*" ifadeleri ile belirtmektedir. Kasidenin devam eden beyitlerinde şu ifadelere yer verilir. [Serî']⁵²⁸

23 أَمْسَى كُرُوبَتَكَيْنِ فِي غَمْرَةٍ وَبَاتَ أَوْيَامَا لَهُ يَنْظُرُ
24 وَظَلَّتِ الرُّوسُ عَلَى جَمْرَةٍ وَالْمَجْدُ يَدْعُوهُمْ أَلَا فَاصْبِرُوا
25 وَذَلِكَ الْأُسْطُولُ مَا خَطْبُهُ حَتَّى عَزَاهُ الْفَرْعُ الْأَكْبَرُ
26 أَكَلَّمَا لَاحَ لَهُ سَابِغٍ تَحْتَ الدُّجَى أَوْ قَارِبٌ يَمْخُرُ
27 ظَنَّ بِهِ طُوجُو فَأَهْدَى لَهُ تَحِيَّةً طُوجُو بِهَا أَحْبَرُ
28 تَحِيَّةً مِنْ وَاجِدٍ شَيْقٍ أَنْفَاسُهُ مِنْ حَرِّهَا تَرْفُرُ

⁵²⁶ Hafız İbrahim, *Divânu Hâfiz*, s. 326.

⁵²⁷ Mukden: Şubat-Mart 1905 tarihinde Japonya ile Rusya arasında yapılan savaşın gerçekleştiği şehirdir. Bkz. Hasip Saygılı, *1905 Rus Devriminin Osmanlı İmparatorluğuna Etkileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 50

⁵²⁸ Hafız İbrahim, *Divânu Hâfiz*, ss. 326-327.

- 23 *Kuropatkin⁵²⁹ zahmete düştü. Oyama⁵³⁰ onu gözledi.*
- 24 *Şeref onlara "sabredin!" diye seslenirken, Rus kor içinde kaldı.*
- 25 *Ve şu filo, nedir durumu? Sonunda onu büyük bir korku aldı.*
- 26 *Karanlık altındaki bir yüzücü veya yüzen bir gemi, ona her görüldüğünde,*
- 27 *Onu, Togo⁵³¹ zanneder ve ona, Togo'nun daha iyi bildiği bir selam verir.*
- 28 *Özleyenden, âşıktan, canların, hararetinden inim inim inlediği bir selam!*

Kuropatkin, Rus komutanının; Oyama ve Togo ise Japon komutanlarının adlarıdır. Hafız'ın tarihî bir olay anlatırken isimleri zikretmesi onun siyâsî olaylara ilgisini, şiirin ölçüsünü bozmadan Arapça olmayan özel isimleri kullanması, aruzdaki maharetini göstermektedir. Kaside şu beyitler ile son bulur: [Seri']⁵³²

36 أَتَى عَلَى الشَّرْقِيِّ حِينَ إِذَا مَا ذُكِرَ الْأَحْيَاءُ لَا يُذَكَّرُ
37 وَمَرَّ بِالشَّرْقِ زَمَانٌ وَمَا يَمُرُّ بِالْبَالِ وَلَا يَحْطُرُ
38 حَتَّى أَعَادَ الصُّفْرُ أَيَّامَهُ فَانْتَصَفَ الْأَسْوَدُ وَالْأَسْمَرُ
39 فَرَحْمَةُ اللَّهِ عَلَى أُمَّةٍ يَبْرُؤِي لَهَا التَّارِيخُ مَا يُؤْتَرُ

- 36 *Doğuluya, diriler anıldığında kendisinin anılmadığı bir zaman geldi.*
- 37 *Doğu'ya, akla gelmeyen ve hatırlanmayan bir zaman geldi.*
- 38 *Sonunda sarı ırk, (eski) günlerini geri aldı. Esmer ve siyah ırk da öcünü aldı.*
- 39 *Allah'ın rahmeti, kendisi hakkında tarihin (güzel şeyler) anlattığı ümmet üzerine olsun.*

⁵²⁹ Kuropatkin: Adı Aleksey Kuropatkin'dir (1845-1925). Şubat-Mart 1905 tarihinde Japonya ile Rusya arasında yapılan Mukden savaşında Mançurya Rus Orduları Başkomutanı olarak görev yapmıştır. Bkz. Saygılı, *1905 Rus Devrimi*, s. 50.

⁵³⁰ Oyama: Rus Orduları genel Komutanı Mareşal Oyama (1842-1916) kastedilmektedir. Şubat -Mart 1905 tarihinde Japonya ile Rusya arasında yapılan Mukden savaşında kesin bir zafer kazanmıştır. Bkz. Saygılı, *1905 Rus Devrimi*, s. 50

⁵³¹ Togo: Adı Togo Heihachiro'dur (1847-1934). Japon-Rus savaşında Mikasa savaş gemisinde donanmanın komutanlığını yapmış ve Rusların Baltık donanmasına karşı zafer elde etmiştir. Yasemin Davarcı, *1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın Japon Manga Kitaplarına Yansıması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, s. 64.

⁵³² Hafız İbrahim, *Dîvânü Hâfız*, s. 328.

Hafız, Doğu'nun düştüğü durumdan rahatsızlığını belirtmekte ve kasidesini Doğu'nun yücelmesi için yaptığı duayla bitirmektedir: "*Allah'ın rahmeti kendisi hakkında tarihin güzel şeyler anlattığı ümmet üzerine olsun.*"

Doğu halklarından olmaları sebebiyle "*Hicrî Yılı Selamlama*" isimli şiirinde, anayasanın kabulünden sonra İranlıların eşit haklara sahip olmasını değerlendiren Hafız, yeni anayasa özlemi içinde olan Mısırlılara bu durumu örnek göstermiştir: [Kâmil]⁵³³

9 وَتَغَيَّرَتْ فِيهِ الْحُطُوبُ بِفَارِسٍ حَتَّى رَأَيْتُ الشَّاءَ يَحْشَى الْبَيْدَقَا

- 9 *İranlılarda durum değişti. Hatta şahın piyondan korkar olduğunu gördüm.*

Hafız, Batı'nın saldırgan tutumunu ve Doğu'ya yaptığı zulmü her fırsatta eleştirmiş, Doğu'nun başına gelen kötülükler sebebiyle üzülmüştür. "*Trablus Savaşı*" isimli şiirinde, İtalyanların Trablus'a saldırısını konu edinmiş ve Batı'nın ilerlemiş teknolojisiyle kendisini medenî olarak göstermesinin ve insanî değerleri her fırsatta diline pelesenk etmesinin ardında, bir kötü niyetin var olduğunu, Trablus saldırısının da bu kötü niyeti gösterdiğini belirtmiştir: [Remel]⁵³⁴

1 طَمَعُ أَلْفَى عَنِ الْعَرَبِ اللَّثَامَا فَاسْتَفِيقْ يَا شَرْقُ وَاخْذَرْ أَنْ تَنَامَا

2 وَأَحْمَلِي أَيُّهَا الشَّمْسُ إِلَى كُلِّ مَنْ يَسْكُنُ فِي الشَّرْقِ السَّلَامَا

3 وَأَشْهَدِي يَوْمَ التَّنَادِي أَنَّنَا فِي سَبِيلِ الْحَقِّ قَدْ مِتْنَا كِرَامَا

- 1 *Batı'dan örtüyü açan bir arzu... Uyan ey Doğu, sakın uyuma!*

- 2 *Ey güneş, Doğu'da oturan herkese selam gönder!*

- 3 *Kıyamet gününde şahit ol ki; biz, Hak yolunda şereflice can vermişiz!*

Trablus savaşında İtalyanların yenilmeleri sebebiyle Hafız, Batı'nın Doğu karşısında gerileyeceğinin işareti olarak kabul ettiği bu savaşı, Doğu'ya hitap için kullanmış ve aynı kasidede Doğu'nun tekrar eski günlerine geleceğini ifade etmiştir: [Remel]⁵³⁵

⁵³³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 372.

⁵³⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 370.

⁵³⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 383.

44 فَاطْمَعِي أُمَّمَ الشَّرْقِ وَلَا تَنْطِي الْيَوْمَ فَإِنَّ الْجَدَّ قَامَا
45 إِنَّ فِي أَضْلَاعِنَا أَفْئِدَةً تَعَشُّو الْمَجْدَ وَتَأْتِي أَنْ تُضَامَا

- 44 *Ey Doğu milletleri, huzurlu olun, ümit kesmeyin! Bugün ciddiye ayağa kalktı (talihin döndü).*
45 *Bedenlerimizde şerefe âşık ve zulmü reddeden gönüller var.*

Hafız, "Tiyatro" isimli şiirinde⁵³⁶ Batı'nın Doğu'ya saldırıları sebebiyle hissettiği üzüntüsünü aktarmıştır: [Muctes]⁵³⁷

38 يَا لَيْتَنِي لَمْ أُعَاجِلْ بِالْمَوْتِ قَبْلَ الْأَوَانِ
39 حَتَّى أَرَى الشَّرْقَ يَسْمُو رَعْمَ اعْتِدَاءِ الرَّمَانِ
40 وَيَسْتَرِدُّ جَلَالاً لَهُ وَرَفْعَةً شَانِ
41 وَيَلْعَلِمَ الْعَرَبُ أَنَا كَأُمَّةِ الْيَابَانِ
42 لَا نَرْتَضِي الْعَيْشَ يَجْرِي فِي ذِلَّةٍ وَهَوَانِ
43 أَرَاهُمْ أَنزَلُونَا مَنَازِلَ الْحَيَوَانِ
44 وَأَخْرَجُونَا جَمِيعاً عَنِ رُتْبَةِ الْإِنْسَانِ
45 وَسَوْفَ تَقْضِي عَلَيْهِمْ طَبَائِعُ الْعُمَرَانِ
46 فَيُصْبِحُ الشَّرْقُ غَرَباً وَيَسْتَوِي الْحَافِقَانِ

- 38 *Ah keşke, vaktinden önce ölmek için acele etmeseydim.*
39 *Çağın düşmanlığına rağmen, Doğu'nun yüceldiğini görene dek.*
40 *Yüceliğini ve yüce konumu geri alana dek...*
41 *Batı, bizim Japon milleti gibi olduğumuzu bilene dek...*
42 *Zillet ve alçaklık içinde geçen bir hayata razı olmayız.*
43 *Onların, bizleri hayvan yerine koyduğunu görüyorum.*
44 *Hepimizi insan mertebesinden çıkarıyorlar.*
45 *Uygarlığın tabiatı, onları yok edecek.*
46 *Doğu, Batı olacak, iki ufuk eşit olacak.*

⁵³⁶ Bu kaside Mart 1912 yılında yazılmıştır. Kaside "Beyrut Şehidi" olarak da isimlendirilmiştir. Kaside, şiir tiyatrosu türünün ilk örneklerinden sayılır. Bkz. Ahmed, *Ta'avvuru'l-Edeb*, s. 221.

⁵³⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânü Hâfız*, ss. 386-387.

Arap edebiyatında şiir tiyatrosu tarzında ilk örneği veren şair Ahmed Şevkî'dir (ö. 1932). Hafız, yazdığı bu kasidesiyle Ahmed Şevkî'nin yolundan gitmiştir. İki şairin bu çabaları Arap şiirinde yenilenme çalışmaları olarak sayılabilir. Ancak, Şevkî'nin yaptığı yedi çalışma ne kadar şiir tiyatrosu usulünden uzaksa, Hafız'ın bu çalışması da bir o kadar uzaktır.⁵³⁸ Kasidede Lübnanlı bir genç, onun Leyla isimli eşi, bir Arap ve doktor karakterlerinin aralarındaki diyalog aktarılmaktadır. Diyalogda, Trablus saldırısı ile Türklere karşı zafer elde edemeyen İtalyanların intikam amacıyla 1912 yılında Beyrut'u bombalamaları konu edilmiş ve zayıf halklarla sömürgeciler arasındaki konum tasvir edilmiştir.⁵³⁹

Kasidenin yukarıya aldığımız bölümünde, ana konuyla ilgisi dolayısıyla yaralı ve Arap'a diğerlerinden daha çok yer verilir. Yukarıda aktardığımız bölümdeyse Hafız, yaralının dili ile Doğu'nun yüceldiği günleri görmeyi arzuladığını, zillet içinde yaşamının onursuzluğunu, Japon halkının örnek alınması gerektiğini, Doğu'nun da Batı seviyesine çıkacağını umutla ifade etmektedir. Batı'nın felsefesini kasidesinde açıklayan Hafız, onların gözünde Doğu'nun hayvan mesabesinde olduğunu ifade ederek, tüm Doğu'nun tehlike altında olduğunu belirtmektedir.

Mısır'a gelen Osmanlı filosunu karşılamak amacıyla yazmış olduğu "*Osmanlı Filosunu Selamlama*" isimli şiirinde şunları dile getirir: [Remel]⁵⁴⁰

وَأَنْفُضِ الْعَجْرَ فَإِنَّ الْجِدَّ قَامَا	أُيْهَأُ الشَّرْقِيَّ سَيَّرَ لَا تَنَم	27
وَأَجْعَلِ الْحِكْمَةَ لِلْعَزْمِ زِمَامَا	وَأَمْتِطِ الْعَزْمَ جَوَادًا لِلْعَلَا	28
فَارْكَبِ الْبَرْقَ وَلَا تَرْضَ الْعَمَامَا	وَأِذَا حَاوَلْتَ فِي الْأُفُقِ مُمِي	29
رُبَّ ذِي لُبِّ عَنِ الْحَقِّ تَعَامَى	لَا تَضِقْ ذَرْعًا بِمَا قَالَ الْعِدَا	30
بِالْمُرُوءَاتِ وَبِالْبَأْسِ اغْتِصَامَا	سَابِقِ الْعَرَبِيِّ وَاسْبِقِ وَاعْتَصِمِ	31
وَأَجْعَلِ الرَّحْمَةَ وَالْتِقَا لِيَامَا	جَانِبِ الْأَطْمَاعِ وَأَنْهَجِ نَهْجَهُ	32
قَادِرِ الْمَوْتِ وَأَنْ يَثْنُوا الْحِمَامَا	طَلَبُوا مِنْ عِلْمِهِمْ أَنْ يُعْجِزُوا	33
فَوْقَ هَامِ الشُّهْبِ فِي الْعَيْبِ مِقَامَا	وَأَرَادُوا مِنْهُ أَنْ يَرَفَعَهُمْ	34
طَاوَلَ الْخَالِقِ فِي الْكُونِ وَسَامَى	فُقُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرُهُ	35
سِرَّهُ بَرًّا وَلَمْ يَخْشَ انْتِقَامَا	أَخْرَجَ الْعَيْبَ إِلَى أَنْ بَرَّهُ	36

⁵³⁸ el-Mekâlih, Abdulazîz, 'Amâlika 'Inde Maṭla 'i'l-Karn, 2 .b., Dâru'l-Âdâb, Beyrut, 1988, ss. 41, 42.

⁵³⁹ Nevfel, Şâ'iru's-Şa'b, ss. 60, 61.

⁵⁴⁰ Hafız İbrahim, Dîvânu Hâfiz, ss. 378-379.

37	فُؤَةَ الرَّحْمَنِ زَيْدِينَا فُؤَى	وَأَفِيضِي فِي بَنِي الشَّرْقِ الْوَيْثَامَا
38	أَفْرَغِي مِنْ كُلِّ صَدْرٍ حَقْدَهُ	أَمَّا التَّارِيخُ وَالدُّنْيَا كَلَامَا
39	أَسْأَلُ اللَّهَ الَّذِي أَهْمَنَا	خِدْمَةَ الْأَوْطَانِ شَيْخَا وَعُغْلَامَا
40	أَنْ أَرَى فِي الْبَحْرِ وَالْبَرِّ لَنَا	فِي الْوَعَى أَنْدَادَ طُوجُو وَأَيَامَا

- 27 *Ey Doğulu! Kolları sıva, uyuma, zayıflıktan silkelen. Çalışma vakti geldi.*
- 28 *Yüceler için kararlılık atına bin! Hikmeti de kararlılığın yuları yap.*
- 29 *Ufukta bir arzu için çabaladığında şimşeğe bin, yetinme bulutla.*
- 30 *Düşmanın dediğiyle daralma! Nice akıllılar, hakka karşı kördür.*
- 31 *Batılıyla yarış, geç! Erdemlere ve güce tam olarak sarıl!*
- 32 *Uzaklaş arzularından! Onun yaptığını yap! Rahmet ve takvayı kural eyle!*
- 33 *Ölüme kadir olanı, bilgileriyle âciz bırakmayı ve ecele engel olmayı istediler.*
- 34 *Ondan (ilimden), kendilerini makam olarak gaybda (gökte) yıldızların başının üstüne yüceltmesini istediler.*
- 35 *Kahrolası insan, ne de nankör! Kâinatta yaratıcıyla yarıştı ve ona ulaşmaya çalıştı.*
- 36 *Ondan sırrını zorla alana dek, intikam alınacağından da korkmadan, gaybı zorladı.*
- 37 *Ey Rahmân'ın kuvveti, bize kuvvet ver! Doğu'nun çocuklarına ittifakı yağdır!*
- 38 *Her bir gönülden hasedini çıkar ki, tarihi ve dünyayı (güzel) söz ile doldurayım.*
- 39 *Bize yaşlı ve gencimizin vatana hizmetini ilham eden Allah'tan dilerim,*
- 40 *Savaşta, bizim için Togo ve Oyama'nın benzerlerini, denizde ve karada görmeyi...*

Kasidenin yukarıya aldığımız bölümünde, Doğu ile Batı'nın mücadelesi sırasında Mısır'a gelen bu filo, Doğu'nun tekrar Batı'yla yarışacak seviyeye geleceğinin işareti olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden sadece Mısır halkına ya da Müslümanlara değil, tüm Doğu halkına seslenilmektedir. 27. ile 29. beyitler arasında Doğu halkı çalışmaya teşvik edilmekte, 30. beyitte düşmanın sözlerinin ciddiye alınmaması tembih edilmektedir. 31. ve 32. beyitlerde, Batı'nın geldiği seviye hedef gösterilmekte, bu hedefe ulaşmak için -rahmet ve takvadan ayrılmamak şartıyla- Batılının örnek alınması istenmektedir. 33. ile 36. beyitler arasında sahip olduğu ilmi, azgınlıkta kullanan Batı, eleştirilmektedir. Hâtime

başlangıcı olan 37. beyit, dua ihtiva etmekte, son beyit ise Japonların iki meşhur komutanları Togo ve Oyama'yı zikrederek, hem Japonları örnek göstermekte hem de halkın bir öndere olan ihtiyacını dile getirmektedir.

4. İngiliz İşgaline Karşı Çıkışı

Hafız, bir vatan şairi olarak, her zaman İngilizlerin Mısır'ı işgaline karşı çıkmış ve onların yaptığı yanlışları eleştirmiştir. İngilizler, Mısır'ı işgalleri sırasında kolayca bertaraf ettikleri Urabî Paşa ve beraberindekilerin mukavemetleri dışında, halk tarafından büyük bir mücadele ile karşılaşmamışlardır. Sonraki yıllarda İngilizlerin, Dinşavay olayındaki uygulamaları, halk arasında ilk itirazların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu yüzden Dinşavay olayını, halk arasında millî mücadele ruhunun canlanmasını sağlayan bir milat olarak değerlendirmek mümkündür. Hafız da bu olayı kasidelerinde işlemiş, millî mücadele ruhunu halk arasında yaymak için çabalamıştır. "*Dinşavay Olayı*" isimli kasidesinde Hafız, yaşananları ele alır ve alaycı bir üslupla şunları söyler:⁵⁴¹ [Hafif]⁵⁴²

1	أَيُّهَا الْقَائِمُونَ بِالْأَمْرِ فِينَا	هَلْ نَسِيتُمْ وِلَاءَنَا وَالْوِدَادَا
2	خَفِضُوا جَيْشَكُمْ وَنَامُوا هَبِيئاً	وَائْتَعُوا صَيْدَكُمْ وَجُوبُوا الْبِلَادَا
3	وَإِذَا أَعْوَزْتَكُمْ ذَاتُ طَوْقٍ	بَيْنَ تِلْكَ الرُّبَا فَصِيدُوا الْعِبَادَا
4	إِنَّمَا نَحْنُ وَالْحَمَامُ سَوَاءٌ	أَمْ تُعَادِرُ أَطْوَأْنَا الْأَجْيَادَا
5	لَا تَطُتُوا بِنَا الْعُقُوقَ وَلَكِنْ	أَرَشِدُونَا إِذَا ضَلَلْنَا الرَّشَادَا
6	لَا تُقِيدُوا مِنْ أُمَّةٍ بِقَتِيلٍ	صَادَتِ الشَّمْسُ نَفْسَهُ حِينَ صَادَا
7	جَاءَ جُهَالُنَا بِأَمْرِ وَجَنَّتُمْ	ضِعْفَ ضِعْفِيهِ فَسَوْءٌ وَاشْتَدَادَا
8	أَحْسِنُوا الْقَتْلَ إِنْ ضَنِنْتُمْ بِعَفْوٍ	أَقْصِصَا أَرْدْتُمْ أَمْ كِيَادَا
9	أَحْسِنُوا الْقَتْلَ إِنْ ضَنِنْتُمْ بِعَفْوٍ	أَنْفُوساً أَصَبْتُمْ أَمْ جَمَادَا
10	لَيْتَ شِعْرِي أَتِلْكَ مُحْكَمَةَ التَّمِّ	تَيْشِ عَادَتِ أَمْ عَهْدُ نَيْرُونَ عَادَا
11	كَيْفَ يَخْلُو مِنَ الْقَوِيِّ التَّشْفِي	مِنْ ضَعِيفِ أَلْفِي إِلَيْهِ الْقِيَادَا

- 1 *Ey aramızda işleri yürütenler! Bizi yönettiğinizi ve sevgiyi unuttunuz mu?*
- 2 *Ordunuzu sakinleştirin, sükûnetle uyuyun, avınızı arayın ve ülkeyi dolaşın.*
- 3 *Eğer şu tepelerin arasında bir gerdanlı (güvercin) bulamazsanız, kulları avlayın!*

⁵⁴¹ Heykel, *Ta'avvur*, s. 125.

⁵⁴² Hafız İbrahim, *Divânu Hâfiz*, ss. 334-335.

- 4 *Biz ve güvercinler ancak eşitiz, gerdanlıklarımız boyunlarımızı terk etmez.*
- 5 *Bizim isyan edeceğimizi sanmayın. Eğer saparsak bizi doğru yola iletin.*
- 6 *Avlandığında güneşin kendisini avladığı bir maktul için halkı kisas ile öldürmeyin.*
- 7 *Cahillerimiz bir iş getirdi ve siz de kat be kat şiddet ve kasveti getirdiniz.*
- 8 *Eğer afta cimri olursanız, öldürmede ihsan edin! Kisas mı istiyorsunuz, yoksa tuzaklar mı?*
- 9 *Eğer afta cimri olursanız, öldürmede ihsan edin! Canlara mı kastettiniz, yoksa cansızlara mı?*
- 10 *Ah şiirim! Şu Engizisyon Mahkemesi⁵⁴³ mi geri döndü? Yoksa Neron⁵⁴⁴ dönemi mi geri döndü?*
- 11 *Kendisini teslim eden zayıftan öç almak, güçlüyü nasıl mutlu eder?*

Kaside 1906 yılında, Dinşavay olayı ile ilgili verilen mahkeme kararlarının ardından yazılmıştır. Kasidede, yaşanan haksızlıklara değinilmiştir. İlk beyitteki soru cümlesiyle yöneticilerin halka sevgi beslemedikleri ifade edilmiştir. 2. beyitteki emir fiilleriyle İngilizlerin ülkede istediklerini yaptıkları ve kimsenin onlara hesap sormadığı ifade edilmiştir. 3. ve 4. beyitlerde İngilizlerin halka bir güvercin kadar bile değer vermedikleri ifade edilerek, olayın güvercin avlamak için giden İngiliz askerleri tarafından çıkarıldığına işaret edilmiştir. 6. beyitte Dinşavay olayındaki uygulamanın adaletten uzak olduğu, 7. beyitte Mısır halkı bir yanlış yapmışsa bile bunun karşılığında İngilizlerin yaptıklarının daha büyük yanlış olduğu belirtilmiştir. 10. beyitte, yaşanan zulüm İspanya'da Müslümanlara zulüm için kurulan mahkemeye veya Hıristiyanlara ilk zulmeden Roma İmparatoru olarak bilinen, Roma'yı yakıp uzaktan seyrettiği iddia edilen Neron (ö. 68) dönemine benzetilmiştir. Son olarak İngilizlerin ahlakî anlayışlarını eleştirilmiş, güçlü bir insanın zayıf bir insana zulmetmesinin hiçbir insanî değerle bağdaşmayacağı ifade edilmiştir.⁵⁴⁵

⁵⁴³ Engizisyon Mahkemesi: Hristiyanlıktan uzaklaşan veya dini kurallara muhalefet edenleri cezalandırmak için kurulan Katolik mahkemelerdir. Kelime olarak bezdirici, baskıcı, soruşturma ve sorgulama anlamına gelir. XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar varlığı devam etmiştir. Müslümanların hakimeyetinin bitmesinin ardından İspanya'da kalan Müslümanların aleyhine de hükümler vermiştir. Bu mahkemelerin en önemli özellikleri sanığa yeterli savunma hakkı vermemeleri ve ağır cezalar uygulamalarıydı. Bkz. Kürşat Demirci, "Engizisyon", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 238-241.

⁵⁴⁴ Neron: Hristiyanlara ilk büyük zulmü uygulayan Roma kralının adıdır. Bkz. Kürşat Demirci, "Hristiyanlık", *DİA*, İstanbul, 1998, XIIV, 332.

⁵⁴⁵ Nevfel, *Şâ'iru'ş-Şa'b*, ss. 38-40.

Kasideyi inceleyen Abdülhamid Sened el-Cundî, eleştirilerin zayıf kalışını, mukaddimede sevgiden bahsedilmesini, sömürgecilerin aramızda işleri düzenleyen şeklinde isimlendirilmesini, sonraki beyitlerde Mısırlıların cahiller olarak betimlenmesini yanlış bulduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁶ Tüm bunlar Dinşavay olayına kadar İngiliz karşıtlığının çok cılız seslerle ifade edildiğini göstermektedir.

Hafız, "*Dinşavay Olayından Sonra Yazlığından Döndüğünde Lord Cromer'i Karşılama*" isimli kasidesinde ise Dinşavay olayında yapılan haksızlıklardan dolayı İngiliz yetkilileri eleştirmiştir: [Kâmil]⁵⁴⁷

22	وَالْمُسْتَشَارُ	مُكَاتِرٌ	بِرَجَالِهِ	وَمُعَاجِزٌ	وَمُنَاجِزٌ	وَمُحَرِّبٌ
23	يَحْتَالُ	فِي	أَحْثَائِهَا	مُتَبَسِّمًا	وَالدَّمَغَ	حَوْلَ رِكَابِهِ
24	طَاحُوا	بِأَرْبَعَةٍ	فَأَرَدُوا	خَامِسًا	هُوَ خَيْرٌ	مَا يَرْجُو الْعَمِيدُ وَيَطْلُبُ
25	حُبُّ	يُحَاوِلُ	عَرَسَهُ	فِي	أَنْفُسِ	يُجِنِّي بِمَعْرِسِهَا
						التَّنَاءِ الطَّيِّبِ

- 22 *Müsteşar, adamlarıyla övünüyor, âciz bırakıyor, savaşıyor ve dağıtıyor.*
- 23 *Gözyaşı, binitinin çevresinde sicim gibi akmakta iken tebessüm ederek etrafında böbürleniyor.*
- 24 *Dördünü öldürdüler. Albayın arzularının ve istediklerinin en hayırlısı olan beşinciye de yok ettiler.*
- 25 *Nefislere dikmeye çalıştığı, dikildiği yerde hoş övgülerin toplandığı bir sevgi.*

Kasidenin bu bölümünde, Cromer yerine, müsteşar sorumlu tutulmakta, 23. beyitte halkın gözyaşı içinde olduğu, yani zulüm gördüğü ifade edilmektedir. Başta Cromer olmak üzere İngilizlerin bunu görmezden geldikleri gibi ayrıca Mısır'da müreffeh bir hayat yaşadıkları belirtilerek eleştirinin dozu artırılmıştır. 24. beyitte ise Dinşavay'da dört kişinin idamıyla İngilizlerin halk desteğini kaybettikleri ve halkın kendilerine sevgilerinin kalmadığı ifade edilmektedir.

Hafız, "*Mısır'ın İhtilalden Şikâyetleri*" isimli kasidesinde, Mısırlıların çektiği sıkıntılara değinmiş ve şunları dile getirmiştir: [Tavîl]⁵⁴⁸

⁵⁴⁶ el-Cundî, *Şâ'iru'n-Nîl*, ss. 156, 157.

⁵⁴⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 337-338.

⁵⁴⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 339-340.

- 1 لَقَدْ كَانَ فِينَا الظُّلْمُ فَوُضِيَ فَهَدِّبَتْ حَوَاشِيهِ حَتَّى بَاتَ ظُلْمًا مُنْتَظَمَا
- 2 تَمُرُّ عَلَيْنَا الْيَوْمَ أَنْ أَحْصَبَ الثَّرَى وَأَنْ أَصْبَحَ الْمِصْرِيُّ حُرًّا مُنْعَمَا
- 3 أَعِدْ عَهْدَ إِسْمَاعِيلَ جَلْدًا وَسُحْرَةً فَإِنِّي رَأَيْتُ الْمَنَّ أَنْكَى وَالْمَا
- 4 عَمِلْتُمْ عَلَى عِزِّ الْجَمَادِ وَذُلِّنَا فَأَعْلَيْتُمْ طِينًا وَأَرْحَضْتُمْ دَمَا
- 5 إِذَا أَحْصَبَتْ أَرْضٌ وَأَجْدَبَ أَهْلُهَا فَلَا أَطْلَعَتْ نَبْتًا وَلَا جَادَهَا السَّمَا
- 6 نَهَشُ إِلَى الدِّينَارِ حَتَّى إِذَا مَشَى بِهِ رَبُّهُ لِلِسُوقِ الْفَقَاهِ دِرْهَمًا
- 7 فَلَا تَحْسَبُوا فِي وَفْرَةِ الْمَالِ لَمْ تُفِدْ مَتَاعًا وَلَمْ تَعْصِمِ مِنَ الْفَقْرِ مَعْنَمَا
- 8 فَإِنَّ كَثِيرَ الْمَالِ وَالْحَفْضُ وَارِفٌ قَلِيلٌ إِذَا حَلَّ الْعَلَاءُ وَحَيَّمَا

- 1 Bizde zulüm, kargaşa (hâlinde) idi, etrafı düzenlendi, sonunda düzenli bir zulüm oldu.
- 2 Toprağın bereketli oluşunu ve Mısırlının hür ve nimet içinde oluşunu, bugün başımıza kakıyorsun.
- 3 İsmail'in dönemini kırbaçlama ve zorlama olarak geri getir! Başa kakmayı daha zor ve daha acı verici görüyorum.
- 4 Taşların izzeti, bizim zilletimiz için çalıştınız. Toprağı pahalandırdınız,kanı ucuzlattınız.
- 5 Toprak verimli olup halkı kuraklığa düştüğünde, bitki büyümesin ve gökyüzü yağmur vermesin!
- 6 Sahibi çarşıya götürdüğünde onun dirhem olduğunu görene kadar dinarla seviniyoruz.
- 7 Bir mal almadığı ve fakirlikten korumadığında para çokluğunu bir kazanç sanma.
- 8 Pahalılık gelip kapladığında, indirim bolluğu olduğu hâlde, çok para, az sayılır.

Kasidede matla‘ yapılmadan konuya doğrudan girilmesi, şairin psikolojisini yansıtmaktadır. Bu durum, şairin esas konuya giriş yapmaya sabredemeyecek kadar kızgın olduğunu göstermektedir. İlk beyitte, İngilizler zulmü sistemli hâle getirerek kalıcı yapmakla suçlanmakta,⁵⁴⁹ böylece zulmün yönetim şekli hâline geldiği anlatılmaktadır. 2. beyitte Lord Cromer'in raporunda Mısır'daki nimetlerin İngilizlerin eseriymiş gibi gösterilmesi eleştirilmektedir. 3. beyitte geçmişin daha kötü olduğu şeklindeki propagandalara meydan okunarak, İsmail dönemi ile kıyaslama yapılmaktadır. İsmail Paşa zamanında, Süveyş Kanalı yapımında halkın zorla çalıştırılması zikredilmekte ve buna rağmen o günlerin daha iyi olduğu ifade edilmektedir. İsmail Paşa döneminden bahsedilmesi -oğlu Tefvîk'in (ö. 1892) aksine- İngilizlerle işbirliği yapmayışi nedeniyledir.

⁵⁴⁹ Nevfel, Şâ'iru'ş-Şa'b, s. 53.

4. beyitte İngilizlerin insana değer vermek yerine Mısır servetlerine önem verdikleri belirtilmekte ve onların sömürgeci politikaları eleştirilmektedir. 5. beyitte, kaynakların varlığına rağmen Mısır'da çekilen sıkıntı, mantıkî bir dille ifade edilmekte ve kötü yönetime delil olarak sunulmaktadır. 6, 7 ve 8. beyitlerde, gelişmelerin şekli oluşu ifade edilip enflasyon ele alınmaktadır. İnsanların ellerindeki para çokluğuna bakmamaları gerektiği, paranın alım gücünün her geçen gün düştüğü belirtilmekte, kötü yönetim iddiasına delil getirilmektedir. Kaside, 8. beyitteki hikmet ifadesi ile sona ermektedir.

Şikâyet tarzında olan bu kasidenin, duygusallıktan uzak olduğu, ifadelerinde mantığın öne çıktığı görülmektedir. İfadelerin, mubâlağa zannedilmemesi için, mantık ve hikmetle örüldüğü bir kasidedir. Bu nedenle ıtıab bulunmamaktadır. Düşmana hitap edilirken bu metot tercih edilmiştir. Mısırlılara veya Müslümanlara hitap edilirken duygusallığın ön plana çıktığı görülmektedir. Şairin, psikolojik durumundan dolayı, matla⁴ kullanılmadığı gibi tasri⁵ de yapılmamıştır. Çok kısa olmasına rağmen çok güçlü bir kasidedir.

Dinşavay olayından sonra İngilizlerin uygulamaları halk tarafından eleştirilmeye başlanınca uzun bir süre Mısır'da Yüksek Temsilci olarak bulunan Lord Cromer, görevden ayrılmıştır. Bu fırsatı değerlendiren Hafız "Lord Cromer'a Veda" isimli bir şiir kaleme almış ve şunları belirtmiştir: [Tavîl]⁵⁵⁰

فَلَا تُكْذِبِ التَّارِيخَ إِن كُنْتَ مُنْشِدًا	فَتَى الشَّعْرِ هَذَا مَوْطِنُ الصِّدْقِ وَالْهُدَى	1
حَقِيقٌ بِتَشْيِيعِ الْمُحِبِّينِ وَالْعِدَا	لَقَدْ حَانَ تَوْدِيعِ الْعَمِيدِ وَإِنَّهُ	2
وَشَيْعٌ لَنَا الْبَحْرَ الَّذِي كَانَ مُزِيدًا	فَوَدَّعَ لَنَا الطَّوَدَ الَّذِي كَانَ شَايِحًا	3
وَإِنْ لَمْ يَكُنْ بِالْبَقِيَّاتِ مُرَوِّدًا	وَرَوِّدُهُ عَنَّا بِالْكَرَامَةِ كُلِّهَا	4
وَفِرْعَوْنُ عَن وَاذِيكَ مُرْتَجِلٌ غَدَا	فَلِمَ لَا نَرَى الْأَهْرَامَ يَا نَيْلُ مُيِّدًا	5
تَرَى فِي جَمِي فِرْعَوْنَ أَمْنًا وَلَا جَدَا	كَأَنَّكَ لَمْ تَجْزِعْ عَلَيْهِ وَلَمْ تُكُنْ	6

1 *Ey genç şair! Bu doğruluk ve hidayetin yurdudur. Eğer şiir söyleyeceksen, tarihe yalan söyleme!*

2 *Albaya vedanın vakti geldi. O, sevenlerin ve düşmanların uğurlamasına layıktır.*

3 *Yüce dağa bizim için veda et. Dalgalı denize bizim için veda et.*

4 *Diğer kalanlarla donatılmasa da onu bizim yerimize bütünüyle cömertlikle donat.*

⁵⁵⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 340-341.

- 5 *Ey Nil! Firavun yarın vadinden gideceği hâlde niçin piramitlerin sarsıldığını görmüyoruz?*
- 6 *Sanki hiç onun için sızlanmadın ve hiç firavunun bölgesinde güven ve ihsan görmemişsin.*

Kırk dört beyitten oluşan kasidenin ilk beytinde şair kendisinin tarih karşısında sorumlu olduğunu belirterek tarafsızlığını ilan etmektedir. 2. beyitte kasidenin kaleme alınma sebebi açıklanmaktadır. 3. ve 4. beyitte Lord Cromer'in yüksek bir makamda bulunduğu belirtilse de, dalgalı deniz ifadesi ile olaylar karşısında sert davrandığı ifade edilerek eleştirilmektedir. 4. beyitte "cömertlikle donat" denildikten sonra "kalanlarla donatılmasa da" ifadesine yer verilmesi, eleştirinin devam ettiğini göstermektedir. 5. ve 6. beyitte Cromer'in firavun olarak adlandırılması, kudretli ve güçlü anlamına gelebileceği gibi kelimenin Müslümanlar yanında zalim anlamında olduğu hatırlanırsa bu beyitte de eleştirinin devam ettiği söylenebilir. Her ne kadar bazı eleştirmenler, yapılan bu övgüleri tenkit etse de⁵⁵¹ övgünün eleştiriye perde yapıldığı anlaşılmaktadır. Nil'in -dolayısıyla Mısır'ın- Cromer'in gidişinden etkilenmeyişi'nin sorgulanması, halkın üzülmeyişinin, aksine mutlu olduğunun göstergesidir.

Hafız, kasidede Cromer hakkında farklı görüşleri aktarmaktadır. Kasidenin başındaki soruya cevap bulmaya çalışmaktadır. Cromer hakkındaki iyi görüşlere çok kısa değindikten sonra olumsuz görüşlere uzun uzun yer vererek şunları aktarmıştır: [Tavîl]⁵⁵²

19	وَأَخْرُ مَ يَقْصِرُ عَلَى الْمَالِ هَمَّهُ	يَرَى أَنَّ ذَاكَ الْمَالِ لَا يَكْفُلُ الْهُدَى
20	فَلَا يَحْمَدُ الْإِثْرَاءَ حَتَّى يَرِينَهُ	بِعِلْمٍ وَخَيْرِ الْعِلْمِ مَا كَانَ مُرْشِدًا
21	يُنَادِيكَ قَدْ أَرَزَيْتَ بِالْعِلْمِ وَالْحِجَا	وَمَ تُبْقِ لِلتَّعْلِيمِ يَا لُرْدُ مَعْهَدًا
22	وَأَنَّكَ أَحْصَبْتَ الْبِلَادَ تَعْمُدًا	وَأَجْدَبْتَ فِي مِصْرَ الْعُغُولَ تَعْمُدًا
23	قَضَيْتَ عَلَى أُمَّ اللُّغَاتِ وَإِنَّهُ	قَضَاءٌ عَلَيْنَا أَوْ سَيْبِلٌ إِلَى الرَّدَى
24	وَوَافَيْتَ وَالْفُطْرَانَ فِي ظِلِّ رَايَةٍ	فَمَا زِلْتَ بِالسُّودَانِ حَتَّى تَمْرَدًا
25	فَطَاحَ كَمَا طَاحَتْ مُصَوِّعٌ بَعْدَهُ	وَضَاعَتْ مَسَاعِينَا بِأَطْمَاعِكُمْ سُدَى
26	حَجَبْتَ ضِيَاءَ الصُّحُفِ عَنْ ظُلْمَاتِهِ	وَمَ تَسْتَقِلُّ حَتَّى حَجَبْتَ الْمُؤَيَّدَا
27	وَأَوْدَعْتَ تَقْرِيرِ الْوَدَاعِ مَعَايِرًا	رَأَيْنَا حَفَاءَ الطَّبَعِ فِيهَا مُجَسَّدَا
28	عَمَزْتَ بِهَا دِينَ النَّبِيِّ وَإِنَّا	لَنَغْضَبُ إِنْ أَعْضَبْتَ فِي الْقَبْرِ أَحْمَدَا
29	يُنَادِيكَ أَتَيْنَ النَّابِعُونَ بَعْدَكُم	وَأَيُّ بِنَاءٍ شَامِخٍ قَدْ بَحَّدَا

⁵⁵¹ el-Cundî, *Şâ'iru'n-Nîl*, s. 161.

⁵⁵² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 342-344.

30	فَمَا عَهْدُ إِسْمَاعِيلَ وَالْعَيْشُ ضَيْقٌ	بِأَجْدَبٍ مِنْ عَهْدٍ لَكُمْ سَأَلَ عَسْحَدًا
31	يُنَادِيكَ وَلَيْتَ الْوَزَارَةَ هَيْئَةً	مِنَ الصُّمِّ لَمْ تَسْمَعْ لِأَصْوَاتِنَا صَدَى
32	فَلَيْسَ بِهَا عِنْدَ التَّشَاوُرِ مِنْ فَحَى	أَبِي إِذَا مَا أُصْدَرَ الْأَمْرُ أَوْرَدَا
33	بِرِّكَ مَاذَا صَدَّنَا وَلَوَى بِنَا	عَنِ الْقَصْدِ إِنْ كَانَ السَّبِيلُ مُمَهَّدَا
34	أَشْرَتْ بِرَأْيِي فِي كِتَابِكَ لَمْ يَكُنْ	سَدِيدًا وَلَكِنْ كَانَ سَهْمًا مُسَدَّدَا
35	وَحَاوَلْتُ إِعْطَاءَ الْعَرِيبِ مَكَانَةً	بَجْرٍ عَلَيْنَا الْوَيْلَ وَالذَّلَّ سَرْمَدَا
36	فَيَا وَيْلَ مِصْرٍ يَوْمَ تَشْفَى بِنَدْوَةٍ	بَيْتٍ بِهَا ذَاكَ الْعَرِيبِ مُسَوَّدَا
37	أَلَمْ يَكْفِنَا أَنَّا سُلَيْنَا ضِيَاعَنَا	عَلَى حِينٍ لَمْ تَبْلُغْ مِنَ الْفِطْنَةِ الْمَدَى
38	وَزَاخَمْنَا فِي الْعَيْشِ كُلِّ مُمَارِسٍ	حَبِيرٍ وَكُنَّا جَاهِلِينَ وَرُقَدَا
39	وَمَا الشَّرَكَاتُ السُّودُ فِي كُلِّ بَلَدَةٍ	سِوَى شَرِكٍ يُلْقَى بِهِ مَنْ تَصَيَّدَا

- 19 *Ve diğeri gayretini sadece paraya vermez, o malın hidayete kefil olmadığını bilir.*
- 20 *İlimle süsleyene kadar zenginliği övmez. En hayırlı ilim, yol gösterici olandır.*
- 21 *Sana sesleniyor: "Ey Lord, ilmi ve zekâyı küçümsedin ve eğitim için bir enstitü bırakmadın!"*
- 22 *"Sen, bilerek ülkeyi zenginleştirdin ve bilerek Mısır'da akılları körelttin!"*
- 23 *"Dillerin anasını yok ettin. O bizim yok olmamızdır, ya da helak olmaya bir sebeptir."*
- 24 *"İki ülke bir bayrağın gölgesi altındayken geldin, isyan edene kadar Sudan'da kalmaya devam ettin."*
- 25 *"Ardından Maşavvâ⁵⁵³ın kayb olduğu gibi kayb oldu ve gayretlerimiz, sizin arzularınız sayesinde boşa gitti"*
- 26 *"Gazetelerin ışığını, onun karanlıklarından engelledin. Çok geçmeden Mueyyed'i de engelledin."*
- 27 *"Veda raporunu yaralayarak bıraktın. Eziyet huyunun onda cisme büründüğünü gördük."*
- 28 *"Onunla Nebi'nin dinini ayıpladın. Eğer kabirdeki Ahmed'i kızdırırsan sana kızarız."*
- 29 *Sana sesleniyor; "Nerede çağımızdaki yüce şahsiyetler, hangi yüce bina yenilendi?"*
- 30 *"Hayat sıkıntısı olduğu hâlde İsmail'in dönemi, has altının aktığı sizin döneminizden daha sıkıntılı değildi."*

⁵⁵³ Maşavvâ⁴: Günümüzde Eritre Cumhuriyeti sınırları içinde kalan, Kızıldeniz kıyısında yer alan bir şehirdir. Şehir, Sultan Abdülmecid tarafından Mehmed Ali Paşa emrine verilmiş, 1865 yılında Hidiv İsmail Paşa, Mısır'a bağlayarak kaymakamlık haline getirmiştir. 1885 yılında Maşavvâ⁴ ve çevresini işgal eden İtalyanlar, 1890 yılında Roma dönemindeki ismine atfen bölgeye Eritre sömürgesi adını vermişlerdir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz askerlerinin kontrolüne giren bölge, 1952 yılında Etiyopya'ya bağlı özerk bir yönetime dönüştürülmüş, yapılan mücadeleler sonucunda 24 Mayıs 1993 tarihinde bağımsızlığını kazanmıştır. Bkz. Davut Dursun, "Eritre", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 303-304.

- 31 *Sana sesleniyor; "Bakanlığa sesimizin sedasını duymayan sağırlardan bir heyeti getirdin."*
- 32 *"Orada, istişare esnasında onurlu olan, karar verdiğiğinde uygulayan bir genç yoktur."*
- 33 *"Rabbine yemin olsun! Eğer yol kolay ise bizi ne diye hedeften çevirip alıkoydun?"*
- 34 *"Doğru olmayan ancak doğrultulmuş bir ok olan kitabındaki bir görüş ile işaret ettin."*
- 35 *"Yabancıya bizi daima ah etmeye ve zillete sürükleyen bir yer vermeye çalıştın."*
- 36 *Ey Mısır! Şu yabancıнын orada efendi olduğu meclis ile musibete uğradığın günde yazık sana!*
- 37 *Yeterince akıllı olmadığımız bir zamanda, topraklarımızın bizden zorla alınması yetmez mi bize?*
- 38 *Biz habersiz ve uyuyan iken, her tecrübeli (tuzak kurmada) uzman, bize geçimde zorluk çıkardı.*
- 39 *Kara şirketler, tüm beldede ancak avcının kurduğu bir tuzak için var.*

Kasidenin bu bölümü, Cromer'i eleştiren kişiyi överek başlamaktadır. İfade edildiğine göre bu kişi sadece paraya değil, ilme ve onun yol göstericiliğine değer vermekte, olayları dengeli bir şekilde değerlendirmektedir. Yapılan övgü, şairin bu görüşü desteklediğini göstermektedir. Zikredilen eleştiriler ise dikkate değer ve şiddetlidir. Bunlar arasında, Cromer'in eğitimi bozması, halkın zekilerinin yetişmesini engellemesi, dilin yok olması için uğraşması, Mısır'a bağlıyken Sudan'ın Mısır'dan ayrılması, gazetelere sansür uygulanması, hazırladığı raporda Mısırlıların küçümsenmesi, dinî değerlerin aşağılanması, geçim sıkıntısının baş göstermesi, yöneticilerin halkın isteklerini dikkate almaması, çiftçilerin arazilerinin gasp edilmesi ve yabancı şirketlerin halkı sömürmesi yer almaktadır.

Hafız, Cromer'in yerine Sir Gorst (ö. 1916) geleceğinde "*Sir Gorst'u Karşılama*" isimli bir şiir kaleme almış ve hem Cromer'i eleştirmiş, hem de Mısırlıların yeni temsilciden beklentilerini aktarmıştır: [Vâfir]⁵⁵⁴

10	بَنَاتُ الشَّعْرِ إِنْ هِيَ أَسْعَدَتْنِي	شَكَوْتُ مِنَ الْعَمِيدِ إِلَى الْعَمِيدِ
11	وَأَمْ أَجْحَدُ عَوَارِفَهُ وَلَكِنْ	رَأَيْتُ الْمَنَّ دَاعِيَةَ الْجُحُودِ
12	أَذِيْقُونَا الرَّجَاءَ فَقَدْ ظَمِينَا	بِعَهْدِ الْمُصْلِحِينَ إِلَى الْوُرُودِ
13	وَمُنُّوا بِالْوُجُودِ فَقَدْ جَهَلْنَا	بِفَضْلِ وُجُودِكُمْ مَعْنَى الْوُجُودِ

⁵⁵⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 345-346.

14	إِذَا اغْلَوَى الصِّيَاحُ فَلَا تُلْمَنَا	فَإِنَّ النَّاسَ فِي جُهْدٍ جَهِيدٍ
15	عَلَى قَدْرِ الْأَدَى وَالظُّلْمِ يَغْلُو	صِيَاحُ الْمُشْفِقِينَ مِنَ الْمَزِيدِ
16	جِرَاحُ فِي النُّفُوسِ نَعَزَنَ نَعْرًا	وَكُنَّ قَدِ انْدَمَلْنَ عَلَى صَدِيدِ
17	إِذَا مَا هَاجَهُنَّ أَسَى جَدِيدٌ	هَتَكَنَّ سَرَائِرَ الْقَلْبِ الْجَلِيدِ

- 10 *Şiirin manaları, onlar beni mutlu etse de, albayı albaya şikâyet edeceğim.*
- 11 *İyiliklerini inkâr etmedim ancak başa kakmanın nankörlüğe sebep olduğunu gördüm.*
- 12 *Tattırın bize ümidi! İslahatçılar döneminde umuda susadık.*
- 13 *Var olmayı verin bize! Varlığınız sebebiyle biz, varlığın manasını bilemedik.*
- 14 *Feryatlar yükseldiğinde bizi kınama! Çünkü insanlar, şiddetli yorgunluk içindeler.*
- 15 *Artmasından korkanların feryadı, eziyet ve zulüm oranında yükseliyor.*
- 16 *Yara kabuk bağlamışken nefislerdeki yara, aktıkça aktı.*
- 17 *Yeni bir hüznün kendilerini hareket ettirdiğinde onlar, sabırlı kalbin sırlarını yaralar.*

Bu şiirde Hafız'ın, Sir Gorst'un gelişiyle umutlandığı, yeni yönetici tarafından tekrarlanmaması için geçmişteki hataları açıkladığı ve yeni dönemin güzel başlaması için uyarılarda bulunduğu görülmektedir. 10. beyitte kasidenin, insanı eğlendiren konular yerine, albayı şikâyete ayrıldığı belirtilmektedir. 11. beyitte, Cromer'in Mısırlıları küçümseyen raporuna atıfta bulunulur. Ardından sırasıyla İngiliz yönetiminin ıslahat adıyla ifsat yaptığı, işgalcilerin varlığı sebebiyle halkın varlığının yok sayıldığı, halkın zulüm içinde inlediği, bir zulmün etkisi bitmeden yeni bir zulmün başladığı anlatılır. Aynı kasidede şunlara da değinilmiştir: [Vâfir]⁵⁵⁵

20	فَمَا جِئْنَا نَطَاوَلُكُمْ بِجَاهٍ	يُطَوَّلُكُمْ وَلَا رُكْنٍ شَدِيدٍ
21	وَلَا بِنْتَنَا نُعَاجِزُكُمْ بِعِلْمٍ	يَبِينُ بِهِ الْعَوِيُّ مِنَ الرَّشِيدِ
22	وَلَكِنَّا نَطَالِبُكُمْ بِحَقِّ	أَضَرَ بِأَهْلِهِ نَقْضُ الْعُهُودِ
23	رَمَانَا صَاحِبُ التَّمْرِيرِ ظُلْمًا	بِكُفْرَانِ الْعَوَارِفِ وَالْكُنُودِ
24	وَأَقْسَمَ لَا يُجِيبُ لَنَا نِدَاءً	وَلَوْ جِئْنَا بِقُرْآنٍ مَجِيدِ
25	وَيَسَّرَ أَهْلَ مِصْرٍ بِاخْتِلَالِ	يُدْوِمُ عَلَيْهِمْ أَبَدَ الْأَبِيدِ

⁵⁵⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 347-348.

26	وَأَنْبَتَ فِي النُّفُوسِ لَكُمْ جَفَاءً	تَعَهَّدَهُ	بِمُنْهَلٍ	الصُّدُودِ
27	فَأُتْمَرَ وَحِشَةً بَلَعَتْ مَدَاهَا	وَزَكَاهَا	بِأَرْبَعَةٍ	شُهُودِ
28	فَتِيْلُ الشَّمْسِ أُورِثْنَا حَيَاءً	وَأَيْقَظَ	هَاجِعَ الْقَوْمِ	الرُّقُودِ
29	فَلَيْتَ كُرُوماً قَدْ دَامَ فِيْنَا	يُطَوِّقُ	بِالسَّلَاسِلِ	كُلَّ جِيدِ
30	وَيُتَّحِفُ بِمِصْرَ أَنَا بَعْدَ آنِ	بِمَجْلُودِ	وَمَقْتُولِ	شَهِيدِ
31	لِنَنْزِعَ هَذِهِ الْأَكْفَانَ عَنَّا	وَنُبْعَثَ	فِي الْعَوَالِمِ	مِنْ جَدِيدِ

- 20 *Ne size ulaşan bir şerefle, ne de yüce bir kuvvetle size karşı övünmeye geldik.*
- 21 *Sapkının doğrudan ayrıldığı ilimde, sizinle yarışmadık.*
- 22 *Ancak sizden, sözlerin bozulmasının sahibine zarar verdiği bir hakkı istiyoruz.*
- 23 *Rapor sahibi zulmederek bizi iyiliklerin inkârı ve nankörlükle itham etti.*
- 24 *Yüce Kur'an'ı getirsek de bir nidayla bile bize cevap vermemeye yemin etti.*
- 25 *Mısır halkını sonsuza kadar devam edecek bir ihtilal ile müjdeledi.*
- 26 *Sizin için nefislerde, asık suratın bol suyuyla suladığı bir sitem ekti.*
- 27 *Zirveye ulaşmış bir hoşnutsuzluk meyvesi bitirdi de onu dört şahitle (şüphelerden) temizledi.*
- 28 *Güneşin öldürdüğü, bize bir hayatı miras bıraktı ve uyuyan milletin uyuyanını uyandırdı.*
- 29 *Ah keşke Cromer bizimle olmaya devam etse de, her boynu zincirlerle bağlasaydı!?*
- 30 *Zaman zaman Mısır'a, kırbaçlanmış ve öldürülmüş bir şehit hediye ederdi.*
- 31 *Bu kefenleri kendimizden çekip çıkaralım ve yeniden alemlere gönderilelim diye...*

20. ve 21. beyitler, yapılacak eleştirilerden önce bir giriş niteliği taşımaktadır. Bu beyitlerde, İngilizlerin sahip olduğu ilim ve güç itiraf edilmekte, ardından Mısır'daki yönetim eleştirilmektedir. 22. beyitten itibaren İngilizlerin sözlerinde durmadıkları, Cromer'ın raporunda Mısırlılara iftira attığı, geçici olduğu söylenen işgalin yıllardır devam ettiği, bunların sonucunda Mısırlıların İngiliz düşmanı hâline geldiği, İngiliz askerinin güneş geçmesi neticesinde ölmesine rağmen Dinşavay olayında dört Mısırlının haksız yere idam edilmesinin düşmanlığı artırdığı belirtilmektedir. 29. ile 30. beyitlerde ise Lord Cromer en ağır şekilde eleştirilerek, onun halkı köleleştirdiği ve haksız yere insanları öldürdüğü ifade edilmektedir.

Hafız, aynı kasidede şunları da belirtir: [Vâfir]⁵⁵⁶

61	إِذَا مَا نَاحَ فِي أُسْوَانَ بَاكِ	سَمِعْتَ أَيْنَ شَاكِ فِي رَشِيدِ
62	حَمِيغِ النَّاسِ فِي الْبُلُوَى سَوَاءً	بِأَدْنَى التَّعْرِ أَوْ أَعْلَى الصَّعِيدِ
63	تَدَارِكُ أُمَّةً بِالشَّرْقِ أَمْسَتْ	عَلَى الْأَيَّامِ عَاثِرَةَ الْجُدُودِ
64	وَأَيُّدِ مِصْرَ وَالسُّودَانَ وَاعْنَمَ	ثَنَاءَ الْقَوْمِ مِنْ بِيضِ وَسُودِ
65	وَمَا أَدْرِي وَقَدْ زَوَّدْتُ شِعْرِي	وَوَطِّي فِيكَ بِالْأَمَلِ الْوَطِيدِ
66	أَجْنَتِ تَحُوطُنَا وَتَرُدُّ عَنَّا	وَتَرْفَعُنَا إِلَى أَوْجِ السُّعُودِ
67	أَمِ اللُّرْدُ الَّذِي أَخْنَى عَلَيْنَا	أَتَى فِي ثَوْبِ مُعْتَمِدِ جَدِيدِ

- 61 *Usvan'da bir ağlayan feryat ettiğinde, şikâyet edenin inlemesini Reşit'te duyarsın.*
- 62 *Sınırların en alçak veya Saîd'in en yüksek yerlerindeki (güney ve kuzeydeki) tüm insanlar tasada birdir (aynı kaderi yaşarlar).*
- 63 *Günleri kötü şansla geçiren Doğu'daki millete yetiş!*
- 64 *Sudan ile Mısır'ı destekle ve beyaz ile siyah milletin övgüsünü kazan!*
- 65 *Şiirimi ümitle donattığım ve hakkındaki zannım sağlam olduğu hâlde bilmiyorum,*
- 66 *Bizi korumak, bizi savunmak ve bizi mutluluğun zirvesine çıkarmak için mi geldin?*
- 67 *Yoksa bize gelen Lord, yeni bir yetkili kisvesiyle mi geldi?*

Kasidenin 61. ile 64. beyitlerinde, göreve yeni başlayacak olan İngiltere Yüksek Temsilcisi, Mısırlıların durumları hakkında -güzel bir üslupla- bilgilendirilmektedir. 65. ve sonrası beyitlerde ise, gelen yeni yöneticinin İngiliz siyasetinde değişiklik yapacağına olan hüsnüzan ifade edildikten sonra, yaşananın bir isim değişikliğinden ibaret olduğu şeklindeki şüphe dile getirilerek kaside sona ermektedir.

Hafız, Cromer'in yaptığı zulüm nedeniyle Mısırlılar arasında bağımsızlık arzusunun alevlendiğini "*Hicrî Yılı Selamlama*" isimli şiirinde şöyle belirtir: [Tavîl]⁵⁵⁷

40	وَفِيهِ سَرَتْ فِي مِصْرَ رُوحُ جَدِيدَةٍ	مُبَارَكَةٌ مِنْ غَيْرَةٍ تَتَسَعَّرُ
41	حَبَّتْ زَمَانًا حَتَّى تَوَهَّمَتْ أَنَّهَا	بِحَافَتِ عَنِ الْإِيْرَاءِ لَوْلَا كُرُومُ
42	تَصَدَّى فَأَوْرَاهَا وَهَيْهَاتَ أَنْ يَرَى	سَبِيلًا إِلَى إِحْمَادِهَا وَهِيَ تَرْفُؤُ

⁵⁵⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 350-351.

⁵⁵⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 55.

43 مَضَى زَمَنُ التَّنْوِيمِ يَا نَيْلُ وَأَنْقَضَى   فَفِي مِصْرَ أَيْقَاطُ عَلَى مِصْرَ تَشَهَّرُ

40 Bereketli, tutuşmuş bir gayretten kaynaklanan yeni bir ruh, onda Mısır'a girdi.

41 Bir süre söndü, sonunda onun yanmaktan uzaklaştığını zannettim. Eğer Cromer olmasaydı...

42 Karşı çıkıp onu yaktı. O yanıp gürlüyorken, onu söndürmeye bir yol bulması ne de zor.

43 Ey Nil, uyutma zamanı geçti, tükendi! Mısır'da, Mısır için uykusuz kalan uyanıklar var!

Hafız, hayatı boyunca İngiliz işgaline karşı olmuş ve "Prens Hüseyin Kamil Paşa'ya" isimli şiirinde hem işgalcileri hem de işgale sessiz kalan Mısırlıları eleştirmiştir: [Vâfir]⁵⁵⁸

35 فَلَا تَتَّقُوا بِوَعْدِ الْقَوْمِ يَوْمًا   فَإِنَّ سَحَابَ سَاسَتِهِمْ جَهَامٌ

36 وَخَافُوهُمْ إِذَا لَأْتُوا فَإِنِّي   أَرَى السُّوَّاسَ لَيْسَ لَهُمْ ذِمَامٌ

37 فَكَمْ ضَحِكَ الْعَمِيدُ عَلَى لِحَانَا   وَعَزَّ سَرَاتِنَا مِنْهُ ابْتِسَامٌ

35 Topluluğun sözüne bir gün bile inanmayın! Onların siyasetinin bulutu yağmursuzdur.

36 Yumuşak davrandıklarında dikkatli olun! Ben, siyasetçilerin sözlerinde durmadıklarını görüyorum.

37 Temsilci, çoğu kez bizim sakalımıza güldü (kandırdı). Onun tebessümü bizim elitlerimizi kandırdı.

Kasidenin bu bölümünde İngilizlerin sözlerinde durmadıkları ve onların iyi davranışlarının altında kötü niyetlerinin bulunduğu belirtilmektedir. Mısırlılara, millî servetlerine sahip çıkmaları ve yaldızlı sözlere kanmamaları belirtilmiştir. Bu ifadeler hem İngilizlere, hem de İngilizler tarafından kandırılan Mısırlılara bir eleştiri mahiyetindedir.

Sir McMahon, İngiltere Yüksek Temsilcisi olarak Mısır'a geldiğinde Hafız, onu el-Cem'ıyyetu't-Teşrî'iyye'nin vekili olarak 6 Ocak 1915 tarihinde diğer Mısırlılarla birlikte Mısır İstasyonunda onu karşılamış, ilerleyen günlerde ise "Mısır'daki İngiltere Yüksek Temsilcisi'ne" isimli aşağıdaki şiirini kaleme almıştır.⁵⁵⁹ Şiirinde Hafız, Mısır'ın işgalden sonra neler yaşadığını anlatmış, işgal öncesiyle sonrasını kıyaslamış, İngilizlerin Mısırlılara efendilik yaptığını belirtmiştir: [Kâmil]⁵⁶⁰

⁵⁵⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 370.

⁵⁵⁹ el-Cundî, *Şâ'iru'n-Nîl*, s. 164.

⁵⁶⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 396.

1	أَيُّ مَكْمَهُونُ قَدِمْتَ بِأَلِّ	مَقْصِدِ الْحَمِيدِ وَبِالرِّعَايَةِ
2	مَاذَا حَمَلَتْ لَنَا عَنِ أَلِّ	مَمْلِكِ الْكَبِيرِ وَعَنْ غِرَابِيَةِ
3	أَوْضِحْ لِمِصْرَ الْفُرْقِ مَا	بَيْنَ السِّيَادَةِ وَالْحِمَايَةِ
4	وَأَزِلْ شُكُوكًا بِالنُّعُو	سِ تَعَلَّقْتُ مُنْذُ الْبِدَايَةِ
5	وَدَعِ الْوُعُودَ فَإِنَّهَا	فِيمَا مَضَى كَانَتْ رِوَايَةِ

- 1 *Ey McMahan, yüce bir amaç ve yönetim ile geldin!*
- 2 *Büyük kral ve Grey hakkında bize ne getirdin?*
- 3 *Efendilik ile himaye arasındaki farkı Mısır'a açıkla!*
- 4 *Başından beri var olan nefislerdeki şüpheleri gider!*
- 5 *Bırak vaatleri! Onlar geçmişte birer hikâye idi.*

Hafız, şiirlerinde halkı bilinçlendirmeyi amaçlamış, halkın işgal karşıtı gösterilerini desteklemiştir. Gelişen olaylar neticesinde Mısırlı hanımların düzenlediği gösteriyi değerlendirip "*Hanımefendilerin Gösterisi*" isimli bir şiir yazmıştır: [Meczûu'l-Kâmil]⁵⁶¹

1	خَرَجَ الْعَوَابِي يَخْتَجِجُ	بَنَ وَرَحْتُ أَرْقُبُ جَمْعُهُنَّ
2	فَإِذَا بِهِنَّ نَحْدَنَ مِنْ	سُودِ الثِّيَابِ شِعَارُهُنَّ
3	فَطَلَعْنَ مِثْلَ كَوَاكِبِ	يَسْطَعْنَ فِي وَسْطِ الدُّجْنَةِ
4	وَأَخَذْنَ يَجْتَرْنَ الطَّرِيدِ	قَى وَدَائِرِ سَعْدِ قَصْدُهُنَّ
5	بِمَشِينِ فِي كَنْفِ الْوَقَا	رِ وَقَدْ أَبَنَّ شُعُورُهُنَّ
6	وَإِذَا بِجَيْشٍ مُقْبِلِ	وَالْحَيْلِ مُطْلَقُهُ الْأَعْيُنَ
7	وَإِذَا الْجُنُودُ سُيُوفُهَا	قَدْ صَوَّبَتْ لِنُحُورُهُنَّ
8	وَإِذَا الْمَدَافِعُ وَالْبَنَّا	دِقْ وَالصَّوَارِمُ وَالْأَسِنَّةُ
9	وَالْحَيْلُ وَالْفُرْسَانُ قَدْ	ضَرَبَتْ نِطَاقًا حَوْلَهُنَّ
10	وَالْوَرْدُ وَالرَّيْحَانُ فِي	ذَاكَ النَّهَارِ سِلَاحُهُنَّ
11	فَتَطَاحَنَ الْجَيْشَانِ سَا	عَاتِ تَشْيِبِ لَهَا الْأَجْنَةَ
12	فَتَضَعَّعَ النَّسْوَانُ وَالنَّ	يَسْوَانُ لَيْسَ لهنَّ مُنَّةُ
13	ثُمَّ انْهَزَمْنَ مِشْتَتَا	تِ الشَّمْلِ نَحْوِ قُصُورُهُنَّ
14	فَلَيْهِنَا الْجَيْشُ الْفُحُو	رُ بِنَصْرِهِ وَبِكِسْرِهِنَّ
15	فَكَأَنَّمَا الْأَلْمَانُ قَدْ	لَيْسُوا الْبَرَاقِعَ بَيْنَهُنَّ

⁵⁶¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 401-402.

16 وَأَتَوْا وَيُنْدُبُ بَرَجَ مُحَمَّدٍ تَفِيًّا بِمِصْرَ يَفُودُهُنَّ
17 فَلِذَاكَ خَافُوا بِأَسْهَدَ مِنْ وَأَشْفَقُوا مِنْ كَيْدِهِنَّ

- 1 Bacılarım gösteri yapmak için çıkmışlar. Ben de toplanmalarını gözlemlemeye başladım.
- 2 Bir de ne göreyim! Onlar siyah elbiselerden sancaklar edinmişler.
- 3 Yıldızlar gibi ortaya çıkmışlar, karanlığın ortasında parlıyorlar.
- 4 Yolu geçmeye başladılar. Amaçları Sa'd'ın evi.
- 5 Vakarın kanatlarında, hislerini göstererek yürürler.
- 6 Birden atlarının dizginleri salıverilmiş bir ordu geldi.
- 7 Birden askerlerin kılıçları, onların boğazlarına çekildi.
- 8 Toplar, tüfekler, keskin kılıçlar ve süngüler,
- 9 Atlar, süvariler etraflarını çevirdiler.
- 10 O gün, güller ve reyhanlar onların silahlarıdır.
- 11 İki ordu ceninlerin yaşlanacağı saatler boyu savaştı.
- 12 Kadınlar güçsüz düştüler. Kadınların kuvveti yoktur.
- 13 Sonra hepsi yenilerek saraylarına doğru parçalandılar.
- 14 Zaferi ve onları dağıtması kibirli orduya kutlu olsun!
- 15 Sanki Almanlar aralarında peçe takmışlar.
- 16 Mısır'a Hindenburg'u gizlice getirmişler, onlara komuta ediyor.
- 17 Bundan dolayı onların gücünden korktular, tuzaklarından çekindiler.

Kasidede bahsi geçen olay, 1919 yılı Mart ayında milliyetçilik akımının önderi hâline gelen Sa'd Zağlûl'u (ö. 1927) desteklemek için kadınlar tarafından yapılan, ardından "Tahrîru'l-Mer'e" (Kadının Özgürlüğü) akımına dönüşüp tüm Mısır'ı etkileyen bir gösteridir. Manaya duygusallık yükleyerek o anı hatırlatmak amacıyla kaside, Abdullah b. Revaha'nın (ö. 8/629), Mûte savaşında şehit olmadan önce söylediği şiiri ile aynı vezin ve kafiyede yazılmıştır.⁵⁶² Kâmil vezninde yazılan kasidede, bir tef ile düşmesi sonucu her

⁵⁶² Abdullah b. Revâha, Mûte savaşında Ca'fer b. Ebî Tâlib'in ardından ordu komutasını aldıktan sonra düşman üzerine atını sürmüş ve çarpışmanın ardından şehit olmak üzereyken aşağıda aktardığımız kasideyi söylemiştir. Hafız, bu kasideye atıf yaparak, kadınların gösterisini yüceltmıştır. Bkz. Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdulmecid es-Selefi, Mektebetu İbn Teymiyye, 2.b., Kahire, 1994, XIII, 172; Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah el-İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliya' ve Tabakâtu'l-Aşfiyâ'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1989, I, 120.

şatırında iki tef'ile kalmıştır. Meczû'u'l-Kâmil hâline gelen vezin, hızlı telaffuz edilebilmekte, bu da manaya hizmet etmektedir. Bu gösteride kadınlar saçlarını açmışlar, ilk saçını açan da Hudâ Şa'râvî (ö. 1947) olmuştur. 5. beyitteki "شعورهنه" ifadesi "hisleri" anlamına gelebileceği gibi bu olaya işaret etmek için "saçları" olarak da anlaşılabilir. Yapılan gösterinin ardından Hafız, bu kasideyi kaleme almış ve o günkü şartlardan dolayı kaside imzasız bir şekilde basılıp dağıtılmıştır.⁵⁶³

Gösterinin savaşa benzetilmesi ve savaş heyecanının verilmek istenmesi nedeniyle kasidede, matla' olmadan doğrudan konuya girilmektedir. 5. beyte kadar vakar ve sükûnet ifade eden kelimeler varken, 6. beyit ile durum birden değişmiş, İngilizler sanki bir savaş meydanına girer gibi birden ortaya çıkmışlardır. Bu ifadelerle, gösteride kadınlara karşı orantısız şiddet kullanan İngilizler yerilmekte, kadınlar bir ordu gibi değerlendirilerek cesaretleri dolayısıyla yüceltilmektedir. 11. beyitte cenin ifadesi zikredilerek, yaşananlar mubâlağalı bir şekilde anlatılmıştır. 14. beyitte, kutlama yapılması şiddetli alay ifade etmektedir. "el-Fahûr" (الْفُحُور) kelimesi ile İngilizler yerilmiştir. Yaşananların şaşkıncılığı ve İngilizlerin orantısız güç kullanmaları nedeniyle "sanki Almanlar aralarındaydı" denilerek istihzâ, tehekküm ve suhriyye yapılmaktadır. Kaside matla'sız başladığı gibi hâtimesiz bitmektedir.

Hafız, şiirlerinde kimi zaman sert bir dil kullanmıştır. "Mısır'ın Siyâsî Durumu Şiirinden" isimli kasidesinde İngilizleri açıkça tehdit etmesi buna örnek gösterilebilir: [Kâmil]⁵⁶⁴

Kaside şöyledir: [Meczû'u'l-Kâmil]

1 أَقْسَمْتُ بِاللَّهِ لَتَنْزِلَنَّهُ طَائِعَةً أَوْ لَا لَتَكْرَهُنَّهُ
2 إِنَّ أَجْلَبَ النَّاسِ وَشَدُّوا الرِّبَّةَ مَا لِي أَرَاكَ تَكْرَهُينَ الْجَنَّةَ
3 قَدْ طَالَ مَا قَدْ كُنْتُ مُطْمَئِنَّةً هَلْ أَنْتَ إِلَّا نُطْفَةٌ فِي شِنَّةٍ

1 Allah'a yemin ederim, istesen de istemesen de kesinlikle ineceksin

2 Eğer insanlar kötülük için toplanıp sıkıntıya soksalar... Niçin seni cennetten hoşlanmaz bir hâlde görüyorum?

3 Ömrün huzur içinde uzadı. Yaş bir deride bir damla su değil miydin?

Bkz. Velîd Kaşşâb, *Dîvânu Abdillâh b. Revâha ve Dirâse fî Sîretihî ve Şi'rihî*, 1.b., Dâru'l-'Ulûm, Beyrut, 1981, s. 39.

⁵⁶³ Hudâ Şa'râvî, *Muzekkirâtu Hudâ Şa'râvî*, Kelimât, Kahire, 2013, s. 126.

⁵⁶⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 419-420.

وَ مِنْهَا فِي الْإِنْجِيلِ

- 4 قُلْ لِلْمُحَادِدِ هَلْ شَهِدْتَ دِمَاءَنَا   تَجْرِي وَهَلْ بَعَدَ الدِّمَاءِ سَلَامٌ
- 5 سُفِكَتْ مَوَدُّتُنَا لَكُمْ وَبَدَا لَنَا   أَنْ الْحَيَادَ عَلَى الْخِصَامِ لِنَامَ
- 6 إِنَّ الْمَرَاجِلَ شَرُّهَا لَا يُتَّقَى   حَتَّى يُنْفَسَ كَرْبُهُنَّ صِمَامٌ
- 7 لَمْ يَبْقَ فِينَا مَنْ يُمَيِّ نَفْسُهُ   بِوَدَادِكُمْ فَوَدَادِكُمْ أَخْلَامٌ
- 8 أَمِنَ السِّيَاسَةَ وَالْمُرُوءَةَ أَنَّنَا   نَشْفَى بِكُمْ فِي أَرْضِنَا وَنُضَامٌ
- 9 إِنَّا جَمَعْنَا لِلْجِهَادِ صُفُوفَنَا   سَنَمُوتُ أَوْ نُحْيَا وَنَحْنُ كِرَامٌ

إِلَى الْإِنْجِيلِ

- 12 بَنَيْتُمْ عَلَى الْأَخْلَاقِ آسَانَ مُلْكِكُمْ   فَكَانَ لَكُمْ بَيْنَ الشُّعُوبِ ذِمَامٌ
- 13 فَمَا لِي أَرَى الْأَخْلَاقَ قَدْ شَابَ قَرْنُهَا   وَحَلَّ بِهَا ضَعْفٌ وَدَبَّ سَقَامٌ
- 14 أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَثْرَةَ بَعْدَ نَهْضَةٍ   فَلَيْسَ لِمُلْكِ الظَّالِمِينَ دَوَامٌ
- 15 أَضَعُتُمْ وَدَاداً لَوْ رَعَيْتُمْ عُهُودَهُ   لَمَا قَامَ بَيْنَ الْأُمَّتَيْنِ خِصَامٌ
- 16 أَبَعَدَ حِيَادِ لَا رَعَى اللَّهُ عَهْدَهُ   وَبَعَدَ الْجُرُوحِ النَّاعِرَاتِ وَنَامٌ
- 17 إِذَا كَانَ فِي حُسْنِ التَّفَاهُمِ مَوْتُنَا   فَلَيْسَ عَلَى بَاغِي الْحَيَاةِ مَلَامٌ

İngilizler hakkında şunları söyler:

- 4 *Söyle tarafsıza, sen hiç bizim kanımızı akarken gördün mü? Kanın ardından barış var mı?*
- 5 *Sevgimiz sizin için akıtıldı ve tarafsızlığın, düşmanlığın üzerinde bir örtü olduğunu gördük.*
- 6 *Tıpa, sıkıntılarını giderinceye kadar tencerelerin kötülüğünden sakınılmaz.*
- 7 *Aramızda kendisini sizi sevmeye umutlandıran kalmadı. Sevginiz hayal.*
- 8 *Kendi topraklarımızda sizin yüzünüzden sıkıntı yaşamamız ve ezilmemiz, siyasete mi, yoksa insanlığa mı sığar?*
- 9 *Biz saflarımızı cihat için topladık. Ya öleceğiz, ya da şerefli olarak yaşayacağız.*

İngiliz'e şunları söyler:

- 12 *Mülkünüzün esaslarını ahlak üzere inşa ettiniz. Sizin, halklar arasında bir saygınlığınız vardır.*
- 13 *Ne oluyor da ahlakın yaşlandığını, zayıflığın geldiğini ve hastalığın harekete geçtiğini görüyorum?*
- 14 *Kalkındıktan sonra tökezlemenizden endişe ediyorum, zira zalimlerin saltanatı daimî değildir*
- 15 *Sevgiyi yok ettiniz. Şayet sözlerine riayet etseydiniz, iki millet arasında düşmanlık meydana gelmeyecekti.*

- 16 *Tarafsızlıktan sonra ve derin yaralardan sonra, Allah göstermesin, anlaşma mı olacak?*
- 17 *Eğer güzelce anlaşmada ölümümüz varsa, hayat isteyen için ayıplanma yoktur.*

Kasidenin 200 beyitten oluştuğu belirtilmektedir. Tüm beyitlerinin bulunamayışı nedeniyle, ancak bazı beyitler divanda yer almıştır. Bu sebeple kaside tam bir bütünlük arz etmemektedir. Kaside, eleştiri tarzında yazılmış ve bu eleştiriden İngilizler ve yerel yöneticiler nasibini almıştır. Kasidenin 4. beytinde, İngilizler tehdit edilmekte ve kanlı bir mücadeleden bahsedilmektedir. 5. beyitte, İngilizlere karşı tüm iyi niyetin gösterildiği ancak bunun karşılıksız kaldığı belirtilmektedir. 6. beyitte, Mısırlıların içlerinde biriken öfkeye vurgu yapılmaktadır. 7. beyitte, İngilizlerin hoş görülmesinin mümkün olmadığı, artık mücadelenin başlayacağı ifade edilmektedir. 12. ve 17. arası beyitlerde İngilizlerin güç kazandıkça insanî değerlerden uzaklaştıkları, halkların artık İngilizleri sevmedikleri, bundan sonraki süreçte sonu ölüm olsa da Mısır halkının mücadelesine devam edeceği ifade edilmektedir.

Hafız, "*Yüksek Delegeye*" isimli şiirinde Mısır'ın ve Mısırlıların hâlini ele almış ve şunları belirtmiştir: [Vâfir]⁵⁶⁵

1	أَمْ تَرَى فِي الطَّرِيقِ إِلَى كِيَادِ	تَصِيدُ الْبَطَّ بُؤْسَ الْعَالَمِينَا
2	أَمْ تَلْمَخَ دُمُوعَ النَّاسِ بَحْرِي	مِنَ الْبُلُوى أَلَمْ تَسْمَعِ أَيْنَا
3	أَمْ تُحْبِزُ بَيْي التَّامِيزِ عَنَّا	وَقَدْ بَعَثُوكَ مَنُذُوبَا أَمِينَا
4	بِأَنَّا قَدْ لَمَسْنَا الْعَدَرَ لَمْسَا	وَأَصْبَحَ ظَنُّنَا فِيكُمْ يَقِينَا
5	كَشَفْنَا عَنْ نَوَائِكُمْ فَلَسْتُمْ	وَقَدْ بَرِحَ الْحَقَاءُ مُحَايِدِينَا
6	سَنُجْمِعُ أَمْرَنَا وَتَرُونَ مِنَا	لَدَى الْجَلَى كِرَامَا صَابِرِينَا
7	وَنَأْخُذُ حَقَّنَا رَعْمَ الْعَوَادِي	نُطِيفُ بِنَا وَرَعْمَ الْقَاسِطِينَا
8	ضَرَبْتُمْ حَوْلَ قَادَتِنَا نِطَاقَا	مِنَ النَّيْرَانِ يُعْبِي الدَّارِعِينَا
9	عَلَى رَعْمِ الْمُرُوءَةِ قَدْ ظَفَرْتُمْ	وَلَكِنِ بِالْأَسُودِ مُصَعَّدِينَا

- 1 *Ördek avlamak üzere Kiyâd'a doğru giderken, insanların umutsuzluğunu görmedin mi?*
- 2 *İnsanların gözyaşlarını, belalardan dolayı akarken, fark etmedin mi? Bir inleme duymadın mı?*
- 3 *Seni güvenilir bir vekil olarak göndermişlerken, hakkımızda İngilizlere haber vermedin mi?*

⁵⁶⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 420-421.

- 4 *Bizim aldatmaya dokunduğumuzu (onu fark ettiğimizi) ve hakkınızda zannımızın kesin bilgiye dönüştüğünü...*
- 5 *Niyetlerinizi fark ettik. Gizliler ortaya çıktı artık, siz tarafsız değilsiniz.*
- 6 *İşimizi toplayacağız, bizi zorlu zamanda şerefli ve sabırlı olarak göreceksiniz.*
- 7 *Bizi kuşatan düşmanlıklara rağmen, zalimlere rağmen, hakkımızı alacağız.*
- 8 *Yöneticilerimizin çevresine, zırlılarımızı yoran, ateşten bir kuşak ördünüz.*
- 9 *İnsanlığa rağmen kazandınız. Ancak bağlanmış aslanlarla...*

‘Amr b. Kulşûm’un (ö. 584), yukarıdaki kasideyle aynı konu ve aynı vezinde olan, Hamriyye türünde ancak fahr ve hamaset içeren bir kasidesi vardır.⁵⁶⁶ Bu durum Hafız’ın derin edebiyat bilgisine işaret etmektedir. Yukarıdaki kasidede, İngiliz yönetici Lord Cromer eleştirilmektedir. Halkın çektiği sıkıntı zikredilerek eleştiri yapılmaktadır. Kasidenin soruyla başlaması şiiri daha dikkat çekici hâle getirmektedir. Matla‘ ve tasrî‘ yapılmadan konuya doğrudan girilmiştir. İlk beyitte "Kıyâd" isminin zikri, anlatılan olayı daha etkileyici ve daha gerçekçi kılmaktadır. Soru istinkâr yani bilmezden gelme ifade etmekte, Cromer’in gördüğü hâlde görmezden geldiği belirtilmektedir. "Ördek avlarken" (تصيد البط) ifadesi sevinçten kinâyedir. İlk beyit "sen sevinç içinde yaşarken insanlar zulüm içinde yaşamaktadır" anlamına gelmektedir. 2. beyitteki "fark etmek" (تلمح) fiili basit bir bakış ifade etmektedir. Çok güzel seçilmiş olan kelime, yaşananların açıkça görüldüğünü belirtmektedir. "Akarken" (تجري) ifadesi gözyaşının dolayısıyla sıkıntının çokluğunu belirtmektedir. Kasidede kelimelerin seçiminin itinayla yapıldığı görülmektedir. 3. beyit ile Cromer’in kendisine verilen görevi yapmadığı ifade edilmiştir. İlk üç beyitte inşâî cümlelerle muhatap kuşatılmakta, haberî cümleler ile bazı iddialar gündeme getirilmektedir. Böylece bu iddialar muhatap tarafından kabul edilir hâle gelmektedir. 4.

⁵⁶⁶ Muallaka şairlerinden olan ‘Amr b. Kulşûm’ün hamriyye türünde yazdığı ve 104 beyitten oluşan kasidenin ilk üç beyti şöyledir: [Vâfir]

1 أَلَا هُبِّي بِصَحْبِكَ فَاصْبِحْنَا وَلَا تُبْقِي حُمُورَ الْأُنْدَرِيْنَا

2 مُشْتَعَةً كَأَنَّ الْحُصَّ فِيهَا إِذَا مَا الْمَاءَ خَالَطَهَا سَجِينَا

3 تَجُورُ بِذِي اللَّبَانَةِ عَنُّ هَوَاهُ إِذَا مَا دَأَقَهَا حَتَّى يَلِينَا

1 *Kadehinle esip bizi sabahlatmayacak mısın? Nadir şarapları bırakmayacak mısın?*

2 *Su sıcakça ona karıştığında sanki güzel tatlar içindeymiş gibi bir içki...*

3 *Onu tadıp kendisini kaybedince hevasından şehveti olana yakın olur*

Bkz. ‘Amr b. Kulşûm, *Dîvânu ‘Amr b. Kulşûm*, 1.b., thk. Emîl Bedî‘ Yakup, Dâru'l-Kutubi'l-‘Arabî, Beyrut, 1991, ss. 32-33.

beyitte geçen "aldatma" ifadesinin, soyut mana taşımasına rağmen maddî bir manası varmış gibi "dokunma" fiili ile ifade edilişi, cümlede bildirilen yargının kesinliğine işaret etmektedir. Buna göre aldatmanın Mısır halkı tarafından çok kesin olarak anlaşıldığı ifade edilmekte, hüsn-i ihtiyarda bulunmaktadır. 5. beyitte İngilizlerin tarafsızlık iddiası reddedilmektedir. 6. beyitteki tasri', konunun değişeceğine işaret etmekte ve 6. ile 7. beyitte hem İngilizlere meydan okunmakta, hem de halk, birliğe ve çalışmaya davet edilmektedir. 8. beyitte, meydan okumaya devam edilmekte ve 9. beyitte İngilizlerin kazandığı zafer küçümsenip halkın gözünde fazla büyütülmemesi sağlanmaktadır. Bu meydan okuma ve tehditler, kasidenin hamasetle yazıldığını göstermektedir. Ancak 6. beyitle başlayan, 7. beyitle zirvesine ulaşan tehditten sonra kasidenin devam edişi ve tehdit lafızlarının mana bakımından gerilemesi, kasidede bir zayıflık meydana getirmektedir. Bu durum kasidenin beyitleri arasındaki tertibin uygun olmadığını göstermektedir. Kaside irticali olarak ifade edilmiş ve ümitsiz bir ruh hâlinde yazılmış olabilir.⁵⁶⁷ Şiir yapısı göz önüne alındığında, tam bir hâtîme yapılmayışı, kelimelerin nasihat ifade etmesi, yayımlanmasının engellenmemesi için olabilir.

"Ahlak ve Tarafsızlık" isimli şiirinde Hafız, İngilizlerin tarafsız oldukları şeklindeki iddialarının aksine, İngilizlerin Mısır halkının ahlakî değerlerini ayaklar altına aldıklarını belirtmiştir: [Kâmil]⁵⁶⁸

1 لَا تَذْكُرُوا الْأَخْلَاقَ بَعْدَ حِيَادِكُمْ فَمُصَابِكُمْ وَمُصَابِنَا سِيَانِ
2 حَارِثُكُمْ أَخْلَاقُكُمْ لِتُحَارِبُوا أَخْلَاقَنَا فَتَأَلَّمِ الشَّعْبَانِ

1 *Tarafsızlığınızdan sonra ahlaktan bahsetmeyin! Bizim ve sizin başınıza gelen aynı şeydir.*

2 *Ahlakımızla savaşmak için ahlakınızla savaştınız. İki halk da acı çekti.*

Hafız, "Tarafsızlığın Karşılığı" isimli şiirinde şunları belirtmiştir: [Vâfir]⁵⁶⁹

1 قَدْ طَالَ الْحِيَادُ وَمَنْ تَكْفُوا أَمَا أَرْضَاكُمْ تَمُّنُ الْحِيَادِ
2 أَخَذْتُمْ كُلَّ مَا تَبْعُونَ مِنَّا فَمَا هَذَا التَّحَكُّمُ فِي الْعِبَادِ
3 بَلُونَا شِدَّةً مِنْكُمْ وَلِينًا فَكَانَ كِلَاهُمَا دَرَّ الرَّمَادِ

⁵⁶⁷ Muhammed Receb el-Beyûmî, "İncilerâ fi Mirâti Hâfiz", *Mecelletu'r-Risale*, Sayı: 748, 3 Kasım 1947, s. 1209.

⁵⁶⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 421.

⁵⁶⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 422.

4 وَسَأَلْتُمْ وَعَادَيْتُمْ زَمَانًا فَلَمْ يُغْنِ الْمَسَامُ وَالْمُعَادِي
5 فَلَيْسَ وَرَاءَكُمْ غَيْرَ التَّجَنِّي وَلَيْسَ أَمَامَنَا غَيْرَ الْجِهَادِ

- 1 Tarafsızlık uzadı, bitirmediniz. Tarafsızlığın bedeli sizi mutlu etmedi mi?
- 2 Bizden her istediğinizi aldınız. Kullar üzerindeki bu tahakkümünüz de ne?
- 3 Sizin sertliğinizi de yumuşaklığınızı da gördük. İkisi de kum taneleri gibiydi (aldatmacaydı).
- 4 Bazen barışçıl bazen düşmanca davrandınız. Barışçıl da, düşmanca davranışınız da fayda etmedi.
- 5 Arkanızda haksızlıktan başkası yok ve önümüzde cihattan başkası yok.

Kasidede, İngilizlerin kendi çıkarları ile çelişen noktalarda hemen harekete geçip, Mısırlıların aleyhindeki olaylarda ise tarafsızlık iddiasıyla müdahale etmeyişlerine değinilmiş, halkı köleleştirip efendilik yaptıkları belirtilmiş, uyguladıkları politikalarda yalnızca çıkarlarını düşünmeleri eleştirilmiştir. Hâtîme sayılabilecek son beyitte ise İngilizler tehdit edilmiştir.

"İngiliz'e" isimli şirinde Hafız, İngilizleri açıkça eleştirmiştir: [Hafif]⁵⁷⁰

1 حَوَّلُوا النَّيْلَ وَاحْجَبُوا الضُّوْءَ عَنَّا وَاطْمَسُوا النَّجْمَ وَاحْرَمُونَا النَّسِيمَا
2 وَأَمَلُّوْا الْبَحْرَ إِنْ أَرَدْتُمْ سَفِينًا وَأَمَلُّوْا الْجَوَّ إِنْ أَرَدْتُمْ رُجُومًا
3 وَأَقِيمُوا لِلْعَسْفِ فِي كُلِّ شَيْءٍ كُنُسَبَالًا بِالسَّوْطِ يَفْرِى الْأَدِيمَا
4 إِنَّنَا لَنْ نَحُولَ عَنْ عَهْدِ مِصْرٍ أَوْ تَرُونَا فِي التُّرْبِ عَظْمًا رَمِيمَا
5 عَاصِفٌ صَانَ مُلْكُكُمْ وَحَمَاكُمْ وَكَفَاكُمْ بِالْأَمْسِ خَطْبًا جَسِيمَا
6 غَالٌ أَرْمَادَةٌ الْعُدُوِّ فَفُزْتُمْ وَبَلَعْتُمْ فِي الشَّرْقِ شَأَوًا عَظِيمَا
7 فَعَدَلْتُمْ هُنَيْهَةً وَبَعَيْتُمْ وَتَرَكْتُمْ فِي النَّيْلِ عَهْدًا دَمِيمَا
8 فَشَهَدْنَا ظُلْمًا يُقَالُ لَهُ الْعَدُّ لُ وَوُدًّا يَسْقِي الْحَمِيمَ الْحَمِيمَا
9 فَاتَّقُوا عَضْبَةَ الْعَوَاصِفِ إِلَيَّ قَدْ رَأَيْتُ الْمَصِيرَ أَمْسَى وَخِيمَا

- 1 Değiştirin Nil'i! Kapatın ışığımızı! Söndürün yıldızları! Alın bizden meltemi!
- 2 İsterseniz denizi, gemiyle doldurun! İsterseniz havayı, savaş uçaklarıyla doldurun!
- 3 Her karışta zulüm için deriyi yaran kırbaçlı bir karakol yapın!

⁵⁷⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 422-423.

- 4 *Bizi toprakta çürümüş kemikler olarak görene kadar biz, Mısır'a
verdiğimiz sözden vazgeçmeyeceğiz.*
- 5 *Bir fırtına mülkünüzü ve korunuzu korudu. Dün, sizi büyük
problemlerden korudu.*
- 6 *Düşmanlarınızın Armada'sı⁵⁷¹ yok oldu. Galip geldiniz ve Doğu'da
büyük bir yere ulaştınız.*
- 7 *Biraz adaletle hükmettiniz ve azdınız. Nil'de çirkin bir dönem
bıraktınız.*
- 8 *Kendisine adalet denilen bir zulme ve dosta kaynar su içiren bir
sevgiye şahit olduk.*
- 9 *Fırtınaların azmasından korkun! Ben sonun kötü olacağını
görüyorum.*

İngilizleri tehdit eden bu kasidenin, duygusallıkla yazıldığı görülmektedir. Emir ve tehdit ile başlayan matla', 4. beyte kadar devam etmektedir. Kasidenin konuyu işleyişi, mantıkî bir silsileyle ilerlemekte ve bütünlük arz etmektedir. Matla'da emir içeren inşâ cümlelerinin varlığı ve yapılması mümkün olmayan şeylerin zikredilmesi, 4. beyitte ifade edilen tehdidi kuvvetlendirmektedir. 4. beyitte, kullanılan "إن، لن، عهد، أو" kelimeleri manayı güçlendirmektedir. Kasidenin matla'ı çok güçlü bir beyitle sona ermektedir. Beyitteki أو ifadesi zayıflık hissi verse de sonrasındaki ifade, manayı güçlendirmektedir. Yani "önümüzde iki seçenek var, ama başımıza geleceklerden korkmuyoruz" anlamındadır. Cümlenin "fe" veya "ve" gibi bir vasıl edatıyla değil de, fasıl ile yani isti'nâfi cümleyle başlaması manayı tekit etmektedir. İnşâî cümlelerden sonra haberi cümlenin gelişinin, Hafız'ın üslubu hâline geldiği görülmektedir. Tekitlerin bulunuşu ve inşâî cümlelerden sonra geliş sebebiyle bu beytin, kasidenin en güçlü beyti olduğu görülmektedir. Sonrasında sebepler zikredilmeye başlanmaktadır. Hafız, bir konuda kesin konuşuyorsa bunu desteklemek için tarihî gerçekler ile yer ve şahıs isimleri zikretmektedir. Hafız'da üslup hâline gelen bu özellik 5. ve 6. beyitlerde net olarak görülmekte, aklî deliller getirilerek, mantık silsilesi içinde konu işlenmektedir. "Adaletle hükmettiniz" ifadesi, şairin insafını göstermekte ve objektifliğini desteklemektedir. Ancak onların adaletlerinden bir kelimeyle zulümlerinden ise daha fazla kelimeyle bahsedilmesi, kötülüklerinin çokluğunu belirtmektedir. Az ve çok zaman ifadeleri de bunu desteklemektedir. 7. beyitte bahsedilen

⁵⁷¹ Armada (La Armada Invencible/Yenilmez Armada): İspanya devletinin oluşturduğu bir donanmanın adıdır. Gücü ve savaşlardaki başarısı ile yenilmez lakabını almıştır. Bu donanma sayesinde İspanya sömürgelerini artırmış ve güçlenmiştir. Ancak 1588 yılında İngiltere donanması ile girdiği savaşta yenilmiştir. Böylece İngiltere Dünya ticaretine açılma imkanı bulmuştur. Bkz. Kemal Beydilli, "İspanya (II. Tarih)", DİA, Ankara, 2001, XXIII, 164; Kemal Beydilli, "Avrupa (II. Tarih)", DİA, Ankara, 1991, IV, 135; Emre Özmen, *Değişen Toplumsal Düzen Işığında İspanyol Edebiyatında Bir (Anti) Kahraman Olarak Kadın Pikara İmgesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016, s. 36.

zulüm hakkında dönem nitelmesi yapılması, yaşananların unutulmayacak kadar çok ve uzun zaman sürdüğünü ifade etmektedir. 8. beyitte adaletin zulüm olduğunun belirtilmesi, doğru adlandırmayla olayların tespit edilmek istendiğini göstermektedir. 9. beyit inşâî cümle olarak gelmiş ve kasidenin hâtimesi olmuştur. Mana olarak tehdit içermesi ve kaside ile uyumlu oluşu sebebiyle hüsn-i hâtime olduğu değerlendirilmektedir.

Hafız, Mısır halkının çektiği sıkıntının sorumluluğundan kaçmak için İngilizlerin tarafsızlık diye isimlendirdiği politikalarını eleştirmek amacıyla 1932 yılında kaleme aldığı⁵⁷² "*Sahte Tarafsızlık*" isimli şiirinde şunları söylemiştir: [Kâmil]⁵⁷³

1 قَصْرَ الدُّبَارَةِ قَدْ نَقَضَ مَتَّ الْعَهْدَ نَقَضَ الْعَاصِبِ
2 أَحْفَيْتَ مَا أَصْمَرْتَهُ وَأَبْنَتَ وَدَّ الصَّاحِبِ
3 الْحَرْبِ أَرْوَحَ لِلنُّفُوسِ مِنَ الْحَيَادِ الْكَاذِبِ

- 1 *Ey Dubâra Sarayı! Sen bir gaspçı gibi anlaşmayı bozdun.*
- 2 *Niyetini sakladın ve dostun sevgisini açığa çıkardın.*
- 3 *Canlar için savaş, yalancı tarafsızlıktan daha güzel.*

Kaside mekâna hitapla başlamakta, maksadının içindeki yönetici olduğu anlaşılmaktadır. "*Bir gaspçı gibi bozdun*" ifadesi kötü niyeti göstermekte ve isteyerek bozmayı belirtmektedir. Hâtime olan son beyit, ahdi bozma olarak nitelendirilen sahte tarafsızlığın, nifak türü olması sebebiyle savaştan daha kötü olduğunu belirtmektedir.

Hafız'ın "*İngilizlerin Mısır'dan Çekilmesi*" isimli şiiri şöyledir: [Seri']⁵⁷⁴

1 كَمْ حَدَّدُوا يَوْمَ الْجَلَاءِ الَّذِي أَصْبَحَ فِي الْإِبْهَامِ كَالْمَخْشَرِ
2 وَسَنَّ قَوْمُ الطَّيْشِ مِنْ جَهْلِهِمْ كَذِبَةَ إِبْرِيْلَ لِأَكْتُوْبَرِ

- 1 *Mahşer gibi belirsiz hale gelen çekilme gününü pek çok kez tayin ettiler.*
- 2 *Tutarsız kavim Nisan'da söylenen yalanı, cehaletinden, Ekim'e âdet edindi.*

⁵⁷² Ahmed, *Ta'avvuru'l-Edeb*, s. 276.

⁵⁷³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 423.

⁵⁷⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 423.

Kaside, teksir belirten kem-i haberiyeye ile başlamaktadır. Çekilme gününün mahşere benzetilmesi akla farklı şeyler getirirse de; vech-i şebeh, bu karışıklığı giderip benzetme yönünü belirtmektedir. Buna göre aralarındaki benzerlik belirsizlik yönüyledir. Vakti belli olmamakla birlikte mahşer günü kesin gelecek olmasına rağmen, çekilme gününün geleceği şüphelidir. İngilizlerden zamirle bahsedilmesi şairin kızgınlığını, istihzayı belirtmekte, onlara saygı duymadığını göstermektedir. 2. beyitte geçen kavimle İngilizler değil, Mısırlılar kastedilmekte, şair kendi halkını eleştirmektedir. "Âdet edindi" (سن) kelimesi du durumun çokça yaşandığını göstermek için seçilmiştir. "Cehaletlerinden" (من جهلهم) ifadesi, vurgu için takdim etmiştir. "Nisan'da söylenen yalanı, Ekim'e âdet edindi." ifadesi, 1 Nisan şakası için söylenen yalanın Ekim ayı için söylendiği, İngilizlerin Ekim ayında çekileceklerini açıklamalarının gerçeği yansıtmadığı anlamına gelmektedir. Hafız, İngilizleri, Mısırlı yöneticileri, cahil halkı eleştirmekte ve bir kuşatılmışlık hissi içinde şiirini icra etmektedir. Şiirde İngilizlere istihza, Mısırlılara tevbih bulunmaktadır. Bu ifadeler Hafız'ın, ümitsizlik içinde şiirini kaleme aldığını göstermektedir.⁵⁷⁵

5. Batı Devletlerine Duyduğu Güvensizlik

Hafız İbrahim'in yaşadığı dönemde Batı, teknoloji bakımından gelişme kaydettiği, sanayi devrimini yaptığı ve enerjiye ihtiyaç duyduğu bir dönemdedi. Enerji ihtiyacını karşılamak için gözünü diktiği toprakların büyük kısmı ise Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunmaktaydı. Bu sebeple Batı, sömürgeci bir zihniyetle beslediği kötü emellerine rağmen, kullandığı demokrasi ve insan hakları gibi monarşi karşıtı söylemlerle halkların gözünü boyuyordu. Bazı insanlar bu söylemlere kanarken, bazıları da bu söylemlerin altında kötü niyet olabileceği şüphesini taşıyordu. Hafız İbrahim, Batı'ya karşı şüphe taşıyan insanlar arasında yer almış, onların yaptıklarını değerlendirerek eylemlerinin söylemleriyle çeliştiğini gözler önüne sermiş, Batı hakkında güvensizliğini sürekli dile getirmiştir. "Tiyatro" isimli kasidesinde şunları dile getirmiştir: [Muctes]⁵⁷⁶

64	أَفِّ	لِقَوْمٍ	جِيَاعٍ	قَدْ	أَزْعَجُوا	الْعَالَمِينَ
65	قَرَاهُمُ	أَيَّنَ	حَلُّوا	ضَرَبُ	يُقَدُّ	الْمُثُونَا
66	عَفُّوا	الْمُرُوءَةَ	هَدُّوا	مَفَاخِرَ		الْأَوْلِيَانَا
67	عَاثُوا	فَسَادًا	وَفَرُّوا	يَسْتَعْجِلُونَ		السَّفِينَا

⁵⁷⁵ el-Cundî, *Şâ'iru'n-Nîl*, s. 165.

⁵⁷⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 387-389.

68	وَأَلْبَسُوا	الْعَرَبَ	خِزْيًا	فِي	قَرْيَةٍ	الْعِشْرِينَ
69	وَأَلْجَمُوا	كُلَّ	دَاعٍ	وَأَخْرَجُوا	الْمُصْلِحِينَ	
70	فِيَا	أُرَيْثَةَ	مَهْلًا	أَيْنَ	الَّذِي	تَدْعِينَا
71	مَاذَا	تُرِيدِينَ	مِنَّا	وَالدَّاءِ	أَمْسَى	ذَفِينَا
72	أَيْنَ	الْحَضَارَةَ	إِنَّا	بِعَيْشِنَا	قَدْ	رَضِينَا
73	لَمْ	نُؤْذِ	فِي	الدَّهْرِ	جَارًا	وَلَمْ
74	مَسْرَةً	الشَّامِ	إِنَّا	إِخْوَانُكُمْ	مَا	حَسِينَا
75	ثَقُفُوا	فَانًا	وَوَثِقْنَا	بِكُمْ	وَجِئْنَا	قَطِينَا
76	إِنَّا	نَرَى	فِيكَ	عَيْسَى	يَدْعُو	إِلَى
77	قَرَّبْتُ	بَيْنَ	قُلُوبٍ	قَدْ	أَوْشَكْتُ	أَنْ
78	فَأَنْتَ	فَخْرٌ	النَّصَارَى	وَصَاحِبُ	الْمُسْلِمِينَ	

64 *Yazıklar olsun dünyayı ifsat eden, aç bir topluma!*

65 *Nereye girerlerse, ikramları sırtları parçalayan bir darbedir.*

66 *İnsanlığı çiğnediler, geçmişlerin övündüklerini yıktılar.*

67 *İfsat ettiler ve gemilerle acele ederek kaçtılar.*

68 *Yirminci yüzyılında Batıya utanç giydirdiler.*

69 *Her çağırıcıyı gemlediler. Reformcuları utandırdılar.*

70 *Ey Avrupa, yavaş ol! Bize iddia ettiğin nerede?*

71 *Bizden ne istiyorsun? Hastalık (yara) derin oldu.*

72 *Nerede medeniyet? Biz yaşantımıza razıyız.*

Kasidenin bu bölümünde, Batı'ya lanet edilmekte ve onlar tüm kötü sıfatlarla vasıflanmaktadır. 64. beyitte onların, buldukları her yeri ifsat ettikleri, aç bir toplum gibi hiçbirini bırakmadan tüm değerleri yıktıkları, icraatlarının toplumlara açısından birer utanç kaynağı olduğu ve ifade ettikleri değerlerle çeliştiği belirtilmektedir.

Hafız, Mısır halkına hitaben yazdığı "Mısır" isimli şiirinde, halkı uyararak, Batılıların bir avcı gibi Mısırlıları gözetlediğini, hata yapmaları hâlinde ellerindeki nimetleri kaybedeceklerini, bu tehditlerden korunmak için birlik olunması gerektiğini ifade etmiştir: [Hafız]⁵⁷⁷

⁵⁷⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânü Hâfız*, s. 408.

45	كَحَلَّتْهَا الْأَطْمَاعُ فِيكُمْ بِسُهْدٍ	إِنَّ فِي الْعُرْبِ أَعْيُنًا رَاصِدَاتٍ
46	كُنْ وَيَطْوِي شُعَاعَهُ كُلَّ بُعْدٍ	فَوَقَّهَا مَجْهَرٌ يُرِيهَا حَقَايَا
47	غَيْرِ رَثِّ الْعُرَا وَسَعْيٍ وَكَدِّ	فَاتَّقَوْهَا بِجُنَّةٍ مِنْ وَثَامٍ

- 45 *Batı'da sizinle ilgili arzuların kendisini süslediği, tetikte bekleyen gözler vardır.*
- 46 *Onun üzerinde, gizlediklerinizi gösteren ve ışığı her uzağı yakın eden bir mikroskop var.*
- 47 *Eskimez bir kulp olan anlaşma, gayret ve kararlılıktan bir kalkanla, ondan korunun.*

Hafız, yaşanan olaylar sonucunda Batı'nın söylemlerindeki insanî değerlerin, sadece kötü niyetlerini gizlemek için birer örtü olduğunu anlamıştır. Batı'ya güvenmemekte ve onların, kendi zararlarına olacak hiçbir şeyi yapmayacaklarını düşünmektedir. Bu sebeple İngilizlerin, Mısır'dan çekilme kararındaki bazı boşlukların Mısırlıların aleyhine olacağını görmüş ve Mısırlıları uyararak "28 Şubat Açıklaması" isimli kasidesinde şunları ifade etmiştir: [Seri']⁵⁷⁸

9	أَمْ وَقَفْتُ	لِلْحِدِّ	نَجْتَاؤُهُ	أَمْ ذَاكَ لِلَّاهِي	بِنَا مَسْرُحٍ
10	أَلْمَحُ	لِاسْتِفْالِنَا	لَمَعَةٌ	فِي حَالِكِ	الشَّكِّ فَاسْتَرْوَحُ
11	وَتَطْمِسُ	الظُّلْمَةَ	آثَارَهَا	فَأَنْتَنِي	أَنْكِرُ مَا أَلْمَحُ
12	قَدْ حَارَتِ	الْأَفْهَامُ	فِي أَمْرِهِمْ	إِنَّ لَمَّخُوا	بِالْقَصْدِ أَوْ صَرَّخُوا

- 9 *Bu, aştığımız gerçek bir durum mu yoksa bizi kandıranların tiyatrosu mu?*
- 10 *İstiklalimiz için koyu şüphe içinde bir parıltı fark ediyorum da rahatlıyorum.*
- 11 *Karanlık onun izlerini siliyor, sonra fark ettiğimi inkâra dönüyorum.*
- 12 *Akıllar onların durumuna şaşar! Maksatlarını ima mı etsinler, yoksa açıklasınlar mı?*

Daha önce zikrettiğimiz "Yüce Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Bayramı" adlı şiirinde Doğu'ya seslenilmiş ve her durumda kendi çıkarlarını koruyan ve kendisinden olmayan milletlere zarar veren Batı Medeniyeti, 23. beyitte⁵⁷⁹ kızıl şaraba, 26. beyitte⁵⁸⁰ Araplar arasında mesel olmuş Eş'ab'a (ö. 154/771) benzetilerek, onların tamahkâr oluşlarından

⁵⁷⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 409.

⁵⁷⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 333.

⁵⁸⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 333.

bahsedilmiştir. "*Tiyatro*" isimli kasidenin daha önce zikrettiğimiz 43 ve 44. beytinde⁵⁸¹ Batı'nın, kendisinden olmayanları insan mertebesinden çıkarıp hayvan mertebesinde gördüğü belirtilmektedir. Buna göre Batılılar, Doğu halklarını küçümsemekte, küçümsemeleriye insanî değerlerle çelişmektedir. Söylemleri her ne olursa olsun, sadece kendi çıkarlarını düşündükleri anlaşılmaktadır. Batı'nın bakış açısı zikredildikten sonra, söylemlerinin ardındaki kötü niyetleri dinleyicilere anlatılmakta, Batı'ya ve Batılılara güvenilmemesi gerektiği belirtilmektedir.

6. İnsanî Değerleri Savunması

Hak ve adaletten ayrılmayan Hafız, olaylara bakışında makul bir çizgi takip etmiştir. Bu anlamda Hafız, herkes tarafından kabul edilen insanî değerlerden ayrılmamış, hangi din ve ırktan olduğuna bakmaksızın, olayları insanî değerler üzerinden değerlendirmiştir. Bu anlamda, kazanan taraf kim olursa olsun savaşların insanlığa zarar verdiğini savunmuş ve "*Japon Rus Savaşı*" isimli kasidesinde insanlığı barışa çağırmıştır: [Seri']⁵⁸²

34 إِنْ لَمْ تَرَوْا فِي الصُّلْحِ خَيْرًا لَكُمْ فَالدَّهْرُ مِنْ أَطْمَاعِكُمْ أَقْصَرُ

34 Eğer barışta kendiniz için hayır görmüyorsanız, zaman, emellerinizden daha kısadır.

Bu beyitte insan arzularının sınırsızlığına rağmen hayatın kısa oluşuna değinen Hafız, devlet yöneticilerinin emellerini gerçekleştirmek için insanî değerleri çiğnemelerini tenkit etmiştir. O, herkesi insanlığın ortak değerlerine çağırmış din, ırk gibi unsurların savaş sebebi olmasını eleştirmiştir. Şiir tiyatrosu şeklinde yazdığı "*Tiyatro*" isimli kasidesinde şunları ifade etmiştir: [Muctes]⁵⁸³

73 لَمْ نُؤْذِ فِي الدَّهْرِ جَارًا وَمَمَّ نُحَاتِلُ خَدِينَا

74 مَسْرَّةَ الشَّامِ إِنَّا إِخْوَانُكُمْ مَا حَسِينَا

75 ثِقُوا فَإِنَّا وَثِقْنَا بِكُمْ وَجِئْنَا فَطِينَا

76 إِنَّا نَرَى فَيْكَ عَيْسَى يَدْعُو إِلَى الْخَيْرِ فِينَا

77 قَرَّبْتَ بَيْنَ قُلُوبِ قَدْ أَوْشَكَتْ أَنْ تَبِينَا

78 فَأَنْتَ فَخْرُ النَّصَارَى وَصَاحِبُ الْمُسْلِمِينَا

⁵⁸¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 387.

⁵⁸² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 327.

⁵⁸³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 389.

- 73 Zaman içerisinde hiçbir komşuyu üzmedik, hiçbir dostu aldatmadık.
- 74 Ey Patrik! Biz, yaşadığımız müddetçe sizin kardeşleriniziz.
- 75 Güvenin! Biz size güvendik ve sizinle oturmaya geldik.
- 76 Sende, İsa'yı bize iyilik etmeye davet ederken görüyoruz.
- 77 Neredeyse ayrılacak olan kalpleri yaklaştırdın.
- 78 Sen Hıristiyanların övüncü, Müslümanların da dostusun.

Kasidenin bu bölümünde Hafız, Müslümanların kimseye haksızlık etmediğini, herkese insanca davrandığını ve Batıların, İsa'nın (as) öğretilerini dikkate almaları gerektiğini vurgulamıştır.

Hafız, gerçek zaferin medeniyet yıkmak değil, medeniyet inşa etmek olduğu düşüncesindedir. "Almanya İmparatoru İkinci Wilhem'e" isimli kasidesinde görünürde zafer kazanmış olan Alman İmparatoruna seslenerek, gerçek zaferin insanî değerleri yaşatmak için verilen mücadelelerle kazanılacağını belirtmiştir: [Kâmil]⁵⁸⁴

1	لِلَّهِ آثَارٌ هُنَاكَ كَرِيمَةٌ	حَسَدَتْ رَوَائِعَ حَسَنِيهَا بِرِلِينُ
2	طَاحَتْ بِهَا تِلْكَ الْمَدَافِعُ نَارَةٌ	لَمَّا أَمَرْتَ وَتَارَةً زَبْلِينُ
3	مَاذَا رَأَيْتَ مِنَ النَّبَالَةِ وَالْعُلَا	فِي عُدْمِهِنَّ وَكُلُّهُنَّ عَيْوُنُ
4	لَوْ أَنَّ فِي بَرْلِينٍ عِنْدَكَ مِثْلَهَا	لَعَرَفْتَ كَيْفَ جُحْلِهَا وَتَصْوُونُ
5	إِنْ كُنْتَ أَنْتَ هَدَمْتَ رِمْسَ فِائْتَهُ	أَوْ دَى بِمَجْدِكَ رُكْنُهَا الْمُؤْهُونُ
6	لَمْ يُعْنِ عَنْهَا مَعْبُدٌ حَرَبِيَّةُ	ظُلْمًا وَلَمْ يُمَسِّكَ عِنَانِكَ دِينُ
7	لَا تَحْسَبَنَّ الْفَخْرَ مَا أَحْرَزْتَهُ	الْفَخْرُ بِالذِّكْرِ الْجَمِيلِ رَهِيْنُ

- 1 Allah'a yemin olsun, burada Berlin'in, harikalarını kışkırdığı güzel izler var!
- 2 Sen emrettiğinde, bir keresinde o toplar, bir keresinde de zeplin vurup onları yok etti.
- 3 Tüm güzel şeyler olduğu hâlde, onların yokluğunda şeref ve yücelikten ne elde ettin?
- 4 Eğer Berlin'de, yanında onun gibisi olsaydı, onu nasıl yücelteceğini ve koruyacağını bilirdin.
- 5 Eğer sen Reims'i yıkımsan, onun zayıf temeli senin şanını da götürdü.

⁵⁸⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 397-398.

- 6 *Din senin yularını tutmamışken, zulmederek yıktığın mabet onsuz olmaz.*
- 7 *Övüncü, kendinin elde ettiği bir şey sanma! Övünç, güzel anılmaya bağlıdır.*

Bu beyitte I. Dünya Savaşında, Almanya'nın zeplinlerle, Fransa'nın Reims şehrine düzenlediği bombardıman zikredilerek, mabetleriyle meşhur olan bu şehre yapılan saldırı ve gerçekleşen yıkım konu edilmektedir. İlk iki beyitle mukaddime yapılmaktadır. 2. beyitte kullanılan "طاح" kelimesinin rastgele vurma anlamı vardır. Seçilen bu fiille saldırıların, askerî alan, sivil yerleşim yeri veya mabet ayrımı yapılmadan tüm şehre yapıldığı ifade edilmiştir. "لما أمرت" ifadesi, gerçek suçlunun Almanya İmparator'u olduğunu belirtmektedir. 3. beyit ve sonrasında Hafız'ın konuyu nasıl ele aldığı ortaya çıkmaktadır. Buna göre şerefin, bir yeri yok etmekle kazanılmadığı belirtilmiştir. "*Eğer sen Reims'i yıkmışsan, onun zayıf temeli senin şanını götürdü*" ifadesi bu yıkım neticesinde Almanya İmparatoru'nun şanının kalmadığını ifade etmektedir. Reims şehrinin temellerinin zayıflığı da eskiden var olan şanının, yok denecek kadar zayıf olduğunu belirtmektedir. Hafız'ın savaşı kazanmakla şanı kıyaslaması, insanın sahip olduğu en önemli şeyin şanı olduğunu, bunun da insanî değerlere hizmet ederek kazanılacağını belirtmek içindir. Bu ifade, onun güçten yana değil, insanî değerlerden yana olduğunu göstergesidir.

7. Siyâsî Konulardaki Hikmetli İfadeleri

Hikmet, hayat tecrübelerini günlük yaşamına pratik uygulamaları ile birleştiren ve iyi gözlem yapabilen keskin bir zekâdan kaynaklanan, varlıkların anlam ve amaçlarına doğrudan, pratik ve derin bir şekilde bakıştır. Atasözlerin pek çoğu hikmetin ilk türlerinden kabul edilir. Hayatın farklı alanlarına bağlı olarak hikmet de çeşitlenmiştir.⁵⁸⁵

Arap şiirinde şairlerin mesel yapmaları veya hikmet taşıyan ifadeler kullanmaları bir edebiyat geleneği olmuştur. Hafız, Klasik Ekol'ün bir mensubu olarak bu geleneği devam ettirmiş, siyâsî şiirlerinde hikmet taşıyan ifadeleri kullanmaya çalışmış ve bu hususta başarılı da olmuştur. "*Prens Hüseyin Kamil Paşa'ya*" isimli şiirindeki aşağıdaki beyit buna örnektir: [Vâfir]⁵⁸⁶

هَلَاكُ الْفَرْدِ مَنْشُؤُهُ تَوَانٍ وَمَوْتُ الشَّعْبِ مَنْشُؤُهُ انْقِسَامُ

⁵⁸⁵ Ahmed Emin, "Arap Edebiyatında Hikmet", çev. Zeynep Arkan, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 26, 2012/2, ss. 213- 216.

⁵⁸⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 369.

- 23 *Kişinin ölümünün temelinde gevşeklik, halkın ölümünün temelinde ise ayrılık vardır.*

"*Hicrî Yılı Selamlama*" isimli şiirinde aşağıdaki beyit yer alır: [Kâmil]⁵⁸⁷

41 أَلْمَوْتُ فِي غَشْيَانِهِ وَطُرُوقِهِ وَالْمَوْتُ كُلُّ الْمَوْتِ إِلَّا يُطْرَقًا

- 41 *Ölüm, onun gidiş yerinde ve yollarındadır. Ölüm, ölümün hepsi, yol alınmamasıdır.*

Almanya'nın, Fransa'ya yaptığı bombardımanı ele alan "*Almanya İmparatoru İkinci Wilhem'e*" isimli şiirinde hikmet örneği vardır: [Kâmil]⁵⁸⁸

7 لَا تَحْسَبَنَّ الْفَحْرَ مَا أَحْرَزْتَهُ بِالذِّكْرِ الْجَمِيلِ رَهِينٌ

- 7 *Övüncü, kendinin elde ettiği bir şey sanma! Övünç, güzel anılmaya bağlıdır.*

I. Dünya Savaşının ele alındığı "*Büyük Savaş*" isimli kasidede, ilim ile yapılan zulüm, Câhiliye dönemiyle kıyaslanmış; teknoloji çağının getirdiği yıkım dile getirilmiş, bu yıkımın Câhiliye dönemine rahmet okuttuğu vurgulanmıştır: [Kâmil]⁵⁸⁹

11 إِنْ كَانَ عَهْدُ الْعِلْمِ هَذَا شَأْنَهُ فِينَا فَعَهْدُ الْجَاهِلِيَّةِ أَرْفَعُ

- 11 *Eğer günümüzdeki ilim dönemi bu ise, Câhiliye dönemi daha şefkatli idi.*

"*28 Şubat Açıklaması*" isimli kasidede, birlik olmanın ve doğruluğun, başarının anahtarı olduğu belirtilir: [Recez]⁵⁹⁰

16 إِنْ تَسْأَلُوا الْعَقْلَ يُمْلِ عَاهِدُوا وَاسْتَوْثِقُوا فِي عَهْدِكُمْ تَرْجَحُوا

- 16 *Eğer akla sorarsanız der ki: "Anlaşın, sözünüzde güvenilir olun ki kazanasınız."*

"*Mısır'ın Siyâsî Durumu Şiirinden*" isimli kasidede yapılan zulmün bir gün zalim için tehlike oluşturacağı belirtilir: [Kâmil]⁵⁹¹

⁵⁸⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 375.

⁵⁸⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 398.

⁵⁸⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 400.

⁵⁹⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 410.

⁵⁹¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 419.

6 إِنَّ الْمَرَاجِلَ شَرُّهَا لَا يَتَّقَى حَتَّى يُنْفَسَ كَرِبَهُنَّ صِمَامٌ

- 6 *Tıpa, sıkıntılarını giderinceye kadar tencerelerin kötülüğünden sakınılmaz.*

Aynı kasidede zulüm ile âbâd olunamayacağı veciz bir şekilde ifade edilir:

[Kâmil]⁵⁹²

14 أَحَافٌ عَلَيْكُمْ عَثْرَةٌ بَعْدَ نَهْضَةٍ فَلَيْسَ لِمُلْكِ الظَّالِمِينَ دَوَامٌ

- 14 *Kalkındıktan sonra tökezlemenizden endişe ediyorum, zira zalimlerin saltanatı daimî değildir*

"Sahte Tarafsızlık" isimli kasidede aldatmanın insanın kalbinde açtığı yaranın, ölümden daha derin olduğu belirtilir: [Meczû'l-Kâmil]⁵⁹³

3 الْحَرْبُ أَرْوَحُ لِلنُّفُوسِ مِنَ الْحَيَاةِ الْكَاذِبِ

- 3 *Canlar için savaş, yalancı tarafsızlıktan daha güzel.*

"Mısır'ın İhtilalden Şikâyetleri" isimli kasidede enflasyon ele alınır ve enflasyon altında paranın alım gücünün azalmasına veciz bir şekilde değinilir: [Tavîl]⁵⁹⁴

8 فَإِنَّ كَثِيرَ الْمَالِ وَالْحَفِضُ وَارِفٌ قَلِيلٌ إِذَا حَلَّ الْعَلَاءُ وَحَيَّمَا

- 8 *Pahalılık gelip kapladığında, indirim bolluğu olduğu hâlde, çok para, az sayılır.*

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidede her söze, özellikle düşmanların sözlerine kulak asılmaması gerektiği şu şekilde ifade edilir: [Remel]⁵⁹⁵

30 لَا تَضِقْ دُرْعاً بِمَا قَالَ الْعِدَا رَبِّ ذِي لُبِّ عَنِ الْحَقِّ تَعَامَى

- 30 *Düşmanın dediğiyle daralma! Nice akıllılar hakkı bilmezden gelir.*

İngilizlerin çekilmesi üzerine yazmış olduğu "Kurtuluş Günü" isimli kasidede halk çalışmaya teşvik edilir: [Kamil]⁵⁹⁶

⁵⁹² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 420.

⁵⁹³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 423.

⁵⁹⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 340.

⁵⁹⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 379.

58	فُم يَا ابْنَ مِصْرَ فَأَنْتَ حُرٌّ وَاسْتَعِدْ	بِحَدِّ الْجُدُودِ وَلَا تَعُدْ لِمِرَاحِ
59	ثَمَّ تَمَّزَّ وَكَافِحٍ فِي الْحَيَاةِ فَهَذِهِ	دُنْيَاكَ دَارٌ تَنَاحِرُ وَكَفَاحِ
60	وَأَنْهَالٍ مَعَ النَّهَالِ مِنْ عَذْبِ الْحَيَاةِ	فَإِذَا رَفَا فَاْمْتَحْ مَعَ الْمُنَاحِ
61	وَإِذَا أَلَحَّ عَلَيْكَ حَطْبٌ لَا تَهْنُ	وَاضْرِبْ عَلَى الْإِلْحَاحِ بِالْإِلْحَاحِ
62	وَحُضِّ الْحَيَاةِ وَإِنْ تَلَاطَمَ مَوْجُهَا	حَوْضُ الْبِحَارِ رِيَاضَةُ السَّبَّاحِ
63	وَاجْعَلْ عَيْنَاكَ قَبْلَ خَطْوِكَ رَائِدًا	لَا تَحْسَبَنَّ الْعَمْرُ كَالضَّحْضَاحِ
64	وَإِذَا اجْتَوَيْتَ مَحَلَّةً وَتَنَكَّرْتَ	لَكَ فَاغْدُهَا وَأَنْزِجْ مَعَ النَّزَّاحِ
65	فِي الْبَحْرِ لَا تَثْبِيكَ نَارُ بَوَاحِجِ	فِي الْبَيْرِ لَا يَلُوبِكُ غَابُ رِمَاحِ

- 58 *Ey Mısır'ın çocuğu, sen özgürsün! Kalk, ataların şerefini geri al, eğlenceye dönme!*
- 59 *Kolları sıva ve hayatta mücadele et! İşte, rekabet ve mücadele yurdu dünyan...*
- 60 *İçenlerle beraber yağmurun tatlılığından sen de iç! Kesildiğinde su çıkaranlarla beraber çıkar!*
- 61 *Bir sıkıntı başına gelirse alçalma! Israra, ısrarla karşılık ver!*
- 62 *Dalgası çarpsa da hayata dal! Denize dalmak yüzme sporudur!*
- 63 *Adımından önce basiretini rehber kıl! Çok suyu az su zannetme!*
- 64 *Bir yer senden hoşlanmaz ve seni inkâr ederse, ayrıl ondan ve uzaklaşanlarla beraber sen de uzaklaş.*
- 65 *Denizde burçların ateşi seni döndüremez, karada mızrakların sapı seni bükemez.*

Aynı kasidede, başarı nedeniyle şımarmamak ve adaletten ayrılmamak gerektiği şu şekilde ifade edilir: [Kâmil]⁵⁹⁷

77	وَإِذَا زُرِّقْتَ رَأْسَهُ فَانْسُجْ لَهَا	بُرْدَيْنِ مِنْ حَرِّمْ وَمِنْ إِسْجَاحِ
78	وَاشْرَبْ مِنَ الْمَاءِ الْقَرَّاحِ مُنْعَمًا	فَلَكُمْ وَرَدَتْ الْمَاءُ غَيْرِ قَرَّاحِ

- 77 *Başkanlık sana bahşedildiğinde, ona kararlılık ve yumuşaklıktan iki elbise doku!*
- 78 *Tertemiz sudan kana kana iç! Nicedir bulanık sudan içtin.*

⁵⁹⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 317.

⁵⁹⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 418.

"Hicrî Yılı Selamlama" isimli kasidede, halkın bağımsızlık arzusunu destekleyen şu ifadelere yer verilir: [Tavîl]⁵⁹⁸

47 إِذَا اللَّهُ أَحْيَا أُمَّةً لَنْ يَرُدَّهَا إِلَى الْمَوْتِ فَهَآؤُا وَلَا مُتَجَبِّرٌ

47 Allah bir ümmeti diriltirse, hiçbir baskıcı ve zorba onu ölüme döndürmez.

"Japon Güzeli" isimli kasidede halkın ayıplarını dile getiren şu veciz ifadelere yer verilir: [Remel]⁵⁹⁹

7 أُمَّةٌ قَدْ فَتَّ فِي سَاعِدِهَا بُعْضُهَا الْأَهْلَ وَحُبُّ الْعُرَبَا

8 تَعْشَقُ الْأَلْقَابَ فِي غَيْرِ الْعُلَا وَتُقَدِّي بِالنُّفُوسِ الرَّبَّيَا

9 وَهِيَ وَالْأَحْدَاثُ تَسْتَهْدِفُهَا تَعْشَقُ اللَّهُوَ وَتَهْوَى الطَّرَبَا

10 لَا تُبَالِي لَعِبِ الْقَوْمِ بِهَا أَمْ بِهَا صَرَفُ اللَّيَالِي لَعَبَا

7 Halkından nefret edip yabancıları sevmesinin, kendisini zayıflattığı bir ümmet...

8 Değersiz ünvalara meftun olup, makamlara canlar feda eden,

9 O, olaylar kendisini hedef almışken, eğlenceye âşık ve cümbüşle oyalanıyor

10 Bir millet kendisiyle mi oynuyor, yoksa kendisiyle zamanın akıp gitmesi mi oynuyor, aldırış etmiyor.

Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde işgal altında olan Mısır toplumuna eleştirel bir gözle baktığı görülmektedir. İşgale karşı yeterli tepkiyi vermedikleri için Mısırlıları, sorumluluklarını yerine getirmediği için yöneticileri, yaptıkları zulüm nedeniyle de işgalci İngilizleri eleştirmektedir. Onun hayalinde işgalden kurtulmuş, bağımsızlığını kazanmış, özgür ve kalkınmış bir Mısır vardır. Hafız, bu hayalini gerçekleştirmek için şiirleriyle mücadele etmiştir.

⁵⁹⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 355.

⁵⁹⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 321.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HAFIZ İBRAHİM'İN SİYÂSÎ ŞİİRLERİNDE
ŞEKİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Lafız ve manayı kendine has bir yapıda toplayan şiirin, sahip olduğu kelimeler, terkipler, edebî sanatlar ve ahenk gibi özelliklerden oluşan özel bir dil kodu ya da tarzı vardır.⁶⁰⁰ Muhteva, şairin duygu ve düşüncelerini içeren öz, şekil bu özün içinde sunulduğu kap, üslup ise bu kabın renk, model ve desenidir. Muhteva önemli olduğu kadar muhtevanın sunulduğu kabın uygunluğu ve dinleyiciyi cezbeden renk, model ve deseni de önemlidir.

İbn Kuteybe (ö. 276/889) şiiri, muhteva ve lafız açısından: "1- Lafzı güzel, anlamı iyi olan," "2- Lafzı güzel, anlamı maksatsız olan," "3- Anlamı iyi, lafzı yetersiz olan," "4- Anlamı ve lafzı yetersiz olan" şeklinde dört kısma ayırmıştır.⁶⁰¹ Bu kısımlardan hangisine dâhil olduğunu tespit etmek, şiir kalitesini belirlemek için muhteva yönünden incelendikten sonra, Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinin, şekil ve üslup yönünden de incelenmesi uygun olacaktır.

1. Şekil Özellikleri

Şekil ifadesiyle şiirin, muhteva ve edebî sanatlar dışında kalan, tüm dış özellikleri kastedilmektedir. Matla', mukaddime, hâtime gibi şiiri oluşturan bölümler ve bölümler arasında geçişi sağlayan tehâlluş gibi üsluplar bu başlık altında incelenecektir.

Şiirler beyit sayılarına göre değişik isimler almaktadır. Buna göre bir beyti olan şiire "yetîm", iki beyti olana "nutfe", üç ile altı arası beyti olana "kıt'a", yedi ve daha fazla beyti olana ise "kaside" adı verilir.⁶⁰² Hafız İbrahim'in divanının siyâsiyyât bölümündeki şiirlerin türü ve beyit sayıları aşağıdaki tablo ve grafikte gösterilmiştir:

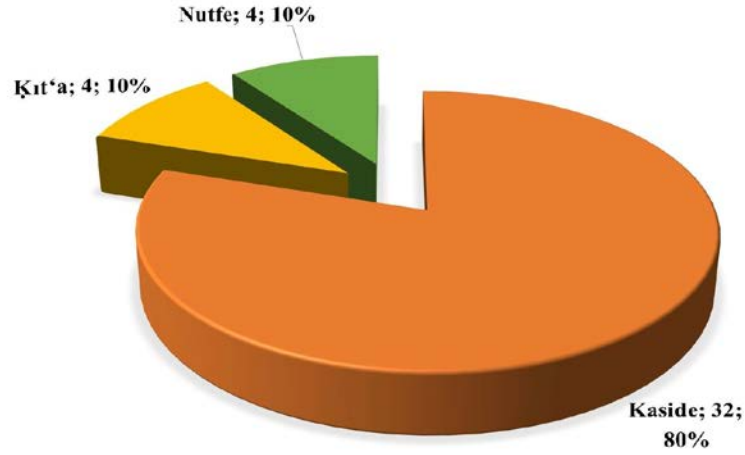
Tablo 2: Siyâsiyyât Bölümündeki Şiirlerin Türü ve Beyit Sayıları

Sıra	Şiir Türü	Şiir Sayısı
1	Kaside	32
2	Ķıt'a	4
3	Nutfe	4
4	Yetîm	-
TOPLAM		40

⁶⁰⁰ Necdet Gürkan, *Şiir ve Dil (Arap Edebiyatı)*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005, s. 7.

⁶⁰¹ Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, Dâru'l-Ĥadîs, Kahire, 1423 h., I, 65-69.

⁶⁰² Hâşim Şâlih Mennâ', *eş-Şâfi fi'l-'Arüz ve'l-Ķavâfi*, 4.b., Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Beyrut, 2003, s. 303

Grafik 2: Siyâsiyyât Bölümündeki Şiirlerin Türü ve Beyit Sayıları

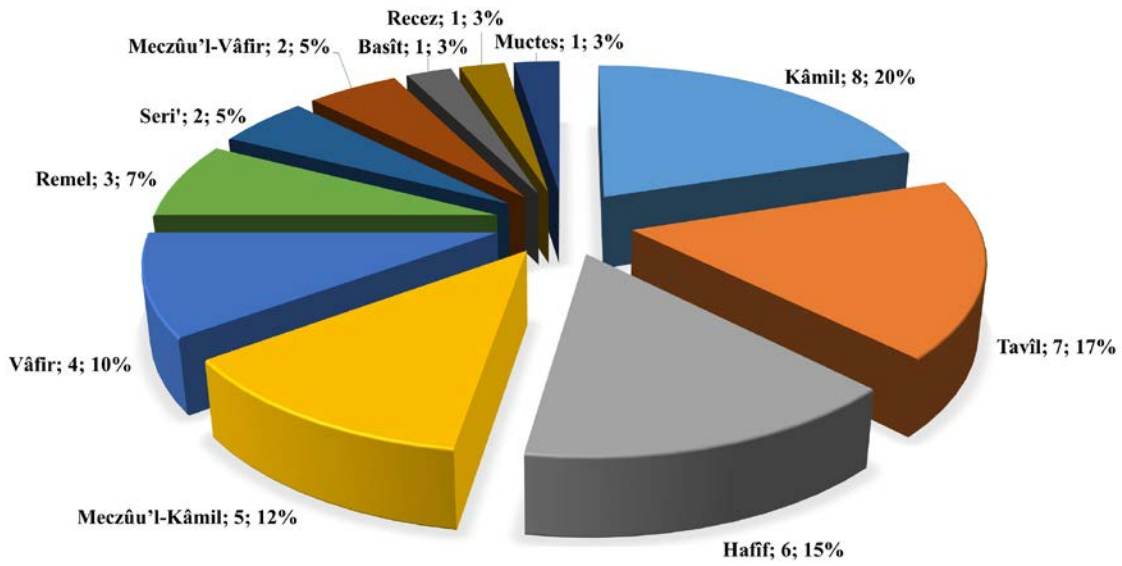
Yukarıdaki tablo ve grafikte Hafız İbrahim'in siyâsiyyât bölümünde yetim sayılabilecek her hangi bir şiirin olmadığı, kısmen maktû'a ve nutfe, çoğunlukla kaside sayılacak şiirler yazdığı görülmektedir.

Siyâsiyyât bölümü incelendiği zaman, şairin aruz vezin bahirlerini kullandığı görülmektedir. Kullandığı bahirler, bahirlerin ait olduğu şiirlerin siyâsiyyât bölümündeki sırası ve toplam sayısı aşağıdaki tablo ve grafikte gösterilmiştir.

Tablo 3: Bahirlerine Göre Hafız İbrahim'in Siyâsî Şiirleri

Sıra	Konu Adı	Siyâsiyyât Bölümündeki Sırası	Şiir Sayısı
1	Kâmil	16-23-22-28-29-31-38-39	8
2	Tavîl	1-6-9-10-12-14-25	7
3	Hafîf	5-7-13-26-33-40	6
4	Meczûu'l-Kâmil	8-20-21-24-34	5
5	Vâfir	11-15-30-32	4
6	Remel	3-17-18	3
7	Seri'	4-35	2
8	Meczûu'l-Vâfir	36-37	2
9	Basît	2	1
10	Recez	27	1
11	Muctes	19	1
TOPLAM			40

Grafik 3: Bahirlerine Göre Hafız İbrahim'in Siyâsî Şiirleri

Yukarıdaki tablo ve grafikte belirtildiği üzere, 9 farklı bahirde (mezcûları ile birlikte 11 farklı ölçüde) şiir yazması Hafız İbrahim'in, aruz vezni konusunda yetenekli olduğunu göstermektedir. Hafız'ın siyâsî şiirleri, aşağıdaki tablo ve grafikte bahirlerine göre gösterilmiştir:

Siyâsiyyât bölümünde en uzun şiir 78 beyit ile "*İdu'l-İstiklâl*"; en kısa şiirler ise iki beyit ile "*el-Ahlâku ve'l-Hıyâd*", "*Celâu İncilîz 'an Mısr*", "*Berkıyyetun min Hâfız ile'l-Hıdiv 'Abbâs*" ve "*Kaşru'd-Dubâra ve Kaşru 'Âbidîn*" isimli şiirlerdir.

1.1. Kaside Yapısı

Arap şiiri sırasıyla seci, recez, muqattaât ve kaside şeklini almış, ardından konularına göre kafiye ve vezinlerinde çeşitlilik göstermiştir.⁶⁰³ Lügatte, "*bir şeye yönelmek*" anlamına gelen "قصد" fiilinden türemiş olan "*kaside*" (قصيدة) kelimesinin çoğulu, "*kaşîd*" (قصيد) kelimesidir⁶⁰⁴ ve bu kelime, kurulumu tamamlanmış şiir anlamına gelmektedir.⁶⁰⁵ Bununla birlikte "قصد" fiilinin, "*kırmak*" anlamına da geldiği ve tef'ilelere uygun olması bakımından kelimelerin kırılması sebebiyle şiire kaside adının verildiği,⁶⁰⁶

⁶⁰³ Abdurraûf Ebu's-Sa'd, *Mefhûmu's-Şi'r fi Dav'i Nazariyyâti'n-Nakdi'l-'Arabî*, 1.b., Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1985, s. 58; Gürkan, *Şiir ve Dil*, s. 89; Zeyyât, *Târîhu'l-Edeb*, s. 8.

⁶⁰⁴ Ebû İbrâhîm el-Fârâbî, *Mu'cemu Dîvânî'l-Edeb*, thk. Ahmed Muhtar Ömer, Muessesetu Dâriş-Şa'b li's-Şahâfe ve't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, Kahire, 2003, I, 404.

⁶⁰⁵ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî, Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, by., tsz., V, 55.

⁶⁰⁶ Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ el-Çazvîni, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârun, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979, V, 95.

ayrıca tam bir şiirin, şairinin kastını tam olarak ifade etmesi sebebiyle de bu kelimenin kullanıldığı belirtilmektedir.⁶⁰⁷

Arap edebiyatçı ve tenkitçileri tarafından farklı şekillerde tarif edilse de, genel görüşe göre kaside vezinli, kafiyeli ve belli bir mana etrafında kurgulanmış şiir çeşididir. Kasidenin en az kaç beyit olması gerektiği konusunda farklı görüşler olsa da,⁶⁰⁸ kabul edilen görüş en az yedi beyitten oluşması gerektiği⁶⁰⁹ şeklindedir.

Kasidenin, ilk beyit olan matla‘, ana konuya giriş amacıyla yazılan mukaddime, konular arası geçişi sağlayan tehalluş ve kasidenin son bölümü olan hâtime çatısı altında bina edildiği görülmektedir.⁶¹⁰ Hafız İbrahim, Klasik Ekol'ün temsilcisi olarak kasidelerinde bu yapıya dikkat etmiştir.

1.1.1. Matla‘ Beyitleri

Kelime olarak Güneş ve Ay gibi varlıkların doğduğu yer anlamına gelen matla‘,⁶¹¹ kasidede bulunan ilk beyittir. Matla‘, insan kulağına çarpan ilk ifade olduğu için şairinin bakış açısını muhataplarına göstermesi açısından da önemlidir.⁶¹² Güzelliği dinleyicide olumlu etkiler bırakmaktadır.⁶¹³ Matla‘da bulunan kelimelerin açık, sonrasındaki beyitlerle ilgisi olmayan ve gereksiz kelimelerden uzak olması gerektiği ifade edilmiştir.⁶¹⁴ İnsan bedeninde yüz ne ise, kasidedeki matla‘ da odur. Hafız İbrahim'in şiirlerine bakıldığında onun, matla‘larında başarılı olduğu görülmektedir. Onun, "*Mısır ve İngiliz Bayrağı Hartum Şehrinde*" kasidesi şöyle başlamaktadır: [Tavîl]⁶¹⁵

1 رُوَيْدَكَ حَتَّى يَخْفِقَ الْعَلَمَانِ وَتَنْظُرُ مَا يَجْرِي بِهِ الْفَتْيَانِ

1 *Yavaş ol! İki bayrak dalgalansın. Sen de gece ile gündüzün ona yaptıklarına bakasın.*

⁶⁰⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 1.b., thk. Muhammed 'İvað Mur'ib, Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, Beyrut, 2001, VIII, 275.

⁶⁰⁸ İbn Seyyidihî Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail el-Mursî, *el-Muħkem ve'l-Muħîtu'l-A'zam*, thk. Abdulhamid Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2000, VI, 187.

⁶⁰⁹ Mücahit Küçüksarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017, ss. 140-141.

⁶¹⁰ Tasa, *İbnu's-Semmân*, s. 130; İbrahim Fidan, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîb el-Huseynî ve Şiirleri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016, s. 198.

⁶¹¹ el-Halîl b. Ahmed, 'Ayn, II, 11; İbn Dureyd Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî, *Cemheratu'l-Luğa*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987, II, 915.

⁶¹² İbn Hicce el-Hamevî, *Hızanetu'l-Edeb ve Ğayetu'l-Erab*, thk. 'İsâm Şıkyû, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut, 2004., I, 21.

⁶¹³ el-Eyyûbî, *Anâşır*, s. 224.

⁶¹⁴ İbn Hicce el-Hamevî, *Hızane*, I, 19.

⁶¹⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 318.

Kaside, inşâî tarzda, emir ile başlamaktadır. Hafız, klasik Arap edebiyatında var olan muhataba hitap etme âdetini icra etmektedir. Böylece dinleyici, şiire odaklanmakta ve sonraki beyitleri merak etmektedir. Matla‘, kasidenin konusu ile ilgilidir. Kaside, İngilizlerin entrikalarından bahsetmekte ve şair, Sudan'ı örnek vererek, Mısır hakkındaki endişelerini dile getirmektedir.

"İmparatoriçe Eugenia'ye" isimli kasidenin matla‘ı şöyledir: [Hafif]⁶¹⁶

1 أَيْنَ يَوْمُ الْقُنَالِ يَا رَبَّةَ النَّجْرِ وَ يَا شَمْسَ ذَلِكَ الْمَهْرَجَانِ

1 *Ey tacın sahibi ve şu festivalin güneşi! Nerede o Kanal günü?*

Matla‘ın istifhâmla başladığı görülmektedir. İnşâî cümleler dinleyicide merak uyandırmakta ve sorular, dinleyiciyi cevap bekler hâle getirmektedir. Süveyş Kanalı'nın açılış merasimi nedeniyle Mısır'a resmî bir davetle gelen kraliçe anılarak sonraki beyitlerde Hidiv İsmail Paşa'yı (ö. 1895) eleştiriye bir geçiş sağlanmaktadır. Kanal günü ifadesiyle Süveyş Kanalı'nın açıldığı gün kastedilmektedir.

"Lord Cromer'a Veda" isimli kaside şöyle başlar: [Tavîl]⁶¹⁷

1 فَتَى الشَّعْرِ هَذَا مَوْطِنُ الصِّدْقِ وَالْهُدَى فَلَا تَكْذِبِ التَّارِيخَ إِنْ كُنْتَ مُنْشِدًا

1 *Ey genç şair! Bu doğruluk ve hidayetin yurdudur. Eğer şiir söyleyeceksen, tarihe yalan söyleme!*

Cromer'in (ö. 1917) uygulamalarının değerlendirildiği hatta eleştirildiği kasideye şair, değerlendirmesinin objektifliğini belirterek başlangıç yapmaktadır. Bu açıdan matla‘ doğru seçilmiştir. Kasidenin uzun olmasının da etkisiyle başlangıçta taşrî‘ yapıldığı görülmektedir. Kaside inşâî cümle çeşitlerinden nidâ ile başlamaktadır. İlk şatırda nidâ edatı mahzûftur. İkinci şatırda ise yine inşâî cümle çeşidi olan nehiy kullanılmaktadır.

⁶¹⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 328.

⁶¹⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 340.

"Osmanlı Anayasası Günü" isimli kaside şöyle başlar: [Tavîl]⁶¹⁸

1 أَجَلٌ هَذِهِ أَغْلَامُهُ وَمَوَاقِبُهُ هَنِيئًا لَهُمْ فَلْيَسْحَبِ الدَّيْلَ سَاحِبُهُ

1 *Evet, bunlar onun sancakları ve kervanları. Tebrikler olsun onlara, büyüklenmeye layıklar.*

Beyit "evet" kelimesi ile başlamaktadır. Bu ifade sanki öncesinde geçen bir konuşmanın devamı anlatılıyor ya da soru soran birine cevap veriliyor hissi uyandırmaktadır.⁶¹⁹ Şairin var kabul ettiği muhatabıyla konuşuyormuş gibi kullandığı ifade, manadaki etkileyciliği artırmakta ve dinleyicide merak uyandırmaktadır.⁶²⁰ Her iki şatırda bulunan zamirlerle kapalılık devam etmekte, sonraki beyitlerde zamirler açıklanmaktadır. Böylece dinleyici kasidenin devamını merakla dinlemek zorunda kalmaktadır. Taşrî' kullanılan matla'ın güzel bir üsluba sahip olduğu görülmektedir.

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kaside şöyle başlamaktadır: [Remel]⁶²¹

1 بِالَّذِي أَجْرَاكَ يَا رِيحَ الْحَزَامِي بَلِّغِي الْبُسْفُورَ عَنْ مِصْرَ السَّلَامَا

1 *Seni estirene yemin olsun ey lale rüzgârı! Boğaziçi'ne Mısır'dan selam söyle!*

Beytin, inşâî cümle çeşitlerinden yemin ile başlaması, ardından hitap ile devam etmesi, emir fiili kullanılması ve taşrî'in varlığı matla'ı etkileyici kılmaktadır.

"Trablus Savaşı" isimli kaside şöyle başlamaktadır: [Remel]⁶²²

1 طَمَعُ أَلْقَى عَنِ الْعَرَبِ اللَّيْمَا فَاسْتَفِقْ يَا شَرْقُ وَاحْدَزْ أَنْ تَنَامَا

1 *Batı'dan örtüyü açan bir arzu... Uyan ey Doğu, sakın uyuma!*

⁶¹⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 362.

⁶¹⁹ Bu metot Arap edebiyatında "*Şibhu Kemâli'l-İttişâl*" olarak isimlendirilmektedir. Bkz. Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *Ulûmu'l-Belâğa el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî*, 3.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, ss. 169-170; el-Meydânî Abdurrahman b. Hasan Hâbenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, 1.b., Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1996, I, 583-588.

⁶²⁰ Abdulkâhîr el-Curcânî, *Kitâbu Delâili'l-Î'câz*, 3.b., thk. Mahmud Muhammed Şakir Ebû Fihri, Maḥḥaba'atu'l-Medenî bi'l-Ḥahira, Dâru'l-Medenî bi Cidde, 1992, ss. 182-184.

⁶²¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 376.

⁶²² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 380.

Matla'ın nekra bir kelime ile başlaması, ardından sıfat cümlesinin gelmesi hem dikkat çekmekte, hem de kesret belirtmektedir. Ayrıca taşrî' kullanılmış olması matla'ı etkileyici kılmaktadır.

"*Osmanlı Pilotu Fethi Bey'in Karşılanması*" isimli kaside şöyle başlamaktadır:
[Meczû'u'l- Kâmil]⁶²³

1 أَهْلًا بِأَوَّلِ مُسْلِمٍ فِي الْمَشْرِقَيْنِ عَلا وَطَارَ

1 *Doğu ile Batı'da yükselen ve uçan Müslümanların
ilkine merhaba!*

Matla'ın inşâî cümle ile başladığı görülmektedir. Şair, selamladığı kimseyi nekra olarak zikretmiş ve ardından gelen sıfat ile tahsis etmiş, böylece onu yüceltmıştır. Matla'da kullanılan aynı manadaki "عَلا وَطَارَ" ifadeleri ile itnâb yapılışı konunun önemini dinleyiciye aktarma amacı taşımaktadır.

"*Mısır'daki İngiltere Yüksek Temsilcisi'ne*" isimli kaside şöyle başlamaktadır:
[Meczû'u'l-Kâmil]⁶²⁴

1 أَيُّ مَكْمُهُونُ قَدِمْتَ بِأَلِ الْقَمِيدِ وَبِالرَّعَايَةِ

1 *Ey McMahan, yüce bir amaç ve yönetim ile geldin!*

Kaside nidâ ile başlamış ve yeni görevlendirilen İngiltere Yüksek Temsilcisine tavsiyeler sunulmadan önce bazı güzel ifadeler kullanılmıştır. Matla'ın kasidenin konusu ile uyumlu olduğu görülmektedir.

"*Büyük Savaş*" isimli kasidede matla', istirham ile başlamakta, Batı'nın yaptığı zulmü ve ilmi zulmüne vesile edinmesi, mubâlağalı olarak ifade edilmektedir: [Kâmil]⁶²⁵

1 لَا هَمَّ إِنَّ الْعَرَبَ أَصْبَحَ شُعْلَةً مِنْ هَوَاهَا أُمُّ الصَّوَاعِقِ تَفْرِقُ

1 *Allah'ım! Batı bir alev oldu. En büyük yıldırımlar
şiddetinden korkuyor.*

⁶²³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 390.

⁶²⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 396.

⁶²⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 400.

"Ayasofya" isimli kaside şöyle başlamaktadır: [Tavîl]⁶²⁶

1 أَيَا صُوفِيَا حَانَ التَّفَرُّقُ فَادْكُرِي عُهُودَ كِرَامِ فِيكَ صَلُّوا وَسَلِّمُوا

- 1 *Ey Ayasofya! Ayrılma vakti geldi. Sende salat-ü selam getiren büyüklerin dönemini hatırla.*

Matla‘, mekâna nidâ ile başlamaktadır. Mekân, teşhis (kişileştirme) amacıyla bir insana benzetilmekte ve insanların gidip mekânların kalışı sebebiyle mekâna hitap edildiği görülmektedir. Arap edebiyatında bu durum hüzne işaret etmekte⁶²⁷ ve kaside, konusuyla uyumlu görünmektedir.

"Mısır" isimli kaside şöyle başlamaktadır: [Hafif]⁶²⁸

1 وَقَفَ الخَلْقُ يَنْظُرُونَ جَمِيعاً كَيْفَ أُنْبِي فَوَاعِدَ المَجْدِ وَخُدِي

- 1 *Tüm kâinat şeref temellerini nasıl tek başıma yaptığıma bakarak durdu.*

Matla‘ haber cümlesiyle başlamış ve muzari fiil cümlesi, hâl olarak kullanılmıştır. Hâl sübut bildirirken, muzari fiil ile istimrar belirtilmiştir. "وَقَفَ" fiilinin olumsuz bir anlamı varken "أُنْبِي" fiilinin olumlu bir manası vardır. "جميعاً" kelimesinin hâl olarak kullanılması şümül bildirmektedir. "فَوَاعِدَ" kelimesi, tazim için cemî kesret kullanılmıştır. "وَخُدِي" ifadesi hâl olarak gelmekte ve Mısır'ı tüm insanlardan ayırmaktadır. Kasidenin konusu düşünüldüğünde matla‘ ile konunun uygunluğu görülmektedir. Mısır'ın kendisi hakkında konuşması fahrî daha gerçekçi kılmaktadır. Bu yönleri ile matla‘ın uygun olduğu söylenebilir.

"İngiliz'e" isimli kaside şöyle başlamaktadır: [Hafif]⁶²⁹

1 حَوَّلُوا التَّيْلَ وَاحْجُبُوا الضُّوءَ عَنَّا وَاطْمِسُوا النُّجْمَ وَاخْرُمُونَا التَّسِيمَا

- 1 *Değiştirin Nil'i! Kapatın ışığımızı! Söndürün yıldızları! Alın bizden meltemi!*

⁶²⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 402.

⁶²⁷ Yusuf Huseyn Bekkâr, *Binâu'l-Kaşîde fî'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Qadîm fî Davi'n-Nakdi'l-Hadîs*, 2.b., Dâru'l-Endelus, Beyrut, tsz, ss. 213-214.

⁶²⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 403.

⁶²⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 422.

Matla'ın inşâ cümleleri ile örülmüş olduğu görülmektedir. Emir fiilleri tehdit anlamı taşımaktadır. Yapılması mümkün olmayan şeyler zikredilerek tehdit kuvvetlendirilmektedir. İlk beyitte hüsn-i taksim oluşturan manayı güçlendirmekte, tehdidi artırmaktadır. Ayrıca beyitteki musikî manaya hizmet etmektedir. Matla' da duygusallığın öne çıktığı görülmektedir.

Bu örnekler ışığında Hafız İbrahim'in matla'larına genel olarak inşâî cümlelerle başladığı ve bununla da dinleyiciyi etkilemeyi amaç edindiği ayrıca matla'ların kasidenin konusuyla uyumlu olduğu görülmektedir. Bu durum onun, matla'larında klasik edebiyat usullerini benimsediğini ve bunda da başarılı olduğunu göstermektedir.

1.1.2. Mukaddime

Mukaddime şiirde önemli bir unsurdur. Zira klasik şiir anlayışının temellerinin atıldığı Câhiliye döneminde şairler, sonraki konulara bir mukaddime teşkil edecek şekilde çocukluk, gençlik, atlâl,⁶³⁰ sevgilinin gidişi ve bunların şairdeki etkilerini ifade ederek kasidelerindeki ana konuya göre farklı başlangıçlar seçmişlerdir.⁶³¹ Ana konunun içeriğine göre, dinleyicinin hüzünlenmesi istendiğinde, sevgilinin gezdiği yerler hatırlanıp sevgiliye karşı duygular ifade edilmektedir. Dikkat uyandırmak, kalplerdeki duyguları harekete geçirmek ve ana konunun kabulü istendiği zaman, gazel ile başlangıç yapıldıktan sonra ana konuya geçilmektedir. Eğer zafer, hezimet gibi bir olaydan bahsedilecekse, şiire gazelle başlamanın şairin zayıflığını gösterdiği kabul edilmektedir.⁶³²

İslam'dan önce âhiret inancı olmayan şairler, âhiret hayatına inanmadıkları ve ölümle her şeyin biteceğini düşündükleri için yukarıda saydığımız konularla dinleyicinin ilgisini çekmeye çalışmışlardır.⁶³³ İslam'dan sonra hayat tarzında meydana gelen değişiklik edebiyata yansımış, kasideye farklı konularla da başlangıç yapılmıştır. Ancak asıl olan kasidenin konusuna uygun, dinleyicinin dikkatini çeken ve hoşuna giden bir

⁶³⁰ Müfredi "*talet*" (طَلَلٌ) olan "*atılâl*" (أَطْلَالٌ) kelimesi; sevgilinin göçmesinin ardından ayrıldığı yere gidip söylenen şiirlere verilen addır. Bkz: Ebû Abdillâh Huseyn b. Ahmed ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'*, 1.b., Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2002, s. 89; Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidi'l-Muğni*, Lecnetu't-Turâsi'l-'Arabî, by., 1966, II, 794.

⁶³¹ Ali el-Cundî, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhili*, 1.b., Mektebetu Dâri't-Turâs, 1991, s. 286.

⁶³² Bekkâr, *Binâu'l-Kaşîde*, ss. 213-214.

⁶³³ Bekkâr, *Binâu'l-Kaşîde*, s. 218.

mukaddimeyle başlangıç yapmaktır. Böylece dinleyici, şiire odaklanmakta ve ardından hoş olmayan bir şey beklememektedir.⁶³⁴

Klasik edebiyat ekolüne mensup olan Hafız İbrahim'in mukaddimelerinde, atlâl yahut gazel türü beyitler görülmemekle birlikte bunların izleri bulunmaktadır. O, mukaddimelerinde daha çok ana temaya yakın konuları tercih etmiştir.

"Mısır" isimli kasidesi şöyle başlamaktadır: [Hafif]⁶³⁵

1 وَقَفَ الْخَلْقُ يَنْظُرُونَ جَمِيعاً كَيْفَ أَنْبَى قَوَاعِدَ الْمَجْدِ وَحْدِي
2 وَبُنَاةَ الْأَهْرَامِ فِي سَالِفِ الدَّهْرِ كَقَوْنِي الْكَلَامِ عِنْدَ التَّحْدِي
3 أَنَا تَأْجُ الْعَلَاءِ فِي مَفْرَقِ الشَّرِّ قِي وَدُرَائُهُ فَرَايْدُ عَقْدِي

- 1 Tüm kâinat şeref temellerini nasıl tek başıma yaptığıma bakarak durdu.
- 2 Geçmiş zamanda Piramitleri yapanlar, meydan okuma hususunda, benim konuşmama ihtiyaç bırakmadı.
- 3 Ben Doğu'nun başında yücelik tacıyım ve incileri kolyemin nadide parçalarıdır.

İlk beyit Mısır'ın, kendisini tüm insanlardan ayırması ile başlamaktadır. İkinci beyitte konuşmaya gerek kalmadığı ifade edilerek müstağni bir dil ile meydan okunduğu görülmektedir. İsim cümlesinin haberinin fiil cümlesi şeklinde gelişi, sübut ve tecdit belirtmektedir. Beyitlerin haberî cümle şeklinde gelişi fahrı güçlendirmektedir. Edebî sanatların çok oluşu, her bir kelimenin özel manalar taşıması mukaddimeyi desteklemektedir. Üçüncü beytin isim cümlesi olarak gelişi, sübut belirtmektedir. "تَأْجُ", "مَفْرَقِ الشَّرِّ" ve "الْمَجْدِ" kelimeleri yücelik ve cemel belirtmektedir. Matla' en güzel matla'lardan biri olarak değerlendirilebilir.

"28 Şubat Açıklaması" isimli kasidesi şöyle başlamaktadır: [Recez]⁶³⁶

1 مَا لِي أَرَى الْأَكْمَامَ لَا تُفْتَحُ وَالرَّوَضَ لَا يَدْخُو وَلَا يُنْفَخُ
2 وَالطَّيْرَ لَا تَلْهُو بِتَدْوِيمِهَا فِي مُلْكِهَا الْوَاسِعِ أَوْ تَصْدَحُ
3 وَالنَّيْلَ لَا تَرْفُصُ أَمْوَاهُ فَرَحِي وَلَا يَجْرِي بِمَا الْأَبْطَحُ

⁶³⁴ Nasrullah b. Muhammed Ziyâuddin İbnu'l-Eşîr, *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâ'ir*, thk. Ahmed el-Hûfî, Bedevî Tabâne, Dâru Naḥḍati Mısır, Kahire, tsz, III, 97-98.

⁶³⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 403.

⁶³⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 408-409.

4 وَالشَّمْسَ لَا تُشْرِقُ وَضَاءً ۖ   بَحْلُو هُمُومَ الصَّدْرِ أَوْ تَنْزِخُ
5 وَالْبَدْرَ لَا يَبْدُو عَلَى نَعْرِهٖ   مِنْ بَسَمَاتِ الْيَمَنِ مَا يَشْرُخُ
6 وَالنَّجْمَ لَا يَزْهَرُ فِي أَفْقِهِ   كَأَنَّهُ فِي عَمْرَةٍ يَسْبِخُ

- 1 *Ben neden tomurcukların açmadığını ve bahçelerin parlamadığını, kokmadığını görüyorum.*
- 2 *Kuşların geniş mülklerinde eğlenmediğini veya ötmediğini...*
- 3 *Nil'in sularının mutlulukla dans etmediğini ve vadilerin onunla akmadığını...*
- 4 *Güneşin ışık saçarak doğmadığını, gönlün tasasını silmediğini, gidermediğini...*
- 5 *Ayın yüzünde mutlu eden güzel tebessümlerin görünmediğini...*
- 6 *Yıldızın, sular içinde yüzyormuşçasına ufkunda parlamadığını (görüyorum).*

Mukaddime tabiat tasviriyle başlamaktadır. İlk beyitte bulunan istifhâm taaccübîdir. Bu durum mukaddimenin, kasidenin konusuyla ilgisiz olduğu hissini vermektedir. Ancak dinleyici tabiatın hâlini duydukça sebebini merak etmekte ve devam eden beyitleri dikkatle dinleme arzusu taşımaktadır. Mukaddimedede özgürlük ve bağımsızlığa dikkat çekilmekte ve bu yönü ile mukaddimenin, kasidenin konusuyla uyumlu olduğu görülmektedir.

Hafız İbrahim, her şiirinde klasik tarzda mukaddime kullanmamaktadır. Örneğin, "Dişavay Olayı" isimli kasidesi şöyle başlamaktadır: [Hafif]⁶³⁷

1 أَيُّهَا الْفَائِمُونَ بِالْأَمْرِ فِينَا هَلْ نَسِيتُمْ وِلَاءَنَا وَالْوِدَادَا

- 1 *Ey aramızda işleri yürütenler! Bizi yönettiğinizi ve sevgiyi unuttunuz mu?*

Kaside okunduğunda onun, infial ile yazılmış olduğu görülmektedir. Mukaddime kasidenin ana konusuyla çok yakın olduğu ve doğrudan konuya girildiği görülmektedir. Başka bir deyişle beyit doğrudan kasidenin amacından bahsederek başlamaktadır.

⁶³⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 334.

"*Dinşavay Olayından Sonra Yazlığından Döndüğünde Lord Cromer'i Karşılama*" isimli kaside şöyle başlamaktadır: [Meczûu'l-Kâmil]⁶³⁸

1 قَصْرَ الدُّبَارَةِ هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُنَا فَالْشَّرْقُ رِيحٌ لَهُ وَضَحَّ الْمَغْرِبُ

1 *Ey Dubâra Sarayı! Sözümüz ulaştı mı sana? Doğu onun için korkutuldu, Batı telaşlandı.*

Şair mukaddimede doğrudan konuya girmiştir. Bu onun sözü dolandırmadan açıkça söylemesine örnektir. Şiire soru ile başladığı ve nidâ edatının düşürüldüğü görülmektedir. Dubâra Sarayı'na hitap edilmesi, Arapların atlâl üzerine şiir söyleme âdetlerinin bir yansımasıdır.

"*Mısır'ın İhtilalden Şikâyetleri*" isimli kaside şöyle başlar: [Tavîl]⁶³⁹

1 لَقَدْ كَانَ فِينَا الظُّلْمُ فَوَضَى فَهَدَّبَتْ حَوَاشِيَهُ حَتَّى بَاتَ ظُلْمًا مُنْتَظَمًا

1 *Bizde zulüm, kargaşa (hâlinde) idi, etrafı düzenlendi, sonunda düzenli bir zulüm oldu.*

Kasidede akıl ve mantığın ön plana çıktığı, bu nedenle hakikat ile başladığı ve duygusallığın az olduğu görülmektedir. Şair taşrî' yapmadan mukaddimede konuya doğrudan girmektedir.

"*Hanımfendilerin Gösterisi*" isimli kaside şöyle başlamaktadır: [Meczûu'l-Kâmil]⁶⁴⁰

1 حَرَجَ الْعَوَائِي بِحَنْجِجِ بِنِ وَرُحْتِ أَرْقُبُ جَمْعُهُنَّ

1 *Bacılarım gösteri yapmak için çıkmışlar. Ben de toplanmalarını gözlemlemeye başladım.*

Bayanlar tarafından Sa'd Zağlûl'u (ö. 1927) desteklemek için yapılan gösteri hakkında yazılan kasidede, mukaddimede doğrudan konuya girildiği görülmektedir. Bu durum şairin psikolojisini yansıtmaktadır.

⁶³⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 336.

⁶³⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 339.

⁶⁴⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 401.

"Yabancıların İmtiyazları" isimli kaside şöyle başlamaktadır: [Meczûu'l-Vâfir]⁶⁴¹

1 سَكْتُ فَأَصْعُرُوا أَدِي وَكُلْتُ فَأَكْبُرُوا أَرِي
2 وَمَا أَرْجُوهُ مِنْ بَلَدٍ بِهِ ضَاقَ الرَّجَاءُ وَيِي

- 1 *Sustum, edebimi küçümsediler. Konuştum, aklımı yücelttiler.*
- 2 *Ümidin kendisine ve bana kıt geldiği bir ülkeden ne isteyeyim?*

İlk şatırda taşrî‘ yapılmıştır. Şair suskunluğundan bahsederek konuşma zamanının geldiğini belirtmekte ve bu ifade ile dinleyiciyi şiire çekmektedir. Mukaddimede ana konuya doğrudan girilmesi, şairin kızgınlığını göstermektedir.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere Hafız, mukaddimede farklı tarzlar kullanmıştır. Mukaddimeler çok çeşitli, ancak çoğunlukla hamâsîdir. Şair şiirlerinde mukaddime yapmakta başarılıdır, fakat şiirlerinde genel olarak klasik anlamda mukaddime kullanmamaktadır.

1.1.3. Tehalluş

Kaside içerisindeki konular arasında geçiş yapmaya "tehalluş", bu geçişin dinleyiciye hissettirilmeden ve tek kalıptan çıkmışçasına kurallarına uygun olarak yapılmasına "hüsn-i tehalluş",⁶⁴² hüsn-i-tehalluş ile başka konuya geçilmesinin ardından önceki konuya geri dönülmesine "istihrâd",⁶⁴³ konudan konuya tedricî olarak geçişe "tederruc",⁶⁴⁴ farklı konuya geçiş esnasında tehalluş kullanılmamasına da "iqtidâb" adı verilir.⁶⁴⁵

Bir konudan diğerine geçişte seçilen üslup ve kelimeler, şairin şiirdeki maharetini göstermektedir. Bir konudan diğerine geçiş esnasında şiirin akıcılığının kesintiye uğramaması için hüsn-i tehalluş sayesinde konular arasında bağ kurulmaktadır.⁶⁴⁶ Şiirde

⁶⁴¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 424.

⁶⁴² İbn Hicce el-Hamevî, *Hızane*, I, 329.

⁶⁴³ İbn Hicce el-Hamevî, *Hızane*, I, 329.

⁶⁴⁴ el-Eyyûbî, *Anâşır*, s. 237.

⁶⁴⁵ İbn Hicce el-Hamevî, *Hızane*, I, 331; Bekkâr, *Binâu'l-Kaşîde*, s. 228; el-Eyyûbî, *Anâşır*, s. 250.

⁶⁴⁶ İbn Sinan el-Hafâcî, *Sırru'l-Feşâha*, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982, s. 268; Bedvî Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-'Arabî*, 3.b., Dâru'l-Menâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', Dâru'r-Rifâ'î li'n-Neşr ve't-Tıbbâ'a ve't-Tevzî', by., 1988, s. 202.

vezin ve kafiye gözetildiği için nesirdeki tehalluş daha kolaydır.⁶⁴⁷ Başlangıcı Câhiliye dönemine dayanan bu metodun daha sonraki dönemlerde de güzel örnekleri verilmiştir. Hafız İbrahim'in farklı konuları içeren kasidelerinde tehalluş konusunda başarılı olduğu ancak tek konudan bahsettiği kasidelerinde tehalluş üslubunu kullanmadığı görülmektedir. "Lord Cromer'a Veda" isimli kasidede tehalluş örneği bulunmaktadır: [Tavîl]⁶⁴⁸

10 وَكُنْتَ رَحِيمَ الْقَلْبِ تَحْمِي ضَعِيفَنَا وَتَدْفَعُ عَنَّا حَادِثَ الدَّهْرِ إِنَّ عَدَا
11 وَلَوْلَا أَسَى فِي دِنْشَوَايَ وَلَوْعَةً وَفَاجِعَةً أَذَمْتُ قُلُوبًا وَأَكْبَدَا
12 وَرَمَيْكَ شَعْبًا بِالتَّعَصُّبِ غَافِلًا وَتَصْوِيرِكَ الشَّرْقِيِّ غِرًّا مُجَرِّدَا
13 لَدُنْبِنَا أَسَى يَوْمَ الْوَدَاعِ لِأَنَّ نَرَى فِيكَ ذَاكَ الْمُصْلِحِ الْمَتَوَدِّدَا

- 10 *Sen, zayıflarımızı koruyan, saldırırsa zamanın musibetlerini bizden def eden, kalbi merhametli birisiydin.*
- 11 *Eğer Dinşavay'daki kalpleri ve ciğerleri yaralayan hüüzün, sıkıntı ve facia olmasaydı...*
- 12 *Gafilce halka bağınaz iftirası atışın ve Doğuluyu saf bir toy diye tasvir edişin (olmasaydı)...*
- 13 *Veda gününde acıdan eridik. Çünkü sende o sevilen ıslahatçıyı görüyoruz.*

11. beyit başlangıcındaki "لولا" ifadesinde hüsn-i tehalluş bulunmaktadır. Önceki beyitlerde bazı güzel özellikler zikredilmiş, bu beyitte ise "olmasaydı" ifadesi ile zikredilenler yok sayılmıştır. Böylece konu değiştirilmiş ve olumsuzluklar belirtilmeye başlanmıştır.

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidede başarılı bir tehalluş örneği bulunmaktadır: [Remel]⁶⁴⁹

1 بِالَّذِي أَجْرَاكَ يَا رِيحَ الْخُرَامِي بَلَّغِي الْبُسْفُورَ عَنْ مِصْرَ السَّلَامَا
2 وَأَقْطِيفِي مِنْ كُلِّ رَوْضٍ زَهْرَةً وَاجْعَلِيهَا لِتَحَايَانَا كِمَامَا
3 وَأَنْشُرِي رِيَاكَ فِي ذَاكَ الْحَمَى وَالثَّمِي الْأَرْضِ إِذَا جَمْتِ الْإِمَامَا
4 مَلِكٌ لِلشَّرْقِ فِي أَيَّامِهِ هَمَّةُ الْعَرَبِ نُهُوضًا وَاعْتِزَامَا
5 أَئِيهَا الْقَائِمُ بِالْأَمْرِ لَقَدْ قُفْتِ فِي النَّاسِ فَأَحْسَنْتِ الْقِيَامَا

⁶⁴⁷ Yahyâ b. Hamza el-‘Alevî el-Mueyyed-billah, *et-Tırâz li Esrâri'l-Belâğa ve ‘Ulûmi Hakaiki'l-I‘câz*, 1.b., el-Mektebetu'l-‘Unşûriyye, Beyrut, 1423 h., II, 173.

⁶⁴⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, ss. 341-342.

⁶⁴⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 376.

- 1 *Seni estirene yemin olsun ey lale rüzgârı! Boğaziçi'ne Mısır'dan selam söyle!*
- 2 *Her bahçeden bir çiçek kopar da, onları selamlarımıza bir demet eyle.*
- 3 *Güzel kokunu, şu korunmuş beldeye yay! Halife'ye gittiğinde toprağı öp.*
- 4 *Doğu'nun sultanı, kararlılık ve yükseliş bakımından, devrinde Batı'nın himmetidir.*
- 5 *Ey işleri yapan! İnsanların işlerini yaptın ve iyi yaptın.*

3. beyitte taşrî⁶ bulunması konu değişikliğine işaret etmektedir. "الإماما" kelimesi ile burada tehalluş yapılmaktadır. Emir fiilinin, önceki beyitlerle, imam kelimesinin ise sonraki beyitlerle ilgili olduğu görülmektedir. Aynı kasidenin aşağıdaki beyitlerinde konu değişikliği sebebi ile tekrar tehalluş yapılmıştır: [Remel]⁶⁵⁰

25	خَافَهَا الْعَالَمُ حَتَّى أَصْبَحَتْ	رُسُلًا تَحْمِلُ أَمْنًا وَسَلَامًا
26	بُعِثَ الْمَشْرِقُ مِنْ مَرْقَدِهِ	بَعْدَ حِينٍ جَلَّ مَنْ يُجِي الْعِظَامَا
27	أَيُّهَا الشَّرْقِيُّ شَمِّرْ لَا تَنَمَّ	وَأَنْفُضِ الْعَجَزَ فَإِنَّ الْجِدَّ قَامَا
- 25 *Dünya ondan korkar, sonunda emniyet ve barış taşıyan elçiler olur.*
  - 26 *Doğu bir süre sonra kabrinden çıkıp dirildi! Kemikleri diriltene yücedir!*
  - 27 *Ey Doğulu! Kolları sıva, uyuma, zayıflıktan silkelen. Çalışma vakti geldi.*

25. beyitten önce Osmanlı filosundan bahsedilmektedir. 26. beyitteyse bu filonun Doğu'yu dirilttiği belirtilerek "Doğu" kelimesi tehalluş üslubu için kullanılmakta, 27. beyit ve sonrasında Doğular çalışmaya davet edilmektedir.

"Trablus Savaşı" isimli kasidede tehalluş bulunmaktadır: [Remel]⁶⁵¹

1	طَمَعُ أَلْقَى عَنِ الْعَرَبِ اللَّيَامَا	فَاسْتَفِقْ يَا شَرْقُ وَاحْذَرْ أَنْ تَنَامَا
2	وَاجْمَلِي أَيُّهَا الشَّمْسُ إِلَى	كُلِّ مَنْ يَسْكُنُ فِي الشَّرْقِ السَّلَامَا
3	وَاشْهَدِي يَوْمَ التَّنَادِي أَنَّنَا	فِي سَبِيلِ الْحَقِّ قَدْ مِتْنَا كِرَامَا
4	مَادَتِ الْأَرْضُ بِنَا حِينَ انْتَشَتْ	مِنْ دَمِ الْقَتْلَى خَالَالًا وَحَرَامَا

⁶⁵⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 378.

⁶⁵¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 380.

- 1 *Batı'dan örtüyü açan bir arzu... Uyan ey Doğu, sakın uyuma!*
- 2 *Ey güneş, Doğu'da oturan herkese selam gönder!*
- 3 *Kıyamet gününde şahit ol ki; biz, Hak yolunda şereflice can vermişiz!*
- 4 *Yer, öldürülenlerin helal ve haram kanlarıyla sarhoş olduğunda, bizi sarstı.*

3. beyitte tehalluş bulunmaktadır ve bu beytin ikinci şatırında diğer konuya giriş yapılmaktadır. İlk şatırda önceki gibi emir bulunmakta, "يَوْمَ التَّنَادِي" ifadesiyle kıyamet gününden kinâye yapılmaktadır. Kelime hem öncesi, hem de sonrasındaki beyitlerle uyumlu olduğu için kelime seçimi açısından güzeldir. "التَّنَادِي" kelimesi karşılıklı konuşma ifade ettiği için hem hesap sorma, hem de Doğu-Batı arasındaki mücadele için uygundur. Aynı kasidenin 25. beytinde "İtalyanlar" ifadesi ile tehalluş yapılmaktadır. [Remel]⁶⁵²

24	وَأَقِيمُوا كُلَّ عَامٍ مَوْسِمًا	يُشْبِعُ الْأَيْتَامَ مِنَّا وَالْأَيَامَى
25	لَسْتُ أَذْرِي بَتَّ تَرْعَى أُمَّةً	مِنْ بَنِي التَّلِيَانِ أَمْ تَرْعَى سَوَامَا
26	مَا لَكُمْ وَالنَّصْرُ مِنْ عَادَاتِهِمْ	لَرَمُوا السَّاحِلَ خَوْفًا وَعَظِيمَا

- 24 *Her yıl yetimlerimizi ve dullarımızı doyuracak bir kutlama yapın!*
- 25 *Bilmiyorum, İtalyanlardan bir milleti mi yönetiyorsun, yoksa hayvanları mı güdüyorsun?*
- 26 *Ne oldu onlara? Zafer âdetleri olduğu hâlde korkarak ve tutunarak sahilde kaldılar.*

"Osmanlı Pilotu Fethi Bey'in Karşılanması" isimli kasidede tehalluş bulunmaktadır: [Meczû'l-Kâmil]⁶⁵³

22	أَرَأَيْتَ سُكَّانَ التُّجُو	مِ وَأَنْتَ فِي ذَاكَ الْجَوَارِ
23	أَهْنَاكَ فِي الْمَرِيخِ مَا	فِي الْأَرْضِ مِنْ عِلَلِ الشَّجَارِ
24	أَهْنَاكَ يَسْتَعْدِي الضَّعِي	فُ عَلَى الْقَوِيِّ فَلَا يُجَارِ

- 22 *Sen, o civarda iken yıldızların sakinlerini gördün mü?*
- 23 *Orada, Mars'ta, dünyadaki ayrılık sebeplerinden var mı?*
- 24 *Orada zayıf, güçlüden hakkını ister de, korunmaz mı?*

⁶⁵² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 382.

⁶⁵³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 392.

22. ve öncesindeki beyitlerde uzaydaki yıldız ve gezegenlere kadar ulaştığı kabul edilen pilota bazı sorular sorulmaktadır. 23. beyitte ise Merih zikredilmekte ve orada, dünyadaki gibi bir zulmün var olup olmadığı sorulmaktadır. Böylece zulüm konusuna geçiş yapılmaktadır. Aynı üsluptaki beyitler art arda gelmektedir. Önce Kur'ânî ifadeler kullanılmış, hem mana, hem de üslup benzerliğiyle hüsn-i tehalluş yapılmış, böylece konu hissettirilmeden değiştirilmiştir. Aynı kasidede şu ifadelere de yer verilmiştir: [Meczû'l-Kâmil]⁶⁵⁴

31	يَا أَيُّهَا الطَّيَّارُ طِرْ	فَإِذَا بَلَغْتَ مَدَى الْمَطَّارِ
32	فَرُرِ السُّهَى وَالْفَرْقَدِي	نِ إِذَا أُتِيحَ لَكَ الْمَرَّازِ
33	وَسَلِ النُّجُومَ عَنِ الْحَيَا	ةِ فَفِي السُّؤَالِ لَكَ اعْتِبَارِ
34	هُم يُبْنُونَكَ أَنَّ كُدْ	لِ الْكَائِنَاتِ إِلَى بَوَازِ
35	وَالظُّلْمُ مِنْ طَبَعِ النَّظَا	مِ فَإِنْ ظَلِمْتَ فَلَا تُمَّازِ

- 31 *Ey pilot, uç! Uçacağına yere kadar ulaştığında,*
 32 *Eğer sana ziyaret nasip edilirse görünmeyen yıldızı ve iki Ferkat'i ziyaret et!*
 33 *Hayat hakkında yıldızlara sor! Soruda senin için ibret vardır.*
 34 *Onlar sana, tüm varlığın helake gittiğini haber verirler.*
 35 *Zulüm, sistemin tabiatındadır. Eğer zulme uğrarsan, cedelleşme!*

33. beyit öncesinde pilot övülürken, 34. beyitle varlıklar konuşurulmuş, 35. beyitle siyâsî bir konuya giriş yapılmıştır. Yine üslupla tehalluş yapıldığı görülmektedir. Aynı kasidede şu ifadelere de yer verilmiştir: [Meczû'l-Kâmil]⁶⁵⁵

45	فِي ذِمَّةِ الْأَفَاقِ سِرْ	وَاجْعِ إِلَى تِلْكَ الدِّيَارِ
46	وَاجْعَلْ تَحِيَّتَنَا إِلَى	بَلَدٍ بِهِ لِلْمَلِكِ دَارِ
47	دَارِ عَلَيْهَا لِلْحِلَا	ةِ وَالْهُدَى رُفَعِ الْمَنَارِ
48	دَارِ الْعُرَاةِ الْقَاتِحِ	نِ الصَّغْوَةِ الْعُرِّ الْحَيَارِ

- 45 *Ufukların zimmetinde git ve o diyara dön!*
 46 *Kendisinde saltanat için yurt bulunan beldeye selamımızı ilet!*

⁶⁵⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 393.

⁶⁵⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 394.

- 47 *Kendisinde hilâfet ve hidayet için, fener yükseltilmiş olan bir yurt...*
- 48 *Bembeyaz özlerin en hayırlıları, gazi, fatihlerin yurdu...*

45. beyit ve öncesinde pilota hitap edilirken 46. beyitte ülkeden bahsedilmeye başlanmış, 47. beyit ve sonrasında bu ülke açıklanıp, sakinleri mubâlağalı bir şekilde övülmüştür. Burada üslup ile tehalluş yapılmıştır.

"Mısır'daki İngiltere Yüksek Temsilcisi'ne" isimli kasidede tehalluş için örnek bulunmaktadır: [Meczû'l-Kâmil]⁶⁵⁶

15	وَعَدَلْتُمْ	فَمَلَكْتُمْ	الدُّ	دُنْيَا	وَفِي	الْعَدْلِ	الْكِفَايَةِ
16	إِنْ	تَنْصُرُوا	الْمُسْتَضْعَفِي	نَ	فَنَحْنُ	أَضْعَفُهُمْ	نِكَايَةَ
17	أَوْ	تَعْمَلُوا	لِصَلَاحِنَا	فَتَدَارِكُوهُ	إِلَى	النِّهَايَةِ	

- 15 *Adil davrandınız, dünyaya sahip oldunuz. Adalet başka bir şeye ihtiyaç bırakmaz.*
- 16 *Ezilenlere yardım edecekseniz, biz onların savunma bakımından en zayıf olanlarıyız.*
- 17 *Ya da iyiliğimiz için çalışın! Onu sonuna ulaştırın!*

15. ve öncesi beyitlerde, İngilizlerin elde ettiği başarılar ve bunların sebepleri ifade edilmektedir. 15. beyitte zamirle seci yapılmıştır. "عدلتم" ifadesi sebep, "ملكتم" ifadesi ise sonuç bildirmektedir. Bu ifade, saltanatın adaletle elde edildiğini belirtmektedir. Aradaki olaylar zikredilmediği için "عدلتم فملكتم" ifadesinde îcâz vardır. Muhataplar bu tür, ses uyumlu ve îcâzlı ifadelerden hoşlanırlar.⁶⁵⁷ 16. beyitte İngilizlerin yaptıkları iyilikleri, Mısır halkı için de yapmaları istenerek konu Mısır'a getirilmekte ve sonrasında Mısır hakkında yapılması gerekenler zikredilmeye başlanmaktadır. 16. beyitte kendisinden

⁶⁵⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 397.

⁶⁵⁷ Peygamber (sav)'in Kaysere gönderdiği mektuptaki ifadesi bu konuya örnek verilebilir: "فَإِنِّي أَدْعُوكَ بِدَاعِيَةٍ" "الله، أَسْأَلُكَ تَسْلِمًا، وَأَسْأَلُكَ يُؤْتِكَ اللهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ" *"Ben seni, Allah'ın davetçileri ile davet ediyorum. Müslüman ol ki kurtulasın. Müslüman ol ki; Allah mükaflatını iki kat versin."*

Bu ifadedeki "Müslüman ol ki kurtul" manasına gelen "أَسْأَلُكَ تَسْلِمًا" ifadesi îcâz, seci ve cinas ihtiva etmektedir. Bkz. Nâsır b. İbrahim el-'Abûdî, *Kitabetu'l-Hadis fî 'Ahdî'n-Nebîyyi Şallallahu 'Aleyhi ve Selleme beyne'n-Nehyi ve'l-İzn*, Mecme'u Melik Faḥd li Tıbbâati'l-Muşafî'ş-Şerîf, Medine, tsz., s. 37.

Tahta yeni oturan Rum Kralı Nikofor ile Abbâsî Halifesi Harun Reşid, arasında çıkan anlaşmazlık sonucu Harun Reşid'in yazdığı mektup da bu konuda örnek olabilir: "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ هَارُونَ أَمِيرٍ" "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Mü'minlerin emiri Harun'dan Rumların köpeği Nikofor'a: Ey Kafirinin oğlu! Mektubunu okudum. Cevap, duymadan göreceğin bir şey olacaktır. Vesselam." Bkz. Muhammed b. Cerîr et-Ṭaberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1.b., Beyrut, 1407, IX, 669.

önceki beyitlerde yapılan hazırlık ile sonrasında zikredilecek olan kasidenin amacı arasında "biz" ifadesi ile geçiş sağlanmaktadır.

"Kurtuluş Günü" isimli kasidede tehalluş için örnek bulunmaktadır: [Kâmil]⁶⁵⁸

16 شَاكِي سِلَاحِ الصَّبْرِ لَيْسَ بِأَعَزَّلِ يَعُزُّوهُ رَبُّ عَوَامِلٍ وَصِصَاحِ
17 الصَّبْرِ إِنَّ فَكَّرْتَ أَعْظَمَ عُدَّةٍ وَالْحَقُّ لَوْ يَذُرُونَ خَيْرَ سِلَاحِ
18 فَذُ أَنْكَرُوا حَقَّ الضَّعِيفِ فَهَلْ أَتَى إِنْكَارُ ذَاكَ الْحَقِّ فِي إِصْحَاحِ

16 Sabır silahını tam kuşanan, mızrak ve kılıçların sahibinin kendisiyle savaştığı bir silahsız değildir.

17 Eğer düşünürsen, sabır en büyük teçhizat; eğer anarlarsa, hak en hayırlı silahtır.

18 Zayıfın hakkını inkâr ettiler. Bu hakkın inkârı semavî kitaplarda geldi mi?

16. ve öncesindeki beyitlerde Mısırlılara tavsiyeler yer alırken, 17. beyitte i'tirâzî cümle olarak gelen "لَوْ يَذُرُونَ" ifadesi ile İngilizler kastedilerek tehalluş yapılmakta, 18 ve sonrasında ise İngilizlerden bahsedilmeye başlanmaktadır. Aynı kasidede aşağıdaki beyitlerle yine tehalluş yapılmaktadır. [Kâmil]⁶⁵⁹

72 وَابْنُ الْكِنَانَةِ فِي الْكِنَانَةِ رَاكِدٌ يَزُؤُ بِعَيْنٍ غَيْرِ ذَاتِ طَمَاحِ
73 لَا يَسْتَعْلُ كَمَا عَلِمْتَ دَكَاؤُهُ وَدَكَاؤُهُ كَالْحَاطِطِ اللَّسَّاحِ
74 أَمْسَى كَمَاءِ النَّهْرِ ضَاعَ فُرَاتُهُ فِي الْبَحْرِ بَيْنَ أُجَاجِهِ الْمُنْدَاحِ
75 فَأَنْهَضْ وَدَعْ شَكْوَى الرِّمَانِ وَلَا تَنْحُ فِي فَادِحِ الْبُؤْسَى مَعَ الْأَنْوَاحِ

72 Kinâne'nin çocuğu, Kinâne'de arzuları olmayan bir gözle bakarak uyuyor.

73 Zekâsı şimşek gibi olduğu hâlde, senin bildiğin gibi zekâsını ganimet bilmez.

74 Acılığının arasındaki engin denizde, tatlılığı kaybolmuş nehir suyu gibi oldu.

75 Kalk ve zamandan şikâyeti bırak! Darlığın ağırlığında, inleyenlerle inleme!

72. beyitte Mısırlılar tevbih edilirken 73. beytin ilk şatırında tevbih devam etmekte, ikinci şatırda ise övgü başlamaktadır. Her iki şatırda konu Mısırlıların zekâsıdır

⁶⁵⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 413.

⁶⁵⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 418.

ve zekâ kelimesi iki şatırda da tehalluş amacıyla zikredilmiştir. 74. beyitten itibaren ise övgüyle beraber nasihatler başlamaktadır.

Hafız İbrahim'in kasidelerinde tehalluş üslubunu kullandığı, bazen bir kelime bazen de beytin üslubu ile konular arasında dinleyiciye hissettirmeden geçiş yaptığı görülmektedir. Hafız İbrahim'in tehalluş üslubunu kullanmada başarılı olduğu değerlendirilmektedir.

1.1.4. Hâtıme

Kasidenin sonuna "*hâtıme*" adı verilir. Diğer beyitlere göre dinleyicinin aklında kalan son ifadeler olacağından dolayı hâtimenin kasidede önemli bir yeri vardır. Hâtıme, kasidenin konusuyla uyumlu olması ve amacını yerine getirmesi hâlinde hüsn-i hâtıme olarak isimlendirilir.⁶⁶⁰ Yine hâtimenin kasidede ele alınan konunun özelliğine göre farklılık arzeden güzel ve hoş kelimelerden oluşması gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁶¹

Hâtıme, önceki beyitlerin meyvesi olarak görülür. Şiir, hâtıme ile sonlanacağı için mukaddime ve sonrasında sunulan beyitlerdeki ana fikrin bu bölümde özetlenmesi gerekmektedir. Şiirlerinin ikna edici olması için şairler, meşhur hikâyelerden kısa alıntılar veya iktibaslarla fikirlerini hâtımede delillendirmeye çalışmışlardır.⁶⁶²

"*Dinşavay Olayı*" isimli kasidenin hâtimesi şöyledir: [Hafif]⁶⁶³

23 إِيَّاهُ يَا مَدْرَةَ الْقَضَاءِ وَيَا مَنْ سَادَ فِي عَقْلَةِ الزَّمَانِ وَشَادَا
24 أَنْتَ جَلَادُنَا فَلَا تَنْسَ أَنَا قَدْ لَبَسْنَا عَلَى يَدَيْكَ الْحِدَادَا

- 23 *Konuş ey gaflet zamanında önder olan ve yücelten dava konuşmacısı!*
24 *Sen bizim celladımızsın ve unutma ki biz senin ellerinle matem elbisesi giydik*

Dinşavay hadisesinin işlendiği kasidenin hâtimesinde savcıya hitap edilerek, onun aldığı kararlar eleştirilmektedir. Başka bir deyişle yaşananların zulüm olduğu vurgusu

⁶⁶⁰ İbn Hicce el-Hamevî, *Hızane*, II, 393; Mecdî Vehbe ve Kâmil el-Muhendis, *Mu'cemu'l-Muştalahâti'l-'Arabiyye fi'l-Luğa ve'l-Edeb*, 2.b., Mektebetu Lubnan, Beyrut, 1984, s. 156.

⁶⁶¹ Ergin, el-Keyvânî ve Şiiri, ss. 101-102.

⁶⁶² Dayf, *el-Fenn*, s. 104; Huseyn Ali Muhammed Huseyn, *et-Tahrîru'l-Edebî*, 5.b., Mektebetu'l-'Ubeykân, Riyad, 2004, ss. 162-164; Ahmed eş-Şâyib, *el-Uslûb*, 12.b., Mektebetu'n-Nahđati'l-Mısrıyye, Kahire, 2003, s. 94.

⁶⁶³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 336.

yapılmakta, sözün bittiği ama yapılan zulmün etkisinin bitmeyeceği ifade edilmektedir. Hâtimenin, kasidenin konusuyla doğrudan ilgili olduğu görülmektedir.

"Lord Cromer'a Veda" isimli kasidenin hâtimesi şöyledir: [Tavîl]⁶⁶⁴

41 وَلَوْ كُنْتُ مِنْ أَهْلِ السِّيَاسَةِ بَيْنَهُمْ لَسَجَلْتُ لِي رَأْيًا وَبُلَعْتُ مَقْصِدًا
42 وَلَكِنِّي فِي مَعْرِضِ الْقَوْلِ شَاعِرٌ أَضَافَ إِلَى التَّارِيخِ قَوْلًا مُخَلَّدًا
43 فَيَا أَيُّهَا الشَّيْخُ الْجَلِيلُ نَحِيَّةً وَيَا أَيُّهَا الْقَصْرُ الْمُنِيفُ تَجَلَّدًا
44 لَعْنُ غَابَ هَذَا اللَّيْثُ عَنْكَ لِعَلَّةً لَقَدْ لَبِثْتُ آثَارَهُ فِيكَ شَهَدًا

41 *Eğer ben aralarında siyaset ehlinde biri olsaydım, kendim için bir görüş kaydeder ve maksadıma ulaştırılırdım.*

42 *Ancak ben sözün vitrininde tarihe ölümsüz bir söz ekleyen şairim.*

43 *Selam, ey yüce şeyh! Sabır, ey yüce saray!*

44 *Bu güçlü kişi bir sebepten dolayı senden ayrılırsa, eserleri sende görülmeye devam eder.*

Şair hâtimede tıpkı mukaddimede olduğu gibi tarihe karşı sorumlu olduğunu belirterek olaylara objektif yaklaştığını vurgulamakta ve kasidenin amacına uygun olarak hâtime yapmaktadır.

"Sir Gorst'u Karşılama" isimli kasidenin hâtimesi şöyledir: [Vâfir]⁶⁶⁵

65 وَمَا أَذْرِي وَقَدْ زَوَّدْتُ شِعْرِي وَظَنِّي فِيكَ بِالْأَمَلِ الْوَطِيدِ
66 أَجِنْتُ تَحْوَطُنَا وَتَرُدُّ عَنَّا وَتَرْفَعُنَا إِلَى أَوْجِ السُّعُودِ
67 أَمْ اللَّزْدُ الَّذِي أَحْنَى عَلَيْنَا أَتَى فِي تَوْبِ مُعْتَمِدٍ جَدِيدِ

65 *Şiirimi ümitle donattığım ve hakkındaki zannım sağlam olduğu hâlde bilmiyorum,*

66 *Bizi korumak, bizi savunmak ve bizi mutluluğun zirvesine çıkarmak için mi geldin?*

67 *Yoksa bize gelen Lord, yeni bir yetkili kisvesiyle mi geldi?*

Kasidede yeni atanan Sir Gorst'a (ö. 1916) hitap edilerek İngiliz siyaseti eleştirilmiştir. Hâtimeye kadar Gorst, bunun dışında tutulmuş ve onun hakkında hüsnüzan ifade edilmiştir. Hâtimenin ilk beytinde taşrî‘ yapılmakta, yeni atanan temsilcinin, İngiliz

⁶⁶⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 344.

⁶⁶⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 351.

siyasetinin bir parçası olma endişesi açıkça dile getirilmektedir. Bu şekliyle hâtimenin, kasidenin amacıyla uyumlu olduğu görülmektedir.

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidede hâtime şu şekildedir: [Remel]⁶⁶⁶

37	فُوَّةَ الرَّحْمَنِ زَيْدِينَا فُوَى وَأَفِيضِي فِي بَيْبِي الشَّرْقِي الْوَيْثَامَا
38	أَفْرَغِي مِنْ كَلِّ صَدْرٍ حَفْدُهُ أَمَلًا التَّارِيخِ وَالْدُنْيَا كَلَامَا
39	أَسْأَلُ اللَّهَ الَّذِي أَهْمَمَنَا خِدْمَةَ الْأَوْطَانِ شَيْخًا وَعُغْلَامَا
40	أَنْ أَرَى فِي الْبَحْرِ وَالْبَرِّ لَنَا فِي الْوَعَى أَنْدَادَ طُوجُو وَأَيَامَا

- 37 *Ey Rahmân'ın kuvveti, bize kuvvet ver! Doğu'nun çocuklarına iltifakı yağıdır!*
- 38 *Her bir gönülden hasedini çıkar ki, tarihi ve dünyayı (güzel) söz ile doldurayım.*
- 39 *Bize yaşlı ve gencimizin vatana hizmetini ilham eden Allah'tan dilerim,*
- 40 *Savaşta, bizim için Togo ve Oyama'nın benzerlerini, denizde ve karada görmeyi...*

Kasidede Osmanlı Devleti'nin ve Doğu'nun, geçmişteki güçlü dönemlerine döneceği ümidi ifade edilmiştir. Yukarıya aldığımız hâtimede ise Rahmân'ın kuvvetine, dolayısıyla Allah'a (cc) nidâ edilmektedir. Yakınlık hissi dolayısıyla nidâ edatı mahzûftur. "Rahmân'ın kuvveti" tamlamasının seçimi çok güzeldir. Böylece kuvvet rahmetle beraber olmadığına zulmün ortaya çıkacağı telmih edilmiştir. Emir fiili ile dua edilmektedir. "Bizi donat" ifadesi ile "Doğu'nun çocuklarını" ifadesi, iltifat meydana getirmektedir. Vatana hizmet etmeye çağırarak ve Japonları örnek vererek kaside sonlandırılmaktadır. Hâtimenin kasidenin konusuyla uygun olduğu görülmektedir.

"Trablus Savaşı" isimli kasidenin hâtimesi şöyledir: [Remel]⁶⁶⁷

44	فَاطِمِيَّيْ أُمَّمَ الشَّرْقِ وَلَا تَغْنِطِي الْيَوْمَ فَإِنَّ الْجَدَّ قَامَا
45	إِنَّ فِي أَضْلَاعِنَا أَفِيدَةَ تَعَشَّقُ الْمَجْدَ وَتَأْبَى أَنْ نُضَامَا

- 44 *Ey Doğu milletleri, huzurlu olun, ümit kesmeyin! Bugün ciddiye ayağa kalktı (talihin döndü).*
- 45 *Bedenlerimizde şerefe âşık ve zulmü reddeden gönüller var.*

⁶⁶⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 379.

⁶⁶⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 383.

İtalyanların yaptıklarını zemmeden ve yenilgileriyle alay eden kasidenin, hâtimesinin uygun olduğu görülmektedir. Çünkü Osmanlının İtalyanlara karşı kazandığı zafer, Doğuluları teskin etmiştir. Anlatılanların hakikat olması dolayısıyla kasidede edebî sanat çok kullanılmamış, yaşananlar büyük bir duygusallıkla yazılmış ve tabîî bir şekilde anlatılmıştır. Hâtimede ise Doğu halkına seslenilmiş, yakınlık hissi dolayısıyla nidâ harfi hafzedilmiştir. Hâtimede Doğu halkına ümit verilmiş, şereflerini kazanmak için kendileri mücadeleye davet edilmiş ve hâtime fahr ile bitirilmiştir.

"Tiyatro" isimli kasidede ana karakterler olan "yaralı" ve "Arap'ın", ayrı ayrı hâtime yaptıkları görülmektedir. Yaralı, son sözlerine dua ile başlamakta, ardından da Müslüman halkların her tarafta zulüm gördüğüne, mülkün Allah'a (cc) ait olduğuna ve hesabın varlığına değinmektedir. Çevresindekilerin, -özellikle doktorun- hayatından ümidini kesmesi ve kendisinin de ecelinin geldiğini anlamasıyla son sözleri şu şekilde olur: [Muctes]⁶⁶⁸

79	رَأَيْتُ	يَأْسَ	طَبِيبِي	وَهَمْسَهُ	فِي	فُوَادِي
80	لَا	تَنْدِينِي	فَائِي	أَقْضِي	وَتَحْيَا	بِلَادِي

79 *Doktorumun ümitsizliğini ve kalbime fısıldamasını gördüm.*

80 *Bana ağıt yakmayın, ben ölüyorum ve ülkem yaşıyor.*

Kasidede yaralıya has hâtimenin ardından, Arap da hâtimesini şu sözleriyle yapar:

[Muctes]⁶⁶⁹

84	نَمَّ	هَانِيًا	مُطْمَئِنًّا	فَلَمَّ	تَنَمَّ	أَخْفَادِي
85	فَسَوْفَ	يُرْضِيكَ	تَأْرُ	يُذِيبُ	قَلْبَ	الْجَمَادِ

84 *Sükûnet ve huzur içinde uyu. Kinlerim uyumaz.*

85 *Seni cansızların kalbini eriten bir intikam razı edecek.*

Kasidede hüznün, zemm ve intikam olmak üzere üç başlığın öne çıktığı görülmektedir. Her iki hâtimede hüznün ifadelerinin yer aldığı, ancak hem Arap'ın son sözünde, hem de kasidenin son beytinde intikamın öne çıktığı görülür. Bu da hâtimenin kaside ile uyumlu olduğunu gösterir.

⁶⁶⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 389.

⁶⁶⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 390.

"Osmanlı Pilotu Fethi Bey'in Karşılanması" isimli kasidenin hâtimesi şöyledir:
[Meczûu'l-Kâmil]⁶⁷⁰

59   وَلسوف   يعلو   نجمهم   ويسود   دياك   الشعار

59   *Yıldızları muhakkak yükselecek ve bu şiar önder
olacak.*

Osmanlı Devleti'nin methi, hâtimede terk edilmekte ve siyâsî bir bakış açısı ile gelecekte emin olarak Osmanlı Devleti'nin tekrar eski gücüne kavuşacağı belirtilerek kasidenin hedefi özetlenmektedir. Hâtimenin, kasidenin konusuyla uyumlu olduğu görülmektedir.

"Almanya İmparatoru İkinci Wilhelm'e" isimli kasidenin hâtimesi şöyledir:
[Kâmil]⁶⁷¹

20   أَكثَرْتَ   مِنْ   ذِكْرِ   الْإِلَهِ   تَوْرَعًا   وَزَعَمْتَ   أَنَّكَ   مُرْسَلٌ   وَأَمِينٌ

21   عَجَبًا   أَتَدْكُرُهُ   وَمَمْلَأُ   كَوْنَهُ   وَيَلَا   لِيَنْعَمَ   شَعْبَكَ   الْمَعْبُودُ

22   وَكَذَلِكَ   الْقَصَابُ   يَذْكُرُ   رَبَّهُ   وَالنَّصْلُ   فِي   عُنُقِ   الدَّبِيحِ   دَفِينٌ

20   *Korunmak için İlah'ı çokça andın ve kendinin elçi ve emin olduğunu zannettin.*

21   *Hayret! Onu anıyor ve aldatılmış halkın nimetlensin diye yaratılmışlarını azapla dolduruyorsun.*

22   *Bıçağın ucu kurbanın boynunda dikiliyken, aynı şekilde kasap da rabbini zikreder.*

Almanya İmparatoru Wilhelm'in (ö. 1941) Fransa'ya yaptığı saldırının konu edildiği kaside, Wilhelm'i zemm amacıyla kaleme alınmıştır. Onun söylemlerinin altında yatan kötü niyet açıklanmakta ve yaptığı saldırının hiçbir gerekçesi olmadığı belirtilmektedir. Onun kötü niyetini gizlemek için dini perde olarak kullandığı, hem Allah'ın (cc) adını anıp hem de kullarına zulmettiği belirtilmekte ve son beyitteki kasap örneğiyle kaside sonlandırılmaktadır. Hâtimenin, kasidenin konusuna uygun olduğu görülmektedir.

⁶⁷⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 395.

⁶⁷¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 399.

"Mısır" isimli kasidenin hâtimesi şöyledir: [Hafif]⁶⁷²

54 إِنَّا عِنْدَ فَجْرِ لَيْلٍ طَوِيلٍ قَدْ قَطَعْنَا بَيْنَ سُهْدٍ وَوَجْدٍ
55 عَمَرْتَنَا سُودُ الْأَهْوِيلِ فِيهِ وَالْأَمَانِيُّ بَيْنَ جَزْرِ وَمَدِّ
56 وَتَحَلَّى ضِيَاؤُهُ بَعْدَ لَأْيٍ وَهُوَ رَمَزٌ لِعَهْدِي الْمُسْتَرَدِّ
57 فَاسْتَبِينُوا قَصْدَ السَّبِيلِ وَجِدُّوا قَالِمَعَالِي مَخْطُوبَةٌ لِلْمُجِدِّ

- 54 Biz uykusuzluk ve hüzinle aştığımız uzun bir gecenin şafağındayız.
- 55 Onda, korkuların karanlığı bizi kuşattı, arzular ise, med cezir hâlinde.
- 56 Sıkıntılardan sonra onun ışığı açığa çıktı. O, geri dönecek çağımın bir işaretidir.
- 57 Doğru bir metot inşa edin ve çalışın! Yücelikler ciddi olanlarla nişanlıdır.

54. beyitle başlayan hâtime, kasidenin yazıldığı günlerde Mısır'ın içinde bulunduğu durumu belirtmektedir. Zulüm, "gece" kelimesiyle ifade edilmekte ve onun uzunluğu vurgulanmaktadır. Uzunluk ifadesinin, zulmün şiddetini belirtmek için seçildiği anlaşılmaktadır. Arzuların med cezir hâlinde oluşu tüm olumsuzluklara rağmen ümidin varlığına işaret etmektedir. Yeni dönemle iyi zamanların geleceği belirtilmektedir. Yücelikler ifadesinin cemî gelişi tazim belirtmekte ve yücelik, ciddi olmak ve nişan gibi olumlu manaları olan kelimeler seçilerek kaside sonlandırılmaktadır.

"Kurtuluş Günü" isimli kasidenin hâtimesi şöyledir: [Kâmil]⁶⁷³

75 فَانْهَضْ وَدَعْ شَكْوَى الزَّمَانِ وَلَا تُنْحَ فِي فَادِحِ الْبُؤْسَى مَعَ الْأَنْوَاحِ
76 وَارْتَحْ لِمِصْرَ بِرَأْسِ مَالِكٍ عِزَّةً إِنَّ الدَّكَاءَ حِبَالُهُ الْأَرْيَاحِ
77 وَإِذَا رُزِقْتَ رَأْسَةً فَانْسُجْ لَهَا بُرْدَيْنِ مِنْ حَزْمٍ وَمِنْ إِسْجَاحِ
78 وَأَشْرَبْ مِنْ الْمَاءِ الْفَرَّاحِ مُنْعَمًا فَلَكُمْ وَرَدَتْ الْمَاءِ غَيْرَ فَرَّاحِ

- 75 Kalk ve zamandan şikâyeti bırak! Darlığın ağırlığında, inleyenlerle inleme!
- 76 Sermayen ile Mısır için izzeti kazan! Zekâ, kazançların aracıdır.
- 77 Başkanlık sana bahşedildiğinde, ona kararlılık ve yumuşaklıktan iki elbise doku!
- 78 Tertemiz sudan kana kana iç! Nicedir bulanık sudan içtin.

⁶⁷² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 408.

⁶⁷³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 318.

Hâtîme, inşâî cümle çeşidi olan emir fiilleriyle başlamaktadır. Emir ve nehiy cümleleri teşvik belirtmektedir. Zamandan şikâyet etme ve "darlığın ağırlığı" ifadesi aynı şekilde mubâlağa belirtmektedir. 76. beyitte geçen "sermaye" ifadesiyle zekâ kastedilmekte ve büyük bir övgü yapılmaktadır. Bu ifade, çekilen sıkıntıların zekâyı kullanmamaktan kaynaklandığını belirterek, Mısırlıları tevbih etmektedir. İkinci şatırda hikmetli bir ifade, mesel şeklinde ve tezyîl yapılarak gelmektedir.⁶⁷⁴ 77. beyit, imkânların Allah (cc) tarafından verildiğini vurgulamakta ve güç elde edildiğinde adaletten ayrılmamanın gereği ifade edilmektedir. Son beyitte de İngilizlerin Mısır'dan çekilmesiyle güzel günlerin geldiği belirtilerek duygusal bir sonlandırma yapılmaktadır. Hâtîme, içinde teşvik bulundurmakta, kasidede anlatılanlarla benzerlik taşımaktadır. Kasidede zikredilenler, hâtîmede özetlenmektedir. Hâtîme tamamen inşâî üslupla yazılmıştır. Hâtîmenin kasidenin konusuyla uygun olduğu görülmektedir.⁶⁷⁵

"Tarafsızlığın Karşılığı" isimli kasidenin hâtimesi şöyledir: [Vâfir]⁶⁷⁶

5 فَلَيْسَ وَرَاءَكُمْ غَيْرُ التَّجَنِّيِّ وَلَيْسَ أَمَامَنَا غَيْرُ الْجِهَادِ

5 Arkanızda haksızlıktan başka bir şey bırakmadınız ve önümüzde cihattan başkası yok.

Beytin ilk şatırında Mısırlıların o anki durumu, ikinci şatırında ise yapmaları gerekenler belirtilmektedir. Sebep ve sonuç ilişkisinin zikredildiği görülmekte, bu ise beyti ve dolayısıyla hâtîmeyi güçlü kılmaktadır. Hâtîmenin, kasidenin konusuyla uyumlu olduğu görülmektedir.

⁶⁷⁴ Bir şeyin açıklanması yerine önce kapalı bir şekilde gelip sonra açıklanması daha dikkat çekicidir. Bkz. el-Curcânî, *Delâil*, I, 132.

⁶⁷⁵ Antera'nın fahr ve şecceatten bahseden aynı vezin ve uzunluktaki kasidesine şekil bakımından benzemekle beraber kafiyesi farklıdır. Antera'nın kasidesi şu şekilde başlamaktadır: [Kâmil]

1 هَلْ عَادَرَ الشُّعْرَاءُ مِنْ مُتَرَدِّمٍ أَمْ هَلْ عَرَفْتَ الدَّارَ بَعْدَ تَوَهُّمٍ
2 أَغْيَاكَ رَسْمُ الدَّارِ لَمْ يَتَكَلَّمْ حَتَّى تَكَلَّمَ كَالْأَصَمِّ الْأَعْجَمِ

1 Şairler yerlerini terkederler mi? Beklemenin ardından yurdu tanıdın mı?

2 Konuşmayan hatta yabancı bir sağır gibi konuşan yurdun kalıntıları seni yordu.

Bkz. İbn 'Abdi Rabbih Ebû Ömer Şihâbuddîn Ahmed el-Endelusî, *el-'İkdu'l-Ferîd*, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1404 h., VI, 20.

⁶⁷⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 422.

"İngiliz'e" isimli kasidenin hâtimesi şöyledir: [Hafîf]⁶⁷⁷

9 فَاتَّقُوا غَضَبَةَ الْعَوَاصِفِ إِلَيَّ قَدْ رَأَيْتُ الْمَصِيرَ أَمْسَى وَخَيْمًا

9 *Fırtınaların azmasından korkun! Ben sonun kötü olacağını görüyorum.*

Hâtimede tekit edatlarının bulunuşu manayı güçlendirmektedir. Cümlelerin inşâ oluşu, emir fiillerinin tehdit amacıyla kullanılışı gibi hususlar hâtimeye güzellik katmaktadır. Hâtimenin kasideyle konu bakımından uyumlu olduğu görülmektedir.

"Yabancıların İmtiyazları" isimli kasidenin hâtimesi şöyledir: [Meczû'l-Vâfir]⁶⁷⁸

16 فَهَبُوا مِنْ مَرَاقِدِكُمْ فَإِنَّ الْوَقْتَ مِنْ دَهَبٍ

17 فَهَذِي أُمَّةٌ أَلْيَابَا نِ جَارَتْ دَارَةَ الشُّهْبِ

18 فَهَامَتْ بِالْعُلَا شَعْفًا وَهَمْنَا بِابْنَةِ الْعَنْبِ

16 *Yataklarınızdan kalkın! Vakit nakittir.*

17 *İşte Japon milleti! Yıldızların yurdunu geçti.*

18 *Yüceliği tutkuyla sevdiler; biz ise içkiye aşık olduk.*

Kasidede Mısırlılar tevbih edildikten sonra hâtimede inşâî cümlelerle tavsiyeler sıralanmaktadır. 16. beyitte sıkıntıdan çıkış yolu bulunması gerektiği belirtilmektedir. Sonraki beyitte tarihî bir olaydan örnek verilmesi, siyâsî hitap için önemli bir unsur teşkil etmekte ve nasihati güçlendirmektedir. Hâtimede başka milletten örnek verilmesi, nasihatın mümkün olduğunu belirtmek içindir. Hâtime kasidenin konusuyla uyumlu bir şekilde tevbihlele son bulmaktadır.

Hafız İbrahim, siyâsî şiirlerinde hâtime açısından genel anlamda başarılı olmakla birlikte, onun başarısız kabul edilebilecek hâtimleri de vardır. "Yüce Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Bayramı" isimli kasidesi şöyledir: [Tavîl]⁶⁷⁹

25 وَيَا غَرْبُ إِنَّ الدَّهْرَ يَطْفُو بِأَهْلِهِ وَيَطْوِيهِ تَيَّازُ الْقَضَاءِ فَيَرْسُبُ

26 أَرَاكَ مَقَرَّ الطَّامِعِينَ كَأَنَّمَا عَلَى كُلِّ عَرْشٍ مِنْ عُرُوشِكَ أَشْعَبُ

⁶⁷⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 423.

⁶⁷⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 425.

⁶⁷⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 433.

- 25 *Ey Batı! Felek ehlini yüceltiyor, kaderin akımı onu dürüyor, o da kaybediyor.*
- 26 *Seni tamahkârların karargâhı olarak görüyorum. Sanki her bir tahtının üzerinde Eş'ab var.*

Kasidenin konusu, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıldönümüdür. Ancak konu bir şekilde Batı'nın saldırgan tutumuna getirilir ve Batı suçlanarak bitirilir. Hâtime her ne kadar önceki beyitlerle ilgili gözükse de kasidenin konusuyla ilgili görünmemektedir. Bu açıdan hüsn-i hâtimeye uygun olmadığı düşünülebilir.

"*Dişavay Olayından Sonra Yazlığından Döndüğünde Lord Cromer'i Karşılama*" isimli kasidenin hâtimesi şöyledir: [Meczû'l-Kâmil]⁶⁸⁰

30 فَاجْعَلْ شِعَارَكَ رَحْمَةً وَمَوَدَّةً إِنَّ الْقُلُوبَ مَعَ الْمَوَدَّةِ تُكْسَبُ
31 وَإِذَا سُئِلْتَ عَنِ الْكِنَانَةِ قُلْ لَهُمْ هِيَ أُمَّةٌ تَلْهُو وَشَعْبٌ يَلْعَبُ
32 وَاسْتَبِقْ عَقْلَتَهَا وَنَمَّ عَنْهَا تَنَمَّ فَالنَّاسُ أَمْثَالُ الْحَوَادِثِ قُلِّبُ

- 30 *Şiarını rahmet ve sevgi yap, çünkü kalpler sevgiyle kazanılır.*
- 31 *Eğer Mısır hakkında sana sorulursa onlara de ki: Onlar eğlenen bir topluluk ve oyun oynayan bir halktır.*
- 32 *Bırak onun gafletini, bilmezden gel ki, o da bilmesin. İnsanlar olaylar gibi deşışkendirler.*

Kasidenin konusu göz önüne alındığında, hâtimenin nasihatla sonlanması hâtimenin güzelliğine katkı sağlamakla birlikte, şairin İngiliz yöneticiye karşı Mısırlıları tevbih edişini eleştirilebilir. Kasidenin yazıldığı dönemde Dişavay hadisesinin sıcaklığının devam ettiği göz önüne alınırsa şair mazur görülebilir ancak yine de hüsn-i hâtime olmaktan uzaktır.

"*Hicrî Yılı Selamlama*" isimli kasidenin hâtimesi şöyledir: [Kâmil]⁶⁸¹

45 لَا زَالَ تَاجُ الْمَلِكِ فَوْقَ جَبِينِهِ تَحْتَ الْهَلَالِ يَرِينُ ذَاكَ الْمَفْرَقَا

- 45 *Saltanat tacı hilalin altında şu başı süsleyerek alınının üstünde kalmaya devam etsin.*

⁶⁸⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 339.

⁶⁸¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 376.

Kasidede, hicrî 1328 yılında gerçekleşen hadiseler sıralanmakta, Osmanlı Devleti ve Mısır'da meydana gelenlerin zikri öne çıkmaktadır. Kimi zaman Mısır'da yaşananlar hüzünle anlatılırken, kimi zaman Mısırlılar çalışmaya teşvik edilmektedir. Ancak tek beyit olan hâtimenin, hemen öncesindeki beyitlerle kısmen ilgili olsa da kasidenin konusuyla ilgili olmadığı görülmektedir. Hâtimenin kısa olması ve önceki beyitlerle bağlantısının şekli oluşu, böyle bir kanaat oluşturmaktadır.

"Yüksek Delegeye" isimli kaside şöyledir: [Vâfir]⁶⁸²

1	أَمْ تَرَى فِي الطَّرِيقِ إِلَى كِيَادِ	تَصِيدُ الْبَطَّ بُؤْسَ الْعَالَمِينَا
2	أَمْ تَلْمَحُ ذُمُوعَ النَّاسِ تَجْرِي	مِنَ الْبَلْوَى أَمْ تَسْمَعُ أَيْنَا
3	أَمْ تُخْبِرُ بَنِي التَّامِيزِ عَنَّا	وَقَدْ بَعَثُوكَ مُنْدُوبًا أَمِينَا
4	بِأَنَّكَ قَدْ لَمَسْنَا الْعَدَرَ لَمْسًا	وَأَصْبَحَ ظَنُّنَا فِيكُمْ يَقِينَا
5	كَشَفْنَا عَنْ نَوَايَاكُمْ فَلَسْتُمْ	وَقَدْ بَرِحَ الْحَقَاءُ مُحَايِدِينَا
6	سَنُجْمِعُ أَفْرَانَا وَتَرُونَ مِنَّا	لَدَى الْجَلَى كِرَامًا صَابِرِينَا
7	وَنَأْخُذُ حَقَّنَا رَعْمَ الْعَوَادِي	تُطِيفُ بِنَا وَرَعْمَ الْقَاسِطِينَا
8	ضَرْبُكُمْ حَوْلَ قَادِتِنَا نَطَاقًا	مِنَ النَّيْرَانِ يُعْيِي الدَّارِعِينَا
9	عَلَى رَعْمِ الْمُرُوءَةِ قَدْ ظَفَرْتُمْ	وَلَكِنِ بِالْأَسُودِ مُصَفَّدِينَا

- 1 Ördek avlamak üzere Kiyâd'a doğru giderken, insanların umutsuzluğunu görmedin mi?
- 2 İnsanların gözyaşlarını, belalardan dolayı akarken, fark etmedin mi? Bir inleme duymadın mı?
- 3 Seni güvenilir bir vekil olarak göndermişlerken, hakkımızda İngilizlere haber vermedin mi?
- 4 Bizim aldatmaya dokunduğumuzu (onu fark ettiğimizi) ve hakkınızda zannımızın kesin bilgiye dönüştüğünü...
- 5 Niyetlerinizi fark ettik. Gizliler ortaya çıktı artık, siz tarafsız değilsiniz.
- 6 İşimizi toplayacağız, bizi zorlu zamanda şerefli ve sabırlı olarak göreceksiniz.
- 7 Bizi kuşatan düşmanlıklara rağmen, zalimlere rağmen, hakkımızı alacağız.
- 8 Yöneticilerimizin çevresine, zırhlılarımızı yoran, ateşten bir kuşak ördünüz.
- 9 İnsanlığa rağmen kazandınız. Ancak bağlanmış aslanlarla...

⁶⁸² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 420-421.

Kasidenin hâtimesinin son iki beyit olduğu görülmektedir. Kaside İngilizlerin tarafsızlığını eleştirmektedir. 6. ve 7. beyitlerde tehdit ve gayret ifadeleri yer almakla birlikte hâtimedeki tehdidin ardından konu anlatılmaya devam edilmekte ve bu durum, tehdidin zayıflamasına neden olmaktadır. Son iki beyit, 6. ve 7. beyitlerle yer değiştirse konunun işlenişi bakımından daha uygun olacağı düşünülebilir.

"Ayasofya" isimli kasidesinin hâtimesi şöyledir: [Tavîl]⁶⁸³

9 عَصَبْنَا وَخَالَفْنَا فَعَاقَبْتَ عَادِلًا وَحَكَّمْتَ فِيْنَا الْيَوْمَ مَنْ لَيْسَ بِرَحْمٍ

9 *İsyan ettik, aykırı davrandık, sen de adilce bizi cezalandırdın.
Bugün hakkımızda merhametsiz kimse gibi hükmettin.*

Kasidede tek beyitle mukaddime yapıldığı gibi, yine tek beyitle hâtime yapılmaktadır. Kasidenin konusuna bakıldığında hilâfet merkezinin işgaliyle İslam coğrafyasının başına gelebileceklerin anlatıldığı görülmektedir. Hâtimedeki ise asıl sebebin Müslümanların yaptığı yanlışlar olduğu belirtilmektedir. Ancak ikinci şatırda Allah'a nidâ edilerek "merhametsiz gibi" ifadesinin kullanılması bu hâtimenin güzelliğini bozmaktadır.

Hafız İbrahim'in, kimi kasidesinde hâtime yapmadığı görülmektedir. "Hanımefendilerin Gösterisi" isimli kasidesi buna örnek verilebilir: [Meczû'l-Kâmil]⁶⁸⁴

17 فَلِدَاكَ خَافُوا بِأَسْهِنُ نَ وَأَشْفَقُوا مِنْ كَيْدِهِنَّ

17 *Bundan dolayı onların gücünden korktular,
tuzaklarından çekindiler.*

Son beytini yukarıda aktardığımız kasidenin mukaddimesi doğrudan konuya girdiği gibi, hâtimesi ana konuyu özetlemediği görülmektedir. Bu durumun, şairin yaşanan olaydan duyduğu hüznün sebebi ile duygusallık ve infiâlle kasidesini kaleme almış olmasıyla ilgili olduğu düşünülebilir.

Hafız İbrahim'in, hâtime üslubunu şiirlerinde güzel uyguladığı değerlendirilmekte birlikte, İngiliz baskısı veya henüz yaşanmış bir olay karşısındaki duygularının etkisiyle bazı kasidelerinde hâtimelerin uygunsuzluğu da göze çarpmaktadır. Ancak Hafız, hâtime üslubunu uygulama konusunda genel olarak başarılı sayılabilir.

⁶⁸³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 403.

⁶⁸⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 402.

2. Üslup Özellikleri

Kastedilen maksadı en iyi ifade edecek şekilde, yerleştirilmiş kelime kalıplarına dökülen manaya üslup denir.⁶⁸⁵ Üslup, manaların döküldüğü kalıpların, dokunma tarzı olarak da tanımlanmıştır.⁶⁸⁶ Yazar veya şairin duygu ve düşüncelerini başkalarına aktarırken kullanmış olduğu anlatım yöntemleri manasına gelen üslup, bütün edebî türlerde büyük öneme sahiptir. Arap edebiyatında dil bilginlerinin, yazarların ve şairlerin edebî türlerde üslup meselesine hak ettiği önemi verdikleri görülmektedir.⁶⁸⁷

Duygu ve düşüncelerin farklı üsluplarla ifade edilmesi, gerek sözün sahibi, gerekse ortaya konulan ürün açısından büyük bir zenginliktir.⁶⁸⁸ Duygu ve düşüncelerin farklı üsluplarla ifade edilmesi, ancak dış dünyayla iletişimimizi sağlayan dil ile mümkün olmaktadır. Edip hüznünü, sevincini ve düşüncesini dilden derlediği farklı kelimelerle ifade edebilmektedir. İfadelerini daha tesirli hâle getirmek için hayal dünyasını ve kullandığı dilin tüm imkânlarını birleştirmek zorundadır. Tüm bunlar düşünüldüğünde üslupla dilin beraber değerlendirilmesi uygun olacaktır.

2.1. Cümle Yapıları

Me'ânî ilmi; "*durumun gereğine uygun olarak ortaya konana ifadelerin biçim ve şekillerini öğreten ilimdir*" şeklinde tarif edilmektedir.⁶⁸⁹ Hâlin gereğine uygun ifadeyi gözetmek me'ânî ilminin kaynağı ve temel meselesidir.⁶⁹⁰ Cümleler ise haber ve inşâ cümleleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁶⁹¹ Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde meânî ilmiyle ilgili pek çok örnek var olsa da, tüm örneklerin burada zikredilmesi mümkün değildir. Bu sebeple, önemli görülen ve onun üslubunu gösteren örnekler üzerinde durulmaya, mümkün olduğunca farklı başlıktaki örnekler zikredilmeye çalışılacaktır.

⁶⁸⁵ Muhammed Salih eş-Şantî, *Fennu't-Tahrîri'l-'Arabî Davabiñuhû ve Enmâñuhû*, 5.b., Dâru'l-Endelus li'n-Neşri ve't-Tevzî', Hail, 2001, s. 74; Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâñiha fi'l-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî' mea'd-Delîl*, thk. Muhammed Sâlih Musa Huseyn, 1.b., Muessesetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut, 2012, s. 41.

⁶⁸⁶ eş-Şâyib, *el-Uslûb*, s. 42; Sıddîk b. Huseyn el-Kınnevcî, *Ebcedu'l-'Ulûm*, 1.b., Dâru İbn Hâzm, Kahire, 2002, s. 160; Ahmed Mañlûb, *Mu'cemu Muştalahâti'n-Nağdi'l-'Arabiyyi'l-Kadîm*, 1.b., Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Beyrut, 2001, s. 77

⁶⁸⁷ Küçüksarı, *Sefercelânî*, s. 181.

⁶⁸⁸ Dereli, *el-Bâûniyye*, s. 75.

⁶⁸⁹ Celâluddîn el-Kazvînî, *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, 3.b., thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, Dâru'l-Cîl, Beyrut, tsz., I, 52.; Hâmid 'Avnî, *el-Minhâcu'l-Vâñih li'l-Belâğa*, el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâş, tsz., II, 6; eş-Şantî, *Fennu't-Tahrîr*, s. 64.

⁶⁹⁰ Mesud b. Ömer et-Teftâzânî, *Muhtesaru'l-Me'ânî*, Mektebetu'l-Buşrâ, Pakistan/Karaçi, 2010, I, 72.

⁶⁹¹ el-Mueyyed-billah, *et-Turâz*, III, 140; el-Meydânî, *el-Belâğa*, I, 167-168.

2.1.1. Haber

Haber cümlesi, yalan veya doğru olma ihtimali olan cümlelere verilen isimdir.⁶⁹² Haber cümlelerinin amacı, "aşlıyye" ve "fer'iyye" olarak ikiye ayrılmıştır. Aşlıyye olanlar ise "fâidetu'l-haber" ve "lâzimu fâidetu'l-haber" olarak ikiye ayrılmıştır.⁶⁹³ Fâidetu'l-haber, "muhatapı bir konuda bilgilendirmek" şeklinde tarif edilirken, lazimu fâidetu'l-haber ise "konuşanın, muhatapın bildiği bir konuyu kendisinin de bildiğini belirtmesi" olarak tarif edilmiştir.⁶⁹⁴

Her sözün, muhatapın durumuna göre bir söyleniş şekli vardır.⁶⁹⁵ Haber cümlesinde esas olan, ister müspet, ister menfî olsun tekit⁶⁹⁶ edatları olmadan kullanılmasıdır. Ancak muhatapın durumu tekit edatlarının kullanılmasını gerektirebilir. Haber cümleleri, kullanılan tekit edatlarının sayısına göre ibtidâî, talebî ve inkârî olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir. İbtidâî haber en çok kullanılan türdür. Ancak bilgisi olup kesin hükme ulaşmamış kişi için söylendiği ve bir tekit edatı bulunduğu zaman haber cümlesi talebî şeklinde isimlendirilir. Eğer birden fazla tekit edatı varsa o zaman haber cümlesi inkârî olarak isimlendirilir.⁶⁹⁷

"Almanya İmparatoru İkinci Wilhelm'e" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde kase ve lâm-ı tekit olmak üzere iki tekit edatı kullanılmıştır: [Kâmil]⁶⁹⁸

17 تَاللهِ لَوْ نُصِرْتُ خِيُوشَكَ لَا نُطَوِي أَجْلُ السَّلَامِ وَأَقْفَرُ الْمَسْكُونُ

17 Allah'a yemin olsun, eğer orduların zafer kazanırsa, barışın eceli dürülecek ve meskenler boşalacak.

"Mısır'daki İngiltere Yüksek Temsilcisi'ne" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde harf-i tekit, lâm-ı tekit ve hâl konumunda gelen "vasikine" ifadesi ile üç tekit edatı bulunmaktadır: [Meczûu'l-Kâmil]⁶⁹⁹

⁶⁹² Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, thk. Na'îm Zerkûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, I, 166.

⁶⁹³ Bahauddîn Ahmed b. Ali b. Abdulkâfî es-Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh fî Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 1.b., thk. Abdulhamid Hindâvî, el-Mektebetu'l-'Asriyye li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, Beyrut, 2003, I, 112-116.

⁶⁹⁴ es-Sekkâkî, *Miftâh*, I, 166; el-Meydânî, *el-Belâğa*, I, 173; 'Avnî, *el-Minhâc*, IV, 21.

⁶⁹⁵ es-Sekkâkî, *Miftâh*, I, 168.

⁶⁹⁶ Tekit: Düşmemek için hayvanın sırtına bağlanan eğer anlamına gelmektedir. Bkz. Mecduddîn Ebû Tahir Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Şamûsu'l-Muhîf*, 8.b., thk. Mektebu Tahkîki't-Turâs fî Muesseseti'r-Risâle, Messesetu'r-Risâle li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', Beyrut, 1426/2005, s. 265; el-Meydânî, *el-Belâğa*, I, 185.

⁶⁹⁷ es-Sekkâkî, *Miftâh*, I, 170, 171; 'Avnî, *el-Minhâc*, IV, 22; el-Meydânî, *el-Belâğa*, I, 178-179; es-Subkî, *'Arûs*, I, 117-120.

⁶⁹⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 399.

8 إِنَّا لَنَشْكُو وَاتَّقِيَنَّ بَعْدِلِ مَنْ يُشْكِي الشُّكَايَةَ

8 Biz, şikâyet edilenin adaletinden emin olarak şikâyet ediyoruz.

Muhatab, konu hakkında bilgi sahibi olmasına rağmen, bilgisi yok konumuna indirilerek haber cümleleri asıl muktezasından çıkmakta ve fer'î olarak pek çok anlama gelebilmektedir. Bunlar; fahr, medih, tehassur, istirham, ızhâru'z-za'f, tevbîh, ızhârû'l-ferah, va'z, şetîme ve muhatab dışındaki bir kişiyi kastetme gibi başlıklar altında değerlendirilebilir. Hatta haber cümleleri asıl manasından çıkararak inşâ yerine kullanıldığı gibi inşâ cümleleri de haber yerine kullanılabilir.⁷⁰⁰ Bu şekilde haber cümleleri emir, nehiy ve dua anlamlarını ifade edebilmektedir.⁷⁰¹ Sanat açısından değerlendirdiğimizde haber cümlelerinin bu kısmının daha çok öne çıktığı görülmektedir. Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde bu konuda pek çok örnek bulunmaktadır. Bazılarını burada zikretmemiz uygun olacaktır.

"Osmanlı İnkılâbı" isimli kasidede yer alan aşağıdaki beyit haber cümlesidir ve İzhâru't-Tehassur amacıyla kullanılmıştır. [Hafif]⁷⁰²

4 فَرِحَ الْمُسْلِمُونَ قَبْلَ النَّصَارَى فَبِكَ قَبْلَ الدُّرُوزِ قَبْلَ الْيَهُودِ

4 Sana Hıristiyanlardan önce, Dürzilerden önce, Yahudilerden önce Müslümanlar sevindi.

"Sir Gorst'u Karşılama" isimli kasidede yer alan aşağıdaki beyitte geçen "bu halk" ifadesiyle Mısırlılar kastedilmektedir ve fahr anlamında kullanılmıştır. [Vâfir]⁷⁰³

54 وَأَنَّ نُفُوسَ هَذَا الْخَلْقِ تَأْتِي لِعَيْرِ إِلَهِيَا دُلَّ السُّجُودِ

54 Bu halkın nefisleri İlah'ından başkasına secde için eğilmeye kesinlikle karşı gelir.

"Hicrî Yılı Selamlama" isimli kasidede yer alan aşağıdaki beyitte haber cümlesi çalışmaya teşvik etmek amacıyla kullanılmıştır: [Tavîl]⁷⁰⁴

⁶⁹⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 396.

⁷⁰⁰ el-Hâşimî, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, thk. Yusuf eş-Şamîlî, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, tsz., ss. 92, 274.

⁷⁰¹ el-Meydânî, *el-Belâğa*, I, 173-177, II, 292; 'Avnî, *el-Minhâc*, II, 9-10, IV, 23.

⁷⁰² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 357.

⁷⁰³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 350.

47 إِذَا اللَّهُ أَحْبَبَا أُمَّةً لَنْ يُرَدَّهَا إِلَى الْمَوْتِ فَهَارًا وَلَا مُتَجَبِّرًا

47 *Allah bir ümmeti diriltirse, hiçbir baskıcı ve zorba onu ölüme döndürmez.*

"Kurtuluş Günü" isimli kasidede yer alan aşağıdaki beyit, çalışmaya teşvik etmektedir: [Kâmil]⁷⁰⁵

48 هَذَا مَنَارُ الْبِرِّمَانِ أَمَامَكُمْ هُدَى السَّبِيلِ كَاِبْرَةَ الْمَلَّاحِ

48 *İşte parlamentonun feneri doğru yola iletmek için denizcilerin ibresi gibi önünüzde.*

Aynı kasidede yer alan şu beyit de çalışmaya teşvik konusuna örnek teşkil etmektedir: [Kâmil]⁷⁰⁶

53 فَتَكَنَّفُوا الشُّورَى عَلَى اسْتِفْلَالِكُمْ فِي الرَّأْيِ لَا تُوجِبُهُ نَزْعَةُ وَاحِي

53 *Düşünce özgürlüğünüz için şûrâya sarılın. Ona başkasının dürtüsü fısıldamaz.*

"Hicrî Yılı Selamlama" isimli kasidede yer alan aşağıdaki beyitteki ilk şatır, haber cümlesidir ve tazim belirtmektedir. İkinci şatırdaki haber cümlesi çalışmaya teşvik belirtmektedir: [Kâmil]⁷⁰⁷

25 أَهْلًا بِنَابِتَةِ الْبِلَادِ وَمَرْحَبًا جَدَّدْتُمُ الْعَهْدَ الَّذِي قَدْ أَحْلَقْنَا

25 *Ey ülkenin çocukları merhaba, selam size! Eski zamanı tekrar yenilediniz.*

"Mısır" isimli kasidede yer alan aşağıdaki beyit, tahzîr, yani sakındırma ifade etmektedir: [Hafîf]⁷⁰⁸

45 إِنَّ فِي الْعَرَبِ أَعْيُنًا رَاصِدَاتٍ كَحَلَّتْهَا الْأَطْمَاعُ فِيكُمْ بِشَهْدِ

45 *Batı'da sizinle ilgili arzuların kendisini süslediği, tetikte bekleyen gözler vardır.*

⁷⁰⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 355.

⁷⁰⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 416.

⁷⁰⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 416.

⁷⁰⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 374.

⁷⁰⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 407.

"Osmanlı Anayasası Günü" isimli kasidede yer alan beyit, teyîs yani ümitsizliğe düşürme ifade etmektedir: [Tavîl]⁷⁰⁹

43 مَضَى عَهْدُ الْإِسْتِبْدَادِ وَأَنْدَاكَ صَرْحُهُ
وَوَلَّتْ أَفَاعِيهِ وَمَاتَتْ عَقَارِيهُ

43 *Diktatörlük dönemi geçti, binası yıkıldı, yılanları kaçtı ve akrepleri öldü.*

Beyitte mazi fiillerin çok kullanılması istibdadın tamamen bittiğini, sebebinin ve varlığının kalmadığını kesin bir dille ifade etmekte ve teyîs manasını güçlendirmektedir.

Aynı kasidede bulunan şu beyit medih amacı taşımaktadır: [Tavîl]⁷¹⁰

17 صَوَّالِحُهُ سُمُرُ الْقَنَا وَكُرَاتُهُ
رُؤُوسُ الْأَعَادِي وَالْخُصُونُ مَلَاعِبُهُ

17 *Savaş sopaları siyah mızrak, topları düşmanların başları ve kaleler oyun alanlarıdır.*

"سُمُرُ", "رُؤُوسُ" ve "الْخُصُونُ" kelimeleri ile en şiddetli şeylere teşbîh yapılmıştır. Haberin teaddüd şeklinde gelmesi medih amaçlıdır. Keskinlik en tehlikeli şey, baş en önemli uzuv, kale ise en zor girilen yerdir. Haber cümleleri mubâlağalıdır. Yani savaşa oyuna gider gibi giderler denilmektedir. Kelimelerin cemî kullanılması beyitte yer alan medhi güçlendirmektedir.

"Mısır" isimli kasidede yer alan aşağıdaki beyit zemm ifade etmektedir: [Hafif]⁷¹¹

51 وَتُبِيرُ الْقَوْضَى عَلَى جَانِبِيهِ
فَيُعِيدُ الْجُهُولُ فِيهَا وَبُيْدِي

51 *Biz onun iki yanında ayaklanma çıkarırız, cahiller onu geri döndürür ve tekrar başlatır.*

Beyitte bulunan haber cümlesi toplum tenkidi yapmaktadır. İki şatır arasında bulunan sebep-sonuç ilişkisi beytin kuvvetini artırmaktadır.

"Trablus Savaşı" isimli kasidede yer alan aşağıdaki beyit, İtalyanların savaştan kaçış şekliyle dünyayı şaşırttığını belirterek alay etmekte, böylece suhriyye belirtmektedir: [Remel]⁷¹²

⁷⁰⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 466.

⁷¹⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 363.

⁷¹¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 408.

⁷¹² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 381.

18 أَذْهَشَ الْعَالَمَ لَمَّا أَنْ رَأَوْا جَيْشَهُ يَسْبِقُ فِي الْجَزْيِ النَّعَامَا

18 *Ordusunun koşuda deve kuşunu geçtiğini gördüklerinde, dünyayı şaşırtdı.*

"Kurtuluş Günü" isimli kasidede bulunan haber cümlesi dua ifade etmekte, bahsedilen konu gelecekte olacağı hâlde dua ifadesi için geçmiş zaman kullanılmaktadır: [Kâmil]⁷¹³

2 بُورِكَتْ يَا يَوْمَ الْخُلَاصِ وَلَا وَتَتْ عَنْكَ السُّعُودُ بَعْدُورٍ وَرَوَّاح

2 *Ne mübareksin ey kurtuluş günü! Gidip gelirken iyi şansın hep açık olsun.*

2.1.2. İnşâ

Hafız, kasidelerinde toplumsal konuları ele almış, siyâsî şiirlerinde toplumsal eleştiriler yaptığı gibi, yöneticileri de eleştirmiştir. Onun kasidelerinde kimi zaman duygu, kimi zaman da mantık öne çıkmıştır. Siyâsî kasidelerinde inşâî cümleler, haber cümleleriyle birbirlerini destekleyecek şekilde bir arada kullanılmıştır.

İnşâî cümleler, doğru veya yanlış olarak nitelendirilemeyecek cümleler olarak tarif edilmektedir. Bu cümlelerde, muhataba bir hüküm kabul ettirilmek istenmemektedir. İnşâî cümleler, talebî ve gayr-ı talebî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:⁷¹⁴

2.1.2.1. Talebî

Talebî cümleler temenni-teraccî, istifhâm, emir-nehiy, nidâ, dua, taḥzîr-iğrâ gibi başlıklar altında değerlendirilir.⁷¹⁵ Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde bulunan inşâî cümleler arasında öne çıkanlar bu başlıklara göre değerlendirilecektir.

2.1.2.1.1. Emir

Emir cümleleri farklı amaçlar için çeşitli manalarda kullanılabilir.⁷¹⁶ "Hicrî Yılı Selamlama" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde emir cümlesi irşat amacıyla kullanılmıştır: [Kâmil]⁷¹⁷

⁷¹³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 411.

⁷¹⁴ el-Ḳazvînî, *el-İdâh*, III, 51; el-Meydânî, *el-Belâğa*, I, 168.

⁷¹⁵ el-Ḳazvînî, *el-İdâh*, III, 52-91; el-Meydânî, *el-Belâğa*, I, 168, 226.

⁷¹⁶ el-Ḳazvînî, *el-İdâh*, III, 81-87; el-Meydânî, *el-Belâğa*, I, 232.

⁷¹⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 375.

42 فَتَحْتَيِّنُوا فُرْصَ الْحَيَاةِ كَثِيرَةً وَتَعَجَّلُوهَا بِالْعَزَائِمِ وَالرُّثَى

42 *Hayatın fırsatlarını çokça değerlendirin, ona (varmak için) azimet ve zekâ ile acele edin.*

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde dua anlamında kullanılmıştır: [Remel]⁷¹⁸

37 فُوَّةَ الرَّحْمَنِ زَيْدِينَا قُوَى وَأَفِضِي فِي بَنِي الشَّرْقِ الْوَنَامَا

37 *Ey Rahmân'ın kuvveti, bize kuvvet ver! Doğu'nun çocuklarına ittifakı yağdır!*

"Sir Gorst'u Karşılama" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde iltimas⁷¹⁹ ifade etmektedir: [Vâfir]⁷²⁰

55 وَوَلَّ أُمُورَنَا الْأَخْيَارَ مِنَّا نَثَبَ بِحِمِّ إِلَى الشَّأْوِ الْبَعِيدِ

55 *İşlerimizi bizim, kendileriyle uzak hedeflere sıçrayacağımız en iyilerimize tevdi et!*

Yukarıdaki beyitte inşâ cümlesinin ardından haber cümlesi gelmekte ve iki şatır arasında sebep-sonuç ilişkisi bulunmaktadır.

"Tiyatro" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde emir, yine iltimas ifade etmektedir: [Muctes]⁷²¹

25 فَكُفِّفِي مِنْ دُمُوعٍ نَفْرِي حُشَّاشَةَ فَانِي

25 *Bir faninin son nefesini paramparça eden gözyaşını sil!*

"كُفِّفِي" fiilinin, defalarca silme anlamı ifade ettiği için manaya uygun olarak seçildiği ve anlatılan olay ile münasip olduğu görülmektedir. Emir, aynı konumda olan kişiye hitaben yapıldığı için iltimas belirtmektedir.

⁷¹⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 379.

⁷¹⁹ İltimas: Kişinin makamca kendisinden üstün veya eşit olan birisine emir vermesi olarak tarif edilmektedir. Bu tür emirler hakiki anlamından çıkıp başka anlamlar kazanmaktadır. Bkz. el-Meydânî, *el-Belâğa*, I, 232.

⁷²⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, II, 36.

⁷²¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, II, 71.

"*Hicrî Yılı Selamlama*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde cansız bir varlığa seslenildiği için temenni⁷²² ifade etmektedir. [Kâmil]⁷²³

2 أَشْرَقَ عَلَيْنَا بِالسُّعُودِ وَلَا تَكُنْ كَأَخِيكَ مَشْتُومَ الْمَنَازِلِ أَحْرَقَا

2 Üzerimize mutlulukla doğ ve kardeşin gibi karamsar, katı olma!

"*Dinşavay Olayı*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde istihza ifade etmektedir: [Hafîf]⁷²⁴

3 وَإِذَا أَعْوَزْتَكُمْ ذَاتُ طَوْقٍ بَيْنَ تِلْكَ الرُّبَا فَصِيدُوا الْعِبَادَا

3 Eğer şu tepelerin arasında bir gerdanlı (güvercin) bulamazsanız, kulları avlayın!

"*Sir Gorst'u Karşılama*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde istihza ifade etmektedir: [Vâfir]⁷²⁵

40 حُدُوهُ فَأَمْتَعُوا شَعْبًا سَوَانَا بِهَذَا الْفَضْلِ وَالْعِلْمِ الْمَفِيدِ

40 Alın onu bizden! Bu fazilet ve faydalı ilimle, bizden başka bir halkı faydalandırın.

"*Trablus Savaşı*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde istihza ifade etmektedir: [Remel]⁷²⁶

24 وَأَقِيمُوا كُلَّ عَامٍ مَوْسِمًا يُشِيعُ الْأَيْتَامَ مِنَّا وَالْأَيَامَى

24 Her yıl yetimlerimizi ve dullarımızı doyuracak bir kutlama yapın!

"*Hicrî Yılı Selamlama*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde çalışmaya teşvik ifade etmektedir: [Tavîl]⁷²⁷

⁷²² Temenni: Gerçekleşmesinden ümit kesilmiş veya gerçekleşmesi uzak olan bir şeyin gerçekleşmesinin istenmesi olarak tarif edilmektedir: el-Meydânî, *el-Belâğa*, I, 233.

⁷²³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 372.

⁷²⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 334.

⁷²⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 348.

⁷²⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 382.

⁷²⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 356.

57 فَكُونُوا رَجَالًا عَامِلِينَ أَعِزَّةً وَصُونُوا حِمَى أَوْطَانِكُمْ وَتَحَرُّوا

57 *İzzetli çalışkan adamlar olun, vatanınızın korusunu koruyun ve özgürleştirin!*

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde çalışmaya teşvik ifade etmektedir:⁷²⁸ [Remel]⁷²⁹

29 وَإِذَا حَاوَلْتَ فِي الْأَفْقِ مُنَى فَارَكِبِ الْبَرْقَ وَلَا تَرْضَ الْعَمَامَا

29 *Ufukta bir arzu için çabaladığında şimşeğe bin, yetinme bulutla.*

"Kurtuluş Günü" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde emir ifadesinin yine çalışmaya teşvik ifade etmek amacıyla geldiği görülmektedir: [Kâmil]⁷³⁰

58 قُمْ يَا ابْنَ مِصْرَ فَأَنْتَ حُرٌّ وَاسْتَعِدَّ مَجْدَ الْجُدُودِ وَلَا تَعُدْ لِمِرَاحِ

58 *Ey Mısır'ın çocuğu, sen özgürsün! Kalk, ataların şerefini geri al, eğlenceye dönme!*

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde tazim ifade etmektedir: [Remel]⁷³¹

7 وَابْعَثِ الْأُسْطُولَ تَرْمِي دُونَهُ قُوَّةَ اللَّهِ وَرَاءَ وَأَمَامَا

7 *Gönder filoyu! Allah'ın gücü onu, önden ve arkadan korur.*

Aynı kasidenin başka bir beyti şöyledir: [Remel]⁷³²

11 حَيِّ يَا مَشْرِقُ أُسْطُولَ الْأَلَى صَرَبُوا الدَّهْرَ بِسَوْطِ فَاسْتَقَامَا

11 *Ey Doğu! Zamana kırbaçla vurup emre amade kılan filoyu selamla!*

⁷²⁸ "el-Ğamâm" kelimesinin eş anlamlısı olan "es-sehâb" kelimesi Kur'an'da "çabucak geçen" anlamında zikredilse de burada yavaşlık ilham edecek şekilde kullanılmış ve şimşeğin daha hızlı olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Neml 27/88.

⁷²⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 379.

⁷³⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 417.

⁷³¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 377.

⁷³² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 377.

Emir, tazim ifade etmek için kullanılmıştır. "Zamana vurmak" ifadesi mubâlağa ifade etmektedir. İnsanlar zamandan şikâyet ederken onların zamana sahip oldukları ifade edilmektedir. Dehr inatçı bir köleye benzetilmektedir. Türklerin övüldüğü beytin manasıyla da örtüştüğü görülmektedir.

"Tiyatro" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde "أَبْشِرْ" emri, tatmin yani sakinleştirme bildirmekte ve müjde ifade etmektedir: [Muctes]⁷³³

60 أَبْشِرْ فَإِنَّكَ نَاجٍ وَاصْبِرْ مَعَ الصَّابِرِينَ

60 Müjdeler sana, sen kurtulacaksın. Sabredenlerle beraber sen de sabret!

"Osmanlı Anayasası Günü" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde, emir ihane (küçümseme) belirtmektedir: [Tavîl]⁷³⁴

40 يُنَادِيهِ صَوْتُ الْحَقِّ ذُقْ مَا أَدَفْتَهُمْ فَكُلْ أَمْرِي زُهْنٌ بِمَا هُوَ كَاسِبُهُ

40 Hakkın sesi ona sesleniyor: "Onlara tattırduğunu sen de tat! Herkes yaptıklarına karşı rehinidir."

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde emir tahzîr ifade etmektedir: [Remel]⁷³⁵

23 فَاتَّقُوا الطُّودَ مَكِيناً رَاسِباً وَاتَّقُوا الطُّودَ إِذَا مَا الطُّودُ عَامَا

23 Kuvvetli, sağlam dağdan korkun! Dağ yüzdüğünde, dağdan korkun!

"Trablus Savaşı" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde inşâi cümle tehekkum yani küçümseme ifade etmekte, ikinci şatırdaki "إِنَّهَا تَنْسُفِي السَّقَامَا" haber cümlesiye bu tehekkumu artırmaktadır. Beyitte kuvvetin artırılması amacıyla inşâ cümlesinin ardından haber cümlesi gelmektedir: [Remel]⁷³⁶

⁷³³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 388.

⁷³⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 366.

⁷³⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 378.

⁷³⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 382.

23 أَكْثَرُوا التُّزَهَةَ فِي أَحْيَانِنَا وَوُبَانَا إِنَّهَا تَشْفِي السَّقَامَا

23 *Mahallelerimizde ve bahçelerimizde çok dolaşın! Zira o, hastalığa şifa veriyor.*

"Tiyatro" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde emir tatmin ifade etmektedir:

[Muctes]⁷³⁷

75 ثَعُفُوا فَإِنَّا وَثِقْنَا بِكُمْ وَجِئْنَا فَطِينَا

75 *Güvenin! Biz size güvendik ve sizinle oturmaya geldik.*

2.1.2.1.2. Nehiy

Talebî inşâ çeşitlerinden olan nehiy, farklı amaçlarla kullanılmıştır.⁷³⁸ Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde farklı kullanımlara örnek bulmamız mümkündür. "Osmanlı İnkılâbı" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde nehiy, dua ifade etmektedir: [Hafif]⁷³⁹

1 لَا رَعَى اللَّهُ عَهْدَهَا مِنْ جُدُودٍ كَيْفَ أَمْسَيْتَ يَا ابْنَ عَبْدِ الْمَجِيدِ

1 *O şans keşke olmasaydı! (Allah onun dönemini yeniden göstermesin!) Nasıl akşamladın ey Abdülmecid'in oğlu?*

Aynı kasidenin aşağıdaki beytinde iltimas ifade etmektedir: [Hafif]⁷⁴⁰

11 أَكْرِمُوهُ وَرَاقِبُوا اللَّهَ فِي الشَّيْءِ خِ وَلَا تُرْهِقُوهُ بِالتَّهْدِيدِ

11 *Ona ikram edin, yaşlı hakkında Allah'tan korkun, tehdit ederek onu yormayın!*

"Hicrî Yılı Selamlama" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde çalışmaya teşvik ifade etmektedir: [Kâmil]⁷⁴¹

26 لَا تَيَأَسُوا أَنْ تَسْتَرِدُّوا مَجْدَكُمْ فَلَرَبِّ مَغْلُوبٍ هَوَىٰ ثُمَّ ارْتَفَىٰ

26 *İzzetinizi geri almaktan ümidinizi kesmeyin. Nice mağluplar düştüler, sonra yüceldiler.*

⁷³⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 379.

⁷³⁸ el-Ğazvîni, *el-İdâh*, III, 88-90.

⁷³⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 357.

⁷⁴⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 358.

⁷⁴¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 374.

2.1.2.1.3 İstifhâm

İstifhâm, kullanıldığı asıl amacından çıkarak başka anlamlar kazanabilir.⁷⁴² Bu konuya örnek olarak, "*Sir Gorst'u Karşılama*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde istifhâm taaccüp (şaşkınlık) belirtmektedir: [Vâfir]⁷⁴³

66 أَجِئْتُ تَحُوطُنَا وَتَرَدُّدُنَا عَنَّا وَتَرْفَعُنَا إِلَى أَوْجِ السُّعُودِ

66 *Bizi korumak, bizi savunmak ve bizi mutluluğun zirvesine çıkarmak için mi geldin?*

"*Prens Hüseyin Kamil Paşa'ya*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde nefy ifade etmektedir: [Vâfir]⁷⁴⁴

10 أَيُّجُمُّ بِالْأَدِيبِ أَدِيبِ مِصْرٍ بُكَاءِ الطِّفْلِ أَرْهَمَهُ الْفِطَامُ

10 *Sütten kesilen çocuk gibi ağlamak bu şaire, Mısır şairine yakışır mı?*

"*Almanya İmparatoru İkinci Wilhelm'e*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde de nefy ifade etmektedir: [Kâmil]⁷⁴⁵

8 هَلْ شِدَّتْ فِي بَرْلِينَ غَيْرَ مُعَسِّكِرٍ قَامَتْ عَلَيْهِ مَعَاقِلٌ وَحُصُونُ

8 *Berlin'de kışladan başkasını mı inşa ettin? Orada kışla ve kaleler yükseldi.*

"*Mısır'ın Siyâsî Durumu Şiirinden*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde inkâr ifade etmektedir: [Kâmil]⁷⁴⁶

8 أَمِنَ السِّيَاسَةَ وَالْمُرُوءَةَ أَنَّنَا نَشْقَى بِكُمْ فِي أَرْضِنَا وَنُضَامُ

8 *Kendi topraklarımızda sizin yüzünüzden sıkıntı yaşamamız ve ezilmemiz, siyasete mi, yoksa insanlığa mı sığar?*

⁷⁴² el-Ğazvîni, *el-İdâh*, II, 68-80; el-Meydânî, *el-Belâğ*, I, 269, 270.

⁷⁴³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 351.

⁷⁴⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 368.

⁷⁴⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 398.

⁷⁴⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 419.

"Yüce Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Bayramı" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde tevbih ifade etmektedir: [Tavîl]⁷⁴⁷

22 يُقُولُونَ فِي هَذِي الرُّبُوعِ تَعَصُّبٌ وَأَيُّ مَكَانٍ لَيْسَ فِيهِ تَعَصُّبٌ

22 Bu diyarlarda bir taassup var, diyorlar. Taassubun olmadığı bir yer mi var?

"28 Şubat Açıklaması" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde de tevbih ifade etmektedir: [Recez]⁷⁴⁸

25 حَتَّامٌ وَالْأَمْوَالُ مَشْفُوهَةٌ مَنُحٌ إِلَّا مِصْرَ مَا مَنُحٌ

25 Mallar yağma olmuşken ne zamana kadar verdiğimizi Mısır'dan başkasına vereceğiz.

"Dinşavay Olayı" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde zemm ifade etmektedir: [Hafîf]⁷⁴⁹

11 كَيْفَ يَخْلُو مِنَ الْقَوِيِّ التَّشْعِي مِنْ ضَعِيفٍ أَلْقَى إِلَيْهِ الْقِيَادَا

11 Kendisini teslim eden zayıftan öç almak, güçlüyü nasıl mutlu eder?

"Hanımefendilerin Gösterisi" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde istihza ifade etmektedir: [Meczû'l-Kâmil]⁷⁵⁰

14 فَلْيَهْنَأِ الْجَيْشُ الْفُحُو رُ بِنَصْرِهِ وَبِكِسْرِهِنَّ

14 Zaferi ve onları dağıtması kibirli orduya kutlu olsun!

"Japon Güzeli" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde taaccüb ifade etmektedir: [Remel]⁷⁵¹

30 إِنَّ قَوْمِي اسْتَعَدُّوا وَرَدَ الرَّدَى كَيْفَ تَدْعُونِي أَلَا أَشْرَبَا

30 Kavmim ölüm suyunu içmek istiyor. Sen beni içmemeye nasıl çağırırsın?

⁷⁴⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 333.

⁷⁴⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 410.

⁷⁴⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 335.

⁷⁵⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 402.

⁷⁵¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 323.

"*Dinşavay Olayından Sonra Yazlığından Döndüğünde Lord Cromer'i Karşılama*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde de taaccüp ifade etmektedir: [Meczû'l-Kâmil]⁷⁵²

6 أَنْعَمْتَ مِنَّا أَنْ نُحْسِنَ وَإِنَّمَا هَذَا الَّذِي تَدْعُو إِلَيْهِ وَتَنْدُبُ

6 *Bu, ancak senin çağırdığın ve davet ettiğin şey olduğu hâlde hissettiğimiz için bizi ayıplıyor musun?*

"*Hicrî Yılı Selamlama*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde taaccüp ifade etmektedir: [Kâmil]⁷⁵³

22 مَا لِي أُنُوخَ عَلَى الصَّحَافَةِ جَازِعًا مَاذَا أَلَمَّ بِهَا وَمَاذَا أَخَذْنَا

22 *Bana ne oluyor da, basın üzerine korkuyla ağlıyorum. Ona ne sıkıntı verdi ve onu ne kapladı.*

"*Tarafsızlığın Karşılığı*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde taaccüp ifade etmektedir: [Vâfir]⁷⁵⁴

2 أَخَذْتُمْ كُلَّ مَا تَبْعُونَ مِنَّا فَمَا هَذَا التَّحَكُّمُ فِي الْعِبَادِ

2 *Bizden her istediğinizi aldınız. Kullar üzerindeki bu tahakkümünüz de ne?*

"*Dinşavay Olayı*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde ızhârü'l-ğazab belirtmektedir: [Hafîf]⁷⁵⁵

8 أَحْسِنُوا الْقَتْلَ إِنْ ضَنْبَتْكُمْ بِعَفْوٍ أَقْصَاصًا أَرَدْتُمْ أَمْ كِيَادًا

9 أَحْسِنُوا الْقَتْلَ إِنْ ضَنْبَتْكُمْ بِعَفْوٍ أَنْفُسًا أَصَبْتُمْ أَمْ جَمَادًا

8 *Eğer afta cimri olursanız, öldürmede ihsan edin! Kısas mı istiyorsunuz, yoksa tuzaklar mı?*

9 *Eğer afta cimri olursanız, öldürmede ihsan edin! Canlara mı kastettiniz, yoksa cansızlara mı?*

8. ve 9. beyitteki istifhâmlar mecazî olarak kullanılmaktadır. Soru, kişinin anlatamayacağı kadar büyük olan bir durumda kullanılır. Burada büyük bir gazap vardır.

⁷⁵² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 337.

⁷⁵³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 374.

⁷⁵⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 422.

⁷⁵⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 335.

"Ayasofya" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde tehassur belirtmektedir: [Tavîl]⁷⁵⁶

6 أَيُضِيكَ أَنْ تَعَشَى سَنَابِكَ حَيْلِهِمْ وَرَمَزُمْ
7 وَكَيْفَ يَدُلُّ الْمُسْلِمُونَ وَبَيْنَهُمْ كِتَابَكَ يُنَلَى كُلَّ يَوْمٍ وَيُكْرَمُ

- 6 Çevreni atlarının tırnaklarının kuşatması ve Hatim ile Zemzem'in musibete uğraması seni mutlu mu eder?
7 Aralarında her gün kitabın okunup hürmet gördüğü hâlde Müslümanlar nasıl zelil olurlar?

6. beyitte istifhâm üzüntü ifade etmektedir. 7. beyitte ise üzüntünün sebebi izah edilmektedir. O da Allah'ın kitabı aralarında olmasına rağmen Müslümanların zelil olmasıdır.

"Trablus Savaşı" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde zemm belirtmektedir:⁷⁵⁷

[Remel]⁷⁵⁸

9 بَارَكَ الْمَطْرَانُ فِي أَعْمَالِهِمْ فَسَلُّوهُ بَارَكَ الْقَوْمُ عَلَامَا

- 9 Piskopos yaptıklarını kutsadı. Sorun ona; halkı ne ile kutsadığını.

Aynı kasidenin aşağıdaki beytinde suhriyye belirtmekte, hâl cümlesi de i'tirâziyye olarak gelmekte ve suhriyye amacına hizmet etmektedir: [Remel]⁷⁵⁹

26 مَا هُمْ وَالنَّصْرُ مِنْ عَادَاتِهِمْ لَرْمُوا السَّاحِلَ خَوْفًا وَاعْتِصَامًا

- 26 Ne oldu onlara? Zafer âdetleri olduğu hâlde korkarak ve tutunarak sahilde kaldılar.

"Mısır" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde istifhâm, nefy belirtmekle beraber fahr anlamı da taşımaktadır: [Hafîf]⁷⁶⁰

4 أَيُّ شَيْءٍ فِي الْعَرَبِ قَدْ بَهَرَ النَّاسَ جَمَالًا وَلَمْ يَكُنْ مِنْهُ عِنْدِي

- 4 Batı'daki hangi şey benim yanımda olmayan bir güzellikle insanları büyülemiş?

⁷⁵⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 403.

⁷⁵⁷ Beyitte kullanılan Matran kelimesi ile Vatikan'da bulunan patrik kastedilmektedir. Vatikan'ın İtalya'da olması konuyla ilişki kurmaktadır. İkinci şatırda, başkasının sormasını istemesi tahkir belirtmektedir. Soru edatı te'hîr etmiştir ve zemm belirtmektedir.

⁷⁵⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 380.

⁷⁵⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 382.

⁷⁶⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 403.

Aynı kasidede bulunan aşağıdaki beyit de *fahr* ifade etmektedir: [Hâfif]⁷⁶¹

18 هَلْ رَأَيْتُمْ تِلْكَ النُّعُوشَ اللّٰوَاتِي أَعَجَزَتْ طَوْقَ صَنْعَةِ الْمُتَحَدِّي

18 *Meydan okuyanın sanatının gücünün yetmediği şu işlemleri gördünüz mü?*

"*Yabancıların İmtiyazları*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde *ye's* ifade etmektedir: [Meczû'l-Vâfir]⁷⁶²

2 وَمَا أَرْجُوهُ مِنْ بَلَدٍ بِهِ ضَاقَ الرَّجَاءُ وَي

2 *Ümidin kendisine ve bana kıt geldiği bir ülkeden ne isteyeyim?*

2.1.2.1.4. Nidâ

Nidâ asıl amacı dışında kullanılabilir. ⁷⁶³ Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde yer alan nidâ ifadeleri, farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. "*Hicrî Yılı Selamlama*" isimli kasidede kullanılan nidâ, taḥzîr ifade etmektedir: [Kâmil]⁷⁶⁴

34 هُزُوا مَعَارِبَهَا فَهَابَتْ بِأَسْهُمٍ يَا وَيْلَكُمْ إِنْ لَمْ تَهْزُوا الْمَشْرِقَا

34 *Salladılar Batıları da onların zorluklarından korktular. Eğer Doğu'yu sallamazsanız yazıklar olsun.*

"*Tiyatro*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde tazim ifade etmektedir: [Muctes]⁷⁶⁵

83 فَيَا شَهِيداً رَمْتَهُ عَدْرًا كُرَاتٍ الْأَعَادِي

83 *Ey düşmanların toplarının kendisini aldatarak vurduğu şehit!*

"*Osmanlı Pilotu Fethi Bey'in Karşılanması*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde de tazim ifade etmekte, münadanın marife gelişi bu tazimi artırmaktadır: [Meczû'l-Kâmil]⁷⁶⁶

⁷⁶¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 405.

⁷⁶² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 424.

⁷⁶³ el-Ḳazvîni, *el-İdâh*, III, 91-92.

⁷⁶⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 375.

⁷⁶⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 390.

⁷⁶⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 393.

31 يَا أَيُّهَا الطَّيَّارُ طِرْ فَإِذَا بَلَغْتَ مَدَى الْمَطَّازِ

31 *Ey pilot, uç! Uçacağın yere kadar ulaştığında...*

"Kurtuluş Günü" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde tazim ifade etmektedir:

[Kâmil]⁷⁶⁷

29 يَا صَاحِبَ الْفُطْرَيْنِ غَيْرِ مُدَافِعٍ مَا مِثْلُ سَاحِكَ فِي الْعَلَا مِنْ سَاحِ

29 *Ey iki bölgenin rakipsiz sahibi! Senin alanın gibisi yücelerde yoktur.*

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde tembih ifade etmektedir: [Remel]⁷⁶⁸

27 أَيُّهَا الشَّرْقِيُّ شَمِّرْ لَا تَنْمِ وَأَنْفُضِ الْعَجْزَ فَإِنَّ الْجِدَّ قَامَا

27 *Ey Doğulu! Kolları siva, uyuma, zayıflıktan silkelen. Ciddiyet ayağa kalktı.*

"Kurtuluş Günü" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde akılsız varlıklara nidâ edilmekte, bu da temenni ifade etmektedir: [Kâmil]⁷⁶⁹

11 حَيِّهِ عَنَا يَا أَزَاهِرُ وَأَمَلْنِي أَزْجَاءَهُ بِأَرْبَابِكِ الْفَوَّاحِ

11 *Ey çiçekler, bizim selamımızı iletin ona ve her yanını keskin kokunuzla doldurun!*

2.1.2.2. Gayr-ı Talebî

İnşâi cümle gayr-ı talebî olarak gelebilmektedir.⁷⁷⁰ Bunlar medih, zemm ve kalem gibi başlıklar altında incelenebilir.⁷⁷¹ "Japon Rus Savaşı" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde gayr-ı talebî inşâ türü olan kalem, taaccüp ifade etmektedir: [Seri']⁷⁷²

⁷⁶⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 414.

⁷⁶⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 376.

⁷⁶⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 412.

⁷⁷⁰ Abdulte'âl eş-Şa'idî, *Buğyetu'l-İdâh li-Telhîşi'l-Miftâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 17.b., Mektebetu'l-Âdâb, by., 2005, I, 101.

⁷⁷¹ el-Meydânî, *el-Belâğa*, I, 224-227.

⁷⁷² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 325.

3 بِاللّٰهِ مَا أَفْسَىٰ قُلُوبَ الْأُولَىٰ قَامُوا بِأَمْرِ الْمَلِكِ وَاسْتَأْتَرُوا

3 *Vallahi, sultanlık işini yerine getirip amacına ulaşan kimselerin kalpleri ne katıdır!*

"Kurtuluş Günü" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde nidânın dua anlamında kullanıldığı görülmektedir: [Kâmil]⁷⁷³

3 بِاللّٰهِ كُنْ مُنْمًا وَكُنْ بُشْرَىٰ لَنَا فِي رَدِّ مُعْتَرِبٍ وَفَكَ سَرَاحِ

3 *Allah için, gurbette olanın dönüşü ve tutuklunun serbest kalmasında bize uğur getir, müjde ol!*

Yukarıdaki beyit yeminle başlamaktadır. Beyitte iki arzu, iki emir, iki ihtiyaç zikredilmekte ve ölçülü bir dil kullanılmaktadır.

"Kurtuluş Günü" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde yemin, tekit belirtmekte ve istisna ile desteklenmektedir: [Kâmil]⁷⁷⁴

57 وَاللّٰهُ مَا بَلَغَ الشَّقَاءُ بِنَا الْمَدَىٰ بِسَوَىٰ حِلَافٍ بَيْنَنَا وَتَلَاحِي

57 *Allah'a yemin olsun! Aramızdaki ihtilaf ve düşmanlık dışında bize o denli kötülük ulaşmadı.*

2.1.3. Kaşır

Dilde hapsetmek anlamına gelen kaşır, bir şeye kaşır üslubu kullanarak hususiyet kazandırmak olarak tarif edilir.⁷⁷⁵ Kaşır üslubu farklı şekillerde karşımıza çıkabilir. Bunlar; nefiy ile istisna, hasr edatı, atıf ve takdîm-te'hîr olmak üzere dört şekilde olur.⁷⁷⁶ "Trablus Savaşı" isimli kasidesinde bulunan aşağıdaki beyitte "لَمْ يَفْتَحْ" ifadesi nefiy belirtmekte, "سَوَىٰ" kelimesi ise istisna yapmaktadır: [Remel]⁷⁷⁷

42 عَامَ شَهْرَيْنِ وَمَ يَفْتَحْ سَوَىٰ هُوَّةٍ فِيهَا الْمَلَائِكُ تَرَامَىٰ

42 *İki ay yüzdü ve içine milyonların atıldığı bir çukurdan başkasını fethedemedi.*

⁷⁷³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 411.

⁷⁷⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 417.

⁷⁷⁵ et-Teftâzânî, *Me'ânî*, I, 72.

⁷⁷⁶ el-Kazvîni, *el-İdâh*, III, 21-47; eş-Şa'îdi, *Buğyetu'l-İdâh*, II, 221-226; el-Meydânî, *el-Belâğa*, I, 530-544; Şemsuddîn Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Saîd el-Karamânî, *Tahkîku'l-Fevâidi'l-Ğıyâsiyye*, thk. Ali b. Dehîlillah b. 'Acyân el-'Avfî, 1.b., Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikme, Medine, 1424 h., I, 491.

⁷⁷⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 383.

"Kurtuluş Günü" isimli kasidede bulunan aşağıdaki beyitte aynı üslupla karşı yapılmaktadır: [Kâmil]⁷⁷⁸

67 وَاللَّهِ مَا بَلَغَتْ بَنُو الْعَرَبِ الْمُنَى إِلَّا بِنِّيَاتٍ هُنَاكَ صِحَاحٍ

67 Allah'a yemin olsun! Batı'nın çocukları, arzularına ancak doğru niyetlerle ulaştı.

Hasır edatı olan "إِنَّمَا" ile yapılan karşı için "Dinşavay Olayı" isimli kasidedeki şu beyit dikkat çekmektedir: [Hafif]⁷⁷⁹

4 إِنَّمَا نَحْنُ وَالْحَمَامُ سَوَاءٌ لَمْ نُعَادِرْ أَطْوَأْنَا الْأَجْيَادَا

4 Biz ve güvercinler ancak eşitiz, gerdanlıklarımız boyunlarımızı terk etmez.

"Dinşavay Olayından Sonra Yazlığından Döndüğünde Lord Cromer'i Karşılama" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde aynı üslupla karşı yapılmaktadır: [Meczû'l-Kâmil]⁷⁸⁰

6 أَنْقَمْتُمْ مِنَّا أَنْ نُحْسِنَ وَإِنَّمَا هَذَا الَّذِي تَدْعُونَ إِلَيْهِ وَتَنْدُبُ

6 Bu, ancak senin çağırdığın ve davet ettiğin şey olduğu hâlde hissettiğimiz için bizi ayıplıyor musun?

"28 Şubat Açıklaması" isimli kasidede aynı üslupla karşı yapılmaktadır: [Recez]⁷⁸¹

29 فَالرَّأْيُ كُلُّ الرَّأْيِ أَنْ تُجْمَعُوا فَإِنَّمَا إِجْمَاعُكُمْ أَرْجَحُ

29 En iyi görüş; görüş birliği etmenizdir, icmanız ancak arzu edilen şeydir.

"Osmanlı Pilotu Fethi Bey'in Karşılansması" isimli kasidede atıf harfiyle karşı yapılmaktadır: [Meczû'l-Kâmil]⁷⁸²

53 ذِي مِرَّةٍ تُشْجِيهِ ذَا ثِ النَّفْعِ لَا ذَاتُ الْحِمَارِ

53 Başörtülüler değil, toz çıkaranların kendisini eğlendirdiği güçlü kimseler...

⁷⁷⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 417.

⁷⁷⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 334.

⁷⁸⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 337.

⁷⁸¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 411.

⁷⁸² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 395.

"Osmanlı Anayasası Günü" isimli kasidede takdîmle yapılan kaçır için şu beyit dikkat çekmektedir: [Tavîl]⁷⁸³

2 هَنِيئاً لَهُمْ فَالْكَوْنُ فِي يَوْمِ عِيدِهِمْ مَشَارِقُهُ وَضَاءَةٌ وَمَعَارِئُهُ

2 *Tebrikler olsun onlara ki; kâinatın Doğuları ve Batıları bayramlarında aydınlık.*

Beyitte "فِي يَوْمِ عِيدِهِمْ" ifadesi takdîm etmiştir. Takdîm hasır belirtmektedir.

2.1.4. Zikir ve Hazif

Hazif; sözün manasının bir anlama delâleti olmakla birlikte bir kelimenin düşmesi olarak tarif edilmektedir.⁷⁸⁴ Ebû Hilâl el-‘Askerî (ö. 400/1005) ve Abdulkâhir el-Curcânî (ö. 471/1078) gibi âlimler belki de konunun belagatten ziyade nahiv ilmiyle ilgili olması nedeniyle zikir konusunu ele almamışlardır. Ancak es-Sekkâkî (ö. 626/1229) gibi sonraki dönem âlimleri bu konuya değinmişlerdir.⁷⁸⁵

Bir cümlede hazif olabilmesi için, o cümlelerin bir soru cümlesinin cevap cümlesi olması, çok kullanılması dolayısıyla anlaşılması, ancak harfi cerrinin cümlede kullanılmaya devam etmesi ve fiilin hazfedildiğine cümlede bir delilin varlığı gibi şartlar bulunmaktadır.⁷⁸⁶ Muhatapın bilgisinden dolayı da cevap hazfedilebilir.⁷⁸⁷ Eğer hazfedilen kelime ya da ifade, muhatap tarafından anlaşılmıyorsa bu çeşit hazif, "el-Hazfu'r-Radî'" olarak adlandırılmaktadır.⁷⁸⁸ İlk dönemlerde mecaz-ı mursel gibi sanatların da hazif çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir.⁷⁸⁹

Hazfin zıttı olan zikir de bir edebî sanat olarak değerlendirilmektedir. Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde zikir ve hazif konusunun yer aldığı görülmektedir. Bu konuda "Hicrî Yılı Selamlama" isimli kasidenin aşağıdaki beyti dikkat çekmektedir: [Tavîl]⁷⁹⁰

⁷⁸³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 462.

⁷⁸⁴ el-Hafâcî, *Feşâha*, s. 211.

⁷⁸⁵ el-Merâğî, 'Ulûm, I, 85.

⁷⁸⁶ el-Mueyyed-billah, *et-Tirâz*, II, 164-165.

⁷⁸⁷ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *es-Şinâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu'l-Fađl İbrahim, el-Mektebetu'l-‘Unşûriyye, Beyrut, 1419 h., s. 182.

⁷⁸⁸ el-‘Askerî, *es-Şinâ'ateyn*, s. 188.

⁷⁸⁹ el-‘Askerî, *es-Şinâ'ateyn*, s. 181.

⁷⁹⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 355.

43 مَضَى زَمَنُ التَّنْوِيمِ يَا نَيْلُ وَأَنْقَضَى فَعِي مِصْرَ أَيْقَاطُ عَلَى مِصْرَ تَسَهْرُ

- 43 *Ey Nil! Uyumta zamanı geçti, tükendi. Mısır'da, Mısır için uykusuz kalan uyanıklar var!*

Beyitte "Mısır" ifadesi iki kez geçmektedir. Muhatap kastedilene anlıyor olmasına rağmen bu zikrin, kelimenin ehemmiyeti nedeniyle yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu ehemmiyet sebebiyle "عَلَى مِصْرَ" ifadesi takdîm etmiştir.

"Osmanlı İnkılâbı" isimli kasidenin aşağıdaki beyti dikkat çekmektedir: [Hafîf]⁷⁹¹

4 فَرِحَ الْمُسْلِمُونَ قَبْلَ النَّصَارَى فَيْكَ قَبْلَ الدُّرُوزِ قَبْلَ الْيَهُودِ

- 4 *Sana Hıristiyanlardan önce, Dürzilerden önce, Yahudilerden önce Müslümanlar sevindi.*

"قَبْلَ" kelimesinin, olayın çirkinliğini artırmak için takdîm edilmekle birlikte zikir konusuna da örnek teşkil etmektedir. Düşmanların çokluğu sebebiyle zikir yapıldığı görülmektedir.

Aynı kasidede aşağıdaki beyitte Abdülhamid (ö. 1918) ifadesinin iki kez kullanılması zikirdir: [Hafîf]⁷⁹²

6 أَنْتَ عَبْدُ الْحَمِيدِ وَالْتَّاجُ مَعْشُورٌ دُ وَعَبْدُ الْحَمِيدِ رَهْنٌ الْفِيُودِ

- 6 *Abdülhamid bukağuların rehini olsa da, sen taç takılmış Abdülhamid'sin!*

"Tiyatro" isimli kasidede iki kez "هُنَا" ifadesinin geçişi zikir örneğidir: [Muctes]⁷⁹³

28 هُنَا الَّذِي مَاتَ غَدْرًا هُنَا فَتَى الْفِتْيَانِ

- 28 *Aldatılarak ölen burada! Gençlerin genci burada!*

⁷⁹¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 357.

⁷⁹² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 357.

⁷⁹³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 386.

"Hanımefendilerin Gösterisi" isimli kasidede "النسوان" ifadesinin iki kez geçişi zikirdir: [Meczûu'l-Kâmil]⁷⁹⁴

12 فَتَضَعُ النَّسْوَانُ وَالَّذِي لَيْسَ لَهُنَّ مِنْهُ

12 Kadınlar güçsüz düştüler. Kadınların kuvveti yoktur.

"Mısır'ın Siyâsî Durumu Şiirinden" isimli kasidede "وَدَادُكُمْ" ifadesinin iki kez geçişi zikirdir: [Kâmil]⁷⁹⁵

7 لَمْ يَبْقَ فِيْنَا مَنْ يُؤْمِي نَفْسَهُ بِوَدَادِكُمْ فَوَدَادُكُمْ أَخْلَامٌ

7 Aramızda kendisini sizi sevmeye umutlandıran kalmadı. Sevginiz hayal...

"Hicrî Yılı Selamlama" isimli kasidenin aşağıdaki beyti hazif konusuna örnek teşkil etmektedir: [Kâmil]⁷⁹⁶

12 وَرَمَى عَلَى أَرْضِ الْكِنَانَةِ جِزْمَهُ بِالنَّازِلَاتِ السُّودِ حَتَّى أَزْهَقَا

12 Kara musibetlerle bıktırana kadar cesedini Kinâne toprağına attı.

"أَزْهَقَا" fiili, muteaddî olmasına rağmen mef'ülü zikredilmemiştir. Aslında fiilin mef'ül alması ve "أَزْهَقَهَا" şeklinde olması gerekmektedir. Yapılan bu uygulama "İnzâlu'l-Mute'addî bi Menzileti'l-Lâzım" olarak adlandırılmakta; böylece fiil, mef'ül ile kayıtlı olmayıp genellik ifade edebilmektedir.⁷⁹⁷

"Mısır" isimli kasidenin aşağıdaki beyti mef'ülü bihin düşmesine örnek teşkil etmektedir: [Hafif]⁷⁹⁸

49 نَحْنُ نَجْتَاؤُ مَوْقِفًا تَعْتُرُ الْآرَاءُ فِيهِ وَعَثْرَةُ الرَّأْيِ تُرْدِي

49 Biz, görüşlerin yanıldığı bir konumdan geçiyoruz. Yanlış görüş helake götürür.

⁷⁹⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 401.

⁷⁹⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 419.

⁷⁹⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 373.

⁷⁹⁷ el-Şazvîni, *el-İdâh*, II, 143.

⁷⁹⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 408.

Beyitte geçen "تُرْدِي" fiili, muteaddîdir. Bu fiilin "تُرْدِي دولتنا" veya "تُرْدِينَا" şeklinde kullanılması gerekmektedir. Ancak mef'ûl hazfolmuştur.

2.1.5. İtnâb

İtnâb kelimesi "أطنب" kökünden türemiştir. "أطنب" bir şeyde aşırı olmayı ifade etmektedir.⁷⁹⁹ Uzunluğundan dolayı çadırın ipi "طَنْبٌ" olarak adlandırılmıştır.⁸⁰⁰ İstilahî olarak itnâb bir faideye binaen manadaki lafız ziyadesi olarak tarif edilmektedir.⁸⁰¹ Bir faide olmaksızın lafız ilavesi ise "تطويل" olarak adlandırılmıştır.⁸⁰² Aynı anlamdaki eş anlamlı kelimelerin kullanılmasıyla da itnâb yapılabilmektedir.⁸⁰³ İtnâb tekrar şeklinde gelebilir. Bunda amaç tekit, faslın uzunluğu, kastın anlaşılması, affedilmeyi isteme ve nasihatın kabulünün istenmesi olabilir.⁸⁰⁴

Dil bilginleri, kelamın en üstün olanının en açık olanı, en açık olanının da anlamlı kelimelerle örölmüş olanı olduğunu belirtmişlerdir. İtnâbın zıttı îcâzdır. İtnâb kelamda bir tamamlama olarak görülürken, îcâz ise bir özetleme olarak görülmüştür.⁸⁰⁵ İcâz ilim ehli için, itnâb ise hem ilim ehli hem de avam için uygundur.⁸⁰⁶ Her birinin özel bir yeri olduğu için îcâz yapılacak yerde itnâb, itnâb yapılacak yerde îcâz yapmanın fesâhati zedeleyeceği ifade edilmiştir.⁸⁰⁷ İtnâb bulunan bazı sözler, îcâzdan daha belîğ olabilir.⁸⁰⁸ İcâz, itnâba göre amaç ve arzu bakımından daha kolaydır. Ancak her makama göre bir ifade vardır.⁸⁰⁹ İtnâbın daha etkili olduğuna inanılarak itnâbın tavsiye edildiği görülse de⁸¹⁰ gereksiz yerde itnâb yapılması hoş karşılanmamıştır.⁸¹¹ İtnâbın gayelerinden bazıları; mananın tespiti, kastın açıklanıp tekit edilmesi, yanlış anlaşılmanın giderilmesi ve duyguların harekete

⁷⁹⁹ İbnu'l-Eşîr, *el-Meşelu's-Sâir*, II, 280.

⁸⁰⁰ el-Mueyyed-billah, *et-Tirâz*, II, 123.

⁸⁰¹ İbnu'l-Eşîr, *el-Meşelu's-Sâir*, II, 281; el-Şazvînî, *el-İdâh*, III, 200.

⁸⁰² el-Hafâcî, *Feşâha*, s. 211; İbnu'l-Eşîr, *el-Meşelu's-Sâir*, II, 280; Abdulazim b. el-Vâhid b. Zâfir İbn Ebi'l-İşba', *Tahrîru't-Tahyîr fî Şinâ'ati's-Şi'ri ve'n-Nesr ve Beyânu l'câzi'l-Kur'ân*, thk. Hafnî Muhammed Şeref, Lecnetu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, el-Cumhûriyyetu'l-'Arabîyyetu'l-Muttahide, tsz. s. 490.

⁸⁰³ Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Fezârî el-Şakâşendî, *Şubhu'l-A'sâ' fi Şinâ'ati'l-İnşâ'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz, II, 360.

⁸⁰⁴ el-Hâşimî, *Cevâhir*, I, 202, 203.

⁸⁰⁵ Ebû Osman 'Amr b. Bahr el-Câhîz, *er-Resâilu'l-Edebiyye*, Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1423 h., IV, 152; Ebû Ali el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*, thk. Ğarîdu's-Şeyh, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 1320.

⁸⁰⁶ el-'Askerî, *es-Şinâ'ateyn*, s. 190.

⁸⁰⁶ el-Câhîz, *er-Resâil*, IV, 152.

⁸⁰⁷ el-'Askerî, *es-Şinâ'ateyn*, s. 190; Ahmed Enver Seyyid Ahmed el-Cundî, *el-Me'âriku'l-Edebiyye*, Mektebetu'l-Enclû el-Mışriyye, Kahire, 1983, s. 220.

⁸⁰⁸ el-Mueyyed-billah, *et-Tirâz*, II, 96.

⁸⁰⁹ el-Câhîz, *er-Resâil*, IV, 152.

⁸¹⁰ Ebû Hayyân Ali b. Muhammed b. el-Abbâs et-Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-Zehâir*, thk. Vedat el-Kâdî, Dâru Şâdir, Beyrut, 1988, II, 215; Ebu'l-Abbâs el-Âbî, *Nesru'd-Durr fi'l-Muhâdarât*, thk. Halid Abdulğani el-Mahfûz, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, II, 72.

⁸¹¹ Ebû İshak el-Husri, *Zehru'l-Âdâb ve Semeru'l-Elbâb*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, tsz., I, 156.

geçirilmesidir.⁸¹² Metinlerin ve şiirlerin, herkes tarafından anlaşılabilirlikte kolaylıkta yazılması gerekmektedir.⁸¹³ İtnâbı cümle içinde ve cümleler arasında olan şeklinde ikiye ayırmamız mümkündür.⁸¹⁴ Aşağıda farklı başlıklar altında itnâb metotları incelenecektir.

2.1.5.1. Aynı Mananın Tekrarı

Bu başlık altında aynı manaya gelen kelime veya cümlelerin tekrarı ile meydana gelen itnâb çeşidi incelenecektir. "*Dinşavay Olayı*" isimli kasidede geçen "حَسْرَةٌ بَعْدَ حَسْرَةٍ" ifadesi itnâbtır: [Hafîf]⁸¹⁵

16 لَيْسَ فِيهَا إِلَّا كَلَامٌ وَإِلَّا حَسْرَةٌ بَعْدَ حَسْرَةٍ تَتَهَادَى

16 *Onda sözden ve birbirine söylediği pişmanlığın ardından bir pişmanlıktan başka bir şey yoktur.*

"*Osmanlı İnkılâbı*" isimli kasidede "صَحِيحٌ" ve "حَقٌّ" ifadeleri itnâb oluşturmaktadır: [Hafîf]⁸¹⁶

33 أَصْحِحُّ مَاقِيلَ عَنكَ وَحَقُّ مَا سَمِعْنَا مِنَ الرُّوَاةِ الشُّهُودِ

33 *Senin hakkında söylenenler doğru mu, olayların şahidi olan râvîlerden duyduklarımız gerçek mi?*

"*Prens Hüseyin Kamil Paşa'ya*" isimli kasidede "عَفَا", "أَعْفَى" ve "نَامَ" kelimeleri aynı anlamın tekrarı olduğu için itnâbtır: [Vâfir]⁸¹⁷

2 عَفَا الْمَحْزُونُ وَالشَّاكِي وَأَعْفَى أَخُو الْبُلْوَى وَنَامَ الْمُسْتَهَامُ

2 *Mahzun ve şikâyetçi uyukladı. Musibet içinde olan uyukladı, âşık uyudu.*

⁸¹² el-Hâşimî, *Cevâhir*, I, 202.

⁸¹³ İbnu'l-Eşîr, *el-Meşelu's-Sâir*, II, 279.

⁸¹⁴ İbnu'l-Eşîr, *el-Meşelu's-Sâir*, II, 282-286.

⁸¹⁵ Hafız İbrahim, *Divânu Hâfız*, s. 335.

⁸¹⁶ Hafız İbrahim, *Divânu Hâfız*, s. 360.

⁸¹⁷ Hafız İbrahim, *Divânu Hâfız*, s. 367.

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidede "مَكِينًا" ve "رَاسِيًا" kelimeleri aynı anlama geldiği için itnâb meydana getirmektedir: [Remel]⁸¹⁸

23 فَاتَّقُوا الطَّوْدَ مَكِينًا رَاسِيًا وَاتَّقُوا الطَّوْدَ إِذَا مَا الطَّوْدُ غَامًا

23 *Kuvvetli, sağlam dağdan korkun! Dağ yüzdüğünde dağdan korkun!*

Aynı kasidede "أَنْ يُعْجِزُوا قَادِرَ الْمَوْتِ" ile "أَنْ يَنْتُوا الْحَمَامَا" ifadeleri aynı anlama geldiği için itnâb meydana getirmektedir: [Remel]⁸¹⁹

33 طَلَبُوا مِنْ عِلْمِهِمْ أَنْ يُعْجِزُوا قَادِرَ الْمَوْتِ وَأَنْ يَنْتُوا الْحَمَامَا

33 *Ölüme kadir olanı, bilgileriyle âciz bırakmayı ve ecele engel olmayı istediler.*

"Tiyatro" isimli kasidede "جَلَالًا" ve "وَرَفْعَةً" ifadeleri aynı anlama geldiği için itnâb meydana getirmektedir: [Muctes]⁸²⁰

40 وَيَسْتَرِدُّ جَلَالًا لَهُ وَرَفْعَةً شَانَ

40 *Yüceliğini ve yüce konumu geri alana dek...*

"Hicrî Yılı Selamlama" isimli kasidede aynı anlama gelen "عِشْيَانِ" kelimesi ile "طُرُوقِ" kelimesi itnâb meydana getirmektedir: [Kâmil]⁸²¹

41 الْمَوْتُ فِي عِشْيَانِهِ وَطُرُوقِهِ وَالْمَوْتُ كُلُّ الْمَوْتِ إِلَّا يُطْرَقًا

41 *Ölüm, onun gidiş yerinde ve yollarındadır. Ölüm, ölümün hepsi, yol alınmamasıdır.*

"Osmanlı Anayasası Günü" isimli kasidede "تُعُورُ" ifadesi "مَمَالِكُ" kelimesinden sonra gelmiş, genelden sonra özel zikredilmiştir. "رَكَائِبُ" ve "مَرَائِبُ" kelimeleri de aynı anlama gelmektedir ve beyitte iki itnâb bulunmaktadır: [Tavîl]⁸²²

⁸¹⁸ Hafız İbrahim, *Divânu Hâfiz*, s. 378.

⁸¹⁹ Hafız İbrahim, *Divânu Hâfiz*, s. 379.

⁸²⁰ Hafız İbrahim, *Divânu Hâfiz*, s. 386.

⁸²¹ Hafız İbrahim, *Divânu Hâfiz*, s. 375.

⁸²² Hafız İbrahim, *Divânu Hâfiz*, s. 367.

53 مَمَالِكُهُ مَحْرُوسَةٌ وَتُغَوَّرُهُ رَكَائِبُهُ مَنْصُورَةٌ وَمَرَائِبُهُ

53 Ülkesi de, sınırları da korunmuştur. Atları da, gemileri de muzafferdir.

"Trablus Savaşı" isimli kasidede "هَلَاكًا" ile "الْخَيْرَامَا" ifadeleri aynı anlama geldiği için itnâb meydana getirmektedir: [Remel]⁸²³

16 أَعْلَنُوا الْحَرْبَ وَأَضْمَرْنَا لَهُمْ أَيَّنَمَا حَلُّوا هَلَاكًا وَالْخَيْرَامَا

16 Nereye girerlerse helak ederek ve kökünü kazıyarak savaş ilan ettiler, biz gizledik.

"Osmanlı Pilotu Fethi Bey'in Karşılanması" isimli kasidede "تَلَّهُوْ وَتَعَبْتُ" ifadeleri aynı anlama geldiği için itnâb meydana getirmektedir. Ayrıca bu kelimelerin pilot için seçilişi onun kendinden emin ve maharetli oluşunu göstermektedir: [Meczûu'l-Kâmil]⁸²⁴

4 تَلَّهُوْ وَتَعَبْتُ بِالرِّيَا حِ عَلَى الْمَقَاوِرِ وَالْبِحَارِ

4 Çöller ve denizler üstünde rüzgârlarla eğlendin ve oynadın.

Aynı kasidede "طَعَى" ve "جَارَ" ifadeleri yakın anlama geldiği için itnâb meydana getirmektedir. İtnâb ise azgınlığın ileri gittiğini belirtmektedir: [Meczûu'l-Kâmil]⁸²⁵

25 مَا لِإِنِّ آدَمَ زَادَ فِي عُلُوَائِهِ فَطَعَى وَجَارَ

25 Âdemoğluna ne oldu aşırılıklarını çoğalttı, azdı ve zulmetti?

Aynı kasidede "تَبَصَّرَ وَاسْتَنَّازَ" ifadeleri aynı anlama geldiği için itnâb meydana getirmektedir: [Meczûu'l-Kâmil]⁸²⁶

42 فِيهَا الْكُنُوزُ الْخَافِلَا ث لِمَنْ تَبَصَّرَ وَاسْتَنَّازَ

42 Gören ve anlayanlar için dolu hazineler ondadır.

⁸²³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 371.

⁸²⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 390.

⁸²⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 392.

⁸²⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 394.

"28 Şubat Açıklaması" isimli kasidede "تَجَلُّو" ve "تَنْزُحُ" ifadeleri aynı anlama geldiği için itnâb meydana getirmektedir: [Recez]⁸²⁷

4 وَالشَّمْسُ لَا تُشْرِقُ وَضَاءَةً   بَجَلُّو هُمُومَ الصَّدْرِ أَوْ تَنْزُحُ

4 Güneşin ışık saçarak doğmadığını, gönlün tasesını silmediğini, gidermediğini (görüyorum).

"Kurtuluş Günü" isimli kasidede aşağıdaki beyitte itnâb bulunmaktadır: [Kâmil]⁸²⁸

10 اللَّهُ أَتَيْتُهُ لَنَا فِي لُوحِهِ   أَبَدَ الْأَيْدِ فَمَا لَهُ مِنْ مَاجِي

10 Allah Levh'inde onu bize yazdı, yoktur onu ebediyen silecek.

Beyitte ilk şatırdaki cümle ile ikinci şatırda bulunan "فَمَا لَهُ مِنْ مَاجِي" cümlesi itnâb oluşturmaktadır. Cümlelerin haberi oluşu da sübut ifadesini artırmaktadır.

"Mısır'ın Siyâsî Durumu Şiirinden" isimli kasidede aşağıdaki beyitte itnâb mevcuttur: [Kâmil]⁸²⁹

1 قَدْ مَرَّ عَامٌ يَا سَعَادُ وَعَامٌ   وَائْتِ الْكِنَانَةَ فِي حِمَاهُ يُضَامُ

1 Ey Suad! Mısırlı, korusunda ezilmekte iken, bir yıl ve bir yıl daha geçti.

"عَامٌ" kelimesinin iki kez gelişi iki yıla denk gelmektedir ve tekrarı itnâbtır. Bu itnâb, zulüm altındaki kişi için zamanın da böyle yavaş geçtiğini belirtmek için kullanılmış olabilir.

"Dinşavay Olayından Sonra Yazlığından Döndüğünde Lord Cromer'i Karşılama" isimli kasidede şu beyit dikkat çekmektedir: [Meczû'l-Kâmil]⁸³⁰

2 أَهْلًا بِسَاكِنِكَ الْكَرِيمِ   وَمَرْحَبًا   بَعْدَ   التَّجِيَّةِ   إِنِّي   أَتَعْتَبُ

2 Şerefli sakinine selam olsun, merhaba! Selamdan sonra ben ayıplamaktayım.

⁸²⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 409.

⁸²⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 412.

⁸²⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 419.

⁸³⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 336.

Aynı kasidenin aşağıdaki beytinde "وَمَرْحَبًا بَعْدَ التَّجِيَّةِ" ifadeleri itnâb meydana getirmektedir: [Meczûu'l-Kâmil]⁸³¹

15 حَسِبُوا النَّفُوسَ مِنَ الْحَمَامِ بَدِيلَةً فَتَسَابَعُوا فِي صَيْدِهِنَّ وَصَوَّوْا

15 *Canları güvercine bedel gördüler, onları avlamada yarıştılar ve vurdular.*

"Osmanlı İnkılâbı" isimli kasidede "جَلَّ مَنْ لَهُ الْمُلْكُ" ile sonrasında gelen cümle arasında itnâb vardır: [Hafif]⁸³²

25 قُلْ لَهُ جَلَّ مَنْ لَهُ الْمُلْكُ لَا مُدَّ لِعَبْرِ الْمُهَيَّبِينَ الْمَعْبُودِ

25 *Söyle ona: "Mülk elinde olan yücedir, kendisine ibadet edilen egemenden başkası için saltanat yoktur."*

"Hicrî Yılı Selamlama" isimli kasidede "فَدَاوَهَا مِمَّا بِهَا" cümlesiyle ardından gelen cümle itnâb teşkil etmektedir: [Kâmil]⁸³³

3 قَدْ كَانَ جَرَّاحَ النَّفُوسِ فَدَاوَهَا مِمَّا بِهَا وَكُنِ الطَّبِيبَ مُوقِّفًا

3 *O, canları yaraladı, sende onlarda olanı tedavi et, başarılı bir doktor ol!*

"Hanımefendilerin Gösterisi" isimli kasidede aşağıdaki beyitlerde aynı manaya gelen kelimelerin tekrarı dolayısıyla itnâb bulunmaktadır: [Meczûu'l-Kâmil]⁸³⁴

8 وَإِذَا الْمَدْفَعُ وَالْبِنَا دِقُّ وَالصَّوَارِمُ وَالْأَسِنَّةُ

9 وَالْحَيْئُ وَالْفَرَسَانُ قَدْ صَرَبَتْ نَطَاقًا حَوْلَهُنَّ

8 *Toplar, tüfekler, keskin kılıçlar ve süngüler,*

9 *Atlar, süvariler etraflarını çevirdiler.*

⁸³¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 338.

⁸³² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 359.

⁸³³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 372.

⁸³⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 401.

"Tiyatro" isimli kasidede aynı anlamı taşıyan cümleler arasında itnâb bulunmaktadır. İtnâb, arzunun çokluğunu belirtmektedir: [Muctes]⁸³⁵

52 لَعَلَّ فِيهِمْ نَصِيرًا لَعَلَّ فِيهِمْ مُعِينًا

52 *Belki içlerinde bir yardımcı vardır, belki içlerinde bir destekçi vardır.*

2.1.5.2. Genelden Sonra Özeli Zikredilmesi

Genel bir mana ifade eden kelimenin ardından aynı türden daha özel mana ifade eden başka bir kelime zikredilmesi şeklinde de itnâb yapılabilmektedir.⁸³⁶ "Lord Cromer'a Veda" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde bu şekilde itnâb yapılmıştır: [Tavîl]⁸³⁷

14 تَشَعَّبَتْ الْأَرْزَاءُ فِيكَ فَقَائِلٌ أَفَادَ الْعَيْ أَهْلَ الْبِلَادِ وَأَشْعَدًا

14 *Hakkında görüşler farklı; biri dedi ki: "Ülke halkına zenginlik verdi ve mutlu etti."*

Beyitte genel olarak görüşlerden bahsedildiği hâlde özel olarak görüşlerin biri zikredilmektedir. Bu da genelden sonra özeli zikredilmesi yoluyla itnâb yapılışına örnektir. "Dinşavay Olayından Sonra Yazlığında Döndüğünde Lord Cromer'i Karşılama" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde, iki ölüm genel olarak anılmasının ardından ayrı ayrı zikredilmektedir: [Meczû'l-Kâmil]⁸³⁸

21 مَوْتَانِ هَذَا عَاجِلٌ مُتَتَمِّرٌ يَرْتُو وَهَذَا آجِلٌ يَتَرَقَّبُ

21 *İki ölüm; bu bakan beklenen aceleci ve bu gözetleyen vadeli.*

"Osmanlı İnkılâbı" isimli kasidede genel anlamda "مَا صَنَعْتَ" ifadesinin ardından gelen "حَطِّ الْحَدِيدِ" ifadesi, genelden sonra özeli zikredilmesi şeklinde yapılan itnâba örnek teşkil etmektedir: [Haff]⁸³⁹

⁸³⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 387.

⁸³⁶ el-Şazvînî, *el-İdâh*, III, 200; el-Hâşimî, *Cevâhir*, I, 202.

⁸³⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 342.

⁸³⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 338.

⁸³⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 357.

9 حَاوَلُوا طَمْسَ مَا صَنَعْتَ وَوَدُّوا لَوْ يُطِيقُونَ طَمْسَ حَطِّ الْحَدِيدِ

- 9 *Yaptığını silmeye çalıştılar ve istediler ki, keşke demiryolunu silebilseler.*

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kaside "الشَّرْقَ" ifadesinden sonra gelen "بُفْعَةً" ifadesi, genelden sonra özelin zikredilmesi şeklinde yapılan itnâba örnektir: [Remel]⁸⁴⁰

8 يَكْلَأُ الشَّرْقَ وَيَرْعَى بُفْعَةً رَفَعَ اللَّهُ بِهَا الْبَيْتَ الْحَرَامَا

- 8 *Doğu'yu korur, Allah'ın, Beyt-i Haram'ı kendisinde yükselttiği bölgeyi gözetir.*

"Trablus Savaşı" isimli kasidede "عُدَّةً" şeklinde genel bir anlam ifade eden kelimenin ardından özel anlamı olan diğer kelimeler gelerek itnâb yapılmıştır: [Remel]⁸⁴¹

21 أَنْتَ أَهْدَيْتَ إِلَيْنَا عُدَّةً وَلِبَاساً وَشَرَاباً وَطَعَاماً

- 21 *Sen bize bir teçhizat, bir elbise, bir içecek ve bir yiyecek hediye ettin.*

"Mısır" isimli kasidede "سَادُوا" fiilinde bulunan zamirin ardından gelen "كُهُولٍ" ve "مُرْدٍ" ifadesi itnâb oluşturmaktadır: [Hafif]⁸⁴²

7 وَرَجَالِي لَوْ أَنْصَفْتُهُمْ لَسَادُوا مِنْ كُهُولٍ مِلءِ الْعُيُونِ وَمُرْدٍ

- 7 *Ve -eğer haklarını verirlerse- göz dolduran yetişkinler ve delikanlılardan oluşan erkeklerim efendi olacak.*

"Mısır'ın Siyâsî Durumu Şiirinden" isimli kasidede "صَبُّوا" fiilinde bulunan zamir, ardından gelen yarısı ve yarısı ifadeleri itnâb yapmaktadır: [Kâmil]⁸⁴³

2 صَبُّوا الْبَلَاءَ عَلَى الْعِبَادِ فَنَصَفْتُهُمْ يَجِي الْبِلَادَ وَنَصَفْتُهُمْ حَكَّاماً

- 2 *Döktüler belayı kulların üzerine ve yarısı yöneticiler olduğu hâlde yarısı ülkeden para topladılar.*

⁸⁴⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 377.

⁸⁴¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 381.

⁸⁴² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 404.

⁸⁴³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 419.

"Hicrî Yılı Selamlama" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde itnâb bulunmaktadır:
[Tavîl]⁸⁴⁴

6 يُمَاشِيهِ جَبْرِيلٌ وَتَسْعَى وَرَاءَهُ مَلَائِكَةٌ تَرْعَى حُطَاهُ وَتَحْفِرُ

6 *Cibril onunla yürüyor ve Melekler adımlarını gözeterek ve arayarak arkasından koşuyor.*

Beyitte "جَبْرِيلٌ" kelimesinin ardından gelen "مَلَائِكَةٌ" kelimesi özelden sonra genelin zikredilmesine; "تَرْعَى" ve "تَحْفِرُ" kelimeleri ise aynı manadaki kelimelerin gelişine örnektir ve her ikisi de itnâbtır.

2.1.5.3. Müphemden Sonra Açıklama

İtnâb, manası kapalı olan bir kelimenin ardından, kapalılığı giderip açıklama getiren bir ifadenin kullanılması şeklinde gerçekleşebilir.⁸⁴⁵ Bir şeyin müphem olarak zikredildikten sonra açıklanması, başlangıçta açıkça ifade edilmesinden daha çok etkileyicidir.⁸⁴⁶ "Osmanlı İnkılâbı" isimli kasidede "بَاب" kelimesinin iki kez gelişi, ilkinde müphem oluşu, ikincisinde açıklama yapılışı itnâbtır: [Hafîf]⁸⁴⁷

32 يُعْجِزُ الْوَهْمَ عَنِ تَلْمُسِ ذَاكَ أَلْ بَابِ بَابِ الْخُلَيْفَةِ الْمُنْكَودِ

32 *Bu kapıya, Halife'nin kapalı kapısına dokunmaktan hayaller (bile) âciz kalır.*

"Hicrî Yılı Selamlama" isimli kasidede 7. beyitte müphem gelen ifade 8. beyitte açıklanmaktadır: [Kâmil]⁸⁴⁸

7 لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ مَا يُحْيِيهِ لَنَا لَسَأَلْتُ رَبِّي ضَارِعًا أَنْ يُمَحِّقًا

8 أَوْلَى الْأَعَاجِمِ مِنْهُ مَذْكُورَةٌ وَأَعَادَ لِلْأَتْرَاكِ ذَاكَ الرُّوْنَقَا

7 *Eğer bilseydim bizden gizlediğini, tazarru ile Rabbimden helak edilmesini isterdim.*

8 *Yabancılara anılır bir minnet (anayasa) verdi. Türklere de bu güzelliği geri getirdi.*

⁸⁴⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 351.

⁸⁴⁵ el-Ğazvîni, *el-İdâh*, III, 196; el-Hâşimî, *Cevâhir*, I, 202.

⁸⁴⁶ et-Teftâzânî, *Me'ânî*, I, 538.

⁸⁴⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 360.

⁸⁴⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 372.

"Tiyatro" isimli kasidede "لَمْ يُتَبَّأُوا" demek yerine "لَمْ يُطِيفُوا تَبَاتًا" kelimesi getirilip itnâb yapılmıştır: [Muctes]⁸⁴⁹

32 وَمَ يُطِيفُوا تَبَاتًا فِي أَوْجِهِ الْفُرْسَانِ

32 Süvarilerle yüz yüze duramadılar.

2.1.5.4. İ'tirâzî Cümle

İ'tirâzî cümle; cümle içinde veya iki bileşik cümle arasında iraptan mahalli olmayan ve ihtirâs dışında tenzih, tazim, dua, korkutma gibi sebeplerle kullanılan cümleyle verilen isimdir.⁸⁵⁰ Cümlenin bir ögesi olarak kabul edilmediği için iraptan mahalli yoktur.⁸⁵¹

"Yüce Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Bayramı" isimli kasidede "الْخَفِضُوا" ifadesi i'tirâzî cümledir ve itnâb meydana getirmektedir. İtnâbın amacı saygıdır: [Tavîl]⁸⁵²

15 هُنَا فَالْخَفِضُوا الْأَبْصَارَ عَرْشِ مُحَمَّدٍ هُنَا الْفَاتِحِ الْغَارِي الْكَمِي الْمُدْرَبِ

15 İndirin bakışlarınızı, Muhammed'in tahtı burada. Belaları def eden, cesur, gazi Fatih burada...

"Mısır'ın İhtilalden Şikâyetleri" isimli kasidede "وَالْخَفِضُ وَارِفٌ" ifadesi i'tirâzî cümledir ve itnâb meydana getirmektedir: [Tavîl]⁸⁵³

8 فَإِنَّ كَثِيرَ الْمَالِ وَالْخَفِضُ وَارِفٌ قَلِيلٌ إِذَا حَلَ الْعَلَاءُ وَخَيْمًا

8 Pahalılık gelip kapladığında, indirim bolluğu olduğu hâlde, çok para, az sayılır.

"Hicrî Yılı Selamlama" isimli kasidede "لَا شَكَّ" ifadesi i'tirâzî cümledir ve itnâb meydana getirmektedir: [Tavîl]⁸⁵⁴

⁸⁴⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 386.

⁸⁵⁰ el-Ğazvîni, *el-İdâh*, III, 214-215; el-Hâşimî, *Cevâhir*, I, 203-204.

⁸⁵¹ et-Teftâzânî, *Me'ânî*, I, 549; Taceddin Uzun vd, *Anlatımlı Arapça*, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya, 2014, ss. 453-455.

⁸⁵² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 332.

⁸⁵³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 340.

⁸⁵⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 356.

62 لَقَدْ ظَفَرَ الْأَثْرَاكَ عَدْلًا بِسُؤْلِهِمْ وَنَحْنُ لَنَا عَلَى الْأَثَارِ لَا شَكَّ نَظْفُرُ

62 *Türkler arzularıyla adaleti kazanmıştır ve biz de onların izlerini takip ederek şüphe yok ki kazanacağız.*

"Osmanlı İnkılâbı" isimli kasidede "وَالْكَمَالُ مُحَالٌ" ifadesi i'tirâzî cümledir ve itnâb meydana getirmektedir: [Hafif]⁸⁵⁵

8 لَكَ فِي الدَّهْرِ وَالْكَمَالُ مُحَالٌ صَفَحَاتٌ مَا بَيْنَ بَيْضٍ وَسُودٍ

8 *Senin, zamanda –mükemmellik mümkün değildir- beyazlar, siyahlar arasında sayfaların vardır.*

"İngiliz'e" isimli kasidede "إِنْ أَرَدْتُمْ" ifadesi i'tirâzî cümledir ve itnâb meydana getirmektedir. İtnâb emir fiillerin taşıdığı tehdit anlamını pekiştirmektedir: [Hafif]⁸⁵⁶

2 وَامْلَأُوا الْبَحْرَ إِنْ أَرَدْتُمْ سَفِينًا وَامْلَأُوا الْجَوَّ إِنْ أَرَدْتُمْ مَجْمُومًا

2 *İsterseniz denizi, gemiyle doldurun! İsterseniz havayı, savaş uçaklarıyla doldurun!*

2.1.5.5. Tezyîl

"Zeyl" kelimesi, yürürken elbisenin yerde sürünüp arkada kalan kısmına verilen isimdir.⁸⁵⁷ Rüzgârın etkisiyle yerden kalkan ve rüzgârın ardından gelen toza da mecazen aynı anlam verilmiştir.⁸⁵⁸ İstilahî olarak tezyîl, bir cümleyi, manasını içeren başka bir cümlenin, tekit etmek amacıyla takip etmesidir⁸⁵⁹ ve itnâb çeşitlerindedir.

"Dinşavay Olayından Sonra Yazılığundan Döndüğünde Lord Cromer'i Karşılama" isimli kasidede ikinci şatır tezyîldir: [Meczu'l-Kâmil]⁸⁶⁰

⁸⁵⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 357.

⁸⁵⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 422.

⁸⁵⁷ el-Ezherî, *Tehzîb*, XV, 12; Ebû Naşr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabîyye*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987, IV, 1702; Ebu'l-Faql Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3.b., Dâru Şâdir, Beyrut, 1414 h. XI, 261.

⁸⁵⁸ Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemaşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 323.

⁸⁵⁹ et-Teftâzânî, *Me'ânî*, I, 544; el-Şazvînî, *el-İdâh*, III, 205-208; Şemsuddin Ahmed b. Süleyman İbn Kemal Bâşâ, *Telvinu'l-Hıttâb li'bni Kemâl Bâşâ Dirâse ve Tahkîk*, thk. ez-Zehrânî, Abdulhâlık b. Musa'id, el-Câmi'atu'l-İslâmiyye bi'l-Medineti'l-Munevvera, Medine, 1421 h., s. 324; el-Hâşimî, *Cevâhir*, I, 204.

⁸⁶⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 339.

30 فَاجْعَلْ شِعَارَكَ رَحْمَةً وَمَوَدَّةً إِنَّ الْقُلُوبَ مَعَ الْمَوَدَّةِ تُكْسَبُ

30 Şiarını rahmet ve sevgi yap, çünkü kalpler sevgiyle kazanılır.

"Hicrî Yılı Selamlama" isimli kasidede ikinci şatırda bulunan cümle tezyîldir:

[Tavîl]⁸⁶¹

10 مَضَى غَيْرَ مَذْمُومٍ فَإِنْ يَذْكُرُوا لَهُ هَنَاتٍ فَطَبَعِ الدَّهْرِ يَصْنُفُو وَيَكْدُرُ

10 Yerilmeden geçti. Eğer onun için felaketleri anarlarsa, hayatın tabiatı berraklaşır ve bulanır.

"Hicrî Yılı Selamlama" isimli kasidede kaşır bulunan cümle tezyîldir: [Kâmil]⁸⁶²

43 أَوْ فَاحْلُقُوهَا قَادِرِينَ فَإِنَّمَا فُرْصُ الْحَيَاةِ خَلِيقَةٌ أَنْ تُخْلَقَا

43 Ya da onları yaratın kadir olarak! Hayatın fırsatları ancak yaratılmaya layıktır.

"Mısır" isimli kasidede ikinci şatırda bulunan cümle tezyîldir: [Hafîf]⁸⁶³

40 وَارْتَفَعُوا دَوْلَتِي عَلَى الْعِلْمِ وَالْأَخْلِ لَاقِ فَالْعِلْمُ وَحْدَهُ لَيْسَ يُجْدِي

40 İlim ve ahlak üzere devletimi yüceltin! Çünkü ilim tek başına fayda vermez.

Aynı kasidenin aşağıdaki beytinin ikinci şatırında bulunan cümle tezyîldir:

[Hafîf]⁸⁶⁴

48 وَاصْفَحُوا عَنْ هَنَاتٍ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ رَبُّ هَافٍ هَفَا عَلَى غَيْرِ عَمْدٍ

48 Sizden olanların eksiklerini görmezden gelin! Nice yanılanlar bilmeden yanılır.

"Mısır'ın Siyâsî Durumu Şiirinden" isimli kasidede aşağıdaki beytin ikinci şatır tezyîl meydana getirmektedir: [Kâmil]⁸⁶⁵

⁸⁶¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 352.

⁸⁶² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 376.

⁸⁶³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 407.

⁸⁶⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 407.

⁸⁶⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 420.

14 أَحَافُ عَلَيْكُمْ عَثْرَةً بَعْدَ نَهْضَةٍ فَلَيْسَ لِمُلْكِ الظَّالِمِينَ دَوَامٌ

- 14 *Kalkındıktan sonra tökezlemenizden endişe ediyorum, zira zalimlerin saltanatı daimî değildir*

"Osmanlı Anayasası Günü" isimli kasidede aşağıdaki beytin ikinci şatırı tezyîl meydana getirmektedir: [Tavîl]⁸⁶⁶

40 يُنَادِيهِ صَوْتُ الْحَقِّ دُوقَ مَا أَدَقَّتْهُمْ فَكُلُّ امْرِئٍ رَهْنٌ بِمَا هُوَ كَاسِبُهُ

- 40 *Hakkın sesi ona sesleniyor: "Onlara tattırduğunu sen de tat! Herkes yaptıklarına karşı rehinidir."*

"Tiyatro" isimli kasidede aşağıdaki beytin ikinci şatırı tezyîl meydana getirmektedir: [Muctes]⁸⁶⁷

50 لَا تَقْتُلُوا الدَّهْرَ حَقْدًا فَالْمُلْكُ لِلدَّيَّانِ

- 50 *Kızgınlıkla Dünyayı mahvetmeyin! Saltanat ed-Deyyân'ındır.*

Yukarıdaki örneklerde önceki cümlenin anlamını pekiştirme amacıyla gelen tezyîllerin mesel ifade ettiği görülmektedir. Türkçede atasözü olarak ifade edilen meseller, toplumlarda uzun tecrübeler sonucunda halka mal olmuş öğüt verici sözlerdir. Tezyîllerin meselleri içermesi, uzunca anlatılacak manayı dinleyiciye kısa yoldan vermesi yönüyle öne çıkmaktadır. Ayrıca aktarılan mananın halk tarafından daha kolay kabul edilmesine zemin hazırlamaktadır. Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde kullandığı tezyîllerse Mısır veya Arap toplumuna ait olmaktan öte tüm milletler tarafından kabul edilmiş, insanlığa mal olmuş ifadeleri içermektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında Hafız İbrahim'in tezyîl konusunda başarılı olduğu söylenebilir.

2.1.5.6 İhtirâs

İhtirâs; cümlede kastedilen mananın dışında, meydana gelebilecek bir yanlış anlamayı gidermek için kullanılan ifadeye verilen isimdir.⁸⁶⁸ Yani cümleyi, yanlış anlamayı giderecek bir sözle tamamlamaktır.⁸⁶⁹ Tekmil diye de isimlendirilen ihtirâs,

⁸⁶⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 366.

⁸⁶⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 387.

⁸⁶⁸ et-Teftâzânî, *Me'ânî*, I, 547; el-Ğazvînî, *el-İdâh*, III, 208-212; el-Hâşimî, *Cevâhir*, I, 205.

⁸⁶⁹ Dereli, *el-Bâûniyye*, s. 140.

cümle ortasında veya sonunda gelebilmektedir.⁸⁷⁰ İhtirâs, maksadın açık ve net bir şekilde ifade edilmesi ve herhangi bir anlam kargaşasına ve yanlış anlaşılmaya mahal bırakmaması açısından önemli bir sanattır.⁸⁷¹ "Japon Güzeli" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde ihtirâs bulunmaktadır: [Remel]⁸⁷²

8 تَعَشَّقُ الْأَلْقَابَ فِي غَيْرِ الْعُلَا وَتُقَدِّدِي بِالنَّفُوسِ الرَّبَّيَا

8 Değersiz ünvalara meftun olup, makamlara canlar feda eden,

Beyitte ifade edilen lakapları sevme, vatana hizmet amacıyla olduğunda doğru kabul edilebilir. Bu şekilde bir itiraz gelmemesi ve yanlış anlamamanın önlenmesi için beyitte "فِي غَيْرِ الْعُلَا" ifadesi açıklayıcı bir mahiyette gelmiş ve ihtirâs oluşturmuştur.

"Yüksek Delegeye" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde de ihtirâs bulunmaktadır. [Vâfir]⁸⁷³

8 ضَرَبْتُمْ حَوْلَ قَادَتِنَا نَطَاقًا مِنْ النَّيِّرَانِ يُعْمِي الدَّارِعِينَا

8 Yöneticilerimizin çevresine, zırhlılarımızı yoran, ateşten bir kuşak ördünüz.

Kuşak anlamına gelen "نَطَاقًا" kelimesi iyi anlamda da kullanılabilir. Ancak ardından gelen "مِنْ النَّيِّرَانِ" ifadesi bu kuşağın şer maksadıyla kullanıldığını göstermektedir. Böylece meydana gelebilecek bir yanlış anlaşılmanın önüne geçilmektedir.

"Dinşavay Olayından Sonra Yazlığından Döndüğünde Lord Cromer'i Karşılama" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde yine bir ihtirâs örneği bulunmaktadır. [Meczû'l-Kâmil]⁸⁷⁴

20 يَتَحَاسِدُونَ عَلَى الْمَمَاتِ وَكَأْسُهُ بَيْنَ الشِّقَاوِ وَطَعْمُهُ لَا يَعْدُبُ

20 Tadı hoş olmadığı hâlde kâsesi dudaklardayken ölümü kıskanırlar.

Beyitte kullanılan ifadelerin güzel bir hâli betimlediği düşünülebilir. Çünkü "kıskanmak" ve "yudumlamak" ifadeleri güzel anlamları çağrıştırmakta ve sanki yaşananlar övülmektedir. Ancak "طَعْمُهُ لَا يَعْدُبُ" ifadesi yanlış anlaşılmayı gidermek için gelmiş ve

⁸⁷⁰ et-Teftâzânî, *Me'ânî*, I, 547; el-Şazvînî, *el-İdâh*, III, 208-212; el-Hâşimî, *Cevâhir*, I, 205.

⁸⁷¹ Dereli, *el-Bâûniyye*, s. 140.

⁸⁷² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 321.

⁸⁷³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 421.

⁸⁷⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 338.

yudumlanan şeyin tadının hoş olmadığını yani isteksizce yapıldığını belirterek ihtirâs meydana getirmektedir.

Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde itnâb sanatını kullandığı görülmektedir. Ancak itnâbın, İngilizlerin açıkça eleştirildiği hatta onlara meydan okunduğu şiirlerden ziyade, sevinç veya hüznü içeren şiirlerde daha yaygın olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu durum dinleyiciyi etkileyecek şekilde sözü nazımlı söyleme sanatı olan şiirin tabiatı gereğidir. Hafız İbrahim itnâb ile hislerini dinleyiciyle paylaşmakta, onun da kendisi gibi hissetmesi için sözü uzatmaktadır. Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde itnâb sanatının şiirin muhtevasına hizmet ettiği görülmekte ve şairin bu sanatta başarılı olduğu değerlendirilmektedir.

2.1.6. Takdîm ve Te'hîr

Veze ve kafiyeyle mukayyet olması dolayısıyla şiirde, gayr-ı munşarîf kelimenin tenvin alması, hazif, takdîm-te'hîr, açıklanması gereken yerde gizleme gibi işlemler yanlış olarak kabul edilmemiştir.⁸⁷⁵ Takdîm-te'hîr hemen hemen tüm şiirlerde görülen bir husustur.⁸⁷⁶ Takdîm-te'hîr, hasr veya vurgu için yapıldığı gibi kafiye amacıyla da yapılabilmektedir.⁸⁷⁷

"Yüce Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Bayramı" isimli kasidede "في الأَرْضِ" ifadesi takdîm etmiştir. Ayrıca "لَا تَعْفُو" fiili sonrasındaki fiile göre daha kötü bir anlamı olmasına rağmen takdîm etmiştir: [Tavîl]⁸⁷⁸

2 لَقَدْ مَكَنَ الرَّحْمَنُ فِي الْأَرْضِ دَوْلَةً لِعُثْمَانَ لَا تَعْفُو وَلَا تَشْتَعَبُ

2 *er-Rahmân (olan Allah) yeryüzünde, Osman'a yok olmayan ve parçalanmayan bir devlet verdi.*

⁸⁷⁵ İbn 'Abdî Rabbih, el-İkd, IV, 267.

⁸⁷⁶ İbn Raşîk el-Şayravânî, *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihî*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, 5.b., Dâru'l-Cil, Beyrut, 1981, I, 261.

⁸⁷⁷ Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Simtu'l-Âli fî Şerhi Emâli'l-Kâlî*, thk. Abdulazîz el-Meymenî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut tsz., I, 927.

⁸⁷⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 331.

"*Sir Gorst'u Karşılama*" isimli kasidede önemi dolayısıyla "لِغَيْرِ إِلَهَها" ifadesi takdîm etmiştir. Takdîm tahsis belirtmektedir: [Vâfir]⁸⁷⁹

54 وَأَنَّ نُفُوسَ هَذَا الْخَلْقِ تَأْتِي لِغَيْرِ إِلَهَها ذُلُّ السُّجُودِ

54 *Bu halkın nefisleri İlah'ından başkasına secde için eğilmeye kesinlikle karşı gelir.*

"*Osmanlı İnkılâbı*" isimli kasidede "خَالِدٌ" kelimesi, dikkat çekmek amacıyla takdîm etmiştir: [Hafîf]⁸⁸⁰

7 خَالِدٌ أَنْتَ رَعْمَ أَنْفِ اللَّيَالِي فِي كِبَارِ الرِّجَالِ أَهْلِ الْخُلُودِ

7 *Zamanın zorlamalarına karşı sen, ebediyet halkı olan büyük adamlar arasında kalıcısın.*

Aynı kasidede "عِنْدَ اللَّهِ" ifadesi önemi dolayısıyla takdîm etmiştir: [Hafîf]⁸⁸¹

10 ذَاكَ عِنْدَ الْحَمِيدِ دُخْرُكَ عِنْدَ أَلَمِهِ بَاقٍ إِنْ ضَاعَ عِنْدَ الْعَبِيدِ

10 *Ey Abdülhamid! İşte hazinen, kulların arasında yok olsa da, Allah katında bakidir.*

"*Osmanlı Anayasası Günü*" isimli kasidede "ظِلِّ الْهَيْلَالِ" ifadesi takdîm etmiştir: [Tavîl]⁸⁸²

4 تَخَالَفَ فِي ظِلِّ الْهَيْلَالِ إِمَامُهُ وَحَاخَامُهُ بَعْدَ الْخِلَافِ وَرَاهِبُهُ

4 *Anlaşmazlıktan sonra imamı, hahamı ve rahibi hilalin gölgesinde anlaştı.*

"*Osmanlı Filosunu Selamlama*" isimli kasidede "فِي الْبَحْرِ وَالْبَرِّ لَنَا" ifadesi takdîm etmiştir. Takdîm ile meydana gelen vurgu kasidenin konusuyla uyumludur: [Remel]⁸⁸³

40 أَنْ أَرَى فِي الْبَحْرِ وَالْبَرِّ لَنَا فِي الْوَعَى أَنْدَادَ طُوجُو وَأَيَّامَا

40 *Savaşta, bizim için Togo ve Oyama'nun benzerlerini, denizde ve karada görmeyi...*

⁸⁷⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 350.

⁸⁸⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 357.

⁸⁸¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 358.

⁸⁸² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 362.

⁸⁸³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 379.

"Trablus Savaşı" isimli kasidede "كُلِّ مَنْ يَسْكُنُ فِي الشَّرْقِ" ifadesi Doğu'nun ve Doğu'da oturanların azameti dolayısıyla takdîm etmiştir: [Remel]⁸⁸⁴

2 وَأَحْمَلِي أَيُّهَا الشَّمْسُ إِلَى كُلِّ مَنْ يَسْكُنُ فِي الشَّرْقِ السَّلَامَا

2 Ey güneş, Doğu'da oturan herkese selam gönder!

"Tiyatro" isimli kasidede "عَدْرًا" kelimesi önemine binaen takdîm etmiştir. Takdîm İtalyanların zemmedildiği kasidenin konusu ile uygunluk arz etmektedir: [Muctes]⁸⁸⁵

83 فَيَا شَهِيداً رَمْتَهُ عَدْرًا كُرَاتُ الْأَعَادِي

83 Ey düşmanların toplarının kendisini aldatarak vurduğu şehit!

"Osmanlı Pilotu Fethi Bey'in Karşılansısı" isimli kasidede "فيك" ifadesi önemine binaen takdîm etmiştir. Takdîm kasidenin konusuyla uyumludur. [Meczûu'l-Kâmil]⁸⁸⁶

2 الْبَيْتِ وَالْبُسْفُورِ فِي كَ بَجَادَبَا ذَيْلِ الْفَخَّازِ

2 Nil de Boğaziçi de sende övünç süsünü çekiştiriyor.

"28 Şubat Açıklaması" isimli kasidenin aşağıdaki beyitlerinde de takdîm vardır: [Recez]⁸⁸⁷

24 حَتَّامٌ وَالصَّبْرُ لَهُ عَايَةٌ لِعَيْرِنَا مِنْ بِنْرِنَا مَنُحُ

25 حَتَّامٌ وَالْأَمْوَالُ مَشْفُوهَةٌ مَنُحُ إِلَّا مِصْرَ مَا مَنُحُ

26 حَتَّامٌ يُمِضِي أَمْرَنَا غَيْرِنَا وَذَاكَ بِالْأَحْرَارِ لَا يَمْلُحُ

24 Ne zamana kadar -sabrın da bir sınırı var- bizden başkası için kuyumuzdan su çıkaracağız?

25 Mallar yağma olmuşken ne zamana kadar verdiğimizizi Mısır'dan başkasına vereceğiz.

26 Ne zamana kadar işimizi başkaları yönetecek? Özgür olanlara bu yakışmıyor.

24. beyitte "لِعَيْرِنَا مِنْ بِنْرِنَا", 25. beyitte "إِلَّا مِصْرَ", 26. beyitte "أَمْرَنَا" ve "بِالْأَحْرَارِ" ifadeleri takdîm etmiştir. Tüm takdîmlerin meydana getirdiği vurgunun, kasidenin konusu ve şairin gayesiyle uyumlu olduğu görülmektedir.

⁸⁸⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 380.

⁸⁸⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 390.

⁸⁸⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 390.

⁸⁸⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 410.

"Kurtuluş Günü" isimli kasidede "بِعَرْشِكَ" ifadesi öneminden dolayı takdîm etmiştir: [Kâmil]⁸⁸⁸

31 ذَكَرْتُ بِعَرْشِكَ مِصْرُ يَوْمَ وَلِيَّتُهُ عَرْشَ الْمُعِزِّ بِهَا وَعَرْشَ صَلَاحِ

31 *Tahta çıktığın gün Mısır, kendisindeki Mu'îz'in tahtını ve Selâhaddîn'in tahtını hatırladı.*

Şiiri, günlük dil ya da nesirden ayıran en önemli özellik nazımlı olmasıdır. İfadede nazım sağlanabilmesi için takdîm ve te'hîrler neredeyse zorunlu hâle gelmektedir. Önemli olan bu sanatın bir muhtevaya uygun bir şekilde uygulanabilmesidir. Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde takdîm ve te'hîrlerin muhtevaya uygun ve bir sebebe dayalı olarak yapıldığı görülmektedir. Bu da onun takdîm te'hîr üslubunu kullanmada başarılı olduğunu göstermektedir.

2.2. Anlatım Yöntemleri

Şiir dilinde dikkat çeken özelliklerden birisi de, kelimelerin sözlük anlamları ötesinde musikî ahengi ve süslü bir çerçeve içerisinde kullanılmasıdır. Şiirin temel taşı olan kelimeler şiir dışındaki metinlerden farklı bir çağrışım gücüne sahiptir. Şiirsel kelimeler gizemli, geniş anlam yelpazesine ulaşmış yapı taşlarıdır. Bunun yanı sıra şiir dili, bir anlamı daha güçlü ifade etme imkânı sağlamaktadır. Yine kelimeler şiirde temel anlamdan ziyade daha çok yan anlamlara işaret etmektedir.⁸⁸⁹

Edebî sanatlar, şiirsel ifadenin zenginliğini sağlayan temel öğelerdendir.⁸⁹⁰ Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde duygu ve düşüncelerini anlatma yönteminin bedî' ve beyân sanatlarından yararlanma şeklinde temayüz ettiği görülmektedir. Hafız İbrahim'in siyâsî şiirleri bu iki başlık altında incelenecektir.

⁸⁸⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 414.

⁸⁸⁹ Gürkan, *Şiir ve Dil*, s. 113.

⁸⁹⁰ Gürkan, *Şiir ve Dil*, s. 113.

2.2.1. Bedî‘ Sanatlarından Yararlanma

Bedî‘, kelime manası olarak benzersiz olarak yaratan anlamına gelmektedir. Terim olarak; duruma uygun olarak söylenen söze güzellik katan, onun biçim ve özelliklerini açıklayan ilim olarak tarif edilmiştir.⁸⁹¹

Bedî‘ ilmi başlangıçta Arap edip ve yazarları tarafından tabî‘ olarak uygulanan bir ilimdi. Onlar, bedî‘ ilmini uyguluyorlar ancak ıstılahını ve kurallarını bilmiyorlardı. İstılahları belirlemede öncülük eden kişi, Abbâsî dönemi şairlerinden Müslim b. el-Velîd (ö. 208/823) olmuştur. Sonra el-Câhız (ö. 255/869) bu ıstılahları "*el-Beyân ve't-Tebyîn*" isimli kitabında genişletmiştir. Daha sonra bedî‘ ilmi müstakil bir ilim olarak "*Kitâbu'l-Bedî‘*" yazarı Halife İbnu'l-Mu‘tez (ö. 296/908) döneminde ortaya çıkmıştır. İbnu'l-Mu‘tez bu ilmin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Onun çağdaşı olan Kudâme b. Cafer, "*Naḫdu's-Şi'r*" isimli kitabında bedî‘ ilmini daha da genişletmiş ve yeni ıstılahlar koymuştur. Ebû Hilâl el-‘Askeri, "*eş-Şinâ‘ateyn*" ve "*eş-Şi'r ve'n-Nesr*" isimli kitaplarında bedî‘ ilmine özel bir bab açmış ve bedî‘ ilmine dair konuları genişletmiştir. Hicrî V. asırda İbn Raşîk el-Ḳayravânî (ö. 457/1066), "*el-'Umde*" isimli kitabında bedî‘ ilmine dair ıstılahları artırmıştır. Aynı dönemde Abdulkahir el-Curcânî "*Delâilu'l-İ‘câz*" ve "*Esrâru'l-Belâğa*" isimli kitaplarıyla me‘ânî ilminin kurucusu olmuştur.⁸⁹² Daha kalıcı olması için, devlet yazışmalarında seci, cinâs ve diğer bedî‘ sanatlarının kullanılması tavsiye edilmiştir.⁸⁹³

Kelamı güzelleştiren bedî‘ sanatları "*lafzî güzelleştiriciler*" ve "*mânevî güzelleştiriciler*" olmak üzere ikiye ayrılır.⁸⁹⁴

2.2.1.1. Lafzî Güzelleştiriciler

İfadeyi güzelleştiren sanatın, kelimenin manasıyla ilgili olduğu sanat türleri lafzî güzelleştiriciler başlığı altında ele alınmıştır. Lafzî güzelleştiricinin mânevî

⁸⁹¹ el-Merâğî, *‘Ulûm*, 318; ‘Avnî, *el-Minhâc*, I, 162; Nusrettin Bolelli, *Belâgat (Beyân-Meânî-Bedî‘ İlimleri) Arap Edebiyatı*, 10.b., İFAV, İstanbul, 2016, s. 405.

⁸⁹² İbn Hicce el-Hamevî, *Hızane*, I, 6-7; el-Merâğî, *‘Ulûm*, 318; ‘Avnî, *el-Minhâc*, I, 161.

⁸⁹³ İbnu'l-Eşîr, *el-Meşelu's-Sâir*, I, 18;

⁸⁹⁴ el-Merâğî, *‘Ulûm*, 319; ‘Avnî, *el-Minhâc*, I, 163; Muhammed Ahmed Ḳâsım ve Muhyiddîn Dîb, *‘Ulûmu'l-Belâğa el-Bedî‘ ve'l-Beyân ve'l-Me‘ânî*, 1.b., el-Muessesetu'l-Ḥadîse li'l-Kitâb, Trablus, 2003, ss. 50-51.

güzelleştiriciden farkı kelimelerin murâdifleriyle değiştirildiğinde güzelliğinin kaybolmasıdır.⁸⁹⁵ Cinâs, iktibas, tazmîn, seci gibi sanatlar bu başlık altında incelenir.

2.2.1.1.1. Cinâs

Cinâs, bir nesir cümlesi veya bir şiir beytinde bir kelimenin başka bir kelimeyle harflerinin aynı anlamlarının farklı olmasıdır.⁸⁹⁶ Cinâsın, tam olarak adlandırılabilmesi için iki kelimenin harflerinin çeşidi, sayısı, heyeti ve tertibi bakımından uyumlu olmaları gerekir.⁸⁹⁷

Cinâs, ta'kîd oluşturması bakımından eleştirilmiştir.⁸⁹⁸ Bu yüzden kelimelerin ta'kîd oluşturmaması, ya da hoş olmayan kelimelerden seçilmemesi şart koşulmuştur.⁸⁹⁹ el-Curcânî, kelimenin iki manasının da hoş olmasını, aralarındaki mana farkının ise uzak olmasını şart koşturmuşur.⁹⁰⁰ Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde bulunan cinâslar, cinâs-1 tam ve cinâs-1 gayr-1 tam olmak üzere iki başlık altında ele alınacaktır.

2.2.1.1.1.1. Cinâs-1 Tam

Abbâsî döneminde kullanımı yaygınlık kazanan cinâs-1 tam;⁹⁰¹ iki kelimenin lafız bakımından aynı, mana bakımından farklı olmasıdır. Bu çeşit cinâs, diğerine göre daha üstün bir sanat sayılır.⁹⁰² İlk duyulduğunda tekrar zannedilse de, mananın farklı olmasıyla ifadeye sürpriz bir güzellik katar.⁹⁰³ "Merakeş Sultanı Efendim Abdülaziz'e" isimli kasidede cinâs-1 tam örneği mevcuttur: [Basît]⁹⁰⁴

3 فَأَخَذَ عَلَى التَّحْتِ أَنْ يَسْرِيَ الْحَرَابُ لَهُ فَتَحْتُ سُلْطَانَةَ أَعْدَى مِنَ الْجَرَبِ

3 Tahta harabın gelmesinden kork! Sultane'nin⁹⁰⁵ tahtı, uyuzdan daha bulaşıcıdır.

⁸⁹⁵ el-Merâgî, 'Ulûm, 319.

⁸⁹⁶ Abdullah İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî' fi'l-Bedî'*, 1.b., Dâru'l-Cîl, 1990, s. 108; el-Kazvîni, *el-İdâh*, III, 232; el-Hâşimî, *Cevâhir*, I, 325; el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 485.

⁸⁹⁷ eş-Şa'îdî, *Buğyetu'l-İdâh*, IV, 640; es-Subkî, 'Arûs, s. 283.

⁸⁹⁸ İbn Hicce el-Hamevî, *Hızane*, I, 54; Dayf, *el-Fenn*, s. 402.

⁸⁹⁹ el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 485.

⁹⁰⁰ Abdulkâhir el-Curcânî, *Esrârü'l-Belâğa*, thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, Abdülaziz Şeref, 1.b., Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1991, s. 25.

⁹⁰¹ Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhilî*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, tsz., s. 230.

⁹⁰² İbn Hicce el-Hamevî, *Hızane*, I, 74, 157.

⁹⁰³ el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 485.

⁹⁰⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 320.

⁹⁰⁵ Sultane: O dönemde Mısır'da meşhur santçıdır. Mısır'dan Merakeş'e gönderilen heyet arasında yer almaktadır. Bkz: Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 320.

Beyitte iki kez kullanılan "النَّحْتِ" kelimesinin iki farklı anlamı vardır. İlk "النَّحْتِ" kelimesi sultanların oturduğu taht anlamında iken, ikinci "النَّحْتِ" kelimesi müzisyen ve sanatçının sanatlarını icra etmek için oturdukları sahne benzeri yüksekçe yere verilen isimdir.

"Osmanlı Anayasası Günü" isimli kasidede cinâs-ı tam mevcuttur: [Tavîl]⁹⁰⁶

48 فَفِي الْعَرَبِ عِيدٌ يَنْظُمُ الْعَرَبُ حُسْنَهُ فَتَهْتَرُ مِنْ وَقَعِ السُّرُورِ جَوَائِبُهُ
49 وَفِي الشَّرْقِ عِيدٌ لَمْ يَرَ الشَّرْقُ مِثْلَهُ تَدْفُقُ فِي دَارِ السَّلَامِ مَوَاكِبُهُ

48 *Bati'da, Batı'nın güzelliğini düzenlediği bir bayram vardır. Sevincin meydana gelişinden harekete geçer her yanı.*

49 *Doğu'da ise Doğu'nun benzerini görmediği selam yurdunda (İstanbul'da) kervanların koştuğu bir bayram vardır.*

İki beyitte iki kez kullanılan "الْعَرَبُ" ve "الشَّرْقُ" kelimeleri farklı anlamlardadır. İlk kullanımlarında yön anlamında iken; ikinci kullanımlarında ise mecaz yoluyla orada oturanlar kastedilmiştir.

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidede cinâs örneği bulunmaktadır.

[Remel]⁹⁰⁷

9 وَتُعُورًا هِيَ أَبْهَى مَنظَرًا مِنْ نُعُورِ الْغَيْدِ يُبْدِينَ ابْتِسَامًا

9 *Ve tebessümünü gösterdiğinde güzellerin ağızlarından daha güzel olan sınırları...*

Beyitte kullanılan ilk "نُعُور" ifadesi sınır anlamına gelirken, ikinci "نُعُور" kelimesi ağız anlamındadır. Farklı manalara gelen iki kelime arasında tam cinâs bulunmaktadır.

"Trablus Savaşı" isimli kasidede cinâs tam örnekleri mevcuttur: [Remel]⁹⁰⁸

25 لَسْتُ أَدْرِي بِتِّ تَرْعَى أُمَّةً مِنْ بَنِي التَّلِيَانِ أَمْ تَرْعَى سَوَامَا

26 مَا لَهُمْ وَالتَّصْرُ مِنْ عَادَاتِهِمْ لَزِمُوا السَّاحِلَ حَوْفًا وَاعْتِصَامَا

27 أَفَلْتُوا مِنْ نَارِ فَيُزُوفَ إِلَى نَارِ حَرْبٍ لَمْ تَكُنْ أَدْنَى ضِرَامَا

⁹⁰⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 366.

⁹⁰⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 377.

⁹⁰⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 382.

- 25 *Bilmiyorum, İtalyanlardan bir milleti mi yönetiyorsun, yoksa hayvanları mı güdüyorsun?*
- 26 *Ne oldu onlara? Zafer âdetleri olduğu hâlde korkarak ve tutunarak sahilde kaldılar.*
- 27 *Veziüv'ün ateşinden kaçıp yanması daha az olmayan bir savaşın ateşine daldılar.*

25. beyitte "تَرْغَى" kelimesi iki kez kullanılmıştır. İlki yönetmek anlamında iken ikincisi, gütmek anlamına gelmektedir. 27. beyitte iki kez kullanılan "نَار" kelimesi ilk kullanımında lav anlamındayken, ikinci kullanımında kurşun veya bomba anlamındadır.

"İngiliz'e" isimli kasidede cinâs-ı tam mevcuttur: [Hafîf]⁹⁰⁹

8 فَشَهَدْنَا ظُلْمًا يُقَالُ لَهُ الْعَدْوُ لُ وَوُدًّا يَسْقِي الْحَمِيمَ الْحَمِيمًا

- 8 *Kendisine adalet denilen bir zulme ve dosta kaynar su içiren bir sevgiye şahit olduk.*

Beyitte kullanılan ilk "الْحَمِيم" kelimesi dost anlamına gelirken, ikincisi sıcak su anlamındadır.

2.2.1.1.1.2. Cinâs-ı Gayr-ı Tam

Cinâs, iki kelimenin harflerinin çeşidi, sayısı, heyeti ve tertibi bakımından uyumlu olması şeklinde tarif edilmişti. Cinâs-ı gayr-ı tam ise; iki kelimenin arasında, ifade edilen dört şarttan birinin eksik olması hâlidir.⁹¹⁰ Dört şartın her birinde meydana gelen eksiklik farklı adla anılmıştır.⁹¹¹ "Lord Cromer'a Veda" isimli kasidede cinâs-ı gayr-ı tam örneği mevcuttur: [Tavîl]⁹¹²

39 وَمَا الشَّرَكَاتُ السُّودُ فِي كُلِّ بَلَدَةٍ سَوَى شَرِكٍ يُلْقَى بِهِ مَنْ تَصَيَّدَا

- 39 *Kara şirketler, tüm beldede ancak avcının kurduğu bir tuzak için var.*

Beyitte kullanılan "الشَّرَكَاتُ" ile "شَرِكٍ" ifadeleri arasında cinâs-ı gayr-ı tam mevcuttur.

⁹⁰⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 423.

⁹¹⁰ 'Avnî, *el-Minhâc*, I, 182.

⁹¹¹ el-Mueyyed-billah, *et-Ṭirâz*, III, 138; 'Avnî, *el-Minhâc*, I, 183; el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 492.

⁹¹² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 344.

"*Sir Gorst'u Karşılama*" isimli kasidede cinâs-1 gayr-1 tam örneği mevcuttur: [Vâfir]⁹¹³

61 إِذَا مَا نَاحَ فِي أُسْوَانَ بَاكِ سَمِعْتَ أَنِينَ شَاكِ فِي رَشِيدِ

61 *Usvan'da bir ağlayan feryat ettiğinde, şikâyet edenin inlemesini Reşit'te duyarsın.*

Beyitte kullanılan "بَاكِ" kelimesi ile "شَاكِ" kelimesi arasında cinâs-1 gayr-1 tam mevcuttur.

"*Trablus Savaşı*" isimli kasidede kullanılan "تَعَالَى" ile "تَعَامَى" kelimeleri arasında cinâs-1 gayr-1 tam örneği mevcuttur: [Remel]⁹¹⁴

33 تِلْكَ عُثْبَى كُلِّ جَبَّارٍ طَعَى أَوْ تَعَالَى أَوْ عَنِ الْحَقِّ تَعَامَى

33 *Bu her azgın zorbanın veya kibirlenen, hakkı bilmezden gelenin sonudur.*

"*Mısır*" isimli kasidede cinâs-1 gayr-1 tam örneği mevcuttur: [Hafif]⁹¹⁵

52 وَيَظُنُّ الْعَوِيَّ أَنْ لَا نِظَامَ وَيَقُولُ الْقَوِيَّ قَدْ جَدَّ جَدِّي

52 *Sapık, düzen olmadığını sanır. Güçlü ise der ki: "Ciddiyetle çalışma vaktim geldi."*

Beyitte kullanılan "الْقَوِيَّ" ile "الْعَوِيَّ" kelimeleri arasında cinâs-1 gayr-1 tam mevcuttur.

"*Mısır'ın Siyâsî Durumu Şiirinden*" isimli kasidede kullanılan "جَنَى" ile "جَبَى" kelimeleri arasında cinâs-1 gayr-1 tam örneği mevcuttur: [Kâmil]⁹¹⁶

3 أَشْكُو إِلَى قَصْرِ الدُّبَارَةِ مَا جَنَى صِدْقِي الْوَزِيرُ وَمَا جَبَى عَلَّامُ

3 *Bakan Sıtkı'nın işlediği cinayetleri ve Allâm'ın topladıklarını Dubâra Sarayı'na şikâyet ediyorum.*

⁹¹³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 350.

⁹¹⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 382.

⁹¹⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 408.

⁹¹⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 419.

Cinâs sanatı eş veya benzer seslerden oluşan kelimelerin aynı ifade içerisinde bulunmasıyla meydana geldiği için, varlığı ifadeye bir güzellik katmakla birlikte, iyi kullanılmadığı takdirde ifadede ta'kîd oluşturabilmektedir. Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde cinâsın var olduğu ve ifadede güzellik katacak şekilde kurallara uygun olarak kullanıldığı görülmektedir. Onun cinâs sanatını kullanma konusunda başarılı olduğu değerlendirilmektedir.

2.2.1.1.2. İktibas

İktibas, Kur'ân-ı Kerîm veya hadis-i şerif metninden yapılan alıntılardır.⁹¹⁷ İktibas yapılan âyetin lafzında kısmî değişikliklerle artırma veya azaltmalar, takdîm ve te'hîrler caizdir.⁹¹⁸ İktibas; makbûl, mubâh ve merdûd şeklinde üç kısma ayrılmıştır. Hutbe, vaaz, anlaşma ve peygamberi (sav) medihte makbûl; gazel ve mektup türlerinde mubâh, kişinin kendisini Allah'ın (cc) yerine koyduğu veya alay içeren ifadelerde ise merdûttur.⁹¹⁹ Bu konuda iktibas yapılan konunun edebe aykırı olup olmadığına bakılmasının yeterli olduğunu belirtenler de mevcuttur.⁹²⁰ İktibasın, bir edibin kültürünün olgunluğunu ve üslubunun gücünü gösterdiği ifade edilmiştir.⁹²¹ Arap edebiyatında iktibasa önem verilmiş,⁹²² Eyyûbîler döneminde iktibas sanatının kullanımı yaygınlık kazanmıştır.⁹²³

"*Dinşavay Olayından Sonra Yazlığından Döndüğünde Lord Cromer'i Karşılama*" isimli kasidede iktibas mevcuttur: [Meczûu'l-Kâmil]⁹²⁴

6 أَنْقَمْتُ مِنَّا أَنْ نُحْسِنَ وَإِنَّمَا هَذَا الَّذِي تَدْعُو إِلَيْهِ وَتَنْدُبُ

6 *Bu, ancak senin çağırdığın ve davet ettiğin şey olduğu hâlde hissettiğimiz için bizi ayıplıyor musun?*

⁹¹⁷ İbn Hicce el-Ĥamevî, *Hızane*, II, 455-471; Nûruddîn el-Hasen b. Mesud b. Muhammed el-Yûsî, *Zehru'l-Ekem fi'l-Emsâli ve'l-Hikem*, thk. Muhammed Hacı, Muhammed el-Eĥdar, Dâru's-Sekafe, el-Mağrib, 1981, II, 26; el-Hâşimî, *Cevâhir*, I, 338; eş-Şa'îdî, *Buğyetu'l-İdâh*, IV, 688.; 'Avnî, *el-Minhâc*, ss. 169, 170; es-Subkî, *Arûs*, II, 332; Kâsım ve Dîb, *'Ulûmu'l-Belâğa*, s. 127; el-Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ*, I, 237.

⁹¹⁸ İbn Hicce el-Ĥamevî, *Hızane*, II, 456; es-Subkî, *Arûs*, II, 334; Kâsım ve Dîb, *'Ulûmu'l-Belâğa*, s. 127.

⁹¹⁹ İbn Hicce el-Ĥamevî, *Hızane*, II, 455; el-Merâġî, *'Ulûm*, 1993, s. 374; Kâsım ve Dîb, *'Ulûmu'l-Belâğa*, ss. 130-131.

⁹²⁰ el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 536;

⁹²¹ el-Bâĥerzî, Ebu'l-Hasen, *Dumyetu'l-Ĥaşr ve Ustratu Ehli'l-'Asr*, 1.b., Dâru'l-Cil, Beyrut, 1414 h., III, 1624; el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 536.

⁹²² el-Ĥusrî, *Zehru'l-Âdâb*, IV, 1106.

⁹²³ Dayf, *el-Fenn*, s. 471.

⁹²⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Ĥâfiz*, s. 337.

Şairin, Bürûc Sûresi'nin 8. âyetinden⁹²⁵ etkilendiği görülmektedir. İktibas, Bürûc Sûresi'nde anlatılan hadisede nasıl başka bir suçları olmadığı hâlde yalnızca Allah'a (cc) iman ettiklerinden dolayı insanlar öldürülüyorsa, Dinşavay hadisesinde öldürülen insanların da suçunun olmadığı, başta Cromer olmak üzere idam kararının sorumlularının da zulüm yaptıkları anlamına gelmektedir.

"*Sir Gorst'u Karşılama*" isimli kasidede iktibas mevcuttur: [Vâfir]⁹²⁶

5 وَحَلِي عَقْدَةً مِنْ أَصْعَرِيهِ يَلِينُ لِهَتَافِهِ قَاسِي الْحَدِيدِ

5 İki küçüklerinden (kalp ve dilinden) düğümü çöz ki haykırışına demirin katılığı yumuşasın.

Tâ-hâ Sûresi 25-28. âyetler⁹²⁷ arasında Musa'nın (as), firavuna gönderildiğinde güzel konuşmayı dilediği için yaptığı duadan iktibas yapılmıştır. Musa (as) nasıl zalim biriyle konuşmadan önce bu âyetlerde geçen duayı etmişse, şairin de kasidede zalim bir kişiden bahsedeceğini yaptığı benzer duayla telmih etmektedir.

"*Osmanlı İnkılâbı*" isimli kasidede iktibas mevcuttur: [Hafif]⁹²⁸

23 كَلَّمَا نَلْتُ عَايَةً لَمْ تَنَلْهَا هِمَّةُ الدَّهْرِ قُلْتَ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ

23 Zamanın gayretinin ulaşmadığı bir hedefe ulaştığında; "Daha yok mu?" dedin.

Şair, Kâf Sûresi'nin 30. âyetinden⁹²⁹ etkilenmiştir. Âyette anlatıldığı şekilde nasıl cehennem doymak bilmiyor ve hırsla daha fazla insanı yakmak istiyorsa, kasidede kendisine hitap edilen Napolyon'un (ö. 1821) da aynı hırsla savaştığı ve elde ettiği zaferlerle tatmin olmadığı telmih edilmektedir.

⁹²⁵ İlgili âyet şöyledir:

[وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ]

"Onlar mü'minlere ancak; mutlak güç sahibi ve övülmeye lâyık Allah'a iman ettikleri için kızıyorlardı." Bürûc 85/8.

⁹²⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 345.

⁹²⁷ İlgili âyet şöyledir:

[قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي]

"Mûsâ dedi ki: 'Rabbim! Gönlüme ferahlık ver, işimi bana kolaylaştır, dilimdeki tutukluğu çöz ki sözümü anlansınlar.'" Tâ-Hâ, 20/25-28.

⁹²⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 359.

⁹²⁹ İlgili âyet şöyledir:

[يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَنَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ]

"O gün Cehenneme "Doldun mu?" deriz. O da, "Daha var mı?" der." Kâf, 50/30.

"Osmanlı Anayasası Günü" isimli kasidede iktibas mevcuttur: [Tavîl]⁹³⁰

40 يُنَادِيهِ صَوْتُ الْحَقِّ دُوق مَا أَدَقَّتْهُمْ فَكُلُّ امْرِئٍ رَهْنٌ بِمَا هُوَ كَاسِبُهُ

40 *Hakkın sesi ona sesleniyor: "Onlara tattırduğunu sen de tat! Herkes yaptıklarına karşı rehinidir."*

Kasidede Tûr Sûresi'nin 21. âyeti⁹³¹ ile Müddessir Sûresi'nin 38. âyetinden iktibas yapıldığı görülmektedir.

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidede de iktibas mevcuttur: [Remel]⁹³²

13 بِجَوَارِ مُنْشَاتٍ كَالدُّمَى أَيْنَمَا سَارَتْ صَبَا الْبَحْرِ وَهَامَا

13 *Ziynetler gibi büyük gemilerle... Nereye gitseler deniz özler ve âşık olur.*

Beyitte Rahmân Sûresi 24. âyetten⁹³³ iktibas vardır. Böylece kasidede anlatılan gemiler, Kur'ân'da anlatılan gemilere benzetilerek övülmektedir.

"Tiyatro" isimli kasidede Yûsuf Sûresi'nin 10. âyetinden iktibas yapıldığı görülmektedir: [Muctes]⁹³⁴

58 فَحَقِّقُوا مِنْ أَدَاةٍ إِنَّ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ

58 *Eğer bir şey yapacaksınız, sıkıntısını giderin.*

⁹³⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 366

⁹³¹ İlgili âyetler şöyledir:

[وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ]
"İman eden ve nesilleri de iman konusunda kendilerinin yoluna uyanlar var ya, biz onların nesillerini kendilerine kattık. Bununla beraber onların amellerinden hiçbir şey eksiltmeyiz. Herkes kazandığı karşılığında rehindir." Tûr, 52/21;

[كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ]

"Herkes kazandığına karşılık bir rehindir." Müddessir, 74/38.

⁹³² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 377.

⁹³³ İlgili âyet şöyledir:

[وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ]

"Denizde akıp giden dağlar gibi yüksek gemiler de O'nundur." Rahmân, 55/24.

⁹³⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 388.

"Mısır" isimli kasidede Rûm Sûresi 43. âyetten⁹³⁵ iktibas mevcuttur: [Hafîf]⁹³⁶

10 فَاِذَا صَيَّبْنَا الْقَضَاءِ جَلَاهَا كُنَّ كَالْمَوْتِ مَا لَهُ مِنْ مَرَدٍّ

10 *Kaza ve kaderin cilacısı onu parlattığında, engel olunamayan ölüm gibi olurlar.*

Hafız İbrahim hadislerden de iktibas yapmıştır. "Osmanlı Anayasası Günü" isimli kasidede iktibas mevcuttur. Beyitte geçen "أَعْرَ مُحَجَّلٍ" ifadesi hadis-i şeriften⁹³⁷ iktibas edilmiştir: [Tavîl]⁹³⁸

46 فَدَيْنَاكَ مِنْ شَهْرٍ أَعْرَ مُحَجَّلٍ أَوَائِلُهُ مَيْمُونَةٌ وَعَوَائِبُهُ

46 *Başlangıçları ve sonları bereketli olan bembeyaz (şerefli) bir ay (olduğun) için sana feda olalım.*

"Tiyatro" isimli kasidede geçen komşuya "لَمْ نُؤَدِّ" ifadesi hadis-i şeriften⁹³⁹ iktibas edilmiştir: [Muctes]⁹⁴⁰

73 لَمْ نُؤَدِّ فِي الدَّهْرِ جَارًا وَمَ نُحَاتِنُ خَدِينَا

73 *Zaman içerisinde hiçbir komşuyu üzmedik, hiçbir dostu aldatmadık.*

⁹³⁵ İlgili âyet şöyledir:

[فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَدِيمِ مَنْ قَبْلُ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يُصَدِّعُونَ]

"Allah tarafından, geri çevrilmesi olmayan bir gün gelmeden önce yüzünü dosdoğru dine çevir. O gün insanlar bölük bölük ayrılacaklardır." Rûm, 30/43.

⁹³⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 404.

⁹³⁷ İlgili Hadisi Şerif şöyledir:

" مَا مِنْ أُمَّتِي مِنْ أَحَدٍ إِلَّا أَنَا أَعْرِفُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ " قَالُوا: وَكَيْفَ تَعْرِفُهُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ فِي كَثْرَةِ الْخَلَائِقِ؟ قَالَ: " أَرَأَيْتَ لَوْ دَخَلْتَ صَبْرَةَ فَبِهَا خَيْلٌ دَهْمٌ نُهُمٌ، وَفِيهَا فَرَسٌ أَعْرٌ مُحَجَّلٌ، أَمَا كُنْتَ تَعْرِفُهُ مِنْهَا؟ " قَالَ: بَلَى، قَالَ: " فَإِنَّ أُمَّتِي يَوْمَئِذٍ غُرٌّ مِنَ السُّجُودِ، مُحَجَّلُونَ مِنَ الْوُضُوءِ. "

Abdullah b. Busr'den, Allah Rasulü (sav) şöyle buyurdu: "Ümmetinden kimse yoktur ki kıyamet gününde onu tanımayayım." Dediler ki: "Ya Rasulallah pek çok insanların arasında onları nasıl tanıyacaksın?" Buyurdu ki: "Şâyet hiç alacası olmayan at sürüsüne girsen, içinde arasında alnı ak ve ayakları sekili bir at olsa, diğerleri arasında tanımaz mısın?" Dedi ki: "Evet, bilir." Buyurdu ki: "Ümmetimin secdeden dolayı alınları ak, abdestten dolayı el ve ayakları parlak olacaktır." Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 189.

⁹³⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 366.

⁹³⁹ İlgili Hadis-i Şerif şöyledir:

" مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا يُؤْذِ جَارَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ صَنِيفَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ. "

"Kim Allah ve Rasulü'ne iman ediyorsa komşusuna eziyet etmesin, kim Allah ve Rasulü'ne iman ediyorsa misafirine ikram etsin, kim Allah ve Rasulü'ne iman ediyorsa ya hayır konuşsun ya da sussun." Buhârî, Edeb, 31; Kitâbu'r-Rikâk, 23; Müslim, İman, 74.

⁹⁴⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 389.

"Kurtuluş Günü" isimli kasidede geçen "يَدُ الْإِلَهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ" ifadesi hadis-i şeriften⁹⁴¹ iktibas edilmiştir: [Kâmil]⁹⁴²

54 وَيَدُ الْإِلَهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ فَاضْرِبُوا بِعَصَا الْجَمَاعَةِ تَطْفُرُوا بِبِنَجَاحٍ

54 Allah'ın eli cemaatle beraberdir. Cemaatin asasıyla vurun ki başarı kazanasınız.

"Yabancıların İmtiyazları" isimli kasidede geçen "حَصَائِدُ أَلْسِنٍ" ifadesi hadis-i şeriften⁹⁴³ iktibastır: [Meczûu'l-Vâfir]⁹⁴⁴

15 حَصَائِدُ أَلْسِنٍ جَرَّتْ إِلَى الْوَيْلَاتِ وَالْحَرْبِ

15 Dillerin konuştuğu, beddulara ve ölüme sürükledi.

Lafzî güzelleştiriciler arasında sayılan iktibas sanatının ayrı bir yeri vardır. Alıntı yapılan âyet veya hadis, bu sanatla, muhataba hatırlatılmakta, kastedilen mananın muhatap tarafından anlaşılması veya savunulan fikrin kabul ettirilmesi için kutsal metinlerin gücünden istifade edilmektedir. Muhtevaya delil getirme sanatı olarak da

⁹⁴¹ İlgili Hadis-i Şerif şöyledir:

"قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَدُ اللَّهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ"

Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Allah'ın eli cemaatle beraberdir" Tirmizi, Fiten, 7.

⁹⁴² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 416.

⁹⁴³ İlgili Hadis-i Şerif şöyledir:

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، قَالَ: كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَأَصْبَحْتُ يَوْمًا قَرِيبًا مِنْهُ وَنَحْنُ نَسِيرُ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنِي بِعَمَلٍ يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ، وَيُبَاعِدُنِي مِنَ النَّارِ، قَالَ: "الْقَدْ سَأَلْتَ عَظِيمًا، وَإِنَّهُ لَيَسِيرٌ عَلَى مَنْ يَسْرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ، تَعْبُدُ اللَّهَ لَا تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا، وَتُقِيمُ الصَّلَاةَ، وَتُؤْتِي الزَّكَاةَ، وَتَصُومُ رَمَضَانَ، وَتَحُجَّ الْبَيْتَ" ثُمَّ قَالَ: "أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى أَبْوَابِ الْخَيْرِ؟ الصَّوْمُ جَنَّةٌ، وَالصَّدَقَةُ تُطْفِئُ الْخَطِيئَةَ كَمَا يُطْفِئُ النَّارُ الْمَاءَ، وَصَلَاةُ الرَّجُلِ مِنْ جَوْفِ اللَّيْلِ، ثُمَّ قَرَأَ {تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ} [السجدة: 16] حَتَّى بَلَغَ {جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} [السجدة: 17] "ثُمَّ قَالَ: "أَلَا أَخْبِرُكَ بِرَأْسِ الْأَمْرِ، وَعَمُودِهِ، وَدُرُوزِ سَنَامِهِ؟ الْجِهَادُ" ثُمَّ قَالَ: "أَلَا أَخْبِرُكَ بِمَلَكَ ذَلِكَ كُلِّهِ؟" قُلْتُ: بَلَى، فَأَخَذَ بِلِسَانِهِ، فَقَالَ: "تَكُنْ عَلَيْكَ هَذَا" قُلْتُ: "يَا نَبِيَّ اللَّهِ وَإِنَّا لَمُؤَاخِذُونَ بِمَا نَتَكَلَّمُ بِهِ؟" قَالَ: "تَكُنْ عَلَيْكَ أَمْكَ يَا مُعَاذُ وَهَلْ يُكِبُّ النَّاسَ عَلَى وُجُوهِهِمْ فِي النَّارِ، إِلَّا حَصَائِدُ أَلْسِنَتِهِمْ؟"

Muaz b. Cebel'den (ra), dedi ki: "Peygamber (sav) ile bir yolculukta beraberdim. Yolculuğumuz sırasında ona yaklaştım." Dedim ki: "Ya Rasulallah, beni cennete sokacak ve cehennemden uzaklaştıracak bir ameli bana haber ver." Dedi ki: "Bana büyük bir şey sordun. Ancak o Allah'ın kolay kıldığı kişilere kolaydır. Allah'a ibadet edersin. O'na hiçbir şeyi ortak koşmazsın, namazı dosdoğru kılarısın, zekâtı verirsin, Ramazan orucunu tutarsın, Beyti (Kâbe'yi) tavaf edersin." Sonra şöyle buyurdu: "Sana hayır kapılarını göstereyim mi? Oruç kalkandır, sadaka suyun ateşi söndürdüğü gibi günahı söndürür. Gecenin içinde kişinin kıldığı namaz da (hayır kapılarından)... " Sonra: "Onların yanları yataklardan uzaklaşır, korku ve ümitle Rablerine dua ederler, verdiğimiz rızıklardan infak ederler. Onların yaptıklarına mükâfat olarak ne göz aydınlatacak sevinçler sakladığımızı hiçbir kimse bilemez." meâlindeki âyeti okudu. (Secde, 33/16-17) Sonra şöyle dedi: "Sana din işinin başı, direği ve en yüce yerinin zirvesini haber vereyim mi?" Ben, "Evet ya Rasulallah" dedim. O şöyle dedi: "İşin başı İslam, direği namaz, zirvesi cihattır." Sonra şöyle buyurdu: "Bütün bunların da özünü sana haber vereyim mi?" "Evet ya Rasulallah" dedim. Dilini (eliyle) tuttu ve "İşte bunu tut." buyurdu. Ben de: "Ya Rasulallah, biz söyledığımız şeylerle de mi hesaba çekileceğiz?" dedim. O da: "Annesi kaybedesice! İnsanları yüz üstü, yahut burunları üzerinde cehenneme sürükleyen ancak dillerinin ekip biçtiğidir." İbn Mâce, Fiten, 12; Tirmizî, İmân, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 231. (Tirmizî ve Müsned'de eksik lafızla)

⁹⁴⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 425.

tanımlayabileceğimiz iktibas sanatının, Hafız İbrahim tarafından başarıyla kullanıldığı görülmektedir.

2.2.1.1.3. Tazmîn

İçermek anlamına gelen "ضَمَنَّ" kelimesi, şiir için Tazmîn şeklinde kullanılmıştır. Tazmîn sanatı, şairin şiirinde başka bir şairin şiirinden alıntı yapmasıdır.⁹⁴⁵ Tazmînin iktibastan farkı, iktibasın Kur'ân ve hadisten, tazmînin ise şiirden alıntı olmasıdır.⁹⁴⁶

"Japon Rus Savaşı" isimli kasidenin aşağıdaki beyti, Ebu'l-'Alâ el-Maarrî'nin (ö. 449/1057) beytinden tazmîn edilmiştir:⁹⁴⁷ [Seri']⁹⁴⁸

10 وَأَصْبَحْتُ تَشْتَاؤُ طُوفَانَهَا لَعَلَّهَا مِنْ رَجْسِهَا تَطْهُرُ

10 Belki kirlerinden arınır ümidiyle tufanını özler oldu.

"Osmanlı Anayasası Günü" isimli kasidenin aşağıdaki beyti Beşşâr b. Burd'ün (ö. 167/783) bir beytinden aynen alıntısıdır:⁹⁴⁹ [Tavîl]⁹⁵⁰

12 إِذَا الْمَلِكُ الْجَبَّارُ صَعَرَ خَدَّهُ مَشَيْنَا إِلَيْهِ بِالسُّيُوفِ نُعَاتِيهِ

12 Zorba kral kibirlendiğinde, onu kınayarak (hesap sorarak) kılıçla üstüne yürürüz.

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidenin aşağıdaki beyti el-Mutenebbî'nin (ö. 354/965) şiirinden tazmîn edilmiştir:⁹⁵¹ [Remel]⁹⁵²

⁹⁴⁵ el-Merâğî, 'Ulûm, s. 374; Kâsım ve Dîb, 'Ulûmu'l-Belâğa, s. 133; İbnu'l-Mu'tez, el-Bedî' fi'l-Bedî', s. 38; İbnu'l-Eşîr, el-Meşelu's-Sâir, III, 203; el-Kalkaşendî, Şubhu'l-A'sâ', I, 324; eş-Sa'îdî, Buğyetu'l-İdâh, IV, 293; es-Subkî, 'Arûs, II, 334; Kâsım ve Dîb, 'Ulûmu'l-Belâğa, s. 133.

⁹⁴⁶ Kâsım ve Dîb, 'Ulûmu'l-Belâğa, s. 134.

⁹⁴⁷ Ebu'l-'Alâ el-Me'arî'nin ilgili beyti şu şekildedir: [Seri']

أَلْرُضُ لِلطُّوفَانِ مُشْتَاةٌ لَعَلَّهَا مِنْ دَرَنِ تَغْسَلُ

Yeryüzü belki kirlerinden yıkanır diye tufanını özler oldu.

Bkz. Ahmed b. Muhammed Necîb Kâbiş, Mucme'u'l-Hikem ve'l-Emsâl fi's-Şi'ri'l-'Arabî, 3.b., Dâru'r-Raşîd, by., 1985, s. 233

⁹⁴⁸ Hafız İbrahim, Dîvânu Hâfiz, s. 325.

⁹⁴⁹

إِذَا الْمَلِكُ الْجَبَّارُ صَعَرَ خَدَّهُ مَشَيْنَا إِلَيْهِ بِالسُّيُوفِ نُعَاتِيهِ

Zorba kral kibirlendiğinde, onu kınayarak (hesap sorarak) kılıçla üstüne yürürüz.

Beşşâr b. Burd, Dîvânu Beşşâr b. Burd, thk. Muhammed et-Ṭâhir b. 'Âşûr, Kültür Bakanlığı, Cezair, 2007, I, 334

⁹⁵⁰ Hafız İbrahim, Dîvânu Hâfiz, s. 363.

6 جَرِدَ الرَّأْيِ فَكَمَّ رَأْيِي إِذَا سُلَّ مِنْ غَمْدِ النَّهْيِ فَلَّ

6 *Fikrini ortaya koy! Nice görüşler vardır ki akıl kınından çekildiği zaman kılıcı yener.*

"Tiyatro" isimli kasidede 'Amr b. Kuşûm'un (ö. 584) beytinden tazmîn mevcuttur:⁹⁵³ [Muctes]⁹⁵⁴

65 قَرَاهُمْ أَتَيْنَ حُلُوا ضَرَبْتُ يَفُودُ الْمُتُونَا

65 *Nereye girerlerse, ikramları sırtları parçalayan bir darbedir.*

"Osmanlı Pilotu Fethi Bey'in Karşılansması" isimli kasidede Antera'nın (ö. 614) bir beytinden alıntı bulunmaktadır:⁹⁵⁵ [Meczûu'l-Kâmil]⁹⁵⁶

47 دَارٌ عَلَيْهَا لِلْخَلَا فَةِ وَالْهُدَى زُفَعِ الْمَنَارِ

47 *Kendisinde hilâfet ve hidayet için, fener yükseltilmiş olan bir yurt...*

⁹⁵¹ Ebu'l-'Alâ el-Mutenebbî'nin ilgili beyitleri şu şekildedir: [Kâmil]

الرَّأْيِ قَبْلَ شَجَاعَةِ الشَّجْعَانِ هُوَ أَوْلُ وَهِيَ الْمَخْلُ الثَّانِي
فَإِذَا هُمَا اجْتَمَعَا لِنَفْسٍ حُرَّةٍ بَلَّغَتْ مِنَ الْعَلْيَاءِ كُلِّ مَكَانٍ

Düşünce cesurun cesaretinden öncedir. O, ilk; diğeri ise ikinci konumdadır.

Eğer ikisi özgür bir ruhta birleşirse her yerin en yüce konumuna ulaşır.

Bkz. Ebu'l-Hasen Ali b. Abdilazîz b. el-Hasen el-Kâdî el-Curcânî, *el-Vesâta beyne'l-Mutenebbî ve Husûmih*, thk. Muhammed Ebu'l-Fađl İbrahim, Ali Muhammed el-Becâvî, Matba'atu İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şerikâh, by., tsz., s. 158.

⁹⁵² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 376.

⁹⁵³ 'Amr b. Kuşûm'e ait ilgili beyit şöyledir: [Vâfir]

قَرَيْنَاكُمْ فَعَجَّلْنَا قِرَائِكُمْ قُبَيْلَ الصُّبْحِ مِرْدَاةً طَحُونَا

Size baskın yaptık ve baskınızı sabahtan hemen önce sert ve ezici yaptık.

Bkz. ez-Zevzenî, *Şerh*, s. 223.

⁹⁵⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 388.

⁹⁵⁵ 'Antera b. Şeddât'a ait ilgili beyit şöyledir: [Kâmil]

دَارٌ لَأَنْسَةِ عَضِيضٍ طَرَفُهَا طَوْعِ الْعِنَاقِ لَدِيدَةَ الْمُتَبَسِّمِ

Vücudu latif, boynu bükük, tebessümü ince hanımın yurdu.

Ebü Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Hattâb el-Kuraşî, *Cemheratu Eş'âri'l-'Arab*, thk. Ali Muhammed el-Bicâdî, Naḥdatu Mışr, Kahire, tsz., s. 348.

⁹⁵⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 394.

Aynı kasidede el-Bârûdî'den (ö. 1904) tazmîn bulunmaktadır:⁹⁵⁷ [Meczû'l-Kâmil]⁹⁵⁸

52 مِنْ كُلِّ أَرْوَاعٍ فَاتِكِ لَا يَسْتَشِيرُ سِوَى الْعِرَازِ

52 (Onlar) bembeyaz olandan (keskin kılıçtan) başkasıyla istişare etmeyen her heybetli, güçlü kimselerdendir.

"Mısır" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde 'Amr b. Kulşûm'den (ö. 584) tazmîn bulunmaktadır:⁹⁵⁹ [Hafîf]⁹⁶⁰

32 أَمِنْ الْعَدْلِ أَنَّهُمْ يَرِدُونَ أَلْ مَاءَ صَفْوًا وَأَنْ يُكَدَّرَ وَرِدِي

32 Onların suya tertemizken gelmeleri ve içeceğim yerin bulandırılması adalet mi?

"28 Şubat Açıklaması" isimli kasidede el-'Aşâ'nın (ö. 629) beytinden tazmîn bulunmaktadır:⁹⁶¹ [Recez]⁹⁶²

30 وَكُلُّ مَنْ يَطْمَعُ فِي صَدْعِكُمْ فَإِنَّهُ فِي صَحْرَةٍ يَنْطَاحُ

30 Sizi kırmayı dileyenlerin hepsi bir kayaya toslamıştır.

⁹⁵⁷ Bârûdî'nin ilgili beyti şöyledir: [Basît]

يَسْتَسْهِلُ الصَّعْبَ إِنْ هَاجَتْ حَفِيطَتُهُ وَلَا يُشَاوِرُ غَيْرَ السَّيْفِ إِنْ غَضِبْنَا

Damarı kalktığında, zor kolaylaşır. Kızdığında kılıçtan başkasına danışmaz.

Bkz. Mahmud Sami el-Bârûdî, *Dîvânu Mahmud Sami el-Bârûdî*, Muessese Hindâvî li't-Ta'lim ve'l-Şekâfe, Kahire, 2012, s. 54.

⁹⁵⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 394.

⁹⁵⁹ 'Amr b. Kulşûm'un ilgili beyti şöyledir: [Vâfir]

وَتَشْرَبُ إِنْ وَرَدْنَا الْمَاءَ صَفْوًا وَتَشْرَبُ غَيْرُنَا كِدْرًا وَطِينًا

Eğer suya ulaşırsak berrakça içeriz. Bizden başkası bulanık ve topraklı içer.

ez-Zevzenî, *Şerh*, s. 234.

⁹⁶⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 406.

⁹⁶¹ el-'Aşâ'ya ait ilgili beyit şöyledir: [Basît]

كَنَاطِحِ صَحْرَةٍ يَوْمًا لِيُوَهِّنَهَا فَلَمْ يَضْرِبْهَا وَأَوْهَى قَرْنَهُ الْوَعَى

Parçalamak için bir gün kayaya toslayıp keçinin boynuzu kırıldığı hâlde zarar veremeyişi gibi...

Bkz. Ebû Manşûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Se'âlibî, *Lubâbu'l-Âdâb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, thk. Ahmed Hasen Lebic, Beyrut, 1997, s. 130.

⁹⁶² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 411.

"Kurtuluş Günü" isimli kasidesinde Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın (ö. 609) beytinden alıntı mevcuttur:⁹⁶³ [Kâmil]⁹⁶⁴

16 شَاكِي سِلَاحِ الصَّبْرِ لَيْسَ بِأَعَزَّلِ يَعْزُوهُ رَبُّ عَوَامِلٍ وَصِفَاحِ

16 *Sabır silahını tam kuşanan, mızrak ve kılıçların sahibinin kendisiyle savaştığı bir silahsız değildir.*

Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde diğer şairlerden yapmış olduğu tazmînler onun edebiyata hâkimiyetini göstermektedir. Yapılan tazmînlerin vezinleri bozmadan kasideye yerleştirilmesi ise onun şiirdeki yeteneğini göstermesi açısından önemlidir.

2.2.1.1.4. Seci

Seci lügatte, güvercin veya devenin aynı tarzda bir sesi tekrarlaması anlamına gelmektedir.⁹⁶⁵ İstılahta ise lafızların son harfinin uyumlu olması anlamında kullanılmaktadır. Murassa' olarak da isimlendirilen⁹⁶⁶ secinin, sadece nesirde olduğu iddia edilmekle birlikte, şiirde de seci olabilmekte ve şartları taşıdığı beytin güzelliğini artırmaktadır.⁹⁶⁷ Seci, âlimler tarafından önemli bir sanat olarak görülmemiştir.⁹⁶⁸ Seci, zorluk meydana getirmediği, kolay olduğu ve yalnızca lafız benzerliği değil, mana ile de uyumlu olduğu zaman hoş görülmüştür.⁹⁶⁹ Araplar seciyi sevmişler ve manzum ifadelerinde kullanmışlardır.⁹⁷⁰ Divan edebiyatında da çok kullanılan secinin bugünkü karşılığı iç kafiyedir.⁹⁷¹ Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde seciye yer verdiği görülmektedir. "Hicrî Yılı Selamlama" isimli kasidede seci örneği bulunmaktadır: [Tavîl]⁹⁷²

⁹⁶³ Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın ilgili beyti şöyledir: [Tavîl]

لَدَى أَسَدٍ شَاكِي السِّلَاحِ مُقَدَّفٍ لَهُ لَيْدٌ أَظْفَارُهُ لَمْ تُقَلِّمِ
Güçlü, silahlı aslanda, onun yelesi ve kesilmeyen turnakları vardır.

Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Şerhu'l-Kaşâidi's-Seb'i't-Tıvâli'l-Câhili*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, 5.b., Dâru'l-Me'ârif, Kahire, tsz., s. 277.

⁹⁶⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 413.

⁹⁶⁵ Takiyyuddîn Ebû Bekr b. Ali İbn Hicce el-Hamevî, *Semerâtu'l-Evrâk*, Mektebetu'l-Cumhûriyyeti'l-'Arabiyye, by., tsz., II, 136; II, 411; el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 503.

⁹⁶⁶ el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 505; el-Hâşimî, *Cevâhir*, I, 330.

⁹⁶⁷ el-Merâğî, 'Ulûm, 318; 'Avnî, el-Minhâc, I, 363; eş-Şa'îdî, *Buğyetu'l-İdâh*, IV, 657; el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 504; es-Subkî, 'Arûs, II, 302; 'Atîk, 'İlmu'l-Bedî', s. 218; Gürkan, *Şiir ve Dil*, ss. 43-44.

⁹⁶⁸ el-Cundî, *Edebi'l-Câhilî*, s. 398.

⁹⁶⁹ el-Hafâcî, *Feshâha*, ss. 171, 173; el-Kalkaşendî, *Şubhu'l-A'sâ'*, II, 313.

⁹⁷⁰ el-'Askerî, *es-Şinâ'ateyn*, s. 264.

⁹⁷¹ Dereli, *el-Bâûniyye*, s. 159.

⁹⁷² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 356.

58 وَيَا طَالِبِي الدُّشُورِ لَا تَسْكُنُوا وَلَا تَبِيثُوا عَلَى يَأْسٍ وَلَا تَتَضَجَّرُوا

58 *Ey anayasa isteyenler! Susmayın, ümitsizliğe düşmeyin ve usanmayın!*

Yukarıdaki beyitte "تَسْكُنُوا", "تَبِيثُوا" ve "تَتَضَجَّرُوا" ifadeleri arasında seci bulunmaktadır. Ayrıca bu kelimeler arasında hafiften şiddetliye doğru olan tertip, secinin güzelliğini artırmaktadır.

"Osmanlı İnkılâbı" isimli kasidede aşağıdaki beyitte seci örneği bulunmaktadır:

[Hafif]⁹⁷³

14 كَلَّمَا قَامَتِ الصَّلَاةُ دَعَا الدَّاعِيَ لِعَبْدِ الْحَمِيدِ بِالتَّائِيدِ

14 *Dua eden, her namaza kalktığında Abdülhamid'e destek için dua etti.*

Yukarıdaki beyitte "عَبْدِ", "الْحَمِيدِ" ve "التَّائِيدِ" kelimeleri arasında seci bulunmaktadır. Ancak kelimelerin art arda gelişi sebebiyle seci beyitte külfet meydana getirmiştir.

Aynı kasidenin aşağıdaki beytinde seci örneği bulunmaktadır: [Hafif]⁹⁷⁴

21 قُلْ لَهُ كَيْفَ كُنْتُ كَيْفَ اِمْتَلَكْتُ الْاَرْضَ كَيْفَ اِنْفَرَدْتُ بِالتَّمْجِيدِ

21 *Söyle ona nasıldın? Nasıl da dünyaya sahip oldun? Övgüyü nasıl da tek başına aldın?*

Yukarıdaki beyitte "كُنْتُ", "اِمْتَلَكْتُ" ve "اِنْفَرَدْتُ" ifadelerinin "ت" zamiri ile bitişi seci meydana getirmiştir. Secili kelimeler arasında başka lafızların bulunması nedeniyle seci külfet meydana getirmemiştir.

"Osmanlı Anayasası Günü" isimli kasidede aşağıdaki beyitte seci örneği bulunmaktadır: [Tavil]⁹⁷⁵

11 رَوَتْ قَوْلَ بَشَّارٍ فَتَارَتْ وَأُفْسَمَتْ وَقَامَتْ إِلَى عَبْدِ الْحَمِيدِ مُحَاسِبَةً

11 *Beşşar'ın sözünü rivayet ettiler, kızdılar ve yemin ettiler. Abdülhamid'e gidip hesap sordular.*

⁹⁷³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 358.

⁹⁷⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 359.

⁹⁷⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 363.

Yukarıdaki beyitte bulunan "رَوَيْتُ", "فَنَارَيْتُ", "أَفْسَمْتُ" ve "قَامْتُ" kelimeleri, sakin "ت" ile bitmeleri nedeniyle seci meydana getirmiştir. Ancak kelimelerin art arda gelişi külfet meydan getirmiştir.

"Mısır'daki İngiltere Yüksek Temsilcisi'ne" isimli kasidede aşağıdaki beyitte "عَدَلْتُمْ" ve "فَمَلَكْتُمْ" kelimeleri arasında seci örneği bulunmaktadır: [Meczûu'l-Kâmil]⁹⁷⁶

15 وَعَدَلْتُمْ فَمَلَكْتُمْ الِ دُنْيَا وَفِي الْعَدْلِ الْكِفَايَةِ

15 *Adil davrandınız, dünyaya sahip oldunuz. Adalet başka bir şeye ihtiyaç bırakmaz.*

"Büyük Savaş" isimli kasidede aşağıdaki beyitte "مُرْهَقٌ" ve "مُطْبِقٌ" kelimeleri bir başka seci örneği olmuştur: [Kâmil]⁹⁷⁷

4 فَإِذَا بِنِعْمَتِهِ بَلَاءٌ مُرْهَقٌ وَإِذَا بِرَحْمَتِهِ فَضَاءٌ مُطْبِقٌ

4 *Meğer nimeti, rahatsız edici bir belaymış. Meğer rahmeti, kapsayıcı bir ölümmüş.*

"Mısır" isimli kasidede aşağıdaki beyitte seci örneği bulunmaktadır: [Hafif]⁹⁷⁸

6 أَيْنَمَا سِرْتِ جَدُولٌ عِنْدَ كَرِيمٍ عِنْدَ زَهْرٍ مُدْتَرٍّ عِنْدَ رَنْدٍ

6 *Nereye gitsen üzüm bağının yanında, rengârenk çiçeklerin yanı başında, rand ağacının yanında bir dere vardır.*

Aynı kasidenin aşağıdaki beytinde "جَارَتْ" ve "زَالَتْ" kelimeleri arasında seci örneği bulunmaktadır: [Hafif]⁹⁷⁹

13 كَمْ بَعَثَ دَوْلَةً عَلَيَّ وَجَارَتْ ثُمَّ زَالَتْ وَتِلْكَ عُقْبَى التَّعَدِي

13 *Nice devletler, bana karşı azmış ve zulmetmiş, sonra da yok olmuştur. İşte azgınlığın sonu...*

Aynı kasidenin aşağıdaki beytinde "لَيْلٍ" ve "طَوِيلٍ" kelimeleri arasında seci örneği bulunmaktadır: [Hafif]⁹⁸⁰

⁹⁷⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 397.

⁹⁷⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 400.

⁹⁷⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 404.

⁹⁷⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 404.

54 إِنَّا عِنْدَ فَجْرِ لَيْلٍ طَوِيلٍ قَدْ قَطَعْنَا بَيْنَ سُهْدٍ وَوَجْدٍ

54 Biz uykusuzluk ve hüznle aştığımız uzun bir gecenin şafağındayız.

"İngiliz'e" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde "فَعَدَلْتُمْ", "بَعَيْتُمْ" ve "تَرَكْتُمْ" ifadeleri arasında seci örneği bulunmaktadır: [Hafif]⁹⁸¹

7 فَعَدَلْتُمْ هُنَيْهَةً وَبَعَيْتُمْ وَتَرَكْتُمْ فِي النَّيْلِ عَهْدًا ذَمِيمًا

7 Biraz adaletle hükmettiniz ve azdınız. Nil'de çirkin bir dönem bıraktınız.

"Yabancıların İmtiyazları" isimli kasidede aşağıdaki beyitte seci örneği bulunmaktadır: [Meczû'l-Vâfir]⁹⁸²

1 سَكَتٌ فَأَصْعَرُوا أَدْبِي وَقُلْتُ فَأَكْبَرُوا أَرْبِي

1 Sustum, edebimi küçümsediler. Konuştum, aklımı yücelttiler.

Merfû muttasıl zamirlerin bulunduğu "أَدْبِي" ve "أَرْبِي" kelimeleri arasında seci bulunmaktadır. Ayrıca bu kelimeler arasında cinâs-ı gayr-ı tamın varlığı beyti güzelleştirmektedir.

Hafız İbrahim, seci sanatını şiirlerinde kullanmıştır. Kimi zaman seci sanatının bulunduğu kelimeler arasına başka lafızlar koyarak bu sanatın meydana getirebileceği külfetten uzaklaşmış ve seci kullanımlarının güzel örneklerini vermiştir.

2.2.1.2. Mânevî Güzelleştiriciler

Bedî' sanatları arasında mânevî güzelleştiriciler, kelimenin manasıyla ilgili olan sanatları kapsamaktadır. Bu tür sanatların lafzî güzelleştirici sanatlardan farkı ise, kelimelerin murâdifleriyle değiştirildiğinde güzelliğinin kaybolmamasıdır.⁹⁸³

⁹⁸⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 408.

⁹⁸¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 423.

⁹⁸² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 424.

⁹⁸³ el-Merâgî, 'Ulûm, s. 319.

2.2.1.2.1. Tevriye

Tevriye, kelime olarak bir haberin gizlenip başkasının açıklanması anlamına gelirken,⁹⁸⁴ terim olarak iki manaya gelebilecek bir kelimenin manasının birini kastedip, kastedilen manayı diğer mananın arkasına saklamak olarak tarif edilmektedir.⁹⁸⁵ Bu iki mananın biri yakın, diğeri ise uzak manadır, kişi ilk duyduğunda yakın manayı anlar ancak uzak mana kastedilmektedir.⁹⁸⁶ Bedî' sanatlarının en üstünleri arasında sayılmıştır.⁹⁸⁷ V. asırdan itibaren Fâtûmî döneminde yaygın olarak kullanılmıştır.⁹⁸⁸ Tevriye, lafızlarla oynama olduğu için şairin, dile hâkim olması gerekmektedir.⁹⁸⁹

Hafız İbrahim, Arap diline hâkim bir şair olarak tevriyeyi şiirlerinde kullanmıştır. "İmparatoriçe Eugenia'ye" isimli kasidede tevriye örneği mevcuttur: [Hafif]⁹⁹⁰

21	كُنْتُ بِالْأَمْسِ ضَيْفَةً عِنْدَ مَلِكٍ	فَأَنْزِلِي الْيَوْمَ ضَيْفَةً فِي حَانَ
22	وَاعْذُرِينَا عَلَى الْفُضُورِ كِلَانَا	عَظِيمَتُهُ طَوَارِيءُ الْحِدَانِ

- 21 *Dün sultanın yanında misafirdin. Sen gel, bugün hana misafir ol!*
- 22 *Her ikimizin de kusuruna bakma! Âni gelişen olaylar onu değiştirdi.*

Kasidenin 22. beytinde "الْفُضُور" kelimesi saraylar anlamında kullanılmıştır. 21. beyitte han ifadesinin geçişi saraylar manasını akla getirmektedir. Ancak şairin uzak anlam olan hatayı kastettiği görülmektedir.

⁹⁸⁴ el-Halîl b. Ahmed, 'Ayn, VIII, 301; el-Ezherî, *Tehzîb*, XV, 219; el-Cevherî, *eş-Şihâh* VI, 2523.

⁹⁸⁵ İbn Ebi'l-Işba', *Tahrîr*, s. 268; Usâme İbnu'l-Munqız, *el-Bedî' fî Nakdi's-Şi'r*, thk. Ahmed Ahmed Bedvî, Hâmid Abdulmecîd, el-İdâratu'l-Âmme li's-Sakâfe, el-Cumhûriyyetu'l-'Arabîyyetu'l-Muttahide, by., tsz. s. 60.

⁹⁸⁶ Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvehhab en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Erab fî Funûni'l-Edeb*, 1.b., Dâru'l-Kutub ve Vegâ'iki'l-Kavmiyye, by., 1423 h., VII, 131; İbn Hicce el-Hamevî, *Hızane*, I, 185; el-Yûsî, *Zehru'l-Ekem*, II, 228; el-Hâşimî, *Cevâhir*, I, 301; el-Merâğî, *Ulûm*, 327; eş-Şa'îdî, *Buğyetu'l-İdâh*, IV, 595; el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 373; 'Avnî, *el-Minhâc*, I, 166; Muhammed Beylû Ahmed Ebû Bekr, *el-Bedî' inde'l-Harîrî*, el-Câmi'atu'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Munevvera, Medine, 1400 h. s. 299; es-Subkî, *Arûs*, II, 234.

⁹⁸⁷ el-Yûsî, *Zehru'l-Ekem*, II, 233;

⁹⁸⁸ Dayf, *el-Fenn*, s. 482.

⁹⁸⁹ İbn Seyyidihî, *el-Muḥkem*, s. 248.

⁹⁹⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 330.

"*Sir Gorst'u Karşılama*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde tevriye örneği bulunmaktadır: [Vâfir]⁹⁹¹

وَقَدْ ضِيقْنَا بِهِنَّ وَأَبَيْكَ دَرْعًا وَضَاقَ بِحَمْلِهِمْ دَرْعُ الْبَرِيدِ

50 *Onlardan ve babandan daraldıkça daraldık ve postacı onlardan daraldı.*

Kasidede İngilizlerden bahsedilmekte ve beyitte geçen zamirle İngilizler kastedilmektedir. "بِهِمْ" ifadesi ile İngilizler kastedilmişken, ardından gelen "وَأَبَيْكَ" ifadesi yemini akla getirmektedir. Hitap Abbâs Hilmi Paşa'yadır (ö. 1914). Babası Tefik Paşa (ö. 1892) kastedilmektedir. "*İngilizlerden ve babandan bıktık*" anlamında kullanılmıştır. Tefik Paşa'nın İngiliz hayranı olmasının bu ifadede etkili olduğu düşünülmektedir.

"*Hicrî Yılı Selamlama*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde tevriye örneği bulunmaktadır: [Tavîl]⁹⁹²

18 فَسَادُوا وَشَادُوا لِلْهِلَالِ مَنَازِلًا عَلَى هَامِهَا سَعْدُ الْكَوَاكِبِ يُنْتَرُ

18 *Yükseldiler ve hilale yörüngeler yaptılar, onların başında yıldızların mutluluk saçılıyor.*

Kaside Osmanlı Devleti'nden bahsetmektedir. Beyitte kullanılan "الْهِلَالِ" kelimesiyle bayrak, dolayısıyla bu devletin gücünden kinâye yapıldığı akla gelmektedir. Ancak sonraki şatırda yıldızlardan bahsedilmesi bu kelime ile gerçek mananın kastedildiğini göstermektedir.

"*Osmanlı İnkılâbı*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde tevriye örneği bulunmaktadır: [Hafîf]⁹⁹³

46 حَيِّ عَهْدَ الرَّشَادِ يَا شَرْقُ وَأَبْلُغْ مَا تَمَنِّيْتِ مِنْ زَمَانٍ بَعِيدِ

46 *Ey Doğu! Reşat dönemini yaşa! Uzak zamandan temennilerini söyle!*

Kasidede Abdülhamid döneminden bahsedilmektedir. 46. beyitte "الرَّشَادِ" ifadesine "عَهْدَ" kelimesinin muzaf olarak gelişile Sultan V. Mehmed Reşad (ö. 1918) anlaşılmaktadır. Ancak "الرَّشَادِ" kelimesinin lâm-ı ta'rif alışı, burada kelime manası olan

⁹⁹¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 350.

⁹⁹² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 353.

⁹⁹³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 361.

hidayetini kastedildiğini göstermektedir. Nitekim kasidenin son beyti olan 51. beyitte Sultan Reşat için kullanılan aynı kelime lââm-ı ta'rifsiz gelmiştir.

"Tiyatro" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde yine bir tevriye örneği bulunmaktadır: [Muctes]⁹⁹⁴

2 لَمْ أَقْضِ حَقَّ بِلَادِي وَهَذَا أَنَا قَدْ قَضَيْتُ

2 Ülkemin hakkını ifa edemedim. İşte bak ölmüşüm.

"İngiliz'e" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde tevriye örneği bulunmaktadır: [Hafîf]⁹⁹⁵

5 عَاصِفٌ صَانَ مُلْكَكُمْ وَحَمَانٌ وَكَفَانٌ بِالْأَمْسِ حَطْبًا جَسِيمًا
6 غَالٌ أَرْمَادَةَ الْعَدُوِّ فَفَزْتُمْ وَبَلَعْتُمْ فِي الشَّرْقِ شَأْوًا عَظِيمًا
7 فَعَدَلْتُمْ هُنَيْهَةً وَبَعَيْتُمْ وَتَرَكْتُمْ فِي النَّيْلِ عَهْدًا دَمِيمًا
8 فَشَهِدْنَا ظُلْمًا يُقَالُ لَهُ الْعَدُّ لُ وَوُدًّا يَسْتَقِي الْحَمِيمَ الْحَمِيمًا
9 فَاتَّقُوا عَضْبَةَ الْعَوَاصِفِ إِيَّيْ قَدْ رَأَيْتُ الْمَصِيرَ أَمْسَى وَخِيمًا

- 5 Bir fırtına mülkünüzü ve korunuzu korudu. Dün, sizi büyük problemlerden korudu.
- 6 Düşmanlarınızın Armada'sı yok oldu. Galip geldiniz ve Doğu'da büyük bir yere ulaştınız.
- 7 Biraz adaletle hükmettiniz ve azdınız. Nil'de çirkin bir dönem bıraktınız.
- 8 Kendisine adalet denilen bir zulme ve dosta kaynar su içiren bir sevgiye şahit olduk.
- 9 Fırtınaların azmasından korkun! Ben sonun kötü olacağını görüyorum.

Kasidenin 5. beytinde İngiliz donanmasının İspanyol donanmasından fırtına sayesinde korunmasına değinilmiş, ardından Mısırlıların kızgınlığından bahsedilmiş, son beyitte de fırtınaların azması ifadesi ile yakın anlam olan fırtınalar değil de, uzak anlam olan Mısırlıların kızması kastedilmiştir. "الْعَوَاصِفِ" kelimesinin marife gelişi kızgınlığın şiddetini göstermektedir.

⁹⁹⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 383.

⁹⁹⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, ss. 422-423.

2.2.1.2.2. Tıbâk

"Tıbâk" kelimesi sözlükte devenin veya dört ayaklı hayvanların ön ayaklarının bulunduğu yere, arka ayaklarını koymasına anlamına gelirken;⁹⁹⁶ ıstılahî olarak zıt anlamlı iki kelimenin bir cümlede var olması demektir.⁹⁹⁷ Aralarında tıbâk bulunan iki kelime, aynı cins kelime olabileceği gibi, biri isim diğeri fiil olmak üzere farklı iki cins de olabilir.⁹⁹⁸ Tıbâk-ı îcâbî ve tıbâk-ı selbî olarak iki bölüme ayrılmaktadır.⁹⁹⁹ Tıbâkın kullanımı, Abbâsîler döneminde yaygınlaşmıştır.¹⁰⁰⁰ Tıbâk belagatte çok kullanılmaktadır.¹⁰⁰¹ Son dönemde Mahmud Sami el-Bârûdî özellikle tıbâkı kullanmada meşhur olmuştur.¹⁰⁰² Hafız İbrahim de onun takipçisi olarak tıbâk sanatını şiirlerinde kullanmıştır.

"Japon Rus Savaşı" isimli kasidede "تُعْلِنُ" ile "تُضْمِرُ" ifadeleri her ikisi de fiil olarak tıbâk meydana getirmektedir: [Seri']¹⁰⁰³

29 فَهَلْ دَرَى الْقَيْصَرُ فِي قَصْرِهِ مَا تُعْلِنُ الْحَرْبُ وَمَا تُضْمِرُ

29 Savaşın gösterdiğini ve gizlediğini sarayındaki Kayser anladı mı?

"Yüce Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Bayramı" isimli kasidede "الْبَرِّ" ve "الْبَحْرِ" ifadeleri, her ikisi de isim olarak tıbâk meydana getirmektedir: [Tavîl]¹⁰⁰⁴

13 وَذَاكَ الَّذِي أَجْرَى السَّفِينِ عَلَى الثَّرَى وَسَارَ لَهُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ مَرْكَبٌ

13 İşte gemiyi yerde yürüten... Geminin kendisi için karadan ve denizden yürüdüğü kimse...

⁹⁹⁶ İbn Hicce el-Hamevî, *Hızane*, I, 156; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *es-Şinâ‘ateyn*, s. 307; el-Ezherî, *Tehzîb*, IX, 30; el-Cevherî, *es-Şihâh* VI, 2523

⁹⁹⁷ İbn Ebi'l-Işba‘, *Tahrîr*, s. 111; en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Erab*, VII, 98; İbn Hicce el-Hamevî, *Hızane*, I, 156; Ebu'l-Kâsım el-Hasen b. Bişr el-Âmidî, *el-Muvâzene beyne Şi‘ri Ebî Temmâm ve'l-Buhturî*, thk. es-Seyyid Ahmed Şaqr, 4.b., Dâru'l-Me‘ârif, tsz., I, 289.

⁹⁹⁸ el-Hâşimî, *Cevâhir*, I, 303; el-Meydânî, *el-Belâğ*, II, 377.

⁹⁹⁹ İbn Ebi'l-Işba‘, *Tahrîr*, ss. 112-115; es-Subkî, *‘Arûs*, II, 228.

¹⁰⁰⁰ Dayf, *Târîh*, s. 230.

¹⁰⁰¹ el-Mueyyed-billah, *et-Tırâz*, III, 137.

¹⁰⁰² Ömer ed-Desûkî, *Fi'l-Edebi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikri'l-‘Arabî, Kahire, 2000, s. 193.

¹⁰⁰³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 327.

¹⁰⁰⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 332.

"Mısır'ın İhtilalden Şikâyetleri" isimli kasidede "فَوْضَى" ve "هُدِّبْتُ" ifadeleri biri isim, diğeri fiil olarak tıbâk meydana getirmektedir: [Tavîl]¹⁰⁰⁵

1 لَقَدْ كَانَ فِينَا الظُّلْمُ فَوْضَى فَهُدِّبْتُ حَوَاشِيَهُ حَتَّى بَاتَ ظُلْمًا مُنْظَمًا

1 Bizde zulüm, kargaşa (hâlinde) idi, etrafı düzenlendi, sonunda düzenli bir zulüm oldu.

"Sir Gorst'u Karşılama" isimli kasidede "ظَمِنْنَا" ile "الْوُرُودِ" ifadeleri biri fiil diğeri isim olarak tıbâk meydana getirmektedir: [Vâfir]¹⁰⁰⁶

12 أَذِيعُونَا الرَّجَاءَ فَقَدْ ظَمِنْنَا بِعَهْدِ الْمُصْلِحِينَ إِلَى الْوُرُودِ

12 Tattırın bize ümidi! İslahatçılar döneminde umuda susadık.

"Osmanlı Anayasası Günü" isimli kasidede "تَلْتَقِي" ile "تَنْبُو" ifadeleri her ikisi de fiil olarak tıbâk meydana getirmektedir: [Tavîl]¹⁰⁰⁷

10 يُصَارِعُهَا صَرْفُ الْمُنُونِ فَتَلْتَقِي مَخَالِبَهَا فِيهِ وَتَنْبُو مَخَالِبَةَ

10 Ölüm onlarla savaşıyor. Geçiriyor pençelerini de, ölümün pençesi geçmiyor.

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidede "أَفْرَغِي" ile "أَمَلًا" ifadeleri her ikisi de fiil olarak tıbâk meydana getirmektedir: [Remel]¹⁰⁰⁸

38 أَفْرَغِي مِنْ كُلِّ صَدْرِ حِقْدَهُ أَمَلًا التَّارِيخِ وَالدُّنْيَا كَلَامًا

38 Her bir gönülden hasedini çıkar ki, tarihi ve dünyayı (güzel) söz ile doldurayım.

"Trablus Savaşı" isimli kasidede "مَضَى" ile "انْتَنَى" ifadeleri her ikisi de fiil olarak tıbâk meydana getirmektedir: [Remel]¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 339.

¹⁰⁰⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 346.

¹⁰⁰⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 363.

¹⁰⁰⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 379.

¹⁰⁰⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 380.

14 فَمَضَى غَيْرَ بَعِيدٍ وَأَنْتَى يَحْمِلُ الْأَنْبَاءَ شُؤْمًا وَأَنْهَرَامًا

14 *Uzağa gitmedi, kötümserlik ve yenilgi haberlerini taşıyarak döndü.*

Aynı kasidede "ذَا كَلَالٍ" ile "يُفْرِي الْعِظَامَا" ifadeleri biri isim diğeri fiil olarak tıbâk meydana getirmektedir: [Remel]¹⁰¹⁰

22 وَسِلَاحًا كَانَ فِي أَيْدِيكُمْ ذَا كَلَالٍ فَعَدَا يُفْرِي الْعِظَامَا

22 *Ve ellerinizdeki kör olan silahı... Sonra kemiği keser oldu.*

"Tiyatro" isimli kasidede "رُمَيْتُ" ile "رَمَيْتُ" fiilleri meçhul ve malum kullanımları ile tıbâk meydana getirmektedir: [Muctes]¹⁰¹¹

3 شَقَيْتُ نَفْسِي لَوْ آتَى لَمَّا رُمَيْتُ رَمَيْتُ

3 *Eğer ben vurulunca, vursaydım iyileşirdim.*

"Osmanlı Pilotu Fethi Bey'in Karşılanması" isimli kasidede tıbâk bulunmaktadır: [Meczûu'l-Kâmil]¹⁰¹²

56 عَبَسَتْ هُمْ أَيَّامُهُمْ وَالْعَبْسُ أَفْتِرَازُ يَعْقُبُهُ

57 مَا غَابَهُمْ أَنْ الصُّعُودَ دَ يَلِيهِ فِي الدَّهْرِ أَحْدَازُ

58 فَلِكُلِّ غَادٍ رُوْحَةٌ وَلِكُلِّ وُضَاءٍ سِرَازُ

56 *Günleri onlara surat astı. Surat asmayı tebessüm takip eder.*

57 *(Dönem dönem) yükselişin peşinden inişin gelmesi, onların ayıbı değildir.*

58 *Her giden için bir dönüş, her aydınlatan için de bir kararın vardır.*

Kasidenin 56. beytinde "الْعَبْسُ" ve "أَفْتِرَازُ", 57. beytinde "الصُّعُودُ" ve "أَحْدَازُ", 58. beyitte "غَادٍ" ile "رُوْحَةٌ" kelimeleri tıbâk meydana getirmektedir.

Kelimenin aynı beyitte menfî ve müspet kullanılmasıyla da tıbâk meydana gelir ki bu tür, tıbâk-ı selbî olarak adlandırılır. "Dinşavay Olayından Sonra Yazılığında"

¹⁰¹⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 381.

¹⁰¹¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 384.

¹⁰¹² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 395.

Döndüğünde Lord Cromer'i Karşılama" isimli kasidede "نُكِبُوا" kelimesi menfi, ve müspet kullanılarak tıbbâk-ı selbî oluşturmuştur: [Meczûu'l-Kâmil]¹⁰¹³

16 نُكِبُوا وَأَقْفَرَتِ الْمَنَازِلُ بَعْدَهُمْ لَوْ كُنْتُ حَاضِرَ أَمْرِهِمْ لَمْ يُنْكَبُوا

16 *Belaya uğradılar ve artlarından evler ıssız kaldı. Eğer sen onların işlerinde yer alsaydın, belaya uğramazlardı.*

"Osmanlı Anayasası Günü" isimli kasidede "يُجَانِبُ" kelimesi menfî ve müspet kullanılarak selbî tıbbâk oluşturmuştur: [Tavîl]¹⁰¹⁴

9 ثَلَاثَةٌ آسَادٍ يُجَانِبُهَا الرَّدَى وَإِنْ هِيَ لَأَقَاهَا الرَّدَى لَا بُجَانِيَةَ

9 *Kendilerinden ölümün kaçındığı üç aslan... Eğer ölüm onlarla karşılaşsa, onlar kaçınmazlar.*

"Osmanlı Pilotu Fethi Bey'in Karşılansması" isimli kasidede "قَرَّ" kelimesi bir defasında fiil ve müspet olarak, diğerinde mastar şeklinde ve nefy edatıyla kullanılarak selbî tıbbâk oluşturmuştur: [Meczûu'l-Kâmil]¹⁰¹⁵

13 فَيَخَاهُا الرَّأْوُونَ قَدْ قَرَّتْ وَلَيْسَ بِهَا قَرَارٌ

13 *Görenler duracak zanneder, ama onun durması yoktur.*

Hafız İbrahim'in, zıt anlamlı iki kelimeyle yapılan tıbbâk sanatını kasidelerinde kullandığı görülmektedir. Şiirlerinde kimi zaman halkın hissiyatını ifade etmeyi, kimi zaman da halka mücadele ruhu kazandırmayı hedefleyen Hafız'ın, anlattığı olayın zihinlerde tam olarak yerleşebilmesi için bu sanatı kullandığı görülmektedir. Çünkü kavramlar insan zihninde tek tek değil, ilişkili oldukları diğer kavramlarla beraber bulunmaktadır.¹⁰¹⁶ Bir şeyin tam anlaşılması için onun ne olduğuna dair yapılan tarifler kadar, ne olmadığına dair yapılan tarifler de önemlidir. Tıbbâk sanatı vesilesiyle, kavramların ve anlatılmak istenen mananın tam olarak muhataba aktarılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu nedenle Hafız İbrahim'in tıbbâk sanatını kullanma konusunda başarılı olduğu değerlendirilmektedir.

¹⁰¹³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 338.

¹⁰¹⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 363.

¹⁰¹⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 391.

¹⁰¹⁶ Gürkan, *Şiir ve Dil*, s. 109.

2.2.1.2.3. Muḳâbele

Muḳâbele, mantık itibarıyla tıbâkla aynıdır. Muḳâbele; ikiden fazla şey arasında tıbâk olmasıdır.¹⁰¹⁷ Aralarında tıbâk olan kelime sayısı dörtle on arasında olabilmektedir. Aralarında tıbâk olan kelimelerin sıraya uygun olması gerekir.¹⁰¹⁸

"*Japon Güzeli*" isimli kasidede "بُغْضُهَا الْأَهْلَ" ifadesi ile "حُبُّ الْغُرَبَا" ifadesi arasında muḳâbele mevcuttur: [Remel]¹⁰¹⁹

7 أُمَّةٌ قَدْ فَتَّ فِي سَاعِدَةٍ   بُغْضُهَا الْأَهْلَ   وَحُبُّ الْغُرَبَا

7 *Halkından nefret edip yabancıları sevmesinin, kendisini zayıflattığı bir ümmet...*

"*İmparatoriçe Eugenia'ye*" isimli kasidede "بِالْأَمْسِ عِنْدَ مَلِكٍ" ifadesi ile "الْيَوْمَ فِي حَانَ" ifadesi arasında muḳâbele mevcuttur: [Hafff]¹⁰²⁰

21 كُنْتُ بِالْأَمْسِ ضَيْفَةً عِنْدَ مَلِكٍ   فَأَنْزِلِي الْيَوْمَ ضَيْفَةً فِي حَانَ

21 *Dün sultanın yanında misafirdin. Sen gel, bugün hana misafir ol!*

"*Mısır'ın İhtilalden Şikâyetleri*" isimli kasidede "أَعْلَيْتُمْ طِينًا" ifadesi ile "أَرْحَضْتُمْ دَمًا" ifadesi arasında muḳâbele mevcuttur: [Tavîl]¹⁰²¹

4 عَمِلْتُمْ عَلَى عِزِّ الْجَمَادِ وَدُنَا   فَأَعْلَيْتُمْ طِينًا وَأَرْحَضْتُمْ دَمًا

5 إِذَا أَحْضَبْتِ أَرْضًا وَأَجْدَبِ أَهْلَهَا   فَلَا أَطْلَعْتَ نَبِيًّا وَلَا جَادَهَا السَّمَا

4 *Taşların izzeti, bizim zilletimiz için çalıştınız. Toprağı pahalandırdınız, kanı ucuzlattınız.*

5 *Toprak verimli olup halkı kuraklığa düştüğünde, bitki büyümesin ve gökyüzü yağmur vermesin!*

"*Sir Gorst'u Karşılama*" isimli kasidede "أَدْنَى النَّعْرِ" ifadesi ile "أَعْلَى الصَّعِيدِ" ifadesi arasında muḳâbele mevcuttur: [Vâfir]¹⁰²²

¹⁰¹⁷ el-Ḳayravânî, *el-'Umde*, II, 15.

¹⁰¹⁸ el-Merâğî, *'Ulûm*, s. 322; el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 377; es-Subkî, *'Arûs*, 231.

¹⁰¹⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Ḥâfîz*, s. 321.

¹⁰²⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Ḥâfîz*, s. 330.

¹⁰²¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Ḥâfîz*, s. 340.

¹⁰²² Hafız İbrahim, *Dîvânu Ḥâfîz*, s. 350.

62 جَمِيعُ النَّاسِ فِي الْبُلُوَى سَوَاءٌ بِأَذْنَى الثَّعْرِ أَوْ أَعْلَى الصَّعِيدِ

62 *Sınırların en alçak veya Saîd'in en yüksek yerlerindeki (güney ve kuzeydeki) tüm insanlar tasada birdir (aynı kaderi yaşarlar).*

"Osmanlı İnkılâbı" isimli kasidede "كُنْتُ مِنْكَ" ifadesiyle "بِتُّ عَلَيْكَ" ifadesi arasında muhâbele mevcuttur: [Hafîf]¹⁰²³

3 كُنْتُ أَبْكِي بِالْأَمْسِ مِنْكَ فَمَا لِي بِتُّ أَبْكِي عَلَيْكَ عَبْدَ الْحَمِيدِ

3 *Dün senin yüzünden ağlıyordum Ey Abdülhamid! Neden senin için ağlıyor oldum?*

"Mısır'daki İngiltere Yüksek Temsilcisi'ne" isimli kasidede "أَضَحَّتْ سُلْطَنَةً" ifadesiyle "كَانَتْ وَلايَةً" ifadesi arasında muhâbele mevcuttur: [Meczûu'l-Kâmil]¹⁰²⁴

6 أَضَحَّتْ رُبُوعُ النَّيْلِ سُدَّ طَنَّةٌ وَقَدْ كَانَتْ وَلايَةً

6 *Nil'in etrafı vilayet idi, saltanat oldu.*

"Yabancıların İmtiyazları" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde muhâbele mevcuttur: [Meczûu'l-Vâfir]¹⁰²⁵

1 سَكَتُ فَأَصْعَرُوا أَدْبِي وَقُلْتُ فَأَكْبَرُوا أَرْبِي

1 *Sustum, edebimi küçümsediler. Konuştum, aklımı yücelttiler.*

"Osmanlı İnkılâbı" isimli kasidede "كَانَ بِالْأَمْسِ فَرْدًا" ifadesiyle "فَعَدَا الْيَوْمَ أَلْفٌ" ifadesi arasında üç kelime muhâbele mevcuttur: [Hafîf]¹⁰²⁶

17 كَانَ عَبْدُ الْحَمِيدِ بِالْأَمْسِ فَرْدًا فَعَدَا الْيَوْمَ أَلْفٌ عَبْدَ الْحَمِيدِ

17 *Dün Abdülhamid bir kişi idi, bugün bin Abdülhamid oldu.*

Hafız İbrahim'in, birbirine zıt anlam taşıyan en az ikişer kelimenin kullanılmasıyla yapılan muhâbele sanatını kasidelerinde kullandığı görülmektedir. Muhâbele, iki farklı

¹⁰²³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 357.

¹⁰²⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 396.

¹⁰²⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 424.

¹⁰²⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 358.

hâlin kıyaslanmasına imkân sunmaktadır. Bu sanat vasıtasıyla İngiliz işgali altında olan Mısır halkına, beraber bulunmaması gereken durumlar izah edilmiş ve kıyaslama yapılması arzulanmıştır. Hafız'ın, olayın zihinlerde tam olarak yerleşebilmesi için bu sanatı kullandığı söylenebilir. Hafız İbrahim'in muḳâbele sanatını kullanma konusunda başarılı olduğu görülmektedir.

2.2.1.2.4. Hüsn-i Ta'lîl

Hüsn-i ta'lîl, edibin, bir hadisenin gerçek ve bilinen sebebi dışında, güzellik ve şeref katacak şekilde amacına uygun, gerçek dışı bir sebebi olduğunu iddia etmesidir.¹⁰²⁷ Hafız İbrahim siyâsî şiirlerinde bu sanatı kullanmıştır. "*Osmanlı Filosunu Selamlama*" isimli kasidesinde aşağıdaki beyit buna örnektir: [Remel]¹⁰²⁸

12 مَلَكُوا الْبَرَّ فَلَمَّا أَمَّ يَسَعُ   جَدَّهُمْ نَالُوا مِنَ الْبَحْرِ الْمَرَامَا

12 *Karaya sahip oldular. Orası şanlarına yetmeyince, denizden de istediklerini elde ettiler.*

Osmanlıları konu alan kasidenin yukarıdaki beytinde denize hâkim olmak, gerçek sebebi dışında başka bir sebep zikredilerek anlatılmaktadır. Buna göre şerefleri karalara sığmayınca Osmanlılar denizlerde hâkimiyet kurmaya başlamışlardır. Bu da gerçek sebep değildir. Ancak zikredilen sebep Osmanlıları övmekte ve onlara şeref katmaktadır.

Aynı kasidenin başka bir beytinde hüsn-i ta'lîl örneği mevcuttur: [Remel]¹⁰²⁹

14 كَلَّمَا أَوْفَتْ عَلَى أَمْوَاجِهِ   سَجَدَ الْمَوْجُ حُشُوعاً وَاحْتِشَامَا

14 *Dalgaları üzerinde ne zaman yükselse, dalga korkarak ve utanarak ona secde eder.*

Denizlerdeki dalgalar yükselme ve alçalma hareketini doğal olarak yapmaktadırlar. Ancak şair yükseldikten sonra dalganın alçalmasını secde etmeye benzetmekte ve bunun sebebinin de dalgaların Osmanlı gemilerinden korkması olarak belirtmektedir. Zikredilen sebep; hem gerçek sebep değildir, hem de Osmanlı gemilerine şeref katmaktadır.

¹⁰²⁷ el-Hâşimî, *Cevâhir*, I, 306; el-Merâğî, *Ulûm*, s. 340.

¹⁰²⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 377.

¹⁰²⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 377.

"Trablus Savaşı" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde hüsn-i ta'lîl örneği mevcuttur: [Remel]¹⁰³⁰

4 مَادَتِ الْأَرْضُ بِنَا جِينِ انْتَشَتْ مِنْ دَمِ الْقَتْلَى حَلَالاً وَحَرَاماً

- 4 Yer, öldürülenlerin helal ve haram kanlarıyla sarhoş olduğunda, bizi sarstı.

Beyitte yeryüzünün sarhoş olduğu iddia edilmekte, ardından bu sarhoşluğun nedeni dökülen kanlar olarak ifade edilmekte, sarhoşluk için gerçek olmayan bir neden belirtilmektedir.

"Almanya İmparatoru İkinci Wilhelm'e" isimli kasidede hüsn-i ta'lîl örneği mevcuttur: [Kâmil]¹⁰³¹

1 اللَّهُ آثَارُ هُنَاكَ كَرِيمَةٌ حَسَدَتْ رَوَائِعَ حُسْنِهَا بِرُلِينُ
2 طَاحَتْ بِهَا تِلْكَ الْمَدَافِعُ تَارَةً لَمَّا أَمَرْتُ وَتَارَةً زَلِيلُ

- 1 Allah'a yemin olsun, burada Berlin'in, harikalarını kışkırdığı güzel izler var!
2 Sen emrettiğinde, bir keresinde o toplar, bir keresinde de zepilin vurup onları yok etti.

Kasidenin ikinci beytinde zikredilen hadise için 1. beyitte gerçek olmayan bir neden söylenmektedir. Bu neden de vuranın vurulandan daha değersiz olduğunu hissedip kıskançlık duymasıdır. Hüsn-i ta'lîl, Berlin'i yermekte ve bombalanan Reims şehrine şeref vermektedir.

"Mısır" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde hüsn-i ta'lîl örneği mevcuttur: [Hafif]¹⁰³²

12 مَا رَمَانِي رَامَ وَرَاحَ سَلِيمًا مِنْ قَدِيمِ عِنَايَةِ اللَّهِ جُنْدِي

- 12 Bana darbe vurup da kimse salimen gitmemiştir. Eskiden beri Allah'ın yardımı benim askerimdir.

¹⁰³⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 380.

¹⁰³¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 398.

¹⁰³² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 404.

Beyitte Mısır'ın yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen çağlar boyu varlığını sürdürmesinin sebebi, Allah'ın (cc) yardımının bir asker olarak hep yanında olması şeklinde belirtilmiş ve hüsn-i ta'lîl yapılmıştır.

Hafız İbrahim siyâsî şiirlerinde hüsn-i ta'lîl sanatını kullanmış, olayın gerçek sebebi malum olmasına rağmen dikkatleri hakîkî olmayan bir sebebe çekerek anlatmak istediği manayı dinleyiciye vermeyi hedeflemiştir. Kullanılan hüsn-i ta'lîl sanatının kasidenin muhtevasına uygun olduğu görülmekte ve Hafız İbrahim'in bu sanatı kullanmada başarılı olduğu görülmektedir.

2.2.1.2.5. Te'kîdu'z-Zemm Bima Yuşbihu'l-Medh

Yapılan zemmin ardından, medhe benzer bir ifadeyle, zemmin kuvvetlendirilmesidir. Bu sanat, zemmedilen özelliğın ardından istisna yapıp sonrasında zemm fiiline dâhil olumsuz bir özellik daha ifade edilerek veya zemmedildikten sonra istisna yapıp sonrasında başka bir zemm sıfatı söylenerek iki şekilde yapılabilmektedir.¹⁰³³

"Trablus Savaşı" isimli kasidenin aşağıdaki beyti bu konuya örnektir: [Remel]¹⁰³⁴

42 عَامَ شَهْرَيْنِ وَمَ يَفْتَحُ سَوَى هُوَّةٍ فِيهَا الْمَلَائِينُ تَرَامَى

42 İki ay yüzdü ve içine milyonların atıldığı bir çukurdan başkasını fethedemedi.

Beyitte "iki ay gezmesine rağmen fethedemedi" denilerek İtalyanlar zemmedilmekte, istisna edatıyla iyi bir şey zikredileceği zannettirildikten sonra bir çukuru fethetmek için milyonlarca askerini telef etmesi anlatılarak zemm kuvvetlendirilmektedir.

"Yabancıların İmtiyazları" isimli kasidede te'kîdu'z-zemm bimâ yuşbihu'l-medh örneği mevcuttur. [Meczûu'l-Vâfir]¹⁰³⁵

14 وَمَاذَا فِي صَحَائِفِكُمْ سَوَى التَّمْوِيهِ وَالْكَذِبِ

14 Kamufraj ve yalan dışında gazetelerinizde ne var?

¹⁰³³ en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Erab*, VII, 122; el-Hâşimî, *Cevâhir*, I, 314.; el-Merâğî, *'Ulûm*, s. 343.

¹⁰³⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 383.

¹⁰³⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 425.

Beyitte "gazetelerinizde bir şey yok" denildikten sonra ardından gelen istisna, olumlu bir ifadenin geleceği hissini vermekte ancak zikredilen olumsuz sıfatlar zemmi tekit etmektedir. Hafız İbrahim'in bu sanatı kullanmada başarılı olduğu görülmektedir.

2.2.1.2.6. Mubâlağa

Mubâlağa, bir şeyi betimlemede aşırı gitmek anlamına gelir.¹⁰³⁶ Bir başka ifadeyle, bir şeyi yeterli olandan fazlasıyla betimlemek, mubâlağa olarak adlandırılır.¹⁰³⁷ Şair mubâlağa yoluyla hakîkatten ayrılmakta ve aslında olmayan bir vasıf kazandırmaktadır. Ancak bazı eleştirmenler, "*şüirin en iyisi, en yalan olanıdır*" ifadesi gereği mubâlağanın daha iyi olduğunu düşünmektedir.¹⁰³⁸

"*Japon Güzeli*" isimli kasidede betimlenen güzelin yüzündeki sarılığın Yahudi'ye altını unutturacak derecede olduğunun iddia edilmesi mubâlağa örneğidir: [Remel]¹⁰³⁹

13 ذَاتِ وَجْهِ مَرْجِ الْحُسْنِ بِهِ صُفْرَةً تُنْسِي الْيَهُودَ الذَّهَبَا

13 Kendisinde güzelliğin, Yahudi'ye altını unutturacak bir sarışınlık ile birleştiği bir yüze sahip (bir güzele)...

"*Yüce Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Bayramı*" isimli kasidede Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'i (ö. 726/1326) övmek için insanların nesebi ortaya döküldüğünde en büyük fatihlerin babası olduğunun iddia edilmesi mubâlağa örneğidir: [Tavîl]¹⁰⁴⁰

10 إِذَا ضَاءَتْ الْأَحْسَابُ يَوْمًا لِمَعْرِقِ فَعُتْمَانُ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ لَهُمْ أَبُ

10 Bir gün soylular için nesepler aydınlandığında, fatihlerin hayırlısı Osman, onların babasıdır.

Aynı kasidede Fatih Sultan Mehmet (ö. 1481) için sıfatların art arda sıralanışı mubâlağa meydana getirmektedir: [Tavîl]¹⁰⁴¹

¹⁰³⁶ İbnu'l-Mu'tez, *el-Bedî' fi'l-Bedî'*, s. 64; İbn Ebi'l-İşba', *Tahrîr*, s. 147.

¹⁰³⁷ İbnu'l-Munķız, *Nakdi's-Şi'r*, s. 104.

¹⁰³⁸ el-Hasen b. Ali İbn Vekî', *el-Munaşşif li's-Sâriķ ve'l-Mesrûķ minh*, thk. Ömer Halife b. İdrîs, 1.b. Câmî'a Kât Yûnus, Bingazî, 1994. s. 187; el-Ķayravânî, *el-'Umde*, II, 53.

¹⁰³⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 322.

¹⁰⁴⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 331.

¹⁰⁴¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 332.

15 هُنَا فَاحْفِضُوا الْأَبْصَارَ عَرْشِ مُحَمَّدٍ هُنَا الْفَاتِحُ الْغَازِي الْكَمِي الْمُدْرَبُ

15 İndirin bakışlarınızı, Muhammed'in tahtı burada. Belaları def eden, cesur, gazi Fatih burada...

"Osmanlı İnkılâbı" isimli kasidede Kur'ân'da Allah'ın (cc) kendisi için kullandığı "الْعَزِيزُ" ve "الْمَجِيدُ" sıfatlarının V. Mehmet için kullanılması mubâlağa meydana getirmektedir: [Hafîf]¹⁰⁴²

49 وَقَفَ الدَّهْرُ حَاشِعًا إِذْ رَأَى السَّيِّءَ فَمِنْ فِي قَبْضَةِ الْعَزِيزِ الْمَجِيدِ

49 İşte zaman, el-Azîz ve el-Mecîd olanın kabzasındaki iki kılıcı gördüğünde korkmakta.

"Osmanlı Anayasası Günü" isimli kasidede mubâlağa örneği mevcuttur: [Tavîl]¹⁰⁴³

17 صَوَائِحُهُ سُمُرُ الْقَنَا وَكُرَائِنُهُ رُؤُوسُ الْأَعَادِي وَالْحُصُونُ مَلَاعِيهِ

18 إِذَا تَارَ دُكَّتْ أَجْبَلٌ وَتَحَشَّعَتْ بَحَارٌ وَأَمْضَى اللَّهُ مَا هُوَ كَاتِبُهُ

19 وَتُلَّتْ عُرُوشٌ وَاسْتَفْقَرَتْ مَمَالِكٌ وَلَوْ أَنَّ ذَا الْقُرَيْنِ فِيهَا يُنَاصِبُهُ

17 Savaş sopaları siyah mızrak, topları düşmanların başları ve kaleler oyun alanlarıdır.

18 Kızarsa yıkılır dağlar, boyun eğer denizler ve Allah, yazdığını (çoktan) gerçekleştirmiştir.

19 Zülkarneyn orada savaşsa bile tahtlar yıkılır, saltanatlar yere çakılır.

Kasidenin 17. beytinde savaşçı Türklerden bahsedilirken savaş aletlerinin birer oyun aletine benzetilmesi mubâlağadır. 18. beyitte, sadece kızmalarından dağların yıkılacağı, denizlerin korkacağı ve Allah'ın kaderinin gerçekleşip onlara zafer vereceğinin ifade edilişi mubâlağadır. Ancak "أَجْبَلٌ" kelimesinin cemî kıllet sîğasından seçilmesinin mubâlağa sanatı için uygun olmadığı görülmektedir. 18. beyitte ise Zülkarneyn bile olsa taht ve saltanatların yıkılacağına iddia edilişi mubâlağa örneğidir. Kelimelerin cemî kullanılışı mubâlağayı artırmaktadır. Şair, siyâsî şiirlerinde bu beyitlerde Türkleri övdüğü kadar, hiçbir milleti övmemiştir.

¹⁰⁴² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 361.

¹⁰⁴³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, ss. 363-364.

"Osmanlı Pilotu Fethi Bey'in Karşılanması" isimli kasidede mubâlağa örneği mevcuttur: [Meczû'l-Kâmil]¹⁰⁴⁴

5	لَوْ سَابَقْتَنِي سَوَابِقُ الْأَفْكَارِ أَدْرَكَهَا الْعِثَارُ
6	حَسَدْتَنِي فِي الْأَفْقِ الْبُرُوقُ وَغَارَ فِي الْأَرْضِ الْبَحَارُ
7	تَجْرِي بِسَاحَةِ تَشَقُّقِ سَبِيلِهَا شَقُّ الْإِزَارِ
8	وَتَكَادُ تَقْدَحُ فِي الْأَثِيَّةِ فَيَسْتَجِيلُ إِلَى شَرَارِ

- 5 Eğer seninle fikirlerin önderleri yarışsa, onlar tökezler.
- 6 Ufukta şimşekler sana haset etti ve yeryüzünde buhar kıskandı.
- 7 Yüzen aracınla elbisenin yarılması gibi yolunu yarararak akıyorsun!
- 8 Havaya vurduğunda nerdeyse kıvılcıma dönüşüyor.

Kasidenin 5. beytinde pilotun hızına fikirlerin yetişemeyeceğini, yetişse bile tökezleyeceğini; 6. beyitte bu hızın şimşekler tarafından kıskanıldığını, buharın ise pilotun uçmasını kıskandığını; 7. beyitte uçağın havayı elbiseyi yarar gibi kolayca yardığını; 8. beyitte havaya sadece vurmasıyla kıvılcıma dönüştüğünü ifade eden şair, mubâlağa yapmıştır.

"Büyük Savaş" isimli kasidede I. Dünya Savaşında, zalimlerin tüm varlıklara savaş açtığı hatta sudaki balıkların özgürlüklerini bile kıskandığı, mubâlağalı bir şekilde anlatılmaktadır: [Kâmil]¹⁰⁴⁵

9	نَفَسُوا عَلَى الْحَيْتَانِ وَاسِعَ مُلْكِهَا فَتَفَتَّنُوا فِي سَلْبِهِ وَتَأَنَّفَعُوا
---	--

- 9 Geniş saltanatlarındaki balıkları kıskandılar. Onları yok etmede farklı metotlar denediler ve süslediler.

"Hanımefendilerin Gösterisi" isimli kasidede, gösteri için toplanmış bayanlara İngilizlerin, müsamahasızca davranışlarından dolayı ceninlerin bile yaşlandığını belirtmesi mubâlağaya örnektir. Ayrıca âyetten iktibas yapılmış olması¹⁰⁴⁶ mubâlağayı artırmaktadır: [Meczû'l-Kâmil]¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 391.

¹⁰⁴⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 400.

¹⁰⁴⁶ Müddessir 74/17.

¹⁰⁴⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 401.

11 فَتَطَّاحَنَ الْجَيْشَانِ سَا عَاتٍ تَشْيِبُ لَهَا الْأَجِنَّةُ

11 İki ordu ceninlerin yaşlanacağı saatler boyu savaştı.

"Kurtuluş Günü" isimli kasidede zekâ şimşeğe benzetilerek mubâlağa yapılmıştır:

[Kâmil]¹⁰⁴⁸

73 لَا يَسْتَعْلُ كَمَا عَلِمْتَ دَكَاةً وَدَكَاؤُهُ كَالْحَاطِفِ اللَّمَّاحِ

73 Zekâsı şimşek gibi olduğu hâlde, senin bildiğin gibi zekâsını ganimet bilmez.

Şairler duygu yoğunluğu yaşayan ve hissettiklerini şiir vasıtasıyla ifade eden insanlar olarak değerlendirilmişlerdir. Onların yaşadığı duygu yoğunluğunun nedeni, dünyayı diğer insanlardan farklı olarak algılamalarıdır. Bu nedenle şiirin doğasında mubâlağa olması tabiidir. Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde mubâlağa sanatını muhtevaya hizmet edecek şekilde kullandığını ve halka millî bir ruh verme amacı taşıdığını söylememiz mümkündür.

2.2.2. Beyân Sanatlarından Yararlanma

Kelime olarak açık seçik olmak anlamına gelen beyan, terim olarak bir manayı farklı söz ve usullerle anlatmayı öğreten, belirli usul ve kuralları olan bir ilimdir.¹⁰⁴⁹ "el-*Hayevân*" isimli kitabında beyân ilminin bazı mevzularını ele alan el-Câhız, "el-*Beyân ve't-Tebyîn*" adlı eserinde bu ilmin esaslarını belirlemeye çalışmıştır. Bu açıdan mezkûr kitap beyân ilmini ele alan en eski kitaptır.¹⁰⁵⁰ İbnu'l-Mu'tez, "el-*Bedî*" isimli kitabıyla teşbîh, istiâre ve kinâye gibi sanatları incelemiş ve bu terimlerle adlandırmıştır.¹⁰⁵¹

Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde, beyân ilmine ait teşbîh, istiâre, mecaz-ı mursal, mecaz-ı aklî, kinâye gibi sanatlardan faydalandığı görülmektedir. Bu sanatların onun şiirlerinde bir amaca istinaden kullanılmış olması Hafız'ın dile ve şiir üsluplarına hâkimiyetini göstermektedir.

¹⁰⁴⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 417.

¹⁰⁴⁹ Bolelli, *Belâgat*, s. 405.

¹⁰⁵⁰ Ebû Osman 'Amr b. Baħr el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1423 h., I, 5-11.

¹⁰⁵¹ İbnu'l-Mu'tez, *el-Bedî' fi'l-Bedî'*, s. 7.

2.2.2.1. Teşbîh

Teşbîh, iki şeyin bir sıfat veya bazı sıfatlarında ortak olma hâlidir ve bu ortaklık, onların asıl vasıfları veya hükümleri arasında olabilir.¹⁰⁵² Teşbîhi, bir şeyin diğerinin yerine geçmesi şeklinde betimlemek de mümkündür.¹⁰⁵³ Teşbîh, muşebbeh ve muşebbeh bih gibi ögelerden oluşmaktadır.¹⁰⁵⁴ Teşbîh aslında, teşbîh edatlarının kullanılmasıyla yapıldığı hâlde,¹⁰⁵⁵ teşbîh edatları kullanılmadan bir şeyin diğer bir şey olduğunu iddia ederek de yapılabilmekte¹⁰⁵⁶ ve îcâz ifade ettiği için de güzel görülmektedir.¹⁰⁵⁷

Teşbîhin, maksadına ulaşabilmesi için muşebbeh bihin bilinen, görülen, hakîkî bir varlık olması gerekmektedir.¹⁰⁵⁸ Eğer benzetilen iki şey arasında benzerlik yoksa o zaman kelimeler kapalı olmaktadır.¹⁰⁵⁹ Teşbîh, zıddıyla da gelebilmektedir.¹⁰⁶⁰ Teşbîh, sanatsal bakımdan anlatımı veciz hâle getirmektedir.¹⁰⁶¹ Teşbîhin amaçlarından biri de tecsîm yani somutlaştırmadır.¹⁰⁶² Tecsîm sayesinde kastedilen mana daha kolay anlatılmaktadır.

Arap edebiyatında teşbîh usulleri arasında; cesuru aslana, güzelliği güneş ve aya, mertebeye yüce kişiyi yıldıza, elden kaçmış fırsatı hayale, cömertliği Hâtim et-Ṭâî'ye¹⁰⁶³ (ö. 578) benzetmek âdet hâline gelmiştir.¹⁰⁶⁴

Teşbîh, teşbîh edatının ve vech-i şebihin mezkûr veya mahzûf oluşuna göre farklı isimler altında incelenmiştir. Teşbîh edatına göre teşbih, mursal ve muekked olarak ikiye ayrılır.

¹⁰⁵² el-Curcânî, *Esrâr*, s. 98.

¹⁰⁵³ el-'Askerî, *es-Şinâ'ateyn*, s. 239.

¹⁰⁵⁴ el-Curcânî, *Esrâr*, s. 381.

¹⁰⁵⁵ el-Ḳayravânî, *el-'Umde*, I, 290.

¹⁰⁵⁶ el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 176; 'Atîk, *'İlmu'l-Bedî'*, s. 105.

¹⁰⁵⁷ el-Hafâcî, *Feşâha*, s. 246.

¹⁰⁵⁸ el-Hafâcî, *Feşâha*, s. 253.

¹⁰⁵⁹ el-Curcânî, *Esrâr*, s. 192.

¹⁰⁶⁰ el-Ḳayravânî, *el-'Umde*, I, 295.

¹⁰⁶¹ el-Mufaḍḍal ed-Ḍabbî, *Emsâlu'l-'Arab*, 2.b., Dâru'r-Râidi'l-'Arabî, Beyrut, 1983, s. 7.

¹⁰⁶² el-Merzûkî, *Ḥamâse*, s. 529.

¹⁰⁶³ Hâtim et-Ṭâî, miladî VI. asrın ilk yarısında dünyaya gelmiş, küçük yaşta babasını kaybetmiş, dedesi bakımını üstlenmiş, cömertliğiyle Araplar arasında darb-ı mesel hâline gelmiş bir şahsiyettir. Oğlu Adıyy b. Hâtim et-Ṭâî, sahâbiler arasında yer almaktadır. Hayatı ve şahsiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Adil Süleyman Cemal, *Dîvânu Hâtim bin Abdillâh et-Ṭâî ve Aḥbâruhû* için yazılan mukaddime, thk. Adil Süleyman Cemal, Dâru'l-Kutubi'l-Vaṭaniyye, Abu Dabi, 2011, ss. 13, 91.

¹⁰⁶⁴ el-'Askerî, *es-Şinâ'ateyn*, s. 243.

2.2.2.1.1. Teşbîh-i Mursel

Teşbîh-i Mursel, teşbîh edatının zikredildiği teşbîhe verilen addır.¹⁰⁶⁵ "Mısır" isimli kasidede teşbîh-i mursel bulunmaktadır: [Hafîf]¹⁰⁶⁶

5 فُتْرَابِي تَبْرٌ وَنَهْرِي فُرَاتٌ وَسَمَائِي مَصْنُوقَةٌ كَالْفِرْنِدِ

5 *Toprağım altın, nehrim tatlı, göğüm kılıç gibi parlaktır.*

Beyitte geçen "سَمَائِي مَصْنُوقَةٌ كَالْفِرْنِدِ" ifadesi teşbîh-i mursele örnektir. "ك" teşbîh edatı, "مَصْنُوقَةٌ" ise vech-i şebektir. "سَمَاءٌ" kelimesi muşebbeh, "الْفِرْنِدِ" ise muşebbeh bihtir.

Aynı kasidenin başka bir beytinde de teşbîh-i mursel bulunmaktadır: [Hafîf]¹⁰⁶⁷

10 فَإِذَا صَيِّقَلُ الْقَضَاءِ جَلَاهَا كُنَّ كَالْمَوْتِ مَا لَهُ مِنْ مَرَدٍ

10 *Kaza ve kaderin cilacısı onu parlattığında, engel olunamayan ölüm gibi olurlar.*

Beyitte bulunan "كُنَّ" ifadesi nâkıs fiildir ve nunu nisve zamiriyle birleşmiştir. Zamir 10. beyitten önce geçen "سيوف" kelimesine dönmektedir. "كُنَّ كَالْمَوْتِ مَا لَهُ مِنْ مَرَدٍ" ifadesi teşbîhtir. Teşbîh edatı bulunduğu için teşbîh-i mursel olarak adlandırılır. "مَا لَهُ مِنْ" vech-i şebektir.

Aynı kasidenin bir başka beytinde de teşbîh-i mursel bulunmaktadır: [Hafîf]¹⁰⁶⁸

50 وَنُعِيرُ الْأَهْوَاءَ حَرْبًا عَوَانًا مِنْ خِلَافٍ وَالْخُلْفُ كَالسَيْلِ يُعْدِي

50 *Ayrılık, hastalık gibi bulaşıcıyken, ayrılıktan dolayı iradelerimize karşı çetin savaşlar veriyoruz.*

Beyitte "الْخُلْفُ كَالسَيْلِ يُعْدِي" ifadesi teşbîhtir. "الْخُلْفُ" muşebbeh, "السَيْلِ" muşebbeh bih, "يُعْدِي" ise vech-i şebektir. Teşbîh edatı bulunduğu için teşbîh-i mursel olarak adlandırılmaktadır.

¹⁰⁶⁵ el-Hâşimî, *Cevâhir*, ss. 238, 242.; eş-Sa'îdî, *Buğyetu'l-İdâh*, III, 450; el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 173.

¹⁰⁶⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 404.

¹⁰⁶⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 404.

¹⁰⁶⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 408.

"İngilizlerin Mısır'dan Çekilmesi" isimli kasidede teşbîh-i mursal bulunmaktadır:
[Seri']¹⁰⁶⁹

1 كَمْ حَدَّدُوا يَوْمَ الْجَلَاءِ الَّذِي أَصْبَحَ فِي الْإِبْهَامِ كَالْمَحْشَرِ

1 *Mahşer gibi belirsiz hale gelen çekilme gününü pek çok kez tayin ettiler.*

Beyitte "أَصْبَحَ فِي الْإِبْهَامِ كَالْمَحْشَرِ" ifadesi teşbîhtir. "أَصْبَحَ" nâkıs fiilinde bulunan mustetir zamir muşebbeh; "الْمَحْشَرِ", muşebbeh bih; "فِي الْإِبْهَامِ" ise vech-i şebektir. Teşbîh edatının zikredilmesinden dolayı teşbîh-i mursal olarak adlandırılmaktadır.

2.2.2.1.2. Teşbîh-i Muekked

Teşbîh-i muekked, teşbîh edatının mahzûf olduğu teşbîhe verilen addır.¹⁰⁷⁰ Bu tür bir cümle, teşbîh edatı olmadığı için teşbîh kabul edilmediği takdirde, cümledeki yargı doğru olmayacağı için teşbîh çeşitleri içinde sayılmaktadır.¹⁰⁷¹ Teşbîh-i mursele göre daha belîğ olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁷² Hafız İbrahim, siyâsî şiirlerinde teşbîh-i muekkedi çok kullanmıştır. "*Japon Güzeli*" isimli kasidede teşbîh-i muekked örneği bulunmaktadır:
[Remel]¹⁰⁷³

38 فَعَدَا هَذَا سَمَاءَ لِلْعَلَا وَغَدَا ذَلِكَ فِيهَا كَوْكَبَا

38 *Bu, yüceliğin göğü oldu, şu da oradaki bir yıldız oldu.*

Beyitte "هَذَا" muşebbeh "سَمَاءَ" ise muşebbeh bihtir. Teşbîh edatı kullanılmamıştır.

"Osmanlı Anayasası Günü" isimli kasidede teşbîh-i muekked örneği bulunmaktadır: [Tavîl]¹⁰⁷⁴

44 لَكَ اللَّهُ يَا تَمُوزُ إِنَّكَ بَلَسَمَ لِحَرْحَى الْأَسَى وَالذَّهْرُ تَعْدُو نَوَائِيَهْ

44 *Ne iyisin ey Temmuz! Sen, zamanın belaları saldırırken, hüznün yaralıları için merhemsin.*

Beyitte kullanılan muhatap zamiri muşebbeh, "بَلَسَمَ" ifadesi ise muşebbeh bihtir. Teşbîh edatı kullanılmadığı için teşbîh-i muekked sayılır.

¹⁰⁶⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 423.

¹⁰⁷⁰ el-Hâşimî, *Cevâhir*, ss. 238, 242; el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 173.

¹⁰⁷¹ el-Askerî, *es-Şimâ'ateyn*, s. 249.

¹⁰⁷² 'Atîk, *İlmu'l-Bedî*, s. 81.

¹⁰⁷³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 324.

¹⁰⁷⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfiz*, s. 366.

Teşbîh, vech-i şebihin bulunuşuna göre teşbîh-i mucmel ve teşbîh-i mufaşşal olarak ikiye ayrılır.

2.2.2.1.3. Teşbîh-i Mucmel

Vech-i şebihin mahzûf olduğu teşbîhe verilen addır.¹⁰⁷⁵ "Mısır'ın Siyâsî Durumu Şiirinden" isimli kasidede teşbîh-i mucmel örneği mevcuttur: [Kâmil]¹⁰⁷⁶

7 أَمْ يَبْقَىٰ فِيْنَا مَنْ يُمَيِّئُ نَفْسَهُ بِوَدَادِكُمْ فَوَدَادِكُمْ أَخْلَامٌ

7 Aramızda kendisini sizi sevmeye umutlandıran kalmadı. Sevginiz hayal...

Beyitte kullanılan "وداد" kelimesi muşebbeh, "أخلام" kelimesi ise muşebbeh bihtir. Vech-i şebih bulunmadığı için teşbîh-i mucmel olarak adlandırılır.

2.2.2.1.4. Teşbîh-i Mufaşşal

Vech-i şebihin zikredildiği teşbîhe verilen addır.¹⁰⁷⁷ "Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidede teşbîh-i mufaşşal örneği bulunmaktadır: [Remel]¹⁰⁷⁸

16 فَهِيَ فِي السَّلْمِ جَوَارٍ تُجْتَلَىٰ تَبَهَّرُ الْعَيْنَ زُورًا وَنِظَامًا

16 Onlar barışta hayranlıkla bakılan, güzellik ve nizamıyla gözü büyüleyen cariyelerdir.

Beyitte "هي" muşebbeh, "جوار" muşebbeh bihtir. İkinci şatırda gelen cümle vech-i şebih olduğu için teşbîh-i mufaşşal olarak isimlendirilmektedir. Cariye kelimesi zayıflık da ifade edebileceği için yanlış anlamayı engellemek ve teşbîhi gayesine ulaştırmak için vech-i şebih kullanılmıştır.

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidede teşbîh-i mufaşşal örneği bulunmaktadır: [Remel]¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷⁵ el-Hâşimî, *Cevâhir*, s. 242; el-Meydânî, *el-Belâğâ*, II, 173.

¹⁰⁷⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 419.

¹⁰⁷⁷ el-Hâşimî, *Cevâhir*, s. 242; el-Meydânî, *el-Belâğâ*, II, 173; Abdurrahim el-‘Abbâsî, *Me‘âhidu't-Tanşîş alâ Şevâhidi't-Telhîş*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, ‘Âlemu'l-Kutub, Beyrut, tsz., II, 91: eş-Şa‘idî, *Buğyetu'l-İdâh*, III, 434;

¹⁰⁷⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 377.

¹⁰⁷⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 378.

25 حَاَفَهَا الْعَالَمُ حَتَّى أَصْبَحْتُ رُسُلًا تَحْمِلُ أَمْنًا وَسَلَامًا

25 *Dünya ondan korkar, sonunda emniyet ve barış taşıyan elçiler olur.*

Beyitte kullanılan "أَصْبَحْتُ" nâkıs fiili mustetir "هِيَ" zamiri bulundurmaktadır. "تَحْمِلُ أَمْنًا وَسَلَامًا" ifadesi vech-i şebeh olduğu için teşbîh-i mufaşşal olarak adlandırılır.

2.2.2.1.5. Teşbîh-i Belîğ

Muşebbeh ve müşebbeh bihin zikredildiği, teşbîh edatı ve vech-i şebehin bulunmadığı teşbîh çeşidine teşbîh-i belîğ adı verilmektedir.¹⁰⁸⁰ Edipler tarafından kabul derecesine ulaştığı için belîğ olarak adlandırıldığı belirtilmiştir.¹⁰⁸¹ Teşbîh edatı ve vech-i şebeh zikredilmediği için içerisinde îcâzı da barındırmaktadır.¹⁰⁸² Bu îcâz nedeni ile vech-i şebehi dinleyicinin kendisi bulması gerektiği için kişiye daha hoş gelmektedir.¹⁰⁸³ Teşbîh-i belîğ aslında muekked mucmel teşbîhtir. Edipler, teşbîhin bu çeşidinin müşebbehin, müşebbeh bihin kendisi olduğunu iddia etmesi nedeniyle mubâlağa ifade ettiğini belirtirler.¹⁰⁸⁴ "Japon Güzeli" isimli kasidede teşbîh-i belîğ örneği mevcuttur: [Remel]¹⁰⁸⁵

29 فَأَجَابَنِي بِصَوْتٍ رَاعِيٍّ وَأَرْنِي الظَّيِّ لَيْثًا أَغْلَبَا

29 *Beni korkutan bir sesle bana cevap verdi. Bana geyiği, kuvvetli bir aslan olarak gösterdi.*

"الظَّيِّ لَيْثًا" ifadesi teşbîhtir. Teşbîh edatı ve vech-i şebeh kullanılmamıştır. Bu ögelerin düşmesi nedeniyle cümlede îcâz meydana gelmektedir.

"Hicrî Yılı Selamlama" isimli kasidede teşbîh-i belîğ örneği mevcuttur: [Tavîl]¹⁰⁸⁶

29 وَلَا عَجَبٌ أَنْ تُلَّ عَرْشُ مُمْلَكٍ قَوَائِمُهُ عُوْدٌ وَدُفٌّ وَمِزْهُرٌ

29 *Dayanakları ud, def ve tambure olan sahiplenilmiş bir tahtın yıkılması şaşırtıcı değil.*

Beytin ikinci şatırında, teşbîh-i belîğ bulunmaktadır. "قَوَائِمُ", müşebbeh; "عُوْدٌ", "دُفٌّ" ve "مِزْهُرٌ" ise müşebbeh bihtir. Teşbîhte, teşbîh edatı kullanılmadığı için muekked, vech-i

¹⁰⁸⁰ el-Hâşimî, *Cevâhir*, s. 242; el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 173; el-Merâğî, 'Ulûm, s. 233.

¹⁰⁸¹ el-Hâşimî, *Cevâhir*, s. 238.

¹⁰⁸² 'Atîk, 'İlmu'l-Bedî', s. 105.

¹⁰⁸³ eş-Şa'îdî, *Buğyetu'l-İdâh*, III, 445; el-Hâşimî, *Cevâhir*, s. 238

¹⁰⁸⁴ el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 176; 'Atîk, 'İlmu'l-Bedî', s. 105.

¹⁰⁸⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 323.

¹⁰⁸⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 354.

şebek bulunmadığı için mucmel teşbîhtir. Mucmel muekked teşbîh ise teşbîh-i belîğ olarak adlandırılmaktadır.

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidede teşbîh-i belîğ örneği mevcuttur:

[Remel]¹⁰⁸⁷

20 وَهِيَ بُرْكَانٌ إِذَا مَا هَاجَهَا هَائِجٌ الشَّرِّ عِدَاءٌ وَخِصَامًا

20 Şerri hareket ettiren, düşmanca ve hasımca onları hareket ettirdiğinde, onlar yanardağdır.

Beyitte "هي" zamiri muşebbeh, "بُرْكَانٌ" ise muşebbeh bihtir. Teşbîh edatı ve vech-i şebek olmadığı için teşbîh-i belîğ olarak adlandırılır.

2.2.2.1.6. Teşbîh-i Maqlûb

Muşebbeh ile muşebbeh bihin yer değiştirdiği teşbîh çeşidine verilen isimdir.¹⁰⁸⁸

Bu tür teşbîhte muşebbehin, muşebbeh bihten vech-i şebek yönüyle daha üstün olduğu iddia edilir.¹⁰⁸⁹ İbnu'l-Eşîr bu tür teşbîhe "eş-Şarî ve'l-'Aks" adını vererek ferû'un usule üstün gelmesi olarak tarif etmektedir.¹⁰⁹⁰ el-Curcânî ise aslı fer', fer'î asıl yapmak olarak tarif eder.¹⁰⁹¹ "Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidede teşbîh-i maqlûb örneği mevcuttur: [Remel]¹⁰⁹²

18 مَا نُجُومُ الرَّجْمِ مِنْ أُبْرَاجِهَا إِثْرَ عِفْرِيتٍ مِنَ الْجِنِّ تَرَامِي

19 مِنْ مَرَامِيهَا بِأَنْكِي مَوْقِعًا لَا وَلَا أَقْوَى مِرَاسًا وَعَرَامًا

18 Cinlerden ifritin ardından, burçlarından atılan taşlama yıldızları değildir,

19 Onun atış yerlerinden ne daha etkili, ne de şiddet ve sertlikte daha güçlüsü...

Beyitte, cinlerin ğayb bilgisini almak için gökyüzüne çıktıklarında kendilerine atılan yıldızlar muşebbeh, gemilerin ateş yerleri ise muşebbeh bih olarak kullanılmaktadır. Bu teşbîh, daha güçlü olan, daha zayıf olana benzetilmesi nedeniyle teşbîh-i maqlûb olarak adlandırılmaktadır.

¹⁰⁸⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 378.

¹⁰⁸⁸ el-Hâşimî, *Cevâhir*, s. 239; 'Atîk, 'İlmu'l-Bedî', s. 95.

¹⁰⁸⁹ el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 201; eş-Şa'îdî, *Buğyetu'l-İdâh*, III, 418; Kâsım ve Dîb, 'Ulûmu'l-Belâğa, s. 177.

¹⁰⁹⁰ İbnu'l-Eşîr, *el-Meselu's-Sâir*, I, 403, II, 125;

¹⁰⁹¹ el-Curcânî, *Esrâr*, s. 198.

¹⁰⁹² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 378.

"Kurtuluş Günü" isimli kasidede teşbîh-i maqlûb örneği mevcuttur: [Kâmil]¹⁰⁹³

30 لَمْ يَبْدُ نُورٌ فَوْقَ نُورٍ يُجْتَلَى كَالنَّاجِ فَوْقَ جَبِينِكَ الْوَضَّاحِ

30 *Parlayan alnınun üzerindeki taç gibi parlayan nur üstüne nur görünmedi.*

Beyitte ifade edilen "نور" muşebbeh, "النَّاجِ" ise muşebbeh bih olarak kullanılmıştır. Daha güçlü olan daha zayıf olana benzetildiği için teşbîh-i maqlûb olarak adlandırılır.

2.2.2.1.7. Teşbîh-i Temsîlî

Teşbîh-i temsîlî, muşebbeh ve muşebbeh bihin bir suret hâlinde geldiği, vech-i şebihin ise bir terkip şeklinde olduğu teşbîh çeşididir.¹⁰⁹⁴ "Prens Hüseyin Kamil Paşa'ya" isimli kasidede teşbîh-i temsîlî örneği bulunmaktadır: [Vâfir]¹⁰⁹⁵

22 قَدْ اسْتَعْصَى عَلَى الْحُكَمَاءِ مِنَّا كَمَا اسْتَعْصَى عَلَى الطَّبِّبِ الْجَدَامِ

22 *Tıpkı tıbbın cüzzamı tedavi edemediği gibi, hekimlerimiz de onu halledemediler.*

Beyitte ayrılık hastalığından bahsedilmekte, ayrılık hastalığının hekimlere galip gelişi bir suret oluşturmakta ve muşebbeh olarak kullanılmaktadır. Cüzzam hastalığının tıbbı galip gelişi de ikinci sureti oluşturmakta ve muşebbeh bih olarak kullanılmaktadır. Muşebbeh ve muşebbeh bihin suret hâlinde bulunduğu bu teşbîh, temsîlî teşbih olarak isimlendirilir.

"Osmanlı Pilotu Fethi Bey'in Karşılansısı" isimli kasidede teşbîh-i temsîlî örneği bulunmaktadır: [Meczû'l-Kâmil]¹⁰⁹⁶

8 وَتَكَادُ تَفْدُخُ فِي الْأَيْدِ رَ فَيَسْتَحِيلُ إِلَى شَرَارِ

9 مِثْلَ الشَّهَابِ انْقُضَ فِي آثَارِ عَفْرِيتٍ وَتَأَرِ

8 *Havaya vurduğunda nerdeyse kıvılcıma dönüşüyor.*

9 *Tıpkı bir ifritin peşine düşen ve oç alan alev gibi...*

¹⁰⁹³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 414.

¹⁰⁹⁴ Atîk, *İlmu'l-Bedî*, s. 34.

¹⁰⁹⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 369.

¹⁰⁹⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 391.

8. beyit, uçağın vurmasıyla kıvılcıma dönüşen havayı bir suret şeklinde verirken, 9. beyit cinlerin peşine düşen yıldızı bir suret şeklinde vermektedir. İlk suret müşebbeh, ikincisi ise müşebbeh bih olarak kullanıldığı için teşbîh-i temşîlî olmaktadır.

"Almanya İmparatoru İkinci Wilhelm'e" isimli kasidede teşbîh-i temşîlî örneği bulunmaktadır: [Kâmil]¹⁰⁹⁷

20 أَكْثَرْتَ مِنْ ذِكْرِ الْإِلَهِ تَوْرَعًا   وَرَعَمْتَ أَنْتَ مُرْسَلًا وَأَمِينًا
21 عَجَبًا أَتَدْكُرُهُ وَتَمَلُّهُ كَوْنَهُ   وَيَلًا لِيَنْعَمَ شَعْبُكَ الْمَعْبُودُ
22 وَكَذَلِكَ الْقَصَابُ يَذْكُرُ رَبَّهُ   وَالنَّصْلُ فِي عُنُقِ الدَّبِيحِ دَفِينًا

- 20 *Korunmak için İlah'ı anmayı çoğalttın ve kendinin elçi ve emin olduğunu iddia ettin.*
21 *Hayret! Onu anıyor ve aldatılmış halkın nimetlensin diye yaratılmışlarını azap ile dolduruyorsun.*
22 *Bıçağın ucu kurbanın boynunda dikiliyken, aynı şekilde kasap da Rabbini zikreder.*

20. ve 21. beyitte imparatorun bir taraftan korunmak amacıyla Allah'ı (cc) anması ve insanlara zulüm yapması bir suret içinde verilirken; diğer taraftan 22. beyitte bir kasabın kurbanını kesmek üzereyken Rabbini anışı yine bir tablo şeklinde verilmektedir. Burada teşbîh-i temşîlî bulunmaktadır.

2.2.2.1.8. Teşbîh-i Zımnî

Müşebbeh ve müşebbeh bihin, bilinen teşbîh usullerince sunulmadığı, müşebbeh ve müşebbeh bihin telmih edilmesiyle manadan anlaşıldığı teşbîh çeşididir.¹⁰⁹⁸ Teşbîh-i zımnî ile teşbîh-i temşîlî arasındaki farka gelince; vech-i şebeh temşîlde cevazen, zımnîde vucuben düşer. Temşîlde müşebbeh ve müşebbeh bih arasında nahiv açısından bir ilişki varken, zımnîde ise nahiv açısından ilişki olmadığı gibi müşebbeh bih cümlesi, çoğunlukla îrabtan mahalli olmayacak şekilde isti'nâfi olarak gelir.¹⁰⁹⁹

"Osmanlı Pilotu Fethi Bey'in Karşılanması" isimli kasidede teşbîh-i zımnî örneği bulunmaktadır: [Meczûu'l-Kâmil]¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 399.

¹⁰⁹⁸ el-Hâşimî, *Cevâhir*, s. 242; 'Atîk, *'İlmu'l-Bedî'*, s. 101.

¹⁰⁹⁹ Kâsım ve Dîb, *'Ulûmu'l-Belâğa*, s. 175.

¹¹⁰⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, ss. 391-392.

- 13 فَيَحَاكُمَا الرَّأُؤُونَ قَدْ فَتَتْ وَلَيْسَ بِهَا قَرَارٌ
 14 لَعِبَ الْجَوَادُ أَقْلًا لَيْدًا شَاءَ مِنْ فُضَاعَةٍ أَوْ نَزَارٌ
 15 أَوْ كَاللُّعُوبِ مِنَ الْحَمَا نِمْ فَوْقَ مَلْعَبِهِ اسْتَطَارَ

13 Görenler duracak zanneder, ama onun durması yoktur.

14 Araplardan bir aslanı taşıyan cins at (gibi) oynar.

15 Veya oyun alanlarının üzerinde, güvercinlerin oynaması gibi uçar.

13. beyit, uçağın uçuşu esnasında yaptığı manevralardan bahsederken; 14. beyit, üzerinde "Leys" veya "Kuḍâ'a" kabilesinden bir Arap'ın bulunduğu atın manevralarından bahsetmektedir. Aralarında gizli bir teşbîh olduğu anlaşılmaktadır. 15. beyitte teşbîh edatından önce atıf harfinin bulunması da bunu teyit etmektedir.

"Kurtuluş Günü" isimli kasidede teşbîh-i zımnî örneği bulunmaktadır: [Kâmil]¹¹⁰¹

- 20 فَتَعَلَّلَ الْمِصْرِيُّ مُعْتَبِطًا بِمَا أَرَأَيْتَ طِفْلًا عَلَّلُوهُ بِدَاحٍ

20 Mısırlı onlarla sevinerek sabretti (avundu). Yazı ile avuttukları çocuğu gördün mü?

Beytin ilk şatırında Mısırlıların avutulmasından bahsedilmekte, 2. şatırda bir çocuğun avutulmasından bahsedilmektedir. Her ne kadar teşbîh edatı olmasa da iki durumun birbirine gizli bir şekilde benzetildiği anlaşılmaktadır. Burada teşbîh-i zımnî olduğu görülmektedir.

"Kurtuluş Günü" isimli kasidede teşbîh-i zımnî bulunmaktadır: [Kâmil]¹¹⁰²

- 25 فَالْيَوْمَ قَرِي يَا كِنَانَةَ وَاهْدَيْ حَرْمُ الْكِنَانَةِ لَمْ يَكُنْ يُمْبَاحِ
 26 مَنْ ذَا يُغَيِّرُ عَلَى الْأَسُودِ بِعَاجِمَا أَوْ مَنْ يَغُومُ بِمَسْبَحِ التَّمْسَاحِ

25 Ey Kinâne, bugün gözüün aydın, sükûnetli ol! Kinâne'nin haremi mubah değildir.

26 Aslanlara ormanlarında saldıracak ya da timsahın yüzdüğü yerde yüzecek kimdir?

¹¹⁰¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 413.

¹¹⁰² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 413.

Kasidenin 25. beytinde Mısır'ı düşmanların işgal edemeyeceği belirtildikten sonra 26. beyitte aslanlara yurtlarında saldıracak veya timsahların yüzdükleri yerde yüzecek kimsenin olmadığı belirtilerek iki benzetme yapılmaktadır. Benzetmenin gizli olması dolayısı ile iki benzetmenin de teşbîh-i zımnî olduğu anlaşılmaktadır.

"Mısır'ın Siyâsî Durumu Şiirinden" isimli kasidede teşbîh-i zımnî örneği bulunmaktadır: [Kâmil]¹¹⁰³

5	سُفِكَتْ مَوَدَّتُنَا لَكُمْ وَبَدَا لَنَا	أَنَّ الْحَيَاةَ عَلَى الْخِصَامِ لِقَامٍ
6	إِنَّ الْمَرَاجِلَ شُرْهَا لَا يُتَّقَى	حَتَّى يُنْفَسَ كَرْبُهُنَّ صِمَامٌ
7	لَمْ يَبْقَ فِينَا مَنْ يُمَيِّ نَفْسَهُ	بِوَدَادِكُمْ فَوَدَادُكُمْ أَخْلَامٌ

- 5 *Sevgimiz sizin için akıtıldı ve tarafsızlığın, düşmanlığın üzerinde bir örtü olduğunu gördük.*
- 6 *Tıpa, sıkıntılarını giderinceye kadar tencerelerin kötülüğünden sakınılmaz.*
- 7 *Aramızda kendisini sizi sevmeye umutlandıran kalmadı. Sevginiz hayal.*

Kasidenin 5. beytinde Mısırlıların iyi niyetlerine rağmen gördükleri zulüm sebebiyle kızgınlıkları telmih edilmiştir. 6. beyitte ise bir tencereden bahsedilerek onun içindeki basıncın nasıl rahatlatılacağı ifade edilmiştir. Mısırlıların hâliyle tencerenin hâli gizli bir şekilde birbirlerine benzetildiği için teşbîh-i zımnî mevcuttur. Daha önce zikri geçmiş bir durum ile alâka sayesinde benzerlik kurulmuş ve dinleyicinin bu benzerliği düşünmesi istenmiştir.

Yukarıda izah edilen ve örnekleri verilen teşbîhlerin sanat derecesi bakımından düşükten yükseğe doğru sıralanışını şu şekilde yapmamız mümkündür: 1-Mursel-Mufaşşal, 2- Muekked-Mufaşşal, 3- Mursel-Mucmel, 4- Muekked-Mücmel (Teşbîh-i Belîğ). Bu dört madde arasında sanat derecesi açısından fark bulunsa da her birinin kullanılacağı yer farklıdır.¹¹⁰⁴ Bu farkları gözetmesinden dolayı Hafız İbrahim'in, teşbîh sanatını başarılı bir şekilde kullandığı görülmektedir. Uzun anlatımlar yerine vasıflarında benzerlik bulunan daha güçlü bir şeye benzetme sanatı olan teşbîh sanatının, tecsîm, mubâlağa ve îcâz gibi belirli amaçlar doğrultusunda kullanıldığı görülmektedir. Kastedilen mananın muhataba

¹¹⁰³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 419.

¹¹⁰⁴ el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 317.

aktarılması esnasında zihinde istenen tasarım ve simgenin oluşması¹¹⁰⁵ sağlanmakta, böylece ifadeye güç kazandırıldığı görülmektedir.

2.2.2.2. Hakikat ve Mecaz

Belagat ilminde hakikat, kelimenin asıl manasında kullanılmasıdır.¹¹⁰⁶ Mecaz ise kelimenin bir karîne ile beraber dilde konulduğu manadan başka bir manaya delalet etmesidir.¹¹⁰⁷ Mecaz, hakikatın bir parçası;¹¹⁰⁸ tüm dillerde kişinin anlatmak istediği manayı ifade etmek için farklı bakış açılarını kullandığı anlatım metotlarından biridir.¹¹⁰⁹ Muhatabın hâli uygun olması şartıyla kastedilen mananın tam olarak anlaşılmasında mecazın hakikatten daha üstün olduğu belirtilmiştir.¹¹¹⁰ Mecaz, luğavî ve aklî olarak ikiye ayrılır.¹¹¹¹

2.2.2.2.1. Mecaz-ı Luğavî

Mecaz-ı luğavî, lafzın, hakikî manasıyla aralarında ilişki bulunan başka bir manada kullanılmasıdır.¹¹¹² Mecaz-ı luğavî, istiâre ve mecaz-ı murseli kapsamaktadır.¹¹¹³

2.2.2.2.1.1. İstiâre

İstiâre, alâkası müşâbehet olan bir mecaz-ı luğavî çeşididir. Aslında taraflarından birinin hazfedildiği teşbîhtir.¹¹¹⁴ Düşen tarafın levazımından olan bir şeye işaret etmek üzere bir lafız bulunur.¹¹¹⁵ Muşebbeh bih musteâr minh; muşebbeh de musteâr leh olarak isimlendirilir. Hakikî manayı engelleyen karine, lafzî veya hâlî olabilir.¹¹¹⁶ İstiâre, kelimenin müşâbehet alâkasıyla asıl manası dışında kullanılmasıdır.¹¹¹⁷ İstiâre mecazın en üstünüdür.¹¹¹⁸

¹¹⁰⁵ Gürkan, *Şiir ve Dil*, s. 110.

¹¹⁰⁶ es-Sekkâkî, *Miftâh*, s. 359.

¹¹⁰⁷ Abdulhamîd b. Hibetullah İbn Ebi'l-Hadîd, *el-Feleku'd-Dâir ale'l-Meşeli's-Sâir*, thk. Ahmed el-Hûfî, Bedvî Tabâne, Dâru Nahđati Mısr li't-Ṭibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Kahire, tsz., IV, 79; el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 128.

¹¹⁰⁸ İbnu'l-Esîr, *el-Meşelu's-Sâir*, I, 403 - II, 58.

¹¹⁰⁹ el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 225

¹¹¹⁰ el-Mueyyed-billah, *et-Ṭırâz*, I, 156; el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 228.

¹¹¹¹ el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 221.

¹¹¹² 'Atîk, *İlmu'l-Bedî*, s. 143; es-Sekkâkî, *Miftâh*, s. 166.

¹¹¹³ el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 224.

¹¹¹⁴ es-Subkî, *'Arûs*, I, 193.

¹¹¹⁵ 'Avnî, *el-Minhâc*, III, 289.

¹¹¹⁶ 'Atîk, *İlmu'l-Bedî*, s. 175.

¹¹¹⁷ 'Atîk, *İlmu'l-Bedî*, s. 156.

¹¹¹⁸ el-Ķayravânî, *el-'Umde*, I, 268.

2.2.2.2.1.1.1. İstiâre-i Taşrîhiyye

Aslı muşebbeh bih olan musteârın cümlede yer alıp muşebbehin düşmüş olmasıdır.¹¹¹⁹ "Japon Rus Savaşı" isimli kasidede istiâre-i taşrîhiyye örneği bulunmaktadır: [Serî']¹¹²⁰

8 وَأَمَلَتْهَا حَمْرَةٌ مِنْ دَمٍ يَلْهُو بِهَا الْمِيكَادُ وَالْقَيْصَرُ

8 Mikad ile Kayser'in eğlendiği kandan içki onları sarhoş etti.

Savaşta akıtılan kanlar içkiye benzetilmiştir. Aralarındaki câmi' ise ikisinin de kırmızı olmasıdır. Muşebbeh düşüp muşebbeh bih zikredildiği için istiâre-i taşrîhiyye olarak adlandırılmaktadır.

"İmparatoriçe Eugenia'ye" isimli kasidede istiâre-i taşrîhiyye örneği bulunmaktadır: [Hafîf]¹¹²¹

3 أَيْنَ هَارُونُ مِصْرَ أَيْنَ أَبُو الْأَشَدِّ بَالِ رَبِّ الْقُصُورِ رَبِّ الْقِيَانِ

3 Nerede Mısır'ın Harun'u? Nerede aslan yavrularının babası, sarayların ve şarkıcı kadınların sahibi?

Beyyitte Hidiv İsmail, Mısır'ın Harun'una benzetilmektedir. Muşebbeh düştüğü, muşebbeh bih ise zikredildiği için istiâre-i taşrîhiyye olarak adlandırılır.

"Yüce Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Bayramı" isimli kasidede istiâre-i taşrîhiyye örneği bulunmaktadır: [Tavîl]¹¹²²

6 أُسُودٌ عَلَى الْبُسْفُورِ تَحْمِي عَرِيئَهَا وَتَرْعَى نِيَامَ الشَّرْقِ وَالْعَرْبِ يَرْقُبُ

6 Boğazdaki aslanlar yuvalarını koruyorlar. Batı gözetlerken, Doğu'nun uyuyanlarını himaye ediyorlar.

İstanbul'da yaşayan Türkler aslanlara benzetilmekte ancak muşebbeh hazfedilip muşebbeh bih zikredilmektedir. İstiâre-i taşrîhiyyedir.

¹¹¹⁹ el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 242; 'Avnî, *el-Minhâc*, III, 251; el-Yûsî, *Zehru'l-Ekem*, I, 22

¹¹²⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 325.

¹¹²¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 329.

¹¹²² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 331.

2.2.2.2.1.1.2. İstiâre-i Mekniyye

Muşebbeh bihin hazfedilip levazımından bir şeyin onu remz ettiği istiâre şeklidir.¹¹²³ Edipler istiâre-i mekniyyenin, taşrîhiyyeden daha üstün olduğunu ifade etmişlerdir.¹¹²⁴

"Japon Güzeli" isimli kasidede istiâre-i mekniyye örneği bulunmaktadır:
[Remel]¹¹²⁵

4 عَفْنِي الدَّهْرُ وَلَوْلَا أَنِّي أُوتِرُ الْحُسْنَى عَقْتُ الْأَدْبَا

4 *Felek bana kötülük etti, eğer iyiliği tercih eden olmasaydım, edebe aykırı davranırdım.*

Beyitte kullanılan "عَقَّ" fiili anne-babaya isyan için kullanılmaktadır. Ancak burada zaman için kullanılması zamanın bir çocuğa benzetildiğini göstermektedir. Muşebbeh mezkûr, muşebbeh bih ise mahzûftur. Câmî' kötü davranıştır. İstiâre-i mekniyye olarak adlandırılır.

Aynı kasidede başka bir istiâre-i mekniyye örneği bulunmaktadır: [Remel]¹¹²⁶

24 فَسَلِّبْنِي إِنِّي مَارَسْتُهَا وَرَكِبْتُ الْهَوْلَ فِيهَا مَرَكِبَا

24 *Bana sor! Ben onunla karşılaştım. Orada korkunun üstüne binek olarak bindim.*

Beyitte korku, binilen bir ata benzetilmiş ancak muşebbeh bih hazfedilerek muşebbeh zikredilmiştir. Câmî' ise ikisinin de binit olmasıdır. İstiâre-i mekniyye olarak isimlendirilir.

Aynı kasidede başka bir istiâre-i mekniyye örneği bulunmaktadır: [Remel]¹¹²⁷

26 فَطَبَّتْ مَا بَيْنَ عَيْنَيْهَا لَنَا فَرَأَيْتُ الْمَوْتَ فِيهَا قَطْبًا

26 *Bize kaşlarını çattı ve ölümü, onda kaşlarını çatmış olarak gördüm.*

¹¹²³ Atîk, 'İlmu'l-Bedî', 176.

¹¹²⁴ el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 317.

¹¹²⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 321.

¹¹²⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 323.

¹¹²⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 323.

Beyitte ölüm, yüzü, gözü ve kaşı olan bir insana benzetilmiş ancak muşebbeh bih hazfedilmiştir. Muşebbehin zikredildiği bu istiâre, istiâre-i mekniyye olarak adlandırılır.

"Tiyatro" isimli kasidede istiâre-i mekniyye örneği bulunmaktadır: [Muctes]¹¹²⁸

12 جَرَزْتُ دَبِيلَ شَبَابِي هَوًّا وَفِيهَا جَرَزْتُ

12 *Gençliğimin kuyruğunu eğlenerek sürükledim, orada sürükledim.*

Beyitte gençlik, kuyruğu olan bir hayvana benzetilmektedir. Muşebbeh bihin hazfedildiği bu istiâre, istiâre-i mekniyye olarak adlandırılır.

Aynı kasidede başka bir istiâre-i mekniyye örneği bulunmaktadır: [Muctes]¹¹²⁹

34 وَسَوَّدُوا وَجْهَ رُومًا بِالْكَيْدِ لِلْجِيرَانِ

34 *Komşularına hile yapılarıyla Roma'nın yüzünü kararttılar.*

Beyitte Roma, yüzü olan bir insana benzetilmektedir. Muşebbeh bih ise mahzûftur. İstiârenin amacı teşhistir. İstiâre-i mekniyye olarak adlandırılır.

"Almanya İmparatoru İkinci Wilhelm'e" isimli kasidede istiâre-i mekniyye örneği bulunmaktadır: [Kâmil]¹¹³⁰

6 لَمْ يُغْنِ عَنْهَا مَعْبَدٌ حَرَّتَهُ ظُلْمًا وَوَمَّ يُمْسِكُ عَنَّاكَ دِينُ

6 *Din senin yularını tutmamışken, zulmederek yıktığın mabet onsuz olmaz.*

Beyitte İmparator, yuları tutulamayan bir ata benzetilmekte ancak muşebbeh bih hazfedilmiş bulunmaktadır.

¹¹²⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 384.

¹¹²⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 386.

¹¹³⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 398.

"28 Şubat Açıklaması" isimli kasidede istiâre-i mekniyye örneği bulunmaktadır:

[Recez]¹¹³¹

18 وَلْتَذُكِّرِ الْأُمَّةَ مِيثَاقَهَا أَلَّا تَرَى عِزَّتَهَا تُجْرَحُ

18 İzzetinin yaralandığını görmesin diye, ümmet sözünü hatırlasın!

Beyitte izzet, yara alabilecek canlı bir varlığa benzetilmekte ancak muşebbeh bihin mahzûf olduğu görülmektedir. Muşebbehin zikredildiği bu tür, istiâre-i mekniyyedir. Teşhis amacıyla istiâre yapılmıştır.

"Trablus Savaşı" isimli kasidede istiâre-i mekniyye örneği bulunmaktadır:

[Remel]¹¹³²

4 مَادَتِ الْأَرْضُ بِنَا حِينَ انْتَشَتْ مِنْ دَمِ الْقَتْلَى حَلَالًا وَحَرَامًا

4 Yer, öldürülenlerin helal ve haram kanlarıyla sarhoş olduğunda, bizi sarstı.

Beyitte yeryüzü, sarhoş olabilen bir insana benzetilmektedir. Ancak muşebbeh bih mahzûf olduğu için istiâre-i mekniyye olarak adlandırılır. Kasidede savaş gibi hoş olmayan bir konudan bahsedilmektedir. Sarhoş olmak ise mutluluk belirtisi olarak kullanılmaktadır. Kasidenin konusuyla sanat arasında uyum olmadığı, bu yüzden beyitte kullanılan istiâre-i mekniyyenin, şekilden öteye gitmediği söylenebilir.

2.2.2.2.1.1.3. İstiâre-i Aşlıyye

İstiâre lafzının, câmid kelimelerde olduğu istiâre çeşididir.¹¹³³ "Dinşavay Olayından Sonra Yazlığından Döndüğünde Lord Cromer'i Karşılama" isimli kasidede istiâre-i aşlıyye örneği mevcuttur: [Meczûu'l-Kâmil]¹¹³⁴

20 يَتَحَاسِدُونَ عَلَى الْمَمَاتِ وَكَأْسُهُ بَيْنَ الشِّفَاوِ وَطَعْمُهُ لَا يَعْذُبُ

20 Tadı hoş olmadığı hâlde kâsesi dudaklardayken ölümü kıskanırlar.

Beyitte geçen "كَأْسُهُ" ifadesi ölümle ilgili olarak kullanılmıştır. Ölüm, bardağı olan bir insana benzetilmektedir. Burada muşebbeh bih hazfedilmiş ve ona ait bir ifade olan

¹¹³¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 410.

¹¹³² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 380.

¹¹³³ es-Sekkâkî, *Miftâh*, s. 380.

¹¹³⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 338.

kâse kelimesi bırakılmıştır. Kâse kelimesi câmid olduğundan, burada istiâre-i aşlıyye vardır.

"*Sir Gorst'u Karşılama*" isimli kasidede yine böyle bir örnek vardır: [Vâfir]¹¹³⁵

1 بَنَاتِ الشِّعْرِ بِالنَّمَحَاتِ جُودِي فَهَذَا يَوْمٌ شَاعِرِكِ الْمُجِيدِ

1 Şiirin kızları! İlhamlar ile ikram edin! Bu senin şerefli şairinin günüdür.

Beyitte müşebbeh olan "*manalar*" kelimesi hazfolmuş ve müşebbeh bih olan "بَنَاتِ" kelimesi kalmıştır. "بَنَاتِ" câmid bir kelime olması dolayısıyla istiâre-i aşlıyye olarak adlandırılmaktadır.

"*Hicrî Yılı Selamlama*" isimli kasidede bu konuda örnek bulunmaktadır: [Tavîl]¹¹³⁶

17 تَوَاصَوْا بِصَبْرٍ ثُمَّ سَلُّوا مِنَ الْحِجَا سَيْوْفًا وَجَدُّوا جَدَّهُمْ وَتَدَبَّرُوا

17 Birbirlerine sabrı tavsiye ettiler sonra akıl kınından kılıçları çıkardılar, çalıştılar ve düşündüler.

Fikir, güç ve kuvveti dolayısıyla kılıca benzetilmektedir. "سَيْوْفًا" câmid bir kelimedir, alâka tüm istiârelerde olduğu gibi müşabehet, karîne ise kuvvettir. Müşebbeh düşmüş ve müşebbeh bih olan kılıçlar kelimesi kalmıştır. Kılıçlar kelimesi câmid bir kelime olduğu için istiâre-i aşlıyye olarak isimlendirilir.

"*Osmanlı Anayasası Günü*" isimli kasidede bu konuda örnek bulunmaktadır: [Tavîl]¹¹³⁷

9 ثَلَاثَةٌ أَسَادٍ مُجَانِبُهَا الرَّدَى وَإِنْ هِيَ لَأَقَاهَا الرَّدَى لَا بُحَائِبَةَ

9 Kendilerinden ölümün kaçındığı üç aslan... Eğer ölüm onlarla karşılaşırsa, onlar kaçınmazlar.

Önceki beyitlerde üç Türk komutandan söz edilmiştir. Bu beyitte ise müşebbeh bih olan aslanlar zikredilmekte müşebbeh zikredilmemektedir. "ثَلَاثَةٌ أَسَادٍ" ifadesi câmid olduğu için istiâre-i aşlıyye olarak isimlendirilir.

¹¹³⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 345.

¹¹³⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 352.

¹¹³⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 363.

2.2.2.2.1.1.4. İstiâre-i Tebe‘iyye

İstiâre-i tebe‘iyye, teşbîhin iki tarafından biri zikredilmeyip, kalan ifadenin fiil veya fiilden türemiş muştâk bir kelime olmasıdır.¹¹³⁸ İsimlerde ve fiillerde olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. İsimlerde bulunuşu için "*Dinşavay Olayından Sonra Yazılığında Döndüğünde Lord Cromer'i Karşılama*" isimli kasidede şöyle bir örnek bulunmaktadır: [Meczû'l-Kâmil]¹¹³⁹

26 كُنْ كَيْفَ شِئْتَ وَلَا تَكِلْ أَرْوَاحَنَا لِلْمُسْتَشَارِ فَإِنَّ عَدْلَكَ أَحْصَبُ

26 *İstedığın gibi ol, ruhlarımızı müsteşara bırakma, çünkü senin adaletin daha bereketlidir.*

Beyitte adalet mahzûf olan toprağa benzetilmekte ve muşebbeh bihin özelliklerinden biri zikredilerek istiârenin anlaşılması sağlanmaktadır. "أَحْصَبُ" ifadesi muştâk bir isim olduğu için istiâre-i tebe‘iyye olarak adlandırılmaktadır.

"*Osmanlı Anayasası Günü*" isimli kasidede, isimlerde bulunan istiâre-i tebe‘iyye konusuna örnek bulunmaktadır [Tavîl]¹¹⁴⁰

51 لَتَهَيُّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مُحَمَّدًا خِلَافَتُهُ فَالْعَرْشُ سَعْدٌ كَوَاكِبُهُ

51 *Müminlerin emiri Muhammed'e, hilâfeti mübarek olsun! Tahtın yıldızları mutludur.*

Beyitte geçen "كَوَاكِبُهُ" kelimesi sıfatı muşebbehe olan "سَعْدٌ" kelimesinin failidir. Yıldızlar mutlu olabilen insanlara benzetilmiş ancak muşebbeh bih hazfedilmiştir. "سَعْدٌ" kelimesi muştâk bir isim olması nedeniyle istiâre-i tebe‘iyye olarak adlandırılmaktadır.

İstiâre-i tebe‘iyye fiillerde de bulunabilmektedir. "*Japon Güzeli*" isimli kasidede bu konuda örnek bulunmaktadır. [Remel]¹¹⁴¹

20 قُلْتُ وَالْأَلَامُ تَقْرِى مُهَجَّتِي وَنِيكَ مَا تَصْنَعُ فِي الْحَرْبِ الظُّبَا

20 *Acılar ruhumu lime lime ederken dedim ki: Yazık sana, savaşta ne yapacak geyikler?*

¹¹³⁸ es-Sekkâkî, *Miftâh*, s. 380.

¹¹³⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 339.

¹¹⁴⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 367.

¹¹⁴¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 322.

Beyitte acılar, bıçak gibi bir kesme aletine benzetilmektedir. "تَفْرِي" fiili muşebbeh bihi işaret etmektedir ve istiâre, tebe'iyye olarak adlandırılır. Ayrıca "مُهْجَبِي" ifadesi "تَفْرِي" fiiliyle maddî bir varlığa benzetilmekte ve ikinci bir istiâre-i tebe'iyye oluşturmaktadır.

"Japon Güzeli" isimli kasidede bu konuda örnek bulunmaktadır: [Remel]¹¹⁴²

39 بَعَثَ الْأُمَّةَ مِنْ مَرْقَدِهَا وَدَعَاهَا لِلْعُلَا أَنْ تَدَابَا

39 *Halkı kabrinden kaldırıp diriltti ve onları yeniden yücelmeleri için çalışmaya davet etti.*

Beyitte ümmet, ölümün ardından dirilebilecek bir canlıya benzetilmektedir. Muşebbeh bih mahzûftur. Yine yücelik ifadesi, bir mekâna benzetilmektedir. Muşebbeh bih mahzûftur. İki istiâre de istiâre-i tebe'iyye olarak isimlendirilir.

"Dinşavay Olayı" isimli kasidenin şu beyti de bir diğer örnektir: [Hafif]¹¹⁴³

21 أَنْتِ أَنْبَتِ ذَلِكَ النَّبْتِ يَا مِصْرَ رُ فَأُضْحَى عَلَيْكِ شَوْكًا فَتَادَا

21 *Ey Mısır! Bu bitkiyi sen yetiştirdin. O ise sana bir geven dikenini oldu.*

"أَنْبَتِ" ifadesi ekmek, çıkarmak anlamında kullanılmaktadır. Faili olan Mısır, bir çiftçiye benzetilmektedir. Muşebbeh bih düşmüş ve ona işaret etmek üzere bir fiil zikredilmiştir. İstiâre-i tebe'iyye olarak adlandırılır.

"Dinşavay Olayından Sonra Yazlığında Döndüğünde Lord Cromer'i Karşılama" isimli kaside de bir diğer örnek bulunmaktadır: [Meczû'l-Kâmil]¹¹⁴⁴

27 وَأَفْضُ عَلَى بُنْدٍ إِذَا وَلِيَ الْقَضَا رِفْقًا يَهْشُ لَهُ الْقَضَاءُ وَيَطْرُبُ

27 *İş başına geçerse Bond'a yargının sevineceği ve eğleneceği bir şefkat yağdır!*

Burada iki istiâre bulunmaktadır: İlki "رِفْقًا" kelimesinin akıtılan bir suya benzetilmesidir, muşebbeh bih mahzûftur. "أَفْضُ" kelimesi muşebbeh bihe işaret eden bir fiildir. İkinci istiâre ise "الْقَضَاءُ" kelimesinde bulunmaktadır. Hâkimlik, sevinip eğlenen bir insana benzetilmektedir. Her ikisi de istiâre-i tebe'iyye olarak adlandırılmaktadır.

¹¹⁴² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 324.

¹¹⁴³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 336.

¹¹⁴⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 339.

"Osmanlı İnkılâbı" isimli kasidede isimlerde bulunan istiâre-i tebe'iyeye örneği mevcuttur: [Hafîf]¹¹⁴⁵

49 وَقَفَ الدَّهْرُ حَاشِعًا إِذْ رَأَى السَّيِّئِينَ فِي قَبْضَةِ الْعَزِيزِ الْمَجِيدِ

49 İşte zaman, el-Azîz ve el-Mecîd olanın kabzasındaki iki kılıcı gördüğünde korkmakta.

Zamanın ayağa kalktığıının belirtilmesi onun insana benzetildiğini göstermektedir. Ayrıca zaman, görebilen bir insana benzetilmiştir. Beyitte iki adet istiâre-i tebe'iyeye bulunmaktadır.

2.2.2.2.1.2. Mecaz-ı Mursel

Mecaz-ı Mursel, muşâbehet dışında bir alâka nedeniyle kelimenin asıl manasında kullanılmasına engel bir karîneyle birlikte, kelimelerin mecazî olarak kullanılmasıdır. Bu tür mecazın teşbîh dışında kalan alâkası, kayıtlı olmayıp pek çok alâkası bulunabileceği için bu mecaz türü mursel olarak isimlendirilmiştir.¹¹⁴⁶ Mecaz-ı Mursel, kastedilen manayı veciz bir şekilde anlatma yoludur.¹¹⁴⁷ Dilin genişleme şekillerinden biri olarak kabul edilmiştir.¹¹⁴⁸ Mecaz-ı Mursel, kelimenin delaletini genişleterek icâz meydana getirmektedir. Böylece ifadeyi muhatabın düşünmesini sağlamakta, doğrudan verilen anlamın sıkıcılığından kurtararak, hayal dünyasında geniş bir alan açmakta ve lafızlara yeni manalar kazandırmaktadır.¹¹⁴⁹

Mecaz-ı murselin sebebiyye, cuz'iyeye, kulliyeye, i'tibâr-i mâ yekûn, maḥalliyye, âliyye, lâzımıyye, mucâvere gibi alâkaları vardır.¹¹⁵⁰ Bunlar meşhur olan bazı alâkalar olmakla birlikte, bunlardan başka alâkalar da mevcuttur.¹¹⁵¹

2.2.2.2.1.2.1. Sebebiyye

Zikredilen kelimenin asıl manasının kastedilen mananın sebebi olma hâlidir.¹¹⁵² Başka bir ifadeyle sebebin zikredilip, neticenin kastedilmesidir.¹¹⁵³

¹¹⁴⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 361.

¹¹⁴⁶ 'Atîk, *'İlmu'l-Bedî'*, s. 143; Kâsım ve Dîb, *'Ulûmu'l-Belâğa*, ss. 215, 216.

¹¹⁴⁷ el-Hâşimî, *Cevâhir*, I, 202, 203.

¹¹⁴⁸ el-Merâğî, *'Ulûm*, s. 256.

¹¹⁴⁹ Kâsım ve Dîb, *'Ulûmu'l-Belâğa*, s. 230.

¹¹⁵⁰ el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 275-284; 'Avnî, *el-Minhâc*, I, 134-139.

¹¹⁵¹ 'Avnî, *el-Minhâc*, I, 140; 'Atîk, *'İlmu'l-Bedî'*, s. 51.

¹¹⁵² 'Avnî, *el-Minhâc*, I, 134.

¹¹⁵³ 'Atîk, *'İlmu'l-Bedî'*, s. 158; Kâsım ve Dîb, *'Ulûmu'l-Belâğa*, ss. 217-218.

"Tiyatro" isimli kasidede sebebiyye alâkasının olduğu mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Muctes]¹¹⁵⁴

57 صَبُّوا عَلَيْنَا الرِّزَايَا أَمْ يَتَّقُوا اللَّهَ فِينَا

57 *Hakkımızda Allah'tan korkmadan üzerimize rezilliği (musibetleri) döktüler.*

Beyitte "rezilliği üzerimize döktüler" ifadesiyle kastedilen, bombalardır. Bombalar rezilliğin sebebi olduğu için mecaz-ı murselin alâkası sebebiyyedir.

"Büyük Savaş" isimli kasidede sebebiyye alâkasının olduğu mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Kâmil]¹¹⁵⁵

7 وَتَنَابَلُوا بِالْكَيمِيَاءِ فَأَسْرَفُوا وَتَسَاجَلُوا بِالْكَهْرِبَاءِ فَأَعْرَفُوا

7 *Kimya ile attılar da aşırı gittiler. Elektrikle vuruştular da aşırı gittiler.*

Beyitte kimyayla atılan ifadesinden kasıt bombalardır. Bombalar, kimya ilmi sayesinde üretilmektedir. Mecaz-ı murselin alâkası sebebiyyedir.

"Kurtuluş Günü" isimli kasidede sebebiyye alâkasının olduğu mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Kâmil]¹¹⁵⁶

8 يَوْمَ يُرِيكَ جَلَالَهُ وَرُؤُؤُهُ فِي الْحُسْنِ قُدْرَةَ فَالِقِ الْإِصْبَاحِ

8 *Yücelik ve güzelliği, sabahı ortaya çıkaranın kudretini, güzellik içinde sana gösteren bir gün.*

Beyitte günün, kudreti göstereceği belirtilmiştir. Aslında görülen yaratıcının kudreti değil, o kudret sebebiyle meydana gelen güzelliklerdir. Kudret ise bu güzelliklerin sebebidir. Mecaz-ı murselin alâkası sebebiyyedir.

2.2.2.2.1.2.2. Cuz'iyye

Zikredilen kelimenin manasının, kastedilen mananın cüzü olmasıdır.¹¹⁵⁷ Başka bir ifadeyle bir şeyin parçasıyla anılmasıdır.¹¹⁵⁸ "Hicrî Yılı Selamlama" isimli kasidede cuz'iyye alâkasının olduğu mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Tavîl]¹¹⁵⁹

¹¹⁵⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 388.

¹¹⁵⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 400.

¹¹⁵⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 412.

53 رَجَالَ الْعَدِ الْمَأْمُولِ لَا تَتَرَكُوا عَدَاً بِمَرِّ مُرُورِ الْأَمْسِ وَالْعَيْشِ أَغْبَرُ

53 *Ey beklenen yarının adamları! Geçim zor olduğu hâlde yarını, dünün geçtiği gibi geçip gitmeye terk etmeyin.*

Beyitte kullanılan "عَدَاً" kelimesi yarın anlamına gelse de, gelecek kastedilmiştir. Ancak yarın da geleceğin bir parçasıdır. Buradaki mecaz-ı murselin alâkası cuz'iyedir.

Aynı kasidede cuz'iyeye alâkasının olduğu bir diğer mecaz-ı mursel örneği şudur: [Tavîl]¹¹⁶⁰

56 فُصَارَى مُنَى أَوْطَانِكُمْ أَنْ تَرَى لَكُمْ يَدًا تَبْنِي مَجْدًا وَرَأْسًا يُفَكِّرُ

56 *Vatanlarınızın arzularının amacı, sizi izzet inşa eden bir el ve düşünen bir baş olarak görmektir.*

Beyitte kullanılan "يَدًا" kelimesi, el manasına gelmekte ancak bununla insanlar kastedilmektedir. Çünkü binaları insanlar yapar, eller ise insanın bir parçasıdır. Buradaki mecaz-ı murselin alâkası cuz'iyedir.

"*Hicrî Yılı Selamlama*" isimli kasidede cuz'iyeye alâkasının olduğu bir mecaz-ı mursel örneği daha bulunmaktadır: [Kâmil]¹¹⁶¹

45 لَا زَالَ تَاجِ الْمُلْكِ فَوْقَ جَبِينِهِ تَحْتَ الْهَيْلَالِ يَرِينُ ذَاكَ الْمَفْرَقَا

45 *Saltanat tacı hilalin altında şu başı süsleyerek alınının üstünde kalmaya devam etsin.*

Beyitte kullanılan "تَحْتَ الْهَيْلَالِ" ifadesi, mecaz-ı murseldir. Çünkü hilalden kasıt bayraktır ve hilal bayrakta bulunan bir parçadır. Mecaz-ı murselin alâkası cuz'iyedir. Yine beyitte geçen "الْمَفْرَقَا" kelimesi başta bulunan saçın ayırım yeri anlamına gelmektedir. Ayırım yeri, başın bir parçası olduğu için mecaz-ı murselin alâkası cuz'iyedir.

¹¹⁵⁷ Avnî, *el-Minhâc*, I, 135.

¹¹⁵⁸ Atîk, *‘İlmu’l-Bedî’*, s. 159.

¹¹⁵⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 356.

¹¹⁶⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 356.

¹¹⁶¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 376.

"Mısır" isimli kasidede sebebiyye alâkasının olduğu mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Hafif]¹¹⁶²

45 إِنَّ فِي الْعَرَبِ أَعْيُنًا رَاصِدَاتٍ كَحَلَّتْهَا الْأَطْمَاعُ فِيكُمْ بِسَهْدِ

45 *Batı'da sizinle ilgili arzuların kendisini süslediği, tetikte bekleyen gözler vardır.*

Beyitte geçen "أَعْيُنًا" kelimesi göz anlamına gelmektedir. Gözetleme yapıldığı için gözetleme yapan kişinin bir parçası zikredilmiştir. Mecaz-ı mursalın alâkası cuz'iyedir.

"Kurtuluş Günü" isimli kasidede cuz'iyeye alâkasının olduğu mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Kâmil]¹¹⁶³

18 قَدْ أَنْكَرُوا حَقَّ الضَّعِيفِ فَهَلْ أَتَىٰ إِنْكَارُ ذَاكَ الْحَقِّ فِي إِصْحَاحِ

18 *Zayıfın hakkını inkâr ettiler. Bu hakkın inkârı semavî kitaplarda geldi mi?*

Beyitte kullanılan "إِصْحَاحِ" ifadesi Tevrat ve İncil'in bölümlerine verilen bir addır. Kasıt ise Tevrat ve İncil'dir. Mecaz-ı mursalın alâkası cuz'iyedir.

27 لِلَّيْلِ حَجْدٌ فِي الرَّمَانِ مُؤْتَلٌ مِنْ عَهْدِ آمُونٍ وَعَهْدِ فَتَاحِ

27 *Nil'in zaman içerisinde, Amûn döneminden, Fetah döneminden gelen köklü bir şanı vardır.*

Beyitte Nil zikredilerek Mısır kastedilmektedir. Nil ise Mısır'ın önemli bir parçasıdır. Burada kullanılan mecaz-ı mursalın alâkası cuz'iyedir.

2.2.2.2.1.2.3. Kulliyye

Zikredilen kelimenin manasının kastedilen manayı içine alacak şekilde kullî olmasıdır.¹¹⁶⁴ Başka bir ifadeyle bir şeyin ait olduğu bütünle anılmasıdır.¹¹⁶⁵

¹¹⁶² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 407.

¹¹⁶³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 413.

¹¹⁶⁴ 'Avnî, *el-Minhâc*, I, 135.

¹¹⁶⁵ 'Atîk, *'İlmu'l-Bedî'*, s. 160; *el-Meydânî, el-Belâğa*, II, 129.

"*Hicrî Yılı Selamlama*" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde bu konuda bir örnek bulunmaktadır: [Kâmil]¹¹⁶⁶

33 حَمَلُوا عَلَيْنَا بِالزَّمَانِ وَصَرَفِهِ فَتَأَنَّفُوا فِي سَلْبِنَا وَتَأَنَّفَا

33 *Üzerimize zamanı ve zorluklarını taşıdılar. Bizden çalmalarını abarttılar ve (zaman da) abarttı.*

Beyitte kullanılan "سَلْبِنَا" ifadesiyle Mısırlıların çalınması değil, Mısırlıların eşyalarının çalınması kastedilmektedir. Bu anlamda mecaz-ı murselin alâkası kulliyedir.

2.2.2.2.1.2.4. İ'tibâr-i Mâ Yekûn

Zikredilen kelimenin manasının, kesin olarak gerçekleşeceği düşünülen mana olma hâlidir.¹¹⁶⁷ Başka bir ifadeyle bir şeyin sonucuyla anılmasıdır.¹¹⁶⁸

"*Tiyatro*" isimli kasidede i'tibâr-i mâ yekûn alâkasının olduğu mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Muctes]¹¹⁶⁹

19 رَمَى بَيْنَ بُعَاةٍ أَصْبَنِي فَتَوَيْتُ

19 *Onları azgınlar attı. Bana isabet etti ve ben helak oldum.*

Beyitte "تَوَيْتُ" ifadesi, helak oldum anlamına gelmektedir. Hâlbuki konuşan kişi henüz vefat etmemiştir; ancak vefat edeceğine dair zann-ı gâlibi bulunmaktadır. Bu sebeple mecaz-ı murselin alâkası i'tibâr-i mâ yekûndur.

Aynı kasidede i'tibâr-i mâ yekûn alâkasının olduğu başka bir mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Muctes]¹¹⁷⁰

25 فَكَفِّفِي مِنْ دُمُوعِ نَفْرِي حُشَّاشَةً فَإِنِ

25 *Bir faninin son nefesini paramparça eden gözyaşını sil!*

¹¹⁶⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 375.

¹¹⁶⁷ 'Avnî, *el-Minhâc*, I, 137.

¹¹⁶⁸ 'Atîk, *İlmu'l-Bedî*, s. 161.

¹¹⁶⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 385.

¹¹⁷⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 385.

Beyitte kullanılan "فَانِي" ifadesini, kişi kendisi için kullanmıştır. Her nefis ölümü tadacak ve dünyadan ayrılacaktır. Ancak konuşan kişi henüz hayattadır. Bu sebeple mecaz-ı murselin alâkası i'tibâr-i mâ yekûndur.

2.2.2.2.1.2.5. Maḥalliyye

Zikredilen kelimenin manasının kastedilen mananın mahalli olma hâlidir.¹¹⁷¹ Başka bir ifadeyle bir şeyin bulunduğu yer ile anılmasıdır.¹¹⁷² "Yüce Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Bayramı" isimli kasidede maḥalliyye alâkasının olduğu mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Tavîl]¹¹⁷³

6 أَسْوَدٌ عَلَى الْبُسْفُورِ تَحْمِي عَرِينَهَا وَتَرْعَى نِيَامَ الشَّرْقِ وَالْعَرَبِ يَرْقُبُ

6 *Boğazdaki aslanlar yuvalarını koruyorlar. Batı gözetlerken, Doğu'nun uyuyanlarını himaye ediyorlar.*

Beyitte kullanılan "الشَّرْقُ" ve "العَرَبُ" ifadeleriyle oralarda oturanlar kastedilmektedir. Buradaki mecaz-ı murselin alâkası maḥalliyyedir.

"Osmanlı Anayasası Günü" isimli kasidede maḥalliyye alâkasının olduğu mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Tavîl]¹¹⁷⁴

52 سَمَمَلِكُ أَمْوَاجِ الْبِحَارِ سَفِينُهُ كَمَا مَلَكَتْ شَمَّ الْجِبَالِ كِتَابِيَّةُ

52 *Tıpkı birliklerinin yüksek dağlara hakim olduğu gibi, gemileri de denizlerin dalgalarına hakim olacak.*

Beyitte kullanılan "سَفِينُ" ifadesi, gemi anlamına geldiği hâlde içinde bulunan askerler kastedilmiştir. Mecaz-ı murselin alâkası maḥalliyyedir.

"Prens Hüseyin Kamil Paşa'ya" isimli kasidede maḥalliyye alâkasının olduğu mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Vâfir]¹¹⁷⁵

¹¹⁷¹ Avnî, *el-Minhâc*, I, 136.

¹¹⁷² Atîk, *‘İlmu’l-Bedî’*, s. 162.

¹¹⁷³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 331.

¹¹⁷⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 367.

¹¹⁷⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 371.

48 فَيَا فَصْرَ الدُّبَارَةَ لَسْتُ أَدْرِي أَحَرْبٌ فِي جِرَابِكَ أَمْ سَلَامٌ

48 *Ey Dubâra Sarayı! Kınında savaş mı var yoksa barış mı, bilmiyorum?*

Beyitte hitap edilen Dubâra Sarayı gibi gözükse de aslında hitap orada oturan kişiyedir. Bu yönü ile mecaz-ı murselin alâkası maḥalliyyedir.

"*Trablus Savaşı*" isimli kasidede maḥalliyye alâkasının olduğu mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Remel]¹¹⁷⁶

34 لَوْ دَرَّتْ رُومُهُ مَا قَدَّ نَابَهَا فِي طَرَائِلَسَ أَبَتْ إِلَّا انْتِصَامَا

34 *Roma Trablus'ta başına ne geleceğini bilseydi, parçalanmak için ısrar ederdi.*

Beyitte kullanılan Roma'dan kasıt, orada yaşayanlar ve yöneticileridir. Mecaz-ı murselin alâkası maḥalliyyedir.

"*28 Şubat Açıklaması*" isimli kasidede maḥalliyye alâkasının olduğu mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Recez]¹¹⁷⁷

7 أَلَمْ يَجِيئَهَا نَبَأُ جَاءَنَا بِأَنَّ مِصْرًا حُرَّةٌ تَمْرُحُ

7 *Mısır'ın hür ve mutlu olduğu şeklinde bize gelen haber ona gelmedi mi?*

Beyitte kullanılan Mısır kelimesiyle Mısır'da yaşayan Mısırlılar kastedilmiştir. Mecaz-ı murselin alâkası maḥalliyyedir.

2.2.2.2.1.2.6. Âliyye

Zikredilen kelimenin manasının kastedilen mananın aleti olması hâlidir.¹¹⁷⁸ Başka bir ifadeyle eserin, kaynaklandığı aletle adlandırılmasıdır.¹¹⁷⁹ "*Lord Cromer'a Veda*" isimli kasidede alâkası aliyye olan mecâz-ı mursele örnek bulunmaktadır: [Tavîl]¹¹⁸⁰

¹¹⁷⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 382.

¹¹⁷⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 409.

¹¹⁷⁸ 'Avnî, *el-Minhâc*, I, 137; Kâsım ve Dîb, *'Ulûmu'l-Belâğa*, s. 221.

¹¹⁷⁹ 'Atîk, *'İlmu'l-Bedi'*, s. 164.

¹¹⁸⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 344.

40 فَهَذَا حَدِيثُ النَّاسِ وَالنَّاسُ أَلْسُنٌ إِذَا قَالَ هَذَا صَاحَ ذَاكَ مُفَعِّلًا

40 *Bu, insanların sözüdür. İnsanlar dillerdir. Bu (böyle) söylediğinde şu, karşı çıkararak seslendi.*

Beyitte kullanılan "أَلْسُنٌ" kelimesiyle insanların konuşması kastedilmiştir. Dil konuşma yapabilmek için bir alet olduğuna göre, mecaz-ı murselin alâkası âliyyedir.

"*Hicrî Yılı Selamlama*" isimli kasidede âliyye alâkasının olduğu mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Tavîl]¹¹⁸¹

21 سَلُّوا الْفُرْسَ عَن ذِكْرِ أَيَادِيهِ عِنْدَهُمْ فَقَدْ كَانَ فِيهِ الْفُرْسُ عُمِيًّا فَأَبْصُرُوا

21 *Kendilerindeki nimetlerinin hatırasını sorun İranlılara! Onda İranlılar kördü, görür oldular.*

Beyitte geçen "أَيَادِي" kelimesi, mecaz-ı mursal olarak kullanılmıştır. Ellerden kasıt, iyilik yapılırken kullanıldığı ve ihsan yapılma aleti olduğu için iyiliklerdir.¹¹⁸² Nimetin aleti olduğu için mecaz-ı murselin alâkası âliyyedir.

"*Sir Gorst'u Karşılama*" isimli kasidede, âliyye alâkasının olduğu mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Vâfir]¹¹⁸³

9 وَأَدْفَعُ عَنْهُمْ بِشَبَا يِرَاعٍ يَصُولُ بِكُلِّ قَافِيَةٍ شَرُودِ

9 *Onları, tüm meşhur kafiyeleri getiren kalemin dişleriyle savunuyorum.*

Beyitte kullanılan "بِشَبَا يِرَاعٍ" ifadesi kalemin dişleri anlamına gelmekte olup, bununla yazılan şiirler kastedilmiştir. Kalem, yazmak için kullanılan bir alet olduğuna göre mecaz-ı murselin alâkası âliyyedir.

"*Trablus Savaşı*" isimli kasidede âliyye alâkasının olduğu mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Remel]¹¹⁸⁴

¹¹⁸¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 353.

¹¹⁸² Burada mecaz-ı murselin alâkası sebebiyye veya aliyye olarak değerlendirilebilir. Ancak âliyye sayılması daha uygun görülmüştür. Bkz. el-Hâşimî, *Cevâhir*, s. 296; eş-Sa'îdî, *Buğyetu'l-İdâh*, III, 463; el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 224, 275; Kâsım ve Dîb, *'Ulûmu'l-Belâğa*, s. 216.

¹¹⁸³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 345.

¹¹⁸⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 383.

41 كَمْ سَمِعْنَا عَنْ لِسَانِ الْبَرْقِ مَا يُرْعِجُ الدُّنْيَا إِذَا الْأُسْطُولُ عَامَا

41 *Telgrafın dilinden, filo hareket ettiğinde dünyayı rahatsız eden şeyi çok duyduk.*

Beyitte kullanılan lisan ifadesiyle konuşmak, iletişim kurmak kastedilmiştir. Lisan konuşmanın aleti olduğu için mecaz-ı murselin alâkası âliyyedir. "الْبَرْقُ" kelimesinin, insana benzetilmesi ise istiâredir.

2.2.2.2.1.2.7. Lâzımiyye

Zikredilen kelimenin asıl manasının, kastedilen mananın lâzımı olmasıdır.¹¹⁸⁵ Başka bir ifadeyle zikredilen şeyin varlığının başka bir şeyin varlığını gerektirmesi hâlidir.¹¹⁸⁶ Melzûm bir ismin lâzım yerine kullanıldığı mecazların alâkası lâzımiyyedir.¹¹⁸⁷

"Tiyatro" isimli kasidede lâzımiyye alâkasının olduğu mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Muctes]¹¹⁸⁸

79 رَأَيْتُ يَأْسَ طَيْبِي وَهَمْسَهُ فِي فُرَادِي

79 *Doktorumun ümitsizliğini ve kalbime fısıldamasını gördüm.*

Beyitte geçen ye's ifadesi soyut bir varlık olduğu için görülmesi mümkün değildir. Ancak ye'sin işaretleri görülebilir. İşaretlerse onun ayrılmaz bir parçası olduğu için mecaz-ı murselin alâkası lâzımiyyedir. Bu beytin aslında "رَأَيْتُ بِإِشَارَاتِ الْأُرْمَةِ لِلْيَأْسِ" şeklinde olması gerekirdi.

"Osmanlı Pilotu Fethi Bey'in Karşılansısı" isimli kasidede lâzımiyye alâkasının olduğu mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Meczû'l-Kâmil]¹¹⁸⁹

27 أَمْ لَأَدَّ مُعْتَصِمًا بِكُرِّ سَيِّ الْمُهَيِّمِينَ وَاسْتَجَارَ

27 *Ya da egemen olanın kürsüsüne yapışarak iltica edip de korunmak mı istedi?*

¹¹⁸⁵ Avnî, el-Minhâc, I, 134.

¹¹⁸⁶ Kâsım ve Dîb, 'Ulûmu'l-Belâğâ, s. 222.

¹¹⁸⁷ el-Şazvîni, el-İdâh, III, 69.

¹¹⁸⁸ Hafız İbrahim, Dîvânu Hâfîz, s. 389.

¹¹⁸⁹ Hafız İbrahim, Dîvânu Hâfîz, s. 393.

Beyitte geçen "كُرْسِيِّ" ifadesi egemen olan kişinin ayrılmaz bir parçasıdır. Yönetici olanın makamı da ona delalet eden koltuğu da bulunur. Bu yüzden kürsiye yapışmak ifadesiyle onun sahibine iltica etmek anlamı kastedilmektedir. Buradaki mecaz-ı murselin alâkası lâzımıyedir.

"Mısır'daki İngiltere Yüksek Temsilcisi'ne" isimli kasidede lâzımıyye alâkasının olduğu mecaz-ı mursel örneği bulunmaktadır: [Meczûu'l-Kâmil]¹¹⁹⁰

20 هَذَا حُسَيْنٌ فَوْقَ عَرْشِ النَّبِيلِ تَحْرُسُهُ الْعِنَايَةُ

20 İşte Hüseyin, Nil'in tahtının üzerinde... Onu yardım koruyor.

Beyitteki "عَرْشِ" kelimesiyle mülk kastedilmektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi arş egemenliğin ayrılmaz bir parçası olduğu için buradaki mecaz-ı murselin alâkası lâzımıyedir.

"Kurtuluş Günü" isimli kasidede lâzımıyye alâkasının olduğu mecaz-ı mursel örneği bulunmaktadır: [Kâmil]¹¹⁹¹

41 وَإِذَا بِهِ لِلنَّاطِرِينَ زُمُرْدٌ يَشْفِيكَ أَحْضَرُهُ مِنْ الْأَثْرَاحِ

41 Bir de bakarsın o, kendisine bakanlar için zümrüttür. Hüzünlere karşı yeşili sana fayda verir.

Beyitte kullanılan "أَحْضَرُ" ifadesiyle ziraat ürünleri kastedilmektedir. Yeşillik olmadan bitkinin olması mümkün değildir. Yeşillik, bitkilerin ayrılmaz bir parçası olduğundan mecaz-ı murselin alâkası lâzımıyedir.

2.2.2.2.1.2.8. Mucâvere

Zikredilen kelimenin kastedilen mananın mucâviri olma hâlidir.¹¹⁹² Başka bir ifade ile bir şeyin, yakınında olan ile isimlendirilmesidir.

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidede mucâvere alâkasının olduğu mecaz-ı mursel örneği bulunmaktadır: [Remel]¹¹⁹³

¹¹⁹⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 397.

¹¹⁹¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 415.

¹¹⁹² Avnî, *el-Minhâc*, I, 138.

¹¹⁹³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 376.

1 بِالَّذِي أَجْرَاكَ يَا رِيحَ الْخَزَامِي بَلِّغِي الْبُسْفُورَ عَنْ مِصْرَ السَّلَامَا

1 *Seni estirene yemin olsun ey lale rüzgârı! Boğaziçi'ne Mısır'dan selam söyle!*

Beytte kullanılan "الْبُسْفُورَ" ifadesiyle onun civarında bulunan İstanbullular kastedilmiştir. Buradaki mecaz-ı murselin alâkası mucâveredir. Ayrıca burada Mısır ile orada oturan Mısırlılar kastedildiği için mecaz-ı murselin alâkası mahalliyyedir.

"Ayasofya" isimli kasidede mucâvere alâkasının olduğu mecaz-ı mursal örneği bulunmaktadır: [Tavîl]¹¹⁹⁴

5 تَبَارَكْتَ بَيْتُ الْقُدْسِ جَدْلَانُ آمِنٌ وَلَا يَأْمُنُ الْبَيْتُ الْعَتِيقُ الْمُحَرَّمُ

5 *Mübareksin Beyt-i Makdis, neşeli, güven içindesin. Kutsal Beyt-i Atîk ise güvensiz.*

Beytte kullanılan "بَيْتُ الْقُدْسِ" ve "الْبَيْتُ الْعَتِيقُ" ile bu mescitlerin civarında yaşayanlar kastedilmiştir. Bu iki mecaz-ı murselin alâkası mücaveredir.

2.2.2.2.2. Mecaz-ı Aklî

Mecaz-ı aklî, fiilin veya manasının hakîkî isnadın kastedilmesine engel bir karîneyle birlikte, bir alâkadan dolayı, kendisine ait olmayana isnadıdır.¹¹⁹⁵ Mecaz-ı aklî, fiilin gerçek sebebi dışında bir şeye isnadı olduğu için¹¹⁹⁶ luğavî fail, hakîkî fail değildir.¹¹⁹⁷ Mecaz-ı aklîde asıl fail hafzedildiği için ihtisar mevcuttur.¹¹⁹⁸ Mecaz-ı aklî aslında mütekellimin, var olanın dışında isnat dâhilinde bir hüküm bildirmesidir.¹¹⁹⁹

2.2.2.2.2.1. Fiilin Zamanına İsnadı

Fiilin hakîkî failine değil de, gerçekleştiği zamanına isnadıdır.¹²⁰⁰ "Hicrî Yılı Selamlama" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde fiil, zamanına isnat edilmiştir: [Kâmil]¹²⁰¹

¹¹⁹⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 403.

¹¹⁹⁵ el-Ğazvînî, *el-İdâh*, I, 83; el-Hâşimî, *Cevâhir*, s. 255; Tacettin Uzun vd., *Anlatımlı Belâğât*, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya, 2008, s. 169.

¹¹⁹⁶ el-Ğazvînî, *el-İdâh*, I, 91; el-Meydânî, *el-Belâğa*, II, 272.

¹¹⁹⁷ el-Ğazvînî, *el-İdâh*, I, 119.

¹¹⁹⁸ el-Ğazvînî, *el-İdâh*, I, 109.

¹¹⁹⁹ es-Sekkâkî, *Miftâh*, ss. 393, 400.

¹²⁰⁰ el-Hâşimî, *Cevâhir*, s. 255.

¹²⁰¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 373.

12 وَرَمَى عَلَى أَرْضِ الْكِنَانَةِ جِرْمَهُ بِالنَّازِلَاتِ السُّودِ حَتَّى أَرْهَقًا

12 *Kara musibetlerle bıktırana kadar cesedini Kinâne toprağına attı.*

Kaside hicrî yıldan bahsetmektedir. "رَمَى" ve "أَرْهَقًا" fiillerinin faili hicrî yıldır. Esas fail başka olduğu hâlde fiil, zamanına isnat edilmiştir. Mecaz-ı aklînin isnadı kasidenin manasına uygundur.

"Mısır" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde fiil, zamanına isnat edilmiştir:

[Hafîf]¹²⁰²

19 حَالٌ لَوْ أَنَّ النَّهَارَ مِنْ قَدَمِ الْعَهْدِ دِ وَمَا مَسَّ لَوْنَهَا طُولُ عَهْدِ

19 *Çağın eskimişliğinden dolayı gündüzün rengi değişti de çağın uzunluğu onların rengine dokunamadı (onu değiştiremedi).*

Beyitte "مَسَّ" fiilinin faili, "العهد" kelimesine muzaf olduğu için zaman anlamı kazanan "طُولُ" kelimesidir. Asıl fail başka olduğu hâlde fiil, zamanına isnat edilmiştir.

"28 Şubat Açıklaması" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde fiil, zamanına isnat edilmiştir: [Recez]¹²⁰³

8 أَصْبَحْتُ لَا أَدْرِي عَلَى حَبْرَةٍ أَعْدَتِ الْأَيَّامُ أَمْ تَمْرُحُ

8 *Tecrübeye rağmen, hiçbir şey bilmez oldum! Günler ciddi mi yoksa şaka mı yapıyor?*

Beyitte kullanılan "أَعْدَتِ" ve "تَمْرُحُ" fiillerin failleri "الأيام" kelimesine dönmektedir. Fiiller esas faillere değil de zamanına isnat edilmiştir.

2.2.2.2.2. Fiilin Mekânına İsnadı

Fiilin hakîkî failine değil de gerçekleştiği mekânına isnadıdır.¹²⁰⁴ "Trablus Savaşı" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde fiil, mekânına isnat edilmiştir: [Remel]¹²⁰⁵

¹²⁰² Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 405.

¹²⁰³ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 409.

¹²⁰⁴ el-Hâşimî, *Cevâhir*, s. 255.

¹²⁰⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 380.

8 أَحْرَفُوا الدُّورَ اسْتَحَلُّوا كُلَّ مَا حَرَمَتْ لَاهَيْ فِي الْعَهْدِ اخْتِرَامًا

8 *Evleri yaktılar, Lahey'in sözleşmede her yasakladığını çiğnediler.*

Beyitte kullanılan "حَرَمَتْ" fiili, esas faillerine değil de, faillerin bulunduğu Lahey kentine isnat edilmiştir.

"28 Şubat Açıklaması" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde fiil, yine mekânına isnat edilmiştir: [Recez]¹²⁰⁶

3 وَالنَّيْلَ لَا تَرْفُصُ أَمْوَاهُ فَزَحَى وَلَا يَجْرِي بِهَا الْأَبْطَحُ

3 *Nil'in sularının mutlulukla dans etmediğini ve vadilerin onunla akmadığını (görüyorum).*

Beyitte geçen "يَجْرِي" fiili asıl faili olan suya değil de, fiilin gerçekleştiği mekân olan "الْأَبْطَحُ" kelimesine isnat edilmiştir. Mecaz-ı aklîdeki isnat, fiilin gerçekleştiği mekânadır.

2.2.2.2.3. Fiilin Masterına İsnadı

Fiilin hakîkî failine yerine masterına isnadıdır.¹²⁰⁷ "Sir Gorst'u Karşılama" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde fiil, masterına isnat edilmiştir: [Vâfir]¹²⁰⁸

54 وَأَنَّ نَفْسَ هَذَا الْخَلْقِ تَأْتِي لِعَيْرِ إِلَهَيَا ذُلَّ السُّجُودِ

54 *Bu halkın nefisleri İlah'ından başkasına secde için eğilmeye kesinlikle karşı gelir.*

Beyitte kullanılan "الْخَلْقِ" kelimesi mastardır. Beyitte ismi mef'ul anlamında kullanılmıştır. Aslında kastedilen mana mahlûktur. Tekit amacıyla kullanıldığı görülmektedir.

"Trablus Savaşı" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde fiil, masterına isnat edilmiştir: [Remel]¹²⁰⁹

¹²⁰⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 409.

¹²⁰⁷ el-Şazvîni, *el-İdâh*, I, 128; el-Hâşimî, *Cevâhir*, s. 255.

¹²⁰⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 350.

¹²⁰⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 383.

44 فَاطْمَيْتِي أُمَمَ الشَّرْقِ وَلَا تَفْنَطِي الْيَوْمَ فَإِنَّ الْجَدَّ قَامَا

44 *Ey Doğu milletleri, huzurlu olun, ümit kesmeyin! Bugün ciddiyet ayağa kalktı (talihin döndü).*

Beyitte geçen "الْجَدَّ" kelimesi mastardır ve ismi fail anlamında kullanılmıştır. Manası "المُجْدُونَ" yani çalışkanlar anlamındadır. Tekit amacıyla mastara isnat edilmiştir.

"Osmanlı Pilotu Fethi Bey'in Karşılansması" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde fiil yine mastarına isnat edilmiştir: [Meczûu'l-Kâmil]¹²¹⁰

12 وَتُسِفُّ آوَنَةً وَأَوْنَةً يَحِيدُ بِهَا أُرُورًا

12 *Zaman zaman yaklaşır, onunla bir dönüş döner.*

Beyitte kullanılan "يَحِيدُ" fiili asıl failine değil, aynı anlama gelen başka bir fiilin mastarı olan "أُرُورًا" kelimesine isnat edilmiştir.

"Mısır" isimli kasidenin aşağıdaki beytinde fiil, mastarına isnat edilmiştir: [Hafîf]¹²¹¹

52 وَيَظُنُّ الْعَوِيَّ أَنْ لَا نِظَامَ وَيَقُولُ الْقَوِيَّ قَدْ جَدَّ جِدِّي

52 *Sapık, düzen olmadığını sanır. Güçlü ise der ki: "Ciddiyetle çalışma vaktim geldi."*

Beyitte "جَدَّ" fiilinin asıl failine değil mastarına nispet edildiği görülmektedir.

2.2.2.3. Kinâye

Kinâye, lafzın kendisiyle ilk anlaşılan manasının doğru olmasıyla birlikte başka bir manada kullanılmasıdır.¹²¹² Kinâye, ifade şekli itibarıyla açıkça söylemekten çok daha etkilidir.¹²¹³

2.2.2.3.1. Sıfattan Kinâye

Kinâye bir şeyin sıfatı kastedilerek yapılabilir. "Japon Rus Savaşı" isimli kasidede sıfattan kinâyeye örnek bulunmaktadır: [Seri']¹²¹⁴

¹²¹⁰ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 391.

¹²¹¹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 408.

¹²¹² el-Cârim ve Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, s. 230; Uzun, *Belâğât*, ss. 173-177.

¹²¹³ 'Avnî, *el-Minhâc*, I, 158.

36 أَتَى عَلَى الشَّرْقِيِّ حِينَ إِذَا مَا ذُكِرَ الْأَحْيَاءُ لَا يُذَكَّرُ

36 *Doğuluya, diriler anıldığında kendisinin anılmadığı bir zaman geldi.*

Beyitte kullanılan "إِذَا مَا ذُكِرَ الْأَحْيَاءُ لَا يُذَكَّرُ" ifadesi, önemli olmayan anlamında sıfattan kinâyedir.

45 لِحَى بَيْضَاءَ يَوْمَ الرَّأْيِ هَانَتْ عَلَى حُمْرِ الْمَلَابِسِ وَالْخُدُودِ

45 *Görüş günü beyaz sakallar, elbise ve yanakların kızılığına kolay geldi.*

Beyitte kullanılan "لِحَى بَيْضَاءَ" ifadesi beyaz sakallılar anlamına gelmekte ve yaşlı olmaktan kinâyedir. Kinâye sıfattan yapılmıştır. Aynı beyitteki "حُمْرِ الْمَلَابِسِ وَالْخُدُودِ" ifadesi İngilizler için kinâye edilmiş ve mevsuftan kinâye yapılmıştır.

"Osmanlı Filosunu Selamlama" isimli kasidede sıfattan kinâyeye örnek bulunmaktadır: [Remel]¹²¹⁵

13 بِجَوَارٍ مُنْشَاتٍ كَالدُّمَى أَيْنَمَا سَارَتْ صَبَا الْبَحْرِ وَهَامَا

13 *Ziynetler gibi büyük gemilerle... Nereye gitseler deniz özler ve âşık olur.*

Beyitte kullanılan "جَوَارٍ" kelimesi "الجاري" kelimesinin çoğuludur. "الجاري" kelimesi "yüzen" anlamında geminin sıfatıdır ancak bu sıfatla mevsuf kinâyeye edilmektedir.

"Almanya İmparatoru İkinci Wilhelm'e" isimli kasidede sıfattan kinâyeye örnek bulunmaktadır: [Kâmil]¹²¹⁶

13 فَالْأَمْرُ أَمْرَكَ وَالْمُهَنْدُ مُعْمَدٌ وَالنَّهْيُ نَهْيَكَ وَالسُّرَى مَأْمُونٌ

13 *Emir senin emrindir, kılıç kınındadır, yasak senin yasağındır, yürüyüş güvendedir.*

Beyitte kullanılan "الْمُهَنْدُ مُعْمَدٌ" ifadesi, "kılıç kınında" anlamına gelmekte ve barış sıfatından kinâyeye edilmektedir.

¹²¹⁴ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 325.

¹²¹⁵ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 377.

¹²¹⁶ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfız*, s. 398.

"Mısır" isimli kasidede, sıfattan kinâyeye örnek bulunmaktadır: [Hafîf]¹²¹⁷

55 عَمَرْتَنَا سُودُ الْأَهَاوِيلِ فِيهِ وَالْأَمَائِيُّ بَيْنَ جَزْرِ وَمَدِّ

55 Onda, korkuların karanlığı bizi kuşattı, arzular ise, med cezir hâlinde.

Beyitte geçen "بَيْنَ جَزْرِ وَمَدِّ" ifadesi zor olma ya da gerçekleşmesinin uzak olması anlamına gelmekte ve sıfattan kinâyeye edilmektedir.

2.2.2.3.2. Mevsuftan Kinâyeye

"Osmanlı Pilotu Fethi Bey'in Karşılansması" isimli kasidede mevsuftan kinâyeye mevcuttur: [Meczûu'l-Kâmil]¹²¹⁸

46 وَاجْعَلْ تَحِيَّتَنَا إِلَىٰ بَلَدٍ بِهِ لِلْمُلْكِ دَارُ
47 دَارُ عَلِيَّهَا لِلْحِلَا فَةِ وَالْمُدَىٰ رُفِعَ الْمَنَارُ
48 دَارُ الْعُرَاةِ الْفَاتِحِينَ الصَّفْوَةَ الْعُرَّ الْخِيَارُ

46 Kendisinde saltanat için yurt bulunan beldeye selamımızı ilet.

47 Kendisinde hilâfet ve hidayet için, fener yükseltilmiş olan bir yurt...

48 Bembeyaz özlerin en hayırlıları, gazi, fatihlerin yurdu...

46. beyitte kullanılan "بَلَدٍ بِهِ لِلْمُلْكِ دَارُ" ifadesiyle İstanbul kastedilmiş ve mevsuftan kinâyeye yapılmıştır. 48. beyitte kullanılan "دَارُ الْعُرَاةِ الْفَاتِحِينَ الصَّفْوَةَ الْعُرَّ الْخِيَارُ" ifadesiyle yine İstanbul kastedilmiş ve mevsuftan kinâyeye yapılmıştır.

"Yabancıların İmtiyazları" isimli kasidede mevsuftan kinâyeye örnek bulunmaktadır: [Meczûu'l-Vâfir]¹²¹⁹

18 فَهَامَتْ بِالْعُلَا شَعْفًا وَهَمْنَا بِابْنَةِ الْعَنْبِ

18 Yüceliği tutkuyla sevdiler; biz ise içkiye aşık olduk.

Beyitte kullanılan "بِنْتِ الْعَنْبِ" ifadesiyle içki kastedilmiş ve mevsuftan kinâyeye yapılmıştır.

¹²¹⁷ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 408.

¹²¹⁸ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 394.

¹²¹⁹ Hafız İbrahim, *Dîvânu Hâfîz*, s. 425.

SONUÇ

Mısır, XIX. yüzyılda Napolyon tarafından işgal edilişi ve sonrasında yaşanan olaylar neticesinde, Osmanlı Devleti hâkimiyetinden her geçen gün uzaklaşmıştır. Napolyon'un işgali sonucunda Avrupa kültür ve edebiyatıyla tanışan Mısır, Mehmet Ali Paşa ve sonrasındaki yöneticiler döneminde, Avrupa'yla temasını artırarak, ilişkilerini devam ettirmiştir. Süveyş Kanalı'nın açılması ve İngiliz işgali bu teması daha da artırmıştır.

XIX. yüzyılda yaşanan işgaller, halkta millî ve manevî duyguları harekete geçirirken, Avrupa kültürünün baskınlığı karşısında şairler, Batı edebiyatına, köklü Arap edebiyatıyla karşı koymaya çalışmışlardır. Bu dönem, Mısır Arap edebiyatında, farklı edebî akımların geliştiği bir dönem olmuş ve Müslüman halklar arasında olduğu gibi Mısır'da da, farklı fikrî akımlar ortaya çıkmıştır. Yaşanan siyâsî çalkantılar edebiyata yansımış ve farklı edebî akımların ortaya çıkışında etkin olmuştur.

Bu akımlardan biri de "*el-İhyâ*' ve '*l-Ba's*' hareketidir. Mahmud Sami el-Bârûdî'nin öncülüğünü yaptığı bu hareketin önde gelen temsilcileri arasında Hafız İbrahim de yer almaktadır. Mısırlı bir baba ve Türk bir anneden dünyaya gelen Hafız, erken yaşlarda babasını kaybetmiş ve çile dolu bir hayat yaşamıştır. Eğitimini tamamlayamayan Hafız, edebî eserlere ilgi duymuş, önemli şairlerin divanlarını ezberlemiştir. Yazdığı şiirlerinde klasik dili kullanan ancak bu dile vatanperverliği ve İslâmî bilinci yükleyen Hafız, halkın duygularına tercüman olmuştur. Bu yönüyle "*Halk Şairi*", "*Nil Şairi*" gibi lakaplar alan Hafız, yaşadığı dönemde halka en yakın şairdir. Hafız İbrahim, hilâfet merkezli düşünce yapısıyla Mısır'daki işgale ve Batı medeniyetine karşı çıkmış, İslam coğrafyasındaki gerilemenin çaresini yine Müslümanların köklü medeniyetinde aramış, günümüzde dahi şiirleri ve fikrî yapısıyla Mısır halkı arasında şöhretini yitirmemiş bir şairdir.

Şiir üslubuyla, köklü Arap edebiyatı geleneklerini temsil etmiş, farklı konularda şiirler söylemiş, diğer şairlerden farklı olarak siyâsî ve sosyal konuları ele alan şiirler yazarak şiirin konularına yenilik getirmiştir. Siyâsiyyât bölümü, Hafız İbrahim'in divanında önemli bir yere sahiptir. Bu bölüm, hem döneminde yaşanan siyâsî olaylara ışık tutmakta, hem de Mısır halkının düşüncesi hakkında bize önemli işaretler vermektedir. İngiliz işgali altında olmasına rağmen hukuken Osmanlı Devleti toprağı sayılan Mısır'da

yaşayan halkın, Osmanlı Devleti'ne ve Türklere bakış açısını yansıtmaya nedeniye siyâsiyyât bölümü ayrı bir öneme sahiptir.

Osmanlı Devleti'nin ve Müslüman ümmetin, parçalanmanın eşiğinde olduğu bir dönemde Mısır halkının fikrî yapısını yansıtan Hafız İbrahim, Mısırlıların hilâfet merkezli düşüncelerini temsil etmiş ve zorla parçalanmış bir coğrafyanın çığılığı olmuştur. Hafız İbrahim'in "*Osmanlı İnkılabı*", "*Abdülhamit*" ve "*Ayasofya*" gibi kasideleri, egemenliğinin zayıflamasına rağmen, Mısır halkının Osmanlı Devleti ve Türklerle yakından ilgilendiklerini, fikir dünyalarında Osmanlı halklarını bir millet olarak kabul ettiklerini göstermektedir.

Hafız, halk tarafından anlaşılabilir güncel, sade bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Hafız'ın siyâsi şiirlerinde Mısır'a ve Mısırlılara duyduğu sevginin öne çıktığı görülmektedir. Yöneticileri methetmek yerine, Mısır medeniyetiyle övünmüş, Mısır'ın özgürleşmesi ve kalkınmasına yönelik tavsiyelerde bulunmuş, kimi zaman sosyal eleştiriler yapmış, yaşananlardan sorumlu tuttuğu Mısırlı yöneticileri eleştirmiş, toplumun acılarına tercüman olmuştur. Pek çok kişinin haklarında konuşmaya cesaret edemediği işgalci İngilizlere karşı çıkmış, Batı'ya duyduğu güvensizliği her fırsatta dile getirmiş bir vatan şairidir. Hafız, Mısırlı olma özelliğini öne çıkardığı gibi halifeye bağlılık, Doğu halkından olmak gibi unsurları da şiirlerinde işlemiştir. Yaşananları insanî değerler bağlamında işlediği, adalet arayan bir anlayışla şiirlerini kaleme aldığı görülmektedir.

İstanbul'dan uzakta, Mehmed Ali Paşa döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden uzaklaşmış ve İngiliz işgali altında olan Mısır'da, Napolyon'un girişinden sonra Batı etkisi hissedilse de Osmanlı Devleti'nin etkisinin daha baskın olduğu görülmektedir. Nahda hareketinin ortaya çıkışında Batı'nın etkisi olmakla birlikte, Batı'ya karşı tepkinin payının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu dönemde aynı anda görülen hem Batı'ya özentisi, hem de Batı'ya karşı çıkış hali, aydınlardaki zihin karışıklığını açıklamaktadır.

Klasik Ekol'ü temsil eden Hafız'ın, siyâsi şiirlerinde kullandığı aruz vezni ve bu veznin çeşitliliği, onun köklü Arap edebiyatına ne kadar hâkim olduğunu göstermektedir. Kasidelerinde Kâmil, Tavîl, Hafif vezinlerini çokça kullanmış, meczûlarıyla birlikte 11 farklı bahirde şiir yazmıştır. Yine şiirlerinde kullandığı sanatın çeşitliliği, onun belagat ilmine ne kadar vâkıf olduğunu göstermektedir. Neredeyse her beyitte kullandığı sanatlar,

tekellüften uzak ve her biri bir amaca yöneliktir. Kasidelerinde kullandığı kelimeler kastedilen manaya hizmet edecek şekilde özenle seçilmiştir.

Hafız İbrahim'in siyâsî şiirleri matla', mukaddime, tehalluş ve hâtime açısından değerlendirildiğinde, tüm kasidelerinde bu bölümlerin klasik Arap edebiyatındaki tarzda olmadığı görülmektedir. Bunun nedeni kasidelerinde konu bütünlüğü olması yani matla'ından hâtimesine, hemen hemen aynı konunun işlenmesidir. Bu nedenle kimi zaman tehalluşun hissedilmediği, net bir mukaddime yapmadan şiire başladığı, yine tüm kasideyi özetleyen bir hâtime yapmadan da şiirine son verdiği örnekler mevcuttur. Bu tür durumlar daha çok, yaşanan güncel bir olayın ardından infial ile yazılan şiirlerde ortaya çıkmaktadır. Mukaddime ve hâtime bölümlerinin daha belirgin olduğu şiirlerinde ise yine kasidenin konusuyla ilişkili ifadeler seçildiği, bölümler arası geçişi sağlamak için tehalluş üslubunu kullandığı görülmektedir. Bazen bir kelime, bazen de beytin üslubuyla konular arasında dinleyiciye hissettirmeden tehalluş yapılmıştır. Hâtime kısmı, İngilizlerin açıkça eleştirildiği hatta onlara meydan okunduğu şiirlerde kısmen, sevinç veya hüznün içeren şiirlerde ise çok etkileyicidir. Hislerini dinleyiciyle paylaşan Hafız İbrahim, onun da kendisi gibi hissetmesini istediğinde itnâb üslubuyla sözü uzatmaktadır. Şiirin nazımlı olması nedeniyle, neredeyse bir zorunluluk olan takdîm ve te'hîrlerin, muhtevaya uygun ve bir sebebe dayalı olarak kullanıldığı görülmektedir.

Belagat ilmi içerisinde değerlendirilen me'ânî, bedi' ve beyan sanatlarından yararlanması, hem kelimelerin manasını zenginleştirmiş hem de ifadeleri etkileyici hâle getirmiştir. Edebî sanatları manaya hizmet edecek şekilde dengeli kullanma konusunda Hafız, başarılı sayılabilir. Onun, "*sanat için sanat yapmadığı*", sanat kullanımında aşırıya kaçmadığı, üslûp ve kafiyede klasik Arap edebiyatı kurallarından ayrılmadığı görülmektedir.

Muhtevaya delil getirme sanatı olarak da tanımlayabileceğimiz iktibas sanatının, Hafız İbrahim tarafından başarıyla kullanıldığı görülmektedir. Bu sanatı kullanırken, savunduğu fikrin kabul edilmesi için kutsal metinlerin gücünden istifade etmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Yine diğer şairlerden yapmış olduğu tazminler, onun edebiyata hâkimiyetini göstermektedir. Yapılan tazminlerin vezinleri bozmadan kasideye yerleştirilmesi de onun şiirdeki yeteneğini ortaya koymasından önemlidir.

Hafız İbrahim'in tıbbâk sanatını kullandığı, tıbbâk sanatı vesilesiyle kavramları ve anlatılmak istenen manayı tam olarak muhataba aktarmaya çalıştığı görülmektedir. Hafız'ın, birbirine zıt anlam taşıyan en az ikişer kelimenin kullanılmasıyla yapılan muhâbele sanatını da kasidelerinde kullandığı görülmektedir. Muhâbele ve tıbbâk sanatlarıyla, İngiliz işgali altında olan Mısır halkına, bir arada olmaması gereken durumlar izah edilmiş ve onların kıyaslama yapmaları arzulanmıştır.

Hafız İbrahim'in siyâsî şiirlerinde halka millî bir ruh vermek ve onları harekete geçirmek amacıyla mubâlağa sanatını kullandığı görülmektedir. Uzun anlatımlar yerine teşbih, istiare ve mecaz sanatları sayesinde daha kısa ve etkili bir anlatım metodu benimsemiştir. Böylece kastedilen mananın muhataba aktarılması esnasında zihinde istenen tasarım ve simgenin oluşması sağlanmış, ifadeye güç kazandırılmıştır. Bu sanatların kullanılmasında teccîm, mubâlağa ve icâzın öne çıktığı fark edilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin parçalanma döneminde farklı coğrafyaların şairleri hakkında yapılacak çalışmalar, o dönemde yaşanan siyâsî olaylara, halkın fikrî yapısına ve son dönem Osmanlı-Arap edebiyatına ışık tutacaktır. Kanaatimiz odur ki; Mısır Arap edebiyatında Nahda olarak isimlendirilen hareket birden bire ortaya çıkmamış, Nahda şairlerini besleyecek birikimler çağlar boyu var olmuştur. XIX. yüzyılda yaşanan hareketlilikse, şiir konularının işgaller sonucunda vatanperver konulara kayıp, geniş halk kitlelerinin duygularına tercüman olmasından kaynaklanmaktadır. Sonraki yıllarda yaşanan olaylar sonucunda Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyanın parçalanmasının ve egemen güçler tarafından halkların birbirlerinden uzaklaşması için yapılan çalışmaların da Osmanlı dönemi Arap edebiyatının yeterince tanınmasını engellediği ve ön yargılara neden olduğu anlaşılmaktadır. Nahda hareketiyle edebiyattaki ataletin sona erdiği ve edebiyatın canlılık kazandığı düşüncesinin, Batılılar tarafından oluşturulan bir ön kabul olduğu anlaşılmaktadır. Hafız İbrahim gibi dile hâkim, köklü Arap edebiyatıyla sıkı bağ kurmuş bir şairin birden bire ortaya çıktığını iddia etmenin mümkün olmadığı görülmektedir. Şimdiye kadar yapılan çalışmaların sayıca yetersizliğinin, asılsız iddiaların tekrarlanmasına zemin hazırladığı bir gerçektir. Parçalanmış coğrafyanın içinde bulunduğu sosyo-politik durum ise bu tür çalışmaların sayısının artmasını zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- **el-‘Abbâsî**, Abdurrahim, *Me‘âhidu't-Tanşîs alâ Şevâhidi't-Telhîş*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, ‘Âlemu'l-Kutub, Beyrut, tsz.
- **Abdullah**, es-Sâid Mahmud, *Hafîz İbrahîm Dirâse Tahlîliyye li Şirâtihî ve Şi‘rihî*, Dâru'l-Fârâbî, İskenderiye, 1999.
- **Abdulmuṭṭalib**, Muhammed, *Şevkî ve Hâfîz fî Mirâti'n-Naḳd*, el-Meclisu'l-A‘lâ li's-Şekâfe, Kahire, 2007.
- **el-Âbî**, Ebu'l-Abbâs, *Nesru'd-Durr fi'l-Muhâdarât*, thk. Halid Abdulḡanî el-Mahfûz, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut, 2004.
- **el-‘Abûdî**, Nâsır b. İbrahîm, *Kitâbetu'l-Ḥadîş fî ‘Ahdî'n-Nebî Şallallâhu ‘Aleyhi ve Sellem beyne'n-Nehyi ve'l-İzn*, Mecme‘u Melik Faḥd li Tıbâ‘ati'l-Muşḥafiş-Şerîf, Medine, tsz.
- **Ahmed b. Muhammed b. Hanbel**, Ebû Abdillâh, *el-Musned*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Me‘ârif, Kahire, 1955.
- **Ahmed**, Abdulmaḳşûd, *Taṭavvuru'l-Edebi'l-Ḥadîş fî Mısr*, 6.b., Dâru'l-Me‘arif, Beyrut, 1994.
- **Ahmet Cevdet Paşa**, *Tarih-i Cevdet*, Sadeleştiren: Dünder Günday, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983.
- **el-Aḳḳâd**, Abbâs Mahmud, *Şu‘arâu Mısr ve Bîâtuhum fi'l-Cîli'l-Mâḍî*, Matbaa Hıcarî bi'l-Ḳâhire, Kahire, 1937.
- *Mecmû‘atu A‘lâmi’s-Şi‘r*, 1.b., Dâru'l-Kitâbi'l-‘Arab, Beyrut, 1970.
- "eṭ-Tab‘u ve't-Taḳlîd fi's-Şi‘ri'l-‘Aşrî", *Dîvânu'l-Mâzinî*, Muessese Hindâvî li't-Ta‘lîm ve's-Şekâfe, Kahire, 2013.
- **Aksun**, Ziya Nur, *Osmanlı Devletinin Tahlilli Tenkitli Siyasi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994.
- **‘Amr b. Kulşûm**, *Dîvânu ‘Amr b. Kulşûm*, 1.b., thk. Emîl Bedî‘ Yakup, Dâru'l-Kutubi'l-‘Arabî, Beyrut, 1991.
- **‘Antera b. Şeddâd**, *Dîvânu ‘Antera b. Şeddâd*, 2.b., thk. Hamdû Ṭammâs, Dâru'l-Ma‘rife, Beyrut, 2004.
- **Arslan**, Emîr Şekîb, *Târîhu'd-Devleti'l-‘Usmâniyye*, 1.b., Dâru İbn-i Keşîr, Dimeşk, 2001.
- **‘Atîḳ**, Abdulazîz, *‘İlmu'l-Bedî‘*, Dâru'n-Naḥḍati'l-‘Arabiyye, Beyrut, tsz.

- **Avcı**, Casim, "Mısır (Başlangıçtan Bizans Dönemine Kadar)", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 557-559.
- **‘Avnî**, Hâmid, *el-Minhâcu'l-Vâdih li'l-Belâğa*, el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, tsz.
- **el-Âmidî**, Ebu'l-Kâsım el-Hasen b. Bişr, *el-Muvâzene beyne Şi'ri Ebî Temmâm ve'l-Buhturî*, thk. es-Seyyid Ahmed Şaqr, 4.b., Dâru'l-Me'ârif, tsz.
- **el-‘Askerî**, Ebû Hilâl, *eş-Şinâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebu'l-Fađl İbrahim, el-Mektebetu'l-‘Unşûriyye, Beyrut, 1419 h.
- *Mecmû'atu A'lâmi's-Şi'r*, 1.b., Dâru'l-Kitabi'l-‘Arabî, Beyrut, 1970.
- **Altuntaş**, Halil ve **Şahin**, Muzaffer, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli*, 12.b., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.
- **el-Bâherzî**, Ebu'l-Hasen, *Dumyetu'l-Kaşr ve Usratu Ehli'l-‘Asr*, 1.b., Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1414 h.
- **el-Bârûdî**, Mahmud Sami, *Dîvânu Mahmud Sami el-Bârûdî*, Muessese Hindâvî li-Ta'lim ve's-Şekâfe, Kahire, 2012.
- **Becker**, C. H., "Mısır (Fetihten Osmanlılar Devrine Kadar)", çev. A. Adıvar vd., *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, VIII, 218-242.
- **Bedvî**, Cemal, *Nezarât fî Târîhi Mişr*, 2.b., Dâru's-Şurûk, Kahire, 1994.
- **Bekkâr**, Yusuf Huseyn, *Binâu'l-Kasîde fî'n-Nakdi'l-‘Arabiyyi'l-Kadîm fî Davi'n-Nakdi'l-Hadîs*, 2.b., Dâru'l-Endelus, Beyrut, tsz.
- **el-Bekrî**, Ebû ‘Ubeyd, *Simtu'l-Âli fî Şerhi Emâli'l-Kâlî*, thk. Abdulazîz el-Meymenî, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut, tsz.
- **Beydilli**, Kemal, "Avrupa (II. Tarih)", *DİA*, Ankara, 1991, IV, 135-151.
- "İspanya (II. Tarih)", *DİA*, Ankara, 2001, XXIII, 162-170.
- **el-Beyûmî**, Muhammed Receb, "İncilterâ fî Mirâti Hâfız", *Mecelletu'r-Risâle*, Sayı: 748, 1947, ss. 1208-1210.
- **Bilgenoğlu**, Ali, *İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013.
- **Bolelli**, Nusrettin, *Belâgat (Beyân-Meânî-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı*, 10.b., İFAV, İstanbul, 2016.
- **el-Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, el-Matba'atu'l-Kubra'l-Emîriyye, Bulak 1312-4.

- **Beşşâr b. Burd**, *Dîvânu Beşşâr b. Burd*, thk. Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr, Kültür Bakanlığı, Cezair, 2007, I, 334
- **el-Câhîz**, Ebû Osman 'Amr b. Baḥr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1423 h.
- *er-Resâilu'l-Edebiyye*, Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1423 h.
- **el-Cârim**, Ali ve **Emîn**, Mustafa, *el-Belâğatu'l-Vâdiḥa fî'l-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî' mea'd-Delîl*, thk. Muhammed Sâlih Musa Hüseyn, 1.b., Muessesetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut, 2012.
- **Cemal**, Adil Süleyman, *Dîvânu Hâtim bin Abdillâh et-Ṭât ve Aḥbâruhû* için yazılan mukaddime, thk. Adil Süleyman Cemal, Dâru'l-Kutubi'l-Vaṭaniyye, Abu Dabi, 2011.
- **el-Cevherî**, Ebû Naşr İsmail b. Hammâd, *eş-Şîḥâḥ Tâcu'l-Luġa ve Şîḥâhu'l-'Arabîyye*, Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987.
- **Cezar**, Mustafa ve **Sertoġlu**, Mithat, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, Güven Yayınevi, İstanbul, 1971.
- **el-Cundî**, Abdulhamid Sened, *Hâfîz İbrahîm Şâ'iru'n-Nîl*, 4.b., Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1992.
- **el-Cundî**, Ahmed Enver Seyyid Ahmed, *el-Me'âriku'l-Edebiyye*, Mektebetu'l-Enclû el-Mışrıyye, Kahire, 1983.
- **el-Cundî**, Ali, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhilî*, 1.b., Mektebetu Dâri't-Turâs, 1991.
- **el-Curcânî**, Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâġa*, thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, Abdulaziz Şeref, 1.b., Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1991.
- *Kitâbu Delâili'l-İ'câz*, thk. Mahmud Muhammed Şakir Ebû Fihri, 3.b., Maṭba'atu'l-Medenî bi'l-Ḳahira, Dâru'l-Medenî bi Cidde, 1992.
- **el-Curcânî**, Ebu'l-Hasen Ali b. Abdilazîz b. el-Hasen el-Ḳâḍî, *el-Vesâta beyne'l-Mutenebbî ve Husûmih*, thk. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim, Ali Muhammed el-Becâvî, Matba'atu İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şerikâh, by, tsz.
- **ed-Ḍabbî**, el-Mufaḍḍal, *Emsâlu'l-'Arab*, 2.b., Dâru'r-Râidi'l-'Arabî, Beyrut, 1983.
- **Darkot**, Besim, "Mısıır", çev. A. Adıvar vd., *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, VIII, 217-218.
- **Davarcı**, Yasemin, *1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın Japon Manga Kitaplarına Yansıması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.
- **Ḍayf**, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhilî*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, tsz.

- *el-Edebu'l- 'Arabiyyu'l-Mu 'âşır*, 4.b., Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1971.
- *el-Fennu ve Mezâhibuhû fi'ş-Şi'ri'l- 'Arabî*, 13.b., Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 2004.
- *el-Edebu'l- 'Arabiyyu'l-Mu 'âşır fî Mısr*, 7.b., Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1979.
- *Fi'ş-Şi'ri ve'l-Fukâheti fî Mısr*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1999.
- *Fi'n-Nakdi'l-Edebî*, 9.b., Dâru'l-Me'ârif, 2004.
- **Demirci**, Kürşat, "Hıristiyanlık", *DİA*, İstanbul, 1998, XIIIV, 328-340.
- "Engizisyon", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 238-241.
- **Dereli**, Muhammet Vehbi, *Osmanlı Dönemi Bediyyât Şairlerinden Âişe el-Bâûniyye ve Peygamber Methiyeleri*, 1.b., Gece Kitaplığı, Ankara, 2014.
- **ed-Desûkî**, Ömer, *Fi'l-Edebi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 2000.
- **Dursun**, Davut, "Eritre", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 302-304.
- **Ebû Bekr**, Muhammed Beylû Ahmed, *el-Bedî' 'inde'l-Harîrî*, el-Câmi'atu'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Munevvera, Medine, 1400 h.
- **Ebu's-Sa'd**, Abdurraûf, *Mefhûmu'ş-Şi'r fî Dav'i Nazariyyâti'n-Nakdi'l- 'Arabî*, 1.b., Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1985.
- **Ebû Şâdî**, Ahmed Zeki, *Endâu'l-Fecr*, Muessese Hindâvî li't-Ta'lim ve'ş-Şekâfe, Kahire, 2013.
- "Kelimetu'l-Muharrir", *Apollo*, Sayı: I, Kahire, 1 Eylül 1932, s. 5.
- "Muhammed Hâfız İbrâhîm", *Apollo*, Sayı: I, Kahire, 1 Eylül 1932, ss. 32-35.
- **Emecen**, Feridun, "Mercidâbık", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 174-176.
- **Emin**, Ahmed, *Dîvânu Hâfız İbrâhîm* birinci baskı için yazılan mukaddime, 3.b, el-Heyetu'l-Mısrıyyetu'l-'Âmme li'l-Kuttâb, Kahire, 1987.
- "Arap Edebiyatında Hikmet", çev. Zeynep Arkan, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 26, 2012/2.
- **Eminoğlu**, Ali, *Modern Arap Şiirinde Mahmud Derviş ve Şiir Anlayışı*, Aybil Yayınları, Konya, 2016.
- **el-Enbârî**, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed, *Şerhu'l-Kaşâidi's-Seb 'i't-Tivâli'l-Câhilî*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, 5.b., Dâru'l-Me'ârif, Kahire, tsz.

- **el-Enşârî**, Nâşır, *el-Mucmel fî Târîhi Mısr en-Nazmu's-Siyâsiyye ve'l-İdâriyye*, 2.b., Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 1997.
- **Ergin**, Mehmet Mesut, *el-Keyvânî Hayatı ve Şiiri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2000.
- "Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Sosyal Unsurlar", *Nüşha*, Sayı: 21 Bahar 2006, ss. 41-67.
- *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatından Bir Şair: Ahmed el-Keyvânî*, Nüşha, Sayı: 4, Kış, 2002, s. 57-84.
- **el-Eyyûbî**, Saîd, *'Anâşıru'l-Vahde fî'ş-Şi'ri'l-Câhilî*, Mektebetu'l-Me'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', Rabat, 1986.
- **el-Ezherî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbul-Luğa*, thk. Muhammed 'İvağ Mur'ib, 1.b., Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2001.
- **el-Fâhûrî**, Hannâ, *el-Câmi' fî Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî el-Edebu'l-Ĥadîs*, 1.b., Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1986.
- *el-Mûcez fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi ve Târîhihî*, 3.b., Dâru'l-Cîl, Beyrut, 2003.
- **el-Fârâbî**, Ebû İbrâhîm, *Mu'cemu Dîvânî'l-Edeb*, thk. Ahmed Muhtar Ömer, Muessesetu Dâriş-Şa'b li's-Şahâfe ve't-Tıbâ'a ve'n-Neşr, Kahire, 2003.
- **Fidan**, İbrahim, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîb el-Huseynî ve Şiirleri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016.
- **el-Fîrûzâbâdî**, Mecduddîn Ebû Tahir Muhammed b. Yakub, *el-Kamûsu'l-MuĤît*, 8.b., thk. Mektebu Tahkîki't-Turâs fî Muesseseti'r-Risâle, Messesetu'r-Risâle li't-Tıbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', Beyrut, 1426/2005.
- **Görgün**, Hilal, "Mısır (Başlangıçtan Bizans Dönemine Kadar)", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX , 555-557.
- **Gürkan**, Necdet, *Şiir ve Dil (Arap Edebiyatı)*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005.
- **Hafâcî**, Muhammed Abdulmun'im, *Dirâsât fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ĥadîs ve Medârisuh*, Mektebetu'l-Ezher, Kahire, 1974.
- **el-Hafâcî**, İbn Sinan, *Sırru'l-Feşâha*, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1982.
- **Hafız İbrahim**, *Dîvânu Ĥâfız İbrâhîm*, thk. Ahmed Emin vd, 3.b, el-Heyetu'l-Mısrıyyetu'l-'Âmme li'l-Kuttâb, Kahire, 1987.
- **el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî**, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-MaĤzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî, Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, by., tsz.

- **el-Hâşimî**, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa, *Cevâhiru'l-Belâğâ fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, thk. Yusuf es-Şamîlî, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, tsz.
- *Cevâhiru'l-Edeb fî Edebiyyâti ve İnşâi Luğati'l-'Arab*, thk. Üniversiteli Bir Heyet, Muessesetu'l-Me'arif, Beyrut, tsz.
- **Herodotos**, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, 3.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.
- **Heddâre**, Muhammed Mustafa, *Dirâsât fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ĥadîs*, 1.b., Dâru'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye, Beyrut, 1990.
- **Heykel**, Ahmed, *Tatavvuru'l-Edebi'l- Ĥadîs fî Mışr min Evâili'l-Ĥarni't-Tâsi'a 'Aşera ilâ Kıyâmi'l-Ĥarbi'l-Kubra's-Şâniye*, 6.b., Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1994.
- **Huseyn**, Huseyn Ali Muhammed, *et-Taĥrîru'l-Edebî*, 5.b., Mektebetu'l-'Ubeykân, Riyad, 2004.
- **el-Ĥusrî**, Ebû İŝhak, *Zehru'l-Âdâb ve Semeru'l-Elbâb*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, tsz.
- **Huseyin**, Taha, *Min Târihi'l-Edebi'l-'Arabî*, 5.b., Dâru'l-'İlm lil-Melâyîn, Beyrut, 1991.
- *Şevkî ve Ĥâfiz*, Mektebetu'l-Ĥancî, Kahire, tsz.
- **İbn 'Abdi Rabbih**, Ebû Ömer Şihâbuddîn Ahmed el-Endelusî, *el-'İkdu'l-Ferîd*, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1404 h.
- **İbn Dureyd**, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî, *Cemheratu'l-Luğâ*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987.
- **İbn Ebi'l-Işba'**, Abdulazim b. el-Vâhid b. Zâfir, *Taĥrîru't-Taĥbîr fî Şinâ'ati's-Şi'ri ve'n-Neşr ve Beyânu İ'câzi'l-Ĥur'ân*, thk. Ĥafnî Muhammed Şeref, Lecnetu İĥyâi't-Turâŝi'l-İslâmî, el-Cumhûriyyetu'l-'Arabiyyetu'l-Muttaĥide, tsz.
- **İbn Ebi'l-Ĥadîd**, Abdulhamîd b. Hibetullah, *el-Feleku'd-Dâir ale'l-Meşeli's-Sâir*, thk. Ahmed el-Ĥûfî, Bedvî Tabâne, Dâru Naĥdati Mışr li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Kahire, tsz.
- **İbn Fâris**, Ahmed Zekerıyyâ el-Ĥazvînî, *Mu'cemu Meĥâyîsi'l-Luğâ*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârun, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979.
- **İbn Ĥicce el-Ĥamevî**, Taĥıyyuddîn Ebû Bekr b. Ali, *Ĥızanetu'l-Edeb ve Ġâyetu'l-Erab*, thk. 'İsâm Şıkyû, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut, 2004.
- *Şemerâtu'l-Evrâk*, Mektebetu'l-Cumhûriyyeti'l-'Arabiyye, by., tsz.
- **İbn Kemal Bâşâ**, Şemsuddin Ahmed b. Süleyman, *Telvînu'l-Ĥutâb li'bni Kemâl Bâşâ Dirâse ve Taĥkîk*, thk. Abdulhâlîk b. Musa'id ez-Zehrânî, el-Câmi'atu'l-İslâmiyye bi'l-Medineti'l-Munevvera, Medine, 1421 h.

- **İbn Kuteybe**, Abdullah b. Muslim, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, Dâru'l-Ḥadîs, Kahire, 1423 h.
- **İbn Manzûr**, Ebu'l-Faḍl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Ali b. Ahmed, *Lisânu'l-'Arab*, 3.b., Dâru Şâdir, Beyrut, 1414 h.
- **İbn Mâce**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, , *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyai'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Kahire, 1952/1372.
- **İbn Muḳaffâ'**, Severus, *Târîhu Mısr min Bidâyeti'l-Karni'l-Evveli'l-Milâdî hattâ Nihâyeti'l-Karni'l-İşrîn*, 1.b., thk. Abdulaziz Cemaluddin, Mektebe Medbûlî, Kahire, 2006.
- **İbn Seyyidihî**, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail el-Mursî, *el-Muḳkem ve'l-Muḳtû'l-A'zam*, thk. Abdulhamid Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- **İbnu'l-Eşîr**, Nasrullah b. Muhammed Ziyâuddîn, *el-Meşelu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâ'ir*, thk. Ahmed el-Ḥûfî, Bedvî Ṭabâne, Dâru Nahḍati Mısr, Kahire, tsz.
- **İbnu'l-Munḳız**, Usâme, *el-Bedî' fî Nakdi's-Şi'r*, thk. Ahmed Ahmed Bedvî, Hâmid Abdulmecîd, el-İdâratu'l-Âmme li's-Şakâfe, el-Cumhûriyyetu'l-'Arabiyyetu'l-Muttaḥide, by., tsz.
- **İbnu'l-Mu'tez**, Ebû'l-Abbâs Abdullah, *el-Bedî' fî'l-Bedî'*, 1.b., Dâru'l-Cîl, by., 1990.
- **İbn Veḳî'**, el-Hasen b. Ali, *el-Munaşşif li's-Sârik ve'l-Mesrûḳ minh*, thk. Ömer Halife b. İdrîs, 1.b. Câmi'a Ḳât Yûnus, Bingazî, 1994.
- **İnan**, Afet, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*, 2.b., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- **İplikçioğlu**, Bülent, *Eskiçağ Tarihinin Anahatları*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990.
- **el-İsfahânî**, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Ḥilyetu'l-Evliyâ' ve Ṭabaḳâtu'l-Aşfiyâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1989.
- **Ḳabiş**, Ahmed b. Muhammed Necîb, *Mucme'u'l-Ḥikem ve'l-Emsâl fi's-Şi'ri'l-'Arabî*, 3.b., Dâru'r-Raşîd, by., 1985.
- **Kânî**, İsmail, *Dîvânu Ḥâfiz İbrâhîm* ikinci baskı için yazılan mukaddime, thk. Ahmed Emin vd, 3.b, el-Heyetu'l-Mısrıyyetu'l-Âmme li'l-Kuttâb, Kahire, 1987.
- **el-Ḳalkaşendî**, Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Fezârî, *Şubḥu'l-A'sâ' fî Şinâ'ati'l-İnşâ'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.
- **Kaplan**, Mehmet, *Şiir Tahlilleri-1 Tanzimattan Cumhuriyete*, 29.b., Dergah Yayınları, İstanbul, 2012.
- **Karal**, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

- **el-Karamânî**, Şemsuddîn Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Saîd, *Tahkîku'l-Fevâidi'l-Ğiyâsiyye*, thk. Ali b. Dehîlillah b. 'Acyan el-'Avfi, 1.b., Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikme, Medine, 1424 h.
- **Karpat**, Kemal H., *Kısa Türkiye Tarihi*, 1.b., Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- **Ķâsım**, Muhammed Ahmed ve **Dîb**, Muhyiddîn, *'Ulûmu'l-Belâğâ el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'ânî*, 1.b., el-Muessesetu'l-Ħadîse li'l-Kitâb, Trablus, 2003.
- **Ķaşşâb**, Velîd, *Dîvânu Abdillâh b. Revâha ve Dirâse fî Sîretihî ve Şi'rihî*, 1.b., Dâru'l-'Ulûm, Beyrut, 1981.
- **el-Ķaţţ**, Abdulkadir, *el-İtticâhu'l-Vicdânî, fi's-Şi'ri'l-'Arabîyyi'l-Mu'âşır*, Mektebetu's-Şebâb, by., 1988.
- **Kavas**, Ahmet, "Sudan (II. Tarih)", *DİA*, İstanbul, 1999, XXXVII, 459-466.
- **el-Ķayravânî**, İbn Raşîk, *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihî*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, 5.b., Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1981.
- **el-Ķazvîni**, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu MeĶâyîsi'l-Luğâ*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979.
- **el-Ķazvîni**, Celâluddîn, *el-Îdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğâ*, thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, 3.b., Dâru'l-Cîl, Beyrut, tsz.
- **Kettânî**, Muhammed, *eş-Şirâ' beyne'l-Ķadîm ve'l-Cedîd fi'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Ħadîs*, 1.b., Dâru's-Sekâfe, by., 1982.
- **Keylânî**, Muhammed Seyyid, *el-Edebu'l-Mısrî fî Zıllî'l-Ħukmi'l-'Usmânî*, Dâru'l-Fercânî, by., tsz.
- **el-Ķinnevcî**, Sıddîk b. Huseyn, *Ebcedu'l-'Ulûm*, 1.b., Dâru İbn Ħazm, Kahire, 2002.
- **Koprâman**, Kâzım Yaşar, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- **Kramers**, J. H., "Mısır (Osmanlılar Devri)", çev. A. Adıvar vd., *İA*, Milli Eğitim Basımevi, 1979, VIII, 242-250.
- **el-Ķuraşî**, Ebû Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Ħattâb, *Cemheratu Eş'âri'l-'Arab*, thk. Ali Muhammed el-Bicâdî, NaĦdatu Mısr, Kahire, tsz.
- **Kuşçu**, Ayşe Dudu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- **Küçüksarı**, Mücahit, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerden İbrâhîm es-Sefercelânî ve Şiirleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017.

- **Maṭlûb**, Ahmed, *Mu'cemu Muştalahâti'n-Nakdi'l-'Arabiyyi'l-Ḳadîm*, 1.b., Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Beyrut, 2001.
- **el-Mekâlih**, Abdulazîz, *'Amâlika 'Inde Matla 'i'l-Ḳarn*, Dâru'l-Âdâb, 2.b., Beyrut, 1988.
- **el-Merâgî**, Ahmed b. Mustafa, *'Ulûmu'l-Belâğa el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî'*, 3.b., Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1993.
- **el-Merzûkî**, Ebû Ali, *Şerhu Dîvânî'l-Ḥamâse*, thk. Ğarîdu's-Şeyh, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2003.
- **el-Meydânî**, Abdurrahman b. Hasan Ḥabenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, 1.b, Dâru'l-Ḳalem, Dimeşk, 1996.
- **el-Mueyyed-billah**, Yahyâ b. Hamza el-'Alevî, *et-Tırâz li Esrâri'l-Belâğa ve 'Ulûmi Ḥakâiki'l-Î'câz*, 1.b., el-Mektebetu'l-'Unsuriyye, Beyrut, 1423 h.
- **Muslim b. el-Haccâc**, Ebu'l-Huseyn, *Sahîhu Muslim*, Dâru't-Tıba'ati'l-Âmire, Kahire, 1333 h.
- **Mustafa**, Faik ve **Ali**, Abdurrıza, *Fî'n-Nakdi'l-Edebiyyi'l-Hadîs Munṭalakât ve Taṭbîkât* 1.b., Dâru'l-Kutub li't-Ṭıbâa ve'n-Neşr, Musul, 1989.
- **Muṭrân**, Halil, "Mersiyyetu Muṭrân li Ḥâfız" *Apollo*, Sayı: 11, Kahire, 1 Temmuz 1933, ss. 1298-1306
- **Nazır**, Bayram, *Osmanlı Misafirperverliği ve Avrupa'daki Yankıları*, 2.b., İTO Yayınları, İstanbul, 2008.
- **en-Neccâr**, Abdulvehhab, "Safaḥât Mechûle min Ḥayâti Ḥâfız", *Apollo*, Sayı: 11, Kahire, 1 Temmuz 1933, s. 1322-1324.
- **en-Nesâî**, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali, *Sunenu'n-Nesâî*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Haleb, 1406/1986.
- **Nevfel**, Yusuf, *Ḥâfız İbrâhîm Şâ'iru's-Şa'b ve Şâ'iru'n-Nîl*, ed-Dâru'l-Mişriyyetu'l-Lubnâniyye, Kahire, 1997.
- **en-Nuveyrî**, Şihâbuddin Ahmed b. Abdulvehhab, *Nihâyetu'l-Erab fî Funûni'l-Edeb*, 1.b., Dâru'l-Kutub ve Veşâ'iki'l-Ḳavmiyye, by., 1423 h.
- **Ortaylı**, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 27.b., Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.
- **Özmen**, Emre, *Değişen Toplumsal Düzen Işığında İspanyol Edebiyatında Bir (Anti) Kahraman Olarak Kadın Pikara İmgesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2016.
- **Öznurhan**, Halim, "Arap Şiirinde Fahr Teması", *SÜİFD*, Sayı: 22, 2006, 149-160.

- "Kudame b. Cafer'e Göre Şiir Kusurları", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 12, 2005, ss. 131-155.
- "Kudame b. Cafer'e Göre Şiir Temaları ve Şiir Anlamalarında Ahlak Sorunu", *SÜİFD*, Sayı: 18, 2004, ss. 175-189.
- **Öztuna**, Yılmaz, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994.
- **Polat**, Hüseyin, "Dîvân Ekolü", *Nüsha*, Cilt: XVI, Sayı: 42, Ocak-Haziran 2016, ss. 70-94.
- **er-Râfi'î**, Mustafa Sadık, *Vahyu'l-Kalem*, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- **Runcıman**, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- **eş-Şa'îdî**, Abdulte'âl, *Beğiyetu'l-İdâh li-Telhîşi'l-Miftâh fî 'Ulûmi'l-Belâğâ*, 17.b., Mektebetu'l-Âdâb, by., 2005.
- **Saygılı**, Hasip, *1905 Rus Devriminin Osmanlı İmparatorluğuna Etkileri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- **es-Se'âlibî**, Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâîl, *Lubâbu'l-Âdâb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, thk. Ahmed Hasen Lebic, Beyrut, 1997.
- **es-Sekkâkî**, Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-'Ulûm*, thk. Na'îm Zerzûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- **es-Seyyid**, Seyyid Muhammed, "Mısır (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 563-569.
- **Smailovic**, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eşeruhâ fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âşır*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1998.
- **es-Subkî**, Bahauddîn Ahmed b. Ali b. Abdulkâfi, *'Arûsu'l-Efrâh fî Şerhi Telhîşi'l-Miftâh*, thk. Abdulhamid Hindâvî, 1.b., el-Mektebetu'l-'Asriyye li't-Ṭibâ'a ve'n-Neşr, Beyrut, 2003.
- **es-Suyûtî**, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Şerhu Şevâhidi'l-Muğnî*, Lecnetu't-Turâsi'l-'Arabî, b.y., 1966.
- **eş-Şanfi**, Muhammed Salih, *Fennu't-Tahrîri'l-'Arabî Davabiṭuhû ve Enmâṭuhû*, 5.b., Dâru'l-Endelus li'n-Neşri ve't-Tevzî', Hail, 2001.
- **Şa'râvî**, Hudâ, *Muzekkirâtu Hudâ Şa'râvî*, Kelimât, Kahire, 2013.
- **eş-Şâyib**, Ahmed, *el-Uslûb*, 12.b., Mektebetu'n-Nahḍati'l-Mısrıyye, Kahire, 2003.
- **Şeşen**, Ramazan, *Eyyûbîler (1169-1260)*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2012.

- *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1987.
- *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1983.
- **Şeyho**, Luis (Papa el-Yesuği), *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî fi'l-Ḳarni't-Tâsi'a 'Aşera ve'r-Rub'u'l-Evveli mine'l-Ḳarni'l-'İşrîn*, 3.b., Dâru'l-Meşriḳ, Beyrut, 1991.
- **Ṭabâne**, Bedvî, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-'Arabî*, 3.b., Dâru'l-Menâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', Dâru'r-Rifâ'î li'n-Neşr ve't-Ṭibâ'a ve't-Tevzî', by., 1988.
- **et-Ṭaberânî**, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdulmecid es-Selefî, 2.b., Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire, 1994.
- **et-Ṭaberî**, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407.
- **Ṭaḳḳûş**, Muhammed Suheyl, *Târîhu'l-Eyyûbiyyîn fi Mısr ve Bilâdi's-Şâm ve İklîmi'l-Cezîra*, 1.b., Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1999.
- **et-Ṭanâhî**, Mahmud Muhammed, *Fi'l-Luğa ve'l-Edeb Dirâsât ve Buḥûs*, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrut, tsz.
- **Tasa**, Muhammet, *Ahmed b. Şahin el-Kıbrısî ve Şiirleri*, Aybil Yayınları, Konya, 2014.
- *İbnu's-Semmân ve Şiirleri*, 1.b., Adal Ofset, Konya, 2007.
- **et-Teftâzânî**, Mesud b. Ömer, *Muhtaşaru'l-Me'ânî*, Mektebetu'l-Buşrâ, Pakistan/Karaçi, 2010.
- **et-Tevhîdî**, Ebû Hayyân Ali b. Muhammed b. el-Abbâs, *el-Beşâir ve'z-Zehâir*, thk. Vedat el-Kâḏî, Dâru Şâdir, Beyrut, 1988.
- **et-Tirmizî**, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sunenu't-Tirmîzî*, thk. ve şerh, Ahmed Muhammed Şakir, Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1975/1395.
- **Tomar**, Cengiz, "Mısır (Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar)", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 559-563.
- **Uzun**, Tacettin vd., *Anlatımlı Belâğât*, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya, 2008.
- *Anlatımlı Arapça*, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya, 2014.
- **Uzunçarşılı**, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.
- **Ürün**, Ahmet Kazım, *Çağdaş Mısır Romanında Necîb Mahfûz ve Toplumcu Gerçekçi Romanları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994.

- **Vehbe**, Mecdî ve **el-Muhendis**, Kâmil, *Mu'cemu'l-Muştalahâti'l-'Arabiyye fi'l-Luğa ve'l-Edeb*, 2.b., Mektebetu Lubnan, Beyrut, 1984.
- **Vercoutter**, Jean, *Mıŝru'l-Ķadîme*, Arapçaya çev. Mahir Cevicâtâ, Dâru'l-Fikr, Kahire 1993.
- **Yalar**, Mehmet, "Halil Muţrân ve Romantik Edebi Kişiliği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, 2008, ss. 47-66.
- "Arap Edebiyatında Őir Kavramı Problemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, 2002, ss. 103-120.
- **Yazıcı**, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992.
- **Yazıcı**, Hüseyin, "Hâfız İbrahim", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 91-92.
- "Mehcer Edebiyatı", *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 364-367.
- "Mısırlı bir Şair Ahmed Şevkî ve Şiirlerinde Sultan II. Abdülhamid", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 4, İstanbul 1997, ss.179-192
- **Yılmaz**, Ömer Faruk, *Belgelerle Osmanlı Târîhi*, 1.b., Osmanlı Yayınevi, İstanbul, 1999.
- **el-Yûsî**, Nûruddîn el-Hasen b. Mesud b. Muhammed, *Zehru'l-Ekem fi'l-Emsâli ve'l-Hikem*, thk. Muhammed Ħacî, Muhammed el-EĦdar, Dâru's-SeĦafe, el-Mağrib, 1981.
- **Yüksel**, Mücahit, *Emevîler Döneminde Hıristiyanlar*, Aybil Yayınevi, Konya, 2016.
- **ez-ZemaĦşerî**, Ebu'l-Ķâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *Esâsu'l-BelâĦa*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, 1.b., Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1998.
- **ez-Zevzenî**, Ebû Abdillâh Huseyn b. Ahmed, *ŐerĦu'l-Mu'allakâti's-Seb'*, 1.b., Dâru İhyâi't-Turâŝi'l-'Arabî, Beyrut, 2002.
- **Zeydân**, Corcî, *Târîhu'l-Âdâbi'l-LuĦati'l-'Arabiyye*, thk. Şevki Ħayf, Dâru'l-Hilâl, by., tsz.
- **ez-Zeyyât**, Ahmed Hasen, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 7.b., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004.

